تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی سێزدەیەم

تەفسیری سوورەتی النَحل

عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتی

النَّحلِ

تەفسیری سوورەتی

النَّحلِ

نووسینی: عـــەلی بـــاپیر

دیزاینی ناوەوە : **زەردەشت کاوانی**

چاپـــی یەکـەم ١٤٤١ز - ٢٠٢٠ك

٥٦٧ لاپـــــەڕە

١٧* ٢٤ ســـــم

بابـەت : **ئـاییني (تەفسیر)**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سووڕەتی

النَّحلِ

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ باللَّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْده اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إلاَ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾ ﴾ النساء.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب .

أمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هَدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[١].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەکەی لە دنیاو دواڕۆژدا لێی بەهرەمەندە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا **(التحدّث بنعمة اللّه)** دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردووم و، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجە: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، طبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکرای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (متفرِّغ) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (مُبَيِّن)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتە: زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوەو بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە موسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی[1] (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن و تەفسیرەکانی و کتێبەکانی سوننەتدا خەریکم و، دەیان کتێب و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

---

(١) ئەوە لەکاتی دەستپێکردنی ئەم تەفسیرەدا، لە ساڵی (٢٠١٠ز) دا.

شایانی باسیشە کە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالی)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی یەوە، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى**)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنووردار بوونی تواناو بڕستم، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە کە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات و، بزانێ خوا (تبارك وتعالی) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك و گورج و گۆڵ و دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردن و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەت و ماندووبوونێکی زۆری بە سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرە کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر ساڵح و ساغ و سەلامەت و سەربەرزبێ[2] لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنج و لاوانە لە کوڕان و کچان، لەنێو گەلەکەماندا، زۆر بکات.

((١) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەم و، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت، کە لە هۆش (ذاکرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

((٢) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش شێلگیرانە لەسەر کارەکەی خۆی بەردەوامە و، عەزمیشی جەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئان و دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن و، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەین و، بە گوێرەی سوورەتەکان، بەرگەکانی دیاریی دەکەین.

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکاریم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکەییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەكی گرنگ لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەكی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان كردوە كە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە كۆتایی هەر بەرگێكی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی كەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەكانیانمان بە ڕیز نووسیوە، بەڵام لێرەش وەك جەختكردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەكانمان نووسیوە، نە پێویست دەكات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆكەیەك، كە زۆربەی تەفسیرەكان لەبارەی ئایەتێكەوە، یان ڕستەو برگەیەكی ئایەتێكەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر كات بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتی یەكێك لە تەفسیرەكان هەبێ و بكەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بكەم، چ ڕەفزی بكەم، هەر كات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەكەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەكان لە كۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیكتیفا دەكەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بكەم، چونكە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێكی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتیی خۆمم دەربارەی كۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو برگەیەكی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، كەچی ڕەنگە لە تەفسیرەكانی دیكەش - یەكێكیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە كە من ئەو تەفسیرەم نەكەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێویستە ئەوەش بگوترێ كە بۆ شیكردنەوەی وشەكان، بە پلەی یەكەم پشتم بە كتێبە ناودارەكەی (راغب الأصفهاني) (مفردات ألفاظ القرآن) بەستوە، بەڵام هەندێك

جاریش دەگەڕیمەوە بۆ هەندێك سەرچاوەی دیكە بەتایبەت: (مختار الصِّحاح)ی (الرازي) و (المعجم الوسیط) و (صفوة البیان لمعاني القرآن)ی (حسنین محمد مخلوف).

پێشەكی ئەم بەرگە

الحمدلله الكبیر المتعال، والصلاة والسلام و البركات على محمَّد الّذي أنعم اللّه علیه بعد النبوَّة والرِّسالة، ببلوغ الكمال فِي كل الأخلاق والخصال، وآله الكرام من الصحب والأزواج والقرابة والتابعین لهم بصدق إلى یوم المآل.

خوێنەری بەڕێز و خۆشەویستم !

ستایشی شایستە و سوپاسگوزاریی تێرو تەواو بۆ خوای بەرزی مەزن كە بە لوتف و بەزەیی بێسنووری خۆی یارمەتیی داین، ئەم بەرگی سێزدەیەم (١٣)ەش بە چاپ بگەیەنین، هەڵبەتە لە ئەنجامی هاوكاریی و دەستبارگرتنێكی خۆبەخشانە و دڵسۆزانەی برایانێكی لێبڕاوو ماندوونەناسدا، خوای بەخشەر بە باشترین شێوە پاداشتیان بداتەوەو پێزی زیاتر بخاتە كارو تەمەنیانەوە.

ئەم بەرگی سێزدەیەمەش تەرخان كراوە بۆ سوورەتی (**النحل**) و لێكۆڵینەوەیەكی وردو پشوو درێژانەمان لەبارەی ئەم سوورەتە موبارەكەوە كردوە، كە خوای بە بەزەیی بەخشندە ژمارەیەكی زۆری چاكەو نیعمەتەكانی خۆی - زۆرتر لە هەر سوورەتێكی دیكەی قورئان - تێدا خستوونەڕوو، شایانی باسیشە ئەم بەرگە وێڕای تەفسیرو ڕونكردنەوەی چەمك و واتای ئایەتەكان، شازدە (١٦) كورتە باسی جۆراو جۆریشی گرتوونە خۆی، بەم ناوونیشانانەی خوارێ:

یەكەم: كورتە باسێك لەبارەی حوكمی خواردنی گۆشتی وڵاخە بهەرزە و ئێستر و كەر.

دووەم: كورتە باسێك: مەبەست لە (خوا شتی وا دروست دەكات كە نایزانن) چییە؟

سێیەم: كورتە باسێك لەبارەی زەیتونەوە.

چوارەم: كورتە باسێك حوكمی گۆشتی دەریاوە.

پێنجەم: كورتە باسێك: لەبارەی شیرو ماستەوە.

شەشەم: کورتە باسێك لەبارەی خورماوە.

حەفتەم: کورتە باسێك لەبارەی درەختی مێوو ترێ وە.

هەشتەم: کورتە باسێك لەبارەی هەنگ و هەنگوینەوە.

نۆیەم: کورتە باسێك لەبارەی چۆنیەتی پەیدابوونی زانستەوە.

دەیەم: کورتە باسێك لەبارەی باڵندان (طير)ەوە.

یازدەم: کورتە باسێك: چوار سەرنج لەبارەی ئەم ئایەتەوە: (النحل:٩٠).

دوازدەم: کورتە باسێك لەبارەی گرنگیی وەفاداریی.

سێزدەم: کورتە باسێك لەبارەی (إستعاذة)ەوە.

چواردەم: کورتە باسێك: پێنج سەرنج بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوە، کە ئایەتی (١٠١) مەبەست پێی نەسخ نیە.

پازدەم: کورتە باسێك لەبارەی حوکمی زۆر لێکرانەوە لەسەر کوفر و تاوان.

شازدەم: کورتە باسێك لەبارەی بنەما گرنگەکانی بانگەواز (الأصول المهمة للدعوة)ەوە.

هیواداریشم ئەم بەرگی سێزدەیەمەش، وەك بەرگەکانی دیکەی ئەم تەفسیرە: لەلایەن عەودالانی، قووڵ تێگەیشتنی قورئان و، پاشان چاك کارێك لەگەڵدا کردنی و کارپێکردنی، باش بخوێنێدرێتەوەو فام بکرێ و هەزم بکرێ و... هتد.

لە خوای بەخششی بێسنووریش داواکارین هەردەم هاوکارو هیدایەتدەرو پشتیوانمان بێ و، چاکەو تیعمەتی: تەواوکردنی ئەم تەفسیرەشمان پێ ببەخشێ.

١٣ ی شعبان ١٤٤١ ك

٦ / ٤ / ٢٠٢٠ ز

هەولێر

تەفسیری سوورەتی

النَّحْلِ

دەستپێک

پێناسەی سوورەتی (النحل) و بابەتەکانی

بەڕێـــزان !

ئەمرۆ کە ڕۆژی: (٢٠١٧/٦/١٦ز) بەرانبەر: (٢١/رمضان/١٤٣٨ك) لە شاری هەولێر خوا پشتیوان بێ، دەست دەکەین بە تەفسیرکردنی سوورەتی (النَّحل)، سەرەتا پێناسەی ئەم سوورەتە موبارەکە دەکەین و، نێوەڕۆکەکەی دەخەینە ڕوو، ئنجا نەخشەی خۆمان بۆ دابەشکردنی بابەتەکانی لە چەند دەرسێکدا دەخەینە ڕوو.

١) نـــاوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە، لەلای زانایانی پێشین بە گشتی، هەر بە (**سُورَة النَّحل**) ناسراوە، چونکە وشەی (**النحل**) واتە: هەنگ، کە هەم بە کۆ دەگوترێ، هەم بە تاکیش دەگوترێ، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

بەڵام لە (**قَتَادَة**)وە هاتوە، کە ئەم سوورەتە (**سُورَة النِّعَم**) واتە: سوورەتی نیعمەتەکانیشی پێدەگوترێ، سوورەتی چاکەکان، چونکە خوا ﷻ ژمارەیەکی زۆر لە چاکەکانی خۆی لەم سوورەتە موبارەکەدا خستوونە ڕوو، کە وەك سەرژمێرم کردوون، زیاتر لە پەنجا (٥٠) نیعمەتی سەرەکیی لەم سوورەتەدا خراونە ڕوو.

٢) شـوێنی دابـەزینی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە، سوورەتێکی مەککەییە، لەلای زۆربەی زانایان و، ئەوە لە (**إِبْنُ عَباس**) و (**إِبْنُ الزُّبَير**)یشەوە هاتوە، خوا لە خۆیان و بابیشیان ڕازی بێ.

بەڵام گوتراوە: سێ (٣) ئایەتی کۆتایی لە سوورەتی (**النحل**) لە کاتی گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (ئوحود)دا، هاتوونەتە خوار، کە ئەم سێ ئایەتەن: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّـٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَٱصْبِرْ وَمَا

صَبْرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾﴾.

لەو کتێبانەدا کە باسی هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکانی قورئان دەکەن، ئەوە باس کراوە، کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی ئوحوددا، دیمەنی حەمزەی مامی دەبینێ، کە کافرەکان ڕق و بوغزێکی تایبەتییان لە حەمزە هەبووە خوا لێی ڕازی بێ و، جەستەیان شێواندوە! پێغەمبەر ﷺ سوێند دەخوات، کە ئەگەر خوا دەستی بدات و لە جەنگێکی دیکەدا، بەسەر ئەو کافرانەدا زاڵ با، جەستەی ژمارەیەکی زۆریان بشێوێنێ، ئنجا هەندێك دەڵێن: فەرموویەتی: بیست (٢٠) و، هەندێك دەڵێن: فەرموویەتی: سی (٣٠)، خوای دادگەریش بەم بۆنەوە ئەم ئایەتانەی ناردنە خوارێ، کە ڕاستە ماناو کورتەی ماناکەیان بەم شێوەیە:

واتە: ئەگەر خەڵکتان سزادا، هەر بارتەقای ئەو سزایە، سزایان بدەنەوە، کە سزای ئێوەی پێدراوە، (واتە: ئەوان چییان لە ئێوە کردوە، ئێوەش هەر ئەوە بکەنەوە)، ئەگەر خۆڕاگریش بن، ئەوە باشترە بۆ خۆڕاگران و، خۆڕابگرەو خۆڕاگرتنیشت تەنیا بە خوایە و، دڵتەنگ مەبە بە هۆی ئەو پیلانەوە کە دەیگێڕن و سەغڵەت مەبە، بێگومان خوا لەگەڵ ئەو کەسانەدایە کە پارێز دەکەن و، لەگەڵ ئەو کەسانەدایە کە چاکەکارن.

ڕایەکی دیکەش هەیە، کە پاڵدراوەتە لای (**قَتَادَة**) و (**جَابِر بْن زَيْد**) دەڵێ: سەرەتای سوورەتی (**النحل**) هەتا ئایەتی ژمارە چل (٤٠) مەککەییە و، لە مەککە دابەزیوە، ئەوی دیکەی تا کۆتایی مەدینەییە و لە مەدینە دابەزیوە.

خاوەنی تەفسیری (**الميزان**)یش (**محمد حسين الطباطبائي**)[1]، ئەو ڕایەی هەڵبژاردوە و، ژمارەیەکی دیکەش لە ڕوونکەرەوانی ماناو مەبەستەکانی ئایەتەکانی قورئان، ئەو ڕایەیان هەڵبژاردوە.

خاوەنی تەفسیری (**التحرير والتنوير**)، (**محمد الطاهر بن عاشور**)، گوتوویەتی: ئەم سوورەتە هەندێکی مەککەییەو هەندێکیشی مەدینەییە، بەڵام دیاریی نەکردوە و، گوتوویەتی: هەندێکی پاش کۆچی ژمارەیەك لە هاوەڵان بۆ (حەبەشە) هاتۆتە خوار، بەپێی ئایەتی: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾﴾.

---

(١) ج ١٢، ص ٢٢٢.

واتە: دوایی پەروەردگارت، ئەوانەی کە کۆچیان کردوە، دوای ئەوەی ئەشکەنجەدراون و، پاشان تێکۆشاون و خۆڕاگربوون، بێگومان پەروەردگارت، دوای ئەوە (دوای ئەو هەموو شتانەی بەسەریان هاتوون)، لێبوردەی بە بەزەییە.

هەروەها (**محمد الطاهر بن عاشور**) دەڵێ: ئەم سوورەتە هەندێکی پاش سوورەتی (**الأنعام**) هاتۆتە خوارێ، چونکە ئایەتی: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ﴿١١٨﴾ ﴾الأنعام، واتە: لەسەر جوولەکەکان ئەوەمان قەدەغە کردبوو، کە پێشتر بۆمان خوێندبوویەوە، مەبەست پێی ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الأنعام**)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ وَٱلْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلْحَوَايَآ أَوْ مَا ٱخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَٰهُم بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿١٤٦﴾ ﴾، کە لە تەفسیری سوورەتی (**الأنعام**)دا، بە تەفصیل قسەمان لەبارەی ئەو ئایەتەو، سەرجەم ئایەتەکانی سوورەتەکەوە، کردوە.

(**محمد الطاهر بن عاشور**) لە (**التحرير والتنوير**)دا[1]، ئەوەی هێناوە.

٣) ڕیزبەندیی ئەم سوورەتە لە موصحەف و دابەزین دا:

بە ڕای زۆرێك لە زانایان، ئەم سوورەتە پاش سوورەتی (**الأنبياء**) و پێش سوورەتی (**ألم السجدة**) دابەزیوە و، ڕیزبەندیی لە هاتنە خوارەوەدا حەفتا و دوو (٧٢)یە، واتە: پێش ئەم سوورەتە (٧١) سوورەتی دیکە دابەزیون.

بەڵام ڕیزبەندیی لە (**مصحف**)دا، شازدە (١٦)یە، چونکە ئاشکرایە کە ڕیزکردنی سوورەتەکان لە (**مصحف**)دا، بە پێی ڕیزبەندیی دابەزینیان نەبووە، ئەگەرنا دەبووایە هەموو سوورەتە مەککەییەکان لە پێشەوە بن و، سوورەتە مەدینەییەکان لە دواوە بن، کە ئێستا بەم شێوەیە نیە، سوورەتی (**الفاتحة**) لە پێشەوەیە، کە هەرچەند سوورەتێکی مەککەییە، هەندێکیش دەڵێن: مەدینەییە، بەڵام بێگومان پێش وی سوورەتی دیکە دابەزیون، ئنجا دوایی وی یەکسەر سوورەتی (**البقرة**)یە، ئنجا (**آل عمران و النساء و المائدة**)ن، کە هەموویان سوورەتی مەدینەیین، بەڵکو سوورەتی (**المائدة**) بە تایبەت، لە کۆتایی تەمەنی پێغەمبەر ﷺدا هاتۆتە خوار، چونکە ژمارەیەك لە سزا شەرعییەکانی تێدان، ئنجا دوایی

---

(١) ج١٤، ص٩١ و ٩٢.

دێتەوە سەر سوورەتی **(الأنعام)** و **(الأعراف)** و، دوایی دێتەوە سەر **(الأنفال والتوبة)**، کەواتە: ڕیزبەندیی سوورەتەکان لە **(مصحف)**دا، جیایە لە ڕیزبەندییان بە پێی دابەزینیان.

ڕای بەندەش لەوبارەیەوە، ئەوەیە پێم وایە: ئەم سوورەتە هەمووی مەککەییە، بە سێ ئایەتەکەی کۆتاییشەوە، چونکە: بەڵێ، دەگونجێ ئەو سێ ئایەتەی کۆتایی سوورەتی **(النحل)** لەگەڵ ئەو ڕووداوەی جەنگی (ئوحود)دا بگونجێن، بەڵام مەرج نیە، بەو بۆنەیەوە هاتبنە خوار، چونکە ئاشکرایە هەندێ لە زانایان بە هاوەڵانیشەوە خوا لێیان ڕازی بێ، ئایەتێك یان کۆمەڵە ئایەتێك کە گوتوویانە: پەیوەستە بە فڵان ڕووداوەوە، واتە: ئەو ڕووداوەش دەگرێتەوە، ئەگەرنا مەرج نیە لە کاتی ئەو ڕووداوەدا هاتبێتە خوار.

٤) نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە لە سورگەی بابەتەکانی قورئانی مەککەیی دا دەخولێتەوە، واتە: ئەو باس و بابەتانەی سوورەتە مەککەییەکان لەبارەیانەوە دەدوێن و، ئەم سوورەتەش سروشتی سوورەتە مەککەییەکانی هەیە بە گشتی، دیارە هەر کام لە سوورەتەکانیش، چ سوورەتە مەککەییەکان و، چ سوورەتە مەدینەییەکان، کەسایەتیی و تایبەتمەندیی خۆی هەیە، ئەم سوورەتەش بە هەمان شێوە و کۆمەڵێك بابەتی تێدان، کە لە سوورەتە مەککەییەکانی دیکەدا بەم شێوەیە نەهاتوون، هەروەها هەندێك بابەتی تێدان، کە تەنیا لێرەدا هاتوون، هەموو سوورەتە مەککەییەکانیش ئەو تایبەتمەندییانەیان هەن، بەڵام چوارچێوەیەکی فراوان هەیە هەموویان کۆدەکاتەوە، کە بریتیە لە باسی: (بووناسیی، ئیمان و عەقیدە، تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، ڕەوشت و بەها بەرزو جوانەکان کە مرۆڤ دەبێ خۆییان پێ برازێنێتەوە، خووخدە خراپەکان کە مرۆڤ دەبێ خۆیانی لێ دوور بخاتەوە، بەسەرهاتی پێغەمبەران **(عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)** لەگەڵ گەلەکانیاندا، پشتیوانیی کردنی خوا ﷻ لە پێغەمبەران و لە شوێنکەوتووانی بڕوادارییان، دابەزینی سزاو تۆڵەی خوان بۆ گەلە سەرپێچیی کارەکان، دوای ئەوەی کە پێغەمبەران **(عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)** بەڵگەیان لەسەر تەواو کردوون و بیانوو بڕاویان کردوون، پاشان باسی سزاو پاداشتی خوا لە دواڕۆژدا، باسی بەهەشت، باسی دۆزەخ). سوورەتە مەککەییەکان لەو چوارچێوەیەدا دەسووڕێنەوە.

دابەشکردنی ئەم سوورەتە بۆ بیست و دوو (٢٢) بابەت

بابەتی یەکەم: پێشەکییەك، کە لە ئایەتی (١ تا ٩) دەگرێتەوە: کە تێیدا باسی چەند بابەتێکی بنەڕەتیی کراوە، کە دواتر دەبن بە پێرست و پێشەکیی بۆ کۆی بابەتەکانی دیکە، وەك: هاتنی بڕیاری خوا بۆ سزادانی کافرەکان، دابەزاندنی فریشتان بۆ سەر پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَام)، دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی بە هەق و حیکمەت، دروستکردنی مرۆڤ، هێنانە دی ئاژەڵ و وڵاخ، کە بەهرەی جۆراو جۆریان لێ وەردەگیرێ، کە سەرجەم ئاماژە کراوە بە دە (١٠) لە نیعمەت و چاکەکانی خوا ﷻ لەم نۆ (٩) ئایەتە موبارەکەدا.

بابەتی دووەم: خستنەڕووی ژمارەیەك لە چاکەو نیعمەتە سەرەکییەکانی خوا ﷻ، لە ئایەتی (١٠ تا ١٨)، ئەمیش نۆ (٩) ئایەتی گرتۆتەوە، وەك: دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە، ڕواندنی ڕووەك و درەخت و لەوەڕگا، ڕامکردنی شەوو ڕۆژو، خۆرو مانگ و ئەستێرەکان، هێنانەدی سەرجەم ئەو دروستکراوانەی لە زەویدا دروست دەبن، وەك: گیاو گوڵ و ڕووەك و دارودرەخت و میوەو، دانەوێڵە و... هتد، ئنجا ڕامکردنی دەریا، واتە: مل پێکەچکردنی دەریا، تاکو مرۆڤەکان بەهرەی لێ وەربگرن، چ وەك لێ دەرهێنانی خشڵ، چ وەك لێ دەرهێنانی خواردنێکی تەڕو تازە، کە مەبەست پێی گۆشتی ماسیی و باقیی ژیاندارەکانی دیکەی دەریایە، کە بە ڕای زۆربەی زانایان هەموویان حەڵاڵن.

پاشان خوا باسی چەسپاندنی چیاکان دەکات لە زەوی دا، کە وەك لەنگەر وان بۆ زەوی، ئنجا باسی ئەستێرەکان دەکات، هەروەها باسی نیشانەکان دەکات، بۆ ئەوەی خەڵك بە ڕێگاو بانانددا بڕوات بەهۆی ئەو نیشانانەوەو، بە ڕێگا بزانن.

بابەتی سێیەم: پێشاندانی چەند هەڵوێست و ڕەفتارێکی چەوتی کافرەکان و، سەرەنجامی شوومیان لەسەر ئەو هەڵوێستانە، چونکە سەرەنجامە شوومەکانیان باجی هەڵوێستە خراپەکانیانە، ئەمیش لە ئایەتی: (١٩ تاکو ٢٩) واتە: یازدە (١١) ئایەتی گرتوونەوە.

بابەتی چوارەم: خستنە ڕووی هەڵوێستی ئەرێنییانەی بڕواداراني پارێزکارو سەرەنجامی باشیان، ئەمیش (٣) ئایەتی گرتوونەوە: (٣٠ - ٣٢).

بابەتی پێنجەم: خستنە ڕووی سەرەنجامی ترسناکی کافران لە ڕۆژی دوایی دا، ئەمیش ئایەتەکانی: (٣٣ و ٣٤)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی شەشەم: گێڕانەوەی قسەی هاوبەش دانەران: کە ئەگەر خوا ویستبای خراپە نەکەن و هاوبەش بۆ خوا دانەنێن و جگە لە خوا نەپەرستن و، ئەو خواردنانەی کە قەدەغەیان کردوون، قەدەغەیان نەکەن، ئەگەر خوا ویستبای، ئەوەیان نەدەکرد، واتە: ئۆباڵەکە دەخەنە ئەستۆی قەدەری خواوە، خواش ﷻ بەرپەرچیان دەداتەوە.

هەروەها نکووڵیی کردنیان لەوەی قیامەت بێ و، سزاو پاداشت هەبێ و لێپرسینەوە هەبێ، بەڵام خوای بەرز بەرپەرچی ئەوەشیان دەداتەوە، ئەمەش لە ئایەتەکانی: (٣٥ - ٤٠)دا، واتە: شەش (٦) ئایەتی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی حەوتەم: باسی کۆچکردن لە پێناو خوادا، ماڵ و حاڵ و نیشتیمان بەجێهێشتن، ئەمیش دوو ئایەتی بۆ تەرخان کراون، ئایەتەکانی: (٤١ و ٤٢).

بابەتی هەشتەم: باسی یاسای خوایە لە ڕەوانەکردنی پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) هەروەها باسی دابەزاندنی قورئان و، ئەرکی پێغەمبەری خوا ﷺ بەرانبەر قورئان و، ئەرکی خەڵکیش لەبەرانبەر دوا کتێبی خوادا، ئەمەش ئایەتەکانی: (٤٣ و ٤٤)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی نۆیەم: باسی هەڕەشەکردن لە کافرەکان و، خستنەڕووی ملکەچیی سەرجەم دروستکراوەکان بۆ خوا، کە هیچ شتێك نیە لە گەردووندا، لەو دروستکراوانەدا کە خوا خوڵقاندوونی، بە سەرو خوارەوە، بە ئاسمان و زەوییەوە، هیچ شتێك نیە لامل بێ لە یاساکانی خوا، هەمووی بۆ خوا ملکەچە، کڕنووش دەبات، ئەمیش شەش (٦) ئایەتی بۆ تەرخان کراون، ئایەتەکانی: (٤٥ - ٥٠).

بابەتی دەیەم: باسی چەند سیفەتێکی بنەڕەتیی خوا ﷻ، ئەمەش پێنج (٥) ئایەتی بۆ تەرخان کراون، ئایەتەکانی: (٥١ - ٥٥).

بابەتی یازدەیەم: باسی چەند بیروبۆچوونێکی چەوتی کافرەکان و سەرەنجامی شوومیان، ئەمیش ئایەتەکانی: (٥٦ - ٦٤)ی بۆ تەرخان کراون، واتە: نۆ (٩) ئایەت.

بابەتی دوازدەیەم: باسی ژمارەیەکی دیکە لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا، کە دەوری بیست (٢٠) چاکەو نیعمەتن، ئەمەش لە ئایەتەکانی: (٦٥ - ٨٣)دا، واتە: نۆزدە (١٩) ئایەتی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی سێزدەیەم: باسی چەند دیمەنێکی ڕاچڵەکێنی کافرەکان لە قیامەت دەکات، ئەمیش شەش (٦) ئایەتی بۆ تەرخان کراون: (٨٤ - ٨٩).

بابەتی چواردەیەم: باسی فەرمانکردنی خوا بە دادگەریی و، چاکەکاریی و، بەخشین بە کەسە نزیکەکان، ئەمیش تەنیا ئایەتی ژمارە (٩٠)ی بۆ تەرخان کراوە.

بابەتی پازدەیەم: باسی پابەندیی بە بەڵێن و پەیمانەوەو، خۆپاراستن لە پەیمانشکێنیی و، بێ بەڵێنیی، کە حەوت (٧) ئایەتی بۆ تەرخان کراون، ئایەتەکانی: (٩١ - ٩٧).

بابەتی شازدەیەم: باسی قورئان خوێندن و، چەند بابەتێکی دیکەی پەیوەست بە قورئانەوە، کە هەشت (٨) ئایەتەکانی: (٩٨ - ١٠٥)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی حەڤدەیەم: باسی حاڵەتی هەڵگەڕانەوەو، حاڵەتی ناچارکران لەسەر کوفرکردن و، هاوبەش دانان، ئەمیش شەش ئایەتەکانی: (١٠٦ - ١١١)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی هەژدەیەم: ئاماژەیەك بە خەڵکی مەككەو، سپڵەییان بەرانبەر بە خواو، چاکەو نیعمەتەکانی خوا، کە ئایەتەکانی: (١١٢ و ١١٣)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی نۆزدەیەم: باسی ئەوە کە ئایا چی لە خواردن و خواردنەوەکان حەڵاڵە و، چیش قەدەغەیە؟ هەروەها سزای ئەوانەی کە بژیوە پاك و چاکەکانی خوا، لە بەندەکانی، بە ناهەق قەدەغە دەکەن، کە چوار ئایەتەکانی: (١١٤ - ١١٧)ی بۆ تەرخان کراون.

بابەتی بیستەم: باسی ئەوە کە کاتی خۆی لەسەر جوولەکەکان قەدەغە کرابوو، ئەمەش بیرهێنانەوەی مسوڵمانانە، بۆ ئەوە کە خوا لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، فەرموویەتی، کە پێشتر ئاماژەمان پێدا و، لە ئایەتەکانی: (١١٨ و ١١٩)دا، باسی ئەوە کراوە.

بابەتی بیست و یەکەم: باسی پێغەمبەر ئیبراهیم ﷺ خەلیلی خوا و، سیفەتە سەرەکییەکانی و، باسی مەسەلەی شەممە، کە دیارە ئەمە نەریتێکی جوولەکەکان بووە و، ئەو کاتەش هەبووەو، ئێستاش هەیە، ئنجا پاڵیان داوەتە لای ئیبراهیم ﷺ بۆیە خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوە - بە بۆنەی باسی ئیبراهیمەوە - باسی شەممەش دەکات، کە تایبەتە بە جوولەکەکانەوە و، هیچ پەیوەست نیە بە ئیبراهیم ﷺ ەوە، ئەمیش لە ئایەتەکانی: (١٢٠ - ١٢٤)دا باسکراوە.

بابەتی بیست و دووەم و کۆتایی: باسی چۆنیەتیی و شێوازی بانگەواز بۆ لای خوا و، خۆڕاگریی لەسەر ئازارو ئەزیەتی کافرەکان، واتە: خراپ مامەڵەکردنی کافرەکان لەگەڵ کەسێکدا کە بۆ لای خوا بانگیان دەکات، ئەمەش لە ئایەتەکانی: (١٢٥ - ١٢٨)دا، خراوەتە ڕوو.

٥) دابەشکردنی دەرسەکانی ئەم سوورەتە:

بـە پێـی نەخشـەی ئێمـە بـۆ تەفسـیر کـردنی ئـەم سـوورەتە، کـە ئێمـە وەك عـادەتی خۆمـان، - لـەم تەفسـیرەدا - لـە سـەرەتاوە نەخشـەی تەفسـیرکردنی ئایەتـەکان و، دابەشـکردنی بابەتـەکان بـۆ چەنـد دەرسـێك، دادەڕێژیـن، بـۆ ئـەوەی بەرچـاوی خوێنـەران ڕوونـتر بـێ: هـەر لـە سـەرەتاوە ئـەم سـوورەتە بـاسی چـی دەکات ؟

هەڵبەتـە مەرجیـش نیـە ئـەو بیسـت و دوو بابەتـەی ئێمـە ئاماژەمـان پێـدان، کـە بابـەتی وا هەیـە لـە یـەك ئایـەت، یـان لـە دوو ئایەتـدا هاتـوە، یـەك دەرسی بـۆ تەرخـان بکەیـن، بەڵکـو نەخشـەی دەرسـەکان جیایـە و، ئێمـە ئـەم (١٢٨) ئایەتەمـان دابـەش کـردوون بـۆ دوازدە (١٢) دەرس، بـەم شـێوەیەی خـوارێ:

دەرسی یەکـەم: ئایەتـەکانی: (١ - ٩)، کـە وەك پێشـتر باسـمان کـرد: وەك پێشـەکیی وان بـۆ کـۆی بابەتـەکانی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، کـە لـەو (١٢٨)دا ئایەتـەدا هاتـوون و، دە (١٠) چاکـەی خـوای بەخشەریشـیان تێـدا خراونـە ڕوو.

دەرسی دووەم: لـە ئایەتـەکانی: (١٠ - ٢١)، واتـە: (١٢) ئایـەت دەگرێتـەوە، کـە بریتیـە لـە خسـتنە ڕووی ژمارەیـەك لـە چاکـەو نیعمەتـەکانی خـوا، کـە سـەرجەمیان بیسـت (٢٠) چاکـەو نیعمەتـن.

دەرسی سـێیەم: ئایەتـەکانی: (٢٢ - ٣٤)، واتـە: (١٣) ئایـەت، کـە خسـتنە ڕووی هەڵوێسـتی کافرەکانـە لـە بەرانبـەر خـواو، قورئانـدا، هەروەهـا هەڵوێسـتی پارێـزکاران، کـە پێچەوانـەی هەڵوێسـتی هاوبـەش بـۆ خوادانـەرو کافرەکانـە.

دەرسی چـوارەم: ئایەتـەکانی: (٣٥ - ٥٠)، واتـە: (١٦) ئایـەت، کـە کۆمەڵێـك بـاس و بابـەتی جـۆراو جـۆری پەیوەسـت بـە ڕاوبۆچـوونی هاوبـەش بـۆ خوادانـەران و کافـرەکان و، بەرپەرچدرانەوەیانــن.

دەرسـی پێنجـەم: ئایەتـەکانی: (٥١ - ٦٤)، واتـە: (١٤) ئایـەت، ئەمانیـش زیاتـر بـاسی تەنیـا بەندایەتیـی بـۆ خـوا کـردن و، بەرپەرچدرانـەوەی ژمارەیـەك لـە بیروبۆچوونـە هەڵەوپەڵـەکانی هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانــن، لـە ڕۆژگاری دابەزینـی قورئانـدا، کـە تـا ئێسـتاش ئەوانـە هـەر بەردەوامـن، لـە مـلاولای دنیـادا.

دەرسی شەشەم: ئایەتەکانی: (٦٥ - ٨٣)، واتە: (١٩) ئایەت، کە لەو ئایەتانەدا خوا ﷻ ژمارەیەکی دیکەی زۆر لە چاکەو نیعمەتەکانی خۆی دەخاتە ڕوو، کە سەرجەمیان بیست (٢٠) چاکەو نیعمەتن، واتە: بەو نۆ (٩) ئایەتەوە کە لە پێشەکیی ئەم سوورەتەدا هاتوە، کە دە (١٠) چاکەو نیعمەتەکانیان تێدا خراونە ڕوو و، بەو دوازدە (١٢) ئایەتەوە، کە لە دەرسی دووەمدا دەیانخەینە ڕوو، کە باسی بیست (٢٠) لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا کراوە و، بە پێی ئەم نۆزدە (١٩) ئایەتەش، زیاتر لە پەنجا (٥٠) چاکەو نیعمەتی خوا خراونە ڕوو.

بۆیە زانایان، بە تایبەت قەتادە کە گوتوویەتی: ئەم سوورەتە پێی دەگوترێ: (**سورة النعم**) سوورەتی چاکەکان، نیعمەتەکان، ناهەقی نەبووە.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەکانی: (٨٤ - ٨٩)، واتە: (٦) ئایەت، لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ باسی سەرەنجامی کافرەکان دەکات لە ڕۆژی دوایی دا، کە چییان لێدێ و چی دەچێژن و، چۆن پەشێمانیی دەردەبڕن و دادیشیان نادات !

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی: (٩٠ - ٩٧)، واتە: (٨) ئایەت، باسی فەرمانکردن بە دادگەریی و، فەرمانکردن بە بردنە سەری بەڵێن و پەیمان و، خۆ پاراستن لە پەیمان شکێنیی و بێ بەڵێنیی.

دەرسی نۆیەم: ئایەتەکانی: (٩٨ - ١٠٥)، واتە: (٨) ئایەت، کە باسی چۆنیەتی قورئان خوێندن و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ قورئانداو، مامەڵەکردنی کافرەکان لەگەڵ قورئاندا و هەڵوێستیان بەرانبەر بە قورئان و بەرپەرچدرانەوەیان، کراوە.

دەرسی دەیەم: ئایەتەکانی: (١٠٦ - ١١١)، واتە: (٦) ئایەت، کە باسی هەڵگەڕانەوەیە لە ئیسلام و، باسی ئەوانەشە کە ناچار دەکرێن هەڵگەڕێنەوەو، وشەی کوفرو شیرکیان بە دەمدا دێ، بەڵام ناچارن، کە ئەوانە خوا ﷻ لێیان دەبووری، ئنجا پەیوەست بەم باسەوە: باسی کۆچکردن و بەجێهێشتنی نیشتیمانە، کە چۆن خوا لەگەڵ ئەو جۆرە کەسانەدا لێبووردەو میهرەبانە.

دەرسی یازدەیەم: ئایەتەکانی: (١١٢ - ١١٩)، واتە: (٨) ئایەت، چەند بابەتێکی جۆراو جۆرن، هەم باسی سپڵەیی و بێ نمەکیی کافرەکانی مەککە بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ و، هەم باسی ئەوە کە خوا چی حەڵاڵ کردوە، لە خواردنەکان و چی حەرام کردوە؟ هەروەها پێشتریش بە نسبەت جوولەکانەوە، خوا چی لێ قەدەغە کردوون ؟

دەرسی دوازدەیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (١٢٠ - ١٢٨)، واتە: (٩) ئایەت، باسی ئیبراهیم ﷺ ە، کە سەرمەشقی ئەهلی ئیمانە، بە پێغەمبەری خاتەمیشەوە ﷺ کە خوا هەر لەو ئایەتانەشدا فەرمانی پێدەکات، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ أَنِ ٱتَّبِعۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ حَنِيفٗاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ١٢٣ ﴾، ئنجا پێغەمبەر ئیبراهیم ﷺ کۆمەڵێك خەسڵەت و سیفەتی بەرزی هەبوون، کە خوای پەروەردگار لەم چەند ئایەتەدا هەندێکیان لێ دەخاتە ڕوو، هەڵبەتە هەر بەهۆی ئەو سیفەتانەشەوە بۆتە سەرمەشقی ئەهلی ئیمان لە دوای خۆیەوە.

پاشان باسی شێوازی بانگەوازو، باسی هەڵوێستی بانگەوازکاران بە پێغەمبەری خاتەمیشەوە ﷺ، کە سەرمەشق و پێشڕەویان بووە، لەگەڵ نەیارەکانیاندا، بەتایبەت ئەوانەی بە شێوەی بێ نەزاکەت و نارێك مامەڵە دەکەن.

ئەمە پێناسەو نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە بوو و، نەخشەی ئێمە بوو بۆ دابەشکردنی بابەت و دەرسەکانی.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەرێـــزان !

لـەم دەرسـەدا، دێینـە سـەر خسـتنەڕووی نـۆ (٩) ئایـەتی سـەرەتای سـووڕەتی (**النحـل**) و، شـیکردنەوەی مانـا و مەبەسـتەکانیان، ئەویـش وەك شـێوازی خۆمـان لـەم تەفسـیرەدا: بـە حـەوت هەنـگاو، کـە هەنـگاوی یەکەمیان پێناسـەی ئـەو کۆمەڵـە ئایەتەیە کـە دەمانەوێ تەفسـیریان بکەین:

ئـەم دەرسـە کـە نـۆ ئایەتـە و، وەك پێشـەکیی وان بـۆ کـۆی بابەتـەکانی سووڕەتی (**النحـل**)، سـەرەتا خـوای کاربەجـێ ڕوو بـە کافـرە هاوبەشـدانەرەکان دەفەرمـوێ: ئـەوە بڕیـاری خـوا هـات، پەلـەی لـێ مەکـەن، کـە دوایـی ڕوونی دەکەینـەوە، مەبەسـت پێـی چییـە ؟

پاشـان خـوا بـاسی پاکیـی و بەرزیـی خـۆی دەکات، لـە بەرانبـەر شـیرکی هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەکانـدا.

دوایـی بـاسی ناردنی وەحیـی دەکات بـە فریشـتەکان دا بـۆ پێغەمبـەران (صەڵات و سـەلامی خوایـان لەسـەر بێـت) و، ئامانجـی ناردنی ئـەو وەحییـە دەخاتەڕوو.

ئنجا باسی دروستکردنی گەردوون دەکات، کە بە هەق و حیکمەت دروستی کردوە.

دوایـی بـاسی دروسـتکردنی مـرۆڤ دەکات، کـە لـە تۆویلکەیەکـەوە هێناویەتـە دی و، پاشـان بـووە بـە کەسـێك بتوانـێ قسـە بـکات و، مشـتومڕ بـکات.

دوایـی بـاسی دروسـتکردنی ئـاژەڵان دەکات، هەروەهـا وڵاخـە بـەرزەو ئێسـترو گوێدرێـژ، پاشـان ئامـاژە دەکات بـە سـەرجەم هـۆکارەکانی دیکـەی بـارو سـوارو گواسـتنەوە، کـە خـوا ﷻ پەیدایـان دەکات و لـەو کاتـەدا کـە قوڕئـان دابەزیـوە، نەیانزانیـون: ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾﴾النحل.

لە کۆتایی دا باسی ئەوە دەکات، کە خوا بۆ ڕێی ڕاست، ڕێنمایی دەکات.

شـایانی باسـە ئـەو نیعمەتانـە کە لێـرەدا ئاماژەیـان پێکـراوە، سـەرجەمیان دە (١٠) نیعمەتن، بەڵکو زیاتریشـن.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿أَتَىٰٓ أَمْرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنْ
أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ
خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٤﴾ وَٱلْأَنْعَٰمَ خَلَقَهَا ۗ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَٰفِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ
﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ
تَكُونُوا۟ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ ۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾ وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ
لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى ٱللَّهِ قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ ۚ وَلَوْ
شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە. کارو بڕیاری خوا هات (ئەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان) پەلەی لێ مەکەن، پاکیی و بەرزیی بۆ وی لەوەی دەیکەنە هاوبەش (بۆ خوا) ﴿١﴾ فریشتان بە فەرمانی خۆی، بە ڕووح (وەحیی)یەوە دادەبەزێنێتە سەر هەر کام لە بەندەکانی (پێغەمبەران) کە بیەوێ، کە ئەی (پێغەمبەران!) (بەهۆی ئەو ڕووحەوە) خەڵك هۆشیار بکەنەوە و بترسێنن، کە جگە لە من (خوا) هیچ پەرستراوێکی دیکە نیە، دەجا پارێزم لێبکەن ﴿٢﴾ ئاسمانەکان و زەوی بە هەق (و حیکمەت) دروستکردوون، بەرزیی بۆ وی لەوەی دەیکەنە هاوبەش (بۆ خوا) ﴿٣﴾ مرۆڤی لە تۆویلکەیەك وەدیهێناوە، کەچی بۆتە بە مشتومرکەرێکی ئاشکرا ﴿٤﴾ ئاژەڵەکانیشی بۆ هێناونە دی، (پۆشاك و کەلوپەلێك و لە خوریی و تووك و موویان دروست دەکرێ) مایەی گەرم بوونەوەتانە و، سوود و کەڵکی جۆراوجۆریان لێ وەردەگرن و، لێشیان دەخۆن ﴿٥﴾ کاتێ - ئێواران - لە لەوەڕگا دەیانهێننەوە و - بەیانیان - بەریان هەڵدەدەنە لەوەڕگا، دیمەنێکی جوانی بۆتان هەیە ﴿٦﴾ کەلوپەل و بارە قورسەکانیشتان بۆ شوێنێك هەڵدەگرن، کە بە خۆ ئەزیەتدانی

زۆر نەبا، نەیدەگەیشتنێ، بە دڵنیایی پەروەردگارتان بە پەرۆش و بە بەزەییە ﴿٧﴾ وڵاخە بەرزە و ئێستر و کەرەکانیش بۆ سواربوون و بۆ جوانییتانن و، (خوا لە داهاتوودا) شتی واش دروست دەکات کە ئێستا نایزانن (بۆ هاتووچۆ و سەفەرتان) ﴿٨﴾ خواش ڕێی ڕاست (پێشاندان)ی لەسەرە و هەشیانە (لە ڕێیەکان) چەوت و لادەرە و، ئەگەر (خوا) ویستبای - زۆرتان لێبکات - هەمووتانی دەخستە سەر ڕێی ڕاست ﴿٩﴾}

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(بِٱلرُّوحِ): {**الرُّوحُ: مَا بِهِ حَيَاةُ النَّفْسِ (يُذَكَّر وَيُؤَنَّث)، وَالنَّفْسُ والنَّفَسُ وَالقُرآنُ وَالوَحِيُ وَجبريل، وَالرَّوْحُ: الرَّاحَةُ، وَالرَّحْمَةُ، وَنَسيمُ الرِّيحِ**}، وشەی (**رُوح**) شتێکە کە مایەی ژیانی مرۆڤە، کە لە زمانی عەرەبییدا، هەم بە (**مُذَكَّر**) دێ، هەم بە (**مُؤَنَّث**)یش، {(**مُذَكر**) و (**مُؤَنَّث**)ی مەجازیی}، هەروەها وشەی (**رُوح**) بە مانای (**نَفْس**)یش دێ، بە مانای هەناسە (**نَفَس**)یش دێ، هەروەها بە مانای (قورئان)یش دێ و، بۆ سروش (**وحي**)یش بەکارهێنراوە و، بۆ (**جبريل**)یش بەکارهێنراوە {وەك ناو}، ئەوە بەنسبەت (**رُوح**)ەوە، بەڵام (**رَوْح**) واتە: ئاسوودەیی و (**رَاحَة**)، بەزەیی و، شنەبای فێنك، بەو مانایانە دێ.

(نُّطْفَةٍ): (**النُّطْفَةُ: المَاءُ الصَّافِي، الجَمْعُ نِطَافٌ، والقَطْرَةُ، وَالمَنِيُّ وَالجَمْعُ نُطَف**)، (**نُطْفَة**): بە ئاوێکی صاف دەگوترێ، کە بە (**نِطَاف**) کۆدەکرێتەوە، هەروەها بە تنۆکە ئاوێکیش دەگوترێ و، بە تۆو (**مَنِي**)ش دەگوترێ، کە کۆیەکەی (**نُطَفَ**)ە.

(خَصِيمٌ): (**الخَصِيمُ: الكَثِيرُ المُخَاصَمَة خَصَمْتُهُ: نازَعْتُهُ، خِصَاماً ومُخَاصَمَةً**)، (**خَصِيم**) واتە: زۆر ناکۆکیکەر، زۆر مشتومڕکەر، (**خَصَمْتُهُ**) واتە: (**نازَعْتُهُ خِصَاماً ومُخَاصَمَةً**)، یانی: لەگەڵی ناکۆك بووم، مشتومڕم بوو، (**خصام ومخاصمة**)ش، یانی: مشتومڕو ناکۆکیی.

(وَٱلْأَنْعَٰمَ): (**النَّعَمُ: الإبْل، وَالأَنْعَامُ: الإبْلُ وَالبَقَرُ وَالغَنَمُ**)، واتە: وشەی (**نَعَم**) تەنیا حوشتر دەگرێتەوە، بەڵام (أنعام) حوشتر و ڕەشەوڵاغ و مەڕو بزنیش دەگرێتەوە.

(دِفْءٌ): (**الدِّفءُ: خِلَافُ البَرِدِ، وَالدِّفءُ: إسْمٌ لِمَا يُتَدَفَّأُ بِهِ**)، وشەی (**دِفء**) واتە: گەرمایی، گەرمبوونەوە، پێچەوانەی سەرمابوونە و، وشەی (**دِفء**) ناوە بۆ هەر شتێ کە خۆی پێ گەرم بکرێتەوە، بەتایبەتی لە بەرگ و پۆشاك.

(تُرِيحُونَ): (الْمُرَاحُ: حَيْثُ تُرَاحُ الإِبِلُ، الإِرَاحَةُ: فِعْلُ الرَّوَاحِ، وَهُوَ الرُّجُوع إِلى المَعَاطِنِ)، (مُرَاح) واتە: لەوەڕگا، (إِرَاحَة) کردەوەی (رَوَاح)ە، (رَواح) بریتییە لە گەڕانەوە لە دوای لەوەڕ، گەڕانەوە بۆ تەویلە و بۆ ئەو شوێنەی کە وڵاخەکان تێیدا پشوو دەدەن، لە کوردیی دا (پشتیر، تەویلە، ئاغەڵ)ی پێدەڵێن.

(تَسْرَحُونَ): (السُّروحُ: الإِسَامَةُ، أي: الغُدُوُّ بِهَا إِلى المَرَاعِي)، وشەی (سَرَحَ، يَسْرَحُ، سروحَاً)، واتە: وڵاخەکانی بەردا بۆ لەوەڕ، ناردنی بۆ لەوەڕ، (الإِسَامَةُ) واتە: لەوەڕاندن، ئەوەیە کە بەیانیان زوو دەیانبەن بۆ لەوەڕگا.

(أَثْقَالَكُمْ): (أَثْقَال: جَمْعُ ثَقَل: المَتَاعُ، الشيء النَّفِيس، الخَطِير، ثِقْل: هُوَ وَزْن)، وشەی (أَثْقَال) کۆی (ثَقَل)ە، (ثَقَل) واتە: کەلوپەلێك، یان شتێکی بەنرخ و، شتێك کە جێی بایەخ بێ، بەڵام (ثِقْل) واتە: کێش.

(بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ): (الشِّقُّ: المَشَقَّةُ وَالإِنْكِسَارُ الَّذِي يَلْحَقُ النَّفْسَ وَالبَدَن): (شِقّ) بریتییە لەو زەحمەت و قورسییە و، ئەو تێشکانەی کە بەهۆی ماندووبوونەوە تووشی جەستە و رووحی ئینسان دێ، ئینسان کە زۆر شەکەت و ماندوو دەبێت، پێی دەگوترێ: (مَشَقَّة)، (شِق)یش بە مانای زەحمەت و قورسیی دێ.

(وَٱلْخَيْلَ): (جَمَاعَةُ الأَفْرَاسِ لاَ وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ، الفَرَسَ، وَقِيلَ الجَمْعُ أَخْيَال وَخِيُول)، (خيل) واتە: کۆمەڵی ئەسپان، تاکی نییە لە بێژەی خۆی، بەڵام دەگوترێ: (فَرَس)، واتە: یەك ئەسپ، بەڵام (خَيْل) واتە: کۆمەڵە ئەسپێك، گوتراویشە: وشەی (خَيْل) بە (أَخْيَال، خِيول)یش کۆ دەکرێتەوە، هەرچەندە بۆخۆشی هەر کۆیە، کەواتە: (أَخْيَال وخِيول) دەبنە کۆی کۆ (جَمْعُ الجَمْع).

(وَٱلْبِغَالَ): (جَمْعُ بَغْل: المُتَوَلِّدِ مِنْ بَيْنِ الحِمَارِ وَالفَرَس)، (بَغْل) بریتییە لەوەی کە لە نێوان کەر و ئەسپدا پەیدا دەبێ، واتە: ئەسپ و کەر کە پێکەوە جووت دەکرێن، ئەوەی کە لێیان پەیدا دەبێ، پێی دەگوترێ: (بَغْل)، مێیەکەی (بَغْلَة)یە، کە نەزۆکە و نێرەکەشی: بارگین (برذون)ە.

(قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ): (القَصْدُ: إِستقَامَةُ الطَّرِيق)، (قَصْد) واتە: ڕێی ڕاست، ﴿ وَعَلَى ٱللَّهِ قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ ﴾، واتە: لەسەر خوایە ڕێی ڕاست و، بە ئامانج گەیەنەر، ڕوون بکاتەوە.

(جَآئِرٌ): (الجَـوْرُ وَالجَائِـرُ)، واتـە: لادەر، سـتەمكار، (جَائِـر: عَـادِلٌ عَـنِ الْمَحَجَّـة) لادەر لـە ڕێـی ڕاسـت، (وَالجَائِـر: هُـوَ الَّـذِي يَمْتَنِـعُ مِـنْ الْتِـزَام مَـا يأمـرُ بـهِ الـشَّرْعُ)، (جائـر) ئـەو كەسـەیە كـە لاملیـی دەكات لـە پابەندبـوون بـەوەی كـە شـەرع فەرمـانی پێكـردوە، كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمِنۡهَا جَآئِرٌۚ ﴾ واتـە: لـە ڕێیـەكان هەیـە ڕێـی لادەرە، یاخـود ڕێیـەكی لارە، هـەر كەسـێ پێیـدا بـڕوا، تـووشی لادان دەبـێ و بـە ئامانـج نـاگات.

مانای گشتی ئایەتەكان

ئـەم نـۆ (٩) ئایەتـە موبارەكـە، وەك گوتمـان: وەك پێشـەكی وان بـۆ كـۆی بـاس و بابەتـەكانی سـوورەتی (النحـل)، خـوا ﷻ سـەرەتا دەفەرمـوێ:

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

بەناوی خوای بە بەزەیی بە بەخشندە، واتە:

دەستپێكردنم بە هێنانی ناوی خوایە، كە ئەوەش مەبەست پێی ئەوەیە:

١ - ئەم كارە تەنها بۆ خوا دەكەم.

٢ - بە پێی شەرعی خوا دەیكەم.

٣ - بە توانا و یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیكەم.

٤ - بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿ أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾، لێـرەدا گومـانی تێدانیـە كـە ڕووی دوانـدن لـە كافرەكانـە و، لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەكانـە، لەوانـەی كـە نەیـاری پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بـوون، كـە لـە زۆر شـوێنی قورئانـدا هاتـوە، پەلەیـان كـردوە، وەك هەمـوو ئـەو گـەل و كۆمەڵگایانـەی كـە لـە ڕابـردوودا، پێـش پێغەمبـەری خاتـەم فەوتـاون، هەمیشـە پێغەمبـەرانی خۆیانیـان هەڵپێچـاوە و، پەلەیـان لێكـردوون، كـە سـزای خۆیـان بـۆ بێنـن! ئنجـا خـوا ﷻ لـە وەڵامـی ئـەم هەمـوو پەلەكـردن و تاڵووكـە كردنەیانـدا، لـەوە سـزایان بـۆ بێـت، لـە دنیـادا، یاخـود قیامـەت بـێ، دەفەرمـوێ: ﴿ أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ ﴾ فەرمـانی خـوا، كارو

بڕیاری خوا هات، ﴿ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُۚ ﴾، پەلەی لێ مەکەن، واتە: پەلە لە خوا مەکەن کە سزایەکە بێنێت، یاخود پەلە لە هاتنی بڕیاری خوا مەکەن، بڕیاری خوا بە سزادانتان، ﴿ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾، خوا پاکە و بەرزە لەوەی کە ئەوان دەیکەنە هاوبەش بۆ خوا، واتە: خوا زۆر لەوە پاك و بەرزترە، بهێنرێتە ئاست دروستکراوەکانی خۆی و، دروستکراوەکان وەك خوا ﷻ مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ، کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان وا دەکەن.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی ڕاگەیاندنی چەند ڕاستییەکی بنەڕەتیی، کە هاوکات لەگەڵ ئەوەی کە چەند ڕاستییەکی بنەڕەتیین، کە ئایین و بەرنامەی خوا بە بناغەی گرتوون، لە هەمان کاتدا: نیعمەت و چاکەی بەرز و ناوازەی خوای پەروەردگاریشن، دەفەرموێ: ﴿ يُنَزِّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنۡ أَمۡرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦٓ ﴾ فریشتان بە ڕووحەوە بە فەرمانی خۆی دادەبەزێنێ، بۆ سەر هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ.

گومانی تێدانیە کە وشەی (روح) لێرەدا مەبەست پێی وەحییە، وەك خوا ﷻ لە کۆتایی سوورەتی (الشورى)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ رُوحٗا مِّنۡ أَمۡرِنَاۚ ...﴿٥٢﴾ ﴾ واتە: ئاوا بەم شێوەیە ڕووحێکمان لە ئایینی خۆمان بۆ تۆ دابەزاند، کە مەبەست لە ڕووح: قورئان و وەحیی و پەیامی خوایە، چونکە وەك چۆن ڕووح جەستە دەپارێزێ و، جەستە بەبێ ڕووح ناتوانێ بەردەوامبێ، ژیانی مرۆڤیش بەبێ پەیام و، وەحیی خوا، ناتوانێ بەردەوام بێ، ئەو بەردەوام بوون و ژیانەی کە شایستەی مرۆڤ بێ، بەڵێ، ژیانی ئاژەڵانە، ژیانی دڕندانە، بەردەوام دەبێ، بەڵام ژیانێك کە شایستەی مرۆڤ بێ، ژیانێك کە ڕازاوە بێ بە ئاکارە بەرزەکان، بە بەها بەرزەکان، لە پێش هەموویانەوە، تەنیا خوا بە پەرستراو گرتن و، لەگەڵ خەڵکدا بە چاکە مامەڵەکردن، ئەوە بەردەوام نابێت، مەگەر لە سایەی وەحیی دا.

کە دەفەرموێ: ﴿ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦٓ ﴾ لەسەر هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ، بە دڵنیایی مەبەستی پێ پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، چونکە جگە لە پێغەمبەران، وەحیی بە مانا زاراوەییەکەیان بۆ نەهاتوە، ئیدی کە خوا ﷻ لە سوورەتی (**القصص**) دەفەرموێ: ﴿ وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَرۡضِعِيهِۖ ....﴿٧﴾ ﴾، زانایان دەڵێن: مەبەست لە وەحیی لێرەدا، ئیلهام و خورپە خستنە نێو دڵە، هەروەها کاتێ کە خوا ﷻ لە سوورەتی (**النحل**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَوۡحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحۡلِ ...﴿٦٨﴾ ﴾ پەروەردگارت وەحیی کرد بۆ

هەنگ، واتە: فێریکرد و، بەو شێوەیە خوڵقاندی کە ئەو کارانە ئەنجام بدات، وەك ئەوەی بە پەنهانیی فێری کردبێ و، پەیامێکی تایبەتیی خۆی بۆ ناردبێ.

﴿أَنْ أَنذِرُوٓاْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ﴾، خوا فریشتەکان بە ڕووحەوە، بە فەرمانی خۆی دادەبەزێنێ بۆ سەر هەر کام لە بەندەکانی، کە ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، ﴿أَنْ أَنذِرُوٓاْ﴾ بترسێنن! کێ بترسێنن و هۆشیار بکەنەوە؟ خەڵك هۆشیاربکەنەوە، ﴿أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠﴾، کە جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە، ﴿فَٱتَّقُونِ﴾ کەواتە: پارێز لە من بکەن و، خۆتان بپارێزن لەوەی کە من پێم ناخۆشە، خواش ﷻ پێی ناخۆشە: ئەرکەکان بچوێنرێن و قەدەغەکراوەکانیش بشکێنرێن.

ئنجا خوا باسی نیعمەتێکی دیکەی خۆی دەکات، کە بریتیە لە دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی، دەفەرموێ: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ﴾، خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (ص)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَٰطِلًا ۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿٢٧﴾﴾، واتە: ئاسمان و زەوی و ئەوەی نێوانیانیمان بە باطیل نەخوڵقاندوون، کەواتە: (حق) پێچەوانەی (باطل)ە، (هەق) واتە: شتی چەسپاو و لەگەڵ واقیع دا گونجاو، بەڵام (باطیل) واتە: شتی پووچ و بۆش و بێ بنەما.

هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (الأنبياء)دا، دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾﴾، واتە: ئاسمانەکان و زەوی و ئەوانەی نێوانیانیمان بە گاڵتە نە خوڵقاندوون.

دیسان لە سوورەتی (الدخان)یش دا هەمان شت دووبارە دەبێتەوە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾﴾، کەواتە: (حَق) پێچەوانەی (باطل) و پێچەوانەی یاریی و گەمەیە، یاریی و گەمە شتێکە هیچ ئامانجێکی لە پشتەوەنیە و، (باطیل)یش شتێکی بێ بنەمایە، کەواتە: دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی بنەمایەکی هەیە، حیکمەت و ئامانجێك لە پشتییەوەیە، ئەویش بریتیە لە چی ؟!

لە سوورەتی (الجاثية)دا خوا ﷻ - وەك دواییش باسی دەکەین لە مەسەلە گرنگەکاندا - زۆر بە ڕوونیی دەفەرموێ: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾، واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق دروستکردوون،

بۆ ئەوەی هەر کەسە بە پێی ئەوەی ئەنجامی داوە (بە پێی کردەوەکانی) سزا، یان پاداشت بدرێتەوە.

کەواتە: ئەوە ئەو هەقەیە کە خوا ئاسمانەکان و زەوی بۆ هێناونە دی، بەنسبەت ئێمەی مرۆڤەوە، بەڵام ئایا خوا هەر ئەو حیکمەتەی هەیە و، تەنیا ئەو هەقە ڕەچاوکراوە لە دروستکردنی گەردووندا ؟! وەك لە باسێكی سەربەخۆدا لە تەفسیری سوورەتی **(یونس)** دا گوتوومانە: ناتوانین بڵێین، بەڵێ، بەڵام بە دڵنیاییەوە هەقێك کە خوا ﷻ بۆ هێنانە دی، گەردوونی بە سەروو خواریەوە، بە ئاسمان و زەوییەوە، بۆ دروست کردوە، ئەوەیە کە مرۆڤ تاقی بکاتەوە و، پاشان بە پێی کردەوەکانی خۆی سزاو پاداشت وەربگرێتەوە.

﴿ تَعَـٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾، خوا بەرزە لەوەی ئەوان دەیکەنە هاوبەشی.

ئنجا دێتە سەر خستنەڕووی ڕاستییەکی دی، کە لە هەمان کاتدا نیعمەتێکی زۆر گەورەی خوایە: ﴿ خَلَقَ ٱلۡإِنسَـٰنَ مِن نُّطۡفَةٍ ﴾، (خوا) ئینسانی لە نوتفەیەك دروستکردوە، **(نُطۡفَة)** وەك دوایی باسی دەکەین، واتە: ئاوێکی کەم، یان تنۆکە ئاو، ﴿ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴾، دواتر بووە بە مشتومڕکەرێکی ئاشکرا، یان مشتومڕکەرێکی ڕوونکەرەوە بۆ مەبەستەکانی خۆی.

ئنجا دێتە سەر باسی نیعمەتێکی دیکە، کە چەندان نیعمەتی تێدان: ﴿ وَٱلۡأَنۡعَـٰمَ خَلَقَهَا ﴾، هەروەها (خوا) ئاژەڵەکانیشی خوڵقاندوون و هێناونیە دی، **(أنعام)** بە چوار جۆرە ئاژەڵ دەگوترێ: {حوشتر، ڕەشەوڵاخ (گا و مانگا و گامێش)، مەڕو بزن}، هەموویان بە نێرو مێیانەوە، کە دیارە خوا ﷻ لە سوورەتی **(الأنعام)** لە دوو ئایەتی: (١٤٣ و ١٤٤)دا، باسیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ ثَمَـٰنِيَةَ أَزۡوَٰجٍۖ مِّنَ ٱلضَّأۡنِ ٱثۡنَيۡنِ وَمِنَ ٱلۡمَعۡزِ ٱثۡنَيۡنِ ﴾، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلۡإِبِلِ ٱثۡنَيۡنِ وَمِنَ ٱلۡبَقَرِ ٱثۡنَيۡنِ ﴾، هەر چوار جۆری ئاژەڵەکان بە نێرو مێیانەوە دەخاتەڕوو، کە لەوێ بە ڕوونیی باسمانکردوە و، نێرو مێی هەرکامێکیشیان چی پێ دەگوترێ، لەوێ خستوومانەتە ڕوو.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡأَنۡعَـٰمَ خَلَقَهَا لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٌ وَمَنَـٰفِعُ ﴾:

أ- دەگونجێ ﴿ لكم ﴾ پەیوەست بێتەوە بە ﴿ دِفۡءٌ وَمَنَـٰفِعُ ﴾، ﴿ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٌ وَمَنَـٰفِعُ ﴾ واتە: بۆ ئێوە لەو ئاژەڵانەدا هەیە، گەرمکردنەوەو، سوود گەلێکی زۆر، ﴿ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ﴾ هەروەها لە بەروبووم و گۆشتەکەیان دەخۆن.

ب- دەشگونجێ پەیوەست بێ بە (خَلَقَهَا)وە: ﴿ وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَا لَكُمۡ ﴾، خوا ئاژەڵەکانی بۆ ئێوە دروست کردوون، ﴿ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ﴾، هەردوو واتاکە لێك نزیکن.

(دِفۡءٞ) ئەو شتانەن کە ئینسان پێیان گەرم دەبێتەوە، لە بەرگ و پۆشاك و کەلوپەل و چادرو ڕەشماڵ، کە لە تووك و موو و خوریی ئەو ئاژەڵانە دروست دەکرێن، کە هی حوشتر پێی دەگوترێ: تووك (وَبَر) و، هی مەڕ پێی دەگوترێ: خوریی (صُوف) و، هی بزن پێی دەگوترێ: موو (شَعْر)، بەڵام ڕەشەوڵاخ، بایی ئەوەندە تووك و موویان پێوە نیە، کە لێیان بکرێتەوە.

﴿ وَلَكُمۡ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسۡرَحُونَ ﴾، هەروەها بۆ ئێوە جوانیی هەیە لەو ئاژەڵانەدا، کاتێ دەیانهێننەوە لە لەوەڕگا و، کاتێ کە بەڕێیان دەکەن لە ئاغەڵ و تەویلەکانی خۆیان دەریاندەکەن، بۆ لەوەڕ، ئنجا زانایان گوتوویانە: بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ حِينَ تُرِيحُونَ ﴾ کاتێ دەیانهێننەوە لە لەوەڕ، هێنانەوە لە لەوەڕی پێش خستوە، چونکە ئەو ئاژەڵانە کاتێك دێنەوە بە تێر و پڕی، چالاکی و زەوقێکی دیکەیان هەیە! بەڵام کاتێ کە بەیانیان بە برسیەتیی بەڕێ دەکرێن بۆ لەوەڕگا، سیس و بێ هێزن! ئنجا خواش ﷻ باسی جوانیی دەکات و، جوانییەکەش بە زۆریی لە کاتێ دایە کە ئاژەڵەکان دێنەوە لە لەوەڕگا، ئەوە بارەی مەڕ و بزنە! ئەوە هۆڕەی مانگا و گایە، ئەوە ڕوغائی حوشترە! ئەوە حیلکەی ئەسپ و ماینە! واتە: هەم دیمەنەکەیان و هەم دەنگ و سەدایان جوانتر و خۆشترە لە کاتی گەڕانەوەی ئێوارانـدا، کەسێکیش لە لادێ بووبێ، یان دەوارنشین بووبێ، دەزانێ کە ئاژەڵەکان لەو کاتەدا دیمەنێکی زۆر جوان و دڵ بزوێن و سەرنج ڕاکێشیان هەیە!

هەڵبەتە خواش ﷻ جوانیی ڕەچاوکردوە، لە دروستکراوەکانی خۆیدا و، پێشی خۆشە مرۆڤەکانیش جوانییەکانی کە خوا لە دروستکراوەکانی دا دروستیکردوون، بیانبینن، بۆیە سەرنجیان بۆیان ڕادەکێشێ.

ئنجا خوا سوودێکی دیکەی ئەو ئاژەڵانە دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِ ﴾، هەروەها ئاژەڵەکان کەلوپەلە قورسەکانتان هەڵدەگرن، بۆ وڵاتێك و شوێنێك کە ئەگەر هەر خۆتان بوونایە زۆر بە زەحمەت بەو شوێنانە دەگەیشتن و دەتانتوانی: بار و کۆڵەکانتان بگەیەننە ئەوێ، ﴿ إِنَّ

﴿رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾، بێگومان پەروەردگاری ئێوە، بە پەرۆشە و زۆریش میهرەبانە و بە بەزەییە، (رؤوف) واتە: پەرۆشی ئێوەیەتی، پێی ناخۆشە تووشی نارەحەتیی بن و، بە بەزەیی و میهرەبانیشە و پێی خۆشە خێر و چاکەتان تووش بکات.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً﴾، هەروەها (خوا) وڵاخە بەرزەو ئێسترەكان و كەرەكانی دروست كردوون، تاكو سواریان بن و، جوانییشیان تێدایە، ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾، شتی واشتان بۆ دروست دەكات كە نایزانن.

هەڵبەتە زۆر لە توێژەرەوانی قورئان، كاتێ خوای گوتوویانە: ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾، مەبەست ئەوەیە كە خوا لە بەهەشتدا دەیخوڵقێنێ، كە ئێستا نایزانین چۆنە! كە بە دڵنیاییەوە ئەوە دەگرێتەوە، بەڵام لێرەدا مادام باسی دنیایە، نەخێر، چەمك و واتایەكی دیكەشی هەیە، كە زانایانی پێشوو ناهەقیان نەبووە نەیزانن، ئەویش ئەوەیە كە خوا ئاماژە دەكات بە هۆیەكانی هاتووچۆی ئاسمانیی و، زەمینیی و، دەریایی و، ژێر دەریایی، كە لەو دوو سێ سەدەیەی دواییدا خوا ﷻ توانای داوە بە مرۆڤ دروستیان بكات، كە دەبینین جۆرەكانی ئۆتۆمۆبێل، كەشتیی، فڕۆكە، پاپۆڕی ژێر دەریایی و، شەمەندەفەر، هەموو ئەو شتانەی كە خوا یارمەتی مرۆڤی داوە، دروستیان بكات، بۆ ئەوەی سەفەر و هاتوچۆی خۆیانی پێ ئەنجام بدات.

لە كۆتاییدا خوا دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾، ڕوونكردنەوەو پێشاندانی ڕێی ڕاست لەسەر خوایە، زانایان دەڵێن: لێرەدا شتێك قرتێنراوە و بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، یانی: (وَعَلَى اللهِ بَيَانُ قَصْدِ السَّبِيلِ)، لەسەر خوایە كە ڕوونی بكاتەوە ڕێی ڕاست و بە ئامانج گەیەنەر بۆ بەندەكانی، كامەیە؟ ﴿وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾ هەندێ لە ڕێیەكانیش هەن كە لادەرن، ئنجا ﴿جَائِرٌ﴾ بە مانای لادەرە، واتە: (وَمِنْهَا جَائِرٌ سَائِرُهَا) ئەوەی كە پێیدا دەڕوا لار و لادەرە (جَائِر)ە، بەڵام خوا سیفەتەكەی پاڵ داوەتە لای ڕێیەكان، یانی: هەر كەسێك پێیدا بڕوات، تووشی لادان و دووركەوتنەوە دەبێت لە هەق، ﴿وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾، ئەگەر (خوا) ویستباشی هەمووتانی دەخستە سەر ڕێی ڕاست، لێرەدا نابێ (هَدَاكُم) بەوە لێكبدرێتەوە، كە مەبەست لە (هَدَاكُم) ڕێنمایی كردن و ڕێ پیشاندانە، كە بە داخەوە زۆرێك لە تەفسیرەكان، هەم تەفسیرە عەرەبییەكان، هەم كوردییەكان، ئەوەیان ڕەچاو نەكردوە و، هەر گوتوویانە: ئەگەر خوا ویستبای هەمووتانی ڕێنمایی دەكرد، بەڵام ئەو لێكدانەوەیە هەڵەیە، چونكە خوا ویستوویەتی هەمووان

ڕێنمایی بکات، ویستن بە مانای (المَشِيئَةُ التشريعية)، خوا هیدایەتی ناردوە بۆ هەمووان، ئەوەی ویستوە و بڕاوەتەوە، ئەدی ئەو هیدایەتەی خوا دەیبەستێتەوە بە ویستی خۆیەوە چییە؟!

واتە: ئەگەر ویستبای هەمووتانی دەخستە سەر ڕێی ڕاست، ئەمما ڕێی ڕاست بۆ ڕوونکردنەوە، ئەوە خوا ویستوویەتی و کردوویەتی، چونکە پێشێ فەرموویەتی: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ لەسەر خوایە ڕێی ڕاست بۆ خەڵك ڕوون بکاتەوە ؟!

کەواتە: ئەوی ویستوە و بڕاوەتەوە، بەڵام ئەوەی کە بەستوویەتەوە بە ویستی خۆیەوە (وَلَوۡ شَآءَ) ئەگەر ویستبای، بریتییە لە خستنە ڕێی ڕاست، کە بێگومان نەیویستوە هەمووان بخاتە سەر ڕێی ڕاست، ئنجا پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە: بۆچی خوا نەیویستوە، هەمووان بخاتە سەر ڕێی ڕاست ؟!

وەڵامەکەی ئەوەیە کە:

لەبەرئەوەی نەیویستوە زۆریان لێبکات، بەڵکو ویستوویەتی ئازادیان بکات، ئەگەرنا ئەگەر ویستبای زۆریان لێبکات، وەك فریشتەکان، کە هیچ کامیان لە فەرمانی خوا دەرناچن، وەك ماددەی بێ ژیان، وەك گەردیلەکان و کەهکەشانەکان و، وەك ڕووەك و ئاژەڵ و زیندەوەرەکان، هیچیان لە فەرمانی خوا دەرناچن، دەیتوانی، بەڵام نەیویستوە مرۆڤ ناچار بکات و، بیبەستێتەوە بەو یاسایانەوە کە دایناون، بەڵکو ویستوویەتی دەستی ئاوەڵابێت و کراوە بێ، چونکە ئەگەر وانەبێ، بە کەڵکی تاقیکردنەوە نایەت و، بە کەڵکی جێنشینایەتی خوا نایەت لەسەر زەوی، کەواتە: (وَلَوۡ شَآءَ: يَعْنِي: وَلَوْ شَاءَ مَشِيئَة إِجْبار)، واتە: ئەگەر خوا ویستبای زۆرتان لێ بکات، ﴿لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ﴾ یانی: (لأرشَدَكُمْ أجمَعِين)، چونکە (أَرْشَدَكُم) واتە: دەیخستنە سەر ڕێی ڕاست، یانی: (لَجَعَلَكُم أجمَعِين عَلَى الصِّرَاط المُستقِيم) هەمووتانی دەخستە سەر ڕێی ڕاست، بەڵام خوا ویستوویەتی بۆتانی ڕوون بکاتەوە، بەڵام دوایی خۆتان بە ویستی ئازادانەی خۆتان ڕێی ڕاست بگرنەبەر، یان نەیگرنەبەر، ئنجا کە ئازادیشی کردوون، هەندێکتان ڕێی ڕاستتان گرتوە، بە ویستی ئازادانەی خۆتان و، هەندێکیشتان ڕێی چەوت و لارتان گرتۆتەبەر.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هاتنی فەرمان و بڕیاری خوا، بۆ سزادانی بێبڕوایان، شتێکی مسۆگەرە:

ئەو مەسەلەیەمان لە ئایەتی یەکەم هەڵێنجاوە، خوا دەفەرموێ: ﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ١﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ﴾، فەرمانی خوا هات، یان بڕیاری خوا هات، (**راغب الأصفهاني**) گوتوویەتی: (**الأَمْرُ: مَصْدَرٌ بِمَعْنَى المَفْعُولِ كالوَعْدِ بِمَعْنَى المَوعُودِ، أَي: مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَالمُرَادُ بِهِ: تَقْدِيرُهُ وَإِرَادَةُ حصُولِهِ فِي الوَقْتِ المُقَرَّر**)، یانی: وشەی (**أمر**) چاوگە، بە مانای (**مفعول**)ە، وەك چۆن (**وَعْد**) بە مانای (**مَوعُود**)ە، واتە: بەڵێن پێدراو، یان بەڵێن دراو، ﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ﴾ واتە: (**مَأمُورُ اللَّهِ**)، واتە: ئەوەی کە خوا فەرمانی پێکردوە، کە مەبەست پێی ئەندازەگیریی خوا و ویستی خوایە، بۆ پەیدابوونی شتەکان لە کاتی دیاریکراودا.

بێگومان ڕووی دواندن لە هاوبەش دانەرەکانە، چونکە ئەوان پەلەیان دەکرد، کە سزای خوا بێ و ئەوان پێغەمبەرانیان (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) هەڵدەپێچا، ئەوە سیفەتی ئەوانە.

کەواتە: بێگومان ڕووی دواندن لەوانە، دەشگونجێ بڵێین: ڕووی دواندن لە بڕوادارانە، چونکە زۆرجار ئەوانیش کە کافرەکان هەڵیان پێچاون، بە دڵیاندا هاتوە: دەبێ کەی خوا سزایان بدات؟! یان دەبێ کەی ئێمە سەربخات ؟! ئەوەش دەگونجێ، واتە: ئەوە بڕیاری خوا هات بە سەرکەوتنتان و بە لەبەینبردنی دوژمنانتان و، زەبوون کردنیان، پەلەی لێمەکەن.

بەڵام مانای یەکەم زیاتر دەچێتە دڵەوە، کە ڕووی دواندن لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بێ، چونکە ئەوان خوا زۆری لێ گێڕاونەوە لە قورئاندا، کە لە هاتنی

سـزادا پەلەیانکـردوە، هـەم لـە پێغەمبـەری خاتـەم (محمـد) ﷺ و هـەم کافـرەکانی دیکـەش بـۆ پێغەمبـەرانی دیکـە، زۆر هەڵیـان پێچـاون، پەلەیـان کـردوە و تاڵووکەیـان کـردوە کـە زوو سـزامان بـۆ بێنـن، ئەگـەر ڕاسـت دەکـەن !

٢)- ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾ (**الإستعْجَالُ: طَلَبُ تَعْجيلِ حصُولِ شَيء**)، (**إستعْجَال**) بریتیە لە داواکردنی بە پەلە هاتنی شتێك، شتێك بە پەلە پەیدابێ، ئەوەش دوو واتای هەن:

یەکەم: (**لاَ تَستعْجلوا اللّهَ بامْرِهِ**)، واتە: پەلە لە خوا مەکەن فەرمانەکەی بێنێ.

دووەم: (**لاَ تَتَعَجَّلوا أَمْرَ اللّه، أَي: لاَ تَستعْجِلُوا بهِ**)، واتە: پەلە مەکەن بڕیاری خوا بێت و، فەرمان پێکراوی خوا بێت.

٣)- ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، خوا پاکە و، بەرزە، لەوەی کە دەیکەنە هاوبەشی، پیتی (ما) لە وشەی (عَمَّا)دا، چاوگە (**مَا: مَصْدَرِية**)، کەواتە: (عَمَّا يُشْرِكُونَ) (**يَعْنِي: عَن إِشْرَاكِهِمْ غَيْرَهُ مَعَهُ**)، خوا پاکە و بەرزە لەو هاوبەش بۆ دانانەی کە کافرەکان ئەنجامی دەدەن و جگە لە خۆی دەکەنە هاوبەشی.

ئنجـا زۆربـەی قورئـان خوێنـان (**قـرّاء**) خوێندوویانەتـەوە: ﴿عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، بـەڵام (**حَمْـزَة وكِسـائِي**) خوێندوویانەتـەوە: (**عَـمَّا تُشْرِكُـون**) کـە لـە هەردووکیانـدا ڕووی دوانـدن لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەکانـە، هـەردوو جـۆرە خوێندنـەوەکان واتایـان یەکـە، بـەڵام یەکیـان بـە شـێوازی نادیار(**غائِـب**) و ئـەوی دیکەیـان بـە شـێوازی ئامـادە (**حـاضر**).

مەسەلەی دووەم:

خـوا فریشـتان بـە وەحییـەوە بـە فەرمـانی خـۆی دادەبەزێنێتـە سـەر هـەر کام لـە بەنـدەکانی، واتـە: پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام) کـە خەڵـك بترسـێنن لـە شـیرك و، ئاگاداریـان بکەنـەوە، کـە تەنیـا خـۆی پەرسـتراوی ڕاسـتەو، پێویسـتە پارێـزی لـێ بکـەن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴿٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ ﴾ (خوا) فریشتان دادەبەزێنێ بە ڕووحەوە، (ينزل) بە سێ جۆر خوێنراوەتەوە:

یەك: **يُنَزِّلُ المَلاَئِكة.**

دوو: **يُنْزِلُ المَلاَئِكة.**

سـێ: **تَنَـزَّلُ المَلاَئِكـة**، ئـەو کاتـە (**المَلاَئِكـةُ**) بـە (**رَفْـع**) دەبـێ و دەبێتـە (**فاعـل**)ی (**تَنَـزَّلُ**)، واتـە: فریشـتە دادەبـەزن (**بالـرُّوحِ**) بـە ڕووحـەوە، (**رُوح**) واتـە: وەحیـی، وەك لـە ئایـەتی پێـش ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (**الشـورى**)دا، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ۚ مَا كُنتَ تَدْرِى مَا ٱلْكِتَـٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَـٰنُ وَلَـٰكِن جَعَلْنَـٰهُ نُورًا نَّهْدِى بِهِۦ مَن نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ۚ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ ﴾ واتـە: ئـاوا بـەو شـێوەیە کـە سروشـمان بـۆ پێغەمبـەران نـاردوون، ڕووحێکیشـمان بـۆ لای تـۆ سروش کـردوە لـە فەرمـانی خۆمـان (یـان لـە ئایینـی خۆمـان)، کـە پێشـتر نەتـدەزانی نـە کتێـب چییـە! نـە ئیـمان چییـە !.

٢)- ﴿ مِنْ أَمْرِهِۦ ﴾ واتە: لە کاروبارەکانی خواو، لە ئەندازەگیرییەکانی خوا، کە هەر بۆ خۆی دەزانێ و پێیان ئاگادارە.

٣)- ﴿ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ ﴾ لەسەر هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ.

ئەمە بەرپەرچدانەوەی قسەیەکی هاوبەش بۆ خوادانەرانە، کە هەمیشە ڕەخنەیان دەگرت بۆچی ئەم قورئان و پێغەمبەرایەتییە بۆ موحەممەد ﷺ هاتوە ؟! بۆ نموونە: خوا لە سوورەتی (**الزخرف**)دا دەفەرموێ، دەیانگوت: ﴿لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾﴾، واتە: دەبوایە ئەم قورئانە بۆ سەر یەکێك لە پیاوە گەورەکانی دوو ئاوەدانییەکە دابەزیبوایە، کە مەبەستیان پێیان: (مەککە) و (**طائیف**) بووە، دیارە لە مەککە یەکێکیان ڕەچاوکردوە کە بە پیاوێکی مەزنیان داناوەو، لە تائیفیش بە هەمان شێوە، کە زانایان ڕای جیاوازیان هەیە کە کامەیان بووە، ئایا ئەوەی مەککە ئەبو جەهلە؟ یان ئەوەی تائیف کامەیانە؟ گرنگ ئەوەیە موحەممەد ﷺ یان پێ شایستەی ئەوە نەبووە، کە خوا لەنێویان دا هەڵیبژێرێ، بۆ پلەی پێغەمبەرایەتیی، هەر بۆیە لە سوورەتی (**الأنعام**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿... ٱللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ... ﴿١٢٤﴾﴾، خوا زاناترە پەیامی خۆی لە کوێ دادەنێ، ئایا لە لای خوا ﷻ کێ دەوڵەمەندتر و قەبەتر و بە دەسەڵاتتر بێ، ئەوە زیاتر شایستەیە، کە بیکاتە نوێنەری خۆی ؟! یان کێ پاکترو چاکترو دڵسۆزترو ڕازاوەتر بێ بە سیفەتە بەرزەکان ؟! بێگومان ئەوەی دووەمیان، چونکە پێوەر لە لای خوا شتێکی دیکەیە !

٤)- ﴿أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠﴾ ڕووح لە ڕێی فریشتەکانیەوە دادەبەزێنێتە سەر هەر کام لە بەندەکانی، کە چی بکەن؟! ﴿أَنْ أَنذِرُوٓا۟﴾ کە ئێوە بترسێنن، وریا بکەنەوە، هۆشیار بکەنەوە، یانی: خەڵك بە گشتی هۆشیار بکەنەوە، ﴿أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠﴾ کە جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە، هیچ شتێکی دیکە شایستەی ئەوە نیە، وەك پەرستراو مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ.

٥)- ﴿فَٱتَّقُونِ﴾ بۆیە پارێز لە من بکەن، (**التَّقْوَى**) چییە؟ (**التَّقْوَى: فِعْلُ المَأْمُورِ وَتَرْكُ المَحْظُورِ**)، ئەنجامدانی ئەرکە و، خۆ پاراستنە لە حەرام و قەدەغە.

مەسەلەی سێیەم:

خـوا ئاسـمانەکان و زەوی بـە هـەق دروسـتکردوون و، بەرزتـرە لـەوە هاوبـەشی هەبـن، چونکـە جگـە لـە خـۆی، بـەس دروسـتکراوەکاننی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ۝٣ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّ ﴾، خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق دروستکردوون، وەك پێشتریش گوتمان: (لە مانای گشتی دا)، وشەی (**الحَق**) لێرەدا پێچەوانەی وشەکانی: (**العَبَث، واللَّعِب، والباطِل**)ە، کەواتە: (**حَق**) واتە: چەسپاو، حیکمەت، جیددیی، ئامانجێك کە بەجێ بێ.

واتـە: خـوا ئاسـمانەکان و زەوی هێناونـە دی بـۆ چەسـپاندنی هـەق و بـۆ هێنانـەدی حیکمـەت و ئامانجێـك، کـە ئامانجەکـە پەیوەندیـی بـە دروسـتکراوەکان و مـرۆڤ و جنـدەوە هەیـە، ئەگەرنـا خـوا ﷻ لـەوە بەرزتـرە کـە ئامانجێـك بەهـۆی غەیـری خۆیـەوە بێنێتـە دی، هـەر بۆیـە لەوبارەیـەوە: (ئەشـعەرییەکان و ماتوریدییـەکان و موعتەزیلـەکان) مشـتومڕێکی زۆریـان بـووە، کـە بـە بۆچـوونی مـن، بەشـێکی هۆیەکـەی لێـك تێنەگەیشـتن، بـووە، بـۆ وێنـە:

ئەشـعەرییەکان گوتوویانـە: نابـێ بگوتـرێ: خـوا ئامانجێـکی هەیـە لـە دروسـتکراوەکانیدا، چونکـە خـوا پێویسـتیی بـە غەیـری خـۆی نیـە، ئنجـا ئـەوە ڕاسـتە، خـوا پێویسـتیی بـە غەیـری خـۆی نیـە، بـەڵام ئـەوەش بـەو مانایـە نیـە کـە خـوا ئامانجێـکی نیـە! ئامانجێـکی هەیـە، کـە بریتیـە لـە بەزەیـی نوانـدن سـەبارەت بـە بەنـدەکانی، کـە پێویسـتیی پێیـان نیـە، بـەڵام خـوا دەیـەوێ چاکەیـان لەگـەڵ بـکات، بەزەییـان لەگـەڵ بنوێنـێ، پێیـان ببەخشـێ، ئـەوە ئامانجـە بەنسـبەت مرۆڤەکانـەوە، بەنسـبەت دروسـتکراوەکانی خـواوە، بـەڵام ئامانجێـك نیـە کـە سـوودێکی تێـدا هەبـێ بـۆ خـوای پـەروەردگار، بەڵکـو خـوا ﷻ دەیـەوێ چاکـە لەگـەڵ غەیـری خـۆی بـکات.

وەك لـە سـوورەتی (**الدخـان**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ۝٣٨ مَا خَلَقۡنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ ... ۝٣٩ ﴾، واتـە: ئاسـمانەکان و زەوییـمان بـە یارییکارانـە و گاڵتـە دروسـت نەکـردوون، بەڵکـو بـەس بـە هـەق دروسـتمان کـردوون.

لە مانا گشتییەکەش دا، ئاماژەمان بە چەند ئایەتێکی دیکەدا و، ئێمە لە زۆر شوێنی دیکەش گوتوومانە: ئەو بابەتەمان لە سووڕەتی (یونس)دا بە تەفصیل باسکردوە، لە ژێر سەر باسێکدا کە خوا گەردوونی بە هەق دروست کردوە.

٢)- ﴿تَعَـٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾، واتە: خوا بەرزە لەوەی کە دەیکەنە هاوبەشی، یاخود بەرزە لەو شیرکەی کە ئەوان ئەنجامی دەدەن، (عَمَّا) ئەگەر (مَا: اَلْمَصْدَرِية)بێ، یانی: (عَن شِرْكِهِم) خوا بەرزە لە شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانانی ئەوان، بەرزترە لەوە کە شایستەی ئەوە بێ، یاخود بەرزترە لەو شتانەی کە ئەوان دەیانکەنە هاوبەش بۆ خوا، ئەویش بە دوو جۆر خوێندراوەتەوە:

أ - **عَمَّا يُشْرِكُون.**

ب - **عَمَّا تُشْرِكُون.**

ئەگەر تەماشا بکەین لەم نۆ (٩) ئایەتەدا و، دوایی لەو دوازدە (١٢) ئایەتی دیکەشدا، کە بەدوایان دادێن، دەبینین خوا ﷻ بە شێوەیەکی پلەپلەیی باسی چەند ڕاستییەك دەکات، هاوکات وەك پێشتریش گوتمان: چەند چاك و نیعمەتێکی خواشن.

١) سەرەتا باسی ئەوە دەکات کە ڕووحێکی بە فریشتەکاندا ناردوە بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، بۆ ئەوەی خەڵك بترسێنن و هۆشیار و بێداریان بکەنەوە، کە تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، پارێز لەو بکەن و، هەر ئەو پەرستراوە.

٢) دوایی باسی دروستکردنی گەردوون و، ئاسمانەکان و زەوی دەکات.

٣) دوایی باسی دروستبوونی مرۆڤ.

٤) دوایی باسی دروستکردنی ئاژەڵ.

٥) ئنجا باسی وڵاخی بارەبەر دەکات.

٦) دوایی لە ئایەتەکانی دواتردا کە لە دەرسی ئایندەدا پێیان دەگەین، واتە: لە ئایەتەکانی (١٠ - ٢١)، باسی دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە، واتە: باران و بەفر و تەرزە دەکات.

٧) دوایی باسی دروستکردنی لەوەڕگا و ڕووەك و دار و درەخت، بەهۆی ئەو ئاوەوە و هێنانەدییان.

٨) دوایی باسی شەو و ڕۆژ و خۆر و مانگ و ئەستێرەکان دەکات.

٩) ئنجا دوایی باسی هەر چییەك کە خوا لە زەوی دا دەیخوڵقێنێ، لە ڕووەك و زیندەوەران و دار و درەخت و... هتد.

١٠) ئنجا باسی دەریا و سوودەکانی دەریا.

١١) دوایی باسی چیایەکان و ڕووبارەکان و ڕێگا و بانەکان و نیشانەکان و ئەستێرەکان، دەکات.

واتە: خوا ﷻ بە شێوەیەکی ڕیزبەندیی لە گرنگترەوە بۆ گرنگ پێدا چۆتە خوار لە باسکردنی چاکە و نیعمەتەکانی دا.

مەسەلەی چوارەم:

خوا مرۆڤی لە تۆویلکە (تنۆکە)یەك دروست کردوە، کەچی دوایی بۆتە مشتومڕکەرێکی ئاشکرا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ خَلَقَ ٱلْإِنسَـٰنَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ۝٤ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ خَلَقَ ٱلْإِنسَـٰنَ مِن نُّطْفَةٍ ﴾، (خوا) ئینسانی دروستکردوە لە (**نُطْفَة**)، کە لە زمانی عەرەبی دا، کە بە ئاوێکی کەم و صاف دەگوترێ، بە کوردیی پێی دەگوترێ: (تنۆکە)، (تنۆکە ئاو)، بەڵام ئەوەی مرۆڤی لێ دروست دەبێ، کە ئێستا زانستی کۆرپەلەناسیی دەریخستوە، دوو زیندەوەرن:

أ - یەکێکیان ژیانداری تۆویی (**حَيْوَان منوي**)، کورتەکەی: (حیمن)ە، ئەو زیندەوەرە بچووکەی کە لە نێو ئاوی پیاودا هەیە، کە لە هەر دڵۆپێك لە تۆو (**مني**) پیاودا، ملیۆنان لەو زیندەوەرە بچووکانە هەن.

ب - هێڵکۆڵە (**بويضة**) کە ئەویش زیندەوەرێکی بچووکە لە ئاوی ئافرەتدا هەیە، دیارە بە زۆریی وایە تەنیا یەك هێلکۆڵە لە ئاوی ئافرەتدا هەیە، لە کاتێکدا کە ئافرەت ئەو ئاوەی دێت، کە ئەویش هەر تۆو (**مني**)ە، ئنجا لەو دووانە ئەو (**نطفة**)یە پێکدێ، ئەو دووانەش هیچیان بە چاو نابینرێن و، بگرە ئەوەشی لێیان پێکدێ، کە (**نطفة**)یە، ئەویش هەر بە چاو نابینرێ، کە ئەویش لە پێشێدا (**نطفة**)یە، دواتر دەبێتە (**علقة**) و دواتر دەبێ بە (**مضغة**)و قۆناغەکانی دیکە دەبڕێ[1].

---

(١) لە تەفسیری سوورەتی (المؤمنون): ١٢--١٤، باسێکی سەربەخۆیان لەبارەی دروستبوونی مرۆڤەوە

٢)- ﴿فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ﴾، دوایی یەکسەر ئەو مرۆڤە، کە لەو تۆویلکەیە (تنۆکە) دروستبووە، بۆتە مشتومڕکەرێکی ئاشکرا، (خَصِيم): پێشتر گوتمان، یانی: (كَثِيرُ الخِصَامِ)، (خِصام) واتە: ناکۆکیی و مشتومڕ و قسەکردن و بگرەو بەردە.

دەگونجێ لێرەدا مەبەست ئەوە بێت کە لە (**نطفة**)یەکەوە کە بە چاو نابینرێ، بۆتە مرۆڤێك کە توانای مشتومڕ و قسەکردن و شەڕە قسەی هەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَكُن لِّلْخَآئِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾﴾النساء، تۆ مشت ومڕ مەکە، لەسەر خائینان و ناپاکان و، بەرگرییان لێ مەکە، دەشگونجێ (خَصيم) بە واتای مشتومڕکەرێك کە ناکۆکیی دەکات لە دژی خوا.

(مُّبِينٌ)یش دەگونجێ بە مانای (ڕوون)بێ، یانی: مشتومڕکەرێکی ڕوون، یاخود (مُّبِينٌ) واتە: ڕوونکەرەوە، واتە: مەبەستەکانی خۆی چاك ڕوون دەکاتەوەو دەگەیەنێ، کە مانای یەکەمیان (مُبین) لە (أَبانَ)ی (لازم)ەو، هی دووەمیان (مُبین) لە (أَبانَ)ی (مُتَعَدِّي)یەوەیە.

کردوە، هەم ئادەم و حەووا، هەم وەچەکەشیان، هەروەها لە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵیی ئیلحاد...)یشدا، باسێکی تێرو تەسەلمان لەوبارەوە کردوە.

مەسەلەی پێنجەم:

خوا ﷻ ئاژەڵەکانی بۆ مرۆڤان هێناونەدی، کە پۆشاکی گەرمکەرەوە، لە پێست و تووك و خوری و موویان دروست دەکەن و، وێڕای لێخواردنیان، لە گۆشت و بەرهەمەکانیان، سوودگەلی زۆریان لێوەردەگرن و، بار و سواریان پێدەکەن:

وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۗ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ٥ وَلَكُمۡ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسۡرَحُونَ ٦ وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ٧ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١- خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۗ لَكُمۡ ﴾، واتە: (خوا) ئاژەڵەکانی بۆ ئێوە هێناونە دی، خوا ﷻ لێرەدا باسی ئاژەڵان دەکات، بەڵام لە ڕاستییدا هەرچی کە لەسەر زەوییە، خوا بۆ مرۆڤانی هێناوەتە دی، وەك لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا ... ٢٩ ﴾، واتە: هەرچی لەسەر زەوییە، هەمووی بۆ ئێوە هێناوەتە دی، یاخود هەرچی لەسەر زەوییە بۆ هەمووانتانی هێناوەتە دی، وشەی: ﴿ جَمِيعٗا ﴾، ئەگەر پەیوەست بێتەوە بە ﴿ خَلَقَ ﴾، واتە: تێکڕای ئەوەی کە لەسەر زەوییە، بۆ ئێوەی دروستکردوە، بەڵام ئەگەر پەیوەست بێتەوە بە ﴿ جَمِيعٗا ﴾، واتە: بۆ تێکڕاتانی هێناوەتە دی، هەردوو واتایەکەش لە یەك کاتدا ڕاستن، بەڵکو خوا ﷻ لە چەند ئایەتێکدا ئەوەی فەرمووە، کە هەرچی لە گەردووندایە، بە سەر و خواریەوە، بۆ بەهرە لێوەرگرتنی مرۆڤەکان، ڕام و دەستەمۆ و ملکەچی کردوە، وەك لە سووڕەتی (**لقمان**)دا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗ ... ٢٠ ﴾، واتە: ئایا سەرنج نادەن! چۆن کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، خوا بۆ ئێوەی ڕام و دەستەمۆ و ملکەچ کردوە و، چاکەکانی خۆی بە ئاشکراو پەنهان بەسەردا ڕشتوون !

هەروەها لە سووڕەتی (**الجاثیة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُ ... ١٣ ﴾، واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هەمووی لەلایەن خواوە بۆ ئێوە ملکەچ و دەستەمۆ کردوە (وایلێکردوە کە بتوانن لێی بەهرەمەندبن).

وشـەی (الأنعـام)، زۆرجـاری دیکـەش باسـمان کـردوە: کـە چـوار جـۆر ئـاژەڵان دەگرێتـەوە: حوشـتر، ڕەشـەوڵاخ، مـەڕ، بـزن.

٢- ئنجا دێتە سەر باسی ئەو سوودانەی کە ئێمە لەو چوار جۆرە ئاژەڵە وەریدەگرین، دەفەرموێ: ﴿لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ﴾، لەو ئاژەڵانەدا، گەرمیی هەیە بۆ ئێوە، گەرمکردنەوە هەیە بۆ ئێوە، (**الدِّفْءُ: إِسْم لِمَا يُتَدَفَّأُ بِهِ**)، (**دِفْء**): ناوە بۆ هەر شتێك کە مرۆڤ پێی گەرم بێتەوە، واتە: لە سەرما بیپارێزێ و گەرمی بکاتەوە، کە بەدڵنیاییەوە مەبەست پێست و کەوڵ و خوریی و تووك و مووی ئەو ئاژەڵانەیە، کە بەرگ و پۆشاك و، بەڵکو جاری وا هەیە جێگاو ڕێگاشی لێ دروست دەکرێ و، کەلوپەلی دیکەش لەوانە دروست دەکرێ، زۆر جۆرە کەلوپەلی ماڵ، بە تایبەتی بۆ خەڵکی ڕەوەند و کۆچەریی: ڕەشماڵ، چادر، لباد، تێر، خورجین، جەواڵ، بەڕە، مافور، کەژوو، گوریس و...هتد، ئەو کەلوپەلانەی بەکاردەهێنرێن، وێڕای جۆرەکانی بەرگ و پۆشاك بە هەموو شێوەکانیانەوە، کە لە چەرم و پێستیان، لە کەوڵیان، یان لە تووك و، خورییان و، لە موویان دروست دەکرێن.

٣- ﴿وَمَنَافِعُ﴾، یانی: (**فِيهَا مَنافِع**)، سوود گەل، (**مَنافِع**)، کۆی (**مَنفَعَة**)یە، یانی: ئەو ئاژەڵانە، زۆر سوود و کەڵکی دیکەیان لێوەردەگیرێن.

٤- ﴿وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾ هەروەها لێشیان دەخۆن، واتە: لە گۆشتەکەیان دەخۆن و، لە بەرهەمەکەشیان دەخۆن، هەم خودی خۆیان دەخۆن و سەریان دەبڕن، هەم لە بەرهەمەکەشیان دەخۆن.

٥- ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾، هەروەها بۆ ئێوە جوانیی هەیە لەو ئاژەڵانەدا، کاتێك کە دەیانهێننەوە لە لەوەڕ، لە لەوەڕگا دەیانهێننەوە بەرە و ماڵ، ﴿وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾ هەروەها کاتێك کە دەریان دەکەن بۆ لەوەڕ، واتە: چ کاتێك کە ئێواران دەیانهێننەوە بەرەو ماڵ و، چ کاتێك کە بەیانیان دەریان دەکەن بەرەو لەوەڕگا، دیمەنێکی جوان هەیە، بۆ ئێوە لەواندا کە سەرنجی بدەن و دڵتان پێی خۆش بێ.

کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾، پێشـتریش باسـمانکرد: بەپێـی ڕیزبەندیـی مەنتیقیـی، ئـاژەڵ بەیانیـان دەردەکرێـن بـۆ لـەوەڕگا و، ئێـواران دەهێنرێنـەوە بـۆ ئاغـەڵ و پشـتیر و تەویلـەو ئـەو شـوێنانەی کـە تێیانـدا پشـوو دەدەن، بـەڵام خـوا ﷻ هێنانـەوەی ئاژەڵـەکانی لـە ئێوارانـدا، پێشخسـتوە لـە دەرکردنیـان لـە بەیانیانـدا بـۆ لـەوەڕگا، لەبەرچـی؟ لەبەرئـەوەی کاتێـك بـە تێـر و پڕیـی دێنـەوە لـە لـەوەڕگا، ئـەو ئاژەڵانـە زەوق و

نیشاط و جموجۆڵ و هەڵبەزو دابەزێکی دیکەیان هەیە، لە چاو ئەوەی کە بەیانیان بە برسیەتیی، بە پەژموردەیی بەرەو لەوەڕگا بەڕێ دەکرێن، بۆیە خوا ئەوی پێشخستوە.

ئنجا وشەی (تُرِيحُونَ)، (**الإرَاحَةُ: فِعْلُ الرَّوَاحِ**)، (**إرَاحَة**)، کە لە: (**أَرَاحَ، يُرِيحُ**) هاتوە، واتە: ئەنجامدانی هێنانەوەی وڵاخان، هێنانەوەی ئاژەڵان لە لەوەڕگا، (**الذَّهَابُ إلى المُرَاح**)، واتە: ڕۆیشتن بەرەو ئەو شوێنەی کە پشووی لێدەدەن، واتە: بۆ ئاغەڵ و پشتیر و ئەو شوێنانەی ئاژەڵیان تێدەکرێ، ئنجا (**أَرَاحَ نَعَمَهُ: أَعَادَهَا**)، حوشترەکانی (**إرَاحَة**) کردن، واتە: هێنانیەوە لە لەوەڕگا.

بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾، (**السُّرُوحُ: الإسَامَةُ**)، (**سروح**)، واتە: لەوەڕاندن (**إسامَة**)، لەوەڕاندن، (**الغُدُوُّ بِهَا إلى المَرَاعِي**)، ئەوەیە کە بەیانیان زوو ببرێ بەرەو لە وەڕگاکان، (**مَرَاعِي**) کۆی (**مَرْعَى**)یە، ئەو شوێنەی کە ئاژەڵی لێ دەلەوەڕێنرێ، دەگوترێ: (**سَرَحَهَا، سَرْحاً، وَسُرُوحاً**) واتە: بردی بۆ لەوەڕ، (**وَسَرَّحَهَا: تَسْرِيحاً**)، ئەویش بە هەمان شێوە، بەڵام دیارە کە ئەگەر بڵێ: (**سَرَّحَهَا: تَسْرِيحاً**)، ماناکەی بەهێزترە.

ئنجا وەك گوتمان: دیمەنی ئاژەڵان بە تێر و پڕیی کە لە لەوەڕگا دێنەوە، جوانترە، بۆیە پێش خراوە و، خوای پەروەردگاریش باسی جوانیی دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ﴾، ئنجا ئایا ئەو جوانییە، کەی باشتر و چاکتر بەرجەستە دەبێ؟ بێگومان کاتێك کە ئاژەڵەکان بە تێر و پڕیی، ئێواران لە لەوەڕگا دەگەڕێنەوە، ئنجا بارەی بزن و مەڕ، هۆڕەی ڕەشەوڵاخ، حیلکەی ماین و ئەسپ، زەڕەی گوێدرێژ، هەروەها ڕوغائی حوشتر و، جۆرەکانی دیکەی ئاژەڵان کە هەر کامێکیان دەنگ و سەدایەکی هەیە، کەسێك ژیانی لادێی بینیبێ، یاخود ژیانی خەڵکی ڕەوەندی بینیبێ، کە ئێواران ئەو ئاژەڵانە هەموویان دێنەوە لە لەوەڕگا و، دەنگیان تێکەڵ دەبێ، ئاواز و نەغمەیەکی زۆرخۆشیان هەیە و، دیمەنێکی زۆر جوانیشیان هەیە.

ئنجا کە بە کرداری (**المضارع**) دەیفەرموێ: ﴿حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾، دیمەنەکە بە زیندوویی دەخاتە بەرچاو، کاتێك کە دەیانهێننەوە لە لەوەڕگا و، کاتێك بەرێیان دەکەن بۆ لەوەڕگا.

٦- ﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ﴾، هەروەها کەل و پەلەکانتان هەڵدەگرن، (**أثقَال**)، کۆی (**ثَقَل**)، (**وَهُوَ مَا يَثْقُلُ عَلَى الناسِ حَمْلُهُ بانفُسِهِم**)، (**أثقَال**)، ئەو کەلوپەلانەن، کە قورسن خەڵك بە تەنیا هەڵیان بگرن، بە شان و کۆڵی خۆیان هەڵیان بگرن، واتە: بەهۆی ئەو ئاژەڵانەوە، ئەو بار و سوارەشتان هەیە،

دیارە زیاتر حوشتر بۆ ئەوە بەکارهاتوە، بەڵام لە هەندێ شوێن ڕەشەوڵاخیشیان بەکارهێناوە، گامێش و گا و مانگاشیان بەکارهێناون، بۆ هەندێك بار و كۆڵ.

٧- ﴿إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا۟ بَـٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ﴾، بەرەو وڵاتێك بەرەو شوێنێك كە نەتاندەتوانی بیگەنێ، واتە: بۆخۆتان بەبێ بەكارهێنانی ئاژەڵەكان، بەبێئەوەی كە بارەكان بخەنە سەر پشتی ئەوان، نەتاندەتوانی بگەنە ئەو شوێنانەو كەلوپەلەكانتانیان بگەیەننێ.

٨- ﴿إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ﴾، مەگەر بە خۆ ئەزیەتدانێکی زۆر، بە ماندوبوونێکی زۆر، (**الشُّقُّ: الْمَشَقَّةُ**)، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (**شَقُّ الأَنْفُس**)، كە هەردووكیان بە مانای ناڕەحەتیی و قورسیی و زەحمەتیی دێن، واتە: ئێوە بە زەحمەت بەبێ بارەبەر دەگەیشتنە ئەو شوێنانە، وەك گوتمان: مەبەستیش لە بارەبەر، لە ڕیزی چوار جۆرە ئاژەڵەكان دا، حوشترە بە پلەی یەكەم.

٩- لە كۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾، بێگومان پەروەردگاری ئێوە زۆر بە پەرۆش و بە بەزەییە، لە فەرهەنگەكانی زماندا، هاتوە: (**الرَّأْفَةُ: أَشَدُّ الرَّحْمَة**)، وشەی (**رَأْفَة**) واتە: زۆر بە بەزەیی، (**الرَّحْمَة**)ش، واتە: بەزەیی.

بەڵام لە هەندێك لە فەرهەنگەكاندا هاتوە كە (**رَؤُوف**)، ئەو سیفەتەیە كە وا لەو كەسە دەكات، كە خاوەنی ئەو سیفەتەیە، بەرانبەرەكەی لە ئازار و لە زیان و لە خراپە دووربخاتەوە.

بەڵام (**رَحیم**) بریتیە لەوەی كە وا لە خاوەنەكەی دەكات، (ئەو كەسەی ئەو سیفەتەی هەیە)، چاكە و خێر بۆ بەرانبەرەكەی بێنێ.

كەواتە: (**رؤوف**)، بۆیە من بە (پەرۆش) تەفسیرم كردوە، خوا بە پەرۆشە لەگەڵتان و بە بەزەییشە، بە پەرۆشە بۆ ئێوە، زیانتان لێ دووربخاتەوە و، بە بەزەییشە لەگەڵ ئێوەدا، كە سوود و قازانجەكانتان بۆ بێنێ.

مەسەلەی شەشەم:

خـوا ﷻ وڵاخـە بـەرزەو ئێسـتر و کـەری بـۆ سـواریی و، هەروەهـا بـۆ جوانیـی بـۆ ڕەخسـاندووین:

خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١- (وَٱلۡخَيۡلَ)، واتە: وڵاخە بەرزە، کە بە کوردیی (یەکسم)یشی پێدەڵێن، لەبەرئەوەی ڕەشەوڵاخ (دووسم)ە، هەروەها مەڕ و بزنیش، بەڵام کە گوترا: (یەکسم)، واتە: وڵاخە بەرزە، ئەمیش ناوی کۆیە، بەڵام لە بێژەی خۆی، تاکی نیە و هەر دەگوترێ (**خَيْل**)، بۆ تاکەکەی (**فَرَس**) دەگوترێ کە بە (**أفراس**) کۆ دەکرێتەوە، بەڵام (**خَيْل**) بە (**خيُول**)یش جارێکی دیکە کۆدەکرێتەوە.

٢- ﴿ وَٱلۡبِغَالَ ﴾، کۆی (**بَغل**)ە، (**بَغل**)یش تاکەکەی (**بَغْلَة**)یە، کە دیارە ئێستر، لە ماین و کەر پەیدا دەبێ، ئنجا مێیەکەی (**بَغْلَة**) یان (**بَغل**)ی پێدەڵێن و، نێرەکەی بارگینی پێ دەڵێن، بە عەرەبی (**بَرذُون**)، کاتێك کە نێرەکەرێك چاك دەکەن لە ماینێك، واتە: سواری دەبێ، لەگەڵی جووت دەبێ، ئەوەی کە لێیان پەیدادەبێ، ئەگەر مێ بێ، ئێستری پێدەڵێن، کە ئێستر نەزۆکە، هەرچەندە مێییە، بەڵام وەچەی نیە، بێ وەجاخە، بە زاراوەی کوردەواریی خۆمان، نێرەکەیشی بارگینی پێدەڵێن، بە عەرەبی (**بَرذُون**).

٣- ﴿ وَٱلۡحَمِيرَ ﴾، (**حَمِير**)، کۆی (**حِمَارَ**)ە، (**حِمَار**)، بە (**أَحْمِرة**) و، بە (**حُمُر**)یش کۆدەبێتەوە، ئنجا (**حِمَار**)، بۆ نێر و بۆ مێ بەکاردێ، بەڵام زیاتر بۆ مێ (**أتان**)یان بەکارهێناوە، دەگوترێ: نێرەکەر و ماکەر.

٤- ﴿ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗ ﴾، بۆ ئەوەی سواریان بن، ئەم سێ جۆرە وڵاخە، هەم وڵاخە بەرزە، هەم ئێستر، هەم کەر، هەم سواریان بن، کە ئەمە ئاماژەیەکە بەوەی کە بەکەڵکی خواردن نایەن.

٥- ﴿ وَزِينَةٗ ﴾، هەروەها بۆ جوانییشە، واتە: حیکمەتێك کە خوا ڕەچاوی کردوە لەو وڵاخانەدا، هەم ئەوەیە کە بۆ بار و سوار بەکاریان بێنن، هەم بۆ جوانییش ڕایان بگرن، دیمەنێکی جوانیان

هەیە، بە تایبەتی وڵاخە بەرزە، کە ئەوەش بە پێی زەوق و سەلیقەیە، هەیە ڕەنگە جوانیی زیاتر لە کەردا ببینێ، هەروەك و یەکێك لە دوو حیزبە گەورەکەی ئەمریکا، یەکێکیان هێمایەکەی کەرە و یەکێکیان هێمایەکەی فیلە.

٦- ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، هەروەها (خوا) شتی واش دروست دەکات بۆ بار و سوارتان، کە نایزانن.

ئنجا ئێمە ئەم ڕستەیە لە کورتە باسێکدا ڕوون دەکەینەوە، بەڵام پێش ئەوە کورتە باسێك لەبارەی: (حوکمی خواردنی گۆشتی وڵاخەبەرزە و ئێستر و کەر)ەوە دەخەینە ڕوو:

دوو کورتە باس:

کورتە باسی یەکەم:

حوکمی خواردنی گۆشتی وڵاخە بەرزە و ئێستر و کەر

لەوبارەوە زانایان مشتومڕی زۆریان بووە، بە تایبەت ئەم وشەیە کە دەفەرموێ: ﴿لِتَرْكَبُوهَا﴾، دوای ئەوەی خوا عزوجل باسی وڵاخە بەرزە و ئێستر و کەر دەکات، دەفەرموێ: ﴿لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً﴾، بۆ ئەوەی سواریان بن، هەروەها بۆ جوانییشن.

دەڵێن: کەواتە: خوا ئامانج و حیکمەتێك کە بەهۆی ئەو وڵاخانەوە دێتە دی، دیاریکردوە، کە دووانن:

١- یان بۆ سواربوون و بار و سوارن.

٢- یان بۆ جوانیی و ڕاگرتنن، کە دیمەنێکی جوانیان هەیە، بەڵام باسی خواردنی نەکردوە، بۆیە لەوبارەوە مشت ومڕیان بووە، با ئاماژە بەم پێنج (٥) دەقە بکەین:

یەکەم: {**عَنْ جَابِرٍ ﷺ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَة، وَأَذِنَ فِي لُحُومِ الْخَيْلِ**} (**مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: الْبُخَارِيُّ:** ٤٢١٩، **وَمُسْلِمٌ:** ١٩٤١).

واتە: جابر ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا، (واتە: لە جەنگی خەیبەردا)، گۆشتی کەری ماڵیی قەدەغە کرد، بەڵام مۆڵەتی دا بۆ گۆشتی وڵاخە بەرزە، واتە: خواردنی گۆشتی کەری ماڵیی قەدەغە کرد و، مۆڵەتی دا کە گۆشتی وڵاخە بەرزە بخورێ.

بۆچی دەفەرموێ: (**الْحُمُرِ الأَهْلِيَة**) ؟، چونکە کەرە کێوییەکان (**الْحُمُر الوَحْشِيَة**)ش هەن، کەری کێویی کە بەڵەکن، ئەوانە بەس گیا خۆرن و، گۆشتیان دەخورێ، هیچ کام لە زانایان لەوبارەوە مشتومڕیان نەبووە، کە کەری کێویی گۆشتی دەخورێ، بە پێچەوانەی کەری ماڵییەوە، کە بە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغە کراوە.

دووەم: {**عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ نَحَرْنَا فَرَساً عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَكَلْنَاهُ**}، (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ:** ٥٥١٢، **وَمُسْلِمٌ:** ١٩٤٢).

واتە: ئەسماء کچی (ئەبوو بەکری صیددیق، خێزانی زوبێری کوڕی عەووام خوا لێیان ڕازیبێ)، دەڵێ: لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوادا ﷺ ئەسپێکمان سەربڕی، گۆشتەکەیمان خوارد.

ئەوە بە نسبەت وڵاخە بەرزەوە، کە زۆربەی زانایان ڕایان وایە گۆشتەکەی دەخورێ، بە بەڵگەی ئەو دەقانەی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ کە هێنامانن و، هی دیکەش هەن.

ئەوانەش کە پێیان وایە گۆشتی وڵاخە بەرزە ناخورێ، لەبەرئەوە نیە کە گۆشتەکەی ناخورێ، چونکە لەوبارەوە ئەو فەرمایشتانەی پێغەمبەر ﷺ هەن و، مەسەلەکە یەکلایی دەکەنەوە، بەڵکو لەبەرئەوەیە کە دەڵێن: وڵاخەبەرزە - بە تایبەتی ئەسپ و ماین، کە ئەوەی گۆشتی دەخورێ، مەبەست ئەوەیانە - بۆ بار و سوار، پێویستترن، کاتی خۆشی ئەسپ بە تایبەتی بۆ جەنگ، لە شوێنی سەیارە و دەبابەی ئێستا بووە، بۆیە بە پەسەند نەزانراوە کە بخورێن و، لە هەندێك شوێنەواراندا هاتوە کە قەدەغەکراوە گۆشتی ئەسپ و ماین و ئەوانە بخورێ، بەڵام وەك گوترا:

حیکمەتی ئەو ڕێلێگرتنە، ئەوە بووە کە پێویستییان پێبوون، بۆ بار و سوار، هەروەها هۆکارێکی گرنگی جەنگ بووە، ئەو سوپایەی کە ئەسپی زیاتر بووبن، زیاتر ئەگەری ئەوەی هەبووە کە بەسەر بەرانبەرەکەیدا زاڵ بێ، چونکە سوار چاکێ کە سواری ئەسپ دەبێ، زۆر بە خێرایی دێت و دەچێ و، کوێی بوێ بە ئاسانیی دەیگاتێ و، چۆنی بوێ، زەبر دەوەشێنێ و، دەڕوا و تێدەپەڕێ.

(**القُرْطُبي**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**الجامع لأَحْكام القُرْآن**)[1]دا، دەڵێ:

{وَأَمَّا البغَال فَإِنَّهَا تُلْحَقُ بالحَمِيرِ، إِنْ قُلْنا إِنَّ الخَيْلَ لاَ تُؤْكَلُ، فَإِنَّهَا تَكُونُ مُتَوَلِّدَة مِنْ عَيْنَيْنِ لاَ يؤكلان، وَإِنْ قُلْنا إِنَّ الخَيْل تُؤْكَلُ، فَإِنَّهَا عَيْنٌ مُتَوَلِّدَة مِنْ مأكُول وَغَيْرِ مَأْكُول فَغُلِّبَ التَّحْرِيم عَلَى مَا يَلْزَمُ فِي الأُصُول}.

واتە: لەبارەی ئێسترانەوە، پەیوەست دەکرێن بە کەرانەوە، (واتە: لە ڕووی ئەوەوە کە گۆشتیان ناخورێ، یەك حوکمیان هەیە)، چونکە ئەگەر گوتمان: وڵاخە بەرزە گۆشتی ناخورێ، (ئەسپ و ماین گۆشتیان ناخورێ)، ئەوە ئێستر لە دوو ڕەگەزانەوە هاتوە، کە هەردووکیان گۆشتیان ناخورێ، (کە یەکێکیان گوێدرێژە، ئەویدیکەشیان وڵاخە بەرزەیە، چونکە وەك گوتمان: ئێستر وەچەی نێرەکەر و ماینە کە ماین لە نێرەکەر چاك دەکرێ، واتە: پێکەوە جووت دەبن، ئەوەی کە لێیان پەیدا دەبێ، ئەگەر مێ بێ ئێسترە و، ئەگەر نێر بێ بارگینە)، بەڵام ئەگەر گوتمان: وڵاخە بەرزە گۆشتی دەخورێ، ئەوە ئێستر لە ڕەگەزێکەوە هاتوە کە گۆشتی دەخورێ و، لە ڕەگەزێکیشەوە کە گۆشتی ناخورێ، ئنجا بەپێی بنچینەکانی شەریعەت، ئەگەر شتێك حەڵاڵ و حەڕامی تێدا هەبوو، لایەنە

---
(١) ج ١٠، ص ٦٤.

حەرامەکەی زاڵ دەکرێ بەسەر لایەنە حەڵاڵەکەیدا، (کەواتە: بەو پێیەش بێ دیسان هەر گۆشتی ئێستر ناخورێ).

ئەوەش کە (**القُرطُبي**) گوتوویەتی: ڕای زۆربەی هەرە زۆری زانایانە، ئەگەر نەڵێم هەر هەموویان.

سێیەم: هەر لەو بارەوە کە ئایا وڵاخە بەرزە - کە دەڵێین: وڵاخە بەرزە، واتە: چ نێرەکە کە ئەسپە، چ مێیەکە کە ماینە، هەروەها ئەوەش کە لە ماین و کەر پەیدا دەبێ کە ئێسترە و، بارگینە، هەر چوار جۆرەکە دەگرێتەوە - ئایا زەکاتی لێدەدرێ ؟

پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {**لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ فِي عَبْدِهِ وَلاَ فَرَسِهِ صَدَقَةٌ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ١٤٦٣، وَمُسْلِمٌ: ٩٨٢**)، واتە: مسوڵمان لە کۆیلەکەیدا و لە ئەسپەکەیدا زەکاتی لەسەر نیە.

چوارەم: لەبارەی چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەو وڵاخە بارەبەرانەوە، واتە: گوێدرێژ و ئەسپ و ماین و، ئێستر و، بارگین و، هەموویان، فەرموودەیەك هەیە کە دەبێ بۆ بار و سوار و کاروباری پێویست بەکاربهێنرێن:

پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لاَ تَتَّخِذُوا ظُهُورَ الدَّوَابِّ كراسِيَ**} (**أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبة: ٢٦٤٨٦**)، واتە: پشتی ئەو وڵاخانە مەکەنە کورسیی. (واتە: کە هەر بۆ خۆشیی لەسەریاندا دابنیشن)، بەڵکو مەگەر بۆ بە ڕێدا ڕۆیشتن، لە کاتی پێویستدا، بۆ بارلێنان، مەگەر بۆ ئەوانە بەکاریان بێنن، ئەگەرنا نەچن هەر بۆ خۆشیی لەسەر پشتیان دابنیشن و، ڕاشیان بگرن وەك کورسیی.

پێنجەم: هەروەها لەبارەی گرنگی حوشتر و، مەڕ و بزن و، وڵاخەبەرزەوە، کە گرنگن لە ژیانی دنیادا، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ هەیە:

{**عَنْ حُذَيْفَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: الْغَنَمُ بَرَكَة، وَالإِبِلُ عِزٌّ لأَهْلِهَا، وَالْخَيْلُ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيامَةِ**} {**أَخْرَجَهُ إِبْنُ مَاجَه: ٢٣٠٥، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع)**: ٢٧٦٠}.

واتە: حوزەیفە ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: مەڕو بزن بەرەکەتن (بۆ خەڵکەکەیان)، حوشتریش مایەی عیززەت و باڵا دەستییە بۆ خەڵکەکەی، وڵاخە بەرزەش خێری بە نێوچاوانەوە هەیە و سوود و بەرژەوەندیی تێدایە، هەتا ڕۆژی قیامەت.

(هەڵبەتە دەبێ بزانین کە وڵاخە بەرزە و حوشتری ئەو کاتە، لە جێی سەیارەی ئێستا بووە، کەسێك کە ئێستا سەیارەی پێبێ، جیایە لەوەی کە پێڕۆ بێ، ئەو کاتەش

ئەوەی کە وڵاخە بەرزە یان حوشتری هەبووە، یان بارەبەری دیکەی هەبووە، وەك ئەوە بووە، ئێستا کەسێك سەیارەی پێبێ، ئەوەش کە نەیبووبا، وەك کەسێك بووە کە ئێستا بە پێیان بڕوات و پێڕۆبێ و کار وبارەکانی خۆی لەسەر پێی خۆی بکات.

کورتە باسی دووەم:

مەبەست لە (خوا شتی وا دروست دەکات، کە نایزانن) چییە؟

کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾، هەروەها خوا شتێك دروست دەکات، کە نایزانن، لە سیاقی باسی وڵاخی بارەبەردا: ﴿ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾، وڵاخە بەرزەو، ئێسترو، کەر، بۆ ئەوەی سواریان بن و بۆ جوانییش و، شتێك دروست دەکات کە نایزانن، شتانێك دروست دەکات کە نایانزانن.

توێژەرەوانی قورئان لەبارەی ئەم ئایەتەوە، کەوتوونە مشتومڕێکی زۆرەوە، ناهەقیشیان نەبووە، بۆ وێنە:

١/ لە هەندێك لە تەفسیرەکاندا دەڵێ: (**يَخْلُقُ لَكُم فِي الجَنَّة وَسائِلَ أُخْرَى**)، یانی: لە بەهەشتێ دا خوا هۆکاری دیکەی هاتووچۆتان بۆ دەڕەخسێنێ.

یانی هۆکار و ئامرازی دیکەتان بۆ دەڕەخسێنێ لە بەهەشتدا، کە نازانن چۆنن !

٢/ هەندێکیان گوتوویانە: ﴿ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾، واتە: (**يَخلُقُ مِنْ أَنْوَاعِ الحَشَرَاتِ وَالهَوَامِ**)، لە جۆرەکانی زیندەوەر و، مێش و مەگەز، خوا دروستیان دەکات کە ئێوە نایانزانن.

٣/ هەندێکیان گوتوویانە: لە بنی دەریا، لە نێو دەریادا، لە هەوادا، لە بنی زەویدا، شتانێکی دیکە دروست دەکات.

هەڵبەتە ناڵێم: ئایەتەکە ئەو واتایانەش ناگەیەنێ.

بەڵام ئەگەر ئەو ڕستەیە بە پێی سیاقی ئایەتەکە، تەماشای بکەین و، ئەو ڕستەیە لە سیاقەکەی خۆی دەرنەهێنین، کە زۆرجار دەرهێنانی ڕستەیەك لە سیاقەکەی خۆی، لەو سیاقەی کە تێیدا هاتوە، لەو زنجیرە ئایەتە کە لەگەڵیاندا هاتوە، ڕستەکە مانایەکی هەڵە بە دەستەوە دەدات.

ئنجا لێرە کە دەفەرموێ: ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، ئەگەر لە سیاقی خۆیدا تەماشای بکەین، خوا باسی هۆکارەکانی بار و سوار و ئامرازەکانی هاتووچۆ و سەفەرکردنمان بۆ دەکات، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، واتە: لەو هۆکارانەی کە بار و سواریان پێدەکەن و، هاتووچۆ و، سەفەریان پێ دەکەن، شتی دیکەتان بۆ دروست دەکات کە نایزانن.

چونکە بە نسبەت ئەو کاتەوە کە قورئان دابەزیوە، هەر لە خەونیشدا نەیانبینیوە کە سەیارە دروست ببێ و، فڕۆکە دروست ببێ و، غەوواصە، دروست ببێ و، شەمەندەفەر دروست ببێ و... هتد، هەموو ئەو جۆرە هۆیانەی هاتووچۆ بە هەموو جۆرەکانیانەوە دروست ببن، کە هەر خوا دەزانێ مرۆڤ چی دیکەش دروست دەکات.

ئنجا بە نسبەت ئەو کاتەوە کە خوا فەرموویەتی: ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، واتە: شتانێکتان بۆ دەخوڵقێنێ لە هۆیەکانی هاتووچۆ، کە ئێوە ئێستا نایانزانن، بە دڵنیاییەوە ئەوان نەیانزانیوە، سەیارەو، شەمەندەفەر و، فڕۆکە و... هتد، پەیدا دەبن و چۆن دەبن! بەڵام ئێستاش کە ئێمە ئەو ئایەتە دەخوێنین، دووبارە خوا پێمان دەفەرموێ: ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، شتانێکی دیکەتان بۆ دروست دەکات کە ئێوە نایانزانن، ئێمە ئێستا دەزانین کە سەیارە هەیە و، شەمەندەفەر هەیە و، فڕۆکە و، کەشتیی و، غەواسەو پاپۆڕ و چی و چی، هەن، بەڵام بە دڵنیاییەوە خوا ﷻ توانای ئەوەی داوەتە مرۆڤەکان کە شتی دیکەش دروست بکەن و بێننە دی، بۆ سەفەر و بار و سوار و هاتووچۆی خۆیان کە خەڵکی ئێستا نازانن و لە داهاتوودا ئەو شتانە وەدیدێن.

یەکێك بۆی هەیە بڵێ: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، شتانێکی وا دێنێتە دی کە ئێوە نایانزانن، بێگومان خوا ڕاستەوخۆ دروستی نەکردوون، بەڵکو مرۆڤەکان ئەو شتانە وەدیدێنن و دروستیان دەکەن و بەرهەمیان دێنن ؟

دەڵێین:

ڕاستە، بەڵام ئەو عەقڵ و هۆشەی کە مرۆڤەکان شتەکانی پێ دادەهێنن و دروست دەکەن، خوا پێی داون، هەروەها خوا کەرەستەکانی پێداون، یانی: هەموو ئەو ئیمکانیەتەی کە خوا بۆی ڕام و دەستەمۆ کردوون، لەگەڵ توانا زاتییەکەی خۆیان، هەمووی دروستکراوی خوایە، کەواتە: پەیداکردن و هێنانەدییەکە، هەرهی خوایە ﷻ، بەڵێ مرۆڤ ڕۆڵی تێدا هەیە، بەڵام مرۆڤەکەش خۆی هەر وەدیهێنراوی خوایە و، کەرەستەکانیش کە ئەو ئامێرو کەلوپەلانەیان لێ دروست دەکات، هەر وەدیهێنراوی خوان.

مەسەلەی حەوتەم:

خوا ڕوونکردنەوەی ڕێی ڕاست و بەئامانج گەیەنەری لەسەر خۆی پێویست کردوە و، نەشیویستوە بە زۆر مرۆڤەکان بخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ئەگەرنا دەیکرد:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنۡهَا جَآئِرٞۚ وَلَوۡ شَآءَ لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ ۝٩﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ هەروەها لەسەر خوایە، ڕێی ڕاست، ڕێی بە ئامانج گەیەنەر، لێرەدا وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: وشەیەك قرتێنراوە، کە بە سیاق و سەلیقە دیارە، چونکە لە قورئاندا هەر وشەیەك بە عەقڵ و سەلیقە دیاربێ و، سیاقەکە بیگەیەنێ، واتە: زنجیرەی ئایەتەکان بیگەیەنێ، خوا ﷻ قرتاندوویەتی، بۆچی؟

چونکە خوا ﷻ نەك وشەیەك و ڕستەیەك، بەڵکو پیتێکی زیادیشی نەخستۆتە نێو فەرمایشتەکەی خۆیەوە، تاکو هەرچی زیاتر کورتتر بێ، چونکە یەکێك لە ڕووەکانی ڕەوانبێژیی (بلاغة) بریتیە لەوە، کە قسە بە کورتیی بکرێ، وشەکانی کەم بن، بەڵام مانای زۆربن، ئنجا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ یانی: (**وَعَلَى اللّهِ بَيانُ قَصْد السَّبِيل**)، وشەی (**بَيان**)، یان (**تَبيِينُ قَصْد السَّبِل**)، لەسەر خوایە ڕوونکردنەوەی ڕێی بە ئامانج گەیەنەر، ڕێی ڕاست کە مەبەست لە (**السَّبيل**)، ڕێی ڕاستی خوایە، کە لە ئیسلامدا بەرجەستەیە، ئیسلامیش قورئان و سوننەتە.

وشەی (**قَصْد**)، دەڵێ: (**القَصْدُ: إستِقَامَةُ الطَّرِيق**)، بریتیە لە ڕاست بوونی ڕێ، دەگوترێ: (**طَرِيقٌ قَاصِد، أي: مُستقِيم**)، ڕێیەکی ڕاست.

هەندێکیشیان گوتوویانە: ﴿قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ ئەمە چاوگە، بە مانای (**إسْم فَاعِل**) هاتوە، ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ یانی: (**وَعَلَى اللّهِ قَاصِدُ السَّبيل**)، واتە: ئەو ڕێیەی کە بە ئامانج گەیەنەرە، کەسێك کە بەو ڕێیەدا بڕوا بە ئامانج دەگات و، دەگاتە ئەو هەوار و مەنزڵەی کە دەیەوێ، ئەو ڕێیە ڕاستەش بێگومان ئیسلامە، ئنجا خوا لەسەر

خۆی پێویست کردوە لە ڕووی میهرەبانیی و لوتف و کەرەمی خۆیەوە، کە ڕێی ڕاست بۆ بەندەکانی ڕوون بکاتەوە.

٢- ﴿ وَمِنْهَا جَآئِرٌ ﴾، (مِنْهَا)، دیارە دەچێتەوە بۆ (السبيل)، وشەی (السبيل)یش، لە زمانی عەرەبیدا: هەم بە نێرینە (**مذكر**)، هەم بە مێینە (**مؤنث**)ی مەجازیی هاتوە.

﴿ وَمِنْهَا جَآئِرٌ ﴾، واتە: لە ڕێیەکان هەیە کە ڕێی لادەرە، واتە: وەك چۆن ڕێی بە ئامانج گەیەنەر هەیە، کە ئیسلامە، ڕێی لادەر و لار و خواریش هەیە، (**أي مِنَ السَّبيلِ عَادِلٌ عَنِ الحَقِّ فَلاَ يُهْتَدَى بِهِ**)، ڕێی واش هەیە کە لە هەق لایداوە و، بە هۆیەوە مرۆڤ ناگاتە ئامانج.

زانایان گوتوویانە، ﴿ وَمِنْهَا جَآئِرٌ ﴾ (**أي: فَهُوَ جَائِرٌ بسالِكِه، وَوَصْفُهُ بالجَائِرِ عَلَى طَرِيقَةِ المَجَازِ العَقْلِي**)، یانی: ڕێی وا هەیە کە پێڕۆیەکەی، ئەو کەسەی کە پێی دا دەڕوا، لای دەدا، واتە: کەسێك کە ئەو ڕێیە بگرێتەبەر، تووشی لادان و خلیسکانی دەکات، ئەمە بەشێوەی مەجازی عەقلیی بەکار هاتوە، ئەگەرنا ڕێیەکە خۆی لادەر نیە، بەڵام یانی: کەسێك کە پێی دا بڕوات، لای دەدات.

٣- ﴿ وَلَوْ شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ ئەگەر خوا ویستبای تێکڕاتانی دەخستە سەر ڕێ، ئەگەر خوا ویستبای یانی چی ؟، (**أي: لَوْ شَاءَ مَشِيْئَةَ إِجْبارٍ، وَإِكراهٍ**)، ئەگەر خوا ویستبای بە ویستنی زۆر لێکردن و ناچار کردن، بەڵام بۆچی نەیویستوە ؟

چونکە ئەوە پێچەوانەی حیکمەتی خوایە، لە دروستکردنی مرۆڤدا، کە بۆ تاقیکردنەوە دروست کراوە، مرۆڤیش کاتێك تاقی دەکرێتەوە کە بتوانێ ڕاست بڕوا و چەوت بڕوا، لابدا و، ڕێی ڕاست بگرێ، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ ﴾، ئەو هیدایەتە مەبەست پێی ڕێنمایی کردن نیە، وەك پێشتریش گوتمان لە مانا گشتییەکەیدا، چونکە خوا بە مەشیئەتی تەکوینیی و تەشریعیی خۆی بە هەردووکیان ویستوویەتی ڕێنماییمان بکات، ئەوەتا پێغەمبەرانی (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، ناردوون و کتێبەکانی ناردوونە خوار بۆ ڕێنمایی مرۆڤ.

کەواتە: خوا هەم بە مەشیئەتی قەدەریی و تەکوینیی خۆی و، هەم بە ویستی بەرنامە دانانی خۆی، ویستوویەتی ڕێنماییمان بکات و، هەردوو ویستەکەی بەرجەستە بوون لەوەدا کە خوا هیدایەت و ڕێنوێنیی خۆی ناردوە، کەواتە نابێ ئەوە وا تەفسیر بکرێ: ﴿ وَلَوْ

شَآءَ لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴾، ئەگەر خوا ویستبای هەمووتانی ڕێنمایی دەکرد، چونکە خوا هەموومانی ڕێنمایی کردوە، نا، بەڵکو یانی: ئەگەر ویستبای بتانخاتە سەر ڕێگای ڕاست، ئەگەر ویستبای بە ئامانجتان بگەیەنێ، هەمووتانی بە ئامانج دەگەیاند و، دەیخستنە سەر ڕێگای ڕاست، ئا ئەوەیان خوا ﷻ نەیویستوە بۆ هەمووان، ئەگەرنا ویستوویەتی ڕێنماییمان بکات، ڕێنماییەکەی ناردوە و، ویستوویەتی و براوەتەوە، بەڵام ئەوەی کە خوا ﷻ بۆ هەمووانمانی نەویستوە، ئەوەیە کە هەمووان بە ئامانج بگەیەنێ و، بیانخاتە سەر ڕێی ڕاست، ئەو ڕێیە ڕاستەی کە بە پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بۆی ڕوون کردوونەوە، ئێمە پێشتر لە دەرسەکانی پێشوودا، لە تەفسیری سوورەتەکانی پێشووتردا هێنامان کە خوا ﷻ هەم لە سوورەتی (**الكهف**) و هەم لە سوورەتی (**الملك**) و، هەم لە سوورەتی (**هود**)دا، باسی ئەوەی کردوە، کە مرۆڤەکان بۆ تاقیکردنەوە دروستکراون، بۆیە دەبێ دەرفەتیان هەبێ و، دەستیان ئاوەڵابێ، داخۆ بە ڕێی ڕاستدا دەڕۆن، یان بە ڕێی چەوتدا، دوای ئەوەی کە خوا ڕێی ڕاستی بۆ ڕوون کردوونەوە، وەك لە سوورەتی (**الإنسان**)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا هَدَيۡنَٰهُ ٱلسَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرٗا وَإِمَّا كَفُورًا ٣ ﴾، واتە: ئێمە بەرە و ڕاستە ڕێ ڕێنماییمان کردوە، یان سوپاسگوزار دەبێ و ڕێی ڕاستەکەی کە خوا بۆی ڕوون کردۆتەوە، دەیگرێتەبەر، یان سپڵە دەبێ و بێ نمەك و بێ وەفا دەبێ و، ئەو ڕێیە ڕاستەی خوا خستوویەتە بەردەستی، نایگرێتەبەر و پشتی تێ دەکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان !

ئـەم دەرسـەمان دوازده (١٢) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (١٠ - ٢١)، لـەم دوازده ئایەتـەدا، خـوای میهرەبـان بـاسی ژمارەیـەکی زۆر لـە چاکـەو نیعمەتـەکانی خـۆی کـردوه، کـە سـەرجەم بیسـت، نیعمـەتی بنەڕەتییـن، بگـرە زیاتریشـن.

پاشـان خـوا بـاسی بەدیهێنەرایەتیـی خـۆی کـردوه و، ڕایگەیانـدوه، کـە چاکـەکانی خـوا دەژمێررێـن، بـەڵام سـەرژمێرناکرێن، دەتوانیـن بڵێیـن: یـەك، دوو، سـێ، چـوار، پێنـج، بـەڵام بۆمـان سـەرژمێر ناکرێـن، تاکـو بزانیـن ژمـارە و ئەندازەیـان چەنـدە!

دوایـی خـوا بـاسی زانیاریـی خـۆی بـە پەنهـان و ئاشـکرای مرۆڤـەکان کـردوه، کـە هەمـوو شـتێکیان لەبـارەوە دەزانێ.

لـە کۆتاییشـدا خـوا بـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکانی ڕاگەیانـدوه، کـە ئـەو شـتانەی جگـە لـە خـوا لێیـان دەپاڕێنـەوە و دەیانپەرسـتن، هیـچ شـتێك بەدیناهێنـن و خۆشـیان وەدیهێـنراون و، مـردوون و ناشـزانن کـەی زینـدوو دەکرێنـەوە !

﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ۖ لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ
١٠ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَـٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۗ إِنَّ فِى
ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ١١ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ
وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتٌۢ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ١٢ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ
فِى ٱلْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥٓ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ١٣ وَهُوَ ٱلَّذِى
سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى
ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ١٤ وَأَلْقَىٰ

فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَٰرًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَٰمَٰتٍ
وَبِٱلنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تَعُدُّوا۟
نِعْمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ
﴿١٩﴾ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَٰتٌ غَيْرُ أَحْيَآءٍ وَمَا
يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{خوا ئەو کەسەیە کە لە ئاسمانەوە ئاوی دابەزاندوە، لێی دەخۆنەوە و، ڕووەکیشی لێ پەیدا دەبێ، ئاژەڵی تێدا دەلەوەڕێنن ﴿١٠﴾ هەروەها بەو ئاوە کشتوکاڵ و درەختی زەیتوون و، خورماو، ترێ و، لە درەختی هەموو میوەکان بۆتان دەڕوێنێ، بێگومان لەوەدا نیشانەیەك (ی مەزن لەسەر پەروەردگاریێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی خوا) هەیە بۆ کۆمەڵێك بیر بکەنەوە ﴿١١﴾ هەروەها شەو و ڕۆژ و خۆر و، مانگی بۆ ملکەچ کردوون و، ئەستێرەکانیش بە فەرمانی وی ڕام کراون، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە (ی بەرچاو) هەن، بۆ کۆمەڵێك بفامن و، ئەوەش کە لە زەمین دا بە ڕەنگی جۆراو جۆرەوە (لە ڕووەك و ژیانداران) هێناویەتە دی، بە دڵنیایی لەوەشدا نیشانەیەك(ی مەزن) هەیە، بۆ کۆمەڵێك ڕاستییەکانیان وە بیر بێنەوە ﴿١٢﴾ هەروەها خوا ئەو کەسەیە کە دەریای دەستەمۆ کردوە، تاکو گۆشتی تەڕو تازەی (ماسی و ژیاندارانی دیکەی) لێ بخۆن و، خشڵێکی لێ دەربێنن کە بە خۆتانیەوە دەکەن و، کەشتییانیشی تێدا دەبینی قڵیشێنەر(ی ئاوی دەریا)ن، هەروەها تاکو بەهۆی ئەو کەشتییانەوە سەفەر و بازرگانیی بکەن و، لە بەخششی وی داوا بکەن، بەڵکو سوپاسگوزارییش بۆ خوا بکەن ﴿١٤﴾ هەروەها (خوا) چیایە چەسپاوەکانی هاویشتوونە نێو زەوی، تاکو نەتان لەرزێنێ، هەروەها ڕووبار گەلی تێدا داناون و، ڕێیەکانی تێدا پەیدا کردوون بەڵکو پێیاندا بگەنە ئامانج ﴿١٥﴾ هەروەها نیشانە گەلی (لە زەمین)دا داناون، کە بەهۆیانەوە و، بە هۆی ئەستێرانەوە ڕێ دەردەکەن ﴿١٦﴾ ئنجا ئایا کەسێك کە (شتان) وە دی دێنێ، وەك کەسێکە کە (هیچ شتێك) دروست ناکات؟ ئایا بیرتان ناکەوێتەوە! ﴿١٧﴾ ئنجا هەرچەندە چاکەکانی خوا بژمێرن، بۆتان سەرژمێر ناکرێن، (ژمارە و ئەندازەیان نازانن)، بە دڵنیایی خوا لێبووردەی بە بەزەییە ﴿١٨﴾ هەروەها خوا

ئەوەی کە پەنهانی دەکەن و، ئەوەش کە ئاشکرای دەکەن، دەیزانێ ﴿١٩﴾ ئەوانەش کە لە جیاتی خوا داوایان لێ دەکەن و دەیانپەرستن، هیچ دروست ناکەن و، خۆشیان دروست دەکرێن ﴿٢٠﴾ مردوون و زیندوو نین و، هەستیش ناکەن کەی زیندوو دەکرێنەوە ﴿٢١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(شَرَابٌ): (الشُّرْبُ: تَنَاوُلُ كُلِّ مَائِعٍ مَاءً كَانَ، أو غَيْره، والشَّرَاب جَمْعُهُ أَشْرِبَة)، (شُرْبُ): بریتیە لە خواردنەوەی هەر شلەمەنییەك، ئاو بێت، یان جگە لە ئاو، (شراب)یش بە (أَشْرِبَة)، واتە: خواردنەوەکان کۆ دەکرێتەوە.

(شَجَرٌ): (الشَّجَرُ: مِنَ النَّبَاتِ مَا لَهُ سَاقٌ: شَجَرَة، وَشَجَر)، (شَجَر): لە ڕووەکان ئەوەیە کە لاسکی هەبێ، بنك و قەدی هەبێ، لەسەری بوەستێ، کە هەم وشەی (شجر)، هەم وشەی (شَجَرَة)ش بەکاردێ.

(تُسِيمُونَ): (السُّومُ: أَصْلُهُ الذَّهَابُ فِي ابْتِغَاءِ الشَّيءِ، سُمْتُ الإِبِلَ فِي الْمَرْعَى وَأَسَمْتُهَا وَسَوَّمْتُهَا)، (سَوْم): ڕیشەکەی بریتیە لەوەی کە تۆ بە دوای شتێکدا بچیت، دەگوترێ: (سُمْتُ الإِبِلَ فِي الْمَرْعَى)، حوشترەکەم لە لەوەڕگادا لەوەڕاند، (وَأَسَمْتُهَا وَسَوَّمْتُهَا)، هەردووکیان هەر بە مانای لەوەڕاندنن.

(الزَّرْعَ): (الزَّرْعُ: الإِنْبَاتُ وَالزَّرْعُ مَصْدَرٌ عُبِّرَ بِهِ عَنِ الْمَزْرُوعِ)، وشەی (زَرْع)، بە مانای ڕواندن دێ، شینکردن، سەوز کردن، کە چاوگە و مەبەست پێی شتێکە کە چێنراوە و سەوز کراوە.

(وَسَخَّرَ لَكُمُ): (التَّسْخِيرِ: سِيَاقَةٌ إِلَى الغَرَضِ الْمُخْتَصِّ بِهِ قَهْرًا، الْمُسَخَّرُ: الْمُقَيَّضُ لِلْفِعْلِ)، (تَسْخِير): بریتیە لەوە کە شتێك پاڵ بنێی بەرەو ئەو ئامانجەی کە تایبەتە پێیەوە، ناچاری بکەی بەرەو ئەوێ بچێ، (مُسَخَّر) واتە: مل پێ کەچکەر و ڕامکەر و دەستەمۆکەر.

(وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ): (ذَرَأَ اللهُ الخَلْقَ)، خوا خەڵکی هێنایە دی، (أي: أَوْجَدَ أَشْخَاصَهُمْ)، هێنانیە دی، (ذَرَأَ الشيءَ: كَثَّرَه)، (ذَرأ) بە مانای زۆرکردنیش دێت.

(يَذَّكَّرُونَ): (ذَكَر الشيءَ: حَفِظَهُ، وَاستحْضَرَهُ، وَجَرَى عَلَى لِسانِهِ بَعْدَ نِسْيانٍ)، (ذَكَر الشيءَ)، واتە: شتەکەی لەبەرکرد، یان لە مێشکی دا ئامادەی کرد، یان بەسەر زمانی خۆیدا

هێنا دوای ئەوەی کە لە بیری چووبۆوە، (يَذَّكَّرُونَ)، واتە: (يَتَذَكَّرون)، هەڵبەتە (ت)ەکە لە (ذال)ەکە دغم کراوە، واتە: وە بیریان دێتەوە، دەهێننەوە بیرخۆیان.

(طَرِيًّا): (غَضًّا جَدِيدًا)، واتە: تەڕو تازە، گۆشتێکی تەڕو تازە کە کۆن نەبوو بێ، (الإطراء: مَدْحٌ يُجَدَّدُ ذِكْرُهُ)، (إطراء) مەدحێکە کە بە جۆرێك کەسێك کەسێکی مەدح کردبێ کە هەموو جارێ ئەو مەدحە باس بکرێتەوە.

(حِلْيَةً): (الحَلْيُ وَالحِلية مَا يُتَزَيَّنُ بِهِ، مِنْ مصوغِ المَعْدَنِيَاتِ أَوِ الحِجَارَةِ، وَالجَمْعُ حُلِيٌّ)، (حَلْيُ وحِلْيَة): هەردووکیان یانی: شتێك کە خۆی پێ دەڕازێنرێتەوە، لەوەی کە لە کانزایەکان و لە بەرد دروست دەکرێ، واتە: لە زێڕ و زیو، لەو بەردانەی وەك گەوهەر و مرواریی و لە بەردی بە نرخ و ئەڵماس و لەو شتانە، کۆیەکەی (حُلِيٌّ)یە.

(مَوَاخِرَ فِيهِ): (مَخَرَتِ السَّفِينَة المَاءَ: شَقَّتهُ، بجؤجُئِهَا)، کەشتییەکە ئاوەکەی شەق کرد، واتە: بە لمبۆزەکەی، (جؤجؤ)، پێشەوەی کەشتییە کە بە شێوەیەکی سێگۆشەیی تیژ دروستکراوە، بۆ ئەوەی ئاو ببڕێ، (مَوَاخِرَ) کۆی (ماخِرَة)یە، (أي: شَاقَّة)، شەقکەر بووە بۆ ئاو، قڵیشێنەر.

(وَأَلْقَىٰ): یانی: تێی فڕێدا، فڕێییدا، هاویشتیە نێوی، ئایا بۆچی خوا بۆ چیاکان بە زۆریی هەر ئەو وشەیەی بەکارهێناوە؟ ﴿ وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ ﴾؟

زانایانی زەویناسیی ئێستا، وایان لێکداوەتەوە، دەڵێن:

١) یان ئەوەیە کە ئەو چیایانە لەو بەرد و پارچانە بوون کە لە ئەستێرەو خڕۆکەکانی دیکەوە هاتوون، بەرەو مەودای کێشکردنی زەوی و هاتوونە سەر زەوی، هەر بۆیەش وا بە زەویشدا قووڵ چوونە خوار، هەر چیایەك چەندی بە دەرەوەیە، دە پازدە (١٠ - ١٥) هێندەی لە نێو زەوی دایە.

٢) یان لەبەر ئەوە بووە کە لە ئەنجامی ئاگرپڕژێنەکاندا کە پەیدا بوون، ئاگرپڕژێن (برکان)یش بریتیە لەو کانزاو ماددە تواوە و زۆر گەرمانەی کە لە ناخی زەویدا هەن، ئنجا زەوی کە دەریان دەقوڵێنێ، بەرزدەبنەوە و، دوایی دێنەوە سەر زەوی، بۆیە وەك لە دەرەوەی خۆی تێی فڕێدرابن.

(رَوَٰسِيَ): (جَمْعُ راسِية مِنَ الرسوِّ: وَهُوَ الثَّبَاتُ وَالرُّسُوخ)، دیارە (رَوَاسِي)، کۆی (رَاسِية) یە، (رَاسِية) یانی: چەسپاو، لە (رسو)ەوە هاتوە، (رسو)، یانی: (الثَّبات وَالرُّسوخ)، ئنجا (رَواسي)، یانی (الجِبالُ الرَّوَاسِي)، چیایە چەسپاوەکان، چیایە مەحکەمەکان، داکوتراوەکان بە زەویدا.

(تَمِيدَ بِكُمۡ)، (المَيْدُ: الإضطِرَاب)، یانی: لەرزینەوە و هەژان، جوولان.

(تَعُدُّواْ): (عَدَّ الدَّرَاهِمَ: حَسَبَهَا وَأَحْصَاهَا)، واتە: درهەمەکانی ژماردن.

(لَا تُحۡصُوهَآ): (أَحْصَى الشيءَ: عَرَفَ قَدْرَهُ)، (أَحْصَى)، بریتیـە لـەوەی کـە تـۆ ژمـارە و ئەنـدازەی ئـەو شـتە بزانـی، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: ئەگـەر چاکـەکانی خـوا بژمێـرن، بۆتـان سـەرژمێر ناکرێـن، واتـە: ناتوانـن ژمـارە و ئەندازەکەیـان بزانـن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ دوای ئـەوەی کـە لـە نـۆ (٩) ئایـەتی سـەرەتای ئـەم سـوورەتە موبارەکـەدا، چەنـد ڕاسـتییەکی زۆر بنەڕەتیـی و مـەزنی خسـتنەڕوو و، ئامـاژەی کـرد بـە کۆمەڵێـك - دە (١٠) دانـە - لـە چاکـەو نیعمەتـە بنەڕەتییـەکانی خـۆی، لـە ژیـانی مرۆڤـدا و، لـە کۆتایـی دا، واتـە: کۆتایـی نـۆ (٩) ئایـەتی سـەرەتای سـوورەتی (**النحل**)دا، فەرمـووی: خـوا لەسـەر خـۆی پێویسـت کـردوە کـە ڕێـی ڕاسـتتان بـۆ ڕوون بکاتـەوە، بیخاتـە بـەر چاوتـان، هۆشـدارییشی پێـدان کـە لـە نێـو ڕێیەکانـدا ڕێـی هەڵـە و لادەر، یاخـود ڕێیـەك کـە دەبێتـە هـۆی لادانی کەسـێك کـە بیگرێتەبـەر، ئـەو ڕێیانـەش هـەن و دەبـێ لێیـان وریابـن، هەروەهـا بـاسی ئـەوەشی کـرد کـە خـوا ئەگـەر ویسـتبای، هەمووتـانی دەخسـتە سـەر ڕاسـتە ڕێ، هەمووتـانی ڕاسـتە ڕێ دەکـرد، بەڵـێ ویسـتوویەتی هەمووتـان ڕێنمایـی بـکات و ڕێنمایـی کـردوون، بـەڵام کـە بتانخاتـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، ئـەوەی نەویسـتوە، بۆچـی؟ چونکـە ئـەوە پێچەوانـەی ئـەو حیکمەتەیـە کـە خـوا مرۆڤـی بـۆ دروسـتکردوە، کـە بریتیـە لـە تاقیکردنـەوە.

دوای ئـەوە ئنجـا لـەم ئایەتانـەدا، خـوا ﷻ ژمارەیـەکی زۆر لـە چاکـەو نیعمەتـە گـەورەو بەرجەسـتەکانی خـۆی دەخاتـە بەرچـاو، کـە سـەرجەم بیسـت و چـوار (٢٤)ن، سـەرەتا دەفەرمـوێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴾ خـوا ئـەو کەسـەیە کـە لەسـەرێوە ئـاوی بـۆ دابەزانـدوون، ئنجـا بـۆ ئێـوە لـەو ئـاوەدا، خواردنـەوە هەیـە و، ڕووەك و لـەوەڕگاش هەیـە، کـە وڵاخـەکان و ئاژەڵـەکانی خۆتـانی تێـدا دەلەوەڕێنـن، ئەمـە سـێ لـە نیعمەتـەکانی خـوا:

یەکەم: دابەزاندنی ئاو لەسەرێوە، کە بەپێی ڕواڵەت، زەوی هێزی ڕاکێشانی هەیە، بەڵام تۆ تەماشا بکە، خوا ﷻ یاسایەکی وای داناوە، کە ئەو ئاوە بچێتە سەرێ، دوایی بێتەوە خوار، چۆن؟ تیشکی

خۆر لە ئاوی دەریاکان دەدات، دەیکاتە هەڵم، ماددەی خوێ و تاڵ و تفیتییەکەی بەجێ دەمێنێ و، ئاوە شیرین و زوڵاڵەکەشی بە شێوەی هەڵم بەرز دەبێتەوە بۆ سەرێ، دوایی بایەکان دەیهێنن بۆ ئەو شوێنانەی کە ساردن و، لەوێ دەبێتە هەور و، پاشان موتوربە دەبێ و، وەك ئاوێك دادەبەزێتە خوارێ، ئەویش بە سێ شێوە:

أ - بەشێوەی باران (المطر).

ب - بە شێوەی بەفر (الثلج).

ج - بە شێوەی تەرزە، (البرَد).

دووەم: نیعمەتێکی دیکە ئەوەیە: ﴿لَكُم مِّنْهُ شَرَابٌ﴾، لەو ئاوە شیرین و زوڵاڵە کە لە ئاسمان دێتە خوار، خواردنەوە هەیە بۆ ئێوە، چ خواردنەوەی ڕاستەوخۆ کە ئاوەکە دەخۆنەوە، چ شەربەت و ماستا و و چەندان جۆرە خواردنەوەی دیکەی لێ دروست دەکەن.

سێیەم: نیعمەتێکی دیکە:

﴿وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ﴾ هەر لەو ئاوە ڕووەکێك دەڕوێ، شیناوردێك، سەوزاییەك دەڕوێ، لەوەڕگایەك دەڕوێ، کە ئێوە ئاژەڵەکانی خۆتانی تێدا دەلەوەڕێنن.

ئنجا ئاماژە دەکات بە پێنج (٥) نیعمەتی دیکە:

﴿يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، ئنجا بەو ئاوە خوا چەند شتێکتان بۆ دەڕوێنێ:

یەکەم: کشتوکاڵ: گەنم و جۆ و جۆرەکانی دیکەی دانەوێڵە و، تەڕەکار، وەك شووتیی و کاڵەك و ترۆزیی و خەیار و تەماتە و باینجان و بامیە، هەروەها سەوزە دەگرێتەوە وەك: کەوەر و تەڕەتیزە و پیاز و سیر و توور و هتد دەگرێتەوە.

دووەم: ﴿وَٱلزَّيْتُونَ﴾، هەروەها درەختی زەیتوونیشتان هەر بەو ئاوە بۆ دەڕوێنێ.

سێیەم: ﴿وَٱلنَّخِيلَ﴾، دیسان درەختی دارخورماتان بۆ دەڕوێنێ.

چوارەم: ﴿وَٱلْأَعْنَٰبَ﴾، هەروەها دارمێوەکانتان بۆ دەڕوێنێ، کە ترێتان بۆ دەگرن.

پێنجەم: ﴿وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، جگە لەم چوار جۆرەش، واتە: جگە لە کشتوکاڵ و زەیتوون و خورما و ترێ، لە هەموو جۆرە میوەیەکی دیکەشتان هەر بەو ئاوە بۆ دەڕوێنێ.

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً﴾، بێگومان لەوەدا نیشانەیەکی گەورە هەیە، نیشانەی گەورە لەسەر چی؟ لەسەر تەنیا بەدیهێنەرایەتیی خوا، تەنیا پەروەردگاریتیی خوا، تەنیا خاوەنداریتیی خوا، تەنیا پەرستراوێتیی خوا بۆ گەردوون، بۆ مرۆڤ و بۆ جند، بەڵام نیشانەیە بۆ کێ؟ ﴿لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، بۆ کۆمەڵێك بیر بکەنەوە، ئەوەی بیر نەکاتەوە، بێگومان لە هیچ کام لەو نیشانانەی کە خوا دایناون، بەهرەمەند نابێ، ئەو نیعمەتانە کە هەر کامێکیان نیشانەیەکە بۆ ناساندنی خاوەنەکەی خۆی، بەدیهێنەر و پەروەردگارەکەی خۆی کە خوایە ﷻ.

لە ئایەتی پێشێ دا ئاماژەی بە سێ لە نیعمەتەکانی کرد، لەم ئایەتەشدا ئاماژەی کرد بە پێنج جۆرە نیعمەتی دیکە.

دوایی ئاماژە دەکات بە پێنج جۆرە نیعمەتی دیکەی خۆی، دەفەرموێ: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتٌ﴾ هەروەها خوا بۆی ملکەچ کردوون، بۆی ڕام و دەستەمۆ کردوون:

یەکەم: شەوگار.

دووەم: ڕۆژگار.

سێیەم: خۆر.

چوارەم: مانگ.

پێنجەم: هەروەها ئەستێرەکانیش بە فەرمانی ئەو، بە فەرمانی تەکوینیی و قەدەریی وی ملکەچن، ڕامن، دەستەمۆن، بەو شێوەیە دێن و دەچن، کە خوا بۆی دیاریی کردوون، کە هەمووشی بۆ ئێوەیە: ئێوە هەم لە شەوگار بەهرەمەندن و پشووی تێدا دەدەن، وەك لە شوێنێکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ لِبَاسًا ﴿١٠﴾﴾النبأ، واتە: شەوگار خەوتان هۆکاری پشوودانێکە، شەوگارییش پۆشاکێکە داتاندەپۆشێ، هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلنَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾﴾النبأ، ڕۆژگاریشی بۆ ڕەخساندوون، کە ژیان و گوزەرانتانی تێدا دابین بکەن.

ئنجا خۆر کە لە ڕۆژگاردا دەبێ و دنیاتان بۆ ڕووناك دەکاتەوە، مانگ کە (لە شەوگاردا) دەبێ و، وێڕای زانینی کاتەکان، سەری مانگ و، بنی مانگ و ئەمانە بەهۆی ئەوە کە مانگ یەك شەو و، دوو شەو و، سێ شەو و، تاکو پازدە، لە دوای پانزدە، دووبارە بچووك دەبێتەوە تاکو دەبێتەوە بە سێ شەو و، دوو شەو و، یەك شەو و دوایی ون دەبێ، وێڕای

ئەوەش بۆ ئەوەیە کە شەوگار تاریکەو خۆر بەدەرەوە نیە، دنیا یەکجاریی تاریك نەبێ، ببێتە تاریکە شەوێکی ئەنگوستە چاو، ئەو مانگە ئەندازەیەك رووناکییتان پێدەدات، بەڵام رێگا لە پشوودان و خەوتان ناگرێ، چونکە کاتی خەو، مرۆڤ پێی خۆشە لە شوێنێك بێ تاریك بێ، خەفە بێ و تیشکی خۆر بەدەرەوە نەبێ و رووناکیی لێ نەبێ.

﴿وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓ﴾، ئەستێرەکانیش بە فەرمانی خوا، بە فەرمانی تەکوینیی خوا، بە ئیرادەی خوا ملکەچن، دەستەمۆن، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك کە بفامن.

ئەوەی پێشێ فەرمووی: ﴿لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾، دەبێ بیربکەنەوە، بەڵام بۆ ئەمەیان فەرمووی: ﴿لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، واتە: هەر عەقڵتان پێ بشکێ، ئەگەر زۆریش قووڵ دا نەچن، هەر عەقڵتان هەبێ و بفامن، نیشانەی زۆر لە شەو و رۆژ و، مانگ و خۆر و، ئەستێرەکاندا دەبینن و، ئەو نیشانە زۆرانە هەن لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی خوا ﷻ.

ئنجا دێتە سەر باسی نیعمەتێکی دیکەی، چواردەیەم: دەفەرموێ: ﴿وَمَا ذَرَأَ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓ﴾، هەروەها ئەوەی کە لە زەویدا بۆی هێناونە دی، رەنگی جیا جیایە، ئەوەی خوا لە زەوی دا بۆی هێناوینە دی هەموو شتێك دەگرێتەوە: زیندەوەران دەگرێتەوە، رووەك و شیناورد دەگرێتەوە، دار و درەخت دەگرێتەوە، میوەکان دەگرێتەوە، دانەوێڵە، هەمووی دەگرێتەوە، ئەوەی رەنگی جیا جیایە، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَذَّكَّرُونَ﴾، بەڕاستیی لەوەدا نیشانە هەیە بۆ کۆمەڵێك بیریان بکەوێتەوە، هەر بیریان بکەوێتەوە، ئەو ڕاستییانە کە خوا لەگەڵ فیترەت و سروشتیاندا تێکی هەڵشێلاون، بە بیرخۆیانیان بێننەوە، ئەوەی خوا لەسەر زەوی بە رەنگی جیا جیا، شێوازی جیا جیا، دروستی کردوون، دەیکەنە نیشانەو بەڵگە لەسەر پەروەردگارێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی خوا ﷻ.

ئنجا پێنج چاکە و نیعمەتی دیکەی خۆی دەخاتە ڕوو، واتە: پازدە و شازدە و حەڤدە و هەژدە و نۆزدەیەم:

دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ﴾.

پازدەیەم: خوا ئەو کەسەیە کە دەریای ڕامکردوە، ملکەچکردوە، دەستەمۆکردوە، کەواتە: هەر ملکەچبوونی دەریا ئەوە هەر بۆخۆی نیعمەتێکە.

شازدەیەم: ﴿ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمًا طَرِيّٗا ﴾، بۆ ئەوەی گۆشتێکی تەڕ و تازەی لێ بخۆن، ئنجا گۆشتی ماسییە، یان ژیاندارانی دیکەیە، هەندێ لە ژیانداران لە گۆشتی ماسی زۆر بە نرخترن، وەك: ڕۆبیان و، زۆر جۆرە گۆشتی دیکە کە لە زۆر وڵاتاندا بەکاردەهێنرێن و زانایانی ئیسلام دەڵێن: هەموو ئەو ژیاندارانەی کە لە دەریادان، بەبێ هەڵاوردن هەموویان گۆشتیان دەخورێ، مەگەر لە ڕووی پزیشکییەوە دەربکەوێ کە یەکێکیان گۆشتەکەی زیانی هەیە، ئەو کاتە لە ڕووی پزیشکییەوە ناخورێ، بەڵام دەریا هەرچی ژیانداری تێیدایە، هەمووی گۆشتەکەی ڕەوایە.

حەڤدەیەم: ﴿ وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَا ﴾، هەروەها خشڵێکی لێ دەردەهێنن کە بە خۆتانیەوە دەکەن، کە بە پلەی یەکەم مەبەست پێی گەوهەر و مرواریین: ﴿ ٱللُّؤۡلُؤُ وَٱلۡمَرۡجَانُ ٢٢ ﴾الرحمن، کە دوایی باس دەکەین چۆن دروست دەبن! ﴿ تَلۡبَسُونَهَا ﴾، لەبەری دەکەن، بە خۆتانی وەدەکەن، لێرەدا خوا ﷻ پیاوان و ئافرەتان پێکەوە دەدوێنێ، ئنجا وەك دوایی باسی دەکەین، هەندێك لە زانایانی ئیسلام وایانزانیوە کە خوا ﷻ لێرەدا بە تایبەت مسوڵمانان دەدوێنێ، بۆیە مشتومڕی ئەوەیان کردوە کە ئایا دروستە پیاوان گەوهەر بەخۆیان وەبکەن !! بەڵام خوا ﷻ مرۆڤی بەگشتی دواندوە و ئەو مرۆڤانەش پادشا و حوکمڕان و کەسانی وایان هەبووە، کە گەوهەر بەخۆوە بکەن، لە تاجەکانیان داوە، خوا مرۆڤی دواندوون لەم ئایەتانەدا و بە تەنیا مسوڵمانانی نەدواندوون!

هەژدەیەم: ﴿ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ ﴾، هەروەها لە دەریادا کەشتییەکانی تێدا دەبینی، قڵیشێنەرن، واتە: بە نووکی خۆیان کە بە عەرەبی (جۆجۆ)ی پێ دەڵێن، بەدەمەکەیان، ئەو ئاوە شەق دەکەن و دەیقڵیشێنن.

بابیهێنینە بەرچاومان: ئەگەر ئاوی دەریا و ڕووبارەکان وەك بەرد و خاك سەخت و پتە و بووایە، کەشتیی و پاپۆڕ و بەلەمەکان، چۆن پێیدا دەڕۆیشتن ؟!

نۆزدەیەم: ﴿ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی بە سواری ئەو کەشتییانە، ئێوە لە چاکە و بەخششی خوا داوا بکەن، واتە: بازرگانیی بکەن، سەفەر و بار و سوار بکەن، ﴿ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴾، بۆ ئەوەش کە سوپاسگوزاریی بۆ خوا بکەن.

ئنجا پێنج نیعمەتی دیکەش دەخاتە ڕوو، یانی: لە: بیست تاکو بیست و چوارەم:

بیستەم: ﴿ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ ﴾، چیایە چەسپاوەکانی هاویشتوونە نێو زەوی، ﴿ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ ﴾، تاکو ئەو زەوییە ئێوە نەلەرزێنێ. زانایان گوتوویانە: ﴿ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ ﴾، ئەو تەعبیرە لە عەرەبییدا واتە: بۆ ئەوەی نەتان لەرزێنێ، ئنجا هەندێکیان

گوتوویانە: ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، یانی: (**كراهة أن تميد بكم**)، هەندێکیش گوتوویانە، یانی: (**أن لا تميدَ بِكم**)، بۆ نموونە: دەگونجێ: (**أن تأكُل**)، بە: (بۆ ئەوەی تۆ بخۆی)، یان بە: (بۆ ئەوەی تۆ نەخۆی)، مانا بکرێ، واتە: ئەو پیت و وشانە کە دەکەونە پەنای یەك، بەپێی سیاقەکان، بەپێی عورفی زمانی عەرەبی کە عەرەب عادەتیان بووە، مانا بەدەستەوە دەدەن.

مانـای ئـەو دوو ڕسـتەیەش ئاوایـە: (**كراهـة أنْ تَميـدَ بكُـم**)، پێـمان ناخۆشـە کـە بتـان لەرزێنێتـەوە، (**لألاّتميـد بكُـم**)، بـۆ ئـەوەی نەتـان لەرزێنێتـەوە.

بیست و یەکەم: ﴿وَأَنْهَٰرًا﴾، خوا ڕووبارەکانیشی لە زەویدا داناون، کە ڕووبارەکان پەیوەندییان بە چیاکانەوە هەیە، چونکە سەرچاوەی ڕووبارەکان هەموویان چیاکانن، بەفری چیاکانە، کانی و سەرچاوەکان لە چیاکانەوە هەڵدەقوڵن و دێنەخوار، ئنجا جۆگەلە و ڕووباریان لێ پێکدێن.

بیست و دووەم: ﴿وَسُبُلًا﴾، هەروەها خوا ڕێیەکانیشی بۆ داناون، یانی: زەمینی وا هەڵخستوە بتوانن ڕێیانی تێدا دابنێن، ﴿لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾، بۆ ئەوەی بەڕێیە بزانن، بۆ ئەوەی بە ڕێیەکاندا بگەنە ئەو ئامانج و مەنزڵ و هەوارگانەی کە دەتانەوێن، یاخود ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾، یانی: خوا ئەوانەتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بۆ ئەوەی کە ڕێی ڕاست بگرن و، خاوەنی خۆتان کە خوای پەروەردگارە، بناسن و بپەرستن.

بیست و سێیەم و بیست و چوارەم: ﴿وَعَلَٰمَٰتٍ وَبِٱلنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾، هەروەها خوا نیشانەکانیشی بۆ داناون، (**علامات**)، کۆی (**علامة**)یە، مەبەست ئەو نیشانانەن کە لەسەر زەوی هەن، ئەوە گردێکە، ئەوە ڕووبارێکە، ئەوە دەشتێکە، ئەوە چیایەکە، ئەوە درەختێکە، ئەوە باخێکە، بەهۆی ئەو نیشانانەوە، بەڕێ و بانان دەزانن، ﴿وَبِٱلنَّجْمِ﴾، هەروەها بەهۆی ئەستێرەکانیشەوە، لە دەریا و وشکانیی دا ڕێ دەردەکەن: ﴿هُمْ يَهْتَدُونَ﴾، لێرەدا بە دڵنیاییەوە مەبەست پێی بەڕێ زانینە، واتە: بەهۆی نیشانەکانەوە، بە هەموو جۆرەکانیانەوە و بەهۆی ئەستێرەکانەوە، ئێوە دەتوانن ڕێ و بانان بدۆزنەوە و بە شوێنەکان بزانن و ڕێتان لێ ون نەبێ.

دوایـی خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ﴾، ئایـا ئـەوەی کـە شـتان وەدیدێنـێ و لـە نەبـوو پەیدایـان دەکات (کـە مەبەسـت پێـی خوایـە ﷻ)، وەك کەسـێك وایـە کـە پەیـدا نـاکات؟ جـا ئـەو کەسـە، چ مـرۆڤ بێـت، چ دار و بـەرد بێـت، چ بـت و صەنـەم بێـت، کـە وەك دواییـش بـاسی دەکەیـن: وشـەی (مَـن)ی بەکارهێنـاوە، (مَن)یـش بـۆ خـاوەن هۆشـان (**ذوي الشـعور**)ە، ئەوانـەی کـە هەسـت و عەقڵیـان هەیـە، بـەڵام بـۆ غەیـری

ئەوانیش بەکاردێ، بەپێی بنەمای: (**تغليب ذوي الشعور على غير ذوي الشعور**)، زاڵکردنی خاوەن هۆشان لەسەر غەیری خاوەن هۆشان.

چونکە بە دڵنیاییەوە بتپەرستەکان و ئەوانەی کە غەیری خوایان پەرستوە، جار جار مرۆڤەکانیشیان پەرستوون، ئنجا چ مرۆڤی زیندوو، چ مرۆڤی مردوو، هەر بەلای کەمەوە ئەو سادین و بتەوانانە (**سدنة**)ی کە خزمەتی بتەکانیان کردوون، زۆرجار هەر بە ناوی بتەکانەوە قسەیان کردوە، کە ملکەچییان بۆ ئەو سادین و بتەوانانە، جۆرێك بووە لە پەرستنیان بۆیان.

﴿ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾، ئایا بیر ناکەنەوە، ئایا وەبیرتان نایەتەوە کە نابێ زاتێك کە بەدی دەهێنێ، یەکسان بکرێ لەگەڵ دروستکراوێکدا، کە هیچ شتێکی لەدەست نایەت و ناتوانێ شت وەدی بێنێ ؟!

﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾، ئەگەر چاکەکانی خواش بژمێرن، بۆتان سەرژمێر ناکرێن، لێرەدا کە وشەی نیعمەتی بە تاك هێناوە، یانی: جینسی نیعمەتەکانی خوا، یاخود: یەك دانە نیعمەتی خواش ئەگەر ورد سەرنجی بدەن، دەبینن: هەر یەك نیعمەتی خواش چەندان نیعمەتی دیکەی تێدا هەن، بۆ وێنە: نانێك کە دەیخۆی، ئەگەر بیری لێبکەیەوە چەندان شت پێکەوە هاوکار بوون، چەندان دروستکراوی خوا، دەست بەکاربوون تاکو ئەو نیعمەتەیان لێ پەیدا بووە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴾، هەروەها خوا دەزانێ ئەوەی کە پەنهانی دەکەن و، ئەوەی کە ئاشکرای دەکەن، هەمووی ئاگالێیە، ﴿ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴾، ئەوانەش کە لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە، هیچ دروست ناکەن، هیچ شتێك، تەنانەت خۆشیان دروست دەکرێن، ﴿ أَمْوَٰتٌ غَيْرُ أَحْيَآءٍ ﴾، مردوون زیندوو نین، مردوون و خاوەنی ژیان نین، وشەی: ﴿ غَيْرُ أَحْيَآءٍ ﴾، جەختکردنەوەی مردوویێتیی ئەو بت و صەنەمانەیە، یان ئەو پەرستراوانەیە بە گشتی، ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾، هەروەها هەست ناکەن کەی زیندوو دەکرێنەوە.

کەواتە: شایستەی ئەوەنین بپەرسترێن و، ئەو مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ، کە دەبێ لەگەڵ خوادا بکرێ و، پەرستشەکانیان بۆ ئەنجام بدرێن، ئەوە شتێکی بێجێیە، شتێکی پێچەوانەی عەقڵ و مەنتیقە، پێش ئەوەی پێچەوانەی شەریعەتی خوای پەروەردگار بێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ئاوی لە ئاسمانەوە دابەزاندوە بۆ خواردنەوە و، لەوەڕی ئاژەڵ و، کشتوکاڵ و، میوەجات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ١٠ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ١١ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١- ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە لە سەرێوە ئاوی دابەزاندوە، وەك زۆرجار گوتوومە: وشەی (مَاء)، بەکارهاتوە، بۆ ئەوەی باران و بەفر و تەرزە بگرێتەوە، ئەگەر هەرکامێکیانی فەرمووبایە، هەر یەکێکیانی دەگرتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ ﴾، واتە: تەنیا خوا ئەوەی کردوە، نەك جگە لەو، کەواتە: هەر ئەویش بپەرستن، نەك جگە لەو بپەرستن.

وشەی (**السَّمَآءِ**)یش، واتە: سەرێ (**فوق**).

٢- ﴿ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ ﴾، لەو ئاوە کە دایبەزاندوە لە سەرێوە، ئەو ئاوە شیرین و زوڵاڵە، کە لە بنەڕەتدا ئاوی سوێر و تاڵی زەریا و ئۆقیانووسەکان بووە، بەڵام لە ڕێی هەڵماندن (**تَبْخِير**)ەوە، کە تیشکی خۆر لێی داوەو کردوویەتی بە هەڵم، دوایی بایەکان هێناویانە (وەك لە چەندان ئایەتی قورئاندا زۆر بە ڕوونیی خوای پەروەردگار ئەوە دەفەرموێ:) بایەکان هێناویانە دوایی بردوویەتی بۆ هەندێ ناوچەی سارد و لەوێ بووە بە هەور و، پاشان ئەو ئاوە کە لە شێوەی باران و بەفر و تەرزە دایە، لێی هاتۆتەخوار، ئنجا لەو ئاوە، خواردنەوە هەیە بۆ ئێوە.

(**الشَّرَابُ: إسْم للمَشْرُوبِ، وَهُوَ المَائِعُ الَّذِي تَشْتَفُّهُ الشِّفَتَان**)، (**شَرَاب**)، ناوە بۆ خواردنەوە، ئەویش بریتیە لەو شلەمەنییەی کە بە دوو لێوەکان دەخورێتەوە، جا چ ڕاستەوخۆ

بخورێتەوە کە ئاوە، چ شتی دیکەی پێ بگیرێتەوە، وەك: دۆ، ماستا و، شەربەت، جۆرەکانی خواردنەوە، کە زۆر زۆرن.

٣- ﴿ وَمِنۡهُ شَجَرٞ ﴾، هەروەها هەر لەو ئاوەشە ڕووەکێك، (**الشَّجَرُ: النَّباتُ ذِي الساقِ الصَّلْبة**)، ڕووەکێك کە قەد و لاسکێکی پتەوی هەبێ، بەڵکو وەك هەندێك لە شارەزایانی زمان دەڵێن: (**الشَّجَرُ مُطْلَقُ العُشْبِ، وَالكَلأِ تَغْلِيباً**)، هەموو جۆرە گژ وگیاو لەوەڕێك دەگرێتەوە، بە زاڵکردنی گژوگیا بەسەر شیناوردی دیکەدا.

٤- ﴿ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴾، ئێوە ئاژەڵەکانی خۆتانی تێدا دەلەوەڕێنن، (**إسامَة**)، یانی: لەوەڕاندن، (**الإسامَةُ: سامَتِ الماشِيةُ فَهِيَ سائِمَة**)، ئاژەڵەکە، چوار پێیەکان لەوەڕان، (**سائِمَة**)، یانی: لەوەڕاو.

٥- ﴿ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ ﴾، هەر بەو ئاوە کشتوکاڵتان بۆی پێ دەڕوێنێ، (**الزَّرْعُ : المَزْرُوع**)، (**زَرْع**) چاوگە، بە مانای (**إسم المفعول**)ە، (مزروع) بە مانای شتێك کە دەڕوێنرێ، سەوز دەبێ، شین دەبێ کە وەك گوتم: وشەی (زرع)، زۆر شت دەگرێتەوە، بە گشتی دەگوترێ: کشتوکاڵ، ئنجا ئەو کشتوکاڵە دانەوێڵە دەگرێتەوە، بە هەموو جۆرەکانی، گەنم و جۆ و نیسك و نۆك و برنج و هەرزن و زورات و گەنمەشامیی و،... هتد.

پاشان تەرەکار دەگرێتەوە، وەك: کاڵەك و شووتیی و ترۆزیی و خەیار و مۆز و ئەو شتانەی دیکە، کە وشەی تەرەکار دەیانگرێتەوە.

دیسان سەوزە دەگرێتەوە بە هەموو جۆرەکانیەوە، وەك: کەوەر و تەرەتیزەو پیاز و توور و سیر و تەماتەو بامیەو باینجان و، ئەوانەش هەندێکیان هەر دەیانخەنە ڕیزی میوە و، هەندێکیان دەیانخەنە ڕیزی سەوزەوە، بە هەرحاڵ خوا هەموو جۆرە سەوزەیەك، هەموو جۆرە شینایيەك، سەوزاییەك، ڕووەکێك، بۆ ئێوە بەو ئاوە دەڕوێنێ.

٦- ﴿ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ ﴾، دیسان درەختی زەیتوون دەڕوێنێ بەو ئاوە، هەروەها دارخورمایەکانی پێ دەڕوێنێ، هەروەها دار ترێیەکان کە مێویان پێ دەگوترێ.

٧- ﴿ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، هەروەها لە هەموو جۆرە میوەکانیش، خوا ﷻ بەو ئاوە دەڕوێنێ، ئەویش چۆن؟ ئێستا زانستی ڕووەك ناسیی دەریخستوە کە ڕیشەو بنەمای هەر ڕووەکێك، جا چ سەوزە بێ، چ دار و درەخت بێ، چ دانەوێڵە بێ، تەرەکار بێ، شتێکە کە بە عەرەبی پێی دەگوترێ: (**اليَخْضُور**) و بە ئینگلیزیی پێی دەگوترێ: (**کلروفيل**): (Chlorophele)، پێشی دەگوترێ:

ماددەی سەوز (المَادَّة الخَضْرَاء)، کە خوا ﷻ لە سوورەتی (الأنعام)، ئایەتی (٥٩)دا ئاماژەی پێکردوە: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ نَبَاتَ كُلِّ شَيۡءٖ فَأَخۡرَجۡنَا مِنۡهُ خَضِرٗا نُّخۡرِجُ مِنۡهُ حَبّٗا مُّتَرَاكِبٗا وَمِنَ ٱلنَّخۡلِ مِن طَلۡعِهَا قِنۡوَانٞ دَانِيَةٞ ... ﴾، واتە: خوا ئەو کەسەیە کە لە سەرێوە ئاوی ناردۆتە خوار، بەو ئاوە هەموو ڕووەکێکمان پێ ڕواندوە، لەو پنجە ڕووەکە سەوزاییمان دەرهێناوە {(خَضِرٗا)، یانی: (يَخْضُور)، کلۆرۆفیل}، کە لەوە دانەوێڵەی ڕیز بووی پێ دەردێنین، هەروەها لە دارخورماش لە کیف (طَلع)ەکەی هێشووە شۆڕبووەوە و نیزیکەکان....

(د. محمد راتب النابلسي)، لە تەفسیرەکەی خۆی دا[١]، دەڵێ:

{المَادَّة الخَضْرَاء (كلروفيل) مَعْمَلٌ صَامِت، تَأْخُذُ مِنَ الشَّمْسِ أَشِعَّتَهَا، تَستعِينُ بامْلَاحِ الحَدِيد، وَبالمَاءِ الَّذِي يَدخُلُ إلى التُّرْبة، وَبثَانِي أوكْسِيد الكربُون، الَّذِي فِي المَسَام، فَهذِهِ الوَرَقَةُ: تَصْنَعُ مَوَاد الجَذْرِ وَمَوَادَّ الساقِ، وَمَوَادَّ الأَغْصَانِ، وَمَوَادَّ الثِّمَارِ، وَكُلُّ الشَّجَرَةِ تُصْنَعُ بسَبَبِ هَذِهِ الوَرَقَةِ الخَضْرَاءِ الَّتِي هِيَ مَعْمَل لَهَا}.

واتە: ئەو ماددە سەوزە (کلۆرۆفیل)، کارگەیەکی بێ دەنگە، لە خۆر تیشکەکەی وەردەگرێ و، هاوکاریی وەردەگرێ لە خوێیەکانی ئاسن و، ئەو ئاوەی کە دەچێتە نێو گڵ، لەوەش هاوکاریی وەردەگرێ، هەروەها لە دووەم ئۆکسیدی کاربۆن کە دەچێتە نێو کونەکانەوە، (هی ڕووەك) هاوکاریی وەردەگرێ، ئنجا ئەو گەڵایە کە سەوزییەکەیە، هەر ئەوە کە ماددەی ڕەگ و ڕیشەکە دروست دەکات و، ئەو کەرەسەی قەد و لاسکەکە دروست دەکات و، کەرەسەی لقەکان دروست دەکات و، کەرەسەی میوە دروست دەکات، هەروەها تێکڕای درەختەکە لە ئەنجامی ئەو گەڵایەوە کە مادەی کلۆرۆفیلی تێدایە، (کە کرداری تیشکە پێکهاتن لەوێدا ئەنجام دەدرێ)، لەو گەڵایەوە خۆراك و بژیو بۆ هەموویان دەچێ، کە کارگەیەکە بۆ کۆی درەختەکە.

٨- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴾، بێگومان لەوەدا نیشانەیەکی مەزن هەیە بۆ کۆمەڵێك کە بیر بکەنەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴾، لەبەر ئەوەی ئاوەکە و کۆی ئەو شتانەی پێی دەڕوێن، یەك بابەتە، بۆیە خوا دەفەرموێ: (لَأٓيَةٗ)، نیشانەیەکی مەزن هەیە، بەڵام بۆ کێ؟ بۆ یەکێك کە بیربکاتەوە، مرۆڤ کە بیر نەکاتەوە، بێگومان سەری لێ دەرناچێ و، تێی ناگات کە چۆن بەو ئاوە، کە یەك ئاوە، بەڵام ئەو هەموو جۆرە

---

(١) ج٥ ص٧٨.

میوەیە، ئەو هەموو جۆرە دانەوێڵەیە، ئەو هەموو جۆرە سەوزەیە، ئەو هەموو جۆرە شتانە پەیدادەبن، کە هەریەکەی ڕەنگێك، هەریەکەی تامێك، هەریەکەی بۆنێك، هەریەکەی چەندان سوودی لێوەردەگیرێن.

ئنجا ئێمە بە باشی دەزانین کە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەت بکەین دەربارەی: زەیتوون و، خورما و، ترێ، بەڵام هی خورما و، ترێ، هەڵدەگرین بۆ ئایەتەکانی دواتر، بە تایبەت ئایەتی ژمارە (٦٦) کە دوایی دەیگەینێ.

کورتە باسێک لەبارەی زەیتوونەوە[١]

أ/ چەند زانیارییەکی گشتی:

١) زەیتوون درەختێکی تەمەندارە و بەردەوامیش سەوزە و، زەیتوون پێگەیەکی گرنگی هەیە لە نێو درەختە بەردارەکاندا، بەهۆی ئەوەوە کە هەم میوە دەردەکات، هەم دوای گوشرانی میوەکەی، زەیتیشی لێ پەیدا دەبێ.

٢) زەیتوون بەکاردەهێنرێ بۆ خۆراکی مرۆڤ، بە چەندان شێوە.

٣) چەندان ماددەی پزیشکیی لە زەیتوون دروست دەکرێن.

٤) لە ئەنجامی گوشینی میوەکەیدا و، گوشینی نێوکەکانیدا، تڵت و پاشماوەکەی دەکرێ بە ئالف بۆ ئاژەڵان.

٥) ئەو تەختەیەی کە لە درەختی زەیتوون پەیدا دەبێ، بە باشترین جۆری تەختە بۆ سووتەمەنیی و، بۆ خەڵووز، دادەنرێ.

٦) درەختی زەیتوون دەگونجێ هەزاران ساڵ بژی، تەمەنی زۆر زۆرە، بەڵام تەنیا هەتا دوو سەد (٢٠٠) ساڵیی و، بە پشتەوەش بە باشیی میوە دەردەکات، بەڵام دوایی مەرج نیە بەرەکەی چاك بێ.

٧) درەختی زەیتوون جۆری زۆرن، تەنیا لە سووریا حەفتا جۆر زەیتوون هەیە.

ئەمە بە گشتی دەربارەی زەیتوون.

ب / سوودە پزیشکیی و خۆراکییەکانی زەیتوون (الفوائد الطِبِّية والغِذَائِية لِلزَّيْتون):

ئەو سەرچاوەیە ئاماژەی کردوە بە بیست و یەك (٢١)، جۆرە سوود:

١) دوای ئەوەی کە گەڵای زەیتوون دەکوڵێنرێ، ئاوەکەی بەکاردەهێنرێ بۆ دابەزاندنی فشاری خوێن.

---

(١) شایانی باسە: ئەو زانیاریيانەم لە {(الموسوعة العربیة) ج ١٠، ص ٤٣٧ - ٤٨٦، ط ١} وەرگرتوون، کە لەوێدا بە تەفصیل باسی زەیتوون دەکات لە بەرگی دەیەمدا، دیارە زانیارییەکان ڕاستەوخۆ بە کوردیی دەهێنم و دەقە عەرەبیەکەی ناهێنم:

٢) هەروەها ئاوە گوشراوەکەی گەڵایەکانی، بەکاردەهێنرێ بۆ دابەزاندنی ئاستی شەکرە لە خوێندا.

٣) هەروەها هەر ئاوە گوشراوەکەی گەڵایەکانی، بەکاردەهێنرێ بۆ کەمکردنەوەی ترشەڵۆکی نێو گەدە، ترشانی گەدە.

٤) گوڵی زەیتوون ئەگەر بکوڵێنرێ، ئاوەکەی بەکاردەهێنرێ بۆ چارەسەری سەرئێشە، کە دەبێ لە شتێك بدرێ و دوایی لەسەر شوێنی ئازارەکە دابنرێ.

٥) هەروەها گوشراوی زەیتوون بۆ کەمکردنەوەی ئازاری ڕۆماتیزم، بەکاردێ.

٦) زەیتوون هەم خۆراکە، هەم دەرمانە، بە تایبەت بۆ گەشەکردنی منداڵان، چونکە زەیتی زەیتوون ڕێژەیەکی هاوسەنگ و گرنگی لە ترشی لینۆلینیك (**اللّينولينيك**)ی تێدایە، هەروەها ترشی ئەلفا لینۆلینیك (**ألفا لينولينيك**)، کە کەمیی ئەو دوو جۆرە ترشە، دەبێتە هۆی دواکەوتنی گەشە، گەشەی منداڵ و، دابەزینی ئاستی بەپێزیی و دابەزینی کارەکانی جگەر، کە جگەر بتوانێ کارەکانی خۆی ئەنجام بدات، پاشان دابەزینی ئاستی عەقڵیی و، هاتنە پاشی پرۆسەکانی هەرسکردنی خواردن، هەروەها کەمیی ئەو دوو ترشە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی بەرگریی لێکردنی نەخۆشییان لە جەستەدا، بە تایبەتی ئەو نەخۆشییانەی لە هەوکردن (إلتهاب)ەکانەوە پەیدادەبن.

٧ و ٨) زەیتی زەیتوون ئەندازەیەکی هاوسەنگ لەو ڤیتامینانەی تێدان، کە دژی ئەکسەدەن، (**الأكْسَدة**)[1]، ئنجا ئەو ڤیتامینانەی کە دژی ئەو ژەنگەن، کە لەسەر دەمارەکانی خوێن پەیدادەبێ، لە زەیتی زەیتووندا هەن، هەروەها (بیتا کارۆتین)ی تێدا هەیە، کە ئەویش جۆرە ڤیتامینێکە سوود دەگەیەنێ بە گەشەکردنی ئێسقان و بەهێزکردنی ئێسقان، پاشان هێنانە خواری ئازارەکانی ڕۆماتیزم و، ئازارەکانی جومگەکان بەهۆی شێلانەوە، واتە: بەو زەیتە بشێلدرێ، بهەنووێ، (بە کوردیی هەنوونی پێ دەڵێن)، کە زەیتەکەی لەسەر دادەنێی بە دەست بیشێلیی، دەیهەنووێ، چونکە زەیتی زەیتوون ئەندازەیەکی زۆر لەو مادە سەرەتاییانەی کە پێویستن بۆ دروستکردنی ئێسقان، تێیدا هەن، وەك کالیسیۆم و ڤیتامین (D).

٩ و ١٠) زەیتی زەیتوون و، زەیتوون بە گشتی، بەکاردێ بۆ چارەسەری برینی گەدە و، چارەسەری قەبزیی، ئەوە کە مرۆڤ بە زەحمەت دابنیشێ و، پاشەڕۆکی لێ جیابێتەوە.

---

(١) (لە ئەنجامی جۆرێك لە کارلێك لەگەڵ ئۆکسجیندا، جۆرێك لە ژەنگ لەسەر دەمارەکانی خوێن پەیدا دەبێ)

١١) زەیتوون دەبێتە هۆی دەرکردنی ئەو ماددانەی کە لە زراودا هەن، واتە: بە ئاسانیی زراو ڕژێنەکانی خۆی بڕێژێ.

١٢) زەیتی زەیتوون و، زەیتوون دەبێتە هۆی ڕێگرتن لە پێکهاتنی بەردەکانی گورچیلە.

١٣) هەرسکردنی ڕۆنەکان، چەورییەکان لە لەشدا بەهۆی زەیتی زەیتوونەوە خێرادەبن، هاندەدرێن.

١٤) زەیتی زەیتوون، ژەهرە کۆبووەوەکان لە جگەردا دەردەکات، یان وایان لێدەکات کە بێلایەن بن، واتە: زیانیان نەبێ.

١٥) هەروەها زەیتی زەیتوون و، زەیتوون، یارمەتی دەدات بۆ دابەزاندنی کۆلسترۆڵی خوێن، چونکە ئەندازەیەکی زۆر لە ترشەڵۆکی (ئۆلیك)ی تێدایە.

١٦) زەیتوون ڕێگا دەگرێ لە کەڵەکەبوونی خەپلە خوێنییەکانی (**الصفیحات الدمویة**) و، کۆبوونەوەیان و پارێزگاریی دەکات لەسەر شلێتیی خوێن، کە خوێن خەست نەبێتەوە و، سەرەنجام ڕێگە بگرێ لە ڕوودانی جەڵتەی خوێن، چونکە خەستبوونەوەی خوێن، لە ئەنجامی دا خوێن چاك هاموشۆ ناکات بۆ مێشك و، جەڵتەی دەماغ، یان جەڵتەی دڵ پەیدا دەبێ.

١٧) هەروەها زەیتوون پارێزگاریی دەکات لەسەر سپێتیی ددانەکان، هەروەها نەخۆشییەکانی پووك چاك دەکات.

١٨) زەیتوون پارێزگاریی دەکات لەسەر نەرم و ناسکیی و جوانیی پێست.

١٩) زەیتوون پارێزگاریی دەکات لەسەر نەرمیی مووەکان.

٢٠) زەیتی زەیتوون دەبێتە یارمەتیدەر بۆ کەمکردنەوەی دەرکەوتنی نیشانەکانی پیریی، یان خەڵەفان (**الخَرَفْ**)، لەبەرئەوەی چەند ترشێکی چەوریی هاوسەنگی تێدا هەن.

٢١) لە کۆتایی دا بڕوا وایە، کە ترشەکانی زەیتوون بە بەرپرسیار دادەنرێن، لە پارێزگاریی لێکردن لە ماددەی بۆ ماوەیی (**المادة الوِراثیة**) (DNA)، کە ماددە پەیداکەرەکانی شێرپەنجە، ڕێگایان لێدەگرێ کە کاربکەنە سەر ئەو ماددە میراتییە، دیارە لە ئەنجامی (DNA)یەوە جینە، بۆماوەییەکان (**الجینات الوِراثیة**)**کان** دەپارێزرێن و پەیدادەبن و لە ڕێی وانیشەوە سیفەتەکان لە باب و دایکەوە بۆ منداڵان دەگوازرێنەوە.

ج/ تایبەتمەندییەکی گرنگی زەیتوون:

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی زەیتی زەیتوون ئەوەیە کە ئەگەر هەتا دوو سەد (٢٠٠) پلەی گەرمییش بکوڵێنرێ، گەرمبکرێ بۆ ماوەی سێ (٣) سەعاتانیش، تایبەتمەندیی و کاریگەرییە بایۆلۆجییەکانی لە دەست نادات، بەهۆی ئەوەوە کە دەوڵەمەندە بە ترشی (نولیك) و ئەو ماددانەی کە دژی (ئەکسەدەن)، واتە: دژی ژەنگهێنانی دەمارەکانی خوێنن.

د/ ئەو ماددە سوود بەخشانەی لە زەیتووندا هەن:

ئەم جۆرە ماددانە هەموویان لە زەیتووندا هەن، لە هەر سەد (١٠٠) گرام ڕۆنی زەیتوون، ئەم ئەندازانە هەن لەو ماددانە:

١) لە هەر (١٠٠) گرام زەیتی زەیتوون (٢٧) میللی گرام کیبریت هەیە.

٢) (١٤) میللی گرام فۆسفۆر هەیە.

٣) (٤) میللی گرام کلۆر هەیە.

٤) (١٣٨) میللی گرام سۆدیۆم هەیە.

٥) (٢) میللی گرام مەغنزیۆم هەیە.

٦) (١٢٢) میللی گرام کالیسیۆم هەیە.

٧) (٢/٩) میللی گرام ئاسن هەیە.

٨) (٢٨٪) میللی گرام مس هەیە.

٩) (٢٪) میللی گرام مەنغەنیز هەیە.

١٠) (٠،٠٠١١) یازدە میللی گرام یۆد هەیە.

١١) (٥٠ - ٦٠٪) میللی گرام چەورییەکان هەن.

١٢) (٥ - ١٠٪) میللی گرام ماددە شیرینییەکان (سکریات) کاربۆهیدرات، هەیە.

١٣) (٨،٧٪) ماددە ئازووتییەکان هەن.

١٤) (٢٣٪) ئاو هەیە.

١٥) ڤیتامین(A) هەزار (١٠٠٠) یەکەی دەولیی هەیە، لە هەر سەد (١٠٠) گرام دا.

١٦) ڤیتامینەکانی: (Bو Cو Dو E)، (٣ تاکو ٣٠) میللی گرام لە هەرکامێکیان هەیە.

هەڵبەتە وردەکاریی زیاتریش هەیە لەبارەی سوودو کەڵکەکانی زەیتی زەیتوون، بەلام ئێمە بەوەندە وازی لێ دێنین.

مەسەلەی دووەم:

خوا شەو و ڕۆژ و خۆر و مانگ و ئەستێرەکانی ڕام و ملکەچ کردوون و، عاقڵمەندان لەوەدا نیشانان دەبینن، لەسەر تەنیا پەروەردگارێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتٌۢ بِأَمْرِهِۦٓ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ﴾، خوا شەوگار و ڕۆژگاری بۆ ئێوە ملکەچ کردوون، بۆی دەستەمۆ کردوون، دەڵێ: (**التَّسْخِيرُ سِياقَةُ إلى الغَرَضِ المُخْتَصّ بهِ قَهْراً**)، (**تَسْخِير**): بریتیە لە لێخوڕینی شتێك و زۆر لێکردنی بەرەو ئەو ئامانجەی کە پێیەوە پەیوەستە، واتە: خوا ﷻ شەوگاری ئاوا لێکردوە و ڕۆژگاریشی ئاوا لێکردوە، دیارە شەوگار تاریکە و، ڕۆژگار ڕووناکە، شەوگار بەهۆی ئەوەوە کە خۆر بەدەرەوە نیە، ڕۆژگار بەهۆی ئەوەوە کە خۆر بە دەرەوەیە، یەکێکیان تاریکەو، ئەوی دیکە ڕووناکە، بەدەست خۆیان نیە، شەوگار دەبێ لە کاتی خۆیدا بێ و ڕۆژگار دەبێ لە کاتی خۆیدا بێ، هەڵبەتە شەو و ڕۆژ لە ئەنجامی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا لە بەرانبەر خۆردا پەیدادەبن، بە خێرایی سی (٣٠)کم لە خولەکێکدا، یانی: زەوی (٣٠) کم دەبڕێ لە خولەکێکدا بە دەوری خۆیدا لە ئەنجامی ئەوەدا شەو و ڕۆژ پەیدادەبن، ئەو لایەی کە ڕووی لە خۆرە دەبێتە ڕۆژ، ئەو لایەی کە پشتی لە خۆرە، دەبێتە شەو.

٢- ﴿وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ﴾، هەروەها خوا خۆر و مانگیشی بۆ ئێوە دەستەمۆ کردوون، جا جێی سەرسووڕمان ئەوەیە، کە خۆر و مانگ قەبارەکەیان بۆ ئێمە هێندەی یەك دیارە، بە ئەندازەی بێژینگێك دیارە، بەڵام لە ڕاستییدا خۆر ملیۆنێك و سێ سەد هەزار (١٣٠٠٠٠٠) جار هێندەی زەوییە و زەویش چەند بەرانبەری مانگە، بەڵام خوا ﷻ ماوەی دووریی خۆر لە زەوی و ماوەی دووریی مانگ لە زەوی وا داناون بە ئەندازەی یەکدی دیار بن، لە حاڵێکدا کە قەبارەیان زۆر زۆر لە یەك جیایە[1]،

---

(١) لە تەفسیری سوورەتی (الرحمن)یش باسێکی گرنگمان لەبارەی فراوانیی ئاسمان و ئەندازە پێکەوە گونجاوەکانی: خۆرو زەوی و مانگ کردوە.
شایانی باسیشە:
تیرەی خۆر چوار سەد (٤٠٠) هێندەی تیرەی مانگە، بەڵام دووریی خۆریش لە زەوییەوە چوار سەد (٤٠٠) هێندەی دووریی مانگە لە زەوییەوە بۆیەش خۆرو مانگ لە چاوی ئێمەدا، هێندەی یەك دیارن!

هەڵبەتە ئێمە لە باسێکی تایبەتدا کە لە سوورەتی (یونس)دا کردوومانە، باسی خۆر و مانگ و زەوی و شەو و ڕۆژ و، ئەستێرەکان و، کاهکەشانەکانمان بە تەفصیلٚ کردوە.

٣- ﴿وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓۚ﴾، هەروەها ئەستێرەکانیش ملکەچن بە فەرمانی خوا، واتە: بە فەرمانی تەکوینی خوا، بە ویستی خوا ﷻ، بە پێی ئەو یاسایانەی کە خوا ﷻ بۆی داناون، ملکەچن، ئەستێرەکانیش کە هەر کۆمەڵەیەکی زۆریان کەهکەشانێك پێك دێنن و، کەهکەشانەکانیش لە نێو خۆیاندا، دووبارە یەکەی گەورەتر پێکدێنن، وەك لە تەفسیری سوورەتی (یونس)[1]دا بە تەفصیلٚ باسمان کردوە.

٤- لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، بێگومان لەوەدا کە باسکرا، نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك بفامن، هەر بفامن و تۆزێك عەقڵیان هەبێ و، هۆشیان هەبێ، نیشانەی زۆر دەبینن لە: شەوگار و، ڕۆژگار و، خۆر و، مانگ و، ئەستێرەکان و، کەهکەشانەکاندا، کە بە هەموویان هەلومەرجێکیان بۆ مرۆڤ ڕەخساندوە، لەم سەر زەوییە کە بتوانێ ژیانی تێدا بەسەر بەرێ و، بگوزەرێنێ، کە خوای پەروەردگار بە شێوەی کاتیی پێیداوە، تاکو لەو ژیانە کاتییەدا تاقی بکاتەوە، ئنجا کەسانێك هەر عەقڵ و هۆشیان هەبێ، زۆر بەڵگە و نیشانان لەوانەدا دەبینن، لەسەر ئەوە کە هەر خوا بەدیهێنەر و پەروەردگار و خاوەنە و، هەر ئەویش شایستەی بەندایەتیی بۆ کران و پەرسترانە.

ئەوەی کە جێی سەرنجە، ئەو نیعمەتانەی کە لە ئایەتەکانی: (١٠) و (١١) و (١٣)دا باسکراون، خوا فەرمووی: ﴿لَأٓيَةٗ﴾، چونکە هەموویان یەك جۆرن و لە یەك چوارچێوەدان.

بەڵام ئەم نیعمەتانەی کە لە ئایەتی: (١٢)دا هاتوون، لەبەر ئەوەی زۆر جۆرن: شەوگارە، ڕۆژگارە، خۆرە، مانگە، ئەستێرەکانن، بۆیە وشەی کۆی بۆ بەکارهێناون: ﴿لَأٓيَٰتٖ﴾.

بەڵام ئەوانی دیکە: ئاو لەسەرێ دێتە خوار، بۆ خواردنەوە، بۆ لەوەڕ و، کشتوکاڵ و، میوەجات، هەمووی یەك بابەتە و لە یەك چوارچێوە دایە.

هەروەها لە ئایەتی دواتردا کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا ذَرَأَ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓۚ﴾، چونکە ئەوەی خوا لەسەر زەوی پەیدای دەکات، ئەویش هەمووی یەك بابەتە، هەمووی لە یەك بازنەدایە.

---

(١) هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (فصلت)یش دا باسێکی باشمان لەبارەی گەردوونەوە کردوە.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ ئەوەی کە لە زەویدا دروستی کردوە، لە ڕووەك و ژیانداران، ڕەنگی جۆراو جۆریان هەن:

خوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥٓ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾، ئەوەی کە لە زەویدا بۆی هێناونەدی، وشەی ﴿ ذَرَأَ ﴾، بە مانای بەدیهێنا (خَلَقَ) دێ، (ذُرية)، بۆیە پێی دەگوترێ: (ذُرية)، چونکە دروستکراوە، بەڵام وێڕای دروستکردن، مانای بڵاوکردنەوەش دەگەیەنێ، ﴿ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: ئەوەی کە لە زەویدا بۆی دروستکردوون و، بڵاویشی کردۆتەوە، وشەی (ما) لێرەدا (**موصولة**)یە، یانی: (الذي خَلَقَهُ لَكُم فِي الأَرض)، هەرچی کە خوا لەسەر زەوی دروستیکردوە، دەیگرێتەوە، لە ژیاندار، لە ڕووەك، لە دار و درەخت، لە میوە، لە سەوزە، لە باڵندە، لە ژیانداری نێو دەریا، لە چیایەکان، لە کانزایەکان، هەرچی خوا ﷻ لەسەر زەوی دروستی کردوە، هەمووی دەگرێتەوە.

٢- ﴿ مُخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥٓ ﴾، یانی: لە حاڵێکدا کە ڕەنگەکانیشی جیاجیان، دیارە هەم میوەکان ڕەنگیان جۆرا و جۆرە و هەم چیاییەکان، هەم خەڵك و ژیانداران و ئاژەڵ، وەك خوا ﷻ لە سووڕەتی (**فاطر**)دا ئاماژە دەکات، دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَ ۗ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا۟ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾ ﴾ فاطر.

لێـرەدا خـوا ﷻ ئامـاژە دەکات: بـە دار و درەختـەکان، میـوەکان، بـە ژیانـداران، بـە مرۆڤـەکان، بـە چیایـەکان، ئامـاژە بـە هەمـووی دەکات، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا۟ ﴾، بێگومـان بەنـدە زانـاکان، بـاش سـام و هەیبـەت و ترسـی خوایـان هەیـە، واتـە: ئەوانـەی کـە شـارەزان بـەوە کـە خـوا چـی دروسـتکردوە و چـۆنی دروسـتکردوە،

چونکە لەوێدا باسی جیاوازیی ڕەنگەکانی ئەو شتانە دەکات، کە خوا دروستی کردوون، چ ئەوەی بە ئاوی ئاسمان دەڕوێ، لە سەوزەو شیناورد و دانەوێڵەو، دار و درەخت و میوە، چ چیایەکان و، چ ئاژەڵەکان و، چ مرۆڤەکان.

جیاوازیی ڕەنگی شتەکانیش، چەندان حیکمەتی تێدان، بۆ نموونە:

١/ ڕەنگی جۆرا وجۆر بۆخۆی دیمەنێکی جوانی هەیە: چیایەك خەتێکی ڕەشە، خەتێکی سوورە، خەتێکی سپییە، ڕەنگێکی دیکەیە، دیسان ئاژەڵەکان کە ڕەنگیان جیا جیایە، ئنجا دار و درەختەکان و میوەکان کە ڕەنگیان جیا جیایە، درەخت هەمووشی هەر سەوزە، بەڵام سەوزی کاڵ هەیە، سەوزی تۆخ هەیە، هەر لە ڕەنگی سەوزدا، چەندان پلەی سەوز هەیە، هەروەها لە ڕەنگی سووردا، چەندان پلەی سوور هەیە، دیسان لە ڕەنگی سپییدا، چەندان پلەی سپیی هەیە و، لە ڕەنگی ڕەشدا چەندان پلە هەیە، کەواتە: یەکێك لە حیکمەتەکانی ڕەنگەکان بریتیە لە جوانیی لەو ڕەنگاو ڕەنگییەدا.

یەکێکی دیکە بریتیە لە ناسینەوەی شوێنەکان، چیای زەردکی، کێوە ڕەش، ئاسۆس، قەندیل، بەڵێ ناسینەوەی شوێنەکان، یەکێکی دیکە لە حیکمەتی جۆراوجۆریی ڕەنگەکان.

٢/ حیکمەتێکی دیکە بە تایبەت بۆ میوە، بریتیە لەوەی هەر میوەیەك لە کاتی نەگەیشتنی دا ڕەنگێکی هەیە و، لە کاتی گەیشتنی دا ڕەنگێکی دیکەی هەیە، بۆ نموونە: ڕەنگی توو، لە کاتی نەگەیشتنی دا ڕەنگەکەی سپییە، بەڵام کە دەگات ڕەنگەکەی دەگۆڕێ، زەرد هەیە، ڕەش هەیە، سوور هەیە، هەروەها سێو پێشێ ڕەنگەکەی سەوزە، بەڵام دوایی زەرد دەبێ، سوور دەبێ، هەروەها میوەکانی دی، واتە: بەهۆی جیاوازیی ڕەنگەکەیەوە، دەزانی ئەو جۆرە میوەیە گەیشتوە یان نا ؟! ئنجا ئەمە تایبەتیش نیە بە میوەجاتەوە بەڵکو بەرهەمەکانی دیکەش هەروان، بۆ وێنە: دانەوێڵە بەگشتی بەهۆی ڕەنگییەوە بۆت بەدەردەکەوێ، ئایا پێگەیشتوە و حاڵەتی درەوی هاتوە یان نا ؟!.

٣/ حیکمەتێکی دیکەشی جیاکردنەوەی جۆری شتەکانە، کە دەتوانی بەهۆی ڕەنگیانەوە جۆرەکانیان لە یەك جیابکەیەوە، بۆ وێنە: ترێ، ترێی سوور هەیە، ترێی سپی هەیە، ترێی ڕەش هەیە، ترێی بۆڵو و ورد هەیە، هەروەها جۆرەکانی هەرمێ و جۆرەکانی سێو و جۆرەکانی خۆخ و جۆرەکانی هەڵوژە و جۆرەکانی توو، هەروەها لە چیا و گردۆلکەکان و، کانیی و ڕووبارەکان و، ئاژەڵ و پەلەورەکان و... هتدیشدا بەهەمان شێوە.

هەڵبەتە خوا ﷻ بە گشتی باسیکردوە و، گرنگ ئەوەیە ڕەنگاو ڕەنگیی دروستکراوەکانی خوا، حیکمەتی زۆری تێدان.

٣- بۆیە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴾، بێگومان لەوەدا نیشانە هەیە، نیشانەیەکی مەزن هەیە، جێی سەرنج هەیە، بۆ کۆمەڵێك کە بیریان بکەوێتەوە.

(تَذَكُّر)، چەند جارێکی دیکەش باسمان کردوە، واتە: هاتنەوە بیر، ئەوەیە شتێك مرۆڤ بیهێنێتەوە بیری خۆی، (**التَذَكُّر دَرَجَةٌ عَالِيَة مِنَ التَّفْكِيرِ، فَهُوَ اسْتحْضَار المَعْلُومَاتِ السابقَةِ، ثُمَّ الإِسْتِنْتَاجُ مِنْهَا**)، واتە: (**تَذَكُّر**): پلەیەکی بەرزی بیرکردنەوەیە، چونکە بریتیە لەوە کە ئەو زانیاریانەی پێشێ هەتبوون، لە مێشکی خۆتدا ئامادەیان بکەی، ئنجا ئەنجامگیرییان لێ بکەی.

عەسەلەی چوارەم:

هەروەها خوا ﷻ دەریای ڕام کردوە تاکو گۆشتی تەڕ و تازەی لێ بخۆین و، خشڵی لێ دەربێنین و، بە خۆمانی وەبکەین و، بە کەشتییان بۆ بازرگانیی و هەڵش و وێڵش، سەفەری پێدا بکەین:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ ﴾، هەروەها خوا ئەو کەسەیە، (ئەو خوایەی کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ و، هەموو پێغەمبەرانی خوا، بانگی خەڵکیان کردوە، کە تەنیا بەندایەتیی بۆ ئەو بکەن و تەنیا ئەو بە پەرستراوی خۆیان بزانن، تەنیا دروشمەکانی خواپەرستیی پێشکەشی وی بکەن و، بەرنامەکانی ژیان تەنیا لەو وەربگرن و، هەر ئەو سەرچاوەی (**شرائع و شعائر**) بێ، ئەو خوایە ئەو کەسەیە) کە دەریای بۆ ملکەچ کردوون، پێشتر گوتمان (**تسخیر**)، ئەوەیە کە شتێك بەرەو ئامانجێك کە تایبەتە پێیەوە پاڵ بدرێت و، پاڵی پێوە بنرێ و، بە ناچاریی بەرەو وێ ببردرێ، واتە: خوا دەریای ملکەچ کردوە، ڕامی کردوە، دەستەمۆی کردوە، ئەو دەریا بێڕەزایە! کە کەسێك سواری کەشتییە گەورەکان بوو بێت و، بە نێو دەریا گەورەکاندا هاتووچۆی کرد بێ، ئنجا تێدەگات دەریا چەند بێ ڕەزایە! چەند گەورەیە! چەند سامناکە، بە تایبەتی کە با هەڵدەکات و، دەبێتە گەردەلوول و شەپۆلی گەورە گەورە دێن.

جاری دیکەش باسم کردوە: ئێمە ساڵی (١٩٩٨ز) بەسواری کەشتی سەفەرێکمان کرد لە ماڵتاوە بۆ (**بنغازی**) لە لیبیا، کۆبوونەوەیەکی فراوان هەبوو لەوێ، کە ڕێیەکە نزیکەی (١٩-٢٠) سەعاتی پێدەچوو، لەسەری گەڕانەوەدا باو گەردەلوولێك لێی داین، خەڵکەکە زۆر ترسا، هەڵبەتە کەشتییەکەمان حەوت قات بوو، دەوری دوو هەزار (٢٠٠٠) نەفەری هەڵدەگرت، کەشتییەکی زەبەلاح بوو، بەڵام لە نێو شەپۆلە گەورەکانی ئەو دەریایەدا، دەریای سپی نێوەڕاست، وەك: کۆلکە دارێکی زۆر بچووك دەهاتە پێش چاو، کە بەلای

پێشەوەدا دەچوو، دەمانگوت: تازە ئەوە نغرۆ دەبێ و هەتا بنی دەریا گیر نابێ، کە هەڵدەستایەوە پاشان شەپۆل دەهات، دەمانگوت: ئەوجا بە پشتەوەیدا غەرق دەبێ، کە دەکەوتە سەر لای ڕاست و لای چەپ، بە هەمان شێوە.

کەواتە: ڕامکردن و مل پێکەچکردنی دەریا، نیعمەتێکی زۆر گەورەیە، بەڵام ئایا بۆچی خوا دەریای مل پێکەچکردوە و ڕامکردوە ؟!

٢- بۆ چەند ئامانجێك کە دوایی باس دەکرێن: ﴿لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا﴾ بۆ ئەوەی گۆشتێکی تەڕ و تازەی لێ بخۆن.

﴿لَحْمًا طَرِيًّا﴾ واتە: گۆشتی تەڕ، گۆشتی تازە، ئنجا ئەوە ئاماژەیە بەوە کە پێویستە ئەو ژیاندارانەی کە لە دەریادان، گۆشتەکەیان بە تازەیی بخورێ و، وا باشترە هەڵنەگیرێ، هەڵبەتە وەك: دوایی باسی دەکەین، ئەگەر هەڵیشبگیرێ، هەر ڕەوایە، مادام لە ڕووی تەندروستییەوە زیانی نەبێ و، لە ڕووی پزیشکییەوە تێکنەچوو بێ، بەڵام باشتر وایە و ئەو ئایەتە ئاماژە بەوە دەکات کە بە تەڕی و تازەیی بخورێ، لەزەتی زیاترەو سوودی زیاترە.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا﴾، هەروەها لە سوورەتی (**فاطر**)یش، لە ئایەتی (١٢) دا دووبارە لەوێش هەر دەفەرموێ: ﴿وَمِن كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا...﴿١٢﴾﴾ کە دوایی ئایەتەکە دێنین.

لە هەر کامێکیان، واتە: هەم لە ئاوی شیرین و هەم لە ئاوی سوێردا، گۆشتی تەڕ و تازە دەخۆن، وشەی (**لحم**)ی باسکردوە، نەك بۆ وێنە بفەرموێ: (**سَمَكا طَرِياً**)، یان (**حُوتاً طَرِيا**)، بۆچی ؟

چونکە هەرچی لە دەریا دایە، ژیاندارانی دەریا، هەموویان گۆشتەکەیان دەخورێ، بەڵکو جاری وایە هەندێ لە نەتەوان، لە هەندێ لە وڵاتان، هێندێ لە ژیاندارانی دیکەی دەریا، لە ماسی زۆر مەرغووبترن و، خەڵك زۆر زیاتر بەدوایاندا وێڵ و عەوداڵە، بۆیە خوا ﷻ وشەیەکی بەکارهێناوە هەم ماسی بگرێتەوە، هەم جگە لە ماسی بگرێتەوە.

یەکێك لەو شتانەی کە لە دەریادا هەیە، کە گەورەترین دروستکراوی خوایە لە وشکانیی و لە دەریاشدا، بۆیە ئاماژەیەکی پێ بکەین باشە، بریتیە لە نەهەنگ (حوت):

١/ جۆری گەورەی حوت (١٣٠) تەنە، یانی سەد و سی هەزار (١٣٠٠٠٠) کیلۆ.

٢/ (٥٠) تەن بەس ڕۆن و چەوریی تێدایە.

٣/ (٥٠) تەنیش گۆشتی تێدایە.

٤/ هەناوەکەشی (٣٠) تەنە، کە لە چەورییەکەی (٩٠) بەرمیل زەیتی لێ دەردەهێنرێ، ئنجا ئەوە یەکێکە لەو دروستکراوانەی کە خوا لە دەریادا دروستی کردوون و، لە گۆشتەکەیان بەهرەمەند دەبین.

٣- ﴿وَتَسْتَخْرِجُواْ مِنْهُ حِلْيَةً﴾، خشڵێکی لێ دەردێنن، ئەو خشڵە زۆربەی زانایان دەڵێن: مەبەست پێی (لؤلؤ)ە، بە کوردیی تێمە گەوهەری پێ دەڵێین، بەڵام وێڕای ئەوەش مرواریی (مرجان)یش، ئەویش جۆرە بەردێکی بە نرخە، لە دەریا دەردەهێنرێ، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾﴾الرحمن.

(لؤلؤ) لە نێو گوێچکە ماسییدا، لە نێو قۆزاخەیەکدایە، کە سەرەتا ژیانداریێکی تێدا هەیە، ئەو ژیانداره کاتێك هەست بە مەترسییەك بکات، پێی وابێ کە دوژمنێك بۆی دێ، ماددەیەکی کلسیی فۆسفۆریی دەردەدا، وەك بەرگریی کردن لە خۆی و، سەرەنجام ئەو ماددەیە کە وەك بەرگریی لەخۆ کردن دەریداوە، دەبێتە ئەو گەوهەرە، کە زۆر زۆریش لە زێڕ و ئەڵماس و لە هەرچی شتی بەنرخە، ئێستا لەم ڕۆژگارەدا، کە لە مێژووشدا هەروا بووە، بە نرختره.

٤- ﴿تَلْبَسُونَهَا﴾، بە خۆتانی وەدەکەن، (اللُّبْسُ: جَعْلُ الثَّوْبِ، وَالعِمَامَةِ، وَالمَصُوغِ عَلَى البَدَنِ)، (لُبس): بریتیە لەوە کە مرۆڤ پۆشاك، یان مێزەر، یان شتێك کە قاڵ کراوەتەوە، ئنجا زێڕە، زیوە، هەر شتێکی هەیە بخرێتە سەر جەستە، کەواتە: بەخۆوەکردنی گەوهەر و مرواریش، هەر پێی دەگوترێ: پۆشین (لبس).

ئنجا توێژەرەوانی قورئان مشتومڕی زۆریان بووە، لەوەدا کە مادام دروست نیە پیاوان گەوهەر بەخۆوە بکەن، چۆن خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿تَلْبَسُونَهَا﴾؟! بۆیە کەوتوونە تەئویل و تەئویل کاریی:

١/ هەندێکیان گوتوویانە: تەنیا ژنەکان بەخۆی وەدەکەن، بەڵام لەبەر ئەوەی ژنەکان بۆ پیاوەکان خۆیان دەڕازێننەوە، بۆیە خوا ﷻ ڕاناوی نێرینەی بەکارهێناوە و دەفەرمووێ: ﴿تَلْبَسُونَهَا﴾!!

٢/ هەندێکیان گوتوویانە: لەبەرئەوەی ژن و پیاو تێکەڵن، بۆیە خوا ﷻ پێکەوەی باسکردوون !

بەڵام من پێموایە: ئێمە نابێ بە گوێرەی فیقهی ئیسلامیی، چەمك و واتا بۆ ئایەتەکان دیاریی بکەین، چونکە خوا ﷻ لێرەدا تەنیا مسوڵمانان نادوێنێ، ئنجا بەپێی فلان و فیسار مەزهەبیش! بەڵکو خوا بەگشتی مرۆڤەکان دەدوێنێ و هەرچەندە لە نێو مسوڵمانان دا عادەت نەبێ، گەوهەر بەخۆوە بکەن، بەڵام تەنیا زێڕ و ئاوریشم (ذهب وحرير) دەقیان لەسەرە کە نابێ پیاوان بەکاریان بێنین، ئەویش دیارە بەبێ پاساو، بەڵام لەسەر گەوهەر و، مرواریی و، ئەڵماس و، ئەو شتانەی دیکە، دەقێکمان نیە، قەدەغەکرابن.

بەڵێ لێرەدا خوا ﷻ بە گشتی مرۆڤەکان دەدوێنێ، نەك بە تەنیا مسوڵمانان و مسوڵمانانیش بەپێی فلان مەزهەب! بە گشتی مرۆڤەکان دەدوێنێ و چاکەکانی خۆی دەخاتە بەرچاویان، ئنجا ئەگەر لەنێو مسوڵماناندا عادەت نەبێ پیاوان گەوهەر بەخۆوە بکەن، لە شوێنێکی دیکەدا عادەتە، کاتی خۆی تاجی پادشایەکان بە گەوهەر و مرواریی ڕازاوەتەوە و، ئێستاش گەوهەر بەکاردەهێنرێ.

مەبەستم ئەوەیە کە هەندێك جار چەمك و تێگەیشتنی بچووك هەن، کە بەپێی تێگەیشتنی زانایەك، شارەزایەك، لە ژینگەیەکی دیاریکراو، لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا سەریان هەڵداوە، نابێ ئەوە مانا و واتای فراوانی ئایەتەکانی پێ بەرتەسك بکرێتەوە.

٥- ﴿وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ﴾، تۆ کەشتییەکان دەبینی کە شەقکەرن، قڵیشێنەرن لە دەریادا، ﴿مَوَاخِرَ﴾، کۆی (ماخِرة)یە، وەك پێشتر گوتمان: (مَاخِرَة)، (أي: شَاقَّة)، شەقکەر، قڵیشێنەر، واتە: لەت دەکات، دەبڕێ، کە بێگومان مەبەست پێی ئەوەیە کە ئەو کەشتییانە بە نووکەکەیان، بە پێشەکەیان ئاوی دەریا بڕ پێ دەدەن و، دەیدڕن و شەقی دەکەن، واتە: تۆ ئەگەر تەماشای کەشتییەکان بکەی، هەمیشە وایان دەبینی کە لە کاتی ڕۆیشتندا، ئاوەکە شەق دەکەن و دەقڵیشێنن.

٦- ﴿وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ﴾ بۆیەش خوا ﷻ ئاوی دەریای والێکردوە کە کەشتیی لەسەری بڕوات و، ئەو کەشتییانەشی والێکردوە کە بتوانن ئەو ئاوە دڕ پێ بدەن، تاکو ئێوەی مرۆڤ بە سواریی ئەو کەشتییانە لە بەخششی خوا داوا بکەن، ﴿وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ﴾، (أي: للتِجَارَةِ وَالكَسْبِ)، بۆ بازرگانیی و کەسابەت و بۆ هاتوچوون بە سواریی کەشتییەکان لە

...زیادا بێن و بچن، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (البقرة) دەفەرموێ: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ .... ﴿١٩٨﴾ ﴾.

کەواتـە: (فَضْـل)، واتـە: بەخشـشی خـوا کـە مەبەسـت پێـی بازرگانیـی کردنـە، چونکـە خۆیـش دەفەرمـوێ: گوناهتـان ناگاتـێ کـە لـە کاتی حەجـدا، لـە بەخشـشی پەروەردگارتـان داوا بکـەن، واتـە: کار و کەسـابەت و بازرگانیـی بکـەن.

١- ﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن، واتە: دانبێنن بە چاکەی خوا و نیعمەتەکانی خوادا بەسەر خۆتانەوە و، سوپاسگوزاریی بۆ خوا ئەنجام بدەن.

حوکمی گۆشتی دەریا

لەبارەی گۆشتی دەریاوە، لە ئایەتی ژمارە (٩٦)ی سوورەتی (المائدة)دا، خوا ﷻ حوکمە شەرعییەکەیمان جوان بۆ ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَـٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ...﴿٩٦﴾﴾ واتە: نێچیری دەریا و، خواردنی دەریاتان بۆ ڕەوا کراوە، مایەی بەهرە لێوەرگرتنە، هەم بۆ خۆتان و، هەم بۆ کاروان و، خەڵکێك کە سەفەر دەکات.

هەروەها لەبارەی دەریاوە، پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کراوە، ئەویش هەر هەمان شتی لەوبارەوە فەرموووە، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتوە: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَا نَرْكَبُ الْبَحْرَ، وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ، فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا، أَفَنَتَوَضَّأُ بِمَاءِ الْبَحْرِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ)} (أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد: ٨٣، وَصَحَّحَهُ الألباني).

واتە: ئەبو هورەیرە ﷺ، دەڵێ: پیاوێك پرسیاری لە پێغەمبەری خوا کرد ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئێمە سواری دەریا دەبین، (واتە: سواری بەلەم و کەشتیی دەبین لە دەریادا)، ئاوێکی کەم لەگەڵ خۆمان هەڵدەگرین، (واتە: ئاوی شیرین)، ئەگەر دەستنوێژی پێ بگرین تینوومان دەبێ، (واتە: ئاومان لێ دەبڕێ)، ئایا بە ئاوی دەریا دەستنوێژ بگرین؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دەریا ئاوەکەشی پاکەو پاککەرەوەیە و، مردارەبووەکەشی حەڵاڵە.

مردارەوەبوو، واتە: ئەو ژیاندارانەی کە لە دەریادان، هەڵبەتە سەر نابڕدرێن، ئنجا ماسییە، هەرچی هەیە، بەڵام بە مەرجێك بۆگەن نەبوو بێ و نەگۆڕا بێ، چونکە ئەو کات لە ڕووی تەندروستیی و پزیشکییەوە خراپە، دیارە هەر شتێکیش زیانی هەبێ، ئەوە چەمکی وشەی (خَبائِث) دەیگرێتەوە و، هەموو ئەو شتانەی پیس و زیان بەخشن، قەدەغەن.

لێرەدا پێویستە ئەو ئایەتەش بهێنینە پێش چاوی خۆمان ئایەتی (١٢) لە سوورەتی (فاطر)، کە هەروەك ئەم ئایەتە خوای پەروەردگار باسی دەریا و گۆشتی دەریا و خشڵی

دەریـا و کەشـتییەکانی دەریـا دەکات، بـەڵام بـە هەندێـك جیاوازییـەوە، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِن كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ ﴾ واتـە: دوو دەریـاکان یەکسـان نیـن، ئەمەیـان ئاوەکـەی زوڵاڵ و شـیرینە و، خواردنەوەکـەی بـە ئاسـانیی بـە گـەروودا دەچێتـە خـوار، نـۆش دەکـرێ، ئەوەشـیان سـوێر و تاڵـە (ناخورێتـەوە)، (ئـەوی پێشـێ مەبەسـت پێـی ئـاوی شـیرینە، ئنجـا دەریاچـەن، گۆمـن، چـۆم و ڕووبـارن، کانیـی و سـەرچاوەن، هەموویـان دەگرێتەوە)، لە هەر کامێکیشـیان گۆشـتێکی تـەڕ و تـازە دەخـۆن و، خشـڵێکیش دەردێنـن، کـە بـە خۆتـانی وەدەکـەن، کەشـتییەکانیش دەبینـی لەوێـدا ئاویـان شـەقکردوە، تاکـو لـە بەخششـی خـوا داوا بکـەن، (واتـە: بـە سـواریی کەشـتییەکان بازرگانیـی بکـەن)، بـۆ ئـەوەش کـە سوپاسـگوزاریی بکـەن.

جیاوازییەکانی ئەو دوو ئایەتە و حیکمەتەکەیان:

جگـە لـەوەی کـە خـوا ﷻ لـە ئایـەتی (١٢)ی سـوورەتی (فاطـر)دا، بـاسی دوو دەریایـان دەکات کـە ئـاوی شـیرین و ئـاوی سـوێرن و، دوایـی پێناسـەی هـەردووك جـۆرە ئـاوەکان دەکات، دوو جیاوازیـی دیکەشـیان هـەن:

یەکەم: لە ئایەتی (١٤)ی سوورەتی (**النحل**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ ﴾، واتە: تۆ کەشتییەکان لەوێدا دەبینی قڵیشێنەرن (یانی: ئاوی دەریا دەقڵیشێنن).

بـەڵام لـە سـوورەتی (**فاطـر**)، لـە ئایـەتی (١٢) دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ ﴾، (**الإسـكافي**)، دەڵـێ: حیکمەتەکـەی ئەوەیـە: کـە ئایەتەکـەی سـوورەتی (**النحـل**) ئـاوا دەسـت پێدەکات: ﴿ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ ﴾، بۆیـە سـیفەتی کەشـتییەکان کـە ئاوەکـە شـەق دەکـەن، کـە وشـەی (**تسـخیر**) ڕامکـردن و ملپێکەچکـردن دەیگرێتـەوە، ئـەوە پێشـخراوە، بـەڵام لـە سـوورەتی (**فاطـر**)دا بـاسی دەریـا کـراوە: ﴿ وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ ﴾ بۆیـە ئـەوەی کـە لـە سـەرەتای ئایەتەکـەدا هاتـوە، دەبـێ ئـەوە پێشـبخرێ: ﴿ وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ ﴾، بـەڵام لـە سـوورەتی (**النحـل**)دا، ئـەوەی کـە باسـکراوە مـل پێکەچکـردنی دەریایـە، بۆیـە ئـەوە کـە کەشـتییەکان ئاوەکـە شـەق دەکـەن، ئـەوە زیاتـر جێـی مەبەسـتە و دەبـێ پێشـبخرێ.

دووەم: هەروەها جیاوازییەکی دیکەش ئەوەیە کە لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا داوا بکەن، واتە: بە سواری کەشتییەکان.

بەڵام لە سوورەتی (فاطر)دا هەر دەفەرموێ: ﴿لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾ ئەویش حیکمەتەکەی ئەوەیە کە لە ئایەتەکەی سوورەتی (النحل)دا، چەند شتێك هاتوون وەك ئامانج باسکراون:

ئامانجی یەکەم: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمٗا طَرِيّٗا ﴾.

ئامانجی دووەم: ﴿ وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَا ﴾.

ئامانجی سێیەم: ﴿ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ ﴾، کەشتییەکان دەبینی کە ئاوەکەیان شەقکردوە.

ئنجا بۆیە وا گونجاو بووە کە ﴿ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، وەك ئامانجێکی دیکەی چوارەم دیسان (عطف) بکرێتەوە، با بدرێتەوە سەر ئەو ئامانجانەی پێشێ.

یانی: ئامانجێکی دیکەو حیکمەتێکی دیکەیە کە خوا لە دەریادا ڕەچاوی کردوە، کاتێك کە دەستەمۆ و مل کەچیکردوە، کە بە سواری کەشتییەکان لە بەخششی خوادا داوا بکەن و، بازرگانیی بکەن.

بەڵام ئەوەی سوورەتی (فاطر) داڕشتنەکەی بە شێوەیەکی دیکە هاتوە، بۆیە داواکردنی بەخششی خوا کراوە بە ئامانجی کەشتییەکان کە ئاوی دەریا شەق دەکەن، ئاوا دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، کەشتییەکان دەبینی ئاوەکەیان شەق کردوە، تاکو لە بەخششی خوا داوا بکەن، واتە: لە پێشەوەی ئامانجێکی دیکە بەو شێوەیە باس نەکراوە، تاکو ئەمەش با بدرێتەوە سەر ئەوان و بگێڕرێتەوە سەر ئەوانی پێشێ.

قەبارەی توێکڵی زەوی و دەریاکان

ئەگەر بمانەوێ بزانین قەبارەی دەریا و قەبارەی توێکڵ و ڕووی زەوی بە چیا بەرزەکانیشەوە، چەندە، لە قەدەر قەبارەی زەوی هەمووی؟ بەمجۆرەیە: ئەگەر تۆپێك بێنین تیر(**قُطر**)ەکەی (١٠٠ سم) بێ، نیو سانتیمی، تەنیا نیو (١/٢ سم) سانتیمی، هەموو چیایەکان و هەموو خاك و خۆڵی زەوی کە لەسەریەتی، دەگرێتەوە و، نیو (١/٢سم) سانتیمیش ئاوی دەریاکان دەگرێتەوە، یانی: بە هەردووکیان (١ سم)، لە قەبارەی زەوی (١٠٠/١) دەگرنەوە.

کەواتە: دەریاکان چەند قووڵبن و، چیایەکان چەند بەرز بن، قەبارەیان لەچاو قەبارەی زەوی، سەر و نیو سانتیمیان بەردەکەوێ لە (١٠٠ سم)، واتە: بە هەردووکیان یەك لەسەر سەدی قەبارەی زەوین[1].

---

(١) تفسیر النابلسي، ج٥، ص٨٠.

مەسەلەی پێنجەم:

خوا چیایەکانی وەك لەنگەران هاویشتوونە نێو زەوی تاکو نە لەرزێ و، رووبار و رێی زۆری تێدا داناون، هەروەها بەهۆی نیشانەکانی سەر زەوی و، ئەستێرەکانەوە رێ دەردەکەن و، بە شوێنەکان دەزانن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَٰرًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَٰمَٰتٍ وَبِٱلنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش برگەدا:

١- ﴿وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ﴾ (خوا) چیایە چەسپاوەکانی خستوونە نێو زەوی، هاویشتوونە نێو زەوی، فڕێی داونە نێو زەوی، لێرەدا (رَوَاسي) سیفەتە بۆ مەوصووفێکی قرتێنراو (مَحْذوف)، بۆیەش وەسف کراوەکە قرتێنراوە، چونکە زانراوە، واتە: (وَأَلْقَى فِي الأَرضِ الجِبالَ الرَّوَاسِي)، چیایە چەسپاوەکانی خستوونە نێو زەوی و فڕێداونە نێو زەوی، ئایا بۆچی وشەی فڕێدا (ألقى)ی بەکارهێناوە؟ جارێکی دیکەش باسمان کردوە، لەبەرئەوەی یان: أ- چیاکان لەو پارچە خڕۆکەو ئەستێرانە پەیدا بوون کە هاتوونە نێو مەجالی زەوییەوە و، زەوی کێشی کردوون، ب- یان بەهۆی ئاگر پرژێنەکان (براکین)ەوە پەیدا بوون، کە دەرقوڵیون و ئەو هەموو ئاگر و ئاسنی تواوە بەرز بۆتەوە و، دوایی هاتۆتەوە نێو زەوی، وەك لەسەرێ را فڕێدرابێتەوە نێوی.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ فەرموویەتی: چیایەکانی فڕێداونە نێو زەوی، ﴿وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ﴾ خوا چیایەکانی هاویشتوونە نێو زەوی و نەیفەرموە سەر زەوی ؟!

چونکە ئێستا زانیاری جیۆلۆجیا (زەویناسیی)، دەریخستوە کە هەر چیایەك چەندەی بەدەرەوەیە، دە پازدە (١٠ - ١٥) هێندەی بە ناخی زەویدا چۆتە خوارێ، کەواتە: ڕاستە چیایەکان خراونە نێو زەوی، نەك لەسەر زەوی دانرابن، ئەو تەعبیرەی قورئان تەواو لەگەڵ واقیعی چیایەکان و واقیعی زەویدا پێکەوە گونجاون.

بەڵام حیکمەتی خوا چی بووە لەوەدا؟ لە برگەی داهاتوودا ڕوونی کردۆتەوە:

٢- ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾ یانی: (أن تَضطرِبَ وتَهتزَّ تحتكم)، بۆ ئەوەی زەوی کە لە ژێرتاندا نەلەرزێ، نەهەژێ، چونکە ئەگەر چیایەکان نەبوونایە، وەك چۆن کەشتی ئەگەر بێت و لەنگەری بۆ دانەنرێ و لەنگەر نەگرێ، کاتێك کە ڕادەوەستێ لە میناداا، شەپۆلەکانی دەریا دەیهێنن و

دەبەن، بەڵام بەهۆی لەنگەرەکانەوە دەوەستێ، زەویش بەهۆی چیایەکانەوە ئاوا مەحکەم ڕاگیراوە.

هەروەها زانایان دەڵێن: ئەگەر بێت و چیایەکان نەبوونایە، با لەسەر زەوی زۆر زۆر بەهێز دەبوو، بەڵام چیایەکان ئەو بایە دەگرنەوە، هەروەها چیایەکان وایان کردوە کە زەوی زۆر مەحکەم بێ، چونکە توێژاڵی سەرەوەی زەوی، ئەگەر بە ئەندازەی نیو (٠،٥) سانتیمش بێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە، زۆر مەحکەم و بەهێزە و وایکردوە، زەوی نەجووڵێ لە بن مرۆڤەکاندا.

٣- ﴿وَأَنۡهَٰرٗا﴾، هەروەها خوا ڕووبارەکانیشی خستوونە نێو زەوی، کە بە زۆری لە قورئاندا چیاییەکان و ڕووبارەکان پێکەوە هاتوون، چونکە چیاییەکان خەزێنەی ئاوی ڕووبارەکانن، دیارە کە لەوێوە سەرچاوەکان، هەڵدەقوڵن و بەفریش کە دەتوێتەوە، کانی و سەرچاوەکان دەبنە جۆگەلە و، جۆگەلەکان دەبنە ڕووبار و بەرەو خوار دێن.

بۆ وێنە: ڕووباری (ئەمازۆن) کە لە ئەمریکایە، لە هەر چرکەیەکدا، سێ سەد هەزار مەتر سێجا (مكعب) (٣٠٠،٠٠٠م٣) ئاوی هەیە، هەروەها ڕووبارەکانی: نیل و سەیحوون و جەیحوون و دیجلەو فوڕات و ڕووبارەکانی دیکەی دنیاش، هەرکامیان بە قەبارەی خۆی، ئاوی هەیە.

٤- ﴿وَسُبُلٗا لَّعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ﴾، هەروەها خوا ڕێیەکانیشی لەسەر زەوی داناون، بۆچی؟ ﴿لَّعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ﴾، بۆ ئەوەی پێیاندا بگەنە ئەو شوێنانەی مەبەستتانن، یاخود لێرەدا مەبەست پێی ڕێی مەعنەوییە، بۆ ئەوەی ڕێ بەرەو خوا بگرنەبەر، بەهۆی ئەو نیعمەتانەوە و، بزانن کە ئەو چاکەو نیعمەتانە، تەنیا بە پەروەردگار و بەدیهێنەرتان دەکرێن.

٥- ﴿وَعَلَٰمَٰتٖ﴾، هەروەها خوا نیشانەکانیشی لەسەر زەوی داناون، نیشانەکان یانی: ئەو شتانە و ئەو شوێنانەی کە مرۆڤ بەهۆیانەوە بە ڕێیەکان دەزانێ، ئنجا: گردە، ڕووبارە، چیایە، دەریایە، ئەوانە هەموویان نیشانەن بۆ ئەوەی خەڵك بەڕێیان بزانێ.

٦- ﴿وَبِٱلنَّجۡمِ هُمۡ يَهۡتَدُونَ﴾، هەروەها بەهۆی ئەستێرەکانیشەوە، (یانی: بەهۆی نیشانەکانیشەوە و بەهۆی ئەستێرەکانیشەوە) ئەوان (مرۆڤەکان) ڕێ دەدۆزنەوە، کە بە دڵنیایی لێرەدا مەبەست پێی ڕێ دۆزینەوەی ماددییە، نەك ڕێ دۆزینەوەی مەعنەویی.

سووڕانەوەكانی زەوی

پێویستە بزانین كە زەوی چەند سووڕانەوەیەكی هەن، كەچی لەگەڵ ئەو هەموو سووڕانەوانەشدا، ئنجا خوا ﷻ زەوی وا لێكردوە كە لە بنماندا نەیەت و نەچێ و، نەجووڵێ، نە هەژێ و نەلەرزێ، چونكە وەك پێشتر گوتمان: ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، زانایان وایان لێكداوەتەوە:

أ / (**كراهة أن تَمِيدَ بِكُم**)، پێمان ناخۆشە كە لە ژێرتاندا بجووڵێ.

ب /بەڵام هەندێكیان گوتوویانە: (**لِأَن لاَ تَمِيد بِكُم**)، بۆ ئەوەی نەتانجووڵێنێ، مەبەست ئەوەیە: بۆ ئەوەی زەوی نەجووڵێ، خوا ﷻ چیایە چەسپاوەكانی تێدا داناون و، خستوونیە نێو زەوییەوە.

١- زەوی بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە و لە هەر خولەكێكدا (٣٠ كم) دەبڕێ.

كەواتە: بۆ ئەوەی بزانین لە كاژێرێكدا چەند دەبڕێ! دەبێ (٣٠)ی جارانی (٦٠) بكرێ، (٣٠ × ٦٠ = ١٨٠٠كلم)، بەڵێ زەوی لە سەعاتێكدا هەزار و هەشتسەد كیلۆمەتر (١،٨٠٠ كم) دەبڕێ، لە خولانەوەی بە دەوری خۆیدا لە بەرانبەر خۆردا، كە دەبێتە هۆی بەدوای یەكدا هاتنی شەو و رۆژ.

٢ - زەوی لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا، لە هەر چركەیەكدا (٣٠ كم) دەبڕێ، كە ئەو كاتە دەبێ، (٣٠)ی جارانی (٦٠) بكرێ، دوایی جارێكی دیكەش جارانی (٦٠) بكرێ، (٣٠ × ٦٠ × ٦٠ = ١٢٨،٠٠٠) سەد و بیست و هەشت هەزار كیلۆمەتر لە یەك سەعاتدا.

٣ - هەروەها زەوی لەگەڵ خۆر و كۆمەڵەكەشی دا بە دەوری خڕۆكەی داڵی ڕاوەستا و (**الكوكب الجاثي**)دا دەسووڕێتەوە و، لە هەر چركەیەكدا بیست (٢٠) كیلۆمەتر دەبڕێ.

٤ - هەروەها لەگەڵ كاكێشاندا لە هەر چركەیەكدا بیست و شەش (٢٦ كم) دەبڕێ، مانای وایە بەلای كەمەوە زەوی ئەو چوار سووڕانەوە و جووڵەیەی هەن[1].

كەچی لەگەڵ ئەوەشدا خوا ﷻ وای لێكردوە، ئێمە نەجووڵێنێ و لە بنماندا هێمن و ئارام بێ، وەك لە سوورەتی (**النبأ**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾﴾، ئایا زەوییمان بۆ نەكردوونە بێشكە، وەك لانكەیەك چۆن منداڵ تێیدا ڕادەژێ، بەڵام ناشیخاتە خوارێ، زەویش ئەو هەموو جووڵەو سووڕانەوانەشی هەن، بەڵام بێئەوەی ئێوە هەستی پێ بكەن.

---

(١) بڕوانە: مەوسووعەی: ئیمان و ئیلحاد، لاپەڕە: ٢٦٨ - ٢٧١.

مەسەلەی شەشەم:

خـوا بـە پرسـیارکردنی نکوولّیلێکەرانـە دەفەرمـوێ: ئایـا کەسـێك کـە بەدیهێنـەرە، وەك کەسـێکە کـە هیـچ بـەدی ناهێنـێ، ئایـا بیرناکەنـەوە ؟، ئایـا بـە وەبیرخۆتـانی ناهێننـەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ أَفَمَن يَخْلُقُ ﴾ ئایا ئەوەی کە وەدیدەهێنێ، وەك کەسێك وایە کە هیچ وەدی ناهێنێ، ئایا بیرتان ناکەوێتەوە، واتە: بیرناکەنەوە، شتەکان بخەنەوە بیر خۆتان، بۆ ئەوەی کە زۆر بە ئاسانی جیاوازی بکەن لە نێوان خوایەك ﷻ کە بەدیهێنەرە و پەرستراوانێکی دیکەدا، کە هەرچی بن، نەك هیچ بەدیناهێنن، بەڵکو خۆشیان بەدیهێنراون ؟

(**الخَلْـقُ: التَّقْدِيـرُ المُسـتقِيم وَيُسـتعْمَلُ فِي إِبْـدَاعِ الـشيء مِـنْ غَـيْرِ أَصْـل وَلاَ احتـذَاء**)، (**خَلـق**): بریتیـە لـە ئەندازەگیرییـەکی ڕێـك و ڕاسـت، بـەڵام بەکاردەهێـنرێ لـە پەیداکـردنی شـتێکدا کـە هیـچ بناغەیـەکی نەبـوو بـێ و تێیـدا سـەیری شـتێکی پێـش خـۆی نەکـرا بـێ.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿ كَمَن لَّا يَخْلُقُ ﴾، دەڵێ: (**عِبارَةٌ عَنِ الناطِقِينَ وَلاَ يُعَبَّرُ بِهِ عَنْ غَيْرِ الناطِقِين، إلاَّ إِذَا جُمِعَ بَيْنَهُمْ، وَبَيْنَ غَيْرِهِم**)، وشەی (مَن)، بۆ گۆیایان (**ناطقین**)، بەکاردەهێنرێ، واتە: ئەوانەی خاوەنی ئیرادەو عەقڵ و شعوورن و، بۆ ناگۆیایەکان بەکارناهێنرێ، مەگەر پێکەوە کۆکرابنەوە، یانی: لەبەر ئەوەی ئەو شتانەی خەڵك دەیان پەرستێ، کە هەیە جینن دەپەرستێ، هەیە فریشتان دەپەرستێ، هەیە مرۆڤان دەپەرستێ، هەروەها دار و بەرد و، مانگ و خۆر و، ئەستێرەو، هەواو ئارەزوو، ئەوانەش هەموویان دەپەرسترێن.

کەواتـە: پەرسـتراوەکان هەندێکیـان خـاوەن شـعوور و هەسـتن، هەندێکیشـیان کـە دار و بـەرد و مانـگ و خـۆر و ئەسـتێرەن، ئـەوە دیـارە بـێ ژیـان و ئیـرادەن، ئنجـا مـادام تێکەڵـن، بۆیـە دەگونجـێ وشـەی (مَـن) کـێ یـان بـۆ بەکاربـێ.

٣- ﴿ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾ ئایا بیرتان ناکەوێتەوە، بیرناکەنەوە کە شتەکان بخەنەوە بیرخۆتان، هەندێکیش لە زانایان گوتوویانە: ﴿ كَمَن لَّا يَخْلُقُ ﴾ بۆ تەغلیبی گۆیاکان (**ناطقین**) نیە، بەسەر

ناگۆیایان (غیر الناطقین)دا، بەڵکو بۆ موشاکەلەیە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَن يَخۡلُقُ كَمَن لَّا يَخۡلُقُۚ ﴾، ئایا ئەو کەسەی کە دروست دەکات، وەك ئەو کەسە وایە کە دروست نەکات ؟

منیش پێموایە لە زمانی عەرەبیدا جاری وا هەیە (مَن) بۆ ئەوانەش کە خاوەن شعوور و هەست نین بەکاردێ، هەروەك (ما)ش، کە زیاتر بۆ ئەوانەی کە خاوەن ئیرادەو هەست نین، بەکاردێ، جاری وا هەیە بۆ خاوەن ئیرادەو هەستیش بەکاردێ، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الشمس)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلشَّمۡسِ وَضُحَىٰهَا ١ وَٱلۡقَمَرِ إِذَا تَلَىٰهَا ٢ وَٱلنَّهَارِ إِذَا جَلَّىٰهَا ٣ وَٱلَّيۡلِ إِذَا يَغۡشَىٰهَا ٤ وَٱلسَّمَآءِ وَمَا بَنَىٰهَا ٥ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا طَحَىٰهَا ٦ وَنَفۡسٖ وَمَا سَوَّىٰهَا ٧ ﴾، کە دیارە ئەو (ما)یانە هەموویان مەبەست پێیان خوایە ﷻ.

مەسەلەی حەوتەم:

هەر کەس بیەوێ چاکەکانی خوا بژمێرێ، بۆی سەرژمێر ناکرێن و، ئەندازەو ژمارەکانیانی بۆ نازانرێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ١٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ ﴾، ئەگەر چاکەکانی خوا بژمێرن.

٢- ﴿ لَا تُحۡصُوهَآ ﴾، بۆتان سەرژمێر ناکرێن.

٣- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ ﴾، نافەرموێ: (نِعَمَ اللّـهِ)، یانی: ئەگەر یەك چاکەو نیعمەتی خواش بتانەوێ بیژمێرن، پێکهاتەکانی بژمێرن، هەر بۆتان سەرژمێر ناکرێ، وەك پێشتریش باسمان کردوە، کەسێك کە خواردنێك دەخوات، ئەو خواردنە تاکو هاتۆتە بەردەستی، چەندان لە نیعمەتەکانی خوا هۆکار بوون و ڕۆڵیان تێداگێڕاوە و بوونەتە هۆی پەیدابوونی.

بۆ نموونە: تۆ نانێك دەخۆی، خواردنێکی دیکە دەخۆی، میوەیەك دەخۆی، هەتا ئەو میوەیە پێگەیشتوە، تیشکی خۆر و، ئاوی ئاسمان و، گڵی سەر زەوی و، توخمەکانی هەوا و چەندان بەکتریا و چی و چی و چی، هەموو دەوریان پێکەوە بینیوە، تاکو ئەو میوەیە بەرهەم هاتوە.

یاخود ﴿ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ ﴾، مەبەست پێی جینسی نیعمەتە، یانی: چاکەکانی خوا ﷻ بۆ ئێوە سەرژمێر ناکرێن، دەتوانی بڵێی: یەك و، دوو و سێ و... هتد، بەڵام ژمارە و ئەندازەکەیانت بۆ نازانرێ.

مەسەلەی هەشتەم و کۆتایی:

خـوا ﷻ پەنهـان و ئاشـکرای مرۆڤـەکان دەزانـێ و، ئەوانـەی لـە جیـاتی خـوا دەپەرسـترێن، هیـچ دروسـت ناکـەن و خۆشـیان دروسـتکراون و، مـردوون و، زیندوونیـن و، ناشـزانن کـەی زینـدوو دەکرێنـەوە:

خوا دەفەرمـوێ: ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَٰتٌ غَيْرُ أَحْيَآءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١- ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾، هەروەها خوا دەزانێ، چی پەنهان دەکەن و، چییش ئاشکرا دەکەن و، ئاگاداری هەموو شتێکتانە، وریا بن! خوا ﷻ وەك چۆن ڕواڵەت و دەرەوەتان دەبینێ، پەنهان و نێوەوەشتان دەبینێ.

٢- ﴿وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾ ئەوانەی کە لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە، ئنجا بت و صەنەمن، شەیتانن، بەشەرن، مانگ و خۆرن، هەرچی هەن، کە لەجیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە، کە پاڕانەوەش تایبەتمەندترین حاڵەتی پەرستنە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: (**الدعاء هو العبادة**) **أخرجه أبو داود: ٩٧٤١، والترمذي: ٩٦٩٢، وابن ماجه: ٨٢٨٣، وصَحَّحَهُ الألباني**، واتە: پاڕانەوە بریتیە لە پەرستن، ئەوانەی کە لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوە، لە خوار خواوە لێیان دەپاڕێنەوە، داوایان لێدەکەن و، شتانێکیان لێ داوا دەکەن، کە تەنیا بە خوا دەکرێن.

٣- ﴿لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾، هیچ شتێك بەدی ناهێنن و خۆشیان بەدیدەهێنرێن.

پێشـێ دەفەرمـوێ: خـوا هەرچـی پەنهـان دەکەن و ئاشـکرای دەکـەن، دەیزانـێ، واتـە: تەنیا خوا پەنهـان و ئاشـکراتان دەزانـێ، بـەڵام ئـەو شـتانەی کـە جگە لە خـوا دەیانپەرسـتن، ئـەوە نازانن.

دوایـی دەفەرمـوێ: ئەوانـەی کـە لەجیـاتی خـوا، لـە خـوار خـواوە لێیـان دەپاڕێنـەوە و چاوەڕوانییتـان لێیـان هەیـە، ﴿لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا﴾، هیـچ شـتێك دروسـت ناکـەن و، توانـای بەدیهێنانیـان نیـە، کەواتـە: شایسـتەی پەرسـتران نیـن، پەرسـتراو دەبـێ بەدیهێنەربـێ، بتوانـێ شـت بەدیبێنـێ، بتوانـێ شـت پەیـدا بـکات لـە نەبوونـەوە، ئـەوەش تەنیـا بـە خـوا دەکـرێ

ﷻ، بۆیە هەر خوا شایستەی پەرستران و بەندایەتیی بۆ کرانە، ئنجا ئەو پەرستراوانە نەك هەر هیچ شتێك پەیدا ناکەن، ﴿ وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴾، خۆشیان دروست کراون، بەدیهێنراون، کاتێك بووە نەبوون و کاتێکیش دەبێ، نابن.

٤- دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَمْوَٰتٌ غَيْرُ أَحْيَآءٍ ﴾، مردوون و، زیندوو نین، مردووی بێ ژیانن و، خاوەنی ژیان نین.

﴿ أَمْوَٰتٌ ﴾، واتە: مردووان کە ژیانیان تێدانەبێ، ﴿ غَيْرُ أَحْيَآءٍ ﴾، ئەمیش هەر یانی: بێ ژیانن، یانی: نازیندوون، ئەمیش جەختکردنەوەی تێوەڕۆکی وشەی پێشێیە کە بریتیە لە ﴿ أَمْوَٰتٌ ﴾، واتە: مردوون و هیچ شێوەیەك لە ژیانیشیان تێدانیە، هەڵبەتە لە هەموو زمانەکاندا ئەوە هەیە، جاری وایە وشەیەك دەگوترێ، دوایی وشەیەکی دیکەی کە مانای لێوەی نزیکە، دەگوترێ بۆ تەئکید کردنەوەی ئەو مانا و مەبەستە کە لە وشەی پێشێدا هاتوە.

٥- ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾، هەستیش ناکەن، نازانن کەی زیندوو دەکرێنەوە.

(لا يَشعُرون: **أي لايُدْرِكُونَهُ بالحَوَاسّ**)، بە هەستەکانیان دەرکی ناکەن، کەی زیندوو دەکرێنەوە، وشەی ﴿ أَيَّانَ ﴾، (**إستفهام عن الزَّمان مُرَكَّبٌ مِنْ: أَيْ وآن**)، (أي)، یانی: چ شتێك، (آن)، یانی: کات، ﴿ أَيَّانَ ﴾، یانی: چ کاتێك، کەواتە: ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾، هەستیش ناکەن کەی زیندوو دەکرێنەوە، ئەمە لەلاڕا خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ کە ئێوە زیندوو دەکرێنەوە، زیندووبوونەوەتان هەیە، لێپرسینەوە و سزاو پاداشتتان هەیە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾، واتە: ئەو شتانە کە دەپەرسترێن نازانن کەی زیندوو دەکرێنەوە، یاخود مەبەست پێی ئەوەیە ئەو شتانە کە دەیانپەرستن نازانن پەرستراوەکانیان، ئەوانەی کە دەیانپەرستن، بەندایەتییان بۆ دەکەن، کەی زیندوو دەکرێنەوە، ئەگەر مەبەست پێی پەرستراوەکان بێ، نازانن کەی زیندوو دەکرێنەوە، لەبەر ئەوەی وەك گوتمان: ئەوانە وێڕای ئەوەی کە دار و بەردو ڕووەك و مانگ و خۆر و ئەستێرە و ماددەی بێ ژیانیان تێدا هەبووە، جاری واش بووە جینیشیان پەرستوە و، جاری واش بووە فریشتەشیان پەرستوە و، جاری واش بووە مرۆڤیشیان پەرستوە، بۆ وێنە: پێغەمبەرانیان پەرستوە، وەك نەصرانییەکان کە عیسا ﷺ دەپەرستن، یاخود مەبەست لە: ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾، واتە: ئەوانەی کە ئەو پەرستراوانە دەپەرستن،

نازانن خۆتان کەی زیندوو دەکرێنەوە، واتە: دەگونجێ ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾، بگەڕێتەوە بۆ ئەوانە کە پەرستشەکان ئەنجام دەدەن و، بۆ پەرستراوەکانیش کە شایستەی پەرستران نین.

بەڕێـــزان !

وەك دیتمان لە ئایەتەکانی: (١٠ و ١١ و ١٢ و ١٣ و ١٤ و ١٥ و ١٦)دا، خوای بەخشەر - وەك لە مانای گشتی دا سەرژمێرمان کردن - بیست و چوار (٢٤) چاکە و نیعمەتی گرنگ و بەرچاوی خۆی خستوونە ڕوو، پاشان زۆر بە ڕوونیی، نالۆژیکیی شیرك و بێبڕوایی و بێ بنەمایی، ڕاگەیاندوە، لە ئایەتەکانی: (١٧ - ٢١) دا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە سێزدە (١٣) ئایـەت پێکـدێ، ئایەتـەکانی: (٢٢ - ٣٤)، تەوەری سـەرەکیی ئـەم سـێزدە ئایەتـە، بـاسی هەڵوێسـتی نەرێنییانـەی کافرەکانـە لـە بەرانبـەر یەکتایـی خـوا ﷻدا و، لـە بەرانبـەر قورئـان دا و، ئـەو سـەرەنجامە شـوومەی کـە لـەو سـۆنگەیەوە دووچـاری دەبـن، لـە دنیـاو لـە دواڕۆژیـش دا.

پاشـان خـوا ﷻ، ئاماژەیـەکی کورتیـش بـە هەڵوێسـتی ئەرێنییانـەی پارێـزکاران دەکات لـە بەرانبـەر قورئانـدا و، ئـەو سـەرەنجامە باشـەی کـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا چاوەڕێیانـە.

چونکـە وەك گوتـراو ە: (چـی بچێنـی ئـەوەش دەدوورییـەوە)، پارێـزکاران لـە دنیـادا هەڵوێسـتی باشـیان لـە خۆیانـدا بەرجەسـتە کـردوە، لـە بەرانبـەر خـوا و قورئانـدا، بۆیـە سـەرەنجام لـە دواڕۆژدا سـەربەرزو ڕووسـوور دەبـن، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرو کافرەکانیـش هەڵوێسـتی خراپیـان لـێ پشـکوتۆتەوە لـە بەرانبـەر خـواو پەیـام و بەرنامەکەیـدا کـە قورئانـە، بۆیـە ئـەوەی کـە لـە دنیـادا چاندوویانـە، بێگومـان لـە دواڕۆژیشـدا هـەر ئـەوە دەدوورنـەوە.

﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ
أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَا
أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۙ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۙ وَمِنْ أَوْزَارِ
الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ
فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ
تُشَاقُّونَ فِيهِمْ ۚ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ
تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ ۖ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ ۚ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا
كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

﴿ وَقِيلَ لِلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ مَاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡۚ قَالُواْ خَيۡرٗاۗ لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٞۚ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ خَيۡرٞۚ وَلَنِعۡمَ دَارُ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ يَدۡخُلُونَهَا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ لَهُمۡ فِيهَا مَا يَشَآءُونَۚ كَذَٰلِكَ يَجۡزِي ٱللَّهُ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمُ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٣٢﴾ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{پەرستراوتان یەك پەرستراوە، ئنجا ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، دڵیان نکووڵیکەرە (لە خوا بەیەکگرتن) و ئەوان خۆبەزلگرن ﴿٢٢﴾ مسۆگەر خوا ئەوە دەزانێ کە پەنهانی دەکەن و، ئەوەش کە ئاشکرای دەکەن، بێگومان ئەو (خوا) خۆبەزلگرانی خۆشناوێن و، حەز بە چارەیان ناکات ﴿٢٣﴾ ئەگەر پێشیان بگوترێ: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە؟ دەڵێن: ئەفسانەکانی پێشینان ﴿٢٤﴾ (وایان گوت و) سەرەنجام لە ڕۆژی قیامەتدا گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی هەڵدەگرن و، لە گوناهەکانی ئەوانەش کە بەبێ زانیاریی گومرایان دەکەن (هەڵدەگرن)، ئاگاداربن! ئەو کۆڵە قورسەی هەڵیانگرتوە، خراپترین شتە ﴿٢٥﴾ بەدڵنیایی ئەوانەی پێش وانیش پیلانیان گێڕا، بەڵام خوا خانووەکانیانی لە بناغەوە ڕووخاندن و سەربانەکەیان لەسەرێ ڕا بەسەردا ڕما، بە جۆرێك کە بەبیریان دا نەدەهات، سزایان بۆ هات ﴿٢٦﴾ دوایی (خوا) ڕۆژی قیامەتیش ڕیسوایان دەکات و دەفەرموێ: کوان ئەو هاوبەشانەم کە مشتومڕتان لەسەر دەکردن؟ ئەوانەی زانیارییان پێدراوە، گوتیان: بێگومان ئەمڕۆ ڕیسوایی و حاڵ خراپیی بەسەر بێبڕوایان دا هاتوە ﴿٢٧﴾ ئەوانەی لە حاڵێك دا کە ستەمیان لە خۆیان کردوە، فریشتەکان گیانیان دەکێشن، ئیدی سەرەنجام خۆیان بەدەستەوەدا (گوتیان:) ئێمە هیچ خراپەیەکمان نەکردوە، (پێیان دەگوترێ:) با، بە دڵنیایی خوا ئەوەی دەتانکرد، پێی زانایە ﴿٢٨﴾ کەواتە: بچنە دەروازەکانی دۆزەخەوە، تێیدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە، ئەو (دۆزەخ)یش خراپترین جێگای خۆبەزلگرانە ﴿٢٩﴾ بەوانەش گوترا کە پارێزیان دەکرد: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە؟ گوتیان: (بەرنامەیەکی) هەرە

باش، ئەوانەی لەم (ژیانی) دنیایەدا چاکەیان کردوە (پاداشتی) چاکیان هەیە و، مەنزڵگای دوارۆژیش چاکترە لە ژیانی دنیا و، باشترین شوێنیش مەنزڵگای پارێزکارانە ﴿٣٠﴾ دەچنە باغ و بێستانە بەردەوامەکانەوە، کە ڕووبار بە ژێر (کۆشکەکان)یاندا دەڕۆن، هەرچی بیانەوێ تێیدایە، بەو جۆرە خوا پاداشتی پارێزکاران دەداتەوە ﴿٣١﴾ ئەوانەی پاك و چاکن، فریشتەکان گیانیان دەکێشن، پێیان دەڵێن: سەلامتان لێ بێ، بەهۆی ئەو (کردەوەی چاك)ەوە، کە دەتانکرد بچنە بەهەشتەوە ﴿٣٢﴾ ئایا (بێبڕوایان) جگە لەوەی کە فریشتەیان بێنە لا (بۆ سزادان و گیان کێشان)، یان فەرمان و، بڕیاری پەروەردگارت بێ، (بە بنبڕکردنیان)، چاوەڕێی چی دیکە دەکەن! ئەوانەی پێش وانیش هەروایان کرد، خواش سزای دان و، خوا ستەمیشی لێنەکردن، بەڵکو خۆیان ستەمیان لە خۆیان کرد ﴿٣٣﴾ ئیدی سەرەنجام سزای ئەو خراپانەی کە دەیانکردن، تووشیان بوو و، ئەوەی گاڵتەیان پێ دەکرد، ئابڵووقەی دان ﴿٣٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مُّنكِرَةٌ): واتە: نکووڵیی لێکەرن، (نَكرتُ وَأنْكرتُ كَذَا: ضِدُّ العِرْفَانِ وَهُوَ ضَرْب مِنَ الجَهْلِ، وَرُبَّمَا يُنْكر الإِنْسان بِلِسانِهِ مَا صُورته حَاضِرَة فِي القَلْبِ: الجَحد)، واتە: (نَكرتُ وأنكرتُ كذا)، هەردووکیان بە یەك واتان، واتە: نکووڵییم لەو شتە کرد، یان ئەو شتەم نەناسی، (نُكران ضِدّ العِرْفَان)ە، ئەویش جۆرێکە لە نەزانین، بەڵام جاری وایە مرۆڤ بە زمان نکووڵیی لە شتێك دەکات، کە وێنەکەی لە دڵیدا هەیە، واتە: پێی زانایە، بەڵام دانی پێدا ناهێنێ، ئەوە پێی دەگوترێ: (جَحْد)، وەك چۆن ئینکاریی پێدەگوترێ، (جَحْد)یشی پێ دەگوترێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا وَلَقَدْ ...﴿١٤﴾ ﴾النمل، واتە: نکووڵییان لێکرد، لە حاڵێکدا کە لە دەروونیاندا لێی دڵنیا بوون کە ڕاستە، کە مەبەست موعجیزەکانی مووسایە عليه السلام.

(أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ): (أساطِير: جَمْعُ أُسْطورَة، نَحْو أُرْجُوحَة وأَراجيح، أُثْفِية وأَثَافِي)، (أساطِير) کۆی (أُسطورَة)یە، واتە: ئەفسانە، وەك (أرجُوحَة)، کە بە جۆلانە دەگوترێ، بە (أَرَاجيح) کۆدەکرێتەوە و، (أُثْفِية)، کە بە سێکوچکە دەگوترێ، کە مەنجەڵی لەسەر دادەنرێ، بە (أَثَافِي) کۆدەکرێتەوە، هەندێکیش گوتوویانە: (أَساطِير)، کۆی (أَسْطُرْ)ە و، (أَسْطُر)یش کۆی (سَطْرَ)ە، واتە: ئەو دێڕانەی کە نووسراون، بەڵام ئەوە کە کۆی (أُسْطورَة) بێ زیاتر پێدەچێ.

(أَوْزَارَهُمْ) واتـە: قورسـاییەکانیان، (جَمْـعُ الـوِزْر: وَهُـوَ الثِّقْـل، وَيُعَـبَّرُ بـهِ عَـنِ الإِثْـمِ، كَـمَا يُعبَّرُ عَنْـهُ بالثِّقْـلِ)، (وِزْر)، بـە مانـای (ثِقْـل) دێ، بـەڵام بـە (ثِقْـل) تەعبیـر دەکـرێ لـە گونـاح، هـەروەك جـاری وایـە بـە گوناهیـش دەگوتـرێ: (ثِقْـل)، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾، لەبـەر ئـەوەی گونـاح بـاری شـانی مـرۆڤ قـورس دەکات، بۆیـە نـاوی لێـنراوە قورسـایی.

(فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ): واتـە: سـەربانەکە بەسـەریاندا ڕمـا، (خَـرَّ: سَـقَطَ سُـقُوطاً يُسْـمَعُ مِنْـهُ خَرِيـرٌ، وَهُـوَ صَـوْت المَـاءِ، وَالرِّيـحِ وَغَـيْرِ ذَلِـكَ، مِـمَّا يَسْـقُطُ مِـنْ عُلُـوٍّ، سَـقْفُ البَيْـتِ: الجَمْـعُ سُـقُف، وَالسَّـقِيْفَةُ كُلُّ مَـكانٍ لَـهُ سَـقْفٌ).

(خَـرَّ)، واتـە: کەوتنێـك کـە دەنگـی لێوەبـێ، دەنگـی (خريـر)، (خرير)یـش دەنگـی ئـاو و دەنگـی بایـە کـە دێ: خـوڕەی ئـاو، یـان هـاژەی بـا، واتـە: دەنگێـکی لێـوە بـێ، وژژەی بـێ و، جگـە لـەو دەنگانـەش دەنگـی هـەر شـتێکی دیکـە کـە لـە سـەرێ ڕا بکەوێتـە خـوارێ، کـە بـە کوردیـی دەگوتـرێ: وژژە(١)ی هـات.

(سَـقْفُ البَيْـت)، کـە بـە (سُـقُف)، کۆدەکرێتـەوە، واتـە: سـەربان، (سـقيفَة)ش هـەر شـتێکە کـە سـەری گیرابـێ، کـە دەگوتـرێ: (سَـقِيفَةُ بَنِـي ساعِدَة)، دیـارە شـوێنێك بـووە لێـی دانیشـتوون و سـەرەکەی گیـراوە.

(تُشَاقُّونَ فِيهِمْ): واتـە: ئێـوە لەبـارەی وانـەوە مشـتومڕتان دەکـرد، ناکۆکییتـان دەکـرد، شـەڕە قسـەتان دەکـرد، (الشِّـقَاقُ: المُخَالَفَـةُ)، واتـە: ناکۆکیـی و مشـتومڕ.

(فَأَلْقَوُا السَّلَمَ): (السِّـلْمُ والسَّـلَمُ والسَّـلَامُ: الصُّلْـح)، وشـەی (سِـلْم، سَـلَم، سَـلَام)، هەرسـێکیان بـە واتـای صوڵـح و ئاشـتەوایی و تەبایـی دێـن، ﴿ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ ﴾، واتـە: ئاشـتەواییان هەڵـدا، ئەمـە وەك چـۆن کەسـێك لـە شـەڕێدا تەسـلیم دەبـێ و، چەکەکـەی فـڕێ دەدات و، دادەنـێ، واتـە: ئەوانیـش ئـاوا ملکەچییـان بـۆ خـوا خسـتەڕوو و وازیـان لـە دژایەتیـی و ناکۆکیـی هێنـا، بـەڵام لـە کاتێکـدا کـە دادیـان نـادا، لـە قیامەتـێ هەردەبـێ تەسـلیم بـن، چـی دەکـەن !

(الْخِزْيَ)، (خـزِيَ الرَّجُـلُ: لَحِقـهُ انْكِسـارٌ)، پیاوەکـە تەریـق بـۆوە، بەخـۆی داشـکایەوە، یـان شـەرمەزاریی تـووش بـوو، (أَخْـزَاهُ: أَهَانَـهُ وَفَضَحَـهُ وَأَخْجَلَـهُ)، (أَخْـزَاهُ): واتـە: سـووکایەتیی پێکـرد، یـان ئابـڕووی بـرد، یـان تەریقـی کـردەوە، هەرسـێکیان مانـای (أَخْـزَاهُ)ن.

---

(١) (وششە)ش دەگوترێ و (ورشە)ش دەگوترێ.

(مَثْوَى)، (ثَوَى بالْمَكانِ: أَقَامَ وَاستقَرَّ)، (ثَوَى بالْمَكانِ)، واتە: لە شوێنەكە نیشتەجێ بوو و تیایدا مایەوە، (مَثْوَى)ش، یانی: (مكان الثَّواءِ)، شوێنی تێدا نیشتەجێ بوون.

(طَيِّبِينَ)، (الطَّيِّبُ: كُلُّ مَا تَستلِذُّهُ الحَوَاسُّ، أَوِ النَّفْسُ وكُلُّ مَا خَلاَ مِنَ الأَذَى)، (طَيبين)، كۆی (طَيِّب)ە و (طَيب)یش هەر شتێكە كە هەستەوەرەكان و نەفس تامی لێ بكات، هەر شتێك كە دوور بێ لە ئازار و، لە خراپە، پێی دەگوترێ: (طيِّب)، كە دەگوترێ: (طيبين) واتە: ئەو كەسانە پاك و چاكن.

هەڵبەتە وشەی (طيب) بەپێی سیاق ماناكەی دەگۆڕێ، واتە: ئەگەر بە خواردن بگوترێ: (طيِّب) واتە: خواردنێكی خۆش، هەروەها بۆنی خۆش پێی دەگوترێ: (طِيِّب)، ئەگەر بە زەوی بگوترێ: (طيِّب) واتە: زەوییەكی بە پێز، ئەگەر بە مرۆڤ بگوترێ، واتە: مرۆڤێكی پاك و چاك، هەروەها بەپێی سیاقەكە دەگۆڕێ، بە گشتی هەر مانای پاكیی و چاكیی و خۆشیی، دەگەیەنێ، بەڵام بەپێی ئەو مەبەستە كە بۆی بەكارهاتوە، لەو سیاقەدا ماناكەی دەگۆڕێ.

(وَحَاقَ)، واتە: دەوری دا، (حَاقَ بالشيءِ يَحِيقُ حَيْقَاً وَحُيُوقَاً وَحَيْقَانا: أَصَابَهُ وَأَحَاطَ بِهِ، وَحَاقَ بالأَمْرِ: لَزِمَهُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ)، (حَاق)، دوو واتای هەن، واتایەكیان واتە: تووشی بوو، دەوریدا، واتایەكی دیكەشیان واتە: پێوەی نووسا، لەسەری پێویست بوو.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ، وەك لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا، گوتمـان لـەم سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا چەنـد هەڵوێسـت و بیروبۆچوونێـکی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان دەپووکێنێتـەوە و، بەڵگەیـان لەسـەر تـەواو دەکات و، بـاسی سـەرەنجامی شـوومیان دەکات، هـەم لـە دنیـادا و هـەم لـە دواڕۆژدا.

ئنجـا وەك بەراوردێـك لەگـەڵ وانـدا، ئاماژەیەکیـش دەکات بـە پارێـزکاران، کـە ئەوانیـش هەڵوێسـتیان چۆنـە لـە بەرانبـەر خـوا بەیەکگرتنـدا و، لـە بەرانبـەر پەیـام و بەرنامـەی خـوادا و، سـەرەنجامی پـڕ خێـر و بەرەکەتیشـیان چۆنـە؟ خـوای پـەروەردگار لـەم ئایەتانـەدا بـاسی ئـەوە دەکات.

سـەرەتا دەفەرمـوێ: ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ﴾، پەرسـتراوی ئێـوە یـەك پەرسـتراوە، بەڵـێ زۆر پەرستراو هـەن، بـەڵام پەرسـتراوی سـاختەو ناڕاسـتن، پەرسـتراوی ئێـوە کـە شایسـتەی پەرسـتران بـێ، هـەر یەکـە، کـە خـوا ﷻیـە، چونکـە تەنیـا ئـەو بەدیهێنـەرە، تەنیـا ئـەو پـەروەردگارە، تەنیـا ئـەو خاوەنـە، تەنیـا ئـەو مشـوورخۆرە، تەنیـا ئـەو دەژیێنـێ و، دەمرێنـێ و، ڕۆزیـی دەدات و، سـەر دەخـات و ژێـر دەخـات و، سـاغ دەکات و نەخـۆش دەکات و، ئـەم گەردوونـە بـە ویسـتی ئـەو دەسـووڕێ و، بەپێـی نەخشـەیەك کـە ئـەو دایـناوە و بەپێـی یاسـایانێك کـە ئـەو تێیـدا دانـاون دەجووڵـێ و دەسـووڕێ و، ئـەو هەمـەکارەی دنیـا و دواڕۆژە، کەواتـە: هـەر ئەویـش شایسـتەی پەرسـترانە، ﴿ فَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ ﴾، ئنجـا ئەوانـەی بڕوایـان بـە ڕۆژی دوایـی نیـە، دڵەکانیـان نکووڵیلێکـەرن، ﴿ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾، هەروەهـا ئـەوان خۆبەزلگـرن، واتـە: لەبەرئـەوە کـە بڕوایـان بـە ڕۆژی دوایـی نیـە، حیسـابی دیـداری خـوا ناکـەن و، چاوەڕێـی ئـەوە ناکـەن کـە سـزا و پاداشـت بدرێنـەوە، بۆیـە دڵیـان نکووڵیـی دەکات، دڵیـان نکووڵیلێکـەرە لـە یەکتایـی خـوا، لـە تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا و خۆشـیان بـە زلدەگـرن.

﴿ لَا جَرَمَ ﴾، واتـە: (حَقًّا)، بەدڵنیایـی، یـان: هیـچ گومـانی تێـدا نیـە، ﴿ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴾، هیـچ گومـان لـەوە دانیـە و شـتێکی چەسـپاوە: کـە خـوا دەزانـێ چـی پەنهـان دەکـەن و، چیـش ئاشـکرا دەکـەن، ئەوانـەی کـە جگـە لە خـوا دەپەرسـتن، ﴿ إِنَّهُۥ

﴿لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡتَكۡبِرِينَ﴾، بەدڵنیایی ئەو خۆبەزلگرانی خۆشناوێن، ئەوانیش خۆبەزل دەگرن لە بەرانبەر بەندایەتیی کردن بۆ خوادا ﷻ، خواش حەز بە چارەیان ناکات.

ئەمە لێی وەردەگیرێ کە خوا ﷻ پێی خۆشە بەندەکانی وابن کە خۆشی بوێن، لە بنەڕەتدا خوا بەندەکانی بۆیە دروستکردوە، کە چاکەیان لەگەڵدا بکات و پێی خۆشە خۆیان وا لێ بکەن کە خوا خۆشی بوێن، بەڵام ئەگەر خۆیان کارێکی وا بەسەر خۆیان بێنن کە لە جیاتی ئەوەی خۆشەویستی خوا بن، ببنە بوغزێنراوی خوا و خوا حەز بە چارەیان نەکات، ئەوە ئۆباڵی خۆیان بە ئەستۆی خۆیان و، خەتای خۆیانە کە وا لە خۆیان دەکەن.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡ﴾، ئنجا باسی ئەو هەڵوێستەیان دەکات، کە ئەگەر پێیان بگوترێ: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە، چ پەیامێك؟ چ بەرنامەیەك؟ ﴿قَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ﴾، دەڵێن: ئەفسانەکانی پێشینان، دیارە ئەوانە سەفسەتەیان کردوە، زانیویانە ئەو بەسەر هاتانەی کە خوا لە قورئاندا دەیانگێڕێتەوە هی پێغەمبەرانن (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) و هی گەلە پێشووەکانن و، ئەفسانە نین، بەڵام بۆ خۆڵکردنە چاوی خەڵکەکەیان و بۆ فێڵ لێکردنیان و هەڵخەڵەتاندنیان گوتوویانە: ئەدی ئەوە نیە قورئان بە زۆریی بەسەرهاتە، کە ڕاستە قورئان (٣/٢)ی بەسەرهاتە، بەڵام بەسەرهاتی پێشینانە و ئەفسانە نیە، بەڵێ بەسەرهاتی گەلە پێشووەکانە، بەڵام نەك بە شێوەی ئەفسانە، بەڵکو گێڕانەوەی ئەو ڕاستییانەیە کە لە مێژوودا بوون و، خوای پەروەردگار پێیان ئاگادارە و لە ژیانی مرۆڤیشدا هەمیشە ئەو ڕاستییانە دووبارە دەبنەوە.

﴿لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ﴾، مادام ئەوە هەڵوێستیانە بەرانبەر بە خوا ﷻ کە دڵیان نکوولیی دەکات لە خوا بەیەکگرتن، لە تەنیا بەندایەتیی کردن بۆ خوا و، ئاواش دوا پەیامی خوا کە دایبەزاندوە بۆ سەر دوا پێغەمبەری خۆی ﷺ، بەوە ناوزەند دەکەن، کە ئەفسانەی پێشینانە، کەواتە: ﴿لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ﴾، با لە سزای ئەوەدا قورساییەکانی خۆیان، گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا هەڵبگرن، ﴿وَمِنۡ أَوۡزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيۡرِ عِلۡمٍ﴾، هەروەها لە قورسایی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن بەبێ زانیاریی، واتە: زانیارییان نیەو پێشیان کەوتوون، یاخود ئەو خەڵکە هەڵدەخەڵەتێنن، کە نەزانین و بێئاگاییان بە فرسەت و هەل دەزانن، یانی: ﴿بِغَيۡرِ عِلۡمٍ﴾، دەگەڕێتەوە بۆ گومڕاکراوەکان، دەشگونجێ بگەڕێتەوە بۆ

گومڕاکەرەکان، وەك دوایی باسی دەکەین، واتە: دەبێ گوناهەکانی خۆیان کە باری قورس و کۆڵی قورسن، بە تەواویی لە ڕۆژی قیامەتدا هەڵبگرن و، بەشێکیش لە گوناهو تاوانی ئەوانەی کە نەزانانە گومڕایان دەکەن، هەڵبگرن، ﴿أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ﴾ ئاگاداربن، ئەها! خراپترین شتە ئەوەی کە هەڵیدەگرن.

مرۆڤ کۆڵێکی بە کۆڵەوەبێ، کۆڵەکەش بریتی بێ لە گوناهو تاوان، بێگومان ئەوە خراپترین کۆڵە پێی بچێتەوە خزمەت خوای پەروەردگار، کەسێك بە کۆڵێ گوناه و تاوانەوە بچێتەوە خزمەت خوا، لە حاڵێکدا کە خوا دروستی کردوە، بۆ ئەوەی بە دەستی پڕ و، سەری بەرز و، ڕووی سوور و، بە هەگبەو تێلەکەی تاعەت و چاکەوە بچێتەوە خزمەتی، بەڵام ئەو بە هەگبەو تێلەکەی گوناهو تاوانەوە، بچێتەوە خزمەتی و، بەڕوو زەردیی و شەرمەزاریی، ئەمە خراپترین کۆڵە لە کۆڵیان ناوە.

ئنجا خوا باسی سەرەنجامی ئەوانە دەکات لە دنیادا و لە دواڕۆژیشدا، تاکو بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر و دوای ویش بزانن کە: پێشووەکان کە بێبڕوا بوون و هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، سەرەنجامیان چۆن بووە! هی وانیش هەروا دەبێ، ﴿قَدْ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ ئەوانەی پێش وانیش پیلانیان گێڕا، واتە: لە دژی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و ئایینی خوا، ﴿فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ﴾ خوا خانووەکانی لە بناغەوە ڕووخاندن، لە بنج و بناغەوە دەریهێنان، ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ﴾ سەربانەکە لەسەرڕا بەسەریاندا ڕما، خانووێك بناغەکەی هەڵکەندرێ، بە دڵنیاییەوە سەرێشی دەڕووخێ، ﴿وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ سزایان بۆ هات لە شوێنێکەوە کە هەستی پێ ناکەن، کە چاوەڕوانییان نەدەکرد، لەوێوە سزایان بۆ هات، ﴿ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يُخْزِيهِمْ﴾ پاشان لە ڕۆژی هەڵسانەوەشدا سەرشۆڕیان دەکات، شەرمەزار و ڕیسوایان دەکات، ﴿وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تُشَـٰٓقُّونَ فِيهِمْ﴾ خوا ﷻ دەفەرموێ: کوان ئەو هاوبەشانەم کە ئێوە مشتومڕتان تێدا دەکردن، شەڕە قسەتان لەبارەیانەوە دەکرد، لەگەڵ بڕواداراندا، کوان ئەو هاوبەشانەی من؟ بێگومان خوا ﷻ هاوبەشی نین، واتە: ئەوەی کە لە خەیاڵ و گومان و وەهمی ئێوەدا، هاوبەشی من بوون، کوان لە کوێن؟ هەڵبەتە ئەوان هیچ وەڵامیان نیە، ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ إِنَّ ٱلْخِزْىَ ٱلْيَوْمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلْكَـٰفِرِينَ﴾ ئەوانەی زانیارییان پێدراوە دەڵێن: ئەمڕۆ سەرشۆڕیی و حاڵ خراپیی بەسەر بێبڕوایاندا هاتوە، واتە: سەرشۆڕیی و حاڵ خراپیی ئەمڕۆ، تاپۆ کراوە لەسەر بێ بڕوایان.

ئنجا پێناسەی وانیش دەكات:

﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾، دەشـگونجێ ئەمـە ڕسـتەیەكی سـەربەخۆ بـێ و، ئـەم مانـای دووەمیـان ڕاسـترە، كـە: ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾، پێناسـە نەبـێ بـۆ ئـەوان، چونكـە: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ إِنَّ ٱلْخِزْىَ ٱلْيَوْمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، ئەوانـەی زانیارییـان پێـدراوە، لـەوێ قسـەكەیان تـەواو دەبـێ، كـە گوتیـان: ئەمـڕۆ زەبوونیـی و سەرشـۆڕیی و حـاڵ خراپیـی و خراپـە دەكەوێتـە سـەر بێبڕوایـان.

ئنجـا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾، ئەوانـەی كـە فریشـتەكان گیانیـان دەكێشـن، لـە حاڵێكـدا كـە ستەمیان لـە خۆیـان كـردوە، ﴿ فَأَلْقَوُاْ ٱلسَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍۭ ﴾، گـەردن كەچییـان پێشـاندا، ملكەچییـان نوانـد و تەسـلیم بـوون، گوتیـان: ئێمـە هیـچ جـۆرە خراپەیەكـمان نەكـردوە !

ئنجا كە نكووڵیی دەكەن لە خراپەكانی خۆیان، دوو ئەگەری هەن:

یەكەم: واپێدەچێ كە خراپەكانی خۆیان پێ چاك بوو بێ لە دنیادا، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٢٤﴾ ﴾ النمل، واتە: شەیتان كردەوەكانیانی بۆ ڕازاندنەوە، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًا ﴿٨﴾ ﴾ فاطر، واتە: ئایا كەسێك كردەوە خراپەكەی خۆی بۆ جوانكراوە و ڕازێنراوەتەوە و بە جوانیی دەیبینێ! وا دیارە ئەو قەناعەت و فیكرە هەڵەیەی كە لە دنیا بوویانە، بەرانبەر بە كردەوە و ڕێبازو هەڵسوكەوتە خراپەكانی خۆیان، هەر لەگەڵ خۆیانی دەبەن بۆ ئەوێ، بۆیە دەڵێن: ﴿ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍۭ ﴾، ئێمە هیچ خراپەیەكمان نەكردوە، ئەم (مِن)، كە چۆتە سەر (سُوٓءٍۭ)، واتە: هەر هیچ، نە كەم، نە زۆر خراپەمان نەكردوە !

دووەم: دەزانن كە خراپەیان كردوە، بەڵام لەوێ نكووڵیی دەكەن و پێیان وایە كە نكووڵیی كردن و درۆكردن، دادیان دەدات! ﴿ بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، پێیان دەگوترێ: با خراپەتان كردوە، بێگومان خوا زانایە بەوەی كە كاتێ خۆی دەتانكرد.

﴿ فَٱدْخُلُوٓاْ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، ئنجـا ئێسـتا بچنە نێـو دەروازەكانی دۆزەخەوە، تێیانــدا بــە هەمیشــەیی دەمێننــەوە، ﴿ فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴾، بــە دڵنیاییــەوە خراپتریــن شــوێن بــۆ تێــدا حەوانــەوەی خۆبەزلگــران، دۆزەخــە، یــانی: ئەگــەر خۆبەزلگــران، شــوێنێكیان هەبــێ تێیــدا نیشــتەجێ بــن، تەنیــا دۆزەخــە، ئەوێــش خراپتریــن شــوێنی تێــدا نیشــتەجێ بوونــە.

ئنجـا دێتـە سـەر بـاسی پارێـزکاران، وەك بەراوردێـك لەگـەڵ ئـەو هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر و کافرانـەدا، کـە پارێـزکاران هەڵوێسـتیان بەرانبـەر پەیامـی خـوا و بەرانبـەر کتێبـی دابەزێـنراوی خـوادا ﷻ چۆنـە؟ سەرەنجامیشـیان چـۆن دەبـێ؟ دەفەرمـوێ: ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ﴾، هەروەهـا بەوانـەی کـە پارێزیـان کـرد بـوو گوتـرا: پەروەردگارتـان چـی دابەزانـدوە.

پارێزیـان کـرد بـوو، واتـە: خۆیـان پاراسـتبوو لـە هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە خـوا پێـی ناخۆشـن، کـە خـوا ﷻ بـە گشـتی دوو جـۆر شـتی پـێ ناخۆشـن:

أ / ئەرکێك کە دایناوە بیچوێنی.

ب / قەدەغەیەك کە دایناوە بیشکێنی.

هەڵبەتە گەورەترین ئەرك کە خوا لەسەر بەندەکانی دایناوە، ئەوەیە کە بیپەرستن و بەندایەتیی بۆ بکەن و هاوبەشی بۆ دانەنێن، ﴿يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ﴿٥٩﴾﴾الأعراف، واتە: ئەی گەلەکەم خوا بپەرستن جگە لەو پەرستراوێکی دیکەتان نیە، ئەوە گەورەترین و، بەرزترین و، پیرۆزترین ئەرکە کە خوا لەسەر بەندەکانی دایناوە.

خراپتریـن شـتیش کـە خـوا لێـی قەدەغـە کـردوون، ئەوەیـە کـە بەندایەتیـی بـۆ خـوا نەکـەن، یـان لەگـەڵ بەندایەتیـی کـردن بـۆ خـوادا، هاوبەشـانی بـۆ پەیـدا بکـەن، واتـە: بەشـێك لـە بەندایەتیـی کـە تەنیـا دەبـێ بـۆ خـوا بکـرێ، بـۆ غەیـری خـواشی ئەنجـام بـدەن، کـە ئـەوە شـیرکە، شـیرکیش خراپتریـن شـتە، ئەوانـەی خۆیـان پاراسـتوە، واتـە: خۆیـان پاراسـتوە لـە چوانـدنی ئـەرکی تەنیـا خواپەرسـتیی و، شـکاندنی قەدەغـەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان، پێیـان دەگوتـرێ: پەروەردگارتـان چـی دابەزانـدوە؟ ﴿قَالُوا خَيْرًا﴾، گوتیان: باشـترین شـت، باشـترین بەرنامـە، باشـترین پەیامـی دابەزانـدوە.

ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾، ئەوانـەی چاکەیـان کـردوە، لـەم ژیـانی دنیایـەدا، چاکەیـان بـۆ هەیـە، هـەر لـەم ژیـانی دنیایـەدا بەرهەمـی چاکەکارییەکـەی خۆیـان وەردەگرنـەوە، کـە بریتیـە لـەوەی مـرۆڤ بوونناسـییەکی ڕێـك و ڕاسـتی هەبـێ، لـە خـۆی حاڵیـی بـێ کێیـە؟ لـە کوێـوە هاتـوە؟ بۆچـی هاتـوە؟ دەبـێ چـۆن بـژی؟ بـۆ کـوێ دەچـێ؟ هەڵوێسـتی ڕاسـت و دروسـت دەبـێ سـەبارەت بـە دەوروبـەری، بـە بوونـەوەر، بـە دروسـتکراوەکانی خـوا، ئنجـا بەهـۆی ئیمانـەوە لەبـەر ڕۆشـناییدا دەژی بـە دڵێـکی ئارامـەوە و بـە پاکیـی دەژی و، خـۆی لـە قەدەغـە کـراوەکان دەپارێـزێ و، هەوڵـدەدات

سوود بە خەڵك بگەیەنێت و، بە دڵ و دەروونێكی پاك دەژی و بە زمان و ئەندامانێكی پاكەوە و دەیانپارێزێ لە گوناهو تاوان، بە دڵنیاییەوە: ئا ئەوە بۆ خۆی گەورەترین چاكەیە لە ژیانی مرۆڤدا، كە خوا بیدات بە مرۆڤ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ فِى هَٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةٌ ﴾، ئەوانەی چاكەیان كردوە، هەر لەم ژیانە دنیاییەدا چاكەیان بۆ هەیە، ﴿ وَلَدَارُ ٱلْءَاخِرَةِ خَيْرٌ ﴾، مسۆگەر مەنزڵگای دوارۆژ باشتریشە، بگرە هەر ئەصڵەن بەراورد ناكرێ لەگەڵ هی دنیادا، بەڵام چاكەكاریی و دینداریی و خواپەرستیی و بەندایەتیی بۆ خوا كردن، مرۆڤ هەر لە دنیادا لێی بەهرەمەندە پێش دوارۆژ، ﴿ وَلَنِعْمَ دَارُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، باشترین مەنزڵگاش مەنزڵگای پارێزكارانە، ئەمە لە ڕووی ڕێزمانەوە ئاوایە: (وَلَنِعْمَ الدَّارُ دَارُ المُتَّقِين)، باشترین مەنزڵگا مەنزڵگای پارێزكارانە، كە بەهەشتە.

ئنجا دێتە سەر وەسف كردنی مەنزڵگای پارێزكاران، ﴿ جَنَّٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا ﴾، چەند باغێكی هەمیشەیین، باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزارێكی هەمیشەیین، ﴿ يَدْخُلُونَهَا ﴾، دەچنە نێویان، ﴿ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بەژێر كۆشك و تەلارەكانیاندا دەڕۆن، كە لە نێو ئەو باغ و گوڵ و گوڵزارەدا بنیاتنراون، ﴿ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ ﴾، بۆ ئەوان هەیە هەرچی حەزی لێ بكەن، هەرچی بیانەوێ، هەرچی بیانەوێ بە ڕەهایی و بەبێ سنوردارکردن، ﴿ كَذَٰلِكَ يَجْزِى ٱللَّهُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە خوا پاداشتی پارێزكاران دەداتەوە.

ئنجا دەگونجێ ئەمە هەر تەواوكەری ئەوەی پێشێ بێ، كە وەصفی پارێزكارانە: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ ﴾، ئەوانەی كە فریشتەكان گیانیان دەكێشن لە حاڵێكدا كە پاك و چاكن.

دەشگونجێ ئەمە ڕستەیەكی سەربەخۆ بێ، خوا ﷻ باسی ئەوانەمان بۆ دەكات كە لە دنیادا خۆیان پاك و چاك ڕاگرتوە، فریشتەكان كە گیانیان دەكێشن چۆنیان گیان دەكێشن؟

﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ ﴾، ئەوانەی كە لە حاڵێكدا پاك و چاكن، فریشتەكان گیانیان دەكێشن، ﴿ يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمُ ﴾، پێیان دەڵێن: ئاشتیی، سەلامەتییتان لەسەر بێ، ﴿ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، بچنە بەهەشتەوە بەهۆی ئەوەوە كە ئەنجامتان دەدا و، دەتانكرد، بەهۆی كردەوە باشەكانتانەوە، كە بێگومان كردەوە باشەكانی مرۆڤەكان، هۆكارن بۆ چوونە بەهەشت، بەڵام نرخی بەهەشت نین، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا باسی دەكەین، كردەوە باشەكانی مرۆڤەكان هۆكارن بۆ چوونە نێو بەهەشت، بەڵام بارتەقاو بەرانبەری بەهەشت نین، چونكە بەهەشت زۆر لەوە بەرزو باڵاترە، نرخەكەی ئەو كردەوانەبن، بەڵام كردەوەكان هۆكارن.

خـوا ﷻ دوایـی دێتـەوە سـەر بـاسی بـێ بـڕواو هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، دەفەرمـوێ: ﴿ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَ ﴾، ئایـا چاوەڕێـی چـی دەکـەن، جگـە لـەوەی کـە فریشـتەکان بێنـە لایـان، یـان فەرمـانی پـەروەردگارت بـێ.

یـانی: فریشــتەکان بێــن بــۆ گیــان کێشــانیان، یــان فەرمــانی پــەروەردگارت بــێ بــۆ فەوتاندنیـان و بنبڕکردنیـان، یاخـود بـۆ کۆتایـی پێهاتنـی ئـەم ژیـانی دنیایـەو، پێچرانـەوەی ئـەو قۆناغـەی ژیـانی مـرۆڤ و هاتنـی قۆناغـی دیکـە.

﴿ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، ئەوانـەی پێـش وانیـش هەروایـان کـرد، واتـە: هـەروا لەسـەر خراپـە بـەردەوام بـوون، تاکـو یـان فریشـتەکان گیانیـان کێشـان، لـە کاتی مـردنی ئاسـایی خۆیانـدا، یـان بـە بەڵایـەك، خـوا ﷻ لـە بەینـی بـردن و جـۆ ماڵـی کـردن و، ڕایماڵیـن، وەك خـوا ﷻ بۆمـان بـاسی گەلـی نـووح و، گەلـی عـاد و، گەلـی ثمـوود و، گەلـی لـووط و، گەلـی شـوعەیب و، ئـەو گەلانـە دەکات کـە خـوا ﷻ بـە بـەڵا لـە بەینـی بـردوون، ﴿ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ ﴾، خـواش سـتەمی لێنەکـردن، لـەو گەلـە پێشـووانە، کـە ئـاوا لـە بەیـن چـوون، ﴿ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴾، بەڵکـو خۆیـان سـتەمیان لـە خۆیـان دەکـرد، ئەگەرنـا خـوا ﷻ لێـی ناوەشـێتەوە و شایسـتەی نیـە سـتەم بـکات، پێویسـتیشی بـە سـتەم نیـە، کەسـێك سـتەم دەکات کـە ئامانجێـکی هەبـێ لـە ڕێـی دادگەرییـەوە بـۆی نەیەتـە دی، بـە ناچاریـی ڕێی زوڵمـی بـۆ بگرێتەبـەر، بـەڵام خـوا هیـچ ئامانجێـکی نیـە کـە لـە دەرەوەی خۆیـدا بیهێنێتـەدی:

یەکەم: خوا پێویستیی بە غەیری خۆی نیە.

دووەم: خوا ﷻ لێی ناوەشێتەوە و چاوەڕوانیی لێ ناکرێ ستەم بکات، چونکە زوڵم سیفەتێکی خراپە و ناتەواوییە و، خوای پەروەردگاریش هەرچی سیفەتی بەرزو جوانە هەیەتی، هەرچی ناوی چاك و پەسندە هەیەتی و، دوورە لە هەموو هەڵەو کەم و کوڕییەك.

ئنجـا ئەوانـە کـە سـتەمیان لـە خۆیـان کـرد بـوو، بـەڵای خوایـان بـۆ هـات، ﴿ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ ﴾، خراپــەکانی کــە ئەنجامیــان دابــوون، تووشــیان بــوون، واتــە: ســزای خراپـەکانی کـە ئەنجامیـان دابـوون، دەرەنجامەکەیانیـان تـووش بـوو، ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴾، ئـەوەی کـە گاڵتەیـان پێدەکـرد، ئابڵووقـەی دان، دەوری دان، ئـەوەش کـە گاڵتەیـان پێدەکـرد بریتـی بـوو لـە هاتنـی سـزای خـوا، کـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) هەڕەشـەیان پـێ لـە کافـرەکانی ڕۆژگاری خۆیـان دەکـرد، ئـەوە کـە گاڵتەیـان پـێ دەکـرد، هـەر ئەوەندەیـان زانی کـە گەمـارۆی داون.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

پەرستراوی هەق و ڕاست، تەنیا خوایە، بەڵام ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، دڵیان نكووڵیی لە یەكتایی خوا دەكات و خۆ بەزلگرن، خواش پەنهان و ئاشكرایان دەزانێ و چارەی خۆ بەزلگرانیشی ناوێ:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١- ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾، پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە، واتە: بەو بەڵگانەی كە ڕابردن، بەو هەموو شتانە كە باسكران، دەركەوت كە پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە، ئەویش خوایە ﷻ، واتە: ئەو شتانەی كە ڕابردن لە ئایەتی یەك (١)ەوە، تاكو ئایەتی ژمارە بیست و یەك (٢١)، كە لە دوو دەرسی پێشوودا شیمان كردنەوە، هەموویان بەڵگەن لەسەر ئەوە كە یەك كەس شایستەی پەرستنە، ئەویش خوایە ﷻ، چونكە هەر ئەو بەدیهێنەر و پەروەردگار و خاوەنی هەموو چاكەو نیعمەتەكانە لە ژیانی ئێوەدا، بۆیە هەر ئەویش شایستەیە بەندایەتیی بۆ بكرێ و بپەرسترێ.

(پەرستن): واتە: ئەوپەڕی خۆشویستن، ئەوپەڕی بە گەورەگرتن، ئەوپەڕی پشت پێ بەستن، ئەوپەڕی مل بۆ كەچكردن، ئەوپەڕی بە بەرز گرتن، ئەوانە تەنیا شایستەی خوای پەروەردگارن، لە سوورەتی **(الصافات)**یش لە ئایەتی (٤)دا، دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴾، واتە: بێگومان پەرستراوی ئێوە یەكە.

لێرەش دەفەرمووێ: ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾، پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە.

ئایا حیكمەتی ئەو جیاوازییە چییە ؟!

چونکە ئەوەی سوورەتی (**الصافات**)، لە سەرەتای سوورەتەکەوەیە لە ئایەتی (٤)دا، بۆیە بە جەختکردنەوەوە فەرموویەتی: (بێگومان پەرستراوی ئێوە یەکێکە)، بەڵام لێرە - لە (**النحل** - ٢٢)دا - خوا لە بیست (٢٠) ئایەتی ڕابردوودا، زۆر باسی سیفەت و کردەوەکانی خۆی کردوە و، باسی نیعمەت و چاکەکانی خۆی کردوە لە ژیانی مرۆڤدا، بۆیە فەرموویەتی: (پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە)، یانی: ئەو پەرستراوەی ئەو شتانەی بۆ کردوون کە باسکران.

٢- ﴿ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ ﴾، ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، کە دڵیان نکووڵیلێکەرە، واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەر و کافرەکان لە ئەنجامی بێبڕواییاندا بە ڕۆژی دوایی، نکووڵیی دەکەن، نکووڵیی لەچی دەکەن؟ لە تەنیا پەرستراوێتیی خوا، لە خوا بە یەکگرتن (**توحيد الله**)، (**الإِنْكارُ: الجُحُودُ وَعَدَمُ الإِقْرار**)، (**إِنْكار**): بریتیە لە پێ لێنەنان و دان پێدانەهێنان و نکووڵیلێکردن.

٣- ﴿ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾، هەروەها ئەوان خۆ بەزلگرن، ﴿ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾، (**أَي: أَنَّ الإِستِكْبارَ مُتَمَكِّنٌ فِيهِم**)، خۆ بەزلگریی زۆر لەواندا سیفەتێکی ڕۆچوویە، ئەوان خۆ بەزلگرن، واتە: خۆ بەزلگرتن لە بەرانبەر خوا و بەندایەتیی کردن بۆ خوادا و، لە بەرانبەر وەڵامدانەوەی پێغەمبەرانی خوادا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَام**) لەوان دا بۆتە سیفەتێکی ڕۆچووی ڕیشەدار.

٤- ﴿ لَا جَرَمَ ﴾، واتە: (**حَقًّا**)، (**الجُرْمُ: القَطْعُ، قَطْعُ الثَّمَرَةِ عَنِ الشَّجَرِ، لاَ جَرَمَ: أَي حَقًّا، أَو لاَ - لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ - قَطْعًا**)، وشەی (**جَرْم**) بەوە دەگوترێ: کە میوە لە درەخت بکرێتەوە، واتە: چنینی میوە.

ئنجا ﴿ لَا جَرَمَ ﴾، واتە: (**حَقًّا**)، یانی: ئەو شتە ڕاستە، چەسپاوە.

هەندێکیش گوتوویانە: ﴿ لَا جَرَمَ ﴾، یانی: (لا)یەکە بۆ نەفی هەڵوێستێکی ئەوانە هی پێشێ، یانی: (**لاَ لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ**)، نا وانیە وەك ئێوە دەڵێن، (**جرم**)، یانی: بەدڵنیایی (**قَطْعاً**).

یان: ﴿ لَا جَرَمَ ﴾، یانی: بە دڵنیایی ئەو شتە ئاوایە.

٥- ﴿ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴾، خوا دەزانێ چی پەنهان دەکەن و چی ئاشکرا دەکەن، ئەمە بەپێی سیاق دەزانرێ مەبەست پێی چییە! بۆ بێبڕوایان و هاوبەش بۆ خوا دانەران، واتە: ئەوەی کە پەنهانی دەکەن لە گوناهو تاوان و شیرك، کە لە هەموو گوناهەکان گەورەترە، خوا

ئەوەش دەزانێ و، ئەوەی ئاشکراشی دەکەن، دیارە گوناهو تاوانەکان، لە پێش هەمووشیانەوە کوفر و شیرك و ئیلحاد و نیفاق، کە هەم جۆری پەنهانیان هەیە، کە تەنیا خاوەنەکەیان بۆخۆی دەزانێ و خەڵك هەستیان پێ ناکات و، جۆری ئاشکراشیان هەیە، خوا هەموویان دەزانێ.

٦- ﴿إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْتَكْبِرِينَ﴾، بێگومان ئەو خۆ بەزلگرانی خۆش ناوێن، مانای ئەمە ئاوای ێ دێتەوە: (**إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الكُفَّارَ المُستكْبِرِين، أو المُشْرِكِينَ المُستكْبِرِين**)، خوا بێبڕوایانی، یان هاوبەش دانەرانی خۆ بەزلگری خۆش ناوێن.

ئنجا ئەمە: بریتیە لە چەسپاندنی شتێك، چەسپاندنی حوكمێك بە بەڵگەكەیەوە، چونكە: خوا حەز بە چارەی خۆ بەزلگران نەكات و، بشتوانێ سزایان بدات، كەواتە: سزادرانیان مسۆگەرە.

هەروەها ئەمە ئەوەشی لێ وەردەگیرێ، كە خوا ﷻ مرۆڤەكانی بۆیە خولقاندوون: وابكەن خۆشی بوێن و ڕێزیان لێ بگرێ و، سۆزو بەزەیی خۆی و، كەرەم و بەخشندەیی خۆی لەگەڵیاندا بەكاربێنێ.

كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْتَكْبِرِينَ﴾، واتە: خوا ﷻ حەز بە چارەی خۆ بەزلگران ناكات، ئەگەرنا ئەگەر لەبەر خۆ بەزلگرییان نەبوایە، ئەگەر لەبەر كوفر و شیرك و، گوناهو تاوانیان نەبوایە، خوا دەیویست وابن كە خۆشی بوێن، چونكە خوا لە ئەصڵدا بۆیە خولقاندوونی، كە بەوجۆرەبن چاكەیان لەگەڵدا بكات، خوا حەزی دەكرد كە وابكەن خۆشویستراو بن، نەك بوغزێنراو، بەڵام خۆیان بەو شێوەیان لەخۆیان كردوە.

مەسەلەی دووەم:

بێبڕوایـەكان ئەگـەر لەبـارەی قوڕئانـەوە بدوێنرێـن، دەڵێـن: ئەفسـانەی پێشـینانە! بـەڵام سـەرەنجام گوناهـی خۆیـان، بـە تەواویـی و، هـی ئەوانەش كـە گومڕایـان كردوون، بەشـێكیان لـە كۆڵ دەنێـن و، هەڵدەگرن لـە ڕۆژی دواییـدا:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡ قَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٢٤ لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَمِنۡ أَوۡزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيۡرِ عِلۡمٍۗ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ٢٥ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم ﴾، هەروەها ئەگەر پێیان گوترا، یانی: بەو بێبڕوا و هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی كە باسكران.

٢- ئەگەر پێیان گوترا و پرسیاریان لێكرا: ﴿ مَّاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡ ﴾، پەروەردگارتان چی دابەزاندوە؟ دەڵێ: {**(ما) الإستفهَامِية، و (ذا) إسْمُ الإشَارَة**)، (ما) بۆ پرسیارەو (ذا) بۆ ئاماژەیە، (**مَاذَا**)، یانی: (**مَا هو الَّذِي أَنْزَلَهُ رَبُّكُمْ**)، پەروەردگارتان، خاوەنتان چی دابەزاندوە؟ ئەوەی كە پەروەردگارتان دایبەزاندوە، چییە ؟

٣- دەڵێن چی؟ ﴿ قَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾، دەڵێن: ئەفسانەی پێشینانە، كە پێشتر باسمان كرد، (**أساطير**)، كۆی (**أُسطورة**)یە، ئەوەیان بەهێزترە، ئەفسانە بەسەرهاتێكە گێڕدراوەتەوە، بەڵام وەهم و خەیاڵ دروستی كردوە، حەقیقەتی نەبووە لەسەر ئەرزی واقیع، ئەوە پێی دەگوترێ ئەفسانە، واتە: ئەفسانەی پێشینانە.

هەندێكیـش گوتوویانـە: (**أسـاطِير جَمْـعُ أسْـطَار، وأسـطر، وَهُـوَ جَمْـعُ سَـطْر**)، (**سَـطْر**)، یـانی: دێـڕ، (**أسْـطَار**) و (**أسـطر**)، یـانی: دێـڕەكان، واتـە: ئـەو شـتانەی كـە نووسراونـەوە كاتی خـۆی لـە بەسـەرهاتی پێشـووان.

٤- ﴿ لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، با لە ڕۆژی دوایی دا، لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، گوناهەكانی خۆیان بە تەواویی هەڵبگرن، لە ئەنجامی ئەو قسە و ڕەفتار و، ئەو بیر وبۆچوونانەیاندا، شایستەی ئەوەن كە گوناهەكانیان، قورساییەكانیان، بە تەواویی هەڵبگرن.

(أَوْزَار: جَمْـعُ وِزْر، أَي ثِقْـل: الذَّنْـبُ وَالجُـرْمُ الَّـذِي يُثْقِـلُ فَاعِلَـهُ)، ئـەو گوناهـو تاوانـەی کـە بـاری شـانی بکەرەکەی قـورس دەکات.

٥- ﴿وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم﴾، هەروەها بەشێك لە گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن، واتە: هەمووی نا، بەشێکیان لێ هەڵدەگرن، ئنجا ئایا چۆنیان گومڕا دەکەن ؟

٦- ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، بەبێ زانیاریی، ئەمە (تَفْظِيعُ التَّضْلِيلِ لاَ تَقييدُهُ)، ئەمە بۆ ئەوەیە کە گومڕاکردنەکە زۆر ناشیرین و ناقۆڵا بخرێتە بەرچاو، بۆ ئەوە نیە کە ئەگەر کەسێك بە زانیارییەوە خەڵك گومڕا بکات، قەیدێ نەکات، بەڵام لەبەرئەوەی بەبێ زانیاریی خەڵك گومڕا دەکەن، شتێکی خراپە! نا، بەڵکو ئەمە زیاتر بۆ ناقۆڵا و، ناشیرین دەرخستنی گومڕاکردنەکەیانە.

﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾: ئەمە دوو واتای هەن:

١/ (حَالٌ مِنْ ضَمِيرِ النَّصْبِ) فَالضالُّون يحسبُونَ إِضْلاَلَ المُضِلِّين لهم: نُصْحَاً!)، یانی: گومڕایەکان گومڕا کردنی گومڕاکەرەکان بۆیان، بە دڵسۆزیی و پەرۆشییان بۆیان دەزانن !

٢/ یاخود: ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، بۆ بکەر (فاعل)ەکە دەچێتەوە، واتە: گومڕاکەرەکان ئەو خەڵکەی کە گومڕایان دەکەن، بەبێ زانیاریی گومڕایان دەکەن، واتە: بێئەوەی کە خۆیان بە ڕێی ڕاست بزانن، پێش خەڵك دەکەون بە ڕێی چەوت و لار و هەڵەدا و، بەبێ زانیاری پێش خەڵك دەکەون، یان گومڕاکراوەکان بێ زانیارین و گومڕاکەرەکان نەزانیی و سادەیی و نەفامییان دەقۆزنەوە، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الزخرف) ئایەتی (٥٤)دا دەربارەی فیرعەون دەفەرموێ: ﴿فَٱسْتَخَفَّ قَوْمَهُۥ فَأَطَاعُوهُ﴾، (فَٱسْتَخَفَّ)، دوو واتای هەیە:

یەکەم: سووکی کردن، عەقڵی سوککردن، هەڵیخەڵەتاندن، ئەوانیش بەقسەیان کرد.

دووەم: تەماشای کرد سووکەڵەن، عەقڵ سووکن، ئەویش عەقڵ سووکیی ئەوانی ئیستیغلال کرد و گومڕای کردن.

٧- ﴿أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ﴾، ئاگادار بن! خراپترین شت کە هەڵیانگرتوە، ئەوەیە کە ئەوان هەڵیانگرتوە، کە گوناهەکانی خۆیانە بە تەواویی و، بەشێکیش لە گوناهی ئەوانەی کە نەزانانە گومڕایان دەکەن، نەزانانە بە نسبەت گومڕاکراوەکانەوە، نەزانیی و نەفامیی و بێ ئاگاییان بە هەل و دەرفەت زانیون، یاخود نەزانانە یانی: گومڕاکەرەکان نەزانانە پێش خەڵك دەکەون و خەڵك گومڕا دەکەن.

لە سووڕەتی (**العنكبوت**)یشدا هەمان مەبەست هاتوە: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ
ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَىْءٍ إِنَّهُمْ
لَكَٰذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ
يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

واتە: ئەوانەی بێبڕوان بەوانەیان گوت کە بڕوادارن: شوێن ڕێبازی ئێمە بکەون با هەڵەکانتان، گوناهەکانتان بۆ هەڵبگرین، گوناهەکانیشیان لێ هەڵناگرن، هیچ لە گوناهی ئەوان هەڵناگرن و ئەوان درۆ دەکەن، بەڵکو قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن و وێڕای قورساییەکانی خۆیان، قورسایی ئەوانەش کە گومڕایان کردوون، هەڵدەگرن، لە ڕۆژی هەڵسانەوەشدا لێیان دەپرسرێتەوە لەوەی کە بە درۆ دەیڵێن.

وەڵامدانەوەی پرسیارێك :

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ هُم بِحَٰمِلِينَ مِنۡ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَيۡءٍۖ وَمَا ﴾، دواییش دەفەرموێ: ﴿ وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ وَأَثۡقَالٗا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡ ﴾، ئایا لە نێوانیاندا تێکگیران نیە؟ دەڵێین: نەخێر چونکە ئەوان دەیانگوت: گوناهەکانتان لێ هەڵدەگرین، یانی: گوناهەکانتان لە کۆڵ دەکەینەوە، هەموویان لە کۆڵێ دەنێین، خواش دەفەرموێ: ڕاست ناکەن، گوناهەکانیان لە کۆڵ ناکەنەوە و نایخەنە سەر کۆڵی خۆیان، ئایەتەکەی دوای ئەویش دەفەرموێ: گومڕاکەرەکان، گوناهەکانی خۆیان، قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن و لەگەڵ قورسایی خۆیان و گوناهی خۆیان، گوناهی دیکەش هەڵدەگرن، واتە: هی ئەوانەی کە گومڕایان دەکەن، بەڵام بەبێ ئەوەی کە لە گوناهی ئەوان کەم بێتەوە، وەك لەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺدا هاتوە، دەفەرموێ: {**مَنْ سَنَّ فِي الإِسْلَامِ سُنة حَسَنة، فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدَه مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ، وَمَنْ سَنَّ فِي الإِسْلَامِ سُنة سَيِّئَةً، كانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ**}، (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم**: ١٠١٧).

ئەم فەرمایشتە چەمك و واتای ئایەتە بە پێزەکان زیاتر دەردەخات، دەفەرموێ:

هەر کەسێك لە ئیسلامدا ڕێیەکی باش دابڕێژێ، کردەوەیەکی باش ئەنجام بدات، ئەوە پاداشتی ئەو کردەوە چاکەی هەیە و، پاداشتی هەر کەسێکیش کە لە دوای وی ئیش بەو کردەوە چاکە بکات و بەو ڕێیەدا بڕوات، پاداشتی ئەویشی هەیە، واتە: لە پاداشتی ئەویشدا بەشدارە، بێ ئەوەی کە لە پاداشتی خۆیان کەمبێتەوە، (یانی: ئەوانەی کە دوایی چاکەکە ئەنجام دەدەن، با چاویشیان لەو بێ و بەهۆی ئەوەوە ئەو چاکەیە بکەن، بەڵام ئەوانیش پاداشتی خۆیان بەتەواویی هەیە، بەڵام ئەو کەسەش کە ڕەنگەکەی ڕشتوە و ڕێیە چاکەکەی داناوە، لە پاداشتی ئەواندا بەشدارە و بە قەدەر ئەوان پاداشتی هەیە، بەڵام ئەوانیش پاداشتی خۆیان هەر لە جێی خۆیەتی)، هەروەها هەر کەسێك لە ئیسلامدا ڕێیەکی خراپ دابنێ، کردەوەیەکی خراپ ئەنجام بدات، گوناهی ئەو کردەوە خراپە لەسەر خۆیەتی و، گوناهی هەرکەسێکیش کە کار بەو کردەوە خراپە بکات و، بەو ڕێیە خراپەدا بڕوات، بەبێ ئەوەی کە لە گوناهی ئەنجامدەرانی خراپەکە کەم بێتەوە.

ئەم ڕستەیە: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡ ﴾، ئەگەر پێیان گوترا: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە؟ ئەمەی لێوەردەگیرێ کە کاتێ خۆی کافرەکان لەبارەی قورئانەوە لە

پێغەمبەر ﷺیان پرسیوه و لێیان کۆڵیوەتەوە، ئنجا لەوبارەوە، فەرموودەیەك دێنین كە بوخاریی دەیهێنێ لە (أبو ذر)ەوە، دەفەرمویٚ:

{عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: كُنْتُ رَجُلاً مِنْ غِفَارٍ فَبَلَغَنَا أَنَّ رَجُلاً قَدْ خَرَجَ بِمَكَةَ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَقُلْتُ لأَخِي (أُنَيْس) انْطَلِقْ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ كَلِّمْهُ وَأْتِنِي بِخَبَرِهِ، فَانْطَلَقَ فَلَقِيَهُ، ثُمَّ رَجَعَ، فَقُلْتُ: مَا عِنْدَكَ؟ فَقَالَ: وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلاً يأمُرُ بالْخَيْرِ وَيَنْهَى عَنْ الشَّرِّ، فَقُلْتُ لَهُ: لَمْ تَشْفِنِي مِنَ الْخَبَرِ، فَأَخَذْتُ جِرَابا وَعَصاً، ثُمَّ أَقْبَلْتُ إِلَى مَكَة فَجَعَلْتُ لاَ أَعْرِفُهُ وَأَكرهُ أَنْ أَسالَ عَنهُ، وَأَشْرَبُ مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ، وَأَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ...} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٣٢٨).

واتە: ئەبو زەڕ خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: من پیاوێك بووم لە هۆزی غیفار، پێمان گەیشت كە پیاوێك لە مەككە پەیدا بووە، پێی وایە كە پێغەمبەرە، بە (ئونەیس)ی برام گوت: بچۆ ئەم پیاوەم بۆ ببینەوە و قسەی لەگەڵدا بكەو هەواڵەكەم بۆ بێنەوە، چو و پێی گەیشت و گەڕایەوە، گوتم: هەواڵی چیت لە لایە؟ گوتی: سوێند بە خوا پیاوێكم بینی فەرمانی بە چاكە دەكرد و بە خەڵكی دەگوت: چاكە بلێن و، ڕێشیی لێدەگرتن لە خراپە (هەر ئەوەندە)، منیش گوتم: هەواڵەكەت بە تەواویی بۆ نەهێنامەوە، منیش جەواڵێكم هەڵگرت، (دیارە خورجێنێك، توورەگەیەك، شتێك بووە، خۆراكی تێدابووە) و گۆچانێكیشم پێ بوو، دوایی بەرەو مەككە چووم، بەڵام من ئەوم نەدەناسی، (موحەممەدم ﷺ نەدەناسی)، پێشم خۆشنەبوو لە خەڵك بپرسم، بۆیە لە مزگەوت مامەوە و لە ئاوی زەمزەمم دەخواردەوە و، لە مزگەوت دابووم، دوایی درێژەی بەسەرهاتەكەی باس دەكات كە چۆن پێغەمبەری خوای ﷺ ناسیوە و مسوڵمان بووە.

كەواتە: عەرەبەكان لێیان كۆڵیوەتەوە كە پێغەمبەر ﷺ كێیە؟ چی دەڵێ؟ چۆن دەڵێ؟ قوڕەیشییەكان ناسیویانە، بەڵام خەڵكی دیكە غەیری قوڕەیش، هاتوون پەیسەریان كردوە و سۆراغیان كردوە.

مەسەلەی سێیەم:

کافرانی پێشووش پیلانیان گێڕا لە دژی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) و پەیامەکانی خوا، بەڵام خوا پیلانەکەیان لە بیخەوە هێناو بەسەریاندا ڕما، لە ڕۆژی قیامەتیشدا، خوا ڕیسوایان دەکات و، کاتێک لەبارەی پەرستراوەکانیان لێیان دەپرسێ: کوان؟ لە کوێن؟ زانایان وەڵام دەدەنەوە: کە ئەمڕۆ بێبڕوایان بەس ڕیسوایی و شەرمەزارییان پێبڕاوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنۡيَٰنَهُم مِّنَ ٱلۡقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيۡهِمُ ٱلسَّقۡفُ مِن فَوۡقِهِمۡ وَأَتَىٰهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يُخۡزِيهِمۡ وَيَقُولُ أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمۡۚ قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ إِنَّ ٱلۡخِزۡيَ ٱلۡيَوۡمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١- خوا ﷻ بۆ بێبڕوایانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ و سەرجەم ڕۆژگارەکانی دیکە، تاکو دنیا کۆتایی دێ، باسی ئەزموونی بێ ئاکامی کافرانی پێش خۆیانیان بۆ دەکات، کە وا مەزانن هەر ئێوە دژایەتیی پێغەمبەری خاتەمتان ﷺ کردوە و، بەرەنگاری پەیامە نوورانییەکەی بوونەتەوە، بەڵکو کافرانی پێش ئێوەش هەر ئەوە عادەتیان بووە، بەڵام تەماشا بکەن سەرەنجامیان چۆن بووە ؟!

﴿ قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، بەدڵنیایی ئەوانەی پێش وانیش پیلانیان گێڕا، (مَكْر) بە مانای: (فێڵ، پیلان، هەڵخەڵەتاندن، فریودان) دێ، ئنجا ئایا چییان کردوە تاکو خوا ناوی لێبنێ پیلان ؟! زانایان دەڵێن: (**عَدَّ إِضْلَالَهُمْ لأَتْبَاعِهِمْ مَكراً، إِذ سَمّوا القُرْآنَ أَساطِيرَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ لَيْسَ كَذَلِكَ** !).

بۆیە کردەوەکەیان ناونراوە (مَكر)، چونکە هەوڵیانداوە شوێنکەوتوەکانیان گومڕا بکەن، ئەویش بەوە کە وایان بۆ وێنا کردوون: قورئان ئەفسانەی پێشینانە، کە زانیویشیانە وانیە! ئنجا ئەو کردەوەیان بە مەکر و پیلان و فێڵ ناوزەند کراوە و هەرواشە.

٢- ﴿ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ ﴾، خوا خانووەکانیانی لە ڕیشەوە هێنان، (**القَوَاعِدُ: الأُسُسُ والأَساطِين الّتِي تُجْعَلُ عُمُدَاً للبناءِ يُقَامُ عَلَيْهَا السَّقْفُ**)، (**قَوَاعِد**) ئەو بناغە و، کۆڵەکانەن کە دەکرێن بە بناغە و دیوار و سەقفەکە لەسەریان دەوەستێ، ﴿ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ ﴾ واتە: خوا خانووەکانیانی لە بناغەوە ڕووخاندن، کە ئەوە لە شوێنی دیکەشدا هاتوە، خوا لە ئایەتی ژمارە (٢)ی سوورەتی (**الحشر**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا۟ ﴾، واتە: خوا لە شوێنێکەوە، لەلایەکەوە بۆیان هات، کە بە خەیاڵیاندا نەدەهات و حیسابیان بۆ نەکرد بوو !

ئنجا بێگومان بینایەك بناغەکەی و پایەکانی کە لەسەریان وەستاوە، بڕووخێن، دیارە ئەو بینایەش هەرەس دێنێ، بۆیە دەفەرموێ:

٣- ﴿ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ ﴾، یەکسەر لە سەرروویانەوە سەربانەکە بەسەریاندا ڕما، (**خَرَّ: سَقَطَ مَعَ صَوْتِ الخرُورِ**)، (**خرور**) بە خوڕەی ئاو دەگوترێ، بە کوردیی پێی دەڵێن: خوڕەی ئاو، هەروەها وشەی (با)، ئنجا شتێك لە سەرەوە بەربدرێتەوە بۆ خوارێ، چۆن وشەی دێ، کاتێ بینایەکەیان بەسەریان دا ڕما، دەنگێکی ئاواشی لێهات.

کە بە دڵنیاییەوە لێرەدا مەبەست کۆڵەکە و پایە و سەربان و دیوار ڕووخان و... هتد، نیە، بەڵکو ئەوە هەمووی وێناکردن (**تصویر**)ە، واتە: وەك چۆن کەسێك خانوویەکی هەبێت، ئنجا تۆ بێنیی بناغەکەی بڕووخێنی، بێگومان دیوار و سەربانەکەی بەسەریدا دەڕمێ! خواش ئاوای بەسەر پیلان و فێڵەکانیان هێنا، کە لە بیخەوە هەڵیکەند !

٤- ﴿ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴾، سزاو ئازاریان بۆ هات لەلایەکەوە، کە هەستیان پێ نەدەکرد، واتە: کتوپڕ بەسەریاندا هات! یان لە شوێنێکەوە ئەو بەڵایەیان بەسەرهات، کە ئەسڵەن ئەگەریان بۆ دانەنابوو لەو شوێنەوە سزایان بۆ بێ !

ئەوە بەنسبەت ژیانی دنیایانەوە.

٥- ﴿ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يُخْزِيهِمْ ﴾، ئنجا ڕۆژی هەڵسانەوەش خوا ﷻ ڕیسوا و زەبوونیان دەکات، (**الخِزْيُ: الإِهَانة وَالتَحْقِير**)، (**خزي**) بە کەم تەماشاکردن و ڕیسوا کردنە.

٦- ﴿وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ﴾، (خوا) پێیان دەفەرموێ: بێگومان لە ڕێگای فریشتەکانەوە، ئەگەرنا وەك خوا لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿... وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ.. ﴿٧٧﴾﴾ آل عمران، خوا نە قسەیان لەگەڵدا دەکات و نە سەرنجیان دەدات، چونکە لەوە کەمترن خوا بیاندوێنێ! بەڵام لە ڕێگای فریشتەکانەوە فریشتەکان ڕادەسپێرێ پێیان دەفەرموێ:) ﴿أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ﴾، کوان ئەو هاوبەشانەم، کە ئێوە لەواندا مشتومڕتان دەکرد، ناکۆکییتان هەبوو.

(شُرَكَآءِيَ) هاوبەشەکانم، دیارە بەپێی گومانی ئەوان (**حَسْبَ ظَنِّهِم**)، چونکە خوا هاوبەشی نین، واتە: کوان ئەو هاوبەشانەم کە ئێوە پێتان وابوو هاوبەشی منن ؟! ﴿تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ﴾، ئەوە بە دوو جۆر خوێنراوەتەوە:

١/ (تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ: **أي تُخَالِفُون وَتُعَانِدُون**)، واتە: لەواندا سەرپێچییتان لە پێغەمبەران دەکرد و، کەللە ڕەقییتان دەنواند، دەستتان پێوە دەگرتن و ئەوانتان دەپەرست !.

٢/ هەروەها بەم شێوەیەش خوێنراوەتەوە: (**تُشَاقُّونِ**[1] **فِيهِم**) واتە: دژایەتیی و ناکۆکییتان لەگەڵ من دا دەکرد لەسەر ئەوان! واتە: دژایەتیی و سەرپێچیی خواتان دەکرد، بە قازانجی ئەو پەرستراوانەی بە هاوبەشی خواتان دادەنان !

لێرەدا باسی وەڵامی ئەوان ناکات، بەڵام دەفەرموێ:

٧- ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ﴾، ئەوانەی زانیارییان پێدراوە گوتیان، واتە: ئەوانەی کە شارەزان لە ئایین و بەرنامەی خوا، چونکە لەو مەقامەدا، مەگەر ئەوان وەڵام بدەنەوە، ئەگەر نا ئەوانەی سەراسیمە و سەرگەردانن، وەك گوتراوە: (زاریان دەبێتە تەڵەی تەقیو!) هیچیان بۆ ناگوترێ، بەڵام ئەوانەی زانیارییان پێدراوە گوتیان:

٨- ﴿إِنَّ ٱلْخِزْىَ ٱلْيَوْمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ﴾، بێگومان ئەمڕۆ هەرچی زەبوونیی و سەرشۆڕیی و، هەرچی خراپیی هەیە، لەسەر کافرانە، (**أي: كُلُّ مَا يُوجَدُ مِنَ الخِزْيِ، وَالسُّوءِ فَهُوَ عَلَى هَؤُلاءِ الكُفَّار**)، واتە: هەرچی زەبوونیی و سەرشۆڕیی هەیە لە ڕووی مەعنەوییەوە و، هەرچی خراپیی هەیە لە ڕووی جەستەییەوە، واتە: هەم سزا مەعنەوییەکە کە بریتیە لە زەبوونیی و سەرشۆڕیی، هەم سزا جەستەییەکە کە بریتیە لە حاڵ خراپیی و جەزرەبە و ئەشکەنجە، هەمووی لەسەر بێبڕوایانە.

---

(١) (تُشاقُّونِ) لە ئەسڵ دا (تُشاقُّونِي)یەو (ي) کە قرتێنراوە.

٩- ﴿عَلَى ٱلۡكَـٰفِرِينَ﴾، کە لێرەدا (ال)ی سەر (**الكافرين**) کە بۆ ناساندن (**تعريف**)ە، (ال)ی (**عَهْدَ**)ە، بۆ تەعریفی عەهدییە، واتە: ئەو کافرانەی کە لەوەو پێش قسەیان لەسەرکرا، کە لە زمانی کوردیی دا بەرانبەر بەم (**ال**)ە، وشەی (کە)ی ناسراوی دەکەوێتە بەرانبەر، بۆ نموونە: کاتێ دەڵێم: کتێبم بۆ بێنە، نازانرێ کام کتێب دەڵێم، بەڵام کە گوتم: کتێبەکەم بۆ بێنە، واتە: ئەو کتێبەی خۆمان دەزانین، ئەگەر بڵێی (**جِئنِي بالكِتَابَ**) واتە: کتێبەکەم بۆ بێنە، ئەو کتێبەی کە خۆمان دەزانین، بەڵام کە گوتم: (**جِئنِي بِكِتَابٍ**)، واتە: کتێبێکم بۆ بێنە، لێرەدا نازانرێ کامەیە، ئەگەر (**ال**)ی چووە سەر دەناسرێ، کە لە کوردییدا دەچێتە بەرانبەر: (کە).

مەسەلەی چوارەم:

ئەوانـەی سـتەمیان لـە خۆیـان کـردوە و فریشـتەکان گیانیـان دەکێشـن، لـەو کاتـەدا تەسـلیم دەبـن و، نکوولّیـی لـە خراپەکانیـان دەکـەن، بـەڵام خـوا پێیـان زانایـە و پێیـان دەگوتـرێ: بچنـە دەروازەکانی دۆزەخـەوە، ئـەوێ جێـی خـۆ بەزلگرانـە، یـانی: شـوێنی تێـدا حەوانەوەیـان ئەگـەر هەبـێ ئەوێیـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡۖ فَأَلۡقَوُاْ ٱلسَّلَمَ مَا كُنَّا نَعۡمَلُ مِن سُوٓءِۭۚ بَلَىٰٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ فَلَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلۡمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

ڕاشیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١- خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ ﴾، ئەوانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن، لە حاڵێکدا ستەمیان لە خۆیان کردوە، (تَتَوَفَّىٰهُمُ) بە دوو جۆر خوێندراوەتەوە:

١. (**تَتوفَّاهُم**) ئەمە زۆربەیان وایان خوێندۆتەوە.

٢. بەڵام (**حَمْزَة وَخَلَف**) بە (**يَتوفَّاهُم**) خوێندوویانەتەوە.

ئەوانـەی فریشـتەکان گیانیـان دەکێشـن، (**وَفَاة**)یـش ئەوەیـە شـتێك بـە تەواویـی وەربگیرێ، واتـە: گیانەکانیـان لـە جەسـتەیان وەردەگـرن، (ظَٰلِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ) لـە حاڵێکـدا کـە سـتەمیان لـە خۆیـان کـردوە، هەنـدێ لـە مانـا لێکـدەرەوانی قورئـان گوتوویانـە: ئـەم (ٱلَّذِينَ)ە، (**بَـدَل**) بـۆ (**الکافریـن**) کـە لـە ئایـەتی پێشـوودا هـات، بـەڵام هەرچەنـدە ئـەوە لـە ڕووی زمـانی عەرەبییەوە گونجـاوە، بـەڵام وا ڕاسـتر دێتـە بەرچـاو، کـە ڕسـتەیەکی سـەربەخۆ بـێ، واتـە: ئەمـە قسـەی ئەوانـەی زانیارییـان دراوەتـێ)، ﴿ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ ﴾نیـە، پێشـتر قسـەکەیان تـەواو بـوو، کـە گوتیـان: ﴿ إِنَّ ٱلۡخِزۡيَ ٱلۡيَوۡمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، بەڵام: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ ﴾، ئـەوە وەك لـە زمـانی عـەرەبی دا دەڵـێ: (**جُمْلَـةٌ إِسـتئنافية**)یە، ڕسـتەیەکە کە دەسـت پـێ دەکات، نـەك تەواوکـەری ڕسـتەی پێشـوو بێـت.

٢- ﴿ فَأَلْقَوُا۟ ٱلسَّلَمَ ﴾، ئەوانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن لە حاڵێکدا کە ستەمیان لە خۆیان کردوە: ملکەچییان پێشاندا (ملکەچییان فڕێدا)، (الإلقاء) واتە: فڕێدان و هەڵدانی شتێك، بەڵام ئەو وشەیە بۆیە بەکارهاتوە، وەك چۆن کەسێك کە لە بەرانبەر دوژمنێکدا پێی ناوێرێ و، تەسلیم دەبێ، چەکەکەی بۆ فڕێ دەدا، کاتێك بەرانبەرەکەی دەڵێ: چەکەکەت دانێ! ئەوانیش ئاوا تەسلیم و گەردن کەچ دەبن، (الإِلْقَاءُ: مُستعَارٌ لإِظْهَارِ الذُلِّ وَشُبِّهَ بإلْقَاءِ السِّلَاحِ)، وشەی: (الإِلْقَاء) خوازراوەتەوە بۆ پێشاندانی ملکەچیی و چوێنراوە بە فڕێدانی چەکەوە، لە بەرانبەر کەسێکدا کە ناتوانێ بەرهەڵستیی و بەرەنگاریی بکات، ئنجا کە ملکەچیی پێشان دەدەن دەڵێن:

٣- ﴿ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍ ﴾، هیچ خراپەیەکمان نەدەکرد، واتە: ئێمە لە دنیادا هیچ خراپەیەکمان نەکردوە، کە بێگومان قسەکەیان درۆیە.

ئنجا ئایا کە ئەو درۆیە دەکەن، لە ترسان و لە حەژمەتان ئەو درۆیە دەکەن و، پێیان وایە درۆ لە فریایان دێت؟ یاخود ئەو قەناعەتە هەڵانەی کە پێیان بوون، کە لە دنیادا کردەوەکانی خۆیان و ڕێبازو ڕێچکە پووچەکانی خۆیان و، هەڵوێست و ڕەفتارە ناشەرعیی و پووچەکانی خۆیانیان بە باش زانیون، ئەو قەناعەتەیان هەر پێ دەمێنێت تاکو قیامەتیش و، پێیان وایە کە لەسەر ڕێیەکی ڕاست بوون و، پێیان وایە کە کاری باشیان کردوە ؟!

هەردوو ئەگەرەکە هەن، چونکە خوا ﷻ کە باسی بێ بڕوایان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ ...﴿٢٤﴾ ﴾النمل، واتە: شەیتان کردەوەکانی بۆ جوان کرد بوون، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًا ﴿٨﴾ ﴾فاطر، واتە: ئایا کەسێ کە کردەوە خراپەکەی بۆ ڕازێنراوەتەوە و، بە چاکیی بینیوە (کە بێبڕوایانن)، واتە: هەم دەگونجێ بزانن کردەوەکان خراپ بوون، بەڵام درۆ بکەن، هەم دەشگونجێ ئەو قەناعەت و بیروبۆچوونە هەڵانەی کە لە دنیادا بوویانن و، ئامادە نەبوون بێن بیانخەنە پێوەر و تەرازووی شەریعەتەوە، بەڵکو سواری سەری خۆیان بوون و عەقڵ و بۆچوونی خۆیان زۆر پێ ڕاستبووە، بەبێ ئەوەی کە بێنن لە مەحەکی شەریعەت و هەڵسەنگاندنی بدەن، هەندێ کەس هەیە هێندێ قەناعەتی هەڵە و پەڵەی بۆ دروست دەبێ، ئیدی ئاوا لەسەری دەڕوا و لەسەری بەردەوام دەبێ، پێیەوە دەژی و پێشییەوە دەمرێت و، دەشگونجێ پێشیانەوە زیندوو و بێتەوە !

ئنجا کە دەڵێن: ﴿ مَا كُنَّا نَعۡمَلُ مِن سُوٓءِۭ ﴾ ئەو (مِن)ە، کە چۆتە سەر (سُوٓءِۭ) واتە: هیچ جۆرە خراپەیەکمان نەکردوە، نەك خراپەمان نەکردوە! واتە: هەر کەم و زۆر خراپەمان نەکردوە، ئەوەیە دەڵێ: (ئەگەر مرۆڤ هەر درۆ بکات، درۆیەکی وا بکات کە شایستەی ئەوە بێ پێی بگوترێ: درۆ).

٤- ئنجا وەڵامیان دەدرێتەوە: ﴿ بَلَىٰٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ٢٨ ﴾، با، بێگومان خوا زانایە بەوەی دەتانکرد، واتە: بەڵێ خراپەتان کردوە، بێگومان ئەوە وەڵامی فریشتەکانە بۆ ئەوان.

با، ئێوە ڕاست ناکەن کە دەڵێن: هیچ خراپەیەکمان نەکردوە، چونکە بێگومان خوا زانایە و، خوا پەنهان و ئاشکرا دەزانێ و دەزانێ ئێوە چیتان دەکرد.

٥- ﴿ فَٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ ﴾ ئێستاش بچنە نێو دەروازەکانی دۆزەخەوە، کە بۆ هەمیشە تێیدا دەمێننەوە، یانی: بە هەمیشەیی لە دۆزەخدا دەمێننەوە.

٦- ﴿ فَلَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلۡمُتَكَبِّرِينَ ٢٩ ﴾ بە دڵنیاییەوە خراپترین شوێن، شوێنی خۆبەزلگرانە، (**المَثْوَى: المَرْجِع، ثَوَى بالمكانِ: استقرَّ وأَقامَ**)، (**مَثْوَى**) شوێنی بۆ لاگەڕانەوەیە و ئەو شوێنەیە کە مرۆڤ تێیدا دەمێنێتەوە.

خوا لە سوورەتی (**الزمر**)دا، دەفەرموێ: ﴿ قِيلَ ٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ فَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلۡمُتَكَبِّرِينَ ٧٢ ﴾، واتە: پێیان گوترا: بچنە نێو دەروازەکانی دۆزەخەوە و، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، خراپترین شوێنی تێدا مانەوە، شوێنی تێیدا مانەوەی خۆ بە زلگرانە.

هەروەها لە سوورەتی (**غافر**)یشدا، خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ فَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلۡمُتَكَبِّرِينَ ٧٦ ﴾.

وەڵامدانەوەی پرسیارێك :

بۆچی لەو دوو شوێنەی دیکەدا هەر گوتراوە: ﴿ فَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴾، بەڵام لە سوورەتی **(النحل)**دا، دەفەرموێ: ﴿ فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴾ ؟

ئەم (ل)ە هەندێ لە زانایان دەڵێن: (ل)ی سوێند خواردن **(لامُ القَسَمَ)**ەو، هەندێك دەڵێن: **(مُمَهِّدَةٌ لِلْقَسَم)** لامی زەمینە خۆشكەرە بۆ سوێند خواردن، گرنگ ئەوەیە جەختكردن و داكۆكیكردن و تۆخكردنەوەی ئەو مەبەستە دەگەیەنێ.

(الخَطِيبُ الإسْكافِي) لە كتێبەكەی خۆی **(درة التنزيل، وغُرَّة التأويل)**دا[1]، باسی ئەو مەسەلەیە دەكات دەڵێ:

{حیكمەتەكەی ئەوەیە كە لە دوو ئایەتەكەی سوورەتی **(الزمر)** و **(غافر)**دا، تەنیا باسی كردەوەكەی خۆیان كراوە، هی ئەو بێبڕوا خۆ بە زلگرانە! بەڵام لێرە لە سوورەتی **(النحل)**دا، باسی كردەوەی خراپی خۆیان و باسی گومڕاكردنیشیان بۆ خەڵكیش كراوە، واتە: لێرە باسی: **(ضَلاَل وَإضْلاَل)**یش كراوە، كە هەم خۆیان گومڕان، هەم خەڵكیشیان گومڕا كردوە، بۆیە ئەو (ل)ەی چۆتە سەر، بەڵام لە دوو شوێنەكانی دیكە، تەنیا باسی كردەوەكانی خۆیان كراوە، واتە: لەوێ شەڕ و خراپەكەیان كورت **(قاصِرْ)**ە و، تەنیا لە خۆیاندا كورت هەڵاتوە، بەڵام لێرە خراپەكانیان تێپەڕ **(مُتَعَدِّي)**ە، واتە: لە خۆیان بەولاوەتر چووە و، جگە لە خۆشیانی گرتۆتەوە، بۆیە خوا ﷻ لێرە ئەو (ل)ە خستۆتە سەر **(بِئْسَ)**، **(فَلَبِئْسَ)**، مسۆگەر لە قورئاندا یەك پیتیش بە بێ حیساب و كیتاب دانەنراوە و لانەبراوە و زیادنەكراوە !

سبحان اللّه! ئینسان تا زیاتر لە قورئان ورد بێتەوە، باشتر تێدەگات فەرمایشتی خوا چەند وردە! چەند پڕ نهێنییە! وەك لە سوورەتی **(شورى)**دا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ وَٱلْمِيزَانَ ﴿١٧﴾ ﴾، ئەو خوایەی كتێبی دابەزاند بە هەق و تەرازووش، وشەی **(المِيزَانَ)** دەگونجێ بە سەر(فتحة) بخوێنرێتەوە، واتە: **(وأنزَلَ المِيزان)** تەرازووشی لەگەڵ دابەزاندوە، دەشگونجێ **(والمِيزانِ)** بە ژێر **(كسرة)** بخوێنرێتەوە[2]، واتە: بە هەق و بە تەرازوو دایبەزاندوە، كە بێگومان قورئان هەم تەرازووشی لە نێو خۆیدا هەیە، هەم بە تەرازووش دابەزێنراوەو، هەر وشەو پیتێكی لە جێی خۆی دایە.

---

(١) ص ١٨٥.

(٢) لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە هەردووك واتایەكان هەڵدەگرێ، بەڵام لە ڕووی خوێندنەوەكان (قراءات)ەوە، تەنیا هی یەكەمیان هاتوە.

مەسەلەی پێنجەم:

کاتێك پرسیار لە پارێزکاران دەکرێ: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە؟ دەڵێن: باشترین بەرنامە، خوا دەفەرموێ: پاداشتی چاکەکاران چاکەیە و، مەنزڵگای دوارۆژیش باشترە بۆ پارێزکارانێك کە فریشتەکان بە پاکیی و چاکیی، گیانیان دەکێشن و سڵاویان لێ دەکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَٰلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١- ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ﴾، بەوانەی پارێزییان کردوە (پارێزکار بوون و، خۆیان پاراستوە لە هەرچی خوا پێی ناخۆشە! کە چواندنی ئەرکەکان و شکاندنی قەدەغەکانە)، پێیان گوترا: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە، چ پەیامێك و بەرنامەیەکی دابەزاندوە؟!

٢- ﴿قَالُوا خَيْرًا﴾، گوتیان: باشترین شتی دابەزاندوە، (**أي: أنْزَلَ خَيْراً مُطْلَقاً**)، (**خَيْراً**) کە (**مَنْصُوب**)ە (**أي: أنْزَلَ خَيْراً**)، (**خَيْر**)یش، (**صِيغَة التَفْضِيل**)ە، بە مانای (**أخْيَرَ**)، وەك چۆن (**شَرّ**)یش (**صِيغَةَ التفضيلَ**) واتە: خراپتر (**أشرّ**)، واتە: خوا چاکترین شتی دابەزاندوە، چاکترین بەرنامە و، کتێبی دابەزاندوە بۆ مرۆڤەکان.

جێی سەرنج ئەوەیە کە لێرەدا، پارێزکاران دەڵێن: (**خيراً**)، بەڵام وەڵامی کافر و بێبڕوایەکان بە جۆرێکی دیکەیە: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾﴾النحل، کاتێك پێیان گوترا: پەروەردگارتان چی دابەزاندوە ؟! گوتیان: ئەوە ئەفسانەی پێشینانە! تەماشا بکەن نەیانگوت: (**أساطيرَ الأوّلين**)، واتە: (**أساطيرُ الأوّلينَ**)، بە حاڵەتی (**رفع**) هاتوە، نەك بە حاڵەتی (**نَصْب**)، تاکو ببێتە بەرکار (**مفعول بە**)ی (**أنزل**)، چونکە ئەگەر وایانگوتبایە مانای وابوو، ددان بەوە دادەنێن کە خوا شتی دابەزاندوە! ﴿قَالُوا أَسَاطِيرُ

ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾، یانی: (هو أساطِيرُ الأوَّلِين) واتە: خوا داینەبەزاندوە، بەڵکو ئەفسانەی پێشینانە، یانی: ئەگەر بیانگوتبایە: (أساطيرَ الأوَّلِين)، یانی: (أنزلَ أساطيرَ الأوَّلِين)، بەلام بە (رفع) هاتوە، کە دەبێتە گوزارە (خبر) بۆ نیهادێکی قرتێنراو (مُبْتَدَأٍ مَحْذُوف)، واتە: (هُوَ أساطِيرُ الأوَّلِين) ئەو ئەفسانەی پێشینانە، یانی: خوا داینەبەزاندوە، چونکە ئەگەر دان بەوە دابێنن خوا دایبەزێنێ و لە خواوە بێ، نابێت بە ئەفسانەی پێشینانی لە قەڵەم بدەن.

٣- ﴿ لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٞۚ ﴾، ئەمە ڕستەیەکی دەستپێکەرە (جملة إستئنافية)یە، یانی: بۆ ئەوانەی لەم ژیانەدا چاکەیان کردوە، چاکە هەیە، واتە: لە ژیانی دنیادا چاکە هەیە، (الحَياةُ الطَّيِّبة المَادِية وَالمَعْنَوِية)، واتە: ژیانی پاك و چاکی دنیایی هەیە، لە ڕووی مەعنەویی و جەستەییەوە، وەك دواتر زیاتر چەمکی ژیانی پاك و چاکی دنیا شی دەکەینەوە.

٤- ﴿ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ خَيۡرٞۚ ﴾، مەنزڵگای دوارۆژیش باشترە، (باشترە) بەرانبەرەکەی دیاریی نەکردوە، بۆ وێنە: نەیفەرموە: (خَيرٌ مِنَ الدُّنيا)، بۆچی ؟! چونکە باشترە بە ڕەهایی، تەنیا ئەوەندە نیە کە لە ژیانی دنیا باشترە، بەڵکو بە ڕەهایی باشترە، وەك لە بانگدا دەڵێین: (أللهُ أكْبَر) خوا گەورەترە، بەرانبەرەکەی باس ناکەین لە چیی گەورەترە، چونکە خوا لە هەرچی بە تەصەووڕ و مێشکت دا دێت گەورەترە، خوا بە ڕەهایی گەورەترە، نەك بەراوردی پێ بکەی لەگەڵ جگە لە خۆی دا، چونکە جگە لە خۆی تەنها دروستکراوەکانی.

٥- ﴿ وَلَنِعۡمَ دَارُ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴾، باشترین مەنزڵگاش، مەنزڵگای پارێزکارانە، ئاوای لێدێتەوە: (وَلَنِعْمَ الدَّارُ، دَارُ المتَّقِين، وَلَنِعْمَ دَارُ المتَّقِين، دَارُ الأخِرَة)، باشترین مەنزڵگا مەنزڵگای پارێزکارانە، مەنزڵگای دوارۆژ.

شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: (نِعْمَ: فِعْلُ مَدْحٍ غَيْرُ مُنْصَرِفٍ، وَمَرْفُوعُهُ فَاعِلٌ، دَالٌّ عَلَى جِنْسِ المَمْدُوحِ، وَيُذْكَر بَعْدَهُ مَرْفُوعٌ آخَر، يُسَمَّى المَخْصُوص بالمَدْحِ، وَهُوَ مُبْتَدَأ مَحْذُوف الخَبَرِ أو خَبَرُ مَحْذَوفُ المبْتَدَأ، فَإذَا تَقَدَّمَ مَا يَدلُّ عَلَى المَخْصُوصِ بالمَدْحِ، لَمْ يُذْكَر بَعْدهُ، كَمَا هُنا، فَإنَّ تَقَدُّمَ ﴿ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، دَلَّ عَلَى أنَّ المَخْصُوصَ بالمَدْحِ هُوَ دَارُ الأخِرَةَ، وَالمَعْنَى: وَلَنِعمَ دَارُ المتَّقِين: دَارُ الأخِرَة)[1]. ئەمە شتێکی باو و زانراوە لە نێو شارەزایانی زمانی عەرەبی دا.

واتە: (نِعمَ) کرداری مەدحە، کە لەسەر یەك بار دەمێنێتەوە، واتە: (غير منصرف)ە، گۆڕانی بەسەردا نایەت، ئەوەش کە (مرفوع)ی دەکات، مادام (فعل) بێت، شتێك (مرفوع) دەکات، (فاعِل)ێکە کە دەلالەت دەکات لەسەر جینسی ستایشکراو و لە دوای و یەوە،

(١) التحرير والتنوير: ج١٤، ص١٤٣.

شـتێك باسـدەكرێ كـە (مرفـوع) دەبێـت، كە پێـی دەگوتـرێ: (المخْصُـوص بالمَـدْح)، واتە: ئـەوەی تایبەت كـراوە بـۆ پێـدا هەڵگوتـن، ئنجـا ئـەوە بـە نیهـاد (مُبْتَـدَأ) دادەنرێـت كـە گوزارەكـەی (خبر)ەكـەی قرتێـنراوە، یاخـود بـە (خبر)ێـك دادەنـرێ، كـە (مبتدأ)ەكـەی دەقرتێـنرێ، بـەڵام ئەگـەر شـتێك پێشـتر ڕابردبـێ كـە دەلالـەت بـكات لەسـەر ئـەوەی كـە تایبەتكـراوە بـە مەدحـەوە، ئـەو كاتـە تایبەتكـراو بـە مەدحەكـە، بـاس ناكـرێ.

وەك لێـرە كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ خَيۡرٞ ﴾ ئەمـە ئـەوە دەگەیەنـێ، كـە تایبەتكـراو بـە مـەدح بریتیـە لـە: (دَارُ الأخِـرة)، ماناكـەشی ئـاوای لێـدێ: (وَلَنِعْـمَ دَارُ المتَّقين: دَارُ الأخِـرَة)، باشـترین مەنزڵـگای پارێـزكاران، مەنزڵـگای دوا ڕۆژە.

قسەیەكی كورت و گوشراو لە بارەی بەهەشت و پاداشتی خواوە

بەڕێـــــزان!

هـەم لـە ئایەتـەكانی قوڕئانـداو، هـەم لـە فەرمایشـتەكانی پێغەمبـەردا ﷺ زۆر بـاسی ژیـانی ڕۆژی دوایـی كـراوە، بـۆ وێنـە: ئـەو ئایەتـە موبارەكـەی دەفەرمـوێ: ﴿ فَلَا تَعۡلَمُ نَفۡسٞ مَّآ أُخۡفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعۡيُنٖ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ١٧ ﴾ السجدة، واتـە: هیـچ نەفسـێك نازانـێ چییـان بـۆ پەنهـان كـراوە، لـەوەی كـە مایـەی چـاو ڕۆشـنیی و خۆشـحاڵیی و شـادمان بوونیانـە، لـە پاداشـتی كردەوەكانیـان.

ئنجا با لەوبارەوە ئاماژە بەم دوو فەرموودەیە بكەین:

١/ {وَاللَّهِ مَا الدُّنْيا فِي الآخِرَةِ، إلاَّ مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ هَذِهِ ،(وَأَشَارَ يَحْيَى بالسَّبابة) فِي الْيَمِّ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٢٨٥٨، عَنِ المُسْتَوْرِدِ بْنِ شَدَّاد رضي الله عنه).

واتـە: سـوێند بـە خـوا دنیـا لـە چـاو دواڕۆژ، تەنیـا وەك ئەوەیـە یەكێكتـان ئـەو پەنجەیـەی (ڕاوی: ئامـاژەی بـۆ پەنجـەی شـایەتمانی كـرد)، بخاتـە نێـو ئـاوی دەریـاوە، بـا تەماشـا بـكات بەچییـەوە گەڕاوەتـەوە؟!

یـانی: قامكـی چەنـدە ئـاوی پێـوە دێـت، ئەوەنـدە تەڕاییـە، لـە چـاو ئـاوی دەریـا چەنـدە، ژیـانی دنیـاش لـە چـاو دواڕۆژ ئەوەندەیـە.

٢/ {عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَعْدَدْتُ لِعِبادِي الصَّالِحِينَ مَا لا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: ﴿ فَلَا تَعۡلَمُ نَفۡسٞ مَّآ أُخۡفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ

أَعۡيُنٖ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾السجدة} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٨١٢٨، وَالبُخَارِيُّ: ٣٠٧٢، وَمُسْلِمٌ: ٢٨٢٤، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٩٧).

واتـە: ئەبـو هورەیـرە ﷺ دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: خـوا ﷻ فەرمـووی: بـۆ بەنـدە چاکەکانـم شـتێکم ئامـادە کـردوە، کـە هیـچ چاوێـك نەیدیـوە و، هیـچ گوێیـەك نەیبیسـتوە و، بەسـەر دڵـی هیـچ مرۆڤێکیشـدا نەهاتـوە، ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: ئەگـەر دەتانـەوێ زیاتـر لـە چەمـکی ئـەوەی کـە خـوا فەرمـووی، تێبگـەن، ئـەو ئایەتـە بخوێننـەوە: ﴿ فَلَا تَعۡلَمُ نَفۡسٞ مَّآ أُخۡفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعۡيُنٖ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾ السجدة، واتـە: هیـچ نەفسـێك نازانـێ چییـان بـۆ پەنهـان کـراوە، لـەوەی کـە مایـەی شـادمانیی و دڵخۆشـییانە.

زانایـانی کۆرپەلـە ناسـیی و توێکاریـی دەڵێـن: منداڵـدان، هێنـدەی هێلکەیەکـە، واتـە: قەبارەکـەی (٧،٥سـم٣)یە، بـەڵام دوای نـۆ مانـگ ئـەو منداڵـدان (رحـم)ە، دەبێتـە (٧٥٠ سـم٣)، پێشـێ چەنـد بچووکـە ؟! دوایـی چەنـد فـراوان دەبـێ! واتـە: سـەد بەرانبـەری خـۆی! دوایـی مـرۆڤ دێتـە دنیـاوە، دوایـش کـە دنیـا بەجێدێڵـێ، دەچێتـە بەرزەخـەوە، دوایـی جیهـانی بەرزەخیـش بەجێدێڵـێ و دەچێتـە ڕۆژی دوایـی، کـە دیـارە پـێ بـە پـێ، مـرۆڤ لـە شـوێنی تەسـکەوە بـۆ شـوێنی فـراوان دەچێـت.

٦- ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ ﴾، ئەوانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن بە پاکیی و چاکیی، واتە: لە حاڵێکدا کە پاك و چاکن گیانیان دەکێشن، (الطَّيِّبُ: كُلُّ حَسَنٍ وَجَيِّدٍ مِنْ نَوْعِهِ)، پێشتریش گوتوومانە: (طَيِّب) هەر شتێك کە پاکبێ و چاکبێ و پەسند بێ، لە جۆری خۆی.

پێشـتر بـۆ بێبڕوایـەکان فەرمـووی: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ ﴾، واتـە: ئەوانـەی کاتێـك فریشـتەکان گیانیـان کێشـان سـتەمیان لـە خۆیـان کـرد بـوو، سـتەمکار بـوون لـە خۆیـان، بـەڵام بـڕواداران پـاك و چاکـن.

٧- ﴿ يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمُ ﴾، فریشتەکان پێیان دەڵێن: سەلامتان لێبێ، (أَي: يَتَوَفَّوْنَهُمْ مُسَلِّمِينَ عَلَيْهِم)، بە سڵاو لێکردنەوە گیانیان دەکێشن.

٨- ﴿ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾، واتە: پێشیان دەڵێن: بچنە نێو بە هەشتەوە، بەهۆی ئەوەوە کە دەتانکرد، لە سۆنگەی کردەوە باشەکانتانەوە، کە باشترین کردەوەی باش، ئیمان و خوا بە یەکگرتنە، وەك چۆن خراپترین کردەوەی خراپ، کوفر و هاوبەش بۆ خوا دانانە.

دوایی هەموو چاکەکانی دیکە لە ئیمانەوە پەیدا دەبن و، هەموو خراپەکانیش لە کوفرەوە پەیدا دەبن.

وەڵامدانەوەی پرسیارێك :

لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێ: فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە ڕۆژێ بە هاوەڵانی فەرمووە:

{(لَنْ يُدْخِلَ أَحَداً مِنْكُمْ عَمَلُهُ الْجَنة)، قَالُوا: وَلاَ أَنْتَ يا رَسُولَ اللّهِ! قَالَ: (وَلاَ أَنا إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللّهُ مِنْهُ بِفَضْلٍ وَرَحْمَةٍ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا)} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٧٢١٩، وغيره، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ).

واتە: هیچ کام لە ئێوە کردەوەکەی نایخاتە بەهەشتەوە! گوتیان: تۆش ئەی پێغەمبەری خوا ؟! فەرمووی: منیش مەگەر خوا بە بەخشش و بە بەزەیی خۆی دامپۆشێ! هەوڵبدەن ڕێی ڕاست بگرن و خۆتان نزیك بخەنەوە لە خوا، یاخود هەوڵبدەن ڕێی نێوەڕاست بگرن و، ئەگەر بە تەواوییش نەتوانن هەموو ئەرکەکان ئەنجام بدەن، بەڵام خۆتان نزیك بخەنەوە لەوەی کە ئەرکەکان بەتەواویی ئەنجام بدەن.

لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە دەتانکرد بچنە بەهەشت، پێغەمبەر ﷺیش دەفەرموێ: هیچ کام لە ئێوە کردەوەکەی نایخاتە بەهەشت، تەنانەت منیش ؟

وەڵامەکەی ئاوایە: کردەوە هۆکارە بۆ چوونە بەهەشت، بەڵام نرخی بەهەشت نیە، کردەوەی باش بارتەقای ئەوەنیە پێی بچینە بەهەشت، بەڵکو خوا کردوویەتی بە هۆکارێك، بۆ چوونە بەهەشت، بەڵام بڵێین: کردەوەکانی ئێمە بەرانبەری ئەو ناز و نیعمەتە هەمیشەیی و نەبڕاوە و بێسنوورەی خوای پەروەردگار بن ؟! نەخێر، بارتەقا و بەرانبەری نین، بەڵام هۆکارێکن، خوا ﷻ دەفەرموێ: هەر کەسێ ئەو کردەوە باشانە بکات، بەهۆی ئەو کردەوە باشانەوە دەچێتە بە هەشت.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

خوا دەفەرموێ: ئایا بێبڕوایان جگە لە هاتنی فریشتان بۆ گیان کێشانیان، یان هاتنی بڕیاری خوا بۆ سزا دانیان، چاوەڕێی چی دیکە دەکەن؟ پێشووانیشیان هەر وایانکرد و سەرەنجام سەریان بە فەتارەت چوو:

خوا دەفەرموێ: ﴿ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِىَ أَمْرُ رَبِّكَ ۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا۟ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ﴾، ئایا چاوەڕێی چی دەکەن ؟! (يَنظُرُونَ) و (**يَنتَظِرون**) لە هەندێ سیاقدا، هەر بە یەك واتا دێن، ئەگەر نا (**يَنظُرُون**) بە مانای (تەماشادەکەن)یش دێ، ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لەوەی فریشتەکان بێن ؟! بێگومان لێرەدا ئەو پرسیارکردنە، پرسیارکردنێکی نکوولێلێکەرانەیە و بە مانای لابردن (نفي)ە، (**الإستفهامُ الإنكاريّ في مَعْنَى النَّفي**) واتە: چاوەڕێی هیچی دیکە ناکەن، جگە لەوەی فریشتەکان بێن! (بێنە لایان)، فریشتە بۆچی دێنە لایان ؟! بۆ ئەوە دێن کە گیانیان بکێشن، مەبەست پێی ئەوەیە، بە پێی سیاق دەزانرێت، ئەگەرنا ئەگەر هاتنی فریشتان بۆ لای چاکەکاران و ئیمانداران بووایە، ئەو کاتە ماناکەی دەگۆڕا، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُوا۟ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَبْشِرُوا۟ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾ فصلت.

واتە: ئەوانەی گوتیان: پەروەردگارمان خوایە و دواییش بەردەوام و خۆڕاگربوون لەسەر ئەوە، فریشتەکان دادەبەزنە سەریان بۆ ئیلهام بۆ کردنیان و دڵخۆشکردنیان و، ترس و خەم و پەژارە ڕەواندنەوەیان.

بەڵام لێرەدا، مادام ئەوانە ئەهلی کوفرن، فریشتە کە دێن بۆ لایان، بۆ شتێك دێن کە بۆ ئەوان خراپە !.

٢- ﴿ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَ ﴾، چاوەڕێی چیدیکە دەکەن ؟! یان فریشتە بێن بۆ گیان کێشانیان، یاخود فەرمانی پەروەردگارت بێت ؟!

أ/ (مَجيءُ المَلاَئِكة لِقَبْضِ أَرْوَاحِهِم).

ب/ (أوَ مَجِيء عَذَابِ اللهِ الدُّنيَوِي أو الأُخْرَوِيّ)، ﴿ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَ ﴾، دەگونجێ فەرمانی پەروەردگاریان بێت، بۆ سزا دانیان لە دنیادا، یاخود فەرمانی پەروەردگار بێت بە کۆتایی پێهێنانی ئەم ژیانە دنیاییە و هەڵدانەوەی ئەم لاپەڕەیەو، کردنەوەی لاپەڕەیەکی تازە، کە لاپەڕەی ڕۆژی دواییە، جگە لەو دوو حاڵەتە چاوەڕێی چی دیکە دەکەن ؟!

٣- ﴿ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، ئەوانەی پێش ئەوانیش هەر وایانکرد، واتە: بەردەوام بوون لەسەر کوفر و، کەللە ڕەقیی و، لەسەر گاڵتەپێکردنی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و لەسەر عەیش و نۆش و ڕابواردنی حەڕام و ناشەرعییانە و دوور لە خواییانە.

٤- ﴿ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ ﴾، خواش ستەمی لێ نەکردن.

٥- ﴿ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴾، بەڵکو خۆیان ستەمیان لە خۆیان دەکرد، واتە: کە لەسەر کوفر و بێبڕوایی بەردەوام بوون، خوا بە تۆبزیی ملی نەگرتبوون کە هەر دەبێ کوفر و بێبڕوایی بکەن ؟! بەڵکو بە پێچەوانەوە: پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)ی بۆ نارد بوون، کتێبی بۆ دابەزاند بوون، هەڕەشەی لێ کردبوون، دڵخۆشی کردبوون بە پاداشتی خۆی، ترساندبوونی لە سزای خۆی، کەچی ئەوان هەر لەسەر ئەوەی شەیتان بۆی جوان کردبوون و، نەفسیان ئارەزووی دەکرد، هەر لەسەر ئەوە بەردەوام بوون !

٦- ﴿ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ ﴾، سەرەنجام: خراپەی ئەوە کە ئەنجامیان دابوو، تووشیان بوو، لێرەدا دەگونجێ بڵێین:

أ/ (فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ)، (أَي: جَزَاءُ سَيِّئاتِهِم) سزای کردەوە خراپەکانیان کە ئەنجامیان دابوون، تووشیان بوو.

ب/ (فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ)، (أَي: جُعِلَت أَعْمَالُهُم السَّيِّئَة كأَنَّهَا هِيَ الَّتِي أَصَابَتْهُم لأَنَّهَا سَبَب مَا أَصَابَهُم)، کردەوە خراپەکانیان وا دانراون، کە هەرخۆیان تووشیان بوون، چونکە ئەو سزایەی تووشیان بووە، کردەوە خراپەکانیان هۆکاری بوون.

٧- ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴾، ئەوەی کە گاڵتەیان پێ دەکرد، دەوری دان و ئابلۆوقەی دان، یانی: (**وَأَحَاطَ بِهِم: عِقَابُ استهْزَائِهِم**) سزای ئەوەی گاڵتەیان پێدەکرد، ئەو پەیامەی کە خوا بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)ی نارد بوو، یانی: سزای ئەو گاڵتە پێکردنەیان گەمارۆی دان، یاخود ئەوەی کە گاڵتەیان پێدەکرد کە سزای خوایە، دەوری دان !.

ئـاوا بـەو شـێوەیە خـوا ﷻ باسـی سـەرەنجامی ئەوانـە دەکات، کـە لەگـەڵ خـوا ﷻ و پەیامەکـەی دا ناکۆکـن و، دانوویـان لەگەڵیـدا ناکوڵـێ، ئەوانـەی کـە هەڵویسـتی نەرێنیـی و خراپیـان هەیـە لـە بەرانبـەر خـوا و پەیامەکـەی دا، کـە بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و کۆتایـی دا ناردوویـەتی، کـە ئـاوا تـووشی ئـەو ڕۆژە ڕەشـە دێـن، تـووشی ئـەو چارەنووسـە تاڵـە دێـن.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە بـە هـۆی شـوێنکەوتنی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و، لـە باوەشـگرتنی پەیامـە نوورانییەکەیـەوە، سـەربەرز و بەختـەوەری دنیـا و سـەرفرازو، ڕوو سـووری ڕۆژیـی دوایـی دەبـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان شـازدە (١٦) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٣٥ - ٥٠) و، لـەو شـازدە ئایەتـەدا، شـەش بابـەتی سـەرەکیی خراونـە ڕوو:

١) بەرپەرچدانەوەی قسەی هاوبەشدانەرەکان، کە ئۆباڵی شیرك و خراپەیان دەخەنە ئەستۆی قەدەر و قەزا و ویستی خواوە ﷻ.

٢) بەرپەرچدانەوەی ئەو قسانەیان، کە خوا مردووان زیندوو ناکاتەوە و، ڕۆژێك نیە بۆ سزا و پاداشت !

٣) باسی پاداشتی گەورەی کۆچکەرانی ڕێی خوا و، ڕاکردوو لە ستەمی کافران.

٤) باسی ئەوە کە خوا تەنیا پیاوانی بە پێغەمبەر ناردوون و، لە پێش موحەممەددا ﷺ پێغەمبەرانی دیکەش هاتوون لە پیاوان و، ئەو ڕیزپەڕ نیە لەو بوارەدا !

٥) هەڕەشەلێکردن و ترساندنی کافرەکان، کە دەگونجێ خوای دادگەر بە سزای جۆراو جۆر بیانگرێ و سزایان بدات.

٦) باسی ملکەچیی تێکڕای ئەوانەی لە گەردوون دان، بە سەر و خواریەوە، بۆ خوای تاکی بێ وێنە.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ
﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلطَّٰغُوتَ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ
هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ۚ فَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ
عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِن تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَىٰهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى مَن يُضِلُّ ۖ وَمَا لَهُم مِّن
نَّٰصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ۚ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ

كَفَرُوٓاْ أَنَّهُمۡ كَانُواْ كَٰذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوۡلُنَا لِشَيۡءٍ إِذَآ أَرَدۡنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾
وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗۖ وَلَأَجۡرُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَكۡبَرُۚ لَوۡ
كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ﴿٤١﴾ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا
رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۚ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِۗ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ
ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ
أَن يَخۡسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ فِي
تَقَلُّبِهِمۡ فَمَا هُم بِمُعۡجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ عَلَىٰ تَخَوُّفٖ فَإِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٌ ﴿٤٧﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ
إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٖ يَتَفَيَّؤُاْ ظِلَٰلُهُۥ عَنِ ٱلۡيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدٗا لِّلَّهِ وَهُمۡ دَٰخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ
يَسۡجُدُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ مِن دَآبَّةٖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ
رَبَّهُم مِّن فَوۡقِهِمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ۩ ﴿٥٠﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەوانەی هاوبەشیان (بۆ خوا) داناوە، گوتیان: ئەگەر خوا ویستبای خۆمان و باب و باپیرانمان، جگە لەوی هیچ شتێکمان نەدەپەرست و، هیچ شتێکیشمان بەبێ (فەرمانی) وی قەدەغە نەدەکرد، ئەوانەی پێش وانیش هەروایان کرد، ئایا پێغەمبەران جگە لە گەیاندنی ڕوون بۆ پەیامی خوا، چی دیکەیان لەسەرە ؟! ﴿٣٥﴾ بە دڵنیاییش لە نێو هەر کۆمەڵێکدا ڕەوانەکراوێکمان ناردوە کە (بە خەڵك ڕابگەیەنێ:) خوا بپەرستن و، خۆتان لە طاغووت دوور بگرن، ئنجا هەیانبووە خوا ڕاستەڕێیی کردوە و، هەشیان بووە گومڕایی بەسەردا چەسپاوە، دەجا بە زەوی دا بڕۆن سەرنج بدەن! سەرەنجامی بە درۆدانەران (ی پێغەمبەران) چۆن بووە! ﴿٣٦﴾ ئەگەر تۆ! (ئەی موحەممەد!) لەسەر ڕاستەڕێ کردنیان سوور بی، بێگومان کەسێك خوا گومڕای بکات (و شایستەی سەرگەردانیی بێ)، ڕاستەڕێی ناکات و، (لە ڕۆژی دواییش دا) هیچ وەسەرخەریان نین ﴿٣٧﴾ (هاوبەشدانەرەکان) سوێندی قورسیشیان بە خوا خوارد، کە ئەوەی دەمرێ خوا زیندووی ناکاتەوە!، با (خوا) بەڵێنی ڕاستی داوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن ﴿٣٨﴾ (زیندوویان دەکاتەوە) تاکو ئەوەی تێیدا دەکەونە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە، بۆیان ڕوون بکاتەوە و، بۆ ئەوەی ئەوانەی بێبڕوان، بزانن

کە درۆکار بوون ﴿٣٩﴾ قسەمان بۆ شتێك کە بمانەوێ (ببێ) هەر ئەوەیە کە پێی بڵێین: ببە! یەکسەر دەبێ ﴿٤٠﴾ ئەوانەش کە دوای ئەوەی ستەمیان لێکراوە، لە پێناوی خوادا کۆچیان کردوە، لە دنیادا جێگا و ڕێگایەکی باشیان بۆ دەڕەخسێنین و، پاداشتی دوارۆژیش ئەگەر زانیبایان (لە هی دنیا) گەورەترە، ﴿٤١﴾ (بۆ) ئەوانەی خۆڕگر بوون و پشتیان بە خوا بەستوە ﴿٤٢﴾ لە پێش تۆش دا تەنیا پیاوانمان (بە پێغەمبەر) ڕەوانە کردوون، سروشمان بۆیان دەکرد، ئەگەر نازانن لە شارەزایان (ی کتێبە ئاسمانییەکان بپرسن) ﴿٤٣﴾ (پێغەمبەرانمان) بە بەڵگە ڕۆشنەکان و، بە کتێبانەوە ناردوون و، زیکر (قورئان)یشمان بۆ لای تۆ دابەزاندوە، تاکو ئەوەی بۆ لای خەڵکی دابەزێنراوە، بۆیان ڕوون بکەیەوە (چۆن جێبەجێی بکەن؟) و، بەڵکو خۆشیان بیر بکەنەوە ﴿٤٤﴾ ئایا ئەوانەی پیلانە خراپەکان دەگێڕن، دڵنیان لەوەی خوا ڕۆیان بچوێنێتە زەوی (بە زەویدا بیانباتە خوار)، یان لەلایەکەوە کە هەستی پێناکەن، سزا و ئازاریان بۆ بێ؟ ﴿٤٥﴾ یان (سزای خوا) لە کاتی سەفەرو هاتن وچوونیاندا، بیانگرێ و، دەستە وسانکەریش نین بۆ خوا (دەرباز نابن)! یان (ئایا دڵنیان کە) لە کاتی ترس و بیمیان دا بیانگرێ! ﴿٤٦﴾ بە دڵنیایی پەروەردگارتان بە بەرۆشی بە بەزەییە ﴿٤٧﴾ ئایا سەرنجیان نەداوەتە هەر شتێك کە خوا دروستی کردوە! کە ملکەچانە سێبەری بەلای ڕاست و چەپدا - کڕنووش بۆ خوا بردووانە - دێ و دەچێ! ﴿٤٨﴾ هەروەها هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دایە، لە ژیاندار و فریشتان، کڕنووش بۆ خوا دەبەن و، ئەوان خۆشیان بە زل ناگرن! (وەك کافران) ﴿٤٩﴾ لە سەرروویانەوە لە پەروەردگاریان دەترسن و، هەرچی فەرمانیان پێبکرێ دەیکەن ﴿٥٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ): (البَـلاَغُ: التَّبْلِيـغ)، (بَـلاَغ) واتـە: گەیانـدن، هەروەهـا (بَـلاَغ) بـە مانـای کیفایـەت و بـۆ شـتێك کـە تـەواو و بـەس بـێ، دێ.

(ٱلطَّٰغُوتَ): (**الطُّغْيـانِ: تَجَـاوُزُ الحَـدِّ فِي العِصْيـانِ، وَالطَّاغُـوتُ عِبـارَةٌ عـنْ كُلُّ مُتَعَّبَـدٍ وَكُلّ مَعْبُـودٍ مِـنْ دُونِ اللَّـهِ، وَيُسـتعْمَلُ فِي الوَاحِـدِ، وَالجَمْـعِ، وسُـمِّي السـاحِرُ وَالكاهِـنُ وَالْـمَارِدُ مِـنَ الجِـنِّ، وَالصَّـارِفُ عَـنْ طَرِيـقِ الخَـيْرِ، طَاغُوتـاً**)، (**طُغْيـان**) بریتیـە لـە سـنوور بەزێنیـی لـە سـەرپێچیی دا و، (**طَاغُـوت**) بریتیـە لـە هـەر بەندایەتیـی بـۆ کراوێـك و هـەر پەرسـتراوێك جگـە لـە خـوا و، بـۆ تـاك و بـۆ کـۆش بـەکاردێ و، بـۆ جادووگـەر و فاڵچیـی و شـەیتانی جیننیـی و، هـەر کەسـێك خەڵـك لـە ڕێـی چاکـە لابـدات، بـەکاردێ.

(تَحۡرِصۡ): (**الحِـرْصُ: فَـرْطُ الـشَّرَهِ وَفَـرْطُ الإرَادَةِ**)، (**حِـرْص**) بریتیـە لـەوەی کـە ئینسـان زۆر ئـارەزووی شـتێکی بێـت و، زۆر بیـەوێ شـتێك ئەنجـام بـدات.

(جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ): (**أَي: حَلَفُـوا وَاجْتَهَـدُوا فِي الحَلِـفِ، أَنْ يأتُـوا بـهِ عَـلَى أَبْلَـغِ مَـا فِي وسْـعِهِم**)، (جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ)، واتـە: سـوێندیان خـوارد و، لـە سوێندەکەشـیاندا زۆر خۆیـان مانـدوو کـرد، کـە بـەو شـێوەیەی لـە توانایانـدا هەیـە، سـوێندەکە بە قورسـیی بخـۆن، بـۆ ئـەوەی بەرانبەرەکەیان باوەڕیـان پـێ بـکات.

(لَنُبَوِّئَنَّهُمۡ): (**أَصْـلُ البَـوَاءِ: مُسـاوَاةُ الأَجْـزَاءِ فِي الـمَكانِ، بَـوَّأْتُ لَـهُ مَكانـاً: سَـوَّيْتُهُ**)، وشـەی (**بَـوَاء**) بـە مانـای ئەوەیـە کـە شـتێك هەمـوو بەشـەکانی یەکسـان بـن، (**بَـوَّأْتُ لَـهُ مَكانـاً**) واتـە: شـوێنم بـۆ ئامادەکـرد و مەنزڵـگام بـۆ دانا.

(وَٱلزُّبُرِ): (**زَبَـرْتُ الكِتَـابَ: كَتَبْتُـهُ كِتَابـة غَلِيْظَـةً، وَكُلُّ كِتَـاب غَلِيـظِ الكِتَابـة: زَبُـورٌ**)، دەگوتـرێ: (**زَبَـرتُ الكِتَـابَ**) واتـە: نووسـینێکی درشـتم نووسی، (**غَلِيْظَةٌ**) واتە: درشـت، پیتەکانی درشـتبن و، هەر نووسـینێك کـە وشـەکانی درشـتبن و بـە گەورەیـی بنـووسرێ، پێـی دەگوتـرێ: (**زَبُـور**)، کـە کۆیەکـەی (**زُبُر**)ە.

(مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ): (**المَكـر: صَرْفُ الغَـيْرِ عَـمَّا يَقْصِـدُهُ بِحِيْلَـةٍ**)، (**مَكـر**) بریتیـە لـەوەی کەسـێك لابـدەی لـەوەی مەبەسـتیەتی، بـەڵام بـە فێـڵ لای بـدەی.

(يَخۡسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ): (**يُغَيِّبُهُمْ فِي الأَرْضِ**) خوا بە زەوییاندا بەرێتە خوار، لە زەویدا ونیان بکات، (**الخَسْفُ: جَعَلَ الأَرْضَ تَغُورُ**)، (**خَسْف**): بریتیە لە زەوی ڕۆچووانـدن.

(تَقَلُّبِهِمۡ)، یانی: (**تَنَقُّلِهِم**) له كاتی هاتن و چوونیان دا.

(تَخَوُّفٍ)، (**تَخوُّف مُطَاوِعُ خَوَّفَهُ، فهوَ مُتَخَوِّفٌ**)، (**خَوَّفَهُ**) ترساندی، (**مُتَخَوِّفٌ**) یانی: هەستی بە ترس کرد، (**تَخَوَّفَ عَلَيْهِ شَيْئاً: خَافَهُ**) واتە: لە شتێك لێی ترسا، (**تَخَوُّف الشيءَ: تَنَقَّصَهُ**) لە شتەکەی کەم کردەوە.

(يَتَفَيَّؤُاْ)، (**تفيأ الظِّلُّ: تَقَلَّبَ**) سێبەر کە دێت و دەچێ، بە لای ڕاست و چەپدا، بە هۆی خۆرەوە، کە دەکەوێتە ئەملا و دەکەوێتە ئەولا، ئەوە پێی دەگوترێ: (**تَفيُّؤ**) واتە: هاتن وچوونی سێبەر.

(دَٰخِرُونَ)، واتە: ملکەچ بوون (**دَخَرَ: صَغُرَ، وَذَلَّ وهانَ**) بچووك بوو، زەبوون بوو، بێ دەسەڵات بوو.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لەسـەر خسـتنە ڕووی کۆمەڵێـکی دیکـە، لـە بیـر وڕا و بۆچوونـە پووچـەکانی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان و کافـرەکان، پاشـان بەرپەرچدانـەوەی ئـەو بیـر وبۆچوونـە هەڵانەیـان، بـەردەوام دەبێـت، ئەمـە تـەوەری گشـتی ئـەم شـازدە ئایەتەیـە، بـەڵام خـوا ﷻ ڕوونکردنـەوەی چەنـد بابەتێـکی دیکـەش نێواخنـی ئـەم بابەتـە دەکات، پاشـان کافـرەکان دەترسـێنێ و، هەڕەشـەیان لـێ دەکات: دەبـێ چـاوەڕێ بـن، مـادام لەسـەر کوفـر و شـیرك بەردەوامـن، بـە شـێوەیەك کـە چـاوەڕێ ناکـەن و، ئەگـەری بـۆ دانانێـن لەلایەکـەوە کـە چاوەڕێـی ناکـەن لەنـاکاو خـوا سـزایان بـۆ بنێـرێ، دواییـش بـاسی ملکەچیـی تێکـڕای دروسـتکراوەکان دەکات بـۆ خـوا ﷻ لـە سـەرو و خـواری گەردوونـدا، سـەرەتا دەفەرمـوێ:

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ﴾، واتـە: ئەوانـەی هاوبەشـیان بـۆ خـوا دانـا، گوتیـان: ئەگـەر خـوا ویسـتبای، جگـە لـەو هیـچ شـتێکمان نەدەپەرسـت، نـە خۆمـان و نـە بـاب و باپیرانمـان، هیـچ شتێکیشـمان قەدەغـە نەدەکـرد، کـە پێچەوانـەی شـەریعەت و وەحیـی و پەیامـی ئـەو بێـت، واتـە: ئـەوە کـە ئێمـە جگـە لـە خـوا دەپەرسـتین و، ئـەوە کـە ئێمـە کۆمەڵێـك لـەو ڕزق و بژیوانـە کـە خـوا بـە حەڵاڵـی دانـاون، قەدەغەیـان دەکەیـن، ئـەوە بـە ویسـتی خوایـە، هـەر شـتێکیش بـە ویسـتی خـوا بـوو، دیـارە خـوا لێـی ڕازییـە، کەواتـە: خـوا لـەم کردەوانـەی ئێمـە ڕازییـە، هـەم لـە شـیرکەکەمان، هـەم لـە قەدەغـە کردنەکەمـان !!

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾، واتـە: ئەوانـەی پێـش وانیـش هـەر وایانکـرد، واتـە: هـەر بـەو شـێوەیە ئۆباڵـی شـیرك و کوفـر و کـردەوە خراپـەکانی خۆیـان دەخسـتە ئەسـتۆی ویسـت و قـەدەری خـوای پـەروەردگارەوە! ﴿فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ﴾، واتـە: ئایـا جگـە لـە گەیانـدنی ڕوون و ڕۆشـن، یـان ڕوونکـەرەوە، بـۆ پەیامـی خـوا، چ ئەرکێـکی دیکـە لەسـەر پێغەمبەرانـە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) ؟! واتـە: تەنیـا ئـەو ئەرکەیـان لەسـەرە، کـە پەیامـی خـوا بـە ڕوونیـی و بـە ڕۆشـنیی بە خەڵـك بگەیەنـن، کاتێ پەیامـی خوایـان پێدەگەیەنـن و، جەوهـەر و نێـوەڕۆکی پەیامـی خـوا، ئەوەیـە کـە تەنیـا خـوا بپەرسـترێ و حـەڵاڵ و حـەڕام دانـان، تەنیـا هـی خوایـە ﷻ، کـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ**

وَالسَّلَام) ئەوەیان پێ گەیاندوون، ئەوان ئەرکی خۆیان جێبەجێ کردوە، بەڵام ئەوە ئێوەن کە ئەرکی خۆتان جێبەجێ ناکەن! ئەوەی پێغەمبەران پێیان گوتوون، لێیان وەرناگرن و پێوەی پابەند نابن و، بۆ خۆتان بەلارێیان دا دەڕۆن و ملی کوێرە ڕێیان دەگرن و، بەو ڕێچکانە سەری خۆتان بە فەتارەت دەدەن!

هەڵبەتە ئێمە ئەم بابەتەمان لە تەفسیری سوورەتی (الأنعام)دا بە تەفصیل باسکردوە، هەروەها بەرپەرچدانەوەی خوا ﷻ بۆ ئەو قسەیەی کافرەکان، لەوێش خوا دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَآ أَشْرَكْنَا وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ ﴿١٤٨﴾ ﴾الأنعام، خوا ﷻ لەوێ درێژەی قسەکانیان باس دەکا و، دوایی بەرپەرچیان دەداتەوە.

﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾، واتە: بەدڵنیایی ئێمە لە هەر کۆمەڵگایەکدا ڕەوانەکراوێکمان ناردوە، کە پێیان بڵێ: بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، خوا بپەرستن و، خۆتان لە طاغووت دوور بگرن، هیچ کۆمەڵگایەك نەبووە، کە خوا ڕەوانەکراوێکی تێدا نەنێرێ، بەو شێوەیە بە خەڵك نەڵێ، ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ﴾، واتە: ئنجا هەیانبووە خوا ڕاستە ڕێی کردوە و، هەشیانبووە کە گومڕایی لەسەر چەسپاوە.

لێرەدا وشەی: (هَدَى) بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، چونکە خوا کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾، واتە: لە نێو هەر کۆمەڵگایەکدا ڕەوانەکراوێکمان ناردوە، کە پێیان بڵێ: بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و خوا بپەرستن و خۆتان لە طاغووت دوور بگرن، کەواتە: ئەو هیدایەت و ڕێنماییە خوا بۆ هەمووانی خستۆتە ڕوو، بەڵام ئەوانەی کە ڕێنمایی خوایان بۆ خراوەتە ڕوو و، بەڵگەی خوایان لەسەر تەواوکراوە و، پەیامی خوایان پێ ڕاگەیەنراوە بە ڕوونیی، بوونە دوو بەش:

١- ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، هەیانە خوا ڕاستە ڕێی کردوە، ئەم (هَدَى) لێرەدا بە مانای ڕێنمایی کردن و ڕێ پێشاندان نیە، بەڵکو بە مانای خستنە سەر ڕێی ڕاستە، هەیانە خوا خستوویەتە سەر ڕێی ڕاست و ڕاستە ڕێی کردوە.

٢- ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ﴾، هەشیانە کە گومڕایی لەسەر چەسپاوە، یانی: دوای ئەوەی کە خوا ﷻ لە هەر کۆمەڵگایەکدا پێغەمبەرێکی ناردوە، پێیان ڕاگەیاندوون کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، خۆتان لە طاغووت (واتە: لە پەرستنی غەیری خوا) دوور بگرن، چ وەك پێشکەشکردنی دروشمەکانی خواپەرستیی (تقديم الشعائر)، چ وەرگرتنی بەرنامەکانی ژیان

(أَخْذُ الشرَائِع)، خۆتان لە طاغووت دوور بگرن، هەر کەسێك شتێك لەو شتانەی کە بۆ خوا ئەنجام دەدرێن لە پەرستشەکان، لە دروشمەکان، شتێك لەوانەی بۆ ئەنجام بدرێ، ئەوە طاغووتە، هەروەها هەرکەسێك ئەو بەرنامە و حەڵاڵ و حەرامانەی کە دەبێت تەنیا لە خوا وەربگیرێن، خۆی بکات بە سەرچاوەی ئەو بەرنامانە و، دیارییکردنی حەرام و حەڵاڵ، ئەویش هەر طاغووتە، هەر کەسێ هەردووکیانیشی تێدا بێ، ئەوە مانای تەواوی طاغووتی تێدا چەسپاوە، ئنجا دوای ئەوەی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) ئەوەیان بە خەڵکەکە گوتوە:

هەندێکیان کە هیدایەتی خوایان قبووڵ کردوە و، سینەیان پێی گوشاد بووە، وەك خوا دەفەرمویٚ: ﴿ أَفَمَن شَرَحَ ٱللَّهُ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٖ مِّن رَّبِّهِۦۚ ﴿٢٢﴾ ﴾الزمر، واتە: ئایا کەسێك خوا سینەی گوشاد کردوە بۆ ئیسلام و، بۆ ملکەچیی خوا، کەوتۆتە سەر ڕۆشنایی لە خواوە (وەك کەسێکە کە سینەی لە ئاست هیدایەتی خوادا تەنگ بووە؟)، بەڵێ هەیانە بە ویستی ئازادانەی خۆی ئەو ڕێنماییەی خوا بە پێغەمبەران دا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) ناردوویەتی، قبووڵی کردوە و لە ئەنجامی ئەوەشدا، وەك خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى ﴿١٧﴾ ﴾محمد، واتە: ئەوانەی هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، خوا هیدایەتی بۆ زیاد کردوون و خستوونیە سەر ڕاستە ڕێ، ئا ئەوە مانای ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾یە، هەیانە خوا خستوونیە سەر ڕاستە ڕێ، چونکە هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، بۆی تەسلیم بوون و، قبووڵیان بووە و، خۆشیانویستوە، ﴿ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ ٱلضَّلَٰلَةُۚ ﴾، هەشیانە کە گومڕایی لەسەر چەسپاوە، بۆچی؟ چونکە هیدایەتی خوای پشتگوێ خستوە، بەڵکو دژایەتیی کردوە و قبووڵی نەکردوە و ڕەفزی کردوە، بۆیە گومڕایی بەسەردا چەسپاوە.

﴿ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُكَذِّبِينَ ﴾، ئنجا بە زەویدا بڕۆن، سەرنج بدەن، سەرەنجامی بە درۆدانەران چۆن بووە !

واتە: ئەوانەی بە ویستی ئازادانەی خۆیان پێغەمبەرانیان بە درۆ داناوە، بزانە سەرەنجامیان چۆن بووە، ئەوانەش کە پێغەمبەرانیان بە ڕاست زانیوە، تەسلیمی پەیامەکەیان بوون و، شوێنیان کەوتوون و بەندایەتییان بۆ خوا کردوە، ئەوانەش دیارە سەرەنجام و ئاکامیان خێر بووە.

دوایی بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویٚ: ﴿ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾، ئەگەر تۆ سووربی لەسەر ئەوەی کە بیانخەیە سەر ڕاستە ڕێ، نەك سوور بی لەسەر ئەوەی پەیامی خوایان پێ بگەیەنی، چونکە پەیامی خوای پێگەیاندوون، (هُدَىٰهُمۡ)، واتە: بیانخەیە سەر ڕاستە ڕێ، ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّ ﴾،

بێگومـان خـوا کەسێك ناخاتـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، کـە گومـڕای کـردوە بەهـۆی ئـەوەوە کـە پشـتی لـە پەیـام و ڕێنمایـی خـوا کـردوە! کەسـێ کـە پشـتی لـە پەیـام و ڕێنمایـی خـوا کردبـێ و، خـوا گومـڕای کـرد بـێ، دوای ئـەوەی کـە بـە ویسـتی ئازادانـەی خـۆی هیدایـەتی خـوای ڕەفـز کـردوە، ئـەوە بێگومـان یاسـای گومڕابـوون (ضـلال)ی بەسـەردا چەسـپاوە و، یاسـای ڕاسـتە ڕێکـردن (هدایـة) نایگرێتـەوە، ﴿ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾، بێگومـان هیـچ پشـتیوان و سـەرخەر و هاوکاریـان نیـە، واتـە: کـە جگـە لـە خـوا ﷻ چ لـە دنیـادا، چ لـە دواڕۆژدا سـەریان بخـات و پشـتیوانیان بێـت لـە بەرانبـەر سـزای خـوادا.

ئنجـا بـاسی هەڵوێسـتێکی دیکـەی ئـەو بێبـڕوا و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانـە دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾، هەروەهـا زۆر بـە داکۆکیـی کـردن و، جەختکردنـەوە، زۆر بـە خـۆ ئـازاردان و تێکۆشـانەوە، سـوێندیان بـە خـوا خـوارد، کـە هـەر کـەس بمـرێ، خـوا هەڵیناسـتێنێتەوە و زینـدووی ناکاتـەوە، ﴿ بَلَىٰ ﴾ بـا (خوا) زینـدووی دەکاتـەوە، ﴿ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا ﴾، بەڵێنـی داوە و بەڵێنەکـەش لەسـەر خوا چەسـپاوە، خـوا کـە شـتێکی فەرمـوو، جێبەجێـی دەکات، ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بـەڵام زۆربـەی خەڵـکی نازانـن، واتـە: زۆربـەی خەڵـکی نازانـن، کـە ناگونجـێ دنیـا شـاری بـێ خـاوەن بـێ! زۆربـەی خەڵـکی کـە ئەوانـەن گـوێ لـە پێغەمبـەران ناگـرن، ئەوانـەی گـوێ بـۆ پەیـام و سروشی خـوا ناگـرن، ئەوانـەی بووناسـییەکی هەڵەیـان دەبێـت، ئەوانـە نـە خۆیـان دەناسـن، نەخـوا دەناسـن، نـە گـەردوون و بـوون دەناسـن! زۆربـەی خەڵـکی ئەوانـەن کـە پشـت لـە پەیامـەکانی خـوا دەکـەن و پشـت لـە هیدایـەتی خـوا دەکـەن، زانیاریـان نیـە کـە ناگونجـێ خـوا ﷻ مرۆڤـەکان زینـدوو نەکاتـەوە و، لێیـان نەپێچێتـەوە و لێیـان نەپرسـێتەوە و، سـزا و پاداشـتیان بـۆ دانەنـێ.

پێشـێ خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بـا، خـوا مـردووان زینـدوو دەکاتـەوە، بەڵێنـی داوە و بەڵێنەکـەش هەقـە و چەسـپاندوویەتی، بـەڵام زۆربـەی خەڵـکی نازانـن، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ ﴾، تاکـو ئـەوەی تێیـدا کەوتوونـە ڕاجیایـی و ناکۆکییـەوە، بۆیـان ڕوون بکاتـەوە، ئایـا نابـێ ئـەو کا و دانـە لێـك جیابێتـەوە ؟! هـی واهەیـە هـەر بـە کوفـرەوە و بـە شـیرکەوە دەمـرێ، بـە بیـرو بۆچوونـە پووچـەکانی خۆیـەوە سـەر دەنێتـەوە! نابـێ کاتێـك هەبـێ و ڕۆژێـك و قۆناغێـك هەبـێ لێـی حاڵیـی بکـرێ: کـە تـۆ بـە هەڵـە داچـووی! ﴿ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰذِبِينَ ﴾، هەروەهـا بـۆ ئـەوەش کـە ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون، بزانـن کـە درۆیـان کـردوە

(درۆزن بوون)! کە دەیانگوت: زیندوو ناکرێنەوە و وەك بەرزەکیی بانان بۆی دەردەچین، چاك و خراپ و پارێزکاران و تاوانباران سەرەنجامیان هەر وەك یەك دەبێ !

ئنجا خوا ﷻ ئەوەمان بۆ وێنا دەکات کە چەند ئاسانە بۆ خوا، مردووان زیندوو بکاتەوە و، ئەم بازارەی ئێستا بپێچێتەوە (کە بازاڕی دنیایە) و بازاڕێکی دیکە (کە بازاڕی دوارۆژە) بێنێتە پێش، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا قَوۡلُنَا لِشَيۡءٍ إِذَآ أَرَدۡنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴾، بێگومان قسەی ئێمە بۆ شتێك کە ویستمان پەیدای بکەین، هەر ئەوەندەیە کە پێی بڵێین: ببە، ئەویش یەکسەر دەبێ! کە بێگومان ئەوە وێناکردنی کاریگەریی ویستی بێسنوور و ڕەهای خوایە، لە پەیداکردنی شتەکاندا! ئەگەرنا نەشتێك هەیە پێی بگوترێ: ببە و، نە خوای پەروەردگاریش وا دەفەرموێ، مەبەست ئەوەیە کە وەك چۆن ئەگەر کەسێ بە شتێك بڵێ: ببە، یەکسەر ببێ، چەند خێرایە، کاریگەریی ویستی خواش لە دروستکراوەکاندا، بەو شێوەیە، ئیدی ئەوەی کە زانایان گوتوویانە: شتێك کە نەبێ، کە چۆن ویستی خوا پێوەی پەیوەست دەبێ و، چۆن خوا دەیدوێنێ ؟! ئەو ئیشکالانە هەموو لە کۆڵ دەبنەوە، قەزیەکە هەر ئەوەندەیە کە خوا وێنای خێرایی کاریگەریی ئیرادە و ویست و دەسەڵاتی خۆییمان بۆ دەکات، کە کاتێ کە بیەوێ شتێك پەیدا بکات، یەکسەر پەیدا دەبێ.

ئنجا دێتە سەر باسێکی دیکە، هەر لە ئەنجامی ئەوەدا کە ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەر و کافرە ملهوڕانە، ئاوا بیریان کردۆتەوە و، ئاوا سەختگیرانە پەیوەست بوون بە بیرو بۆچوونە هەڵە و پووچەکانی خۆیانەوە و، بێگومان زۆریش ڕقیان لە ئیمان و خوا بەیەکگرتن و پەیامی پێغەمبەری خاتەم ﷺ بووە، زۆریش دژایەتیی ئەوانەیان کردوە کە پەیڕەوییان کردوە لە پەیامی پێغەمبەری خاتەم و شوێن ئایین و بەرنامەکەی کەوتوون و، سەرەنجام ئەزیەتیان داون و ناڕەحەتیان کردوون، کە لە ئەنجام دا بەشێکیان ناچار بوون: کۆچ بکەن و ماڵ و حاڵ و نیشتمانی خۆیان بەجێبهێڵن، بەو بۆنەیەوە دەفەرموێ:

﴿ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا ظُلِمُواْ ﴾، ئەوانەش کە کۆچیان کردوە، دوای ئەوەی زوڵمیان لێکرا، لەلایەن ئەو ستەمکارە خۆ سەپێنانەوە، ﴿ لَنُبَوِّئَنَّهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةً ﴾، ئێمە لە ژیانی دنیادا جێ و ڕێیەکی باشیان بۆ دابین دەکەین، ﴿ وَلَأَجۡرُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَكۡبَرُۚ لَوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ﴾، پاداشتی دواڕۆژیش گەورەترە، ئەگەر بزانن، یانی: ئەگەر بزانن چ پاداشتێك چاوەڕییان دەکات، دەزانن پاداشتی دواڕۆژ زۆر گەورەترە! بە ئەندازەیەك کە بەراورد ناکرێ لەگەڵ هی دنیادا.

﴿ ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ ﴾، ئەوانەی کە خۆڕاگر بوون لەسەر کۆچکردن و بەجێهێشتنی نیشتیمان و، لەسەر دەستگرتن بە ئایین و بەرنامەی خواوە، ﴿ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، بۆ داهاتووش پشتیان بە پەروەردگاریان بەستوە، بۆ ئەو شتانەی لە مەولا دێنە ڕێیان، بۆیە وشەی (صبر)ی بە کرداری ڕابردوو هێناوە، یانی: ئارامیان گرتوە و، دەستیان لە ئاینەکەیان بەرنەداوە و نیشتمانی خۆیان بەجێ هێشتوە، بەڵام بۆ لەمەودوا پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن، ئەوەیانی کرداری ئێستا هێناوە، چونکە ئەوە شتێکی بەردەوامە، ئەوەی پێشێ صەبریان لەسەر گرتوە و بڕاوەتەوە، بەڵام بۆ ئەوەی کە دادێ، دەبێ هەمیشە پشت بە خوا ببەستن، کە دیارە (فعل المضارع) تازەبوونەوە و نوێبوونەوە و ئێستا و داهاتوو دەگەیەنێ.

دواتر خوا ﷻ دێتە سەر خستنەڕووی باسێکی دیکە کە هەر پەیوەستە بەو بابەتەوە، چونکە کافرەکان ڕەخنەیان لە پێغەمبەر ﷺ دەگرت، کە لە زۆر شوێنی قورئان دا هاتوە، ڕەخنەیان دەگرت کە: بۆچی خوا فریشتان نانێرێ؟! لە سوورەتی (الأنعام) و سوورەتەکانی دیکەش دا باسمان کردوە، هەمیشە ڕەخنەیان گرتوە: بۆچی خوا ﷻ مرۆڤێك دەنێرێ ؟! بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِمْ ﴾، لە پێش تۆشدا تەنیا پیاوانێکمان ناردوون، وەك ڕەوانەکراوی خۆمان، کە سروشمان بۆ کردوون، بەس پیاوانمان ناردوون لە مرۆڤان، واتە: فریشتەمان نەناردوون، ﴿ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، ئەگەر نازانن لە خاوەن کتێبە پێشووەکان بپرسن، ئەوانەی شارەزان لە کتێبە ئاسمانییەکان، پرسیار لەوان بکەن: خوا چەندان پێغەمبەری دیکەی ناردوون؟! هەمووشیان بەس مرۆڤ بوون، ڕۆژێ لە ڕۆژان خوا فریشتەیەکی بە پێغەمبەر و ڕەوانەکراو نەناردوە، هەروەك پلەی پێغەمبەرایەتییش کورتهەڵاتوە لەسەر پیاوان و، ئافرەتان لەو پێگە و پایەدا نین، لەبەر کۆمەڵێك تایبەتمەندیی کە ئەرکی پێغەمبەرایەتیی دەیانخوازێ، نەك لەبەر ئەوەی کە خوا ﷻ ئافرەت بە کەم دابنێ، بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەرکی پێغەمبەرایەتیی، بەڵێ ڕێزلێنان (**تشریف**)ە، بەڵام زیاتر ئەرکدارکردن (**تکلیف**)یشە، ئەرکێکی قورسە و ئەو ئەرکە قورسەشی بۆ هەندێ لە پیاوان داناوە بۆ هەمووشیان نیە !!

ئنجا ئەو پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) کە هاتوون، ﴿ بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ ﴾، ئێمە کە سروشمان بۆ دەکردن، هەم بەڵگە ڕۆشن و ئاشکراکان (**بينات**)یان پێ بوون، هەم کتێب و نووسراوەکان، (زُبُر)، (زُبُر)یش کۆی (زَبُور)ە و، هەر ڕستە و وشەیەك بەخەتی درشت بنووسرێ، پێی دەوترێ: (زَبُور).

واتـە: پێغەمبـەران هەم بەڵگەی ئاشـکرا و ڕوونیان هێنـاوە، هەم کتێب و بەرنامەشـیان هێناوە، ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾، زیکریشـمان بـۆ تـۆ ناردۆتـە خـوار، ئـەم قورئانـە بیرخـەرەوە و شـەرەف و ڕێـز و حورمەتـە، تاکـو هـەم ئـەوەی کـە بـۆ خەڵـکی نێردراوەتـە خـوار، بۆیـان ڕوون بکەیـەوە: چـۆن کاری پێبکـەن ؟! هـەم بـۆ ئـەوەی خۆشـیان بیـر بکەنـەوە، کـە تێبیگـەن و، زیاتـر قـەدری بزانـن و بۆیـان دەربکـەوێ: فەرمایشـتی خـوا چەنـد جیـاوازە لـە قسـەی مرۆڤـەکان !

ئنجـا خـوا ﷻ دێتـە سـەر بابەتێـکی دیکـە، کـە ترسـاندن و ڕاچڵەکانـدنی کافـر و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەکانـە، دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخْسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴾، واتـە: ئایـا ئەوانـەی کـە پیـلان و فێڵـی خراپیـان گێـڕا، (**أي مَكـروا، المَكْرات السَّيئات**)، ئایـا ئەوانـە دڵنیـان لـەوەی کـە خـوا بـە زەوییـان دا بباتـە خـوار، زەوی ڕۆبچـێ و ئەوانیـش پێیـدا بچنـە خـوار! ﴿ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ یـان ئـازار و سـزای خوایـان بـۆ بـێ لـە لایەکـەوە کـە هەسـتی پێناکـەن، چ لـە دنیـادا (سـزای دنیایـی) کـە مەبەسـت پێـی ئەوەیـە: بـەڵا و گرفتێکیـان بەسـەر بـێ، یاخـود دنیایـان بەسـەردا تێکبچـێ! ئـەو سـزایەی کـە لـە کاتی ئاخیـر زەمانـدا دێـت.

﴿ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ ﴾ یـان ئایـا دڵنیـان کـە خـوا لـەکاتی هاتـن و چـوون و سـەفەر و هاموشـۆیان دا، بیانگـرێ و سـزایان بـدات، ئـەو کاتـە ئەوان دەسەوسـانکەر نابـن بـۆ خـوا و دەربـاز نابـن لـە دەسـەڵاتی خـوا !

﴿ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ یـان ئایـا دڵنیـان کـە خـوا لـە کاتێکـدا ئـەوان لـە حاڵـەتی تـرس و لـەرزدان و هەسـت بـە مەترسـیی دەکـەن، بیانگـرێ و سـزایان بـدات؟! (تَخَوُّفٍ) بـە مانـای (**تَنَقُّص**)ە، واتـە: وردە وردە کەموکوڕیـی ڕوویـان تـێ بـکات، تاکـو دوایـی بـە یەکجاریـی لـە بەینیـان دەبـات! ﴿ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ بێگومـان پەروەردگارتـان یەکجـار بـە پـەرۆش و میهرەبـان و بـە بەزەییـە! زانایـان دەڵێـن: (**الرَّأفَـةُ: أشَـدُّ الرَّحمـة**) واتـە: بەزەییـەکی زۆر.

بـەڵام مـن وای تێدەگـەم کـە (**رَؤوف**) واتـە: بـە پـەرۆش، بـۆ ئـەوەی زیانەکانیـان لـێ دوور بخاتـەوە و، (**رحِيم**) واتـە: بـە بەزەیـی، بـۆ ئـەوەی سـوودەکانیان بـۆ بێنـێ.

ئنجـا لـە کۆتایـی دا خـوا ﷻ بـۆ ئـەوەی پێشـانی کافـران و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکانی بـدا، کـە ئـەوە هـەر ئەوانـن ڕێزپـەڕ و دەگمەنـن و لایـان داوە، ئەگەرنـا ئـەم گەردوونـە

بەسەر و خواریەوە، هەرچی تێیدایە، بۆ خوا ملکەچە! کەواتە: ئەوان ڕیزپەڕ بوون و، لایان داوە! دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ ﴾، ئایا سەرنجیان نەداوەتە هەرچییەك کەخوا دروستی کردوە، ﴿ يَتَفَيَّؤُاْ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴾، سێبەرەکانیان لەلای ڕاست و چەپەوە، بە کڕنووش بردوویی بۆ خوا دێن و دەچن! ﴿ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴾، لە حاڵێکدا بۆ خوا ملکەچ و زەبوون و فەرمانبەرن! ئایا تەماشا ناکەن خوا بە پێی ئەو یاسایەی دایناوە، کاتێ کە خۆر لەلای ڕاستەوە هەڵدێ، لای چەپیان دەبێتە سێبەر و، کاتێ خۆر دەگاتە نێوەڕاست، سێبەر نامێنێ و، دواتر کە خۆر دەداتە لای چەپ، ئنجا لای ڕاستیان دەبێتە سێبەر، ئەو سێبەرە کە دێت و دەچێ، وەك کڕنووش بردن وایە بۆ خوا ﷻ، بەپێی یاسایەك کە خوا دایناوە.

ئنجا ئەوە بە نسبەت هەموو ئەو شتانەوە کە دیاردەی ماددیی بەرجەستەن، دوایی باسی ژیانداران و فریشتان دەکات: ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴾، هەروەها هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، لە ژیانداران لە فریشتەکان، کڕنووش بۆ خوا دەبەن و خۆشیان بە زل ناگرن! واتە: وەك تێوەی بێبڕوا و هاوبەش بۆ خوا دانەرنین، کە خۆتان بەزل دەگرن و کڕنووش بۆ خوا نابەن، کەچی کڕنووش بۆ یەکدی و بۆ دارو بەرد و بۆ هەوا و ئارەزووی خۆتان و، بەزم و بازاڕێکی ئەفسانەیی دەبەن! بەڵام هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە لە ژیانداران: (الدَّآبة: كُلُّ مَا يَدُبُّ عَلَى الأَرْض) هەرچی لەسەر زەوی دەڕوات، کە سەرجەم (زیندەوەران و پەلەوەر و ژیاندارانی نێو ئاو، سەر زەوی و ئاژەڵ و، مرۆڤ و جند) دەگرێتەوە، ﴿ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ﴾، فریشتەکانیش، هەموویان تێکڕا کڕنووش بۆ خوا دەبەن.

﴿ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴾، لە حاڵێکدا کە خۆشیان بە زل ناگرن! ﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾، واتە: لە پەروەردگاریان دەترسن لە سەروویانەوە واتە: خوا کە باڵادەستە، یان خوا کە لە سەروویانەوەیە، چونکە خوا لە سەروویە بەو شێوەیەی بۆ خوا شایستەیە، ﴿ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾، هەر فەرمانێکیان پێ دەکرێ، ئەنجامی دەدەن، واتە: سەرپێچیی لە فەرمانی خوا ناکەن و بە ترس و سام و بیمەوە لەگەڵ پەروەردگاریاندا مامەڵە دەکەن.

هەڵبەتە خوا ﷻ لە زاتی خۆیدا سامڵێکراو لێترسراو نیە، بەڵام بۆیە ئەوان دەترسێن، چونکە مەترسیی ئەوەیان هەیە کە بە شێوەیەك نەبن، لەگەڵ پایە و مەقامی پەروەردگاردا بگونجێ! بۆیە ترسیان هەیە لە کردەوەکانیان، ترس لەوەی شتێکیان کرد بێت، کە شایستە و مەقامی بەرز و بێ وێنەی خوای پەروەردگاریان نەبێ و تووشی سزا بین.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ویستی خوا بە هۆکاری شیرك و تاوانیان دادەنێن، خواش بەوە بەرپەرچیان دەداتەوە کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) تەنیا ڕاگەیاندنی ڕوونی پەیامی خوایان لەسەر شانە و، هەموو کۆمەڵگایەکیش پێغەمبەری تێدا هاتوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ ۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ۚ فَسِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ﴾، ئەوانەی کە هاوبەشیان بۆ خوا دانا بوو گوتیان.

لە سوورەتی **(الأنعام)**، ئایەتی (١٤١)دا دەفەرموێ: ﴿سَيَقُولُ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ﴾، واتە: لەمەودوا ئەوانەی کە هاوبەشیان بۆ خوا داناوە دەڵێن، لە سوورەتی **(الأنعام)**دا دەڵێ: لەمەودوا، لێرەشدا دەفەرموێ: گوتیان، کەواتە: ئەمە لە دوای سوورەتی **(الأنعام)**دا دابەزیوە، لەوێ خوا دەفەرموێ: لەمەودوا وا دەڵێن، لە سوورەتی **(النحل)**یشدا دەفەرموێ: گوتیان، یانی: دوای ئەوەی لە سوورەتی **(الأنعام)**دا هەواڵی پێدا بوو، کە کاتێك دێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان ئەوە دەڵێن، لە سوورەتی **(النحل)**دا هەواڵی ئەوەی پێدا، کە ئەوەیان گوت.

(أَشْرَكُواْ) یانی: هاوبەشیان داناوە، بە تەئکید یانی: هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، ئنجا خوا هاوبەشی نین، بەڵام لە خەیاڵ و وەهمی ئەوان دا، پێیان وابوو کە ئەو شتانە هاوبەشن بۆ خوا، واتە: دەبێ وەك چۆن بەندایەتیی بۆ خوا دەکرێ، بۆ ئەوانیش بکرێ! هاوبەشدانەرەکان چییان گوت ؟

٢- ﴿ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَآ أَشْرَكْنَا وَلَآ ءَابَآؤُنَا ﴾، ئەمە لە سوورەتی (الأنعام)دا هەیە، بەڵام ێرەدا: ﴿ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيْءٍ ﴾، ئەگەر خوا ویستبای، نە ئێمە، نە باب و باپیرانمان، جگە لە خوا هیچ شتێکمان نەدەپەرست و، هیچ شتێکمان قەدەغە نەدەکرد، (لەو شتانەی خوا بە حەڵاڵی داناون).

ئەمـە مانایەکـەی ئاوایـە: (**لَـوْ شَـاءَ اللّـه عَـدَمَ عِبادَتِنـا لِغَـيْرِهِ، مَـا عَبَدْنـا غَـيْرَهُ، وَلَـوْ شَـاءَ اللّـه عَدَمَ تَحْرِيمِنـا لِلْحَـلاَلِ، مَـا حَرَّمْنـا**)، ئەگـەر خـوا ویسـتبای ئێمـە جگـە لـە خوامـان نەدەپەرسـت، (نـە خۆمـان و نـە بـاب و باپیرانمـان)، هەروەهـا ئەگـەر خـوا ویسـتبای، هیـچ شـتێکمان قەدەغـە نەدەکـرد (نـە خۆمـان و نـە بـاب و باپیرانمـان).

کەواتـە: کـە کردوومانـە، دیـارە خـوا ویسـتوویەتی، کـە خـواش ویسـتوویەتی، دیـارە خـوا لـەو کارەی ئێمـە ڕازییـە! ئێمـە لـە تەفسـیری سـوورەتی (**الأنعـام**) ئایەتـەکانی: (١٤٨- ١٤٩)دا، بـە درێژیـی باسـکردوە و، ئەوەمـان خسـتووەتە ڕوو، کـە جیاوازیـی هەیـە لـە نێـوان ویسـت و ڕەزامەندیـی (**الإرَادَة، والرِّضَـا**)دا و، بـە نسـبەت خـواوە ﷻ، جیاوازیـی خسـتنە نێـوان ویسـت و ڕەزامەندیـی، کلیـلی کردنـەوەی ئـەو گرێکوێرەیـە.

هەروەهـا لـە مەوسـووعەی: (ئیـمان و عەقیـدەی ئیسـلامی)دا و[1]، لـە کتێبـی: (ڕوونکردنـەوەی عەقیـدەی طەحاویی)یشـدا، بـاسی ئـەو مەسـەلەیەمان کـردوە، کـە ئـەو هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانـە لەسـەر ڕێچکـەی ئیبلیسـن، چونکـە ئیبلیسـیش گـوتی: ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِي ... ﴿٣٩﴾ ﴾الحجـر، واتـە: گـوتی: پـەروەردگارم! لـە سـۆنگەی ئـەوەوە کـە تـۆ منـت بێمـراد و بێئـاکام و سـەرگەردان کـرد !

لـە کاتێکـدا بۆخـۆی کڕنـووشی نەبـردوە و، سـەرپێچیی فەرمـانی خـوای کـردوە! کەچـی ویسـتوویەتی هەڵـە و سـەرپێچییەکەی خـۆی لـە مـلی ویسـتی خـوا بپێچـێ !

هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان لێـرەدا کـە دەڵێـن: ئەگـەر خـوا ویسـتبای، نـە ئێمـە نـە بـاب و باپیرانمـان جگـە لـە خـوا هیـچ شـتێکمان نەدەپەرسـت و، هیـچ شـتێکمان قەدەغـە نەدەکـرد، بـەم قسـەیان ویسـت و ڕەزامەندیـی خوایـان تێکەڵکـردوە، بەڵـێ، بـە ویسـتی خـوا کردوویانـە، بـەڵام خـوا ناڕازییـە لـەوە، ئەگەرنـا هیـچ شـتێ بـە بـێ ویسـتی خـوا نابـێ، هەمـوو شـتەکان کـە دەبـن بـە ویسـتی خـوان، بـەڵام هەموویـان بـە ڕەزامەندیـی خـوا نیـن، وەك لـە

---

(١) بەرگی پێنجەم (ئیمان بە ڕۆژی دوایی و بە قەزاو قەدەر).

سـووڕەتی (الزمـر) ئایـەتی (٧)دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ ٱلْكُفْرَ وَإِن تَشْكُرُواْ يَرْضَهُ لَكُمْ سَيَقُولُ﴾، واتـە: خـوا ڕازی نیـە بـۆ بەنـدەکانی، کوفـر بکـەن، (بەڵـێ ئەگـەر کافـر بـبن، بـە ویسـتی ئـەو کافـر دەبـن، بـەڵام خـوا پێـی ناخۆشـە)، ﴿وَإِن تَشْكُرُواْ يَرْضَهُ لَكُمْ﴾، بـەڵام ئەگـەر سوپاسـگوزاریی بکـەن، خـوا ئـەوەی بـۆ ئێـوە پـێ پەسـندە و پێـی خۆشـە، بـەڵام مـەرج نیـە خـوا هـەر شـتێکی ویسـت، لێـی ڕازی بـێ و خـۆشی بـوێ، ویسـتی خـوا وەك ئاسـمان وایـە، تـۆ هەرچـی بیکـەی لەبـن گومبـەزی ئاسـمان دا دەیکـەی و، ناتـوانی لـە بـن سـێبەری ئاسـمان بچیـە دەر، بـەڵام مـەرج نیـە هـەر شـتێ کـە تـۆ بـە ویسـتی خـوا دەیکـەی، ڕەزامەندیـی خـوای لەسـەر بـێ، ڕەزامەندیـی خـوا لەسـەر ئـەو شـتانەیە کـە شـەریعەت دیارییکـردوون: ئـەو شـتانەی پـێ خۆشـن، هەروەهـا شـەریعەت ئـەو شـتانەشی دیارییکـردوون کـە خـوا پێـی ناخۆشـن، کەواتـە: تـۆ بەهـۆی ئاوێنـەی شـەریعەتەوە بـۆت دەردەکـەوێ ڕەزامەندیـی خـوا لـە کوێیـە! ئەگەرنـا ویسـتی خـوا بـۆ تـۆ شـتێکی پەنهانـە، بـەڵام شـەریعەتی خـوا لەبـەر دەسـتی تۆیـە، ئیـرادە تەشریعییەکـەی خـوا لەبـەر دەسـتی تۆدایـە، دەزانی خـوای پـەروەردگار چـی بـۆ تـۆ ویسـتوە و چـی لـە تـۆ داواکـردوە، چـی بـۆ تـۆ پـێ چاکـە و چـی بـۆ تـۆ پـێ خراپـە !

٣- خوا دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾، ئەوانەی پێش ئەوانیش هەر وایانکرد، واتە: ئەوانەی پێش ئەوانیش کە خوا لە بەینی بردوون و سزای داون، هەر ئاوا بیریان کردۆتەوە، ئاوا بڕو بیانوویان هێناوەتە وە، ئاوا بیانوویان بە ویست و قەدەری خوا گرتوە، کە: ئەوەی ئێمە دەیکەین، مادام ویستی خوای لەسەرە، کەواتە: دیارە خوا لێی ڕازییە! بێ خەبەر لەوە کە ویستی خوا، فراوانە و گشتگیرە، بەڵام ڕەزامەندیی خوا تایبەتە و، ڕەزامەندیی خوا بەهۆی شەریعەت و وەحیی و پەیامی خواوە، کە بە پێغەمبەراندا دەینێرێ، بۆمان دەردەکەوێ، کە ڕەزامەندیی خوا لە کوێیە و تووڕەیی خوا لە کوێیە !

٤- بۆیە دەفەرموێ: ﴿فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ﴾، واتە: ئایا جگە لە گەیاندنی ڕوون و ئاشکرا، هیچ ئەرکێکی دیکە لەسەر پێغەمبەران هەیە ؟! (**البَلَاغُ: اسْم مَصْدَرِ الإِبْلَاغِ، وَالمُبِين: الوَاضِحُ**)، (**بَلَاغ**) ناوی چاوگی (گەیاندن)ە، (**مُبِين**)یش، واتە: ڕوون و ئاشکرا، یانی: پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) تەنیا گەیاندنی پەیامی خوایان بە ڕوون و ئاشکرایی لەسەرە، ئەوەشیان کردوە، دوایی دەکەوێتەوە سەر خۆتان، لە پەیامی ڕوون و ئاشکرای خوای پەروەردگاریشدا، هەیە کە تەنیا خوا بپەرستن و، دیارییکردنی حەڕام و حەڵاڵ، تەنیا مافی خوای پەروەردگارە، کەواتە: ئەوە لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) وەربگرن و، ئەگەر ئەو ئەرکە کە پێغەمبەران جێبەجێیان کردوە لە نێو ئێوەدا، ئێوە ڕێزتان لەو ئەرکە گرتبایە و پابەندبوونایە بە بەرنامەی خواوە، ئەو

ئەتە نە جگە لە خواتان دەپەرست، نە شتێکیشتان قەدەغە دەکرد کە شەریعەتی خوا بە حەڵاڵی داناوە، بە کەیفی خۆتان حەڵاڵ و حەرامتان دیاریی نەدەکرد و، ئەو مافەتان بە خۆتان نەدەدا کە تەنیا مافی خوای پەروەردگارە.

مانایەکەی ئاوای لێدێتەوە:

پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) تەنیا گەیاندنی پەیامی خوایان لەسەرە، دواتر بەرپرسیاریەتی لەسەر مرۆڤەکانە.

بۆیە دواییش دەفەرمویٚ:

٥- ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا ﴾ واتە: ئێمە لە هەر کۆمەڵگایەکدا ڕەوانەکراوێکمان ناردوە و پێغەمبەرێکمان ناردوە، وەك لە سوورەتی (فاطر)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ ﴾ واتە: هیچ کۆمەڵگایەك نیە، مەگەر ترسێنەر و ورياکەرەوەیەکی تێدا ڕەوانە کراوە.

ئنجا ئایا خوا ئەو ڕەوانەکراوەی بۆچی ناردوە ؟

٦- ﴿ أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾ کە بە خەڵکەکە بڵێ: تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، خۆتان لە طاغووت دوور بگرن، دووره پەرێزیی لە **طاغووت** بکە، (**طاغوت**) واتە: هەر پەرستراوێك جگە لە خوا، چونکە: (**الطُّغيانُ: مُجَاوَزَةُ الحَدِّ في العِصْيانِ**)، (**الطُّغيانُ**) بریتیە لە سنوور دەرچوون لە سەرپێچییکردنی خوادا.

هەڵبەتە خوا بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)دا - کە لە هەموو کۆمەڵگایەکدا پێغەمبەرێکی ناردوە - ڕایگەیاندوە: ﴿ أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ ﴾ کە خوا بپەرستن، ﴿ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾ دووره پەرێز بن لە **طاغووت** و خۆتانی لێ دوور بگرن، وەك لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ﴿٢٥٦﴾ ﴾ واتە: هەر کەسێ بێبڕوا بێ بە طاغووت و، بڕوا بە خوا بێنێ، ئەوە دەستی بە قوڵفەیەکی زۆر قایم گرتوە کە هەرگیز پسانی بۆ نیە.

(**نَفي**) لابردن، ئنجا (**إثبات**) چەسپاندن، (**تَخلية**) ئنجا (**تَحلية**)، وشەی (**توحيد**)یش هەروایە، (**لا إلهَ إلا اللّه**) هیچ پەرستراوێك نیە شایستەی پەرستن بێ، جگە لە خوا ﷻ، پێشێ دەبێ لابردنی (**نفي**) بێت، ئنجا چەسپاندن (**إثبات**)، جێی خۆی دەگرێ، پێشتر

دەبێ خۆت بژار بکەی لە شیرك و کوفر و لەو شتانەی کە خوا پێی ناخۆشن، ئنجا خۆت برازێنیەوە بە ئیمان و تەوحید و بەو شتانەی کە خوا پێی چاکن.

٧- ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) کە خوا ناردوونی، لە هەر کۆمەڵگایەدا، دوای ئەوەی کە پەیامی خوایان گەیاندوە، ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، لە خەڵکەکەدا کەسانێك بوون خوا ﷻ خستوونیە سەر ڕێی ڕاست، ڕاستە ڕێی کردوون، ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، ڕێنماییەکە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بە هەمووانیان گەیاندوە بە یەکسانیی، کە پێیان فەرموون: ﴿ أَنِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجۡتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾، خوا بپەرستن و لە **طاغووت** دوور بن! ئەوە ڕێنمایی خوا و هیدایەتی خوا گەیشتوە بە هەمووان، بەڵام: ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، ئنجا لە نێو ئەوانەدا کە پەیامی خوایان پێگەیشتوە و هیدایەتی خوایان وەرگرتوە و بۆیان ڕوون بۆتەوە، کەسانێك هەبوون کە شایستەی ئەوە بوون، خوا ڕاستە ڕێیان بکات: ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، ئیدی خوا خستنیە سەر ڕێی ڕاست.

٨- ﴿ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ﴾، هەشیان بوو کە گومڕایی لەسەر چەسپا، گومڕایی بەسەردا چەسپا، نەك خوا گومڕای کرد بێ، بەڵکو خۆی هیدایەتی خوای ڕەفز کردوە و، هەر کەسێکیش ڕێنمایی و هیدایەتی خوا ڕەفز بکات، بێگومان گومڕا دەبێ، ئەوانەی دیکەش ڕێنمایی خوایان قبووڵکرد، هەرکەسێکیش ڕێنمایی خوا قبووڵ بکات، ڕاستە ڕێ دەبێ، هەر کەسێك ئەو بەرچاوڕوونییەی خوا بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)دا دەینێرێ، قبووڵی بکات، دەتوانێ کە ڕێی ڕاستی پێ بگرێ، بەڵام هەر کەسێك ئەو بەرچاو ڕوونییەی خوا بە پێغەمبەراندا دەینێرێ، ڕەفز بکات و پشتگوێی بخات، بێگومان بە دیلی بەرچاو ڕوونیی، بریتیە لە کوێریی و بەرچاو لێڵیی، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيۡنَٰهُمۡ فَٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡعَمَىٰ عَلَى ٱلۡهُدَىٰ ١٧ ﴾فصلت، واتە: گەلی (ثمود)مان ڕێنمایی کرد بوو، بەڵام کوێرییان بەسەر بەرچاو ڕوونیی و، ڕۆشنایی دا هەڵبژارد، ئنجا کە بۆ خۆیان کوێریی هەڵبژێرن، خوا ﷻ بە تۆبزیی ملیان ناگرێ ؟! چونکە ئەگەر ویستبای وایان بخوڵقێنێ کە سەرپێچیی نەکەن، وەك فریشتەکان، وای دەخوڵقاندن، بەڵام خوا مرۆڤەکانی وا دروستکردوە، کە بتوانن چاکە بکەن و، خراپە بکەن، کوفر بکەن و، ئیمان بێنن، بۆ ئەوەی کە بە کەڵکی جێنشینایەتیی خوا لەسەر زەوی و، بە کەڵکی تاقیکرانەوە، بێن.

٩- ﴿ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ ﴾، بە زەویدا بڕۆن و چاو بگێڕن، بە شوێنەوارەکانیاندا، واتە: شوێنەواری گەلە پێشووەکان ببینن، کە پێغەمبەرانیان بۆ چوون (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

١٠- ﴿كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُكَذِّبِينَ﴾ (سەرنج بدەن) سەرەنجامی بەدرۆدانەران چۆن بووە ؟! ﴿فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ بە زەوی دا بڕۆن، دەگونجێ ڕۆیشتنی جەستەیی بێ، واتە: بە کردەوە و بە جەستە بە زەوی دا بڕۆی، دەشگونجێ مەبەست پێی گەشتی فیکریی تیۆریی و مەعنەویی بێ: (**السَّيْرُ النَّظَرِي أو الفِكري والمَعْنَوِي**) واتە: سەرنج بدەی، بیر بکەیتەوە لەبەر خۆتەوە، بخوێنیتەوە، کە سەرەنجامی ئەوانەی پێغەمبەرانیان بە درۆ داناوە، چۆن بووە ؟!

واتە: ئەوانەی بە ئیرادە و ویستی خۆیان پێغەمبەرانیان بە درۆ داناوە، تەماشا بکەن سەرەنجامیان چۆن بووە ؟! ئێوەش کە بە ویستی خۆتان پەیامی پێغەمبەران وەرناگرن و، بە دوای شەریعەتی خوا ناکەون، کە بە پێغەمبەران دا ناردوویەتی، ئەوە خۆتانن وا بە خۆتان دەکەن، کەواتە: بۆچی ئۆباڵی گومڕایی و، سەرگەردانیی خۆتان، دەخەنە ویستی خوای پەروەردگارو، قەدەری خواوە ؟!

مەسەلەی دووەم:

خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ئەگەر تۆ مكوڕی لەسەر خستنە سەر ڕێیان، واتە: لەسەر ڕاستە ڕێ كردنیان، بێگومان خوا كەسانێك كە بڕیاری گومڕایی لەسەر داون، ڕاستەڕێیان ناكات و، لە دوارۆژییشدا هیچ پشتیوان و، سەرخەرێكیان نیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ٣٧ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ ﴾، ئەگەری تۆ مكوڕی، سووری لەسەر ڕاستە ڕێ كردنیان، هەر دەتەوێ بیانخەیە سەر ڕێی ڕاست، (**الحِرْصُ: فَرْطُ الإِرَادَةِ المُلِحَّةِ فِي تَحْصِيل المُرَادِ بالسَّعي فِي أَسْبابِهِ**)، (**حِرْص**): بریتیە لەوە كە ئینسان بە زۆر بیەوێ شتێ بكات، مكوڕ و سوور بێت لەسەری، بە شێوەیەك هۆكارەكان بێنێتە دی بۆ ئەوەی بگاتە ئەو ئامانجە.

لێرەدا وشەی (هُدَىٰهُمۡ) واتە: خستنە سەر ڕێی ڕاست، نەك ڕێنمایی كردن، چونكە پێغەمبەر ﷺ ڕێنمایی كردوون، بەڵام ئایا دوای ئەوەی كە ڕێنمایی كردن و، پەیامی خوای پێگەیاندن و، بەرچاو ڕۆشنیی پێدان، بە دەست پێغەمبەرە ﷺ بیانخاتە سەر ڕێی ڕاست؟! بێگومان نەخێر.

٢- ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّ ﴾، بێگومان خوا كەسێك كە گومڕای كرد بێ، نایخاتە سەر ڕێی ڕاست، واتە: كەسێك كە شایستەی ئەوە بوو بێ، گومڕابێ و، یاسای خوای بەسەردا چەسپا بێ و گومڕا بێ، ئەوە تازە یاسای گومڕاكردنی خوا گرتوویەتەوە و، لە ئەنجامی ئەوەدا كە خۆی هۆكارەكانی دەستەبەر كردوون، كەسێكیش ئەو یاسای خوایەی بەسەردا چەسپا بێ، یاسای خستنەسەر ڕێی ڕاستی خوای پەروەرگاری بەسەردا ناچەسپێ !

٣- ﴿ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾، هیچ یارمەتیدەرو هاوكارو سەرخەرێكیشیان نیە (لە ڕۆژی دوایی دا)، ئەمە خوا ﷻ لە شوێنی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿ مَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۥۚ وَيَذَرُهُمۡ فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ ١٨٦ ﴾الأعراف، واتە: هەر كەسێ خوا گومڕای بكات، هیچ هاوكارێكی نیە بیخاتە سەر ڕێی ڕاست و، لێیان دەگەڕێ، لە سەركێشیی خۆیاندا سەراسیمە دەبن.

هەروەها لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنۡ هَادٖ ٣٦ ﴾ الزمر، واتە: هەر کەسێك خوا گومڕای بکات، هیچ کەسێك نابێ کە بیخاتە سەر ڕێی ڕاست، وشەی (**هَاد، هُدَى، هَادِي**) لێرە لە هەموویاندا، واتە: خستنە سەر ڕێی ڕاست، نەك ڕێی پیشاندان، چونکە بێگومان خوا ڕێی پیشانی هەموو کەس داوە، لەسەر زمانی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، بەڵام ئەوە خۆیانن دوایی ئەو ڕێیە ڕاستەی کە خراوەتە بەرچاویان، دەیگرنەبەر، یان نایگرنەبەر ؟!

لە سوورەتی (**القصص**)یشدا خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ ... ٥٦ ﴾، واتە: تۆ ئەو کەسەی خۆشتدەوێ، ناتوانی بیخەیە سەر ڕێی ڕاست، دەتوانی ڕێنمایی بکەی، بەڵام ناتوانی بیخەیە سەر ڕێی ڕاست، ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ ﴾، بەڵام خوا هەر کەسێکی بوێ، دەتوانێ بیخاتە سەر ڕێی ڕاست، بەڵام خوا نەیویستوە بە زۆر خەڵك بخاتە سەر ڕێی ڕاست و ڕاستە ڕێیان بکات، بۆیە ئازادی کردوون و دەستی ئاوەڵا کردوون، ئنجا کە ئازادی کردوون: هەیانە کە ڕێیە ڕاستەکەی خوای پەروەردگاری گرتوە و، هەشیانە کە ئەو ڕێیە ڕاستەی نەگرتوە و خواش ﷻ دەرفەتی بە هەموویان داوە، چونکە ئەگەر وا نەبێ، تاقیکردنەوەی خوا بۆ مرۆڤ لە ژیانی دنیادا نایەتە دی.

مەسەلەی سێیەم:

هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان سوێندی قورسیان بە خوا خوارد، کە خوا ﷻ مردووان زیندوو ناکاتەوە، خواش بەرپەرچیان دەداتەوە کە: با، زیندوویان دەکاتەوە و بەڵێنی حەقی داوە و، دەبێ دادوەرییان لە نێواندا بکرێ و، کافران بزانن کە درۆیان کردوە و خواش هەرچی بوێ بە چاو ترووکانێك دەیکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ۚ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَـٰذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَىْءٍ إِذَآ أَرَدْنَـٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ﴾، واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و بێبڕوایەکان سوێندیان بە خوا خوارد بەوپەڕی جەختکردن و تێکۆشانەوە، (**اجْتَهدُوا فِي القَسَم**) واتە: خۆیان تێدا ماندوو کرد، زۆر هەوڵیان تێداداو، جەختیان کردەوە، کە سوێندەکەیان سوێندێکی قورس و دڵنیاکەر بێ، هەڵبەتە کەسێك سوێندی وا دەخوات، کە یان دڵنیا بێت لە شتێك، یاخود بیەوێت وا بکەوێتە بەرچاو کە دڵنیایە، کە بێگومان هی ئەو کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، ئەوەی دووەمیانە.

واتە: ویستوویانە وا پێشان بدەن، کە زۆر دڵنیان لەوەی کە هەرگیز خوا ﷻ مردووان زیندوو ناکاتەوە، چونکە هاوبەش بۆ خوا دانەرو بێبڕوایەکان خوایان ناسیوە و بڕوایان بە خوا بووە، وەك ئیعتیقاد، نەك وەك ئیمانی شەرعیی، خوایان ناسیوە، بەڵام نکووڵییشیان لە زیندووکرانەوە کردوە، کافرەکان سوێندیان بە خوا خوارد و لە سوێندەکەیاندا زۆر جەختیان کردەوە و داکۆکییان کرد، لەسەر چی ؟!

٢- ﴿لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ﴾، کە ئەوەی کە بمرێ خوا زیندووی ناکاتەوە، بۆیە هەردووکیانی بە (**الفعل المضارع**) هێناوە، تاکو ئەو حاڵەتی زیندووکردنەوە و، حاڵەتی مردنەکە، بخاتە بەرچاو، ﴿لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ﴾، خوا زیندوو ناکاتەوە، ﴿مَن يَمُوتُ﴾، کەسێك کە دەمرێ، یانی: ئەگەر

فەرمووبای: (لاَ يَبْعَثُ اللّٰهُ المَيِّتَ)، خوا مردوو زیندوو ناکاتەوە، هەر هەمان مانای دەگەیاند، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ بە تەعبیرێك فەرموویەتی، کە ئەو حاڵەتی مردنە، وێنا بکرێت لەبەر چاو، کە لە زۆر لە ئایەتەکانی قورئاندا، ئەو بنچینەیە ڕەچاو کراوە.

٣- ﴿ بَلَىٰ وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا ﴾، وشەی ﴿ بَلَىٰ ﴾ لە کوردییدا، واتە: با، هەمیشە لە ڕستەی پێشێدا، ئەگەر شتێك نەفی کرابێ و لابرابێ، لە بەرانبەریدا دەگوترێ: ﴿ بَلَىٰ ﴾، واتە: با، ئەگەر فەرمووبای (نعم) واتە: ڕاست دەکەن خوا ئەوەی دەمرێ، زیندووی ناکاتەوە، بەڵام ﴿ بَلَىٰ ﴾، واتە: با، خوا زیندووتان دەکاتەوە و کەسێك بمرێ، دەیژیەنێتەوە، بۆچی؟! ﴿ وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا ﴾، ﴿ وَعۡدًا ﴾، چاوگە یانی: (وَعَدَاللّٰهُ، وَعْداً)، واتە: خوا بە بەڵێندان بەڵێنی داوە و گفتی داوە، ﴿ حَقّٗا ﴾، بەڵێنی خواش ڕاستە و چەسپاوە.

٤- ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، چی نازانن ؟! خوای پەنهانزان مەفعوولەکەی قرتاندوە، تاکو زەین بۆ هەر شتێك کە بگونجێ لەگەڵ ئەو سیاق و ئەو مەبەستەدا، بۆی بچێ و، ئێستا چەمك و واتایەکەی زۆر فراوانتر بووە، وەك لەوەی کە دیاریی کردبایە، بۆ وێنە، فەرمووبای:

أ- (وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ قُدرَةَ الله)، ب- (وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ حِكْمَةَ اللّٰه في الخلق)، ج- (وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ أن الحياة ليست عَبَثاً)[1].

ئەو کاتە تەنیا ئەوەی دیاریکراوە دەیگەیاند، بەڵام ئێستا مانایەکەی زۆر فراوانە ئاشکراشە: زۆربەی خەڵکی ئەوانەن کە هاوبەش بۆ خوا دانەرن، ئەوانەن کە بێبڕوان، زۆربەی خەڵکی نازانن، ئەگەر زانیبایان، کەسێك خوا بناسێ دەزانێ: کە دەسەڵاتی خوا، ویستی خوا، زانیاریی خوا، حیکمەتی خوا، هەموو سیفەتەکانی خوا، ڕەها و بێ سنوورن، سنوورێك نیە کە لێی بوەستن، تاکو بڵێی: خوا ئەوەی بۆ دەکرێ و، ئەوەی بۆ ناکرێ، ئنجا ئەوە خوا بەڵێنی داوە و بەڵێنی خواش چەسپاوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن.

٥- ﴿ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِي يَخۡتَلِفُونَ فِيهِ ﴾، هۆکارو پاڵنەرێکی دیکە، بۆ ئەوەی خوا مردووان زیندوو بکاتەوە، ئەوەیە کە ئەوەی تێیدا کەوتوونەتە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە، بۆیان ڕوون بکاتەوە، ئەوەی کە

---

(١) واتە:
أ- بەڵام زۆربەی خەڵك توانای خوا نازانن.
ب- بەڵام زۆربەی خەڵك حیکمەتی خوا لە دروستکراوەکانی دا نازانن.
ج- بەڵام زۆربەی خەڵك نازانن کە ژیان پووچ و هەوەنتە نیە.

تێیدا کەوتوونە ناکۆکیی و مشتومڕەوە، واتە: کافرەکان لەگەڵ بڕواداران و، هاوبەشدانەران لەگەڵ خوا بەیەکگران، دەبێ ئەوەیان بۆ ڕوون بکرێتەوە، ئەو کەسەی کە لەسەر هەق بووە، پێی بگوترێ: تۆ هەقی! ئەوەش کە لەسەر ناهەق بووە، پێی بگوترێ: تۆ ناهەقی، ئنجا ئەوەی کە لەسەر هەق بووە، پاداشتی بدرێتەوە و، ئەوەی دیکەش سزا بدرێ، ئەگەر وانەبێ ئەوە ژیانی دنیا و ژیانی مرۆڤ، بە شتێکی پووچ و بێ ئامانج دێتە بەرچاو، خواش ﷻ بەرزە و دوورە لەوە کە شتێکی پووچ و بێ ئامانج بکات، وەك لە کۆتایی سوورەتی (المؤمنون)دا دەفەرموێ: ﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ ﴾ واتە: ئایا ئێوە پێتان وایە بەهەوەنتە بە پووچ و، بە بێ ئامانج ئێوەمان دروستکردوە و بۆ لای ئێمە ناگێڕرێنەوە! ﴿ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ﴾، خوای حکومڕانی هەق، بەرزە واتە: بەرزترە لەوەی کە شتێك بکات پووچ بێ و، بێ حیکمەت و ئامانج بێ.

٦- ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴾، هەروەها هۆکارێکی دیکە، بۆ ئەوەی خوا مردووان زیندوو بکاتەوە، ئەوەیە کە ئەوانەی بێبڕوا بوون، بزانن کە درۆزن بوون و درۆکار بوون، (**يَتَبَيَّنَ لَهُم كَذِبُهُم**)، بۆ ئەوەی درۆی خۆیانیان بۆ دەربکەوێ و بزانن کە درۆیان کردوە.

بەڵێ ئەگەر خوا ﷻ مردووان زیندوو نەکاتەوە و ژیان تەنیا لەو چوارچێوەی پێنج و دوو ڕۆژی دنیادا خوڵاصە بێتەوە و، مرۆڤ هەر ئەوەندە بژی کە لەم سەر زەوییە، ئیدی هیچ قۆناغی دیکەی ژیان نەبێ، کەواتە: ئینسان بە قەدەر فیل و کیسەڵێکیش، نەژیا، کە ئەوانە تەمەنیان زۆر لە مرۆڤ زیاترە !! نەك هەر ئەوەندە، بەڵکو دروستکراوی دیکەی وا هەیە وەك چیاکان، کە ملیۆنان ساڵە خوا دروستی کردوون، ئەگەر ملیۆنانیش زیاتر نەبن، وەك زانایانی گەردووناس و زانایانی زەویناس دەڵێن، بەڵام ئەمە شتێکی زۆر نامەنتیقییە، چونکە خوا ﷻ - وەك لە واقعیشدا دەیبینین - هەرچی لەسەر زەوییە، بۆ مرۆڤی دروستکردوە و، هەمووی بۆ مرۆڤ ملکەچ و دەستەمۆ کراوە و لێی بەهرەمەندە.

کەواتە: ناگونجێ مرۆڤ لە زۆرێك لەو شتانە، تەمەنی کەمتری پێ ڕەوا بینرابێ، لە حاڵێکدا کە حکومڕانی هەموو شتەکانە و هەموو شتەکان لەبەر دەستی وی دان و لە خزمەتی دان، کەچی بۆخۆی تەمەنی لە زۆریان کەمتر بێ ؟! ئەوە شتێکی نامەنتیقییە، کەواتە: ژیانی مرۆڤ نابێ تەنیا ئەو ژیانە زەوییەی بێ، بەڵکو ئەمە بەس قۆناغێکە و قۆناغی دیکەی بەدوادا دێن.

کەواتە: بەلایەنی کەمەوە سێ پاڵنەر هەن، بۆ ئەوەی خوا مردووان زیندوو بکاتەوە، بە پێی ئەم ئایەتانە:

یەکەم: خوا بەڵێنی داوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە هۆکاریی بێبڕواییان لەبەر نەزانییانە.

دووەم: بۆ ئەوەی کە خوا ناکۆکییەکانیان بۆ دەربخات، ئەوەی کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە، بۆیان دەربخات و دادوەرییان لە نێواندا بکات.

سێیەم: بۆ ئەوەی بێبڕوایەکان بزانن کە ئەوان درۆزن بوون و، بە هەڵەدا چووبوون.

کەواتـە: زیندووکرانـەوە و لێپرسـینەوە، سـێ پاڵنـەری هـەن، ئنجـا هیـچ ڕێگریـشی نیـن، ئنجـا هـەر شـتێك پاڵنـەر هەبـێ بـۆ پەیدابـوونی و، ڕێگـر نەبـێ لەبـەردەم پەیدابـوونی دا، بـە تەئکیـد پەیـدا دەبێ.

ئنجا ئایا بۆچی هیچ ڕێگرێك نیە ؟!

٧- ﴿إِنَّمَا قَوۡلُنَا لِشَيۡءٍ إِذَآ أَرَدۡنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾، واتە: قسەی ئێمە بۆ شتێك، کە ئەو شتەمان ویست پەیدای بکەین، هەر ئەوەیە کە پێی بڵێین: ببە، یەکسەر دەبێ.

﴿أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾، ئەمـە بـە: (كُـنْ فَيَكُـونَ)ەش خوێنراوەتـەوە، ئەگـەر بڵێیـن: ببـە، دەبـێ، یاخـود پێـی بڵێیـن: ببـە، یەکسـەر پەیـدا بـووە.

کەواتـە: خـوا ﷻ سـێ پاڵنـەری سـەرەکیی دەخاتـە ڕوو بـۆ ئـەوە، کـە مـردووان زینـدوو بکاتـەوە، ئنجـا هیـچ پەرچێکیـش نیـە لەبـەردەم ئـەوەدا کـە خـوا مـردووان زینـدوو بکاتـەوە، چونکـە تاکـە پەرچێـك کـە هەبـێ، ئەوەیـە کـە خـوا نەتوانـێ، خـوای پەروەردگاریـش هـەر شـتێکی بـوێ بـە چاوترووکانێـك دروسـتی دەکات، کەواتـە: پاڵنـەر هەیـە بـۆ زیندووکردنـەوەی مـردووان و، پەرچیـش نیـە لەبەردەمیـدا، کەواتـە دێتـە دی.

ئایا مەبەست لە وشەی: (كُن) چییە ؟

(**المـراد ب (كـن) تَوَجُّـه القُـدْرَة إِلَى إيجَـاد المَقْـدُور**) کـە خـوا دەفەرمـوێ: قسـەمان بـۆ شـتێك کـە ویسـتمان، (ویسـتمان پەیـدای بکەیـن) ئەوەیـە پێـی بڵێیـن: ببـە، یەکسـەر دەبـێ، یـان یەکسـەر بـووە، بێگومـان مەبەسـت لـە: (کـە پێـی بڵێیـن: ببـە، دەبـێ)، ڕووکردنـە ویسـتی خوایـە بـۆ پەیداکـردنی شـتێك کـە لـە ژێـر ڕکێفـی دایـە.

لە سوورەتی (یس)دا بە تەعبیرێکی دیکە هێناویەتی دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ٨٢ ﴾، واتە: فەرمانی خوا کاتێك کە شتێکی ویست، ئەوەیە کە پێی بفەرموێ: ببە، دەبێ، کە بێگومان فەرموودە و فەرمانی خوا، هەمووی مەبەست پێی تەعبیرکردنە، لە ڕووکردنە ویستی خوا، ڕوو بکاتە ئەو شتە و بە ویست و دەسەڵاتی بێسنوری ڕەهای خۆی ئەو شتە پەیدا بکات.

(**محمد الطاهر بن عاشور**) جوان ئەو بابەتە تەعبیر دەکات و دەڵێ: (**وَهَـذَا تَقْرِيب للناسِ بِمَا يَعْقِلُونَ، وَلَيْسَ هُوَ خِطَاباً للمَعْدُوم، وَلاَ أَنَّ للمَعْدُومِ سَمْعَاً يَعْقِلُ بِهِ الكَلاَمَ فَيَمْتَثِلُ للآمِرِ**).

واتە: ئەم تەعبیرە نزیك خستنەوەیە لە خەڵکی بە شێوەیەك کە تێبگەن، ئەگەرنا ئەوە دواندنی نەبوو (**معدوم**) نیە، شتێك کە نەبێ بدوێنرێ، هەروەها ئەوەش نیە شتێك کە نەبێ، بیستنی هەبێ و لەو قسەیە تێبگات کە ئاڕاستەی دەکرێ و سەرەنجام فەرمانبەر ببێ.

وەك زانایان لەوبارەوە زۆر مشتومڕیان کردوە، لە نێوان ئەشعەریی و ماتۆرێدییەکاندا لە لایەك، لە لایەکی دیکەوە: موعتەزیلەکان و ئەوانەی دیکە، کە لەگەڵیاندا ناکۆك بوون!

کە ڕاستییەکەی هەر ئەوەیە: خوا ﷻ ویستوویەتی ئەوە لە ئێمە حاڵیی بکات، کە زۆر ئاسانە بۆ خوا، مردووان زیندوو بکاتەوە، وەك چۆن کەسێك بە شتێك بڵێ: ببە، یەکسەر پەیدابێ، ئەوە چەند ئاسانە؟! بۆ خوای پەروەردگاریش ئەوەندە ئاسانە و، هەر کاتێك ویستی شتێك پەیدا بکات، یەکسەر پەیدای دەکات، چونکە هیچ شتێك لەوە خێراتر نیە تۆ بە شتێك بڵێی: ببە، یەکسەر پەیدا بێت، بەپێی عەقڵی ئێمە ئەوە بە خێراترین پرۆسەی پەیداکردنی شتەکان تێدەگەین، بۆیە خوا ﷻ ئەو ڕووتێکردنی ئیرادە و دەسەڵاتی خۆی بۆ شتەکان کە پەیدایان بکات، بۆمان دەخاتە ئەو قاڵبە تەعبیرییەوە، کە بۆ ئێمە ئەمە ئاسانترین و، بە سێناییترین حاڵەتی پەیداکردنی شتێکە، ئێمە لەوە تێدەگەین و خوای کارزانیش بەپێی عەقڵی ئێمە، دەماندوێنێ.

مەسەلەی چوارەم:

خـوا عزوجـل ڕایدەگەیەنـێ کـە ئـەو کەسـانەی پـاش سـتەم لێکـران و چەوسـێنرانەوە لـە ڕێـی خـوادا کـۆچ دەکـەن، لـە دنیـادا دەرووی خێریـان لـێ دەکاتـەوە و، پاداشـتی دواڕۆژیشـیان، ئەگـەر بزانـن گەورەتـرە، بـە مەرجێـك خۆڕاگـر و پشـت بـە خـوا بەسـتووبن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- کە دەفەرموێ: ﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ ﴾، واتە: ئەوانەی لە پێناوی خوادا کۆچیان کردوە، (**المُهَاجَرَة: مُتَارَكَة الدِّيار لأجل مرضاه الله**)، (**مهاجرة**) وازلێهێنانی ماڵ و حاڵ و نیشتیمانە، لە پێناو ڕەزامەندیی خوادا، واتە: بۆ مەبەستێکی دیکە ماڵ و حاڵیان بەجێ نەهێشتوە، بۆ وێنە: شوێنەکەی خۆیان پێ خۆش نەبێ، بچنە شوێنێکی خۆشتر، یاخود ئامانج و مەبەستێکی تایبەتییان هەبێ لەو شوێنەی کە بۆی دەچن، بچن جێبەجێی بکەن، بۆ وێنە: ئافرەتێك هەبێ حەزی لێبکەن، یاخود کەسابەتێك هەبێ لەوێ ئەنجامی بدەن، یاخود خزمێکیان لەوێ هەبێ پێکەوە کۆببنەوە، ئەو ئامانجانەیان نیە، بەڵکو تەنها بۆ وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوایە.

ئنجا ئەو کۆچکردنەش:

٢- ﴿ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُوا ﴾، واتە: دوای ئەوەی ستەمیان لێکراوە، ئاشکرایە لەلایەن کێوە؟ (**مِنْ قِبَلِ الكُفَّار**) بەڵام خوا بە (بکەر نادیار) (**مَجْهول الفاعل**) دەیهێنێ، تاکو ئاماژە بێ بەو ستەمەی کە لێیان کراوە، کە شتێکی زۆر زۆر ناقۆڵا و ناشیرینە.

وشـەی (**ظُلْم**)یـش هەمـوو جـۆرەکانی دەسـتدرێژیی و ئەزیەتـدان و، ئەشـکەنجەدان و، ناڕەحەتکـردن و، بێزارکـردنی ماددیـی و مەعنەویـی دەگرێتـەوە، واتـە: ئـەو کۆچکردنەیـان لەخـۆوە نەبـووە، بەڵکـو دوای سـتەم لێکراویـی و ئـازار و ئەشـکەنجەدان بـووە، لەلایـەن ئەوانـەوە کـە هـەر لـەوان دەوەشـێتەوە، ئیمانـداران ئەزیـەت و ئەشـکەنجە بـدەن، کـە بریتین لـە ئەهـلی کوفـر و ئەهـلی شـیرك.

ئنجا ئایا ئەوانە خوا چییان بۆ دەکات ؟!

٣- ﴿ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ﴾، واتە: لە ژیانی دنیادا جێ و ڕێیەکی باشیان بۆ پەیدا دەکەین، (التبوئة: الإسْكانُ، إذْ يُضَادُّ الهِجْرَةَ: الإسْكانُ)، (التبوئَة)، (بَواء) یانی: یەکسانیی، ئنجا (بَوَّءَهُ) واتە: شوێنی بۆ خۆشکرد، (التَّبْوِئَة) لێرەدا بە مانای نیشتەجێ کردن دێ، چونکە پێچەوانەی کۆچکردن نیشتەجێ کردنە، کەسێ لەسەر ماڵ و حاڵ و نیشتیمانی هەڵدەقەنرێ، پێویسترین شت بۆی، ئەوەیە کە جێ و ڕێ و شوێنێکی هەبێ، تێیدا نیشتەجێ بێت، باری هەر لەسەر پشتی کەرێ نەبێ و، کۆڵی هەر لەسەر پشتی نەبێ، شوێنێك هەبێ تێیدا سوکنایی بۆ بێت و تێیدا ئارام بگرێ.

بەڵێ بۆیە خوا ﷻ ئەوەی باسکردوە، چونکە بۆ بابای کۆچکردوو، بۆ بابای ئاوارە و دەربەدەر، پێش هەموو شتێك جێی و ڕێ و ماڵ و حاڵە پێویستە، بۆیە باسی شتی دیکەی نەکردوە و بێگومان نیشتەجێکردن، شتەکانی دیکەشی بەدوا دێن، وەك خواردن و خۆراك و بەرگ و پۆشاك و دابینکرانی پێداویستییەکان.

٤- ﴿ وَلَأَجْرُ ٱلْآخِرَةِ أَكْبَرُ ﴾، واتە: پاداشتی دواڕۆژیش گەورەترە، بە دڵنیایی پاداشتی دواڕۆژ ڕەزامەندیی خوایە و بەهەشتی خوایە.

٥- ﴿ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾، ئەگەر زانیبایان یانی: ئەگەر بڕواداران ئەوە بزانن، هەڵبەتە بڕواداران بە کورتیی دەزانن کە بەهەشت خۆشترە لە دنیا، بەڵام بێگومان جگە لەوەی کە خوا بە وەحیی پێیان ڕادەگەیەنێ، وردەکارییەکانی نازانن، بۆیە ئەگەر زانیبایان وەك خۆی بەهەشتیان ناسیبایە، وەڵامی ئەگەر (لَوْ) قرتێنراو (**محذوف**)ە، یانی: ئەگەر زانیبایان زۆر زۆر دڵخۆش دەبوون، یاخود ئەگەر زانیبایان هیچ ئاویان لە کۆچکردن و، ئاوارە بوون نەدەخواردەوە، لە پێناوی خوادا.

واتایەکی دیکەی ﴿ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾، ئەگەر بێبڕوایەکانیش زانیبایان بەهەشت چەند خۆشە (**لَفَعَلُوا مَا فَعَلَهُ المُؤْمِنُون**) ئەوانیش ئەوەیان دەکرد کە بڕواداران کردوویانە، کە بریتیە لە ئیمان هێنان و بەندایەتیی ئەنجامدان بۆ خوا و پابەندیی بە شەریعەتی خواوە.

ئنجا دوایی پێناسەی ئەوانەمان بۆ دەکات کە کۆچ دەکەن لە پێناوی خوادا، دەفەرموێ:

٦- ﴿ ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ ﴾، واتە: ئەوانەی کە خۆیان ڕاگرتوە، خۆڕاگر بوون، لەسەر چی خۆڕاگر بوون ؟! لەسەر سەختییەکان، لەسەر کۆسپ و تەگەرەکان کە دێنە ڕێیان لەبەردەم کۆچکردن و نیشتمان بەجێهێشتندا، کە پێش هەموو شتێك:

١- خۆشەویستیی نیشتمان و ماڵ و حاڵە.

٢- ئنجا خۆشەویستیی کەسوکارە.

٣- هەروەها خۆشە ویستیی ئەو بەرژەوەندییانەیە کە لەوێن، توانیویانە خۆڕابگرن و چاوپۆشیی لەوانە هەموویان بکەن، دیسان ئەو مەترسییانەی کە دێنە ڕێیان، بەنسبەت ئەو شوێنەی کە بۆی دەچن: ئایا

١) دەبێ شوێنیان دەستبکەوێ و لەوێ جێی حەوانەوەیان هەبێ؟

٢) دەبێ کارو کەسابەتیان هەبێ ؟

٣) دەبێ بژیویان بۆ دابین بکرێ ؟

٤) دەبێ ماڵ و منداڵیان چی لێبێ ؟

لەسەر هەموو ئەوانە خۆیان ڕاگرتوە.

٧- ﴿وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾، واتە: تەنها پشتیشیان بە پەروەردگاریان دەبەستن.

وشەی (**صبروا**) بە کرداری ڕابردوو هاتوە، چونکە کۆچکردنەکە تێپەڕیوە، کارێك بووە پێی هەڵساون و تێپەڕیوە، بەڵام پشت بە خوا بەستنەکە بە کرداری (**مضارع**) هاتوە کە ئێستا و داهاتوو دەگەیەنێ، چونکە بۆ لەمەودوا کە دێ، پێویستییان بە پشت بە خوا بەستن هەیە، بۆ تەحەممولکردنی ئەو ئازار و ناڕەحەتییانەی کە دێنە ڕێیان، وەك زۆرجار گوتوومانە: کاتێك (**جارّ و مجرور**) پێش (**فعل و فاعل**)دەکەون، ئەمە کورت هەڵهێنان دەگەیەنێ: ﴿وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾، وەك: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝﴾، واتە: هەر تۆ دەپەرستین و یارمەتیی بەس لە تۆ دەخوازین، لێرەشدا یانی: پشتیان بەس بە پەروەردگاریان دەبەستن.

هەڵبەتە ئەم ئایەتە ئاماژەیە بە کۆچی مسوڵمانان، بە پلەی یەکەم بۆ (حەبەشە)، چونکە دووجاران کۆچکردنی مسوڵمانان ئەنجامدرا بۆ حەبەشە، جارێك بە ژمارەیەکی کەم چوون، جارێکی دیکە بە ژمارەیەکی زیاتر چوون، وەك لە (**السیرة النبویة**)دا باسکراوە[1]، دەشگونجێت ئاماژەش بێت بە کۆچکردنی مسوڵمانان بۆ (**یثرب**)، کە دوایی ناوی لێنرا

---

(١) التحریر والتنویر ج١٤، ص١٥٦.

مەدینـە، هەرچەنـدە ئـەوە لـە دوا دوای قۆناغـی مەککـەدا بـوو، بۆیـە زیاتـر وا پێدەچێـت ئاماژەبـێ بـە کۆچکـردنی مسـوڵمانان بـۆ حەبەشـە کـە دووجـاران ئەنجامـدراوە و، هەندێکیـان وەك جەعفـەری کـوڕی ئەبـوو طاڵیـب و ژمارەیـەك، تاکـو گرتنـی خەیبـەر هـەر لـەوێ بـوون، هەتـا لـەو ڕۆژەدا کـە گەڕانـەوە، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: (**لا أدري بأيِّما أُسَرّ بفَتحِ خَيْبَر أو بقُدُومِ جَعْفَر**) واتـە: نازانـم بـە کامیـان دڵخـۆش بـم، یـان دڵخۆشـتربم، بـە گرتنـی خەیبـەر، یـان بـە هاتنـی جەعفـەر!

(خەیبـەر) چەنـد قەڵایـەکی جوولەکـەکانی لێبـووە، ئـەو جوولەکانـە خەنجەرێـکی ژەهـراوی بـوون، هەمیشـە لـە پشـتەوەڕا لـە مسـوڵمان دەدران و، هـەر دوژمنێـکی مسـوڵمانان پەیـدا بووبایـە، ئەوانـە کەیـن و بەینیـان لەگـەڵ دا دەکـرد، ئیـدی سـەرەنجام سـزای غـەدر و پەیـمان شـکێنیی خۆیـان وەرگـرت و، شـوێنەکەیان گیـرا، ئنجـا لـەو ڕۆژەدا جەعفـەری کـوڕی ئەبـی طاڵیبیـش خـوا لێـی ڕازیبـێ، لەگـەڵ ژمارەیـەك لـەو مسـوڵمانانەی کـە لـە حەبەشـە بـوون چەنـد سـاڵ بـوو لـەوێ بـوون، پێکـەوە هاتنـەوە بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: نازانـم بـە کامیـان دڵخۆشـبم: بـە هاتنـەوەی جەعفـەر و هاوەڵـەکانی، یاخـود بـە گرتنـی خەیبـەر و ئـەو قەڵایانـەی کـە جوولەکـەکان تێیانـدا بـوون[1].

---

(١) لـە تەفسـیری سـووڕەتی (الفتـح)دا، بەدرێژیـی باسـی جەنگـی خەیبەرمـان کـردوە لەبـەر ڕۆشـنایی (السـيرة النبويـة لابـن هشـام)دا، ئـەو جەنگـەش لـە سـاڵی حەوتەمـی کۆچیـی دا بـووە، دوای پێکهاتنـی حودەیبییـە (صلـح الحديبيـة) لـە سـاڵی شەشـەمی کۆچیـی دا.

مەسەلەی پێنجەم:

خوا ﷻ پێش موحەممەد ﷺ تەنیا پیاوانی بە پێغەمبەر ناردوون و، ئەوانیش بە موعجیزەو کتێبەوە هاتوون و، هەر کەس لە زانایانی کتێبە پێشووەکان بپرسێ، لەوە دڵنیا دەبێ کە خوا ﷻ تەنیا پیاوانی وەك پێغەمبەر ڕەوان کردوون، ئەوانیش بە بەرنامەوە و بە موعجیزەو بەڵگەوە هاتوون:

خوا فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِمْ ۚ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ ۗ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١- کە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا﴾، واتە: لە پێش تۆدا بەس پیاوانمان ڕەوان کردوون، یانی: ڕەوانمان کردوون وەك پێغەمبەر ﷺ، کە پەیامی خوا بگەیەنن.

بێگومان ئەمە وەڵامی کافر و هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، کە هەمیشە بیانووێکی حازر بەدەستیان ئەوە بووە: بۆچی خوا فریشتان نانێرێ ؟! وەك لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، - کە پێشتر تەفسیرمان کردوە - و ژمارەیەك لە سوورەتەکانی قورئاندا، ئەوە دووبارە بۆتەوە، بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الإسراء**) و لە سوورەتی (**الكهف**) دا، کافرەکان یەکێك لە بیانووە بەهێزەکانیان ئەوە بووە، کە: بۆچی خوا فریشتەیەکی نەناردوە، وەك نوێنەری خۆی، وەك گەیەنەری پەیام و بەرنامەی خۆی، خوای پەروەردگاریش لە هەموو شوێنەکاندا وەڵامی داوەتەوە، بۆ وێنە:

لە سوورەتی (**الأنعام**)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾﴾، واتە: ئەگەر ئەو پێغەمبەرەمان کە دەینێرین، کردبامان بە فریشتە، ئەگەر فریشتەمان ناردبووایە، دەبوو کردبامان بە پیاوێك، واتە: دەبوو هێنابامانە سەر شکڵی پیاوێك (مرۆڤ)، ئەگەرنا مرۆڤ ناتوانێت فریشتەکان ببینێ، فریشتەکان و جندەکان لەگەڵمانن، بەڵام ئێمە نایانبینین، ئەو ماددەیەی کە ئەوان لێی دروستبوون،

لـە سـەرووی هەسـتەکانی ئێمەوەیـە و ئێمـە ناتوانیـن بیانبینیـن، بـۆ نموونـە: دەربـارەی (جینن) خـوا لـە سـوورەتی (الأعـراف) دا - ٢٧ - دا، دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّهُۥ يَرَىٰكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُۥ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ﴾، واتـە: (ئیبلیـس) خـۆی و، کۆمەڵەکـەی دەتانبینـن لـە شـوێنێکەوە، بـە شـێوەیەك کـە ئێـوە ناتوانـن ئـەوان ببینـن.

بـە نسـبەت فریشتەکانیشـەوە بـە هەمـان شـێوە، خـوا دەفەرمـوێ: ئەگـەر بـە نوێنـەری خۆمانمـان فریشتەیەکیشـمان ناردبایـە، هەردەبـوو کردبامـان بـە پیاوێـك و هێنابامانـە سـەر شـکڵی مرۆڤێـکی پیـاو، ﴿ وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾ ﴾، واتـە: ئـەو کاتـەش لێـمان تێکـەڵ دەکـردن ئـەوەی لـە خۆیـانی تێکـەڵ دەکـەن.

(لَبَسَ، يَلبِسُ) واتـە: (خَلَطَ، يَخلِطُ)، واتـە: تێکەڵـی کـرد، تێکەڵـی دەکات، کـە ئەمـە جیایـە لـە (لَبِسَ، يلْبَسُ)، واتـە: پـۆشی، دەپۆشـێ، (هـەژار) لـە تەفسـیرە کوردییەکـەی خۆیـدا - وەك لـە سـوورەتی (الأنعـام)دا ئاماژەمـان پێـداوە - لـە تەفسـیرکردنی ئـەم ئایەتـەدا بـە هەڵـەدا چـووە، کـە وایزانیـوە (لَبِسَ - يلبَسُ) یـە، گوتوویـەتی: پێـمان دەپۆشـین کـە ئـەوەی بۆخۆیـان دەیپۆشـن! بـەڵام نـا، چونکـە ئەمـە (لَبَسَ، يَلبِسُ)یـە یـانی: (خَلَطَ، يَخْلِط) واتـە: لێـمان تێکـەڵ دەکـردن ئـەوەی لەخۆیانیـان تێکـەڵ کـردوە، واتـە: ئـەو کاتـە ئـەو فریشـتەیەی کـە چۆتـە سـەر شـکڵی پیاوێـك، گوتبـای: مـن پێغەمبـەری خـوام و، فریشتەشـم! دەیانگـوت: نەخێـر، تـۆ فریشـتە نـی، تـۆش پیاوێـکی وەك ئێمـە، چۆنیـان زانیبایـە فریشـتەیە ؟! لێیـان تێکـەڵ دەبـوو !

٢- ﴿ نُّوحِىٓ إِلَيْهِمْ ﴾، واتە: سروشیان بۆ دەکەین، نیگایان بۆ دەنێرین، پەیامی پەنهانیان بۆ دەنێرین، ئەمە خوێندنەوەی (حفص)ە، بەڵام هەموو قورئان خوێنەکانی دیکە، ئاوایان خوێندوەتەوە: (يُوحى إلَيْهِم) واتە: سروشیان بۆ دەکرێ، پەیامیان بۆ دەنێردرێ، سەرچاوەکەشی دیارە لە خواوە ﷻ بۆیان دێ.

٣- ﴿ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، واتە: لە ئەهلی زیکر بپرسن، ئەگەر نازانن، ئەهلی زیکر، واتە: ئەوانەی کە زیکری خوایان لەبەردەستە، (ذِكر) بە کتێب و بەرنامەی خوا دەگوترێ، کە ڕاستییەکان دەخاتەوە بیر مرۆڤ، یاخود شەڕەف و ناو و ناوبانگە بۆ مرۆڤ، ئەگەر بڕوای پێ بێنێ، بۆیە: (فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ : أي أَهْل الكِتَابِ) واتە: لە خاوەن کتێبەکان بپرسن.

یاخـود زیکـر لێـرەدا بـە مانـای قورئانـە، واتـە: لـە ئەهـلی قورئـان بپرسـن، ئەوانەی لـە قورئان شـارەزان، لـە زانایـان بپرسـن، ﴿ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، ئەگـەر نازانـن، لێیـان بپرسـن پێتـان دەڵێـن: کـە ڕاسـتە خـوا لـە ڕابردووشـدا تەنیـا لـە نێـو مرۆڤانـدا پێغەمبـەرانی ڕەوانـە کـردوون،

هەر لە ئادەمەوە تاكو خاتەم صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر هەموو پێغەمبەرانی خوا بێ، هەموویان مرۆڤ بوون و، لە نێو مرۆڤانیشدا پیاو بوون و ئافرەت نەبوون.

٤- ﴿ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ ﴾، واتە: بە بەڵگە ئاشكراكان و بە كتێبەكانیشەوە.

(بَيِّنات) كۆی (بَيِّنة)یە، كە بەڵگەیەكی ڕوون و ئاشكرای وایە ئیقناعكەر و ئیلزامكەر بێ بۆ بەرانبەر.

(زُبُر) كۆی (زَبُور)ە، (زَبَرَ الكِتَاب) واتە: نووسیەوە، بەڵام بە خەتێكی درشت، یاخود بە وشەیەكی درشت و گەورە، هەر چۆن بێت (زُبُر) كۆی (زَبُور)ە، كە بە مانای (كِتَاب) دێ، واتە: شتێك كە نووسرابێتەوە.

كەواتە: هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) هەم بەڵگە و موعجیزەیان پێ بووە و بۆ چەسپاندن (إِثْبَاتِ)ی دەعوای پێغەمبەرایەتیی خۆیان، هەم كتێب و بەرنامەشیان پێ بووە.

ئەمە سێ ڕاستیی گرنگی لێ وەردەگیرێن:

ڕاستیی یەكەم: لە پێش تۆشدا هەر پیاوانی (مرۆڤ) پێغەمبەر بوون و، فریشتەكان پێغەمبەر نەبوون!

ڕاستیی دووەم: ئافرەتان بەشیان لە پێغەمبەرایەتیی دا نەبووە، لەبەر ئەوە نا كە خوا ﷻ لایەنگیریی بەلای پیاواندا كرد بێ! چونكە خوا ﷻ بۆخۆی نە نێرە و، نە مێیە: ﴿ قُلۡ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ۝١ ٱللَّهُ ٱلصَّمَدُ ۝٢ لَمۡ يَلِدۡ وَلَمۡ يُولَدۡ ۝٣ وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدُۢ ۝٤ ﴾الإخلاص، واتە: بڵێ ئەو خوایە، تاكە، خوایە، جێی نیاز و بێنیازە، كەسی لێ نەبووە و لە كەسیش نەبووە، هیچ كەسیش هاوتای نیە.

﴿ لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞ... ۝١١ ﴾الشورى، واتە: هیچ شتێك وەك وێنەی وی نیە.

﴿ وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ۝٤٩ ﴾، واتە: هەرچی شتە هەمووی جووتی هەیە، لە ماددەی بێ ژیانەوە، لە گەردیلەوە كە بارگەی سارد و گەرمی هەیە، ئەلیكترۆن و پرۆتۆن، هەتا ڕووەك و هەموو دروستكراوەكانی خوا، هەمووی جووتە، ئاسمان و زەوی، دنیا و دوارۆژ، بەهەشت و دۆزەخ، سەرما و گەرما، سەرو و خوار، گەورە و بچووك، هەمووی جووتە، تەنیا خوا ﷻ تاكە.

كەواتە: لەبەر ئەوە نەبووە كە خوا ﷻ ڕەگەزی پیاوان بە باشتر دابنێ و، بەرزی بكاتەوە بەسەر ڕەگەزی ئافرەتاندا، بەڵكو لەبەر ئەوەیە كە ئەركی پێغەمبەرایەتیی ئەركێكی قورس و

گرانـە و، خـوا ﷻ ڕەچـاوی بـاری پێکهاتـەی جەسـتەیی و دەروونیـی ئافـرەتی کـردوە و، ئـەو ئەرکـە سروشـتییانەی کـە دەبـێ ئەنجامیـان بـدات و، بەخـۆی نەبێـت ئەنجـام نادرێـن، وەك ئـەرکی دایکایەتیـی و ئـەرکی منـداڵ هەبـوون لـە سـك داو، منـداڵ بەخێوکـردن، لەگـەڵ هەنـدێ تایبەتمەندیـی دیکـە، وەك: نـەرم و ناسـکیی جەسـتەی و دەنگـی و، زاڵبـوونی عاتیفـە و سـۆزی و... هتـد، ئەوانـە هەمـوو وایانکـردوە کـە ئـەو ئەرکـە قورسـە بـە ئافرەتـان نەسـپێردرێ، لەبـەر ئـەوە کـە خـوا ﷻ یەکـێ لـە سیفەتەکانی بریتیـە لـە کاربەجێـی، خـوا کاری بێجێ نـاکات، ئەگەر کەسـێ توانای هەڵگرتنـی ئەرکێکی نەبـێ و پێـی بسـپێردرێ، مانـای وایـە، ئـەوە شـتێکی بێجێیـە، ئـەوەش لـە خـوا ناوەشـێتەوە، بـەڵام جگـە لـە وەحیـی بـۆ هاتـن و ئـەرکی پێغەمبەرایەتیـی، هەمـوو پلـەکانی دیکـە ئافرەتـان بڕیویانـن، کـە بەرزترینیـان پلـەی (**صِدیقیة**)یـە خـوای پـەروەردگار دەربـارەی مەریـم دایـکی عیسـا لـە سـوورەتی (**المائـدة**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَأُمُّهُۥ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ ٱلطَّعَامَ ﴿٧٥﴾ ﴾، واتە: دایـکی عیسـا ﷺ (**صدیقـة**) بـووە، واتـە: زۆر بڕوایـەکی پتـەوی هەبـووە، یاخـود زۆر زۆر ڕاسـت و سـاغ بـووە لەگـەڵ خـۆی و خـوا و خەڵکـدا.

ڕاستیی سێیەم: کتێبە پێشووەکان دەگونجێ بەهرەیان لێوەربگیرێ، بەپێی ئەم ئایەتە موبارەکە کە دەفەرموێ: ﴿ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، دەگونجێ بۆ هەندێ بەرچاو ڕوونیی بەهرە وەربگرین لە کتێبە پێشووەکان، وەك لە سوورەتی (**یونس**)یشدا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن كُنتَ فِى شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكَ ۚ لَقَدْ جَآءَكَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾، واتە: ئەگەر تۆ لە دوو دڵییدای لەوەدا کە بۆ تۆمان ناردۆتە خوار، لەوانە بپرسە کە لە پێش تۆدا کتێبیان پێدراوە، بێگومان لەلایەن پەروەردگاتەوە هەقت بۆ هاتوە، ئنجا تۆ لە دوو دڵان مەبە.

بـەڵام بێگومـان دەبـێ بـە وریایـی بەهـرە لـە کتێبـی پێشـووەکان وەربگیـرێ، بۆیـە لـە فەرمایشـتێکی پێغەمبـەر ﷺ هاتـوە دەفەرمـوێ: {**لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلا تُكَذِّبُوهُمْ**}[1]، واتـە: بـە خـاوەن کتێبـەکان مەڵێـن ڕاسـت دەکـەن، بـە درۆشـیان دامەنێـن.

چونکـە ئەگـەر بڵێـن ڕاسـت دەکـەن و شـتێکیان گوتبـێ: وانەبووبـێ، ئـەوە گوناهبـار دەبن، بشـڵێن: درۆ دەکـەن، شـتێکیان گوتبـێ: وابـێ، دیسـان گوناهبـار دەبن.

کەواتـە: لێیانگەڕێـن وەك فەرموویـەتی: {**حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ**} (**أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ: ٣٦٦٢**)، واتـە: قسـە لـە وەچـەی ئیسـرائیلەوە بگێڕنـەوە (وەك زانایـان وایـان کـردوە) هیـچ

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لأَهْلِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا: آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا، الآيَةَ} أَخْرَجَهُ الْبُخَارِي: ٤٢١٥.

سـەغڵەتییتان لەسـەر نیـە، بـەڵام تەسـلیمی هەمـوو قسـەکانیان مەبـن، هەروەهـا هەمـوو قسەکانیشـیان ڕەفـز مەکـەن، بەڵکـو دەبـێ قسـەکانی ئـەوان لـە مەحـەکی قورئـان بدرێـن، پاشـان لـە مەحـەکی عەقـڵ و عیلـم و زانسـت و واقعییـش بدرێـن، ئەوجـار وەربگیرێـن.

مەسەلەی شەشەم:

خـوا زیکـری بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ نـاردوە، تاکـو ئـەوەی بـۆ خەڵـکی دابەزێـنراوە، بۆیان ڕوون بکاتـەوە، چـۆن جێبەجـێ دەکـرێ؟ هەروەهـا دەبـێ خۆشـیان بیر بکەنـەوە، بۆیـان ڕوون بکاتـەوە، واتـە: خـودی قورئانەکەیـان بـۆ بخوێنێتـەوە و، بـە ڕوونیی پێیـان بگەیەنـێ، هەروەها چۆنیـەتی جێبەجـێ کردنەکەشـیان بـۆ بـاس بـکات و، خۆشـیان بیـر بکەنەوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ ﴾، واتە: زیکریشمان بۆ لای تۆ دابەزاندوە.

(الذِّكـر: الـكَلَام الَّـذِي مِـنْ شَـأنه أن يُذْكـر أي: يُتْـلَى وَيُكَـرَّر، وَالقُـرْآنُ كِتَـاب وَبَيِّنَـة مَعَـاً!)، (ذِكـر) فەرموودەیەکـە کـە بگونجـێ بـاس بکـرێ، یـانی: بخوێنرێتـەوە و دووبـارە بکرێتـەوە، ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ ﴾، هەڵبەتـە (زیکر)یـش، قورئانـە و، هـەم شـوێنی (زبـور) دەگرێتـەوە، هـەم شـوێنی (**بَيِّنات**)یـش، چونکـە قورئـان لـە یـەك کاتـدا هـەم کتێبـە، هـەم بەڵگـە و موعجیزەشـە، بۆیـە هـی پێغەمبـەرانی پێشـوو، فەرموویەتی: بە بەڵگـە گەل و کتێبانـەوە هاتوون، ﴿ بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ ﴾، بـەڵام بـۆ موحەممـەد ﷺ تەنیـا بـاسی زیکـری کـردوە: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ ﴾، واتـە: بیرخـەرەوە و (ذکر)مـان بـۆ تـۆ دابەزانـدوە، چونکـە پێویسـتییت بـە بەڵگـەی دیکـە نیـە، لەسـەر پێغەمبەرایەتییـت، جگـە لـە قورئـان، کـە قورئـان گەورەتریـن بەڵگـە و موعجیـزەی موحەممـەدە ﷺ بـۆ ئیسـپاتی پێغەمبەرایەتییەکـەی، ئەگەرنـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ موعجیـزەی دیکـەی بـوون، بـەڵام ئـەو موعجیزانـەی دیکـەی بەکارنەهێنـاون بـۆ سـەلماندنی ئـەوە کـە پێغەمبـەری خوایـە، بەڵکـو بـۆ مەبەسـتی دیکـە، لەسـەر دەسـتی پێغەمبـەر ﷺ هەنـدێ شـتی یاسـادڕ (**خـارق العـادة**) پەیـدا بـوون، وەك لـە کتێبـەکانی سـوننەت و سـیرەدا هاتـوون.

٢- ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾، واتە: ئەو زیکرو کتێبەمان بۆ تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵك دابەزێنراوە، بۆیان ڕوون بکەیەوە.

ئەمە دوو واتای هەن:

یەکەم: تەنیا خوێندنەوەی پێغەمبەر ﷺ بۆ قورئان بەو شێوەیەی کە لە جبریلی وەرگرتوە، ئەوە هەر بۆخۆی ڕوونکردنەوەی پێغەمبەرە ﷺ بۆ قورئان: ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾، واتە: بۆیان بخوێنیەوە، بە شێوەیەکی وا کە مانا و واتایەکەی ڕوون و ڕۆشن بێ، چونکە چۆنیەتی قسەکردن و چۆنیەتی خوێندنەوەی دەقێك، زۆر کاریگەریی هەیە لەسەر ئەوەی چاك بفامرێ، یاخود بە پێچەوانەوە نەفامرێ، جاری وا هەیە قسەیەك کە دەکرێ، ئەگەر خاوەنەکەی زۆر ڕەوانبێژ (**بليغ**) و زمان پاراو (**فصيح**) بێ، هەر بە قسەکردنەکە، دەقی قسەکە کە دەکرێ و دەخوێنرێتەوە، بەرانبەرەکە لێی تێدەگات، بەبێ ئەوەی کە شەرح و ڕوونکردنەوەی لەسەر بدات.

دووەم: واتایەکی دیکەی: ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾، واتە: بۆیان ڕوون بکەیەوە ئەوەی کە بۆیان دابەزێنراوە، کە چۆن کاری پێ بکرێ و، چۆن جێبەجێ بکرێ ؟

بەڵام بۆچی دەبێ بەو دوو واتایە لێکی بدەینەوە ؟!

چونکە پێغەمبەر ﷺ ئەگەر خوا ﷻ ئەو ئەرکەی پێ سپاردبایە کە قورئان هەموو ڕوون بکاتەوە، ئێمە ئێستا تەفسیری پێغەمبەرمان ﷺ دەبوو بۆ قورئان (**التفسير النَّبَوِي للقرآن الكريم**) کە ئێمە ئەوەمان لەبەر دەستدا نیە، بەڵام چیمان هەیە ؟! (**التَّطبيق النَّبَوِي للقرآن الكريم**) جێبەجێکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ قورئانی بەڕێز، ئەوەمان لەبەردەستە، کە دیارە ئەو ئەرکەی بە پێغەمبەر ﷺ سپێردراوە، ئەو ئەرکەی کە خوا پێی سپاردوە، ئەوەیە کە قورئان جێبەجێ بکات لەسەر ئەرزی واقیع و، ئەوەشی کردوە، بەڵام ئەگەر ئەوەی پێ سپاردبایە کە قورئان هەمووی تەفسیر بکات، بۆی تەفسیر دەکردین، بەڵام جگە لە چەند ئایەتێکی کەم بۆ هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، کە ئیشکالێکیان بۆ پەیدا بووە لەسەر چەمك و واتایان، پێغەمبەر ﷺ هیچ سوورەتێکی بە تەواویی لە قورئان تەفسیر نەکردوە، دابنیشێ بفەرموێ: ئەم سوورەتە ئەوە ماناکەیەتی، بەڵکو قورئان بۆخۆی ڕۆشنە، خوا ﷻ لە چەند شوێنان ئەوەی فەرمووە، بۆ وێنە:

أ/ لە سەرەتای سوورەتی (**الحجر**)دا کە دەفەرموێ: ﴿الٓرۚ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَقُرْءَانٍ مُّبِينٍ ۝١﴾.

ب/ لە سەرەتای سوورەتی (**النمل**)دا دەفەرموێ: ﴿طسٓۚ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْقُرْءَانِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ۝١﴾.

هەروەها لە چەند شوێنی دیکەش دا هاتوە، کەواتە: ئەوەی کە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ هاتوە، هەم وەك خوێنراوە (قرآن) ڕوون و ئاشکرایە، هەم وەك نووسراو (کتاب) ڕوون و ئاشکرایە، هەم قورئانی (مبین)ە، هەم کیتابی (مبین)ە، یانی: هەم بە حاڵەتی خوێنراوەیی ڕوون و ڕۆشنە، هەم بە حاڵەتی نووسراوەیی.

وەڵامی پرسیارێك :

ئەگەر یەکێك بڵێ: ئەدی باشە بۆچی ئێستا تۆ قورئان تەفسیر دەکەی، مادام ڕۆشنە؟!

دەڵێین: قورئان ڕۆشنە بۆ خەڵکی خۆی، بۆ کەسانێك کە شارەزای زمانی عەرەبی بن و، بۆ کەسانێك کە هاودەم و هاوڕازی قورئان بن، واتە: نەك بۆ خەڵك بە گشتی، تەنها بۆ ئەهلی خۆی ڕۆشنە، یانی: پێویستیی بە پێغەمبەری خوا نیە ﷺ، هەمووی ڕۆشن بکاتەوە، ئەو شوێنانەی کە پێویست بوو بن، ئەو ڕۆشنی کردوونەوە، بەڵێ بە تەئکید قورئان بە گشتی بۆخۆی ڕۆشنە، بەڵام چۆنیەتی جێبەجێکردنەکەی بۆ ئێمە، پێویستیی بە ڕوونکردنەوە هەیە و، پێغەمبەریش ﷺ ئەوەی کردوە.

لێرەدا خوا ﷻ بەنسبەت دابەزاندنی قورئان بۆ پێغەمبەرەوە ﷺ دەفەرموێ: ﴿وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ﴾، بەڵام بە نسبەت خەڵکەوە، دەفەرموێ: ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ﴾.

(وَأَنزَلۡنَآ) یانی: ڕاستەوخۆ بۆ پێغەمبەر ﷺ دابەزیوە و یەکسەریش لێی تێگەیشتوە، بەڵام بۆ خەڵك (لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ) ئەوەی بۆ خەڵك هاتوە، لە ماوەی (٢٣) ساڵی تەمەنی تۆدا، لە میانی ژیان و سیرەی تۆدا، قورئان بۆ خەڵك دابەزێنراوە، تۆش دەبێ پلە پلە و وردە وردە بۆیان ڕوون بکەیەوە.

٣- ﴿وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ﴾، واتە: بۆ ئەوەی خۆشیان بیر بکەنەوە، واتە هەر بیرکردنەوەی خۆشیان پێویستە بۆ ئەوەی چاك لە قورئان بەهرەمەند بن، یانی: خوا ئەو کتێبە، ئەو قورئانە، ئەو فەرمایشتەی خۆی ناردوە بۆ خەڵك، تاکو بیخوێننەوە و لێی تێبگەن و، بیری لێبکەنەوە و تێیرامێنن.

مەسەلەی حەوتەم:

ئەوانەی خەریکی پیلانگێڕانن، نابێ دڵنیابن کە خوا بە جۆرێك لە جۆرەکان سزایان نادات، بۆ وێنە: بە زەویدا بچنە خوار، واتە: خوا بە زەویی دا بیانباتە خوار و زەوی ڕۆبچێ، بێنەوەی هەست پێ بکەن، یان بەبێنەوەی هەست پێبکەن ئازار و سزایان بۆ بێ، یان لە کاتی هاتن و چووندا، بەڵایەکیان بۆ بێ، یاخود لە کاتی ترس و بیمدا، بەڵای ناگەهانیان بۆ بێ:

خوا دەفەرمووی: ﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخۡسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ فِي تَقَلُّبِهِمۡ فَمَا هُم بِمُعۡجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ عَلَىٰ تَخَوُّفٖ فَإِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٌ ﴿٤٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾، واتە: ئایا ئەوانەی پیلانان دەگێڕن دڵنیان، (**مَكروا السِّيئات: أي مَكروا المَكْراتِ السِّيئات**) واتە: پیلانە خراپەکانیان گێڕاون، چونکە (ٱلسَّيِّـَٔاتِ) وەصفە بۆ وەصفکراوێکی قرتێنراو، (**صِفَةٌ لِمَوصُوفٍ مَحْذُوف**) کە بە پێی سیاق و سەلیقە دەزانرێ.

بۆیەش (**المَكْرات**) ڕاناوی مێینەی بۆ بەکارهێنراوە: ﴿ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾، تاکو مانای خەسڵەت بگەیەنێ، وەك (**الغَدْرَة**) بۆ غەدر (**هَذِهِ غَدْرَةُ فُلَانٍ**) غەدر، واتە: پەیمان شکێنیی.

لە چی دڵنیابوون ؟

٢- ﴿ أَن يَخۡسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ ﴾، واتە: ئایا دڵنیان لەوەی کە خوا بە زەوییاندا بەرێتە خوار، یان زەوییان لەبندا ڕۆبچوێنێ، (**الخَسْفُ التَّغيِيبُ فِي الأَرْض**) (**خَسْف**) یانی: ونکردن لە زەویدا، دەگوترێ: (**إنْخَسَفَ**): **غَارَ، يَغُورُ، غَوْرَاً**) ڕۆچوو (**خَسَفَ: اللَّهُ بِهِ الأَرضَ: غَيَّبَهُ فِيهَا**) خوا لە زەویدا ونی کرد، (**خَسَفَ هُوَ فِي الأَرضِ**) واتە: بە زەویدا چووە خوار، (**خُسِفَ بِهِ**) واتە: بە زەویدا ڕۆچوێنرا، یانی: لە زەویدا ونکرا و پەنهانکرا و و خرایە ناخی زەوییەوە، ئایا لەوە دڵنیان خوا بە ناخی زەوییاندا بباتە خوار!

٣- ﴿ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴾، واتە: یاخود ئایا دڵنیان لەوە کە سزا و ئازاریان بۆ بێ، بەبێئەوەی هەستی پێبکەن، چەندان جۆرە نەخۆشیی و، بەڵا و، گرفتاریی هەیە.

٤- ﴿ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ فِي تَقَلُّبِهِمۡ ﴾، واتە: یان ئایا دڵنیان لەوە کە لە کاتی هاتن و، چوون و، هەڵسوڕ و داسووڕیاندا، بیانگرێ! (**التَقَلُّبُ: السَّعِيُ فِي شؤُونِ الحَياة**)، (**تقلُّب**): هەوڵدانە لە کاروبارەکانی ژیاندا، ئایا دڵنیان کە لە کاتی هاتن و چوون و هەڵسوکەوتیاندا، خوا بیانگرێ، (**الأَخْذُ: مُستَعَارٌ للإِهْلَاك**)، وشەی: (**أَخْذ**) یانی: گرتن، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ فەوتاندن.

٥- ﴿ فَمَا هُم بِمُعۡجِزِينَ ﴾، واتە: ئەگەر خوا لە کاتی هاتن و چوون و هەڵسوکەوتی ڕۆژانەیاندا بیانگرێ و سزایان بدا و بیانفەوتێنێ، ئەوان دەستەوستانکەر نین، دەگوترێ: (**أَعْجَزَهُ: أَي: جَعَلَهُ عَاجِزاً**)، واتە: بەرانبەرەکەی دەستە پاچەکرد و بێ توانای کرد، هەروەها دەگوترێ: (**أَعْجَزَهُ، أَي: فَاتَهُ وَسَبَقَهُ**)، لە دەستی دەرباز بوو، ڕۆیشت و بۆی نەگیرا.

٦- ﴿ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ عَلَىٰ تَخَوُّفٖ ﴾، واتە:

١/ ئایا دڵنیان کە لە کاتێکدا دەترسێن لە حاڵەتی ترسان و دڵەڕاوکەدا، خوا بیانگرێ و سزایان بدات.

یاخود وشەی (**تَخَوّفُ**) بە مانای (**تَنَقُّص**)ە، واتە: کە خوا لە حاڵێکدا بیانگرێ کە بەهۆی نەخۆشیی و، هەژاریی و، نەداریی و، بەڵا و گرفتارییەوە، وردە وردە لە کەمیی دەدەن، پێش ئەوەی بە یەکجاریی لەبەینیان بەرێ.

٢/ یاخود لە حاڵێکدا لە کەمییان داوە، بڕە بڕە و، وردە وردە، ئنجا دوایە خوا یەکسەر بنەبڕیان بکات، دڵنیان لەوەی کە خوا لەو حاڵەتانەدا سزایان بدات !!

٧- ﴿ فَإِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴾، واتە: بێگومان پەروەردگاری ئێوە زۆر بەپەرۆشە و، زۆریش بە بەزەییە، وەك زۆرجار گوتوومانە وشەی (**رَؤوف**) واتە: (بە پەرۆش) کە زیان و خراپە لە بەندەکانی دوور بخاتەوە، (رَّحِيمٞ) واتە: (بە بەزەیی) تاکو چاکە و سوودەکانیان بۆ بێنێ.

مەسەلەی هەشتەم:

خـوا سـەرنجمان ڕادەكێشـێ كـە سـەرجەم دروسـتكراوەكانی خـوا، سـێبەرەكانیان بـەلای ڕاسـت و چەپـدا دەگۆڕێـن و، ملكەچانـە كڕنـووش بـۆ خـوا دەبـەن، هەروەهـا هەرچـی لـە ئاسـمانەكان و زەویدایـە لـە ژیانـدار و فریشـتان، كڕنـووش بـۆ خـوا دەبـەن و، خۆیـان لـە ئاسـتیدا بـە زل ناگـرن و لێـی دەترسـێن و فەرمانبەریـی بـۆ دەكـەن:

خـوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا۟ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۩ ﴿٥٠﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١- ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ ﴾، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە هەر شتێك كە خوا دروستی كردوە، وشەی (**يَرَى**) بۆخۆی بۆ بەركار (**مفعول**) تێپەڕ (**تَعَدِّي**) دەكات، (**يَرَاهُ، رَأَى القَمَرَ، يَرَى القَمَرَ**) مانگەكەی بینی، مانگەكە دەبینێ، بۆیە وشەی (**رَأَى**) ئەگەر تەعەددای پێكرا بۆ بەركار (**مفعول**) بە (**إلى**) (**اقْتَضَى مَعْنَى النَّظَرِ المؤَدِّي إلى الإعْتِبار**)، ئەوە مانایەك دەخوازێ كە بریتیە لە تەماشاكردنێك كە پەندی لێ وەربگیرێ، وەك لە سوورەتی (**الفرقان**)دا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ... ﴿٤٥﴾ ﴾، واتە: ئایا سەرنجت نەداوەتە پەروەردگارت، چۆن سێبەری درێژكردۆتەوە، واتە: تاكو پەندی لێوەربگری، سەرنجێكی لێبدەی كە دەرس و پەندی لێوەربگری.

٢- ﴿ يَتَفَيَّؤُا۟ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ ﴾، واتە: سێبەرەكەیان بە لای ڕاست و بە لای چەپەكانیاندا دەجوولێ، (**التَفَيُّوء: تَفَعُّلُ مِنْ: فَاءَ الظِّلُّ فَيْئاً: عَادَ**)، (**فَاء: يَعْنِي: عَادَ**)، (**التَفَيُّوء**)، (**تَفَعُّلَ**)ە، لە (**فَاءَ الظِلُّ، أي: عَادَ الظِلُّ، رَجَعَ الظِلُّ**) سێبەرەكە گەڕایەوە.

(**أَبُـو عَمْـرو**) و (**يَعْقُـوب**) كـە دوو قوڕئـان خوێنـن، لـە حەوتـەكان، خوێندوویانەتـەوە: (**تَتَفَيَّأُ**) كـە هـەر یـەك واتایـان هەیـە، بـەڵام یەكیـان ڕانـاوی نێرینـەی خسـتۆتە سـەری و یەكێكیـان ڕانـاوی مێینـە، ئنجـا: (**التفيُـؤ: التَنَقُّـلُ مِـنْ جِهَـاتٍ**)، بریتیـە لـە گواسـتنەوە و جـێ گۆڕكـێ كـردن لـە لایەكانـەوە.

هەڵبەتە لێرەدا، مەبەست تەنیا لای ڕاست و چەپ نیە، بەڵكو مەبەست هەموو لایەكانن، بەڵام ئەگەر ئینسان بەرەو قیبلە بوەستێ، كاتێك كە خۆرهەڵدێ، سێبەر دەكەوێتە لای ڕاستی و، ئەگەر ئاوابێ، دەكەوێتە لای چەپی، هەروەها ئەگەر بەرەو قیبلە ڕابوەستێ، لە كاتی خۆرئاوابووندا، خۆرەكە دەكەوێتە لای چەپی و، سێبەرەكە لەلای ڕاست دەدات.

زانایان ئەوەیان باسكردوە كە بۆچی لای ڕاستی بە تاك هێناوە و، لای چەپی بە كۆ هێناوە؟ كە ڕەنگە لە عادەتی زمانی عەرەبی وابێ و، بە زۆریی لەو حاڵەتانەدا بەو شێوەیە بەكاربێ، زانایان زۆر قسەیان لێكردوە لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە.

٣- ﴿ سُجَّدًا لِّلَّهِ ﴾، واتە: كڕنووش بردووانە بۆ خوا، واتە: سێبەرەكان كڕنووش بۆ خوا دەبەن، بۆچی بە كۆی هێناوە ؟! (**سُجَّداً**) كۆی (**ساجِد**)ە، چونكە (**ظِلاَل**)یش كۆی (**ظِلّ**)ە، (**ظِلاَل**) واتە: سێبەرەكان و (**ظِل**) سێبەرە، مادام سێبەرەكان كۆن، بە كۆش كڕنووش بۆ خوا دەبەن.

٤- ﴿ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴾، واتە: ئەوان ملكەچن لەو كاتەدا، (**الدَّاخِر: الخَاضِع الذَّلِيل**) واتە: ملكەچێكی زەبوون، (**دَخَرَ، يَدخَرُ، دُخُوراً**) و (**دَخِرَ، يَدْخَرُ، دَخَراً: صَغُرَ وَذَلَّ**) بە هەردوو حاڵەتەكەی هەر بە مانای بچوك بوو، زەبوون بوو، ملكەچ بوو، دێ.

٥ و ٦- ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ﴾، واتە: هەرچی لە ئاسمانەكان و زەویدا هەیە لە ژیاندار و فریشتان، (دَآبَّةٍ) یانی: هەموو جۆرە ئاژەڵ و زیندەوەر و ژیاندارەكان و، (**الملائكة**)ش فریشتەكان هەموویان، واتە: هەرچی كە لە ئاسمان و زەویدایە، لە ژیانداران و لە فریشتان، كڕنووش بۆ خوا دەبەن.

٧- ﴿ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴾، واتە: خۆشیان بە زل ناگرن، واتە: بە پێچەوانەی هاوبەش بۆ خوادانەرەكان و خۆ بەزلگرەكانەوە، ئەوانە خۆ بەزل ناگرن، بەڵكو لە بەرانبەر خوادا ملكەچن و، داماون و خۆیان بە بچووك پێشان دەدەن، كە هەر بچووكیشن، بەدیهێنراو لە بەرانبەر بەدیهێنەردا هەر بچووكە، چونكە بوونەكەی ئەو پێیداوە و، ئەویش بەردەوامی دەكات و، هەر كاتێكی ویستی لە بەینی دەبات.

٨- ﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ ﴾، واتە: لە پەروەردگاریانەوە دەترسێن لە سەروویانەوە.

لە سەروویانەوە:

أ/ یانی: (**فَوْقِيَّةٌ تَلِيقُ بِهِ**) لە سەروو بوونێك، كە شایستەیە بۆ خوا.

ب/ یاخود (**فَوْقِية تَصَرُّفٍ وتَسَلُّطٍ**) واتە: لە ڕووی مەعنەوییەوە، خوا لە سەروویانەوە باڵادەستە.

٩- ﴿ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾، واتە: هەرچی فەرمانیان پێ بکرێ، ئەنجامی دەدەن، یانی: سەرپێچیی و لاملیی لەواندا نیە.

هەڵبەتە لە زۆر شوێنی قورئاندا، خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی بەیان کردوە، بۆ وێنە:

١/ لە سووڕەتی (الرعد)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿١٥﴾ ﴾، واتە: هەر کەس لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، کڕنووش بۆ خوا دەبات، بە پێخۆشبوون و بە پێناخۆشبوون، چار و ناچار، هەروەها سێبەرەکانیشیان بە بەیانیان و ئێواران کڕنووش بۆ خوا دەبەن.

٢/ هەروەها لە سووڕەتی (الحج)دا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَن يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ ﴿١٨﴾ ﴾، واتە: ئایا سەرنج نادەی کە هەر کەس لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، کڕنووش بۆ خوا دەبات، هەروەها خۆر و مانگ و ئەستێرەکان و، چیاییەکان و دار و درەخت و ژیانداران و، زۆرێك لە خەڵکیش و، زۆرێکیش سزای خوایان لەسەر پێویست بووە و، هەر کەسێکیش خوا سووکی بکات، هیچ ڕێز بۆ پەیداکەرێکی نابێ.

ئایا دروستکراوەکان بەچی سووك دەبن؟ بێگومان بە لادانیان لە فەرمانی خوا، کەواتە: هەر کەسێك دەیەوێ لەلای خوا ڕێز و حورمەتی هەبێ، با بەینی لەگەڵ خوادا چاك بێ و، بەندەی چاك بێ و بۆ خوا و ملکەچبێ، بۆ خاوەنی خۆی ملکەچ بێ، کە بەتەئکید ئەوە سەربەرزیەتی لە دنیا و دوارۆژدا، کە مەبەست پێی جند و مرۆڤەکانە، ئەگەرنا دروستکراوەکانی دیکە، هیچیان ناتوانن سەرپێچیی خوا بکەن و، هیچیان ناتوانن لەو ڕێیەی کە خوا بۆی داناون، لابدەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان چوارده (١٤) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەكانی: (٥١ - ٦٤)، تەوەری سەرەكیی ئەم چوارده ئایەتەش، خوا بەیەكگرتن و یەكتایی خوایە، لە پەرستران دا و، بەرپەرچدانەوەی هەندێ بیر و بۆچوون و هەڵوێستی هەڵە و پووچی هاوبەش بۆ خوا دانەران و بێبڕوایەكانە، لە مامەڵەیان لەگەڵ خوای بەرز و مەزن و بێ وێنە و هاوەڵدا.

لە كۆتایی دا خوا ئەو ڕاستییە مەزنە ڕادەگەیەنێ: كە تەنیا بۆ ئەوە كتێب (قورئان)ی بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دابەزاندوە، تاكو ئەوەی خەڵك تێیدا كەوتوونە كێشە و ڕاجیاییەوە، واتە: بێبڕوا و هاوبەش بۆ خوادانەرانەكان، لەگەڵ بڕوادارانددا، ئەوەیان بۆ ڕوون بكاتەوە و، تاكو بشبێتە ڕێپیشاندەر و ڕێنمایی و، مایەی بەزەیی خوا بۆ بڕواداران.

﴿ وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَٰهَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ فَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلۡأَرۡضِ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًاۚ أَفَغَيۡرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ
فَإِلَيۡهِ تَجۡـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمۡ إِذَا فَرِيقٞ مِّنكُم بِرَبِّهِمۡ يُشۡرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكۡفُرُواْ
بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡۚ فَتَمَتَّعُواْۖ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَجۡعَلُونَ لِمَا لَا يَعۡلَمُونَ نَصِيبٗا مِّمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡۗ تَٱللَّهِ
لَتُسۡـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمۡ تَفۡتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجۡعَلُونَ لِلَّهِ ٱلۡبَنَٰتِ سُبۡحَٰنَهُۥ وَلَهُم مَّا يَشۡتَهُونَ ﴿٥٧﴾
وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلۡأُنثَىٰ ظَلَّ وَجۡهُهُۥ مُسۡوَدّٗا وَهُوَ كَظِيمٞ ﴿٥٨﴾ يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ مِن سُوٓءِ مَا
بُشِّرَ بِهِۦٓۚ أَيُمۡسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمۡ يَدُسُّهُۥ فِي ٱلتُّرَابِۗ أَلَا سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ
بِٱلۡأٓخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوۡءِۖ وَلِلَّهِ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلۡمِهِم
مَّا تَرَكَ عَلَيۡهَا مِن دَآبَّةٖ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمۡ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗىۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمۡ لَا يَسۡتَـٔۡخِرُونَ سَاعَةٗ
وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجۡعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكۡرَهُونَ وَتَصِفُ أَلۡسِنَتُهُمُ ٱلۡكَذِبَ أَنَّ
لَهُمُ ٱلۡحُسۡنَىٰۖ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ ٱلنَّارَ وَأَنَّهُم مُّفۡرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَٱللَّهِ لَقَدۡ أَرۡسَلۡنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٖ مِّن قَبۡلِكَ

فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها خوا فەرمووی: با دوو پەرستراوتان نەبن، تەنیا یەك پەرستراو (ی ڕاست) هەیە (کە خوایە)، دەجا با هەر ترس و لەرزتان بەرانبەر من هەبێ ﴿٥١﴾ هەروەها ئەو (خوا) خاوەنی هەرچییەکە کە لە ئاسمان و زەوی دایە و، ملکەچیی بەردەوام هەر بۆ وییە، ئایا پارێز لە جگە لە خوا دەکەن؟ ﴿٥٢﴾ هەر چاکە و خۆشییەکیشتان هەیە هەر لە خواوەیە، ئنجا هەر کات زیان و ناڕەحەتییەکیشتان تووش بوو، بەس پەنا بۆ وی دەبەن و، لەبەری دەکڕووزێنەوە ﴿٥٣﴾ ئنجا هەر کات گرفت و ناڕەحەتییەکەی لێ لابردن، یەکسەر کۆمەڵێکتان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن ﴿٥٤﴾ با سپڵەیی بکەن بەرانبەر بەوەی پێمان داون و، ڕابوێرن لەمە ودوا دەزانن (چەند بەهەڵە داچوو بوون) ﴿٥٥﴾ بەشێکیش لەوەی پێمان داون، بۆ شتانێك دادەنێن کە (بە پەرستراویان گرتوون و)، زانیارییان پێیان نیە، بە خوا لەو درۆ هەڵبەستنەتان لێتان دەپرسێتەوە ﴿٥٦﴾ هەروەها (ئەو هاوبەشدانەرانە) کچان بۆ خوا دادەنێن - پاکیی بۆ وی - بۆ خۆشیان ئەوەی ئارەزوویانە (دایدەنێن کە کوڕانن) ﴿٥٧﴾ هەر کاتێکیش یەکێکیان موژدەی مێینەی پێدرا، بە پێش خواردنەوەوە ڕووی ڕەش هەڵدەگەڕێ ﴿٥٨﴾ بەهۆی ئەو موژدە خراپەوە کە پێیدراوە، خۆی لە خەڵکەکەی دەشارێتەوە (سەراسیمەیە) ئایا بە ڕیسوایی بیهێڵێتەوە، یان ژێر خۆڵی بکات؟ ئاگاداربن! ئەوە خراپترین بڕیارە دەیدەن ﴿٥٩﴾ ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، حاڵ و سیفەتی خراپیان هەیە و، خواش سیفەت و حاڵی هەرە بەرزی هەیە و، ئەو زاڵی کارزانە ﴿٦٠﴾ ئەگەر خوا بەو ستەم و خراپەیەی هەیانە، خەڵکی سزادابایە، ژیانداری لەسەر (زەمین) نەدەهێشت، بەڵام بۆ کاتێکی دیاریکراو دوایان دەخات، ئنجا هەر کات کاتی لەبەینچوونیان هات، نە کاتێکی کەم دوادەکەوێ، نە پێش دەکەوێ ﴿٦١﴾ هەروەها (هاوبەش دانەرەکان) ئەوەی خۆیان حەزی پێ ناکەن، بۆ خوای دادەنێن و، بە زمانی بەدرۆشیانەوە دەڵێن: خۆیان باشترین سەرەنجام و پاداشتیان هەیە، بە دڵنیایی ئاگریان هەیە و ئەوان پێشیش دەخرێن (بۆ نێو دۆزەخ) ﴿٦٢﴾ بە خوا

پێش تۆ پێغەمبەرانێکمان بۆ چەند کۆمەڵگایەك ناردن، بەڵام شەیتان کردەوەکانیانی بۆ ڕازاندنەوە، ئنجا ئێستا ئەو دۆست و مشوورخۆریانە و، ئازارێکی بە ئێشیشیان هەیە [٦٣] کتێبیشمان تەنیا بۆ ئەوە دابەزاندۆتە سەر تۆ، کە ئەوەی تێیدا کەوتوونەتە کێشەو مشتومڕەوە، بۆیان ڕوون بکەیەوە، بۆ ئەوەش کە ڕێنمایی و بەزەیی بێ بۆ کۆمەڵی بڕواداران ﴿٦٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَٱرۡهَبُونِ): (**الرَّهْبة وَالرُّهْبُ وَالرَّهَبُ: مَخَافَةٌ مَعَ تَحَرُّزٍ وَاضْطِرَابٍ**) واتە: (**رَهْبة، رُهْب، رَهَب**)، هەر سێکیان بە مانای ترسانن لەگەڵ خۆ وریا بوون و، لەگەڵ هاوسەنگیی لێ تێکچووندا.

(وَاصِبًا): (**الوَصَبُ: السُّقْمُ اللاَّزِم، الوَاصِبُ: اللاَّزِمُ، الدَّائِم**) واتە: (**وَصَب**) بە نەخۆشییەکی بەردەوام دەگوترێ، (**واصب**) واتە: شتێك پەیوەست و بەردەوام دەبێ.

(تَجۡـَٔرُونَ): (**جَأَرَ: رَفَعَ صَوْتَهُ، جَأَرَ إلى اللَّهِ: تَضَرَّعَ وَاستغَاثَ**) (**جَأَرَ**) واتە: دەنگی بەرز کردەوە، بەڵام (**جَأَرَ إلى اللَّهِ**) واتە: کڕووزایەوە و، هاواری لە خوا بەست.

(تَفۡتَرُونَ): واتە: هەڵی دەبەستن، (**إفْتَرَى الكَذِبَ: إخْتَلَقَهُ، إفْتَرَى القَوْلَ: إخْتَلَقَهُ**) واتە: درۆیەکەی هەڵبەست، یاخود قسەکەی هەڵبەست، ئنجا دوایی (**إفْتَرَى**) هەر بۆ خۆی لە جیاتی درۆ بەکار هاتوە، ئەگەرنا ئەصڵی وشەی (**إفْتَرَى**)، یانی: هەڵیبەست.

(ظَلَّ): (**فَعَلَهُ نَهاراً، وَظَلَّ يَفْعَلُ كَذَا: دَامَ عَلَى فِعلِهِ**)، (**ظَلَّ**)، واتە: ئەو کارەی بە ڕۆژێ ئەنجامدا، هەروەها وشەی (**ظَلَّ**)، بۆ بەردەوامییش هاتوە: (**ظَلَّ يَفْعَلُ كَذَا**) واتە: بەردەوام بوو لەسەر فلان کارەی خۆی.

(كَظِيمٌ): واتە: خەفەتبارێکی پێش خۆرەوە، (**الكاظِمُ: المُمْسِكُ عَلَى مَا فِي نَفْسِهِ عِنْدَ الغَضَبِ، كَظَمَ السِّقَاءَ: مَلأَهُ وَسدَّ فَاهُ**)، (**كاظِم**) واتە: کەسێکە تووڕە بوو بێت و، بەڵام ڕق و تووڕەییەکەی خۆی بگرێت، دەگوترێ: (**كَظَمَ السِّقَاءَ**) واتە: مەشکەکەی پڕ کردوە و زارەکەشی بەستوە، (**سِقَاءَ**) واتە: مەشکە و کوندە و ئەوەی ئاوی تێدەکرێ، یانی: ﴿ كَظِيمٌ ﴾ کەسێکە وەك چۆن کوندە و مەشکە پڕدەکرێ لە ئاو یان دۆ، دوایی زارەکەی دەبەسترێ، ئەویش پڕ

بـووە لـە ڕق و تووڕەیـی، بـەڵام خـۆی گرتـوە و ڕق و توڕەییەکـەی دەرنابـڕێ، لـە کوردییـدا دەڵێـن: (پیشـان دەخواتـەوە).

(يَتَوَٰرَىٰ): (**تَـوَارَى: إسـتَتَرَ، وَرَّى الـشيءَ: أَخْفَـاهُ**)، (**وَرَّى الـشيءَ**) واتـە: شـتەکەی پەنهـان کـرد، (**تَـوَارَى**) واتـە: خـۆی پەنهانکـرد، ﴿ يَتَوَٰرَىٰ ﴾ واتـە: خـۆی لـە خەڵکەکـە پەنهـان دەکات و ڕووی نیـە بچێتـە نێـو خەڵکـەوە، لەبـەر ئـەوەی کچـی بـووە.

(هُونٍ): (**هَـانَ فُـلاَنٌ يَهُـونُ هُونـاً وَهَوَانـاً وَمَهانـةً: ذَلَّ**)، (**هَـان**) بـە مانـای ملکـەچ بـوو، زەبـوون بـوو، ڕیسـوا بـوو، (**الهُـونُ: الخِـزْيُ**) واتـە: زەبوونیـی و ڕیسـوایی و سەرشـۆڕیی.

(يَدُسُّهُۥ): (**يُخفِيـهِ**)، دەیشـارێتەوە، (**الدَّسِيْسَـةُ: النَّمِيْمَـةُ، مَـا أُضْمِـرَ مِـنَ العَـدَاوَةِ**)، (**دَسِيْسَـة**) واتـە: قسـە هێنـان و بـردن، یاخـود دژایەتییـەك کـە لـە دڵـدا پەنهـان کرابـێ.

(مَثَلُ ٱلسَّوْءِ): (**المَثَـلُ والمِثْـلُ: الشِّـبْهُ وَالنَّظِـيرُ، وَصْـفُ الـشيء**)، (**مَثَـل، ومِثْـل**)، یـانی: شـتێك کـە بـە شـتێك دەچـێ، واتـە: هاوتـا و وێکچـوو، ﴿ مَثَلُ ٱلسَّوْءِ ﴾ لێـرەدا یـانی: وەصـف و حاڵـی خـراپ.

(لَا جَرَمَ): یانی: بێگومان بە چەسپاویی و، بە دڵنیایی.

(مُّفْرَطُونَ)، دەگوتـرێ: (**فَـرَطَ: إِذَا تَقَـدَّمَ تَقَدُّمـاً بالمقْصِـدِ، وَمِنْـهُ الفَـارِطُ إلى المَـاءِ فَـارِط وَفَـرَطْ، (أنـا فَرَطُكُـمْ عَـلَى الحَـوْضِ)**[1]، **وَالإفْـرَاطُ: الإسْرَافُ فِي التقَـدُّمِ وَالتَّفْرِيـطُ: التَّقْصِيرُ فِيـهِ**، (**مُّفْرَطُونَ**): **أي مُقَدَّمُـونَ إلى النـار**).

(**فَـرَطَ**) واتـە: پێشـکەوت، بـەرە و ئامانـج پێشـکەوت، دەگوتـرێ: (**الفَـارِطُ إلى الْـمَاءِ**)، (**فَـارِط، وَفَـرَطْ**) کەسـێکە لـە پێـش کاروانێـك و، کۆمەڵێکـەوە دەچێتـە سـەر ئاوەکـە، پێـی دەگوتـرێ: (**فَـارِط، فَـرَط**) بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {**أنـا فَرَطُكُـمْ عَـلَى الْحَـوْضِ**} واتـە: مـن لـە پێـش ئێـوەدا دەچمـە سـەر حـەوز، کـە مەبەسـت پێـی ڕۆژی دواییـە.

(**إِفْـرَاط**) بریتیـە لـە زێدەڕۆیـی کـردن لـە پێشـکەوتندا و، (**تَفْريـط**) بریتیە لـە کەمتەرخەمیی لـە چوونـە پێشـدا. (**مُّفْرَطُونَ**) یـانی: (**مُقَدَّمُـونَ إلى النـار**) پێشـدەخرێن، هەندێکیـان (**مُّفْرَطُونَ**) یـان بـە (**مَنْسِـيُّون**)، (**مُتْرَكُـون**) واتـە: لەبیرکـراوان، یاخـود: پشـتگوێ خـراوان، بـەوە مانایـان کـردوە.

---

(١) أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٨٨٣٠، وَالبُخَارِيُّ: ٦٢١٧، وَمُسْلِمٌ: ٢٢٨٩، وَابْنُ حِبَّانَ: ٦٤٤٥، عَنْ جندب ﷺ.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك گوتمان: ئەو چواردە (١٤) ئایەتە تەوەری سەرەكییان، بریتییە لە تەنیا خواپەرستیی و، تەنیا شایستەیی خوا ﷻ، بۆ بەندایەتیی بۆ كران و پەرستران، ئەوە تەوەرە سەرەكییەكەیەتی، هەروەها بەرپەرچدانەوەی بیرۆكەی شیرك بە هەموو جۆرەكانیەوە و، هەندێ بیر وبۆچوون و هەڵوێست و ڕەفتاری پووچی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانیشی نێواخن كراوە، چونكە وەك گوتراوە: (**وبأضدادِها تَتَبَيَّنُ الأشياءُ**) واتە: شتەكان بەهۆی دژ و پێچەوانەكانیانەوە زیاتر ئاشكرا دەبن، ئەگەر بتەوێ بیرۆكەی یەكتاپەرستیی و تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا كردن و، تەنیا خواپەرستیی، چاك ئاشكرا بێ، باسی پێچەوانە و دژەكەشی بكە، كە بریتییە لە شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانان (شِرك).

لێرەدا پێویستە ئەوەش بڵێم: كە ئێمە لە كۆتایی سوورەتی (**یوسف**)دا، باسێكی خەست و خۆڵ و، تێر و تەسەلمان لە قەدەر ئەم تەفسیرە، دەربارەی شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانان، كردوە، ئنجا كە باسی هاوبەش بۆ خوا دانان دەكەین، ناڕاستەوخۆ باسی خوا بەیەكگرتن و تەنیا خوا پەرستییش دەكرێ، لەوێ بە تەفصیل لەوبارەوە قسەم كردوە، هەروەها كاتی خۆشی لە تەفسیری سوورەتی (**النساء**)یشدا، لە چەند شوێنێكدا باسمان كردوە، بەڵام باسی تێر و تەسەلمان لە كۆتایی سوورەتی (**یوسف**)دا لەوبارەوە كردوە.

ئێستاش با بێینە سەر تەفسیری ئەم ئایەتانە، كە ئێمە بە گشتی و بە خێرایی مانا گشتییەكەی دەكەین:

﴿وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَٰهَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِ﴾ (و) لێرەدا گێڕەرەوە (**عاطفة**)یە و دوای ئەوەی ئایەتەكانی پێشێ ڕابردن، ئەم(و)ە ئەو قسەیە دەگێڕێتەوە بۆ ئەوێ، عەطفی دەكاتەوە و بای دەداتەوە سەر ئەو مەبەستانەی پێشێ، واتە: خوا فەرمووی: با دوو پەرستراوتان نەبن، دوو پەرستراوان مەگرن، ﴿إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ﴾، واتە: بە دڵنیایی پەرستراوی ڕاستەقینە، تەنیا یەك پەرستراوە، (ئەویش خوایە)، ﴿فَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ﴾ واتە: با تەنیا ترس و سامتان بەرانبەر من هەبا، ئەوە - وەك دوای باسی دەكەین - دەگونجێ مەبەست پێی بەرپەرچدانەوەی بیرۆكەی مەجووسییەكان بێ، كە بڕوایان بە دوو پەرستراوان هەیە: (یەزدان و ئەهریمەن)، دەشگونجێ هەر مەبەست پێی بەرپەرچدانەوەی بیرۆكەی شیرك

بـێ بـە گشـتی، چونکـە ئەگـەر هەڵـە بـێ دوو پەرسـتراو بپەرسـترێن، زۆر پەرسـتراو، زیاتـر هەڵەیـە بپەرسـترێن.

﴿ وَلَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتـە: هەرچـی لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا هەیـە هـی ئـەوە، ﴿ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًا ﴾، واتـە: ملکەچیـی بـەردەوام و نەگۆڕیـش تەنیـا بـۆ ئـەوە.

لێـرەدا وشـەی: ﴿ ٱلدِّينُ ﴾، بـە مانـای ملکەچیـی و، گەردنکەچیـی و فەرمانبەریـی دێ، ﴿ وَاصِبًا ﴾، واتـە: بـەردەوام و نەگـۆڕ، کـە لەسـەر یـەك حـاڵ بـێ و، شـتێك لەسـەر یـەك حـاڵ بمێنێتـەوە، ﴿ أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴾، واتـە: ئایـا پارێـز لـە جگـە لـە خـوا دەکـەن ؟! هـەر خـوا شایسـتەی ئـەو پارێزەیـە.

﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ ﴾، هـەر چاکەیـەك و خۆشـییەك لـە ئێـوەدا هەیـە لـە خواوەیـە، ﴿ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴾، واتـە: دواییـش ئەگـەر زیانێکتـان تـووش بـوو، هـەر پەنـا دەبەنـە بـەر وی، تەنیـا لەبـەر وی دەکڕووزێنـەوە و، دەپاڕێنـەوە، بـۆ ئـەوەی ئـەو زیـان و ناڕەحەتییەتـان لـێ دووربخاتـەوە.

﴿ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴾، واتـە: دواییـش هـەر کات ئـەو زیانـەی کـە تووشـتان بـووە، لێـی لابـردن و، دووریخسـتەوە، کۆمەڵێـك لـە ئێـوە هاوبـەش بـۆ پەروەردگاریـان دادەنێـن، واتـە: دەگەڕێنـەوە سـەر حاڵـی پێشـیان، یاخـود لاچوونی ئـەو زیـان و ناڕەحەتییـە، بـە هـی غەیـری خـوا دەزانـن و، بـە چاکـەی غەیـری خـوا ﷻ لـە قەڵەمـی دەدەن.

﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ ﴾، واتـە: دەبـا سـپڵەیی بکـەن بەرانبـەر بـەوەی کـە پێـمان داون، ﴿ فَتَمَتَّعُوا۟ ﴾، واتـە: ڕابوێـرن و بگوزەرێنـن، ﴿ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾، واتـە: لەمـە ودوا دەزانـن، دەزانـن چەنـدە بـە هەڵـەدا چـوون، هەندێـك ئاوایـان لێکداوەتـەوە: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ ﴾، واتـە: بـا کوفـر بکـەن، بـەوەی پێـمان داون لـە پێغەمبەرایەتیـی و، لـە بەرنامـە و لـە وەحیـی و پێـی بێبـڕوا بـن، بـەڵام بەپێـی سـیاقی ئایەتـەکان، کـە بـاسی نـاز و نیعمەتـەکانی خوایـە، واتـە: بـا سپڵە بـن و، بێوەفـا و بـێ ئەمـەگ بـن بەرانبـەر بـەو چاکانـەی پێـمان داون و، بـا ڕابوێـرن و ماوەیـەکی کـەم، لەمـەودوا دەزانـن.

پێشـێ بـە شـێوەی نادیـار (غائـب) هێناویـەتی: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ ﴾، دوایـی یەکسـەر گۆڕیویـەتی بـە حاڵـەتی دوانـدن (خِطـاب)ی ڕووبـەڕوو: ﴿ فَتَمَتَّعُوا۟ ﴾، واتـە: ڕابوێـرن و، چێـژ

وەربگرن، لەو دەرفەتە کەمەی ژیانەی دنیا، ﴿ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾، لەمە ودوا دەزانن و بۆتان دەردەکەوێت کە چەندە بە هەڵەدا چوون.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێکی دیکەی هاوبەش بۆ خوا دانەران: ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ ﴾، واتە: بۆ شتانێك کە نایانزانن، واتە: نایانزانن کە پەرستراو بن، زانیارییان نیە بەوەی کە پەرستراون، پشکێك لەوەی کە پێمانداون، بۆ وانی دادەنێن، واتە: ئاژەڵیان بۆ سەردەبڕن، یاخود خێر و خێراتیان بۆ دەکەن، مەسرەفیان لێ دەکەن، بەشێك لەوەی کە پێمانداون بۆ وانی تەرخان دەکەن، کە زانیارییشیان پێیان نیە، کە پشکیان لە پەرستراوێتیی دا هەبێ.

یاخود ﴿ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ ﴾، واتە: بۆ شتانێك کە زانیارییان نیە، کە بت و صەنەمەکانن و، هەموو ئەو پەرستراوانەن کە مرۆڤەکان دەیانپەرستن، بێگومان زانیارییان نیە، تاکو ئەوانەی شوێنیان دەکەون و دەیانپەرستن، بەهرەمەندیان بکەن.

﴿ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴾، واتە: بە خوا لێتان دەپرسرێتەوە لەوە کە بە درۆ هەڵیدەبەستن، ئەو درۆیانەی هەڵیاندەبەستن، کە بریتیە لە هاوبەش بۆ خوا دانان، ئەوە درۆیەکە و هەڵدەبەسترێ، ئێوە لەسەر ئەو درۆ هەڵبەستنە، لێتان دەپرسرێتەوە، کە لێشتان پرسرایەوە، مانای وایە سزا دەدرێن.

ئنجا باسی هەڵوێستێکی دیکەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ ﴾، واتە: هەروەها کچان بۆ خوا دادەنێن، ﴿ سُبْحَانَهُ ﴾، واتە: پاکیی و بەرزیی و دووریی بۆ خوا، لەوە کە ڕۆڵەی هەبێ، ﴿ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴾، واتە: خۆشیان ئەوەی کە ئارەزووی دەکەن، - بە خەیاڵی خۆیان - ئەوەش هی خۆیانە، کە بریتیە لە کوڕان، واتە: بۆ خۆیان هەڵوێستیان ئاوایە، بە کچان ڕازی نین کەچی دەڵێن: فریشتەکان کچی خوان!

﴿ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴾، واتە: ئەگەر یەکێکیان مـوژدەی مێینەی پێ بدرێ و بگوترێ: مێینەتان بووە، کچتان بووە، ڕووی ڕەش هەڵدەگەڕێ و لەبەر خۆیەوە خەفەتبار و پیشخۆرەوەیە.

﴿ يَتَوَارَىٰ مِنَ ٱلْقَوْمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓ ﴾ واتــە: خــۆی لــە خەڵکەکــەی دەشــارێتەوە لەبــەر خراپیــی ئــەو موژدەیــە، یــان لەبــەر ئــەو مــوژدە خراپــەی کــە پێــی دراوە، ﴿ أَيُمْسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ ﴾ واتــە: ئایــا بــە ڕیســوایی و شــەرمەزاریی ئــەو کچــە بگــرێ ؟

بۆیــە فەرموویــەتی: ﴿ أَيُمْسِكُهُۥ ﴾ هەرچەنــدە ڕاناوەکــەی بــۆ کچــان دەچێتــەوە، یــانی: ئــەو شــتەی کــە مــوژدەی بــەوی پێــدراوە، ئایــا ئــەو کچــە بیهێڵێتــەوە بــە ڕیســوایی و زەبوونیــی و شــەرمەزاریی، ﴿ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ ﴾ واتــە: یاخــود بیخاتــە بــن خــاك و لــە ژێــر گڵ دا بیشــارێتەوە و، زینــدە بــە چاڵــی بــکات، ﴿ أَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴾ واتــە: ئاگاداربــن! ئــەوە خراپتریــن جــۆرە بڕیــارە کــە دەیــدەن، خراپتریــن حوکمــە کــە بەســەر ئــەو منداڵــەدا دەیــدەن، کــە خــوا ﷻ پێــی داون، لەجیــاتی ئــەوەی کــە ســوپاسی خــوا بکــەن و، سوپاسگوزاریی بــۆ خــوا ئەنجــام بــدەن، بــەو شــێوەیە مامەڵــەی لەگەڵــدا دەکــەن.

﴿ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوْءِ ﴾ واتــە: بــۆ ئەوانــەی کــە بڕوایــان بــە ڕۆژی دوایــی نیــە، ســیفەت و حاڵــی هــەرە خــراپ هەیــە، ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ بــۆ خــواش ســیفەت و حاڵــی هــەرە بــەرز هەیــە، ﴿ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾ ئــەو (خوا)یــش زاڵــی کارزانــە.

﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾ واتــە: ئەگــەر خــوا بەهــۆی ســتەمەوە، خەڵــکی گرتبایــە و ســزای دابــان، یــەك زینــدەوەر و ژیانــداری لەســەر زەوی نەدەهێشــت، ڕانــاوی (هــا)ی ســەر (علیهــا)، بــۆ زەوی دەچێتــەوە لەبــەر ئــەوەی دیــارە ژیانــدارەکان لەســەر کــوێ دەژیــن، ژیانــدار و مرۆڤــەکان لەســەر زەوی دەژیــن.

کەواتــە: قســە لەبــارەی خەڵــکی ســەر زەوییەوەیــە، هەرچەنــدە بــاسی زەوی نەکــراوە، بــەڵام دیــارە ڕاناوەکــە بــۆ وی دەچێتــەوە، ﴿ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، بــەڵام (خــوا) دوایــان دەخــات بــۆ کاتێــکی دیارییکــراو، کــە ڕۆژی دواییــە، یاخــود مەبەســت پێــی ئاخیــر زەمانــە، واتــە پێچرانــەوەی ئــەم ژیانــە دنیایــە، ﴿ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ ﴾ واتــە: ئنجــا وەختێــك کاتی دیارییکراویــان هــات، کاتی بــۆ تەرخانکراویــان هــات، کــە تێیــدا بمــرن، یاخــود ئــەم ژیانــە دنیاییــە کۆتایــی بێــت و ئاخیــر زەمــان بێــت، ﴿ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴾ نــە کاتێــکی کــەم دوادەکــەون و، نــە کاتێــکی کــەم پێــش دەکــەون.

وشـەی: ﴿ سَاعَةً ﴾ ئـەو چەمـك و واتايـەی نيـە كـە ئێسـتا ئێمـە دەيزانيـن، واتـە: بەشـێك لـە بيسـت و چـوار (٢٤) سـەعات، كـە شـەو و ڕۆژ لـە بيسـت و چـوار بـەش پێكـدێ، بەڵكـو (سَاعَةً)، يـانی: كاتێـكی كـەم، يـانی: نـە كاتێـكی كـەم دوادەخرێـن و، نـە كاتێـكی كـەم پێـش دەخرێـن.

﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ ﴾ واتـە: هەروەهـا ئەوانـە شـتێك كـە حـەزی پـێ ناكـەن و، پێيـان ناخۆشـە، بـۆ خـوای دادەنێـن، ﴿ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ ٱلْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ واتـە: بـە زمـانی بـە درۆ دەڵێـن، ياخـود: زمانەكانيـان وەسـفی درۆ دەكـەن: ﴿ أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ كـە پاداشـتی هـەرە چـاك، يـان سـيفەتی هـەرە بـەرز و چـاك و، بـەشی هـەرە بـاش هـی ئەوانـە! ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ ٱلنَّارَ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴾، بـە دڵنيايـی ئـەوان ئاگريـان بـۆ هەيـە و، بێگومـان ئـەوان پێـش دەخرێـن، واتـە: پێـش دەخرێـن بـەرەو دۆزەخ، ياخـود: ﴿ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴾ يـانی: پشـتگوێ دەخرێـن لـە ئاگـردا و لەبيـر دەكرێـن، (لەبيـر دەكرێـن) يـانی: وا مامەڵەيـان لەگەڵـدا دەكـرێ، هێنـدە لـە دۆزەخـدا دەمێننـەوە وەك: لەبيرچووبنـەوە، ئەگەرنـا خـوا ﷻ هيـچ شـتێك فەرامـۆش نـاكات و، هەمـوو شـتێكی هەميشـە لەبەرچـاوە.

﴿ تَٱللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾ واتـە: بـە خـوا لـە پێـش تـۆدا پێغەمبەرانێكمان ڕەوان كـرد بـۆ چەنـد كۆمەڵگايـەك، ﴿ فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ ﴾ شـەيتان كـردەوەكانی خۆيـانی بـۆ جـوان كـردن و بـۆی ڕازاندنـەوە، ﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ ئێسـتا ئەمـڕۆ ئـەو دۆسـت و مشـوورخۆری وانـە، ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ ئێسـتاش ئـەو كافرانـە سـزا و ئازارێـكی بەئێشـيان بـۆ هەيـە.

ياخـود ﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ واتـە: ئـەو شـەيتانەی كاتی خـۆی كـردەوە خراپـەكانی بـۆ گەلـە پێشـووەكان ڕازاندنـەوە، ئێسـتا لـە قيامەتـدا ئـەو سەرپەرشـتيار و مشـوورخۆريانە، ئنجـا كەسـێك شـەيتان مشـوورخۆر و سەرپەرشـتياری بـێ، دەبـێ حاڵـی چـۆن بـێ !

لـە كۆتايـی دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾ واتـە: هەروەهـا كتێبـمان دانەبەزاندۆتـە سـەر تـۆ، مەگـەر تاكـو، ئـەوەی كـە تێيـدا كەوتوونـە ڕاجيايـی و كێشـە و مشـتومڕەوە، بۆيـان ڕوون بكەيـەوە، ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾ هەروەهـا ڕێنماييـە و مايـەی بەزەيـی خوايـە بـۆ كۆمەڵێـك كـە بـڕوا بێنـن، واتـە: ئێمـە قوڕئانمـان بـۆ هێنانـە دی ئـەو ئامانجانـە بـۆ لای تـۆ دابەزانـدوە، بـۆ ئـەوەی

کـە هەمـوو ئـەو شـتانەی ڕاجیاییـان تێیانـدا دەبـێ، لـە بـوارەکانی: بووناسـیی و، ئیـمان و عەقیـدە و، پەرستشـەکان و، حـەڵاڵ و حـەڕام و، ڕەوشـت و ئـاکار و، ئابووریـی و ژیـان و گـوزەران و، حوکـم و سیاسـەت و، جەنـگ و ئاشـتیی... هتـددا، هەمـوو ئەوانەیـان بـۆ ڕوون بکەیـەوە، بۆچـی؟! چونکـە بەبـێ بەرچاوڕوونیـی وەحیـی، مرۆڤـەکان ناتوانـن ژیانێـکی ڕاسـت و تەندروسـت و خـوا پەسـند لەسـەر زەوی بگوزەرێنـن، ئنجـا ئێمـە قورئانمـان بـۆ تـۆ ناردوە، تاکـو هەمـوو ئـەو شـتانەی تێیانـدا دەکەونـە ڕاجیاییـەوە، پێویسـتە نوقتەیـان تێـدا بخرێتـە سـەر پیـت، بۆیـان ڕوونبکەیـەوە، ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، هەروەهـا ڕێنمایـی و ڕێ پێشـاندەرە و مایـەی دابەزانـدنی بەزەیـی خـوای پەروەردگاریشـە بـۆ کۆمەڵێـك کـە بـڕوا بێنـن، ئـەو شـتانەی کـە تێیانـدا دەکەونـە ڕاجیایـی، بەگشـتی بـۆ خەڵکیـان ڕوونبکەیـەوە و، بەتایبەتییـش بـۆ بـڕواداران ببێتـە مایـەی ڕێپێشـاندان و، دەسـتەبەرکردن و دابینکـردنی بەزەیـی خـوای پـەروەردگار بۆیـان.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

ڕاگەیاندنی خوا بۆ یەكتایی خۆی، لە پەرستراوێتیی دا، بینا لەسەر خاوەندارێتیی تەنیای بۆ گەردوون و، بۆ سەرجەم نیعمەتەكان و، لابردنی بەڵا و گرفتارییەكان، كەچی هاوبەش بۆ دانرانی لەلایەن هاوبەشدانەرەكانەوە، كە بێگومان لەسەر ئەوە سزا دەدرێن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَٰهَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ فَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٥١﴾
وَلَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًاۚ أَفَغَيۡرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ
ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيۡهِ تَجۡـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمۡ إِذَا فَرِيقٞ مِّنكُم بِرَبِّهِمۡ
يُشۡرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡۚ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١- ﴿ وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَٰهَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِ ﴾، واتە: خوا فەرمووی: دوو پەرستراوان دامەنێن، ﴿ إِلَٰهَيۡنِ ﴾، یانی: دوو پەرستراو، ﴿ ٱثۡنَيۡنِ ﴾یش، یانی: دووان، ئنجا ئەمە سێ واتای هەن كە وشەی: ﴿ إِلَٰهَيۡنِ ﴾، بە (إثنين) داكۆكیی لێكراوە:

١/ خوا ﷻ لێرەدا وشەی: ﴿ ٱثۡنَيۡنِ ﴾ی، كردوە بە جەختكەرەوە (مؤكِّد)ی واتای ﴿ إِلَٰهَيۡنِ ﴾، یانی: بە تایبەت مەبەست پێی دوو پەرستراو دانانە، نەك تەنیا مەبەست ئەوە بێ كە لە پەرستراوێك زیاتر دامەنێن، ئنجا ئەگەر دوو بن، ئەگەر سێ بن، ئەگەر زیاتر بن.

خوای پەروەردگار زۆری مەبەستە كە بەرپەرچی بیرۆكەی دوانەتیی (**ثَنَوية**) بداتەوە، زانایان دەڵێن: (**هذه إشارةٌ إلى المَجُوسيَّة التي تأثَّرت بها بَعْضُ قَبائِلِ العَرَب**)، ئەمە ئاماژەیە بە ئایینی مەجووسییەت، كە هەندێك لە هۆزەكانی عەرەب (بەڵكو زۆر لە گەلان و نەتەوەكان) پێیان كارتێكراو بوون، ئەوان دەیانگوت: دوو پەرستراو هەن، (یەزدان) و (ئەهرومەن)، دیارە ئێمە هەر بە (ئەهریمەن)مان بیستوە لە زمانی فارسیی و كوردییدا، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا گوتراوە: (**أَهرُمُن**) كە وەك ئەفسانەیەك دەڵێ: یەزدان (هەر

خـوا بەدیهێنـەرە و پـەروەردگارە)، ڕۆژێـك بیـری کـردەوە لـە خراپـە، یەکسـەر لـەو بیرکردنـەوەوە خراپـەی وی (أهرُمُـن) پەیـدا بـوو، واتـە: (ئەهریمـەن) کـە دەگوترێ: پەرسـتراوی شـەڕ و خراپە، ئیـدی ئێسـتا پەرسـتراوی چاکـە، ڕەمزەکـەی ڕووناکییـە و، پەرسـتراوی خراپـە، کـە ئەهریمەنـە ڕەمزەکـەی بریتیـە لـە تاریکیـی.

٢/ وشەی (إثنين) بە دوای (إلهين)دا تەنیا بۆ جەختکردنەوەیە وەك خوا لە سوورەتی (البقرة)دا (١٩٦) فەرموویەتی: ﴿ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ﴾، ئەوە دە (١٠)ی تەواون.

٣ / منیش وای تێدەگەم کە خوا ﷻ بەڵێ، بە تەئکید بەرپەرچی دووانەتیی (ثنوية) دەداتەوە و ڕەفزی دوو پەرستراوەێتیی دەکات، بەڵام لێرەدا یانی: تەنانەت دوو پەرستراویش دامەنێن و با هەر یەك پەرستراو بێ، چونکە هەر ئەو شایستەی پەرستنە کە خوایە، چ جای دووان زیاتریش بن، وەك عەرەبەکان سێ سەد و شەست (٣٦٠) بتیان لە کەعبەدا هەبوو.

٢- ﴿ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾، بێگومان ئەو تەنیا یەك پەرستراوە، واتە: پەرستراوی ڕاستەقینە یەك پەرستراوە کە خوایە ﷻ.

وشەی ﴿ إِلَٰهٌ ﴾یش:

أ / یان لە (أَلَهَ)ەوە، هاتوە (أَلَهَ) یانی: (عَبَدَ) واتە: پەرستی، (أَلَه فُلَانٌ يأْلَهُ إِلَهة، أَي: عَبَدَ يَعْبُدُ عِبادَةً)، کەواتە: ﴿ إِلَٰهٌ ﴾، کەسێکە کە دەپەرسترێ.

ب/ یان لە (أَلِهَ)ەوە، هاتوە (أَي: تَحَيَّرَ) واتە: سەرسام بوو، یانـی: ﴿ إِلَٰهٌ ﴾، کەسێکە کە مرۆڤەکان لە پەیبردن و چۆنیەتیی چیەتییدا، تووشی سەرسامیی و سەراسیمەیی دەبن.

ج/ یاخود لە (لاهَ)ەوە، هاتوە (لاهَ، أَي: احْتَجَبَ، لاهَ يَلُوهُ لِياهاً، احْتَجَبَ يَحْتَجِبُ احْتِجَاباً) لەبەر ئەوەی خوا پەنهانە و نابینرێ.

د/ یاخود لە (وَلِهَ)ەوە، هاتوە کە ئەویش ئەسڵەکەی (وِلَاه)ە، (لِكَوْنِ المَخْلُوق وَالِهاً نَحْوَهُ) لەبەر ئەوەی خوا ﷻ هەموو دروستکراوێك موشتاق و تامەزرۆیە بۆی[1].

٣- ﴿ فَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴾ واتە: تەنیا ترس و سامتان بەرانبەر بە من هەبێ، (الرَّهْبة والرُّهب: خَوْفٌ مَعَ اضْطِرَاب)، وەك پێشتر باسمان کرد، (رَهْبة و رُهْب) بریتیە لە ترسێك لەگەڵ لەرزین و ڕاچڵەکین و هاوسەنگیی تێك چووندا.

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن، للراغب، ص ٨٢، ٨٣.

٤- ﴿ وَلَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هی ئەوە، هیچ کەسێکی دیکە خاوەنی هیچ شتێك نیە، بەڵکو هەموویان خاوەندارن هیچ شتێك نیە، خاوەنی ڕاستەقینە بێ، بەڵکو هەمووی خاوەندارە و، خاوەنەکەشی خوایە.

٥- ﴿ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًا ﴾، واتە: خوا ملکەچیی بەردەوامی بۆ هەیە، لە لایەنی دروستکراوەکانیەوە، **(الدِّينُ: الطَّاعَة)** ملکەچیی و فەرمانبەریی بۆ کران، **(وَاصِبا: أي ثَابِتاً دَائِماً)**، واتە: بەردەوام و چەسپاو.

٦- ﴿ أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴾، واتە: ئایا پارێز لە جگە لە خوا دەکەن، تەنیا خوا شایستەی پارێز لێکرانە، پارێزکردنیش لە خوا ئەوەیە کە ئەو ئەرکانەی دیارییکردوون، جێبەجێ بکرێن و، ئەو قەدەغانەی دیارییکردوون، دوورییان لێبکرێ و نەشکێنرێن.

٧- ﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ ﴾، واتە: هەرچی چاکە و خێرو خۆشییەك لە ئێوەدا هەیە، لە ژیانتاندا، لە جەستەتاندا، لە دەوروبەرتاندا هەیە، هەمووی لە خواوەیە، هەڵبەتە چاکەکانی خواش ناژمێردرێن، چونکە شتی زۆر بچووك هەیە، بەڵام کاریگەریی زۆر گەورەی هەیە لە ژیانی مرۆڤدا، بۆ وێنە:

زانایانی شارەزای جەستەی مرۆڤ و پزیشکەکان دەڵێن: - مێشك **(مُخ)**، کە (دماغ) یشی پێ دەڵێن - لە خوار مێشکەوە مێشکۆڵە **(المُخَيخ)** هەیە، کێشەکەی (١٤٠) گرامە، کێشێکی زۆر کەمی هەیە، بەڵام ئەو مێشکۆڵەیە چەقی هاوسەنگیی و جمووجۆڵی هەموو ئەندامەکانە لە جەستەدا، بۆ وێنە:

کاتێك ئینسان چاو دەبڕێتە شتێك، یان دەست دەجووڵێنێ، یان دەڕوات، یان شتێك هەڵدەگرێ، ئەوانە هەموویان پەیوەندییان بە ئەو مێشکۆڵەوە هەیە و لەوێوە ڕێنمایی دەنێررێ و ئەگەر ئەوێ تێکبچێ، مرۆڤ تەنانەت ناتوانێ ڕابوەستێ یان بڕوات، هەندێك کەس کە ئەو مێشکۆڵەیان شتێکی بەهێزی بەردەکەوێ، جموجۆڵی ئاساییان بۆ ناکرێ، بۆ وێنە: ئەگەر بیانەوێ خۆیان بخورێنن، ناتوانن، ڕەنگە کەسێك بیەوێت دەست بۆ لووتی بەرێ، لەجیاتی لووتی، دەست بۆ شوێنێکی دیکەی بەرێ، مەبەستم ئەوەیە: شتی زۆر بچووك هەیە لە مرۆڤدا، بەڵام کاریگەریی زۆر گەورەی هەیە، بۆیە خوا دەفەرموێ: هەرچی نیعمەتە لە ئێوەدا بە بچووك و گەورەوە، هەمووی لە خواوەیە.

٨- ﴿ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴾، **(ثم: للتَّرْتِيب الرتبي)** **(ثم)** بۆ ڕیزبەندیی پلەپلەیە، واتە: هەرچی چاکەیە لەوەوەیە، ئنجا ئەگەر هەر زیانێکتان تووش بوو هەر پەنا بۆ لای وی

دەبەن و، هەر لەو دەکرووزێنەوە و بۆ لای وی دەلالێنە و دەپاڕێنەوە، (الجُؤار: الصُّراخُ وَالتَضَرُّع) (جؤار) بریتیە لە هاوار تێبەستن و کرووزانەوە و لالانەوە.

٩- ﴿ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴾، واتە: دواییش هەر کات خوا زیانەکەی لێ لابردن و، دووری خستەوە، کۆمەڵێك لە ئێوە هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن، دیسان (ثُمَّ)، (للترتیب الرتبي)، بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، واتە: دوای ئەوەی خوا ئازارتان لێ لادەبات، کەچی هێندێکتان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن، یانی: لەسەر هاوبەش بۆ خوادانانی پێشێیان بەردەوام دەبن، یاخود لەو هەڵوێستەیاندا، لابردنی ئەو ئازار و ناڕەحەتییە دەگێڕنەوە بۆ جگە لە خوا ﷻ.

١٠- ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ﴾، واتە: با بەو نیعمەتانەی پێمانداون، سپڵە و بێوەفا و بێ ئەمەگیی بکەن، (الكُفْرُ هُنا كُفْرَانُ النِّعْمَةِ) (کفر) لێرەدا بریتیە لە ناسوپاسیی و سپڵەیی لە بەرانبەر چاکەکانی خوادا.

١١- ﴿ فَتَمَتَّعُوا۟ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾، واتە: ئنجا بگوزەرێن و ڕابوێرن، (فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ) لەمەودوا بۆتان دەردەکەوێ، (التَّمَتُّعُ: الإنْتِفَاعُ بالْمَتَاعِ) واتە: بریتیە لە بەهرە وەرگرتن لە شتێك کە جێی بەهرە لێوەرگرتنە.

﴿ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾، واتە: لەمەودوا دەزانن کە سزای سپڵەییتان چۆنە؟ دەزانن چەند شتێکی خراپتان کردوە، کە ئاوا بەو شێوەیە سپڵە دەبن.

(الخَطِيبُ الإسْكَافِي)، خاوەنی (دُرَّةُ التَّنْزِيلِ وَغُرَّةُ التَّأْوِيلِ)[1] لە کتێبەکەیدا، دەڵێ: خوا ﷻ ئەم ڕستەیەی لە سێ شوێن لە قورئاندا هێناوە:

١) لێرە لە سوورەتی (النحل) - ٥٥ - دا.

٢) لە سوورەتی (الروم) - ٣٤ - دا، دەفەرموێ: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا۟ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾.

٣) لە سوورەتی (العنكبوت)دا، دیسان ئەم ڕستەیە لەوێشدا هاتوە.

بەڵام لە سوورەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا۟ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ ﴾.

---

(١) ص١٨٦.

ئنجا با سەرنج بدەین حیکمەتی ئەو جیاوازییە چییە؟

أ/ حیکمەتی جیاوازییەکە ئەوەیە کە: لە سوورەتی **(النحل)**دا خوا ﷻ هەموو سیاقەکەی بە شێوەی دواندن **(خطاب)** هێناوە، هەر لە سەرەتاوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ ۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ ﴾ هەمووی بە شێوەی دواندنی ڕووبەڕوو هاتوە، بۆیە کە دەفەرموێ: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا۟ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾، ئەوە هەر لەو سیاقی دواندنی ڕووبەڕوو دایە، واتە: ڕابوێرن لەمەودوا بۆتان دەردەکەوێ.

ب/ لە سوورەتی **(الـروم)**یشدا کە دەفەرمـــوێ: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا۟ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾، لەوێش بەهەمان شێوە، سیاقەکە وادەخوازێ کە ڕوو بکاتە دوێنراوەکان و ڕووبەڕوو بیاندوێنێ.

ج/ بەڵام لە سوورەتی **(العنكبوت)**دا بە شێوەی نادیار قسە کراوە، کە دەفەرموێ: ﴿ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا۟ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ ﴾، واتە: با بەرانبەر بەوەی پێمان داون، سپڵە و ناسوپاس بن و بیگوزەرێنن، لەمەودوا بۆیان دەردەکەوێ.

یـانی: لـە هـەر شـوێنێکیاندا بەپێـی ئـەو کـەش و هەوایـەی کـە ئایەتـەکانی تێـدا هاتوونـە خـوار، خـوا ﷻ شـێوازەکەی دانـاوە، هەڵبەتـە دەگونجـێ زۆر وردەکاریـی دیکـەش لەوبـارەوە بـاس بکرێـن، بـەڵام ئێمـە بەوەنـدە وازی لێدێنیـن.

مەسەلەی دووەم:

هاوبەشدانەرەکان لەوەی خوا پێیداون بەشێکی بۆ پەرستراوەکانیان دادەنێن و، کچان بۆ خوا دادەنێن، کەچی خۆیان کوڕ نەبێ نایانەوێ! بێگومان ئەوان خراپترین وەسف و حاڵەتیان هەیە، خواش باشترین وەسف و حاڵی هەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَٰهُمْ ۗ تَٱللَّهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ سُبْحَٰنَهُۥ ۙ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلْقَوْمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓ ۚ أَيُمْسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ ۗ أَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوْءِ ۖ وَلِلَّهِ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١- ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَٰهُمْ ﴾، واتە: بۆ شتانێك کە نایانزانن بەشێك لەوەی پێمانداون بۆیان دادەنێن، واتە: قوربانیی و خێرو خێرات و مەسرەفیان لێ دەکەن و شتیان بۆ دادەنێن، وەك عادەتی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان لە ڕابردوودا و لە ئێستاشدا هەر وایە.

کە دەفەرموێ: ﴿ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ ﴾.

أ) واتە: بۆ شتانێك کە نایانزانن کە پەرستراون و زانیارییان نیە بە پەرستراوییان.

ب) واتایەکی دیکەی: ﴿ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ ﴾، واتە: ئەوانەی کە بەپەرستراویان داناون، ئەو پەرستراوانە، عیلم و شارەزاییان نیە و نازانن.

هەردووك واتاکەشی هەر ڕاستن: هەم ئەوانەی کە دەیانپەرستن، زانیارییان بەوە نیە کە پەرستراوبن، هەم ئەو شتانەی کە دەپەرسترێن، زانیارییان نیە، نە بە خۆیان و، نە بەوانەی کە دەیانپەرستن، نە بە پێداویستییەکانیان، تاکو مشووریان لێ بخۆن و بەکەڵکیان بێن.

٢- ﴿ تَاللَّهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴾، واتە: بە خوا بێگومان لێتان دەپرسرێتەوە لەوەی کە هەڵتان دەبەست، (**الإفتراء: إختِلاَقُ الكَذِبِ**)، (**إفتراء**) بریتیە لە درۆ هەڵبەستن، خوا سوێند دەخوا کە لێتان دەپرسێتەوە، ئنجا کە لێیان پرسرایەوە، بێگومان لە ئەنجامی لێپرسرانەوەدا سزاش دەدرێن، واتە: سزاش دەدرێن لەسەر ئەوەو، وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرناچن.

٣- ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَـٰتِ ﴾، واتە: کچان بۆ خوا دادەنێن، وەك لە سوورەتی (**الأنعام**)دا لە ئایەتی (١٠٠)دا کە پێشتریش تەفسیرمان کردوە، لە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەدا، دەفەرموێ: ﴿ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَـٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾، واتە: کوڕان و کچانیان بۆ خوا هەڵبەستن بەبێ زانیاریی، دەیانگوت: جندەکان کوڕی خوان و، فریشتەکانیش کچانی خوان، کە خواش ﷻ بەرزە و بێ وێنە و بێ هاوەڵ و هاوتایە.

٤- بۆیە دەفەرموێ: ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ ﴾، واتە: پاکیی بۆ خوا، (**السَّبْحُ: الْمَرُّ السَّرِيعُ فِي الْمَاءِ أَوْ فِي الْهَوَاءِ، وَالتَّسْبِيحُ: تَنْزِيهُ اللَّهِ وَإِبْعَادُهُ عَنِ الشَّرِّ**)، (سَبح) بە ڕۆیشتنی خێرا دەگوترێ بەنێو ئاوێدا، یاخود بەنێو هەوادا، {وەك (**سِباحَة**) واتە ڕۆیشتن بەنێو ئاودا، مەلەوانیی، ﴿ وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾یس، واتە: هەموویان لە سوڕگەیەك دا، لە فەزادا مەلە دەکەن و، دێن و دەچن}، وشەی (**تسبیح**) بریتیە لە بە پاکگرتنی خوا و دوورخستنەوەی خوا لە هەر شتێك کە خراپ بێ، لە هەر کەم و کوڕییەك و لە هەر لەکە و پەڵەیەك، پاکیی بۆ خوا، ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ ﴾، واتە: (**أُسَبِّحُهُ تَسْبِيحاً**)، واتە: خوا بە پاك دەگرم، بە بە پاکگرتن، لەوە کە کچی هەبن، یان کوڕی هەبن.

٥- ﴿ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴾، واتە: خۆشیان هەرچی ئارەزوویانە بە گومان و خەیاڵی خۆیان بۆ ئەوانە، (**الشهوَةُ: نُزُوعُ النَّفْسِ إِلى مَا تُرِيدُهُ**) (**شهوة**) واتە: ئارەزوو چوونی نەفس بەرەو شتێك کە حەزی لێدەکات، بە کوردیی دەڵێین: ئارەزوو، هەر شتێك کە ئارەزوویانە و دڵیان لێیەتی بۆ خۆیانە، کە کوڕەکانن.

٦- ﴿ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴾، واتە: بەڵام ئەگەر یەکێك لەوانە موژدەی پێبدرێ بە مێینە، ئەوە بەردەوام ڕووی ڕەش هەڵدەگەڕێ و، لەبەرخۆی پیش دەخواتەوە، واتە: سینەی پڕبووە لە خەفەت و مەراق، دەم و چاویشی ڕەش داگەڕاوە لە خەفەتان.

٧- ﴿ يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلْقَوْمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓ ﴾، واتە: خۆی لە خەڵکەکە پەنهان دەکا، لەبەر ئەو موژدە خراپەی کە پێی دراوە، ئەو موژدە خراپە چیە ؟! ئەوەیە کە کچێتان پەیدا بووە، فڵانکەس، ئیدی تازە ڕووی مەجلیسانی نیە و دەبێ خۆی بشارێتەوە !

٨- ﴿ أَيُمۡسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمۡ يَدُسُّهُۥ فِي ٱلتُّرَابِ ﴾، واتە: ئایا بە سەرشۆڕیی و زەبوونیی بیهێڵێتەوە، ئەو نەفەرەی کە موژدەی لەسەری پێدراوە؟ یانی: (أَيُمسِكُ هَذَا المُبَشَّرَ بِهِ) کە کچە، بەڵام ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ ئەو موژدە، ئایا پێدراوە بیهێڵێتەوە: ﴿ أَمۡ يَدُسُّهُۥ فِي ٱلتُّرَابِ ﴾، یاخود لە گڵ دا پەنهانی بکات و ژێر گڵی بخات و، زیندە بە چاڵی بکات؟!

٩- ﴿ أَلَا سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ﴾، واتە: ئاگاداربن! ئەوە خراپترین شتە کە ئەوان بڕیاری لەسەر دەدەن، یاخود ئەو بڕیارەی ئەوان خراپترین بڕیار و بیرکردنەوەیە.

١٠- ﴿ لِلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوۡءِ ﴾، واتە: بۆ ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوای نیە وێنە و سیفەت و حاڵی هەرە خراپ هەیە، (المَثَل: الحَالَةُ العَجيبة فِي الحُسْنِ وَالقُبْحِ) واتە: (مَثَل) بریتیە لە حاڵەتێکی سەیر لە چاکیی یان ناشیرینی و ناقۆڵاییدا، واتە: سیفەتی خراپ و حاڵی خراپ ئەگەر هەبێ، بۆ ئەوانەیە کە بڕوایان بە ڕۆژی دوای نیە، واتە: هاوبەش بۆ خوادانەرەکان، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ لە جیاتی بفەرموێ: (للمشركين) دەیەوێ پێمان بفەرموێ: وێڕای هاوبەش بۆ خوا پەیدا کردن، ئەو سیفەتە خراپەشیان هەیە کە بریتیە لە بڕوا نەبوون بە ڕۆژی دوایی.

١١- ﴿ وَلِلَّهِ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴾، واتە: خواش سیفەت و وێنەی هەرە بەرزی هەیە، زانایان گوتوویانە: (المُفَضَّل عَلَيْهِ مَحْذُوفٌ لِقَصْدِ العموم) لێرەدا خوا نەیفەرموە: سیفەتی هەرە بەرز بەسەر کێ دا؟ سیفەتی هەرە بەرز بەسەر هەموو شتێکدا، چونکە هەر شتێك هەیە جگە لە خۆی، هەمووی دروستکراویەتی، ئنجا بۆ ئەوەی مانا و چەمکەکەی گشتی بێ و بگشتێنرێ، بۆیە بەسەردا هەڵبژێرراو (مُفَضَّل عليه)ەکە قرتێنراوە.

١٢- ﴿ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴾، واتە: هەر خواش زاڵی کاربەجێیە.

(السُّوءُ: مَصْدَرٌ، وهو ما إِذَا عُمِلَ مَعَهُ مَا يكره) واتە: (ٱلسَّوۡءِ) چاوگە بریتیە لەوەی کە کەسێك شتێکی لەگەڵدا بکرێ و پێی ناخۆش بێ، (سُوء)یش ناوە.

لە سوورەتی (النجم) لە ئایەتەکانی: (٤٥ و ٤٦)دا خوا باسی دروستکردنی مرۆڤ دەکات، کە ئیعجازێکی عیلمییان تێدایە، دەفەرموێ: ﴿ وَأَنَّهُۥ خَلَقَ ٱلزَّوۡجَيۡنِ ٱلذَّكَرَ وَٱلۡأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطۡفَةٍ إِذَا تُمۡنَىٰ ﴿٤٦﴾ ﴾، واتە: هەروەها خوا جووتی دروستکرد نێر و مێ، لە نوتفەیەك کە دەڕژێنرێ، واتە: دەڕژێنرێتە نێو ڕەحم و منداڵدانی ئافرەتەوە.

خوا فەرموویەتی: ﴿ مِن نُّطۡفَةٍ إِذَا تُمۡنَىٰ ﴾، واتە: لە تۆویلکەیەك، لە نوتفەیەك، کە مەبەست پێی ئاوی پیاوە، ئەگەرنا ئاوی ئافرەت هەر لە نێو خۆیدایە، بەڵام ئاوی پیاوە

کە دەرژێنرێتە نێو مندالدانەوە و، لە خۆی جیادەبێتەوە، بەس ئاوی ئافرەت هەر لەنێو خۆیدایە، مەگەر لە کاتی نەپیتێنران.

کەواتە: ئەوەی کە دەبێتە هۆی نێربوونی، یاخود مێ بوونی، کۆرپەلە، ئاوی پیاوە نەك ئاوی ئافرەت، کە ئنجا پێکهێنەری نوتفە (**نطفة**) لە نێو ئاوی پیاودا، پێی دەگوترێ: زیندەوەری مەنەویی (**الحَيَوَان المَنَوِي**)، بە کورتیی (حیمن) هی نێو ئاوی ئافرەتیش کە پێی دەگوترێ: هێلکۆکە (**بويضة**) ئنجا تەنیا ئاوی پیاو لە نێوکەکانیدا هۆکارەکانی مێینە بوون و نێرینە بوون هەڵدەگرێ.

هی نێرینە لەسەر شێوەی پیتی (Y)ی و هی مێینە لەسەر شێوەی پیتی (X)، بەڵام هی ئافرەت هەمووی هەر (XX)ە، ئنجا ئەگەر هی پیاو ئەوەیان بێ کە لەسەر شێوەی پیتی (Y)یە، لەگەڵ ئەوەی ئافرەتدا دەبێتە کوڕ بە فەرمانی خوا، بەڵام ئەگەر ئاوەکەی پیاو، ئەوەیان بێ کە لەسەر شێوەی پیتی (X)ە، بێگومان (X + X) دەبێتە (XX) واتە: کۆرپەلەکە دەبێتە مێینە، کە ئەمە ئێستا وەك نوێترین ڕاستیی زانستیی دەرکەوتوە.

(**الطبري**) لە قەتادەوە دەیهێنێ دەڵێ: (**هَذَا صَنِيع مُشْرِكِي العَرَب أَخْبَرَهُم اللَّهُ تعالى بخُبْث صَنِيعِهِم، فَأَمَّا المُؤْمِنُ فَهُوَ حَقِيقٌ أَنْ يَرْضَى بِمَا قَسَّمَ اللَّهُ لَهُ، وَقَضَاءُ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ قَضَاءِ المَرْءِ لِنَفْسِهِ، وَلعَمْرِي مَا يَدْرِي أَنَّهُ خَيْر، لَرُبَّ جَارِيَة خَيْرٌ لأَهْلِها مِنْ غُلَامٍ، وَإِنَّمَا أَخْبَرَكُم اللَّه بِصَنِيعِهِم لِتَجْتَنِبوهُ وَتَنْتَهُوا عَنْهُ، فَكانَ أَحَدُهُمْ يَغْذو كَلْبَهُ وَيَئِدُ ابنتَهُ**)[1].

واتە: قەتادە گوتوویەتی: ئەمە کردەوەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی عەرەبە، خوای بەرز هەواڵیان پێدەدا، کە کردەوەیەکی خراپ و، ڕەفتارێکی خراپیان دەکرد، بەڵام بڕوادار شایستەیە کە ئەوەی خوا بۆی داناوە، پێی ڕازی بێ و، بڕیاری خوا بۆ ئەو باشترە، لە بڕیاری مرۆڤ بۆ خۆی، بە خوا جاری وا هەیە، کچێك بۆ کەسوکارەکەی زۆر باشترە لە کوڕێك، بەڵام خوا هەواڵی پێداون بە کردەوەیەکی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، تاکو خۆتانی لێ دوور بگرن و، واز لەوە بێنن کە یەکێك لەوان دەچوو خواردنی دەدا بە سەگەکەی، بەڵام کچەکەی خۆی زیندە بە چاڵ دەکرد !

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {**مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا، جَاءَ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَنا وَهُوَ وَضَمَّ أَصَابِعَهُ**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٢٦٣١، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٩٠٤**).

---

(١) ج١٤، ص١٢٨.

واتـە: هـەر كەسێك دوو كچـان بەخێـو بـكات تاكـو باڵـغ دەبـن، ڕۆژی دوایـی ئـەو و مـن پێكـەوە دێیـن و، پەنجـەكانی پێكـەوە جـووت كـردن.

بەســـەرهاتێك :

گێڕدراوەتـەوە، كـە جارێـك ئافرەتێـك، كـە هاوسـەرەكەی نـاوی (أبـو حمـزة) بـووە، كچیـان دەبـێ (أبـو حمـزة)ش تـەركی ماڵـێ دەكات و ناچێتـەوە مـاڵ لەبەرئـەوەی كچیـان بـووە !

ئنجـا كاتێـك كچەكـە وردە وردە گـەورە دەبـێ، لەسـەر قۆنـداغ لادەچـێ، ژنەكـە هەڵیدەپەڕێنـێ و، یاریـی لەگـەڵ دەكات و، لەبەرخۆیـەوە ئـەم شـیعرە دەڵـێ:

مَا لأَبـي حَمْزَةَ لا يأتِينـــا يَظَلُّ فِي البَيْتِ الَّذِي يَلِيْنا

غَضْبانَ أَنْ لاَ نَلِدَ البَنِينـا وَاللَّــهِ مَـا ذَلِكَ بأيْدِينـــا

وَإِنَّمَـــا نُعْطِي مَـا أُعْطِيْنـــا

واتـە: ئەبـو حەمـزە چییـەتی نایەتـەوە بـۆ لامـان و لـەو ماڵـەی دیكـە دەبـێ كـە لـە نزیكمانـە؟! {دەبـێ دوو ماڵـی بووبـن، یـان ماڵێـك كـە خزمـی بـووە}، لەسـەر ئـەوە لێـمان توورەیـە كـە كوڕمـان نابـن، بـەڵام سـوێند بـە خـوا ئـەوە بـە دەسـتی ئێمـە نیـە، بەڵكـو ئێمـە هـەر ئـەوە دەبەخشـین كـە پێماندەدرێ، (واتـە: خەتـای خۆمـان نیـە).

پێشـتر ڕوونمـان كـردەوە كـە لـە ڕووی زانستییشـەوە هـۆكاری نێـر بـوون، یاخـود مـێ بـوونی كۆرپەلـە، تـۆوی پیـاوە نـەك هـی ئافرەتە.

مەسەلەی سێیەم:

ئەگەر خوا ﷻ بەهۆی ستەم و خراپەوە لە دنیادا سزای خەڵکی دابایە، ئەوە زیندەوەری لەسەر زەوی نەدەهێشت! بەڵام بۆ کاتێکی دیارییکراو کە پاش و پێش ناکات، دوایان دەخات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾، واتە: ئەگەر خوا خەڵکی بەهۆی ستەمیانەوە بگرتایە، {واتە: ئەگەر سزای دابانایە}، ژیاندار، زیندەوەری لەسەر زەوی نەدەهێشت.

(ها)ی سەر (عَلَيْهَا) دیارە ڕاناوی مێینەیە و، بەتەئکید بۆ زەوی دەچێتەوە، هەرچەندە باسی زەویش نەکراوە، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەین، ئەوە بەپێی سیاق و سەلیقە دیارە.

وشەی: (ظُلْم)، زۆرجار گوتوومانە: (**الظُّلْمُ وَضْعُ الشيءِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ، الظُّلْمُ الإعْتِدَاءُ عَلَى الحَقِّ، الظُّلْمُ الشِّرْكُ وَالكُفْر، الظُّلْمُ مُطْلَقِ الذَّنْبِ**)، بە هەموو ئەو واتایانە: (ظُلْم) بەکارهاتووە، بە مانای:

١/ دانانی شتێك لە شوێنێكی نەشیاودا.

٢/ دەستدرێژیی کردنە سەر مافی ئەوانی دیکە.

٣/ شیرك.

٤/ کوفر.

٥/ موتڵەقی گوناهکردن.

کەواتە: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾ واتە: ئەگەر خوا خەڵکی گرتبایە، واتە: سزای دابانایە، بەهۆی ستەمەکەیانەوە، کە وەك گوترا: دەگونجێ ئەو

ستەمە مەبەست پێی کوفر، یان شیرك، یان دەستدرێژیی بۆ سەر مافی ئەوانی دیکە، یان شتی بێجێ، یان گوناهکردن بێ، ئەگەر خوا بەهۆی ستەمەکەیانەوە سزای دابانایە، هیچ زیندەوەرێکی لەسەر زەوی نەدەهێشت، لێرەدا (**لَو: حَرْفُ امْتِناعٍ لامْتِناع**)، بۆیە مانای: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾، ئاوای لێ دێتەوە: (**لو يؤاخذ اللّه الناس بظلمهم، لأفنى جميع الدواب التي في الأرض، وبما أنَّ الدواب لَمْ تُفْنَ، فَالمُؤَاخَذَة لَمْ تَحْصُلْ**)، خوا دەفەرموێ: ئەگەر خوا بەهۆی ستەمەوە خەڵکی سزا دابایە، زیندەوەری لەسەر زەوی نەدەهێشت، بەڵام زیندەوەر لەسەر زەوی هەر ماون، کەواتە: سزادانەکە نەهاتۆتەدی.

واتە: خوا خەڵکی بەهۆی ستەمەکەیانەوە، سزا نەداون، بەهۆی گوناهەکانیانەوە سزای نەداون، واتە: هەی هەموویان، ئەگەرنا شایستەی ئەوە بوون، کە سەر زەوییان لێ پاك بکرێتەوە.

٢- ﴿ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، واتە: بەڵام دوایان دەخات بۆ کاتێکی ناوبرا و، (**الأَجَل: المُدَّةُ المُعَيَّنة لِفعْلٍ مَا**) (أجل) یانی: کاتێك کە دیاریکراوە بۆ کردارێك.

(**مُّسَمًّى**) واتە: ناوبراو، (**المُسَمَّى: المُعَيَّنْ، لأَنَّ التسْمِية تَعِيِنُ الشيء وَتَمْيِيزُهُ، وَتَسْمِية الآجَالِ تَحْدِيدُها**)، (**مُسَمَّى**) واتە: دیاریکراو، چونکە شتێکت کە ناونا، دیاریی دەکەی و، جیای دەکەیەوە لە غەیری خۆی و، ناوهێنانی ئەجەلەکان، واتە: دیاریکردنی ئەو کاتانەی کە دیاریکراون بۆ ئەو کارانە.

٣- ﴿ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ ﴾، واتە: هەر کاتێك کە کاتە دیاریکراوەکەیان هات.

٤- ﴿ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴾، واتە: نە کاتێکی کەم پێش دەکەون و نە کاتێکی کەم دوا دەکەون، ئنجا (يَسْتَقْدِمُونَ) و (يَسْتَـْٔخِرُونَ) هەردووکیان ئەو (س)ە، بۆ زیاتر تۆخکردنەوەی ماناکەیانە، ئەگەرنا لە ئەسڵ دا ئاوایە: (**لاَ يَتَقَدَّمُون، وَلاَيَتَأَخَّرُون**) واتە: نە پێش دەکەون.

شایانی باسە ئەم مەسەلەیە لە چەند شوێنێکی قورئان دا هاتوە، بۆ وێنە:

١) لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ٣٤ ﴾، واتە: بۆ هەر کۆمەڵگایەك کاتێکی دیاریکراو هەیە، واتە: بۆ سزادان و لەبەینچوونی هەر کۆمەڵگایەك کاتێکی دیاریکراو هەیە.

٢) لە سوورەتی (**یونس**)دا، دەفەرموێ: ﴿ .... لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾. کە هەمان مانای ئایەتی پێشووی هەیە.

٣) لە سوورەتی (**النحل**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾.

٤) لە سوورەتی (**فاطر**)یش دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُوا۟ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِۦ بَصِيرًۢا ﴿٤٥﴾ ﴾.

هیچ گومانیشی تێدا نیە، کە ئەو هەموو دووبارەبوونەوەی ئەو مەسەلەیە بەڵگەی زۆر گرنگ بوونیەتی.

ئێستاش با چەند سەرنجێك لە هەردووك ئایەتەکەی (**النحل**) و (**فاطر**) بدەین:

چوار وردە سەرنجی گرنگ لەو دوو ئایەتە بەپێزە

لە سوورەتی: (النحل)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾.

سەرنجی یەکەم:

بەڵام لە سوورەتی (**فاطر**)دا، لە جیاتی (بِظُلْمِهِم)، (بِمَا كَسَبُوا) بەکارهاتوە، لە جیاتی بفەرموێ: (مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا)، دەفەرموێ: (مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا)، واتە: لەسەر پشتی، کە بە تەئکید مەبەست پێی پشتی زەوییە، ئنجا ئایا هۆکاری ئەو جیاوازییە چییە ؟!

(**الخطيب الإسكافي**) خاوەنی: (**دُرَّةُ التَّنْزِيل وَغُرَّة التَّأْوِيل**) لەبارەی هۆکاری ئەو جیاوازییەوە[1]، دەڵێ:

لە سوورەتی: (**النحل**)دا لە دە (١٠) ئایەتی پێشەوەیدا، واتە: لە (١٠) دە ئایەتی پێش ئەم ڕستەیە: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾دا، چەند جۆرێك ستەم ڕابردوون، کە خوا باسی کردوون:

یەك: دوو پەرستراو پەیداکردن (**إتخاذ إلهين اثنين**).

دوو: هاوبەشکردنی بتەکان لە پەرستندا: (**إشراك الأصنام في العبادة**).

سێ: دانانی بەشێك لە ڕزق و ڕۆزییەکان کە خوا بۆی داناون بۆ پەرستراوەکانیان (**جَعْلُ نَصيب لهم مِمَّا رَزَقَهُم اللَّه**).

چوار: زیندە بەچاڵکردنی کچان (**وَأْدُ البنات**).

ئەو زوڵمانە پێشتر باسکراون، بۆیە خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم ﴾، یانی: لە شێوەی ئەو زوڵمانە کە ڕابردوون، ئەگەر خوا بەهۆی ئەوانەوە خەڵکی سزادابایە، زیندەوەری لەسەر زەوی نەدەهێشت.

---

(١) ص ١٨٧، ١٨٨.

سەرنجی دووەم:

یەکێك بۆی هەیە بڵێ باسی زەوی نەکراوە، بۆچی خوا ﷻ ڕاناوەکەی بۆ وی بردۆتەوە ﴿مَا تَرَكَ عَلَيْهَا﴾؟

دەگوترێ: لە نێو عەرەب و میللەتانی دیکەشدا ئەو کلتووره هەیە، کە لە کاتی قسەکردندا پێویست ناکات باسی زەوی بکرێ، بۆیە عەرەب دەڵێن: (**مَا فَوْقَها أَصْدَقُ مِنْ فُلاَنٍ، وَلاَ تَحْتَها أَكْذَبَ مِنْ فُلاَنٍ**) واتە: لەسەر پشتی لە فلان کەس ڕاستگۆتر نیەو لە ژێری دا لە فلان کەس درۆزنتر نیە، کە دەڵێ: (**مَا فَوْقَها وَلاَ تَحْتَها، أي: فَوْقَ الأَرْضِ وَتَحْتَ السَّماء**).

سەرنجی سێیەم:

بۆچی لە سوورەتی (**فاطر**)دا، وشەی (﴿بِمَا كَسَبُوا﴾) بەکارهاتوەو، لە سوورەتی: (**النحل**)دا، وشەی (**ظهرها**) نەهاتوە ؟!

وەڵام: لە سوورەتی: (**فاطر**)دا، تەنیا شتی گشتی لە چاکەو خراپە کە خەڵك تێکرا تێیان دا بەشدارن، باسکراون و، ئەو زوڵم و ستەم و خراپەکاریانەی لە سوورەتی (**النحل**)دا کەوتوونە پێش ڕستەی: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِم﴾، لە سوورەتی: (**فاطر**)دا نەکەوتوونە پێشی، یانی: خوا بە گشتی قسەی کردوە لە خەڵکی مسوڵمان و نامسوڵمان، ئیماندار و بێ ئیمان، بۆیەش خوا ﷻ وشەی: (﴿بِمَا كَسَبُوا﴾)ی بەکارهێناوە، کە (﴿كَسَبُوا﴾)، واتە: وە دەستیان هێناوە، هەم بۆ چاکە و، هەم بۆ خراپە دەبێ، بەڵام ئەوەی سوورەتی (**النحل**) ئەو کردەوانەی کە پێشتر باسکراون، هەموویان زوڵم و خراپە و، گوناهن و باسی هاوبەش بۆ خوا دانەران و کافرەکانە، بۆیە وشەی زوڵم بۆ ئەوێ گونجاوە، بەڵام وشەی (**کسب**) بۆ سوورەتی (**فاطر**) گونجاوە، کە بەگشتی خوا قسەی دەربارەی بەندەکانی کردوە، نەك بەتایبەتی دەربارەی کافرەکان.

سەرنجی چوارەم:

بۆیەش لە ئایەتەکەی سوورەتی: (**النحل**)دا، وشەی (**ظهر**) نەهاتوە، چونکە لە دوای وشەی (**الناس**) پیتی (ظ) هاتوە: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِم﴾، کە لەوێدا لە وشەی

(بِظُلۡمِهِم)دا پیتی: (ظ) هاتوه، بۆیه وشەی (**ظهر**) نەهاتوه، بۆ ئەوه دوو جاران پیتی (**ظ**) دووباره نەبێتەوه، بۆچی ؟!

چونکه: پیتی (**ظ**) لە زمانی عەرەبیدا کەم بەکاردێ، هەر بۆیەش لەم سوورەتی (**النحل**) دا، تەنیا لە حەوت وشەدا ئەو پیته هاتوه، کە وشەکانی: (**ظُلْم، نَظَر، ظِل، ظَلَّ، ظَهْر، عَظِيم، وَعْظ**)، تەنیا لەو حەوت (٧) وشانەدا هاتوه، دیاره بە دووباره کردنەوەوه، واته: هەندێکیان زیاتر لە جارێك دووباره بوونەتەوه، بەڵام لە غەیری ئەو حەوت وشەیەدا، پیتی: (**ظ**) نەهاتوه !

سبحان اللّه! حیسابی پیتێکیش کراوه لە فەرمایشتی بەرز و بێ وێنەی خوادا، کە پیتێکیش زیاد لە پێویستی خۆی لە وشەیەك یان لە ڕستەیەکدا نەیەت، هەروەها هیچ وشەیەك بەبێ پێویستیی و پاساوی بەجێ، بەکار نەیەت!

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ ڕەخنە لە کافرەکان دەگرێ، کە شتی خراپ بۆ خوا و، بە درۆش شتی چاك بۆ خۆیان دادەنێن، لەسەر ئەوەش بۆ ئاگری دۆزەخ پێش دەخرێن، یاخود لە ئاگری دۆزەخدا پشتگوێ دەخرێن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ ﴾، واتە: شتێك کە خۆشیان ناوێ و ڕقیان لێی هەڵدەستێ و ئارەزوویان بۆی نیە، بۆ خوای دادەنێن.

هەڵبەتە لێرەدا، هەموو توێژەر و لێکۆڵەرەوانی ماناکانی قورئان، گوتوویانە: مەبەست لێرەدا ئەوەیە کە کچان بۆ خوا دادەنێن و، دواییش باس دەکەین کە کوڕان بۆخۆیان دادەنێن.

بەڵام من پێموایە: ئەمە چەمکەکەی گشتییە، واتە: ئەوانەی هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، کە بێگومان هەر کەسێك هاوبەش بۆ خوا دابنێ، غەیری خوای هێناوەتە ئاستی خوا، بۆیەش بەو شێوەیەی کە شایستەیە مامەڵە لەگەڵ خوادا ناکات، واتە: شتێك کە پێیان چاك نیە بۆ خوای دادەنێن، ئنجا ئەمە مەرج نیە تەنیا لە مەسەلەی کچ و کوڕاندا بێ، بەڵکو ئەو کەسەی کە خێر دەکات، لە خێر و صەدەقەکەیدا تەماشا دەکات کامەی بەکەڵك نەهاتبێ، ئەوی دەبەخشێ و، دڵی لەبەر ماڵە چاکەکەی نابێتەوە و دەیهێڵێتەوە، بەڵام ئەوەی کە بەکەڵك نایەت و نەخۆشییەکی هەیە، یان بە هەر حاڵ زۆر دڵی پێوەی نیە، ئەوە دەبەخشێ: لە جل و بەرگدا، لە دانەوێڵەدا، یان ئەوانەی زەکات دەدەن، لە ئاژەڵدا، یان لە ماڵی بازرگانییدا، یان کەسێك مەرج نیە تەنها بۆ زەکات بێ، هەر بەگشتیی کە هاوکاریی کەسێك، یان چاکەیەك دەکات و، شتێك دەبەخشێ، بەلای کەمەوە دەبێ لەهی چاك چاك ببەخشێ و، لە هی خراپیش خراپ، نەك تێبگەڕێ کامەی بەکەڵك نایەت، ئەوە ببەخشێ، ئەوە لە مەسەلەی بەخشین دا.

لـە بوارێـکی دیکەشـدا ئەمـە دێتـە پێـش: هەیـە کاتـە زێڕینـەکانی، ئـەو کاتانـەی کـە بەکەڵـك دێـن، بـۆ دابینکـردنی بەرژەوەندییـەکانی خـۆی، یـان بـۆ لـەززەت و خۆشـییەکانی خـۆی تەرخـان دەکات، بـەڵام ئـەو کاتـەی دەمێنێتـەوە، *لـە دابینکـردنی بەرژەوەندییـەکانی، واتـە: لـە* کاتی نەویسـتراودا، ئەرکـەکانی خـوا جێبەجـێ دەکات، بـۆ وێنـە: کار و کەسـابەت و چـی و چـی دەکات، بـەڵام دوایـی لـە کاتی زایەبـوو (**فِي الوقـت الضائـع**)دا، دەچـێ ئەرکـە شـەرعییەکانی جێبەجـێ دەکات! هەروەهـا دەگونجـێ ئەمـە زۆر وێنـەی لەسـەر بهێنرێنـەوە.

٢- ﴿ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ ٱلْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، واتە: زمانیان وەصفی درۆ دەکات، کە کامە شتی چاکە ئەوە بۆ ئەوانە، (**الحُسْنَى: أي الحَالَةُ الحُسْنَى، الخَصْلَةُ الحُسْنَى**)، ئێمە دواتر ئەم ڕستەیە زیاتر شیدەکەینەوە، چونکە جارێکی دیکە لە سوورەتی: (**النحل**)دا هاتوە و لەوێش قسەی لێدەکەینەوە، ﴿ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾، واتە: زمانیان وەصفی درۆ دەکات، لە کوردییدا ڕەنگە ڕستەیەك کە بەرانبەر ئەوە بێ، ئەوە بێ کە دەڵێ: بە زمانی بە درۆ، واتە: بە زمانێك کە هەمیشە بە درۆ ڕاهاتوە، ﴿ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾، واتە: درۆ ناناسرێ، هەتا زمانی ئەوان وەصفی نەکات، زمانی ئەوان ئەوەندە فێری درۆ بووە و ئەوەندە درۆی کردوە، کە درۆکردن هەر لەوان دەوەشێتەوە، ئەگەر بتەوێ لە درۆ تێبگەی، گوێ لەوان بگرە !

٣- ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ ٱلنَّارَ ﴾، واتە: بێگومان ئەوان ئاگریان هەیە، یاخود مشتومڕ هەڵناگرێ کە ئەوان ئاگریان هەیە، یاخود شتێکی چەسپاوە کە ئەوان ئاگریان هەیە، چونکە وشەی: (**لاَ جَرَم**) بە مانای (**قَطْعَاً، أَوْ أَكِيْداً، أَوْ حَقَّاً، أَوْ لاَ شَكَّ**)، بە هەموو ئەو واتایانە هاتوە، کە پێشتر ئەو وشەیەمان لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)دا شیکردۆتەوە.

٤- ﴿ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴾، ئەمە بە دوو جۆر مانا کراوە:

١/ واتە: بێگومانیش ئەوان پێش خراون، (**مُفْرَطون أي: مُعَجَّلون إلى النارِ كالفَرَطِ وَهُوَ المُقَدَّمُ إلى الماءِ**)، (**فَرَطْ**): کەسێکە کە کاروانێك خەڵکێك لە پێش خۆیانەوە دەینیرن بۆ ئاو، بۆ سەر کانی و سەرچاوە، ئنجا (**فَرَطْ**)، واتە: پێشکەوتوو، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴾، واتە: ئەوانە پێش خراون و پێش دەخرێن بەرەو ئاگر، واتە: بەپەلە بەڕێ دەکرێن، یان لەپێش گوناهبارانی دیکەوە دەچنە نێو دۆزەخەوە.

٢/ واتایەکی دیکەی: (**مُفْرَطون أي: مَتْرُوكُونَ وَمَنْسِيُّون**)، (**الطبري**) ئەم واتایەی هەڵبژاردوە، لە تەفسیرەکەی خۆیدا، یانی: بەجێدەهێڵدرێن لە ئاگردا، پشتگوێ دەخرێن، بۆچی؟! (**طبري**) دەڵێ: چونکە ئەگەر بگوترێ: (**مُقَدَّمُونَ إلى النار**)، پێشخران بۆ شتی چاکەیە، بۆ شتێکە کە ئەو

کەسە بەرژەوەندیی تێیدا هەبێ، بەڵام بۆ شتێك کە بە زیانی بێ و، بۆی خراپ بێ، ئەو وشەیە بەکارناهێنرێ (**مُقَدَّمون**).

بـەڵام مـن پێموایـە وانیـە، چونکـە جـاری وایـە خـوا ﷻ بـە جۆرێـك لـە توانـج و گاڵتـە پێکردنـەوە هێناویـەتی، بـۆ وێنـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱلنَّارُ مَثۡوٗى لَّهُمۡ ١٢ ﴾محمـد، یـان ﴿ وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ١٥١ ﴾آل عمـران، شـوێنی پشـوودانیان ئاگـرە، شـوێنی حەوانەوەیـان ئاگـرە، کـە بێگومـان ئاگـری دۆزەخ شـوێنی حەوانـە وەو شـوێنی ئارامگرتـن و ئیسـراحەت تێداکـردن نیـە، بـەڵام مەبەسـت ئەوەیـە کـە: ئەگـەر شـوێنێك هەبـێ تێیـدا ئـارام بگـرن و تێیـدا بحەوێنـەوە، ئـەوە هـەر ئاگـرە.

یـان کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ٢٤ ﴾الإنشـقاق، واتـە: موژدەیـان پێبـدە، بەئازارێکـی بەئێـش، ئاشـکرایە مـوژدە پێـدان بـۆ شـتی چاکـە، بـەڵام یـانی: ئـەوان هیـچ شـتێکی چاکیـان بـۆ نیـە، ئەگـەر شـتێکی چـاك هەبـێ بۆ ئـەوان، ئاگـرە! کەواتـە: لێـرەش ﴿ مُّفۡرَطُونَ ﴾، واتـە: پێـش دەخرێـن، بەڵـێ پێشخسـتن بـۆ چاکەیـە، بـەڵام بـۆ ئـەوان، واتـە: ئەگـەر شـتێکی چـاك هەبـێ و، ئـەوان بەپەلـە بـۆی بـەرێ بکرێـن، هـەر ئاگـری دۆزەخـە.

ئنجـا ﴿ مُّفۡرَطُونَ ﴾، خوێندراویشــەتەوە: (**مُفْرِطـون**)، (**وأنهـم مُفْرِطـون**) واتــە: ئــەوان کەمتەرخـەم بـوون، لـە ئەنجامـی کەمتەرخەمییەکەیانـدا، ئـەوە سـەرەنجام و چارەنووسـیانە.

(**الزمخشري**) لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا: (**الكشـاف**)، بەڵام لە تەفسـیری ئایـەتی ژمـارە (١١٦)ی ئەم سـوورەتە (**النحـل**)دا، کـە لەوێشـدا ئـەم تەعبیـرە دووبـارە بۆتـەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ ٱلۡكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٞ وَهَٰذَا حَرَامٞ لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ ١١٦ ﴾.

دەڵـێ: (**هَـذَا مِـنْ فَصِيـحِ الـكَلَامِ، وَبَلِيغِـهِ، جَعَـلَ القَـوْلَ كَأنَّـهُ عَـيْنُ الكَـذِبِ، فَـإذَا نَطَقَـتْ بِـهِ ألسِـنَتُهُم، فَقَـد صَـوَّرَت الكَـذِبَ بصُورَتِـهِ كَقَوْلِهِـم: وَجهُهـا يَصِـفُ الجَـمَالَ، وَعَيْنُهـا تَصِـف السِّـحْر**).

واتــە: ئــەم ڕسـتەیە لــە زمـان پاراویـی قسـە و، ڕەوانبێژییـەتی، چونکـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ ٱلۡكَذِبَ ﴾، قسـەکەی وا وەسـف کـردوە، کـە: خـودی درۆیـە، ئنجـا کاتێـك کـە زمانەکانیـان ئـەو وشـەیە دەبێـژێ و لـە زمانیـان دێتـە دەرێ، ئـەوە: زمانیـان ئــەو وشــەیە وێنـا دەکات، بـە وێنــە ڕاسـتەقینەکەی خــۆی، وەك ئــەم تەعبیرانــە هاتـوون: عـەرەب دەڵێـن: (**وجهُهـا يصـف الجـمال**)، واتـە: دەم و چـاو و ڕووی ئـەو ئافرەتـە،

وەصفـی جوانیـی دەکات، واتـە: ئەگـەر دەتـەوێ جوانیـی ببینـی، تەماشـای ئـەو بکـە، یـان دەگوتـرێ: (**عَيْنُها تصف السِّحر**)، واتـە: چـاوی ئـەو وەصفـی جـادوو دەکات، واتـە: ئەگـەر بتـەوێ بزانـی جـادوو چۆنـە؟ تەماشـای چـاوی ئـەو بکـە!

ئەمە ئەگەر ویستبیان شتێك زۆر وەصف و مەدح بکەن، ئەو تەعبیرەیان بەکارهێناوە.

کەواتـە: ﴿ تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾، واتـە: ئەگـەر تـۆ بتـەوێ و بـزانی درۆ چییـە؟ گـوێ لـەوان بگـرە و، زمـانی ئـەوان بێنـە قسـە، ئنجـا دەزانی درۆ چییـە، زمـانی ئـەوان وەصفـی درۆ دەکات.

مەسەلەی پێنجەم:

خوای بەرزی مەزن سوێند بە خۆی دەخوات: کە پێشتریش لە کۆمەڵگایەکاندا پێغەمبەرانی ناردوون، بەڵام شەیتان کردەوەکانیانی بۆ ڕازاندوونەوە و بۆتە دۆستیان و، ئامانجی گەورەی دابەزاندنی قورئانیش ئەوەیە: کە پێغەمبەر ﷺ مەسەلە مشتومڕ هەڵگرەکان و، مەسەلە ناکۆکیی لەسەرەکان، ڕوون بکاتەوە و، ڕێنمایی و بەزەییش بێ بۆ کۆمەڵی بڕواداران، کۆمەڵێک کە بڕوا بێنن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ تَٱللَّهِ لَقَدۡ أَرۡسَلۡنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٖ مِّن قَبۡلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلۡيَوۡمَ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿٦٣﴾ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِي ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ تَٱللَّهِ لَقَدۡ أَرۡسَلۡنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٖ مِّن قَبۡلِكَ ﴾، واتە: بە خوا لە گەلان و کۆمەڵگاکانی پێش تۆشدا پێغەمبەرانمان ڕەوان کردوون.

هەندێک لە زانایان گوتوویانە: (**تاللّـهِ، يَعْنِي: تاللّـهِ قَسَمي**)، واتە: سوێند بە خوا، سوێندی منە، کە لە کۆمەڵگاکان و کۆمەڵەکانی پێش تۆشدا ئەی موحەممەد ﷺ! ڕەوانمان کرد بوو، کێی ڕەوان کرد بوو؟! پێغەمبەرانی ڕەوانە کرد بوو، واتە: تۆ تاکە پێغەمبەر نیت، بەڵێ: کۆتا پێغەمبەری ﷺ بەڵام لەپێش تۆشدا پێغەمبەرانی دیکە، بۆ کۆمەڵگاکان ڕەوان کرا بوون.

٢- ﴿ فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، واتە: شەیتان کردەوەکانیانی بۆ ڕازاندنەوە، ئەو کردەوانەی شەیتان دەیانڕازێنێتەوە هەر دیارە چین !! پێویست ناکات خوا ﷻ جۆر و چۆنیەتییەکەیان بەیان بکات، چونکە کردەوەیەك شەیتان بیڕازێنێتەوە، بێگومان کردەوەی خراپە، ئنجا مەبەست پێی: کوفرە شیرکە، نیفاقە، گوناهە، تاوانە، ستەمە، لادانە، هەمووی دەگرێتەوە.

٣- ﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ واتە: بەهۆی ئەوەوە کە لە دنیادا کردەوە خراپەکانی بۆ ڕازاندبوونەوە و ئەوانیش شەیدا و عەودالّیی کردەوەی خراپ بووبوون و ئەنجامیاندا بوو، ئێستا شەیتان دۆست و پشتیوانیانە و نزیکیانە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ (ٱلْيَوْمَ) واتـە: لـە ژیـانی دنیـادا، یـان ئێسـتا لـە ڕۆژی دواییـدا؟ هەردووکیـان دەگرێتـەوە.

﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ وشـەی (وَلِي) چەنـد واتایـەکی هـەن، بـەڵام لێـرەدا بـە مانـای مشـوورخۆر و سەرپەرشـتیار و نزیـك و دۆسـت، دێ، واتـە: ئەمـڕۆ ئەگـەر دۆسـت و نزیـك و مشـوورخۆر و پشـتیوانێکیان هەبـێ، بریتیـە لـە شـەیتان، ئـەو شـەیتانەی کـە بـە قسـەیان کـردوە، ئـەو کۆمەڵگا پێشـووانە کـە شـەیتان کـردەوە خراپـەکانی بـۆ ڕازاندبوونـەوە، ئێسـتا کـە ڕابـردوون و، ڕووحەکانیـان لـە دۆزەخـدان، ئێسـتا دۆسـت و پشـتیوانیان، مەگـەر شـەیتان بـێ، ئەگەرنـا کـەسی دیکـە نیـە.

یاخـود: ﴿ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ ﴾ واتـە: ئـەو کافرانـەی ڕۆژگاری تـۆ، کـە هـاوەڵ و ڕەفیقەکانیـان لـە پێـش تـۆدا پێغەمبەرانیـان بـۆ چـوون و، شـەیتان کـردەوەکانی بـۆ ڕازاندنـەوە و شـوێنی شـەیتان کەوتـن، ئـەو کافرانـەی ڕۆژگاری تـۆش، هـەر ئـەو شـەیتانەی کـە کاتی خـۆی کـردەوەی خراپـی بـۆ گەلـەکانی پێشـوو، ڕازاندبوونـەوە، هـەر ئـەو دۆسـتی ئـەو کافرانـەی ڕۆژگاری تۆشـە، ئەگـەر مەبەسـت گەلـە پێشـووەکان بـێ، دەبـێ بڵێـی: شـەیتان دۆسـت و پشـتیوانیانەو، ئێسـتا تـووشی دۆزەخ و سـزای خـوا بـوون.

بـەڵام ئەگـەر مەبەسـت کافـرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ و، هـی دوای پێغەمبەریـش بێ ﷺ، تا دنیـا بـە کۆتـا دێ، واتـە: هـەر کەسێك ئەهـلی کوفـر و تـاوان و خراپە بێ، دۆسـت و پشـتیوانەکەی بریتیـە لـە شـەیتان، وشـەی (**یوم**)یـش بە مانـای کات دێ، بـە ڕەهایـی (**مُطْلَق الزَّمَان**).

٤- ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ واتە: سزا و ئازارێکی بە ئێشیان هەیە، لە دنیادا شەیتان سەرپەرشتیار و دۆستیانەو، کە دەچنە مەنزڵگای دواڕۆژیش، سزا و ئازارێکی بەئێشیان هەیە.

٥- ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾واتە: کتێبمان دانەبەزاندۆتە سەر تۆ، مەگەر بۆ ئەوە کە ئەوەی تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە، بۆیان ڕوون بکەیەوە.

٦- ﴿وَهُدَىٰ وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: هەروەها ڕێنمایی و بەزەییشە بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن، کەواتە: دوا کتێبی خوا کە بۆ پێغەمبەری خاتەمی خۆی موحەممەد ﷺی ناردوە، لێرەدا دوو ئامانجی سەرەکیی تێدا ڕەچاو کراون:

یەکەم: ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییانەی کە خەڵك لەبارەیانەو دەکەونە ڕاجیایی و مشتومڕەوە، قورئان ئەو ڕاستییانە ڕوون بکاتەوە، چ پەیوەندییان بە بووناسییەوە هەبێ، چ بە ئیمان عەقیدەوە، چ بە پەرستشەکانەوە، یان بە ڕەوشت و ئاکارەوە، یان بە لایەنی کۆمەڵایەتییەوە، یان ئابووریی و ژیان و گوزەران و حوکم و سیاسەت و، جەنگ و ئاشتیی و...هتدەوە، هەبێ، قورئان هاتوە ڕاستییەکان بۆ خەڵك ڕوون بکاتەوە، ئەوانەی کە پەکیان لەسەر وەحیی کەوتوە، ڕوونیان بکاتەوە، ئەگەرنا قورئان ئەو ڕاستییانەی کە لەمەودای عەقڵی بەشەردان، پەیوەندییان بە هەر لایەنێکەوە هەبێ، خوا ﷻ لێیان گەڕاوە، چونکە لە مەودای عەقڵدان و عەقڵ دەتوانێ دەرکیان بکات و، دەتوانێ خۆی تێیان بگات، بەڵام ئەو ڕاستییانەی کە پەکیان لەسەر وەحیی کەوتوە، دەبێ خوا ﷻ نوقتەیان تێدا بخاتە سەر پیت، ئەم کتێبەو، هەموو کتێبەکانی دیکە خوای پەروەردگاریش، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییانە هاتوون، ئەوە ئامانجی یەکەمی دابەزێنرانی کتێبی خوایە.

دووەم: بۆ ئەوە ببێتە ڕێنمایی و، ڕێ پێشاندەر و بەرچاو ڕوونکەرەوە بۆ خەڵك، پاشان بۆشیان ببێتە مایەی بەزەیی و میهرەبانیی خوا ﷻ کە بەتەئکید ئەوانەش ئەو کەسانەن کە بڕوادێنن.

کەواتە: ئەم قورئانە، وەك هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەڵێن و لاف لێدەدەن، ئەفسانەی پێشینان نیە، بەڵکو ڕوونکردنەوەی کێشە مشتومڕ لەسەرەکانە و، ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییانەیە کە خەڵك پێویستیی پێیان هەیە، بۆیان ڕوون بکرێنەوە، پاشان ڕێنمایی و ڕێ پێشاندەرەو، هۆکاری دابەزینی بەزەیی و لوتف و کەرەمی خوایە، بەڵام بۆ کێ ؟!

٧- ﴿لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ بۆ کۆمەڵێك کە بڕوا بێنن، ئنجا خوا نەیفەرموە: (**للمؤمنین**)، یان نەیفەرموە: (للذین آمنوا) بەڵکو دەفەرموێ: ﴿لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ وشەی (**قوم**)یشی بەکارهێناوە، واتە: ئەوانە کۆمەڵێکن ئەوانەی بڕوادێنن، (**أي: هُمْ جَمَاعَة أَصْبَحَ الإِيْمَان كالسجية الرَّاسِخَة الْمُقَوِّمَةِ لِوجُودِهم الجَمَاعِي**)، واتە: کۆمەڵێکن، کە ئیمان بۆتە ڕەوشت و ئاکارێکی ڕۆچوو و، ڕاگریی بوونی کۆمەڵایەتییان، (واتە: ئیمان بۆتە تار وپۆی بوونیان) و، کاتێك تۆ تەماشای ئەوان دەکەی، ئیمانیان تێدا بەرجەستە بووە.

ئنجا بە کرداری (**مضارع**)یش هێناویەتی: دەفەرموێ: ﴿لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ﴾ بۆئەوەی ئێستا و داهاتووش بگرێتەوە، بۆ کەسانێك کە بڕوا دێنن، هەروەها تازەبوونەوەش دەگەیەنێ و، وێناکردن (**تصویر**)یش، کاتێك تەماشایان دەکەی، ئیمان دێنن، ئیمان هێنانەکەیان بە بەرجەستەکراویی دەبینی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان !

ئـەم دەرسـەمان نـۆزدە (١٩) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٦٥ - ٨٣)، تـەوەری سـەرەکیی ئـەم نـۆزدە ئایەتـەش، بریتیـە لـە: خسـتنە ڕووی ژمارەیـەکی دیکـە، لـە چاکـە و نیعمەتـەکانی خـوای بەخشـەر، کـە وەك سـەرژمێرم کـردوون، سـەرجەم لـە بیسـت (٢٠) چاکـە و نیعمـەت، زیاتـرن و، دەتوانیـن بـە خێرایـی ئاماژەیـەکی کورتیـان پـێ بکەیـن:

١/ دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە.

٢/ زیندووکردنەوەی زەوی پاش مردنی، بەهۆی ئاوی ئاسمانەوە.

٣/ شیری ئاژەڵان، کە لە نێوان خواردنی هەرسکراو و خوێندا، ئەو شیرە وەك خواردنەوەیەکی زوڵاڵ، کە بەبێ گرفت لە گەروو دەچێتە خوار، دروست دەبێ.

٤/ بەروبوومی دارخورما و مێو.

٥/ هەنگوینی هەنگ، کە شیفای تێدایە.

٦و٧/ دروستکرانی مرۆڤەکان و، مرێنرانیان.

٨/ زێدە کردنی بژیوی هەندێك لە خەڵك، بەسەر هەندێکی دیکەدا.

٩/ هێنانەدی هاوسەران بۆ مرۆڤەکان، واتە: ژن بۆ پیاو و، پیاو بۆ ژن، چونکە هەر کامێکیان بۆ یەکدی پەیداکراون.

١٠/ پێ بەخشینی کوڕان و نەوان.

١١/ پێدانی ڕۆزییە چاك و بەسوودەکان.

١٢/ پێدانی زانیاریی و شارەزایی بەهۆی بیستن و دیتن و عەقڵەوە.

١٣/ ڕامکردنی باڵندان و پەلەوەران، کە چۆن ڕادەوەستن لە هەوادا و، دەفڕن.

١٤/ خانووبەرەکان مایەی سوکنایی و ئیسڕاحەت و ئارام تێداگرتنن.

١٥/ لە پێست و کەوڵی ئاژەڵان، خانوو و چادری سووك و زەنگەڵ، دروست دەکرێن.

١٦/ لە خوری و تووك و مووی ئاژەڵان، جۆرەکانی کەلوپەل و شمەك دروست دەکرێن.

١٧/ ڕەخساندنی سێبەرەکان، لە دروستکراوەکانی خوا.

١٨/ ڕەخساندنی ئەشکەوت و، پەناگایان لە چیا و چۆڵان.

١٩/ ڕەخساندنی پۆشاکی پارێزەر لە گەرما و سەرما.

٢٠/ ڕەخساندنی زرێ و کەلوپەلی پارێزەر لە جەنگ و زەبری دوژمنان.

بەڵام وێڕای خستنە ڕووی ئەم هەموو نیعمەتانە، باسی چەند بابەتێکی دیکەش کراوە، بە تایبەت، بابەتی: ڕاستیی و بەڵگەداریی خوا بەیەکگرتن، یانی: (صِدْق وَحَقّانِية التَّوْحِيد) و، پووچیی شیرك و کوفر (بُطلاَن الشِّرْك وَالكُفْر)، هەروەها بابەتی: هاتنی ئاخیر زەمان، واتە: کاتی کۆتایی هاتنی ئەم ژیانە دنیاییە (الساعة).

لە کۆتاییش دا باسی ئەرکی سەرەکیی پێغەمبەری خاتەم ﷺ کراوەو، سپڵەیی هاوبەش دانەرەکان بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، خراوەتەڕوو، کە لە هەموویان چاکتر، ئەو هیدایەت و ڕێنماییەیە، کە بە کۆتا پێغەمبەری خۆی موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵادا ﷺ ناردوویەتی.

﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَإِنَّ
لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِن
ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلْأَعْنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن
كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ
لِّلنَّاسِ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ
لِكَىْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِى ٱلرِّزْقِ
فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُوا۟ بِرَآدِّى رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَآءٌ أَفَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ
يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ
وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن

دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَمۡلِكُ لَهُمۡ رِزۡقٗا مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ شَيۡـٔٗا وَلَا يَسۡتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضۡرِبُواْ
لِلَّهِ ٱلۡأَمۡثَالَۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ۞ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبۡدٗا مَّمۡلُوكٗا لَّا يَقۡدِرُ عَلَىٰ
شَيۡءٖ وَمَن رَّزَقۡنَٰهُ مِنَّا رِزۡقًا حَسَنٗا فَهُوَ يُنفِقُ مِنۡهُ سِرّٗا وَجَهۡرًاۖ هَلۡ يَسۡتَوُۥنَۚ ٱلۡحَمۡدُ
لِلَّهِۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلٗا رَّجُلَيۡنِ أَحَدُهُمَآ أَبۡكَمُ لَا يَقۡدِرُ
عَلَىٰ شَيۡءٖ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوۡلَىٰهُ أَيۡنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأۡتِ بِخَيۡرٍ هَلۡ يَسۡتَوِي هُوَ وَمَن يَأۡمُرُ
بِٱلۡعَدۡلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٧٦﴾ وَلِلَّهِ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَآ أَمۡرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا
كَلَمۡحِ ٱلۡبَصَرِ أَوۡ هُوَ أَقۡرَبُۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴿٧٧﴾ وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ
أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ
﴿٧٨﴾ أَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلطَّيۡرِ مُسَخَّرَٰتٖ فِي جَوِّ ٱلسَّمَآءِ مَا يُمۡسِكُهُنَّ إِلَّا ٱللَّهُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ
لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلۡأَنۡعَٰمِ بُيُوتٗا
تَسۡتَخِفُّونَهَا يَوۡمَ ظَعۡنِكُمۡ وَيَوۡمَ إِقَامَتِكُمۡ وَمِنۡ أَصۡوَافِهَا وَأَوۡبَارِهَا وَأَشۡعَارِهَآ أَثَٰثٗا وَمَتَٰعًا
إِلَىٰ حِينٖ ﴿٨٠﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلٗا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡجِبَالِ أَكۡنَٰنٗا
وَجَعَلَ لَكُمۡ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلۡحَرَّ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأۡسَكُمۡۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعۡمَتَهُۥ
عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تُسۡلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعۡرِفُونَ نِعۡمَتَ
ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا وَأَكۡثَرُهُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴿٨٣﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەهـا خـوا لـە ئاسـمانەوە ئـاوی ناردۆتـە خـوار، یەکسـەر زەوی، دوای مـردنی، پـێ ژیاندۆتـەوە، بێگومـان لـەوەدا نیشـانەیەك (ی گـەورە) هەیـە (لەسـەر پەروەردگارێتیـی و تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا) بـۆ کۆمەڵێـك ببیسـتن ﴿٦٥﴾ هەروەهـا لـە ئاژەڵانـدا پەندێـك (ی مـەزن) تـان بـۆ هەیـەو، شیرێکی پاڵفتەتـان پـێ دەنۆشـین، کـە لـە نێـوان ڕیخ و خوێنـدا پەیـدا دەبـێ، خۆشـنۆش و زوڵاڵـە بـۆ خـۆرەوانی ﴿٦٦﴾ مـەی و بژیوێـکی باشـیش لـە بەروبوومـی دارخورمـا و مێـو دروسـت دەکـەن، بێگومـان لـەوەدا نیشـانەیەك (ی مـەزن) هەیـە بـۆ کۆمەڵێـك بفامـن ﴿٦٧﴾ هەروەهـا پـەروەردگارت سروشی بـۆ هەنـگ کـرد (و فێـری کـرد) کـە لـە چیایـان و لـە دەرەختـان و لـەو شـوێنانەدا کـە (خەڵـك) دروسـتیان دەکـەن، (جێـگا و ڕێـگای خـۆت دابیـن بکـە) ﴿٦٨﴾ پاشـان (دوای دروسـتکردنی شـوێن) لـە (شـیلەی) هەمـوو میـوەکان بخـۆ (بمـژە)، ئنجـا ڕێیـە هەموارکـراوەکانی پـەروەردگارت بگـرە، (سـەرەنجام) خواردنەوەیـەکی ڕەنـگ جـۆراو جـۆر لـە سـکی دێتـە دەرێ، چارەسـەری (بـۆ زۆرێـك لـە نەخۆشـییەکانی) خەڵـکی تێدایە، بێگومـان لـەوەدا نیشـانەیەك (ی گـەورە) هەیـە بـۆ کەسـانێك بیربکەنـەوە ﴿٦٩﴾ هەروەهـا خـوا دروسـتی کـردوون و، دوایـی دەتانمرێنـێ و، هـی واتـان هەیـە دەگێڕدرێتـەوە بـۆ خراپترین تەمـەن (پیریـەکی کەنەفـت) تاکـو دوای هەبـوونی زانیاریـی، هیـچ نەزانـێ و (هیچـی لەبیـر نەمێنـێ)، بـە دڵنیایـی خـوا زانـای توانایـە ﴿٧٠﴾ هەروەهـا خـوا بژیـوی هەندێکتانـی لـە هـی هەندێکتـان پـتر کـردوە، ئنجـا ئەوانـەی کـە پتریـان پێـدراوە، گێـڕەرەوەی بژیوەکەیـان نیـن بـۆ ئەوانـەی لەبـەر دەسـتیانن، کـە سـەرەنجام تێیـدا یەکسـان بـن، ئایـا ئـەو هاوبـەش دانەرانـە نکوولّیـی لـە چاکـەی خـوا دەکـەن؟ ﴿٧١﴾ هەروەهـا لـە خۆتـان هاوسـەرانی بـۆ ڕەخسـاندوون و، لـە هاوسەرەکانیشـتان کـوڕ و نـەوەی پێـداون و، لـە بژیـوە چـاك و خۆشـەکانی پێـداون، ئنجـا ئایـا ئـەو هاوبـەش دانەرانـە بـڕوا بـە شـتی پـووچ دێنـن و، بەرانبـەر بـە چاکـەی خـوا سـپڵەیی دەکـەن! ﴿٧٢﴾ هەروەهـا ئـەو (هاوبەشـدانەر)انە شـتانێك دەپەرسـتن کـە لـە ئاسـمانەکان و زەمینـدا، هیـچ شـتێکیان لـە بژیـو بەدەسـت نیـە و ناشـتوانن، (وە دەسـتی بێنـن) ﴿٧٣﴾ دەجـا وێنـان بـۆ خـوا مەهێننـەوە، بێگومـان خـوا (هەمـوو شـتێك) دەزانـێ و ئێـوە نازانـن ﴿٧٤﴾ خـوا وێنەیـەکی هێناوەتـەوە: کۆیلەیـەکی خاوەنـدار، کـە توانـای هیـچ شـتێکی نیـە و، کەسـێك کـە بژیوێـکی باشـمان پێـداوە، ئنجـا بـە پەنهانیـی و بـە ئاشـکرا لێـی دەبەخشـێ،

ئایا یەکسانن ؟! ستایش بۆ خوا، بەڵکو زۆربەیان نازانن ﴿٧٥﴾ هەروەها خوا وێنەیەکی (دیکەی) هێناوەتەوە: دوو پیاو، یەکێکیان لاڵەو توانای بەسەر هیچ شتێکدا نیە و، بارە بەسەر سەرپەرشتیارەکەیەوە، بۆ هەر لایەکی بنێرێ، هیچ چاکەی لەدەست نایەت، ئایا ئەو کەسە لەگەڵ کەسێکدا یەکسانە، کە فەرمان بە دادگەریی دەکات و لەسەر ڕێگایەکی ڕاستیشە؟ ﴿٧٦﴾ هەروەها خوا پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی لەلایە و، کاری ئاخیر زەمانیش (هێندە خێرایە) وەك چاوتروکانە، یان نزیکتر (و خێراتریشە)، بە دڵنیایی خوا بەسەر هەموو شتێکدا توانایە ﴿٧٧﴾ هەروەها خوا (کاتێك) ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێنا، هیچ شتێکتان نەدەزانی و، بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانی پێدان، بەڵکو سوپاسگوزاریی (بۆ خوا) بکەن ﴿٧٨﴾ ئایا تەماشای باڵندانیان نەکردوە: ڕامکراوانە لە هەوای ئاسمانێ دا (دێن و دەچن)، بێجگە لە خوا کەس ڕایانناگرێ (بە هەواوە)، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن ﴿٧٩﴾ هەروەها خوا خانووەکانتانی بۆ کردوونە شوێنی نیشتەجێبوون و، تێدا سرەوتن و، لە پێستی ئاژەڵانیش جێگای تێدا سرەوتنی بۆ ڕەخساندوون (چادر و خێوەت)، کە بۆ کاتی گەشت و گەڕان و کاتی نیشتەجێبوونتان پێتان سووك و زەنگەڵ بێ، هەروەها لە خوریی و موو و تووکیان، کەلوپەل و پێداویستیی بۆ ڕەخساندوون تاکو کاتێك (ی کەم) ﴿٨٠﴾ هەروەها خوا لەو شتانەی دروستی کردوون، سێبەری بۆ ڕەخساندوون و، لە چیایەکان حەشارگە (و ئەشکەوتەکانی) بۆ ڕەخساندوون و، پۆشاکێکی بۆ ڕەخساندوون، کە لە گەرما (و سەرما) بتانپارێزێ و، پۆشاکێکیش کە لە (کاتی) زەبری جەنگ کردندا دەتانپارێزێ (بۆی ڕەخساندوون)، بەو شێوەیە (خوا) چاکەی خۆیتان بەسەرەوە تەواو دەکات، بەڵکو ملکەچ بن (بۆ خوا) ﴿٨١﴾ ئنجا ئەگەر پشتیان هەڵکرد، بێگومان تۆ تەنیا گەیاندنی ڕوونت لەسەرە ﴿٨٢﴾ (هاوبەشدانەرەکان) چاکەی خوا دەناسن، کەچی دوایی نکوولیی لێدەکەن و زۆربەیان سپڵەن ﴿٨٣﴾ ﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَعِبۡرَةً): واتـە: پەنـد، دەرس، (**أَصْلُ العَبْرِ: تَجَاوزٌ مِنْ حَالٍ إلى حَال، وَالإعْتِبارُ وَالعِبْرَةُ: الحَالَةِ الَّتِي يُتَوَصَّلُ بهَا مِنْ مَعْرِفَةِ المُشَاهَدِ إلى مَا لَيْسَ بِمُشَاهَدٍ**) واتـە: وشـەی (**عِبرَة**) لـە (**عَبْر**)ەوە هاتـوە، (**عَبْر**)یـش بریتیـە لـە پەڕینـەوە و چـوون لـە حاڵێکـەوە بـۆ حاڵێـکی دیکـە، (**إعْتِبار، عِبْرَة**)ش حاڵەتێکـە کـە بەهۆیـەوە لـە شـتێکی بیـنراو، دەگـەی بـە شـتێکی نەبیـنراو، واتـە: لـە شـتێکی زانـراو، دەگـەی بـە شـتێکی نەزانـراو.

(فَرۡثٍ): (**مَا فِي الكرشِ، الفَرْثُ وَالفُرَاثَة وَالجَمْعُ: فُرُوث: بَقَايا الطَّعَامِ فِي الكرشِ**)، (**فَرْث**) ئەوەیـە کـە لـە گـەدەدا هەیـە، بـە نسـبەت ئاژەڵـەوە، ئـەوەی کـە لـە گەدەیـدا هەیـە پێـی دەگوتـرێ: (**فَرْث، فُرَاثَة**) کـە بـە (**فُرُوث**) کۆدەکرێتـەوە، پاشـەڕۆکی ئـەو خواردنـەی کـە ئـاژەڵ دەیخـوات، گیـا و گـوڵ و خۆراکیـك و ئالفێـك کـە دەیخـوات، دوای ئـەوەی سـوودی لـێ دەبینـێ دەبێتـە خوێـن، کـە هەندێـکی دەبێتـە شـیر، ئـەوی دیکـە پێـی دەگوتـرێ: (**فَرْث**)، دوای ئـەوەی کـە لێـی جیادەبێتـەوە، ئنجـا هـەر ئاژەڵـە و بـە پێـی خـۆی، پێـی دەگوتـرێ: قشـپل، ڕیـخ، شـیاکە، تـەرس... هتـد.

(خَالِصٗا): واتـە: سـاغ، سـاغبووەوە، (**الخَالِصُ: كالصَّافِي، لَكِنَّهُ زَالَ عَنْهُ شَوْبُهُ، بَعْدَ أَنْ كانَ فِيهِ، وَالصَّافِي مَا لَمْ يَكُن فِيهِ شَوْبٌ**) واتـە: (**خَالِص**) و (**صَافِي**) وەك یەکـن، بـەڵام (خالـص) ئەوەیـە کـە شـتێکی تێکـەڵ بـوو بـێ و لێـی جیابووبێتـەوە و سـاغ بووبێتـەوە، بـەڵام (**صَافِي**) ئەوەیـە کـە هـەر لـە بنەڕەتـدا هیچـی لەگـەڵ تێکـەڵ نەبـووە، بـۆ خـۆی سـاغ و صـاف بـووە.

(سَآئِغٗا): واتـە: بـە ئاسـانیی چـووە خـوار لـە گـەروو، دەگوتـرێ: (**سَاغَ الشَّرَابُ فِي الحَلْقِ: سَهُلَ انْحِدَارُهُ**)، (**ساغ**) واتـە: بـە ئاسـانیی لـە گـەروو چـووە خـوار، بـە ئاسـانیی نۆشـکراو.

(سَكَرٗا): (**السَّكر: إسْمٌ لِمَا يَكُونُ مِنْهُ السُّكر، وَهُوَ حَالَةٌ تعْرِض بَيْنَ المَرْءِ وَعَقْلِهِ**)، واتـە: (**سَكر**) نـاوە بـۆ ئـەوەی کـە مـاددەی سەرخۆشـیی لـێ دروسـت دەکـرێ، سـەرخۆش بوونیـش حاڵەتێکـە دەکەوێتـە نێـوان مـرۆڤ و عەقڵـەوە، واتـە: حاڵەتێکـە کـە عەقڵـی ناهێڵـێ.

(وَأَوۡحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحۡلِ): واتـە: پـەروەردگارت سروشی کـرد بـۆ هەنـگ، نیـگای بـۆ کـرد، پەیامـی تایبـەتی بـۆ نـارد، (**أَصْلُ الوَحِي: الإِشَارَة السَّرِيْعَة**)، وەك زۆرجـار باسـمان کـردوە: وشـەی (**وَحِي**) لـە ڕیشـەدا بـە ئامـاژەی خێـرا دەگوتـرێ، لێـرەدا یانـی: ئـەو جـۆرە فێرکردنـە

تایبەتییەی خوا ﷻ بۆ هەنگ، کە دوایی باسی دەکەین، خوا بە وشەی (وَحِي) تەعبیری لێکردووە، هەڵبەتە وشەی (وَحِي) لە قورئاندا هەم بە مانای ئاماژە هاتووە، هەم بە مانای ئەو وەحییەی کە خوای پەروەردگار بۆ پێغەمبەرانی دەنێرێ، هەم بە مانای ئیلهام هاتووە، هەم بە مانای وەسوەسەی شەیتانەکانیش هاتووە، وەك خوا لە سوورەتی (الأنعام) ئایەتی (١١٢)دا، دەفەرموێ: ﴿ شَيَـٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا ﴾، ئنجا خاڵی هاوبەشی نێوان هەموو ئەوانە، بریتیە لە گەیاندنی پەیامێکی پەنهان بە شێوەیەکی خێرا، بە خێرایی پەیامێکی پەنهان بگەیەنرێ، پێی دەگوترێ: (وَحِي).

(وَمِمَّا يَعْرِشُونَ): بریتیە لەوەی کە مرۆڤەکان دروستی دەکەن، (**العَرْش فِي الأَصْل شَيءٌ مُسَقَّف**) واتە: عەرش شتێکە کە سەربان و سەقفی هەبێ، واتە: ئەوەی کە بۆ هەنگ دروستی دەکەن، (پووره هەنگ)، لە هەندێ شوێن (خەلێف)ی هەروەها (کەندو و)ی پێدەڵێن و، لە هەندێ شوێن (صندوق)ی پێدەڵێن، ئەوەی بۆی دروست دەکەن و، هەنگەکە دەچێ لەوێدا دەیکاتە ماڵ و شوێنی نیشتەجێبونی خۆی و، گەرای تێدا دادەنێ و هەنگوینشی تێدا دروست دەکات.

(ذُلُلًا): (**ذَلَّتِ الدَابةُ ذِلّاً، وَهِيَ ذَلُولٌ أي: لَيستْ بِصَعْبَة**) دیاره (**ذُلُلاً**) کۆی (**ذَلُول**)ە، دەگوترێ: (**ذَلَّتِ الدابةُ ذِلّاً، وَهِيَ ذَلُول**)، واتە: وەڵاخەکە ڕام بوو، دەستەمۆ بوو، ملکەچ بوو، واتە: چەمووش نیە و، جەنە ناگرێ و مامەڵە لەگەڵیدا قورس نیە.

خوا ﷻ لێرەدا وەسفی ڕێیەکان بە (ذُلُلًا) دەکات، ﴿ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ﴾، ڕێیەکانی پەروەردگار کە خوا فێریی کردووی بیانگرەبەر، ڕێیەکانت بۆ هەموار و تەخت و ئاچوغ کراون، وەك دوایی باس دەکەین، کە چۆن هەنگ بەو هەموو ڕێیانەدا دەڕوا و، ڕێی زۆر دەبڕێ و، زۆر دوور دەکەوێتەوە و، دەشگەڕێتەوە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ڕێیەکانم بۆ هەموار و تەخت و ئاچووخ کردووی.

(أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ)، (**الرَّذْلُ وَالرُّذَالُ: المَرْغُوبُ عَنْهُ لِرَدَائَتِهِ**)، وشەی (**رَذْل**) و (**رُذَال**) شتێکە کە لەبەر خراپییان نەویسترێ، یان ئارەزووی بۆ نەچێ، ﴿ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ ﴾، واتە: تەمەنێکی نەویسترا و، یان خراپترین تەمەن، ئەویش ئەو کاتەیە کە مرۆڤ تێیدا پیر و پەككەوتە دەبێ و، پێویستیی بە غەیری خۆی دەبێ و، ئەو شتانەی کە زانیونی لە بیری دەچنەوە.

(يَجْحَدُونَ)، (**الجُحُودُ: نَفيُ مَا فِي القَلْبِ إثْبَاتُهُ، وَإثْبَات مَا فِي القَلْبِ نَفيهُ**)، (**جُحُود**) واتە: پێ لێنەنان و، دانپێدانەهێنان و نکوولیلێکردن، (**جُحُود**) بریتیە لەوەی کە شتێك لە

دڵـدا هەبێـت و، بیـزانی، بـەڵام نـەفی بکـەی و دانی پێدانەهێنـی، یاخـود شـتێك لـە دڵـدا بـڕوات پێـی نەبـێ، کەچـی ئیسـپاتی بکـەی، واتـە: نکووڵیـی لێکـردن بـە هەبـوون و نەبـوون.

(وَحَفَدَةً)، (**حَفَـدَةَ جَمْـعُ حَافِـد: المُتَحَـرِّكُ المُتَـبَرِّعُ بالخِدْمَـة: أو أَوْلَادُ الأَوْلَاد**) (**حَفَـدَةً**) کـۆی (**حَافِـد**)، (**حَافِـد**) کەسـێکە کـە بـە خێرایـی دەجووڵـێ و، خزمـەتی یەکێـکی دیکـە دەکات بەبـێ بەرانبـەر، هەروەهـا بـە نـەوەش دەگوتـرێ واتـە: کـوڕی کـوڕ، یـان منداڵـی منـداڵ، جـا چ منداڵـی کـچ بـێ، چ منداڵـی کـوڕ بـێ، بـە کـۆ پێیـان دەگوتـرێ: (**حَفَـدَةً**).

(ٱلْأَمْثَالَ)، (**جَمْـعُ مَثَـل: المُمَاثِـل، شِبْه: مشَـابه**)، (**أمثـال**) دەگونجـێ کـۆی (**مَثَـل**) بـێ، واتـە: وێنـە هێنانـەوە، دەشـگونجێ کـە هـەر کـۆی (**مَثَـل**)[1] بـێ، بـەڵام بـە مانـای (**مُمَاثِـل**) بـا، واتـە: وێنـە، وێچـوو، لێرەدا لـەم سیاقەدا زیاتـر مەبەسـت پێـی ئەفوەیـە، واتـە: هاوتایـەکان، شـتانێك کـە پێتـان وایـە هاوتـای خـوان و، هاوکـوفی خـوان، بـۆ خوایـان بـە وێنـە مەهێننـەوە، دەشـگونجێ هـەر مەبەسـت پێـی وێنـە هێنانـەوە بـێ.

(أَبْكَمُ)، (**المَوصُـوفُ بالبُكْـمِ، وَهُـوَ الخَـرَسُ فِي أَصْـلِ الخِلْقَـةِ**)، (**أَبْكَـم**)، کەسـێکە کـە حاڵـەتی (**بُكْـم**)ی هەبـێ، یـانی: کـە لـە زگـی دایـکی هاتۆتـە دەرێ، لاڵ بـووە، نـەك دوایـی، پێشـێ بیسـتبێ و نوتـق و بیسـتنی بـوو بێـت و، دوایـی لاچـوو بێـت، بـە کوردیـی دەڵێـن: لاڵـی زگـماك.

(كَلٌّ): (**كَلّ: ضَعُـفَ ، كُلُـولاً وَكَلاَلَـةً، كَلّ السَّـيْفُ: لَـمْ يَقْطَـع، الـكَلُّ: مَـنْ يَكُـونُ عِبْئـاً عَـلَى غَيْرِهِ**)، وشـەی (**كَلّ**)، واتـە: (**ضَعُـفَ**) یـانی: بێهێـز بـوو، (**كَلّ: كُلُـولاً وَكَلاَلَـةً**)، (**كَلّ السَّـيْفُ**) شمشـێرەکە نەیبـڕێ، بـە کوردیـش هـەر دەڵێیـن: کـول، تیغـی کـول، وا پێدەچـێ ئەوانـە لـە یەکدییـەوە هاتـبن، (**كَلّ**): (**مَـنْ يَكُـونُ عِبْئـاً عَـلَى غَـيْرِهِ**)، بـە کەسـێك دەگوتـرێ: بـار بـێ بەسـەر غەیـری خۆیـەوە، کـۆڵ و بـار بـێ، هیـچ شـتێکی لـە دەسـت نەیـەت و، بـۆ هەمـوو شـتێك چـاوەڕوانی خەڵـکی بـێ.

(كَلَمْحِ ٱلْبَصَرِ): واتـە: چـاو تـرووکان، (**اللَّمْحَـةُ: النَّظْـرَةُ العجْـلَى، اللَّمْـحُ: لَمَعَـانُ الـبَرْقِ**)، (**لَمْحَـة**) ڕوانینێـکی خێرایـە و، (**لَمْـح**) بـە تیشـکدانەوەی برووسـکەش دەگوتـرێ، ئەویـش لەبـەر ئـەوەی زۆر خێرایـە.

(جَوِّ ٱلسَّمَآءِ): (**الجَوُّ: الهَوَاء**)، واتە: ئەو هەوایەی کە لە ئاسمانییە، لەسەرێیە.

---

(١) هەروەها (مِثْل)یش هەر بە (أمثال) کۆ دەکرێتەوەو، هەمان مانای دوووەمی (مَثَل)یشی هەیە.

(سَكَنًا): (السُّكُونُ: ثُبُوتُ الشيءِ، بَعْدَ تَحَرُّك، وَيُستعْمَلُ فِي الإستِيْطَان)، (سُكون) بریتیە لە چەسپانی شتێك، دوای ئەوەی كە جوولاوەو، بۆ نیشتەجێ بوونیش بەكاردێت.

(تَسْتَخِفُّونَهَا): (تَجِدُونَهَا خَفِيْفَةً)، واتە: سووك دێتە بەردەستان، وەك كوردەواریی دەڵێن: سووك و زەنگەڵە، ئەو چادر و ڕەشماڵ و شتانەی كە لە پێست و تووك و كەوڵ و مووی ئاژەڵان دروست دەكرێن، سووك و زەنگەڵەن، لەچاو خانووی دیكە كە ناگوازرێتەوە.

(ظَعْنِكُمْ): (ظَعَن: شَخَصَ، الظَّعِينة: الهَوْدَج إذَا كانَ فِيهِ المَرْأة)، ﴿يَوْمَ ظَعْنِكُمْ﴾ یانی: ڕۆژی سەفەركردنتان، (ظَعَنَ: شَخَصَ)، واتە: بە سەفەر چوو، (الظَّعِينة)، بە عەرەبی بە ئافرەتێك دەڵێن: كە لە هەودەج دایە، (هَوْدَج)یش خانوویێك بووە، لە چەرم و پێست دروستیان كردوەو، لەسەر پشتی حوشتریان داناوە، ئافرەت چۆتە نێو ئەو خانووە بچووكەی سەر پشتی حوشتر، (ظَعِينة)ش ئافرەتێكە لە هەودەج دابێ و، جاریێ واش هەیە كە بە بێ ئەوەی كە لە هەودەجیش دابێ، لەو خانووە بچووكەی سەر پشتی حوشتردا، هەر پێی دەگوترێ: (ظَعِينة).

(أَثَاثًا)، (الأَثَاثُ: مَتَاعُ البَيْتِ مِنْ أَثَّ، أَي: كَثُرَ وَتَكاثَفَ)، (أَثَاث) كەلوپەل و شمەكی ماڵ، پێداویستییەكانی نێو ماڵ، وەك: هەموو ئەو شتانەی كە كاتی خۆی لە پێست و لە چەرمی ئاژەڵ و تووك و، موو و، خوری ئاژەڵان، دروستیان كردوون، وەك: بەڕە و فەرش و لباد و تێر و خورجێن و جەواڵ، گوریس و كەژوو و قەیاسە...، هەروەها كەلوپەلی دیكە كە بەكاریان هێناون، وشەی (أَثَاث)یش لە (أَثَّ)ەوە هاتوە، (أَثَّ: كَثُرَ وَتَكاثَفَ)، شتێك زۆر بێت و چڕ و پڕ بێ، پێی دەگوترێ: (أَثَّ).

(وَمَتَاعًا)، (مَا يُنْتَفَعُ بِهِ فِي البَيْتِ)، (مَتَاع) هەر شتێكە كە لە ماڵێ بەهرەی لێوەربگیرێ و، سوودی لێ وەربگیرێ، كەلوپەلی ماڵ.

(حِينٍ)، (الحِيْنُ: وَقْتُ بُلُوغِ الشيءِ، وَحُصُولِهِ، وَهُوَ مُبْهَمُ المَعْنَى)، وشەی (حِيْن) كاتی گەیشتنی شتێك و پەیدا بوونی شتێكە، بەڵام مانایەكەی نادیارە، بە مانای (أَجَل) دێ، یانی: كاتی پەیدابوونی ئەو شتە، یاخود كاتێكی كەم.

(أَكْنَانًا)، (جَمْعُ كِنٍ: مَا يُحْفَظُ فِيهِ الشيءُ، كَنَنْتُ الشيء كَنّاً: جَعَلْتُهُ فِي كِنٍّ)، واتە: (أكنان) كۆی (كِن)ە، ئەویش هەر پەناگەیەك و كونێكە، كە شتی تێدا بشاردرێتەوە،

دەگوترێ: (كَنَنْتُ الشيء كَناً: جَعَلْتُهُ فِي كِنٍّ)، شتەكەم خستە نێو كەلێنێكەوە و پەنایەكەوە حەشارگەیەكەوە.

(سَرَٰبِيلَ)، (جَمْع سِربال: القَمِيصُ مِنْ أَيِ جِنْسٍ كانَ)، (قميص) (كراس) هەر شتێكە كە سەرتاپا جەستەی مرۆڤ داپۆشێ، یاخود بەشی سەرەوەی جەستە داپۆشێ، كە جاری وایە بە سەرتاپایان گوتوە و، جاری واش هەیە بە بەشێكیان گوتوە، هەروەك (سروال) ئەوەیە كە لە پشتێن بەرە و ژێر مرۆڤ داپۆشێ و، (قَمِيص)یش ئەوە بووە كە لە پشتێن بەرە و سەری داپۆشێ، جاری واش هەیە وەك گوتمان: هەمووی دەگرێتەوە، وا پێدەچێ لێرەدا (سَرَٰبِيلَ) هەمووی بگرێتەوە، كە كۆی (سِرْبال)ە، واتە: شتێك كە دادەپۆشێ، چونكە دوایی دەفەرموێ: ﴿ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾، ئنجا پۆشاكێك مرۆڤ لە گەرما و سەرما بیپارێزێ دەبێ سەرتاپا بێ، ﴿ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ﴾، هەروەها پۆشاكێكیش كە لە كاتی جەنگدا دەتانپارێزێ، لە زەبری دوژمن، ئەویش دیسان دەبێ سەرتاپا بێ.

(بَأْسَكُمْ)، (البأسُ: الشِدَّةُ وَالْمَكروه)، واتە: سەختیی و، ناخۆشیی، یانی: لە كاتی زەبر لێوەشاندا، دەتانپارێزێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا، گوتمـان خـوا ﷻ بیسـت (٢٠)، یاخـود زیاتریـش لـە چاکـە و نیعمەتـەکانی خـۆی، لـەم نـۆزدە ئایەتـەدا دەخاتـە ڕوو، هـاوکات لەگـەڵ ئـەوەش، هەنـدێ بابـەتی دیکەشـیان لەگـەڵ تێواخـن دەکات، وەك عـادەتی قورئـانی مـەزن، کاتێـك کـە شـتێك بـاس دەکات، شـتانی دیکـەشی لەگـەڵ بـاس دەکات، نـەك هـەر ئـەو شـتە بـێ، وەك ئێمـە کاتێـك شـتێکی پزیشـکی بـاس بکەیـن، هـەر ئـەوە بـێ، بەڵکـو خـوا ﷻ کاتێـك کـە بـاسی شـتێکی لایـەنی پزیشـکیی دەکات، سیاسـەت و کۆمەڵایەتیـی و لایـەنی خێزانیـی و لایـەنی ڕووحیـی و ئەوانـەی هەمـوو لەگـەڵ تێکـەڵ دەکات، لێـرەدا خـوا ﷻ بـاسی ژمارەیـەك لـە چاکـە و نیعمەتـەکانی خـۆی دەکات لـە ژیـانی بەشـەردا، کـە وەك گوتـم زیاتـر لـە بیسـت (٢٠) نیعمەتـن، بـەڵام کۆمەڵێـك شـتی دەیکەیـان لەگـەڵ تێواخـن دەکات، سـەرەتا دەفەرمـوێ:

﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً﴾، ئـەم (و)ە کـە بـۆ گێڕانـەوە و بادانەوەیـە (واو العطـف) دەگونجـێ بـۆ دەسـت پێکـردن بـێ، واتـە: هەروەها خـوا ﷻ وەك چۆن ئەو شـتانەی ڕابـردووی بۆ کـردوون، ئـا ئەوانەشـتان بـۆ دەکات، دەشـگونجێ ئەمـە بگێڕدرێتـەوە بـۆ سـەرەتای سـووڕەتەکە، کـە فەرمـووی: ﴿يُنَزِّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنۡ أَمۡرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦٓ ... ﴿٢﴾﴾، واتـە: ئـەو خوایـەی وەك چـۆن وەحیـی بـۆ دابەزانـدن بـە پێغەمبەرانـدا و، ئاسـمان و زەوی دروسـت کـردوون و، مرۆڤـی لـە نوتفـە دروسـتکردوە و، ئاژەڵـەکانی بـۆ دروسـتکردوون، هەروەهـا ئـەو شـتانەشی بـۆ کـردوون: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً﴾، واتـە: هەروەهـا خـوا لـە سـەرێوە ئـاوی بـۆ دابەزانـدوون، زۆر جـار گوتوومانـە: وشـەی: ﴿مَآءً﴾، وشـەیەکی گشـتییە، بـاران، بەفـر، تەرزە، ئاونـگ، شـەونم، هەمـووی دەگرێتـەوە، خـوا ﷻ وشـەیەکی بەکارهێنـاوە کـە هەرچـی لـە سـەرێوە دێتـە خـوار لـە تەڕایـی، هەمـووی بگرێتـەوە، ﴿فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ﴾، واتـە: زەوی پـێ زیندووکردۆتـەوە، دوای مـردنی، ژیـان و مـردنی توێخـی زەوی، بەسـتراوەتەوە بـە ئـاوەوە، هـەر شـوێنێك ئـاوی هەبـێ (ئـاو و ئاوەدانیـی) لـە هـەر شـوێنێك ئـاوی لێبـێ، ژیانیـشی لێیـە، لـەو زەوییـە، هـەر شـوێنێکیش ئـاوی لـێ نەبـێ، ئاوەدانیـی لـێ نیـە و، ژیانیـشی لێنابـێ.

ئنجـا زەوییـەك کـە لـە ئەنجامـی بـێ ئاوییـدا ڕەق هەڵدەگـەڕێ و، ڕووەکەکـەی کـە لەسـەری بـووە، دەسـووتێ و دەبێتـە پـووش و پـەڵاش، دوای ئـەوەی ئـاوی بـۆ دێتـە خـوار،

پێـی زینـدوو دەبێتـەوە، ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴾، واتـە: بێگومـان لەمـەدا نیشـانە هەیـە، نیشـانەیەکی گـەورە و مـەزن، بـۆ کۆمەڵێـك ببیسـتن، هـەر ببیسـتن، بۆیـان دەبێتـە نیشـانە، ئەوەنـدە شـتەکە ئاشـکرا و دیـارە، ئـەو ئـاوە ئـەو ڕەحمەتـە ئـەو بـاران و بەفـر و تەرزەیـە کـە دێتـە خـوار، چـۆن سـەر زەوی پـێ زینـدوو دەبێتـەوە! ئـەوە هـەر کەسـێ: کـە ببیسـتێ، پەیامـی خـوا ببیسـتێ و گوێـی بـۆ هەڵبخـات، بـۆی دەبێتـە نیشـانەیەك و بەڵگەیـەکی گـەورە، لەسـەر تەنیـا پەروەردگارێتیـی خـوا و، تەنیـا پەرسـتراوێتی خـوا.

ئنجـا دێتـە سـەر بـاسی نیعمەتێـکی دی، دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ﴾، واتـە: هەروەهـا بـۆ ئێـوە لـە ئاژەڵانـدا پەندێـکی گەورە هەیـە، واتـە: حاڵەتێك کـە لێیـەوە دەگوازنەوە بـۆ حاڵەتێـکی دی، کـە بەس تەماشـای ئـاژەڵان بکەن، سـەرنجدانی ئـاژەڵان و، بەرهەمـی ئاژەڵان، دەتانگوازێتـەوە بـۆ ئـەوە کـە بزانـن ئـەو ئاژەڵانـە پەروەردگارێـك و مشـوورخۆرێك بـۆ ئێـوەی ڕەخسـاند وون، بـە هەمـوو ئـەو نیعمەتانـەوە کـە لـە ئاژەڵانـدا بـۆ ئێـوەی هێناونـە دی، ئنجـا لێـرەدا خـوا بـاسی یـەك نیعمەتیـان دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِّلشَّارِبِينَ ﴾، واتـە: بـە ئێـوەی دەخۆینـەوە، لـەوەی کـە لـە نێـو سـکیان دایـە {لـە نێـو سـکی ئاژەڵـەکان دایـە} لـە نێـوان پاشـەڕۆك و خوێـن، لـە نێـوان ڕیـخ و خوێـن دا، ﴿ فَرْثٍ ﴾، وشـەی: (رَوْث) واتـە: ڕیـخ، بـەڵام وشـەی: ﴿ فَرْثٍ ﴾، واتـە: ئـەو پاشـەڕۆکەی ئـاژەڵ پـاش هەزمکـردنی خـواردن، بەشـێکی دەبێتـە خوێـن و بەشـێکی دەبێتـە شـیر، ئنجـا ئـەوی دیکـە کـە دەمێنێتـەوە لـە گـەدە و ڕیخۆڵەیـدا، پێـی دەگوتـرێ: ﴿ فَرْثٍ ﴾، واتـە: پاشـەڕۆك، کـە دوای ئـەوەی دانـرا و، لـە جەسـتەی جیابـۆوە، ئنجـا پێـی دەگوتـرێ ڕیـخ و شـیاکە و پشـقل و تـەرس و... هتـد، ئنجـا دەفەرمـوێ: لـەوەی کـە لـە سـکیاندا هەیـە، لـە نێـوان ئـەو پاشـەڕۆکەو خوێنـدا: ﴿ لَّبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِّلشَّارِبِينَ ﴾، واتـە: بـە ئێـوەی دەخۆینـەوە، شـیرێکی سـاغی بـە ئاسـان چـووە خـوار لـە گەرووتـان بـۆ خـۆرەوانی، بـۆ کەسـانێك کـە بیخۆنـەوە بـە ئاسـانیی لـە گەروویـان دەچێتـە خـوار، ئـەو شـیرە پاڵفتـە کـراوە.

هەڵبەتـە ئێمـە دوایـی باسێکی تایبەتیـی شیر دەکەیـن، شـیرو چۆنیـەتی دروسـت بـوونی و سـوودەکانی.

﴿ وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ﴾، واتـە: هەروەهـا لـە میـوەکان و بەروبوومـی دارخورمـا و دار تـرێ، (دار مێـو)، ﴿ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ﴾، کـە لـە بەروبوومەکانیـان لـە میـوەی خورمـا و تـرێ، هـەم ماددەیـەکی سەرخۆشـکەر

دروست دەکەن، هەم بژیوێکی باشیش دروست دەکەن، ئنجا بژیوە باشەکە: دۆشاوە، مێوژە، باسووقە، مرەببایە، هەمووئەو شتانەن، کە دروست دەکرێن.

ئەوەش ئاماژەیەکە - وەك دوایی باسی دەکەین - ، بەوە کە شەڕاب و مەی، کە لە خورما و لە تری دروست دەکرێ، شتێکی باش نیە، چونکە خوا بەراوردی پێکردوە، لەگەڵ بژیوێکی باشدا، کەواتە: ئەوەش بژیوە، بەڵام بژیوێکی باش نیە.

﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾، واتە: بێگومان لەوەدا، واتە: لە بەروبوومی دارخورما و مێودا کە خورما و تری دەگرن، کە ماددەی سەرخۆشکەر و بژیوی باشیان لێ دروست دەکەن، نیشانەیەکی مەزن هەیە بۆ کۆمەڵێك کە بفامن و عەقڵی خۆیان بەکاربێنن، دەزانن کە ئەو بەروبوومی دارخورما و دارمێو، نیشانەیەك و بەڵگەیەکی مەزنە لەسەر ئەوە کە هەر خوا ﷻ بەدیهێنەرو پەروەردگار و مشوورخۆر و هەمەکارەی مرۆڤەکانە، بۆیە پێویستە هەر ئەویش پەرستراویان بێ.

ئنجا دێتە سەر باسی نیعمەتێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴾، واتە: هەروەها پەروەردگارت سروشی کرد بۆ هەنگ، نیگای بۆ کرد، واتە: بە شێوەیەکی تایبەت فێری کرد و پەیامی بۆ نارد، ئنجا ئایا چی پێ فەرمووە؟ فەرمووی: مالان دروست بکەن، واتە: شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونتان دروست بکەن لە چیایەکان و، لە درەختەکان، ﴿ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴾، هەروەها لەوەی کە مرۆڤەکان دروستی دەکەن بۆتان لەو جێ و ڕێیانەدا، لەو کەند و و، خەڵێف و شوێنانەدا، کە بۆ تێدا نیشتەجێ بوونی هەنگ و، هێلانە تێدا دروستکردنی هەنگ، دروستی دەکەن، لەو سێ شوێنانەدا ماڵی خۆتان سازبکەن.

﴿ بُيُوتًا ﴾، کۆی (بیت)ە، (بیت) هەر شوێنێکە کە ئینسان شەوی تێدا بکاتەوە، دوایی کراوە بە ناو بۆ هەر شوێنێك کە ئیسراحەت و پشووی تێدا بدرێ، ئنجا وەك چۆن مرۆڤ ماڵ (بیت)ی هەیە، خوای پەروەردگار ئەو شوێنەی کە هەنگەکانیش تێیدا نیشتەجێن و، ئیسراحەتی تێدا دەکەن و، کاری تێدا دەکەن و، ئەویشی ناو ناوە (بیوت).

﴿ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ ﴾، واتە: دوای ئەوەی ماڵتان دروستکرد، لە چیا و دارو درەختەکان و، لەو شوێنانەی مرۆڤەکان بۆتان دروست دەکەن، ئنجا ئەی هەنگەکان! لە هەموو میوەکان بخۆن، ﴿ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ﴾، واتە: ئنجا بە ڕێیەکانی پەروەردگارتان دا بڕۆن، ڕام و دەستەمۆ کراون و، ڕێیەکانتان بۆ تەخت و ناچووخ کراون و، تواناشتان

دراوەتـێ کـە بـەو ڕێیانـە دا بـڕۆن و، تواناشـتان دراوەتـێ کـە لـە شـیلەی ئـەو میـوە و گوڵانـە بمـژن، ﴿يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ﴾، واتـە: لـە سـکیان خواردنەوەیـەك دێتـە دەرێ، ڕەنگـەکانی جـۆراو جـۆرن، ﴿فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ﴾، چارەسـەری تێدایـە بـۆ خەڵـکی، واتـە: بـۆ بەشـێك یـان زۆرێـك لـە نەخۆشـییەکانی خەڵـکی، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، واتـە: بەڕاسـتیی لـەوەدا نیشـانەیەکی مـەزن هەیـە، نیشـانەیەکی جێـی بایـەخ هەیـە، بـۆ کۆمەڵێـك بیـر بکەنـەوە.

ئەمـە چونکـە وردەکاریـی تێدایـە، پێویسـتیی بە ڕامـان و بیرکردنـەوە و سـەرنجدان دەکات، هـی پێشـووتر بـەس پێویسـتیی بـە گوێگرتـن بـوو، هـی دووەم پێویسـتی بـە فامکـردن هەبوو، بـەڵام ئەمەیـان پێویسـتیی بـە ڕامـان و سـەرنجدان و بیرکردنـەوە هەیە.

شـایانی باسـە: ئێمـە باسـێکی تایبـەت و تێـرو تەسـەل دەربـارەی هەنـگ و ژیـانی هەنـگ و، پاشـان هەنگویـن، دەکەیـن، هـەروەك باسـێکی تایبەتیـش دەربـارەی هـەر کام لـە دارخورمـا و دارمێـو و و، خورمـا و ترێـش دەکەیـن، دوایـی لـە کـۆی شـوێنەکانی دیکـەدا کـە بـاسی ئەوانـە دێتـەوە پێشـێ: دەگەڕێینـەوە بـۆ ئێـرە، ئـەو شـوێنانەی ئـەو باسـە تایبەتانەیـان تێـدا دەکەیـن و، دواتـر باسـەکان دووبـارە ناکەینـەوە.

ئنجـا خـوا ﷻ دێتـە سـەر بـاسی هەندێـك نیعمەتـی دیکـەی خـۆی: ﴿وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ﴾، واتـە: هەروەهـا خـوا ئێـوەی وەدی هێنـاوە و لـە نەبوونـەوە پەیـدای کـردوون، دوایـیش دەتانمرێنـێ، کـە هـەم پەیداکرانەکەمـان نیعمەتـە، هـەم مراندنەکەشـمان نیعمەتـە، ئێسـتا خەڵـك نازانـێ! وا دەزانـێ، تەنیـا پەیـدا بـوون نیعمەتـە، بـەڵام بێگومـان مردنیـش هـەر نیعمەتـە، بـا سـەرنج بدەیـن: کەسـێك کـە نەخـۆش دەبـێ و پیـر و کەنەفـت دەبـێ و دەکەوێتـە سـەرجێ، ئایـا لـە ژیـان بێـزار نابـێ ؟! چەنـدان کەسـم بینیـوون مردنیـان بـە ئـاوات خواسـتوە، چەنـدان کەسـم بینیـون ئیمانـدارو مسـوڵمان، بـە دڵ لـە خـوا پاڕاوەنـەوە کـە خـوا تەمەنـە ئەمانەتەکـەی لـێ وەربگرێتـەوە! بـۆ ئـەوەی چـی دیکـە بـار نەبـن بەسـەر خەڵـك و خـزم و کەسـیانەوە.

هەروەهـا زۆر کـەس نەخۆشـێکیان هەیـە بەڵـێ: خۆشـیان دەوێ و دڵیـان پێوەیـە، بـەڵام زۆریـش پێیـان خۆشـە کـە خـوا هـەق و حیسـابی خـۆی لەگەڵـدا بـکات.

ئنجـا ئـەوە تەنیـا شـتی تایبـەت، بـەڵام ئەگـەر وەك حاڵـەتی گشـتی تەماشـا بکەیـن: ئایـا ئەگـەر مرۆڤـەکان وەك چینـی بێسـتان، هـەر چینێـك سـەر زەوی بەجـێ نەهێشـتبایە بـۆ

چینێکی دوای خۆی، ئەگەر هەموویان کەڵەکە بوویان لەسەر زەوی، کوێ هەڵیدەگرت؟!
بێگومان خوا ﷻ دەیتوانی وایکردبایە هەموو مرۆڤەکان پێکەوە کۆبکاتەوە، ئەو کاتە مرۆڤەکانی لە شوێنێك دادەنا، کە جێی هەموویان ببێتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی حیکمەت لە دروستکرانی مرۆڤاندا تاقیکردنەوەیانەو، تاقیکردنەوەکەش بەو ماوە کەمەی دانراوە، تەواو دەبێ و دێتە دی، بۆیە خوا ﷻ حاڵەتی مەرگیشی داناوە، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ ﴾، واتە: خوا ئێوەی وەدیهێناوە و دواییش دەتانمرێنێ، لە ڕاستییدا مردنیش لە کاتی خۆیدا، یەکێکە لە چاك و نیعمەتەکانی خوا، ﴿ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ ﴾، واتە: هەشتانە دەگێڕدرێتەوە بۆ خراپترین تەمەن، یانی: حاڵەتی پیریی و کەنەفتیی.

وشەی ﴿ أَرْذَلِ ﴾، (صيغة التفضيل)ی (رَذْل)ە کە (رَذِل) بە (رذائل) کۆدەکرێتەوە، ﴿ أَرْذَلِ ﴾، واتە: حاڵەتێکی خوارتر، کە ئینسان ئارەزووی بۆی نەبێ، وەك باسمکرد و پێشتریش ئاماژەم پێدا، زۆر کەس کە تەمەنەکەی زۆر هەڵدەکشێت و دەگاتە حاڵەت و تەمەنێکی نەویستراو و، نەخوازرا و، کە ئینسان تێیدا پیر و کەنەفت دەبێ و، دەبێتە بار بەسەر خەڵکەوە، هەر بۆیەش لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺدا هاتوە، لە خوا پاڕاوەتەوە کە خوا نەیگێڕێتەوە بۆ تەمەنی خراپ، تەمەنێك تێیدا پیر و کەنەفت بێ.

﴿ لِكَىْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا ﴾، واتە: دەگێڕرێتەوە بۆ تەمەنێکی خراپ، تەمەنێکی زۆر پیر و کەنەفت، تاکو دوای ئەوەی شتی زانیوە، ئنجا هیچ نەزانێت، مێشکی فۆڕمات دەبێتەوە و، هیچ شتێك نازانێ، وەك منداڵی لێدێتەوە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴾، واتە: بێگومان خوا زانای توانایە.

ئنجا دێتە سەر باسی نیعمەتێکی دیکەو دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِى ٱلرِّزْقِ ﴾، واتە: هەروەها خوا هەندێکتانی هەڵبژاردوە بەسەر هەندێکتان دا، لە بژیودا، هەندێکتانی بەرزکردۆتەوە لە بژیودا و زێدەیی بە هەندێکتان، لە بژیو و ڕۆزییدا، ﴿ فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُوا۟ بِرَآدِّى رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾، واتە: ئنجا ئەوانەی کە هەڵبژێردراون و زێدەییان پێدراوە، گێڕەرەوەی بژیوە زیادەکە نین، بۆ ئەوانەی کە لەبەر دەستیانن، بۆ بەردەستەکانیان، ئەوانەی کە بە دەستیانەوەن، ئنجا ئەگەر کۆیلەن، ئەگەر خزمەتکارن، ئەگەر هەرکەسێکن و لەبەر دەستیانن، کە سەرەنجام تێیدا یەکسان ببنەوە.

هیچ کامتـان ئـەو ڕزق و ڕۆزە زیـادە و، ئـەو ئیمتیـازە ماددیـی و مەعنەوییـە زیـادەی کـە لەبەردەسـتی دایـە، نایگێڕێتـەوە بـۆ ژێـر دەسـتەکانی و بەردەسـتەکانی، تاکـو هەموویـان یەکسـان ببنـەوە، ﴿أَفَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾، واتـە: ئایـا نکوولّیـی لـە چاکـەی خـوا دەکەن، واتـە: ئێـوە ئامـادە نیـن بەردەسـتەکانتان لەگەڵتـان دا یەکسـان ببنـەوە، ئـەدی خـوا ﷻ چـۆن دروسـتکراوەکان لەگـەڵ خۆیـدا یەکسـان دەکاتـەوە؟ ئـەوە شـتێکی زۆر بێجێیـە، لێـرەدا وەك عـەڕەب دەڵێـن: (أدينُـك مـن فَمِـك) واتـە: بـە زاری خـۆت دەتگـرم، ئەگەرنـا مەبەسـت ئـەوە نیـە، کـە خـوا ﷻ ئیقـراری ئـەوە بـکات و، ئەوەیـان لـێ بسـەلمێنێ کـە جیاوازیـی بـە خۆیـان و بـە کۆیلەکانیـان بکـەن، چونکـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ {وەك کاتی خـۆی لـە تەفسـیری سـوورەتی (النسـاء)دا، باسـێکمان دەربـارەی کۆیلـە کـرد، کـە پەیدابـوونی کۆیلـەکان حاڵەتێـکی ناچاریـی بـووەو، واقعێـکی فەرزکـرا و بـووەو، ئیسـلام نەیتوانیـوە بـە نووکـە قەڵەمێـك لای بەرێ، بـەڵام زۆر ڕێـی دانـاون تاکـو سـەرچاوەکانی وشـك بـکات، ئنجا لـە چۆنیـەتی مامەڵەکـردن لەگـەڵ کۆیلەکاندا پێغەمبـەر ﷺ } ئامۆژگاریـی مسـوڵمانانی کـردوە: هـەر کامێـك لـە ئێـوە کـە کۆیلەیـەکی هەبـوو، با بۆخـۆی چ بەرگێـك دەپۆشـێ، لـە هەمـان پۆشـاکیش لەبـەر وی بـکات و، بۆخـۆی چـی دەخـوات، لـەو جـۆرە خواردنـەش بـدات بـەو، واتـە: جیاوازیـی پـێ نـەکات، بـەڵام لێـرەدا خـوا ﷻ ڕووی دوانـدنی لـە کافـرە ملهـوڕ و خۆبەزلگرەکانـە، کـە ئەصڵـەن کۆیلـە و بەردەسـتەکانی خۆیـان، بـە مرۆڤیـش دانـە دەنـا، ئنجـا بـە مەنتیقـی خۆیـان دەیانگـرێ.

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا﴾، واتـە: هەروەهـا خـوا لـە خۆتـان هاوسـەرانی بـۆ ڕەخسـاندوون، ئنجـا ئەگـەر دوێـنراوەکان پیـاوان بـن، واتـە: ژنـانی بـۆ ڕەخسـاندوون و، ئەگـەر دوێـنراوەکان ژنـان بـن، واتـە: پیـاوانی بـۆ ڕەخسـاندوون، ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً﴾، واتـە: لـە هاوسەرەکانیشـتان کـوڕان و نـەوەکانی پێـداون.

﴿وَحَفَدَةً﴾، کـۆی (حَفِيـد) یـان (حَافِـد)ە، بۆیـەش پێـی دەگوتـرێ (حافـد) یـان (حفيـد) لەبـەر ئـەوەی بـە خێرایـی و، بەبـێ بەرانبـەر خزمـەتی نەنـك و باپیریـان و دایـك و باوکیـان دەکـەن.

﴿وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾، واتـە: هەروەهـا لـە بژیـوە خـۆش و بەتـام و سـوود بەخشـەکان پێـی داون، ﴿أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ﴾، واتـە: ئنجا ئایـا بـڕوا بـە باطیـڵ و پـووچ دەکـەن و، سـپڵەیی و نـا سوپاسـیی دەکـەن بەرانبـەر بـە چاکـەکانی خـوا ؟!

﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ شَيْـًٔا﴾، واتـە: هەروەهـا ئـەو هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر و کافرانـە، جگـە لـە خـوا و، لـە خـوار خـواوە: شـتانێك دەپەرسـتن، کـە نـە لـە ئاسـمان و نـە لـە زەویـدا، هیـچ بژیوێکیـان بەدەسـت نیـە، هیـچ شـتێکیان بەدەسـت نیـە لـە ڕزق و ڕۆزیـی، ﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾، هیـچ شـتێکیان بـە دەسـت نیـە و ناشـتوانن، وە دەسـتی بخـەن.

﴿فَلَا تَضْرِبُوا۟ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَ﴾، واتـە: ئنجـا وێنـان بـۆ خـوا مەهێننـەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، واتـە: بێگومـان خـوا دەزانـێ و، ئێـوە نازانـن، دوایـی وردتـر بـاسی دەکەیـن کـە مەبەسـت لـە وشـەی: ﴿ٱلْأَمْثَالَ﴾، لێـرەدا چییـە؟

أ / دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ کە: هیچ شتێك وەك خوا مامەڵەی لەگەڵدا مەکەن و، مەیکەنە هاوتای خوا و، مەیکەنە هاوکوفی خوا و، وێنە بۆ خوا مەهێننەوە، واتە: ﴿ٱلْأَمْثَالَ﴾، لێرەدا دەبێتە کۆی (مَثَل) واتە: (شَبیە) هاوتا و هاوکوف.

ب/ دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ کە (ضَرب المثَل) بۆ خوا مەکەن و وێنان بۆ خوا مەهێننەوە.

ئنجا خوا ﷻ دوو وێنە (ضرب المثل)مان بۆ دێنێتەوە:

وێنەی یەکەم:

﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا﴾، واتـە: خـوا وێنەیـەکی هێناوەتـەوە، وێنەکـەش بریتیـە لە کۆیلەیـەکی خاوەنـدار، ﴿لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ﴾، کـە توانـای بەسـەر هیـچ شـتێکدا نیـە، کـە لێـرەدا خـوا ﷻ بـاسی واقیعێـك دەکات کـە ئـەو کاتـە هەبـووە، کۆیلـە هیـچ شـتێکی بەدەسـت نەبـووە، ﴿وَمَن رَّزَقْنَٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا﴾، کەسـێکیش کـە بژیوێـکی باشـمان پێـداوە، ﴿فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا﴾، ئنجـا بـە پەنهانیـی و بـە ئاشـکرا لێـی دەبەخشـێ، ﴿هَلْ يَسْتَوُۥنَ﴾، واتـە: ئایـا ئـەو دووانـە وەك یەکـن؟! کۆیلەیـەك کـە نـەك خـاوەنی هیـچ نیـە، خـاوەنی خۆیـشی نیـە و، خـۆشی خاوەنـدارە، لەگـەڵ کەسـێکدا کـە کۆیلـە نیـە و، ئـازادەو، ڕزق و ڕۆزییـەکی باشیشـمان پێـداوە و، بـە پەنهـان و ئاشـکرا لێـی دەبەخشـێ، ئایـا وەك یەکـن ؟! ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، واتـە: سـتایش بـۆ خـوا، بەڵکـو زۆربەیـان نازانـن، ئێمـە دواتـر بـاس دەکەیـن، کـە: ئایـا لێـرەدا خـوا ﷻ وێنـە دێنێتـەوە بـۆ ئینسـانی بـڕوادار و بێبـڕوا، یـان ئینسـانی خـوا بـە یەکگـر و ئینسـانی هاوبـەش بـۆ خـوا پەیداکـەر؟ یاخـود وێنـە دێنێتـەوە بـۆ ئـەو بـت و صەنـەم و پەرسـتراوانەی کـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان

دەیانپەرستن لەگەڵ خوادا ﷻ؟ چونکە ڕوونکەرەوان و توێژەرەوانی قورئان، هەردووک ڕایەکەیان خستوونە ڕوو.

وێنەی دووەم:

ئنجا وێنەی دووەم دێنێتەوە: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا ﴾، واتە: هەروەها خوا وێنەیەکی دیکەی هێناوەتەوە ﴿ رَّجُلَيۡنِ أَحَدُهُمَآ أَبۡكَمُ لَا يَقۡدِرُ عَلَىٰ شَيۡءٖ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوۡلَىٰهُ أَيۡنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأۡتِ بِخَيۡرٍ ﴾، واتە: دوو پیاو یەکێکیان لاڵە و توانای بەسەر هیچ شتێکدا نیە، بارە بەسەر سەرپەرشتیارەکەیەوەو، بۆ هەر شوێنێك بینیرێ، هیچ چاکەی لە دەست نایەت و، هیچ شتێکی لێ هەڵناوەرێ، ﴿ هَلۡ يَسۡتَوِي هُوَ وَمَن يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴾، ئنجا ئایا لاڵێکی بێ توانای دەستەپاچەی بار بەسەر خاوەنەکەیەوە، یەکسانە لەگەڵ کەسێك دا کە فەرمان بە دادگەریی دەکات و، لەسەر ڕێیەکی ڕاستیشە ؟! واتە: هەم ئاخاوتنەکەی باشترین ئاخاوتنە: کە فەرمان کردنە بە دادگەریی، هەم کردەوەکەشی باشترین کردەوەیە، کە ڕۆیشتنە لەسەر ڕێیەکی ڕاست، ئایا کەسێکی ئاوا، لەگەڵ بابایەکی دەستە پاچەی لاڵی هیچ لە دەست نەهاتوودا یەکسانن؟! بێگومان نەخێر، کەواتە: بڕوادارێك لەگەڵ بێبڕوایەك، خوا بە یەکگرێك، کەسێك کە تەنیا خوا دەپەرستێ، لەگەڵ کەسێك دا کە هاوبەش بۆ خوا پەیدا دەکات، وەك یەك نین، یاخود ئەو پەرستراوانەی کە ئێوە دەیانپەرستن، کە هیچ نین، لە بەرانبەر خوادا ﷻ، لەگەڵ خوادا، یەکسان ناکرێن.

ئنجا باسی بابەتێکی زۆر گەورە و گرنگ دەکات، کە بریتیە لەوە کە خوا بە تەنیا خۆی پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی لەلایەو، هەر ئەویش بڕیاری هاتنی ئاخیرزەمان (**ساعة**)ی بەدەستە، دەفەرموێ: ﴿ وَلِلَّهِ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتە: هەروەها تەنیا هی خوایە پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی، هەر ئەو لە نهێنییەکانی ئاسمان و زەوی ئاگادارە، ﴿ وَمَآ أَمۡرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمۡحِ ٱلۡبَصَرِ ﴾، واتە: یەکێك لە نهێنیی و پەنهانەکانی ئاسمان و زەوی بریتیە لە: (ٱلسَّاعَةِ) واتە: ئەو کاتەی کە دنیای تێدا کۆتا دێ، ئاخیر زەمان، دەفەرموێ: بڕیاری ئاخر زەمانیش هەروەك چاو ترووکانێکە، یاخود کاری ئاخیر زەمان وەك چاو تروکانێکە، واتە: چاوتروکان چەند خێرایە، خوا ﷻ دەتوانێ ئاوا بە خێرایی ئەم دنیایە، ئەم گەردوونە، کۆتایی پێ بێنێ، ﴿ أَوۡ هُوَ أَقۡرَبُ ﴾، واتە: یاخود نزیکتریشە، یانی: لەوەش خێراترە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴾، واتە: بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

ئنجا دەگەڕێتەوە سەر باسی نیعمەتەکان، دواى ئەوەى ئەو بابەتانەى تێواخن کردن: ﴿ وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ ﴾، واتە: هەروەها خوا ئێوەى لە سکی دایکتان دەرهێناوە، ﴿ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴾، ئەو کاتە کە خوا ئێوەى لە سکی دایکتان دەرهێنا هیچتان نەدەزانی، ﴿ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ﴾، واتە: بەڵام [بۆ ئەوەى کە شت فێربن، خوا] بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانی پێداون، ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴾، بەڵکو سوپاسگوزاریی بۆ خوا بکەن، واتە: زانست و زانیاریی و شارەزایی بەو گوێ و چاو و عەقڵانەتان پەیدا بکەن و، سەرەنجام ببنە بەندەیەکی بە ئەمەگ و سوپاسگوزار بۆ خواو، ئەو زانیارییە لە ڕەزامەندیی خوادا بەکاربێنن.

ئنجا نیعمەتێکی دیکە باس دەکات: ﴿ أَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلطَّيۡرِ مُسَخَّرَٰتٖ فِي جَوِّ ٱلسَّمَآءِ ﴾، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە باڵندان کە ڕام و دەستەمۆو ملکەچ کراون، لە هەواى ئاسماندا ﴿ مَا يُمۡسِكُهُنَّ إِلَّا ٱللَّهُۚ ﴾، جگە لە خوا هیچ کەس نایانگرێ، کێ ڕایگرتوون ؟! بێگومان خوا بەهۆى ئەو یاسایانەوە کە دایناون، کە ئێمە دوایی باسێکی تایبەت دەربارەى باڵندان دەکەین و، چۆنیەتی فڕینیان و، جۆرەکانی باڵندە و، چۆن دەتوانن بە هەواوە بمێننەوە؟ ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴾، واتە: بێگومان لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن، نەك تەنیا نیشانە، بەڵکو چەندان نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بیانەوێ بڕوا بێنن بە خوا ﷻ لە ڕێی ناسین و، پەیپێبردنی دروستکراوەکانیەوە، یانی: لە ڕێی پەیپێبردنی نیشانە و بەڵگەکانیەوە، کە بڵاوى کردوونەوە.

ئنجا خواى بەخشەر باسی کۆمەڵێك چاکە و نیعمەتی دیکەى خۆى دەکات: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا ﴾، واتە: هەروەها خوا ماڵەکانتانی بۆ گێڕاون بە مایەى تێدا پشوودان و، ئیسراحەت و نیشتەجێ بوون، ﴿ وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلۡأَنۡعَٰمِ بُيُوتٗا ﴾، هەروەها لە پێست و کەوڵی ئاژەڵانیش ماڵی بۆ ڕەخساندوون، کە کاتی خۆى - وەك دوایی باسی دەکەین - لە پێست و چەرم و کەوڵی ئاژەڵان، واتە: حوشترو ڕەشە وڵاخ و مەڕ و بزن، چادریان دروستکردوون، دیارە بە چەند شێوەیەك دروستیان کردوون، هەروەها لەو خوریی و موو و تووکی کە لەسەر پێستەکانیانە، لەوانیش ڕەشماڵ و چادر و خێوەتیان لێ دروستکردوون.

ئنجا خوا باسی ئەو جۆرە خانو و ماڵانە دەکات کە لە پێست و چەرمی ئاژەڵەکان دروست دەکرێن و دەفەرموێ: ﴿ تَسۡتَخِفُّونَهَا يَوۡمَ ظَعۡنِكُمۡ وَيَوۡمَ إِقَامَتِكُمۡ ﴾، واتە:

سـووکتان بـە دەسـتەوە دێـن، سـووك و زەنگەڵـن بەدەسـتتانەوە، ئـەو خانووانـە هـەم لـە کاتی سـەفەرکردنتان و، هـەم لـە کاتی ڕۆیشـتنتان و، هـەم لـە کاتی نیشـتەجێبونتان دا، واتـە: بـە ئاسـانیی دەتوانـن لەگـەڵ خۆتانیـان بـەرن، ئـەو ماڵانـە: ئنجا چـادرە، خێوەتـە، ڕەشـماڵە، تاوڵە، کـە لـە نێـو کـورددا زیاتـر چـادر و ڕەشـماڵ و ئەوانـە کـە لـە مـوو و خوریـی دروسـتکراون، بەکاردێـن، بـەڵام لـە نێـو عەڕەبانـدا، لـە چـەرم و پێستەکەشـیان خانوویـان دروسـتکردوون، چـادرو ڕەشـماڵیان دروسـت کـردوون، وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، ئنجـا ئەوانـە سـووك بەدەسـتەوە دێـن، وەك خانـووی دیکـە نیـن لـە قـوڕ و خشـت و بـەردو لـە کەرسـتەکانی دیکـە بـن و، نەتوانـن لەگـەڵ خۆیانیـان بـەرن، ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾﴾ هەروەهـا لـە خورییەکانیـان و، لـە تووکەکانیـان و، لـە مووەکانیـان، کـە (**أصواف**) کـۆی (**صوف**)ە، یـانی خوریـی و هـی مـەڕ و بەرانـە، (**أوبار**)یـش کـۆی (**وَبَـر**)ە یـانی: تـووك و هـی حوشـترە.

بـە نێـرو مـێ وە کـە نێرەکـەی (**جَمَل**) و مێیەکـەی (**ناقة**) یـەو (**بَعير و إبل**)یـش بـۆ نێـرو مێـن، (**أشعار**)یش کـۆی (**شَعْر**)ە واتـە: مـوو، ئەمیـش هی بـزن و نێرییـە و، هەڵبەتە ڕەشـەوڵاخ (گاو مانـگا، کـەڵ و گامێـش) مـووی هەیـە، بـەڵام مـووی زیـادی نیـە کـە بـە کەڵـکی بڕیـن بـێ، بـەڵام چـەرم و پێسـتەکەیان بـە کەڵـك دێ.

ئنجـا ئایـا لـە خوریـیـەکان و تووکـەکان و مـووەکانی ئاژەڵەکانیـش خـوای پـەروەردگار چـی بـۆ ڕەخسـاندوون ؟! ﴿أَثَاثًا﴾، واتـە: کەلوپـەل شـمەك، ئـەو شـتانەی کـە لـە خوریـی و تـووك و مووەکانیـان، دروسـت دەکرێـن، هەندێـك دەڵێـن: (**أثـاث**) بریتیـە لـەو کەلوپەلانـەی لەنێـو ماڵـدا بەکاردەهێندرێـن، بـەڵام (**مَتاع**) بریتیـە لـەوەی کـە لـە دەرەوەی ماڵیـش بەکاربهێـنرێ، یاخـود (**متاعاً**)، واتـە: بـۆ گوزەراندنتـان و ڕابواردنتـان و ژیـان بەسـەربردنتان ﴿إِلَىٰ حِينٍ﴾، واتـە: تاکـو کاتێـکی دیارییکـراو، ئەمـە ئاماژەیـە بـۆ ئـەوە کـە ئـەم ژیـانی دنیایـە، زۆر کاتییـە و گوریـسی لەبـن ڕامەخـەن و وامەزانـن مەنزڵـگای کۆتاییـە.

ئنجـا دێتـە سـەر بـاسی چەنـد نیعمەتێـکی دیکـە: ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا﴾، هەروەهـا خـوا لـەو شـتانەی بـۆی دروسـتکردوون، سـێبەرەکانی بـۆ ڕەخسـاندوون، ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا﴾، هەروەهـا لـە چیایەکانیـش ئەشـکەوت و پەنـاگاکانی بـۆ ڕەخسـاندوون، ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾، هەروەهـا پۆشـاکەکانی بـۆ ڕەخسـاندوون کـە لـە گەرمـا دەتانپارێـزێ.

ئنجا دیارە لە بەرانبەر گەرمادا، سەرماش هەیە، واتە: لە گەرما و سەرما دەتانپارێزێ، ﴿وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأۡسَكُمۡۚ﴾، هەروەها چەندان پۆشاکی بۆ ڕەخساندوون، کە لە کاتی سەغڵەتیی و جەنگ و زەبر لێ وەشاندنتاندا، دەتانپارێزێ، ﴿كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ﴾، ئاوا خوا چاکەی خۆی لەسەر ئێوە تەواو دەکات، ﴿لَعَلَّكُمۡ تُسۡلِمُونَ﴾ بەڵکو (بۆ خوا) ملکەچ بن.

﴿فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ﴾، خوا پێغەمبەری ﷺ خاتەم دەدوێنێ و دەفەرموێ: ئنجا ئەگەر پشتیان تێکردی و لاملیان تێکردی، بێگومان تۆ تەنیا گەیاندنی ڕوون و ئاشکرات لەسەرە، ﴿يَعۡرِفُونَ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا﴾، (ئەوان) چاکەی خوا دەناسن دواییش نکووڵیی لێدەکەن و دانی پێداناهێنن، ﴿وَأَكۡثَرُهُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾، زۆربەشیان ناسوپاس و سپڵەن، نەك مەبەست ئەوەبێ: {زۆربەیان بێبڕوان} چونکە هەموویان بێبڕوا بوون، بەڵام زۆربەیان سپڵە بوون و، چونکە هەندێکیان سپڵە نەبوون بەو واتایە کە خوایان دەناسی و دەیانزانی ئەو چاکانە هی خوان و، چاکەکانیان بۆ لای خوا دەگێڕایەوە، دیارە کەم و زۆر چاکەشیان بە نیعمەتەکانی خوا کردوە، کەواتە: هەندێکیان جۆرێك لە سوپاسگوزاریی شوکرانە بژێرییان هەبووە، بەڵام زۆربەیان سپڵە و ناسوپاس بووون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا تەنیا خۆی ئاوێکی لە ئاسمانەوە ناردۆتە خوار، کە زەوی پاش مردنی، پێ ژیاندۆتەوە، کەسانێك کە هەر ببیستن، ئەوە بۆیان دەبێتە نیشانە لەسەر تەنیا پەروەردگارێتیی و پەرستراوێتی خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوۡمٍ يَسۡمَعُونَ ٦٥﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً﴾، واتە: خوا لە سەرێوە ئاوی ناردۆتە خوار، پێشتر باسمان کرد وشەی ﴿مَآءً﴾، هەموو حاڵەتەکانی ئاو دەگرێتەوە: بەفر و تەرزە و باران و، شەونم و ئاونگ و، هەرچی کە لە سەرێوە دێتە خوار لە تەڕایی، هەمووی دەگرێتەوە.

٢- ﴿فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ﴾، واتە: زەوی دوای ئەوەی کە مردووە، پێی ژیاندۆتەوە، وەك گوتراوە: ئاو و ئاوەدانیی، ئنجا لە ڕاستییدا دیمەنی زیندووبوونەوەی زەوی، بە تایبەت لە کەشی بەهاردا، زۆر جوان بەرجەستە دەبێ، کە دەبینی زەوییەکی قاقڕ و دێمەکاری وشك و برینگ، دوای ئەوەی کە باران لێی دەدا، وردە وردە گیا و گوڵ و ڕووەك و، پاشان دار و درەخت و، ئنجا دوایی زیندەوەران، هەموویان سەردەردێنن و پەیدا دەبن.

٣- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوۡمٍ يَسۡمَعُونَ﴾، واتە: بێگومان لەوەدا نیشانەیەکی جێی سەرنج و مەزن هەیە بۆ کۆمەڵێك ببیستن، یانی: هەر پەیامی خوا ببیستن و گوێ ڕابگرن، بۆیان دەبێتە نیشانە و بەڵگە، ئەگەر زۆریش سەرنجی لێ نەدەن و لێی ورد نەبنەوە.

(الخطيب الإسكافي) لە كتێبەكەی خۆی (دُرَّة التنزيل وَغُرَّة التأويل)دا، دەڵێ: (تَوْبيخٌ لِمَنْ أنْكر البَعْثَ وَاستبْعَدَ الحَياةَ الثَّانية فَكأنَّهُ قِيْلَ لَهُ: إنَّ ذَلِكَ قَبْلَ التَدَبُّرِ مُقَرَّرٌ فِي أوَّلِ العَقْلِ، حَتَّى إنَّ مَنْ يَسْمَعهُ يَعْتَرِفُ بِهِ)[1].

واتە: ئەمە سەرزەنشتە بۆ كەسێ كە نكوولیی كردوە، لە زیندووبوونەوەو، ژیانی دووەمی (واتە: ژیانی ڕۆژی دوایی) بە دوور دانـاوە، وەك ئەوەی پێی گوترا بێ: پێش بیر لێكردنەوە هەر لە سەرەتای عەقڵدا، ئەوە هەیە و هەر كەسێ هەر ببیستێ دانی پێدادێنێ.

خوا ﷻ لەم سوورەتەدا، ئەوە بۆ جاری دووەمە، باسی دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە دەكات، بەڵام ئەوەی كە لە ئایەتەكانی: ژمارە (١٠ و ١١)دا هات، كە لە دەرسەكانی پێشوودا باسمان كرد، بەڵگە هێنانەوە بوو، ئەمەشیان بۆ خستنەڕووی چاكەیە، یانی: ئەویان (إستدلال) بوو و، ئەمەیان (إمتنان)ە، واتە: مەقام و حاڵەتەكان دەگۆڕێن، هەڵبەتە خوا ﷻ جاری وایە دە (١٠) كەڕەتان مەبەستێك دووبارە دەكاتەوە، بەڵام هەر جارە نهێنییەكی دیكەی تێدایە و، حیكمەتێكی دیكەی تێدایەو، هەرگیز دووبارەبوونەوەی بە مانای: (دووبارەبوونەوە)، واتە: كە ئەو قسەیە تەنیا دووبارە بێتەوە وەك هی پێشێ و سوودێكی زیادەی تێدا نەبێ، لە قورئاندا، نیە، جگە لە چەند ڕستە و وشە و تەعبیرێك كە خوا ﷻ بە پێویستی زانیوە: ئەو ڕستە و وشە و تەعبیرانە، لە سوورەتێكدا، یان لە چەند سوورەتێكدا، زۆر دووبارە بكاتەوە، بۆ وێنە:

١/ ﴿يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرُهُۥٓۚ ...﴿٦٥﴾﴾، واتە: ئەی گەلەكەم! خوا بپەرستن، جگە لەو پەرستراوێكی دیكەتان نیە، ئەمە زۆر دووبارەبۆتەوە لە سوورەتی (الأعراف)دا، چەند جارێك و، لە سوورەتی (هود)یش دا، چەند جارێك.

٢/ یان: ﴿فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾﴾، كە لە سوورەتی (الرحمن)دا سی و یەك (٣١) جار دووبارە بۆتەوە.

چونكە خوا ﷻ كۆمەڵێك لە نیعمەتەكانی خۆی لە دنیا و دواڕۆژدا دەخاتەڕوو، پاشان جند و ئینسان دەدوێنێ، بۆیە (٣١) جار ئەوە دووبارە دەكاتەوە.

٣/ یان لە سوورەتی (المرسلات)دا خوا دە (١٠) جاران ڕستەیەك دووبارە دەكاتەوە، ﴿وَيۡلٞ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾﴾.

---

(١) ص ١٨٩.

٤/ یان لە سوورەتی (القمر)دا ﴿ وَلَقَدۡ يَسَّرۡنَا ٱلۡقُرۡءَانَ لِلذِّكۡرِ فَهَلۡ مِن مُّدَّكِرٖ ١٧ ﴾، چوارجاران دووبارە دەكاتەوە، كەواتە: جگە لە هەندێ ڕستەی دیارییكراو، كە حیكمەتی خوا ﷻ وایخواستوە، وەك خۆیان كتومت، دووبارە ببنەوە، بەڵام ئەوەی دیكە هەرچی لە قورئاندا دووبارە بۆتەوە، بێگومان هەمووی بە شێوەیەكی دیكەیەو، وەك گوتم: هیچی ئەوە نیە كە حیكمەتێكی لە پشتەوە نەبێ، هەڵبەتە ئەو ڕستە قورئانییانەش كە لە سوورەتەكانی (الرحمن) و (القمر)و (المرسلات)دا دووبارە بوونەوە، لەبەرئەوەیە كە كەش و هەوای سوورەتەكەو، باس و بابەتەكانی وایانخواستوە.

مەسەلەی دووەم:

لـە ئـاژەڵان و ئـەو شـیرە زوڵاڵ و جوانـەی کـە لـە نێـوان تڵـت و خوێنـدا دێتـە دەرێ، پەندێـکی گەورەتـان بـۆ هەیـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِي ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٖ وَدَمٖ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

دوایی باسێکی تایبەت دەربارەی شیرو، پێکهاتەکانی و، سوودەکانی دەکەین:

١- ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِي ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ﴾، هەروەها بۆ ئێوە لە ئاژەڵاندا پەندێك هەیە، واتە: دەرس و پەندێکی گەورە هەیە، کە بەدیهێنەر و پەروەردگاری خۆتان و ئاژەڵەکانی پێ بناسن و، پەندێکی گەورە هەیە کە بتانگەیەنێتە ئەو ڕاستییەی کە خوا ﷻ لەگەڵ ئێوەدا چەندە بە کەڕەم و لوتفە و، چەندە بەخشندە و بەخشەرە!

وشـەی (ٱلْأَنْعَٰمِ): (**إسـم جمـعٍ للبقـرة والإبـل والغنـم والمعزِ**)، وشـەی (ٱلْأَنْعَٰمِ) نـاوی کۆیـە بـۆ ڕەشـەوڵاخ و حوشـتر و مـەڕ و بـزن.

٢- ﴿ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ ﴾، لەوەی لە نێو سکیدایە بە ئێوەی دەخۆینەوە، کە بێگومان مەبەستی پێ شیرەکەیە، چونکە خوا ﷻ دوایی بۆخۆی ڕوونی دەکاتەوە.

وشەی (**بُطون**): (**جمع بطن، إسم للجوف الحاوي للجهاز الهضمي وغيره**)، (**بُطون**) کۆی (**بطن**)ە، (**بطن**) واتە: سك، زگ، ورگ، کە هەر کام لە کۆئەندامی هەرس و، کۆئەندامەکانی دیکە دەگرێتەخۆ.

٣- ﴿ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٖ وَدَمٖ ﴾، (**فَرث**): ئەو خواردنەیە کە هەزم کراوەو، لە ڕیخۆڵەکاندا ماوەتەوە، هەر کاتێك خرایەدەر، پێی دەگوترێ پاشەڕۆك، بە نسبەت ئاژەڵەوە، ئنجا بە پێی جۆری ئاژەڵەکان ناوەکەی دەگۆڕێ، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی (رَوث)ی پێ دەڵێن، (روث) واتە: پاشەڕۆکی ئاژەڵ، بەڵام تاکو لە نێو ڕیخۆڵەکانی دایە (فرث)ی پێ دەڵین، واتە: (تڵت) یان پاشەڕۆکی خواردنی هەرسکراو، ئنجا هی ڕەشەوڵاخ، بە کوردیی (ڕیخ)ی پێ دەڵێین و، هی مەڕ و بزن (قشپل) یان

(پشقل)ی یان (شیاکە)ی پێ دەگوترێ، بە نسبەت حوشتریشەوە هەر (قشپل) و (شیاکە)ی پێ دەگوترێ، بەڵام وڵاخی یەکسم و گوێدرێژ و ئێستر و ئەوانە، (تەرس)ی پێ دەگوترێ.

٤- لە نێوان ئەو تڵت و پاشماوەی ئاڵفی هەرسکراوو، خوێندا، پێتان دەخۆینەوە: ﴿ لَّبَنًا خَالِصًا ﴾، شیرێکی ساغ بووەوە، شارەزایانی زمان گوتوویانە: (خالص) وەك (صافي) وایە، بەس (صافي) ئەوەیە کە هەر لە ئەسڵدا صاف بوو بێت و، هیچی لەگەڵدا نەبوو بێت، بەڵام (خالص) ئەوەیە کە شتی دیکەی لەگەڵدا بوو بێت و دوایی لێی جیاکرابێتەوە، واتە: (شوائب) و خڵتەی لەگەڵدا بوو بێت، بەڵام دوایی لێی جیاکرابنەوە و، ساغ کرابێتەوە، واتە: ساغکراوە.

٥- ﴿ سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾، (سائغ) واتە: بە ئاسانیی لە گەروو چووەوە خوار، بۆ خۆرەوانی، (السائغ: السهل المرور في الحلق)، ئەوەی کە بە ئاسانیی لە گەروو دەچێتە خوار.

پێش ئەوەی بێینە سەر باسێکی زانستی دەربارەی شیر، با سەرنجی ئەم دوو ئایەتە بدەین و پێکەوە بەراوردێکیان بکەین:

أ) لێرە لە سوورەتی (النحل)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ ﴾ واتە: لەوەی لە سکیاندایە، بەڵام ڕاناوی نێرینەی بۆ بەکارهێناون: ﴿ مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ ﴾.

ب) بەڵام لە سوورەتی (المؤمنون)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِي ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾ ئنجا بۆچی لێرە لە سوورەتی (النحل)دا ڕاناوی نێرینە بەکارهاتوە و، لەوێ لە سوورەتی (المؤمنون)دا ڕاناوی مێینە ؟!

(الخطيب الإسكافي) خوا پاداشتی بداتەوە، لە کتێبەکەی خۆی (درة التنزيل وغرة التأويل)[1] دا، ڕوون کردنەوەیەکی جوان لەوبارەوە دەدات، کە من دەقە عەرەبییەکەشی دەخوێنمەوە، دەڵێ: (إن الأنعام في سورة النحل، وإن أُطلق لَفْظُ الجمع ، فإن المراد به بعضها، ألا ترى أن الدرّ لا يكون لجميعها، وأن اللّبن لبعضِ إناثها، فكأنه قال: وإن لكم في بعض الأنعام لعبرة نسقيكم مما في بطونه، ولهذا ذهب من ذهب إلى أنه رَدٌّ إلى النَّعم ، لأنه يؤدي ما تؤديه الأنعام في المعنى، وليس كذلك ذكرها في السورة المؤمنين ، لأنه قال: ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِي ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾، فأخبر عن النَّعَمِ التي في أصناف النعم إناثها وذكورها، فلم يحتمل أن يراد بها فيه البَعْضُ كما كان في الأول).

---

(١) ص (١٨٩- ١٩٠).

منیش قسەکانی مانا دەکەم بەڵام بە تۆزێك ڕوونکردنەوەی خۆشمەوە:

واتە: وشەی (**الأنعام**) کە لە سوورەتی (**النحل**)دا بەکارهاتوە، هەرچەندە بە ڕەهایی بەکارهاتوە، بەڵام مەبەست پێی هەندێکیانە، چونکە بەڵێ باسی ئاژەڵانی کردوە، بەڵام دوایی باسی شیری ئاژەڵانی کردوە، شیری ئاژەڵەکانیش لە هەموویان دا نیە، واتە: لە نێرەکانیان دا نیەو تەنیا لە مێیەکانیان دایە، وەك ئەوەی خوا فەرموویێتی: لە هەندێك لە ئاژەڵاندا، پەند هەیە بۆ ئێوە، لەوەی کە لە سکیدایە شیر بە ئێوە دەنۆشین، هەر بۆیە هەندێکیان گوتوویانە: ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ (**نَعَمْ**) چونکە هەمان وشەی (**أنعام**) لە مانادا دەگەیەنێ، وشەی (**نَعَمْ**)یش (**مذکر**)ە، بۆیە لە سوورەتی (**النحل**)دا: بە نێرینە (**مذکر**) هێناویەتی: لەبەر ئەوەی مەبەست پێی (**نَعَمْ**)ە.

بەڵام لە سوورەتی (**المؤمنین**)دا، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: لە ئاژەڵاندا پەندێك هەیە بۆ ئێوە، لەوەی کە لە سکیاندا هەیە، بە ئێوەی دەنۆشین، ئیدی باسی شیری نەکردوە، (سوود گەلێکی زۆریان تێدایە بۆ ئێوەو، لێیان دەخۆن و، لەسەر پشتی ئەوان و لەسەر پشتی کەشتیش ئێوە هەڵدەگیرێن)، لێرەدا باسی ئەو چاکانەی کردوە، کە لە جۆرەکانی ئاژەڵاندا هەیە، چ مێینەکانیان چ نێرینەکانیان، بۆیە ئەگەری ئەوە نیە کە تەنیا مەبەستی پێ هەندێکیان بوو بێت، کە مێینەکانن و شیرمان پێ دەدەن٪

{وەك لە سوورەتی (**النحل**)دا هاتوە، بەڵکو مەبەستی پێ کۆی ئاژەڵەکانە، بە نێر و مێیانەوە، چونکە ئەو سوود گەلەی کە باسی کردن، بە تایبەت بارهەڵگرتن لەسەر پشتیان، زیاتر بۆ حوشتری نێر، پاشان بۆ گا و کەڵ، کە لە هەندێك شوێنان شتیان لەسەر بار دەکەن، دەگونجێ}.

پوختەی قسان:

بۆیە خوا ﷻ لە (**النحل**)دا، ڕاناوی نێری بەکارهێناوە، چونکە ئەو شیرە لە هەندێك لە ئاژەڵاندایە، ئنجا ڕاناوەکە دەچێتەوە بۆ هەندێك (**بعض**)، کە ئەویش ڕاناوی نێرینەی بۆ بەکاردەهێنرێ، بەڵام لە سوورەتی (**المؤمنون**)دا - ڕاناوەکە (**ها**) لە (**بطونها**) دا - بۆ هەمووشیان دەچێتەوەو، هەمووشیان کۆ (**جمع**)یە و ڕاناوی مێینەی بۆ بەکاردێ.

کورتە باسێک لەبارەی شیری ئاژەڵەوە

بەڕێـــزان:

بە ڕاستیی خوا ﷻ ئەو نیعمەتانەی کە بۆی خوڵقاندووین، جێی خۆیەتی هەموویان هەڵوەستەی زۆریان لە بەرانبەردا بکەین، بۆیە هەر کامێك لەوانە، بە تایبەتی لەم سوورەتەی (**النحل**)دا، کە خوا ﷻ باسی زۆر لە نیعمەتەکانی خۆی تێدا کردوە - هەڵوەستەی لە بەرانبەردا دەکەین، وەك لە ڕابردوودا باسی زەیتوونمان کرد، ئێستاش باسی شیر دەکەین، دیارە ماستیش هەر لقێکە لە شیر، هەروەها پەنیریش، بەڵام لێرەدا بە تایبەتی باسی شیر و ماست دەکەین، دواتر باسی خورماش دەکەین پێکهاتەکانی و سوودەکانی، دوایی باسی ترێ دەکەین، پاشان باسی هەنگ و هەنگوین دەکەین، چونکە ئەو چاکەو نیعمەتانەی خوا **عز وجل** جێی خۆیەتی لێکۆڵینەوەی وردیان لەبارەوە بکەین، تاکو بزانین خوا ﷻ چی بۆ خوڵقاندووین؟ چونکە بێگومان ئێمە تاکو لەو چاکە و نیعمەتانەی خوا، وردتر بینەوە و باشتر سەرنجیان بدەین، خاوەنەکەیان باشتر دەناسین، چونکە خوا ﷻ، سیفەتە بەرزەکانی و ناوە هەرە چاکەکانی، لە لاپەڕەی دروستکراوەکانیدا تەجەللا دەکەن، وەك کاتی خۆی لە شیعرێکدا گوتوومە:

سروشت ئاوێنەی تەجەللایی خوایە
باش سەرنجی بدە بزانە چی تیایە
لە ڕێی کرەوە کردگار دەناسرێت
سروشت کرێکە کردگاری خوایە

خوا پشتیوان بێ لە سێ تەوەردا: ئەم کورتە باسە گرنگە پێشکەش دەکەین:

١/ تەوەری یەکەم: شیر.

٢/ تەوەری دووەم: ماست.

٣/ تەوەری سێیەم: چەند زانیارییەك لەبارەی ئاژەڵە شیردەرەکان و بەرهەمەکەیانەوە.

تەوەری یەکەم: شـــیـر

یەك: پێنــاسە:

شـیر بـە عەرەبـی (حَلِيب، لَبَنْ)و، بـە ئینگلیزیـی (milk)ی پێدەڵێـن، ئـاوا پێناسـە کـراوە: **(الحليـب: سـائل أبيـض اللـون أو ضـارِبٌ عـلى الإصفِـرارِ تُفْـرِزهُ الغُـدَّة الثديـة للإنـاث ذوات الثـدي لِتَغْذيـة صغَارهـا)**، ئەمـە پێناسـەیەکی سـادەی لەگـەڵ واقیعـدا پـڕ بـە پێسـتە.

واتە: شیر: شلەمەنییەکی ڕەنگ سپییە، بەرەو لای زەردیی دا دەچێ، ڕژێنە مەمکییەکانی (بۆ ئافرەت مەمك و بۆ ئاژەڵ دەگوترێت گوان) مێینەکان دەریدەدەن، ئەو مێینانەی کە خاوەن گوانن بۆ خۆراك پێدانی بەچکەکانی خۆیان.

ئنجـا شـیر ماددەیـەکی خۆراکیـی خـاوەن زۆر تایبەتمەندییـە، چونکـە هەموو ئـەو توخمانەی کـە بـە سـوودن بـۆ جەسـتە، دەیانگرێتـە خـۆی و، خواردنێـکی تێـر و تـەواوە، بـە تایبـەت بـۆ منـداڵانی شـیرە خـۆرە و، بـۆ بەچکـەی ئـاژەڵان، بـەڵام لـە حاڵێکـدا کـە ئـەو شـیرە بەرهەمـی دایکانێـك بـێ، (چ بـە نسـبەت مرۆڤـەوە و، چ بـە نسـبەت ئاژەڵانـەوە) مێینانێـك بـێ، کـە هـەم خۆیـان سـاغ بـن و، هـەم خواردنێکـی تەندروستیشـیان خواردبێـت.

دوو: پێکهاتەکانی شیر:

هـەر کام لـە: (وزە و پرۆتیـن و چەوریـی و توخمـە کانزاییـەکان و ڤیتامینـەکان) کـە ئەمانـە هەموویـان شـتی بنەڕەتییـن و پێکهاتـەی بنەڕەتییـن لـە خـۆراکی مرۆڤـداو، لـە بەچکـەی ئاژەڵانـدا، ئەوانـە هەموویـان بـە ئەندازەیـەکی بـاش و هاوسـەنگ، لـە شـیردا هەن، با تەماشـای ئـەم خشـتەیە بکەیـن:

کـە ئـەو سـەرچاوەیەی لێـم هێنـاوە، زیاتـری هێنـاون بـەڵام مـن ئـەو حـەوت جـۆرەم لـێ وەرگرتـوون:

١) شیری مرۆڤ.

٢) شیری ڕەشەوڵاخ (واتە: مانگا).

٣) شیری بزن.

٤) شیری مەڕ.

٥) شیری گامێش.

٦) شیری حوشتری مێ.

٧) شیری ماین (واتە: وڵاخەبەرزە).

یەکەم: شیری مرۆڤ: (شیری ئافرەت) پێکهاتەکانی بەم شێوەیەن: (٨٧،٥٪) ئاوە، (٣،٧٪) چەورییە، (٦،٣٪) لاکتۆزە، (٢،٠١٪) پڕۆتینە، (٣٠٪) خوێیە کانزاییەکانە.

دووەم: شیری مانگا: یان ڕەشەوڵاخ: (٨٧،٦٪) ئاوە، (٣،٧٪) چەورییە، (٥٪) لاکتۆزە، (٣،٤٪) پڕۆتینە، (٧،٢٪) خوێیە کانزاییەکانە.

سێیەم: شیری بزن: (٨٦،٧٪) ئاوە، (٤،٧٪) چەورییە، (٤،٧٪) لاکتۆزە، (٣،٧٪) پڕۆتینە، (١٥٪) خوێیە کانزاییەکانە.

چوارەم: شیری مەڕ: (٨٠،٧٪) ئاوە، (٧،٨٪) چەورییە، (٤،١٧٪) لاکتۆزە، (١٠٪) پڕۆتینە، (٩٣٪) خوێیە کانزاییەکانە.

پێنجەم: شیری گامێش: (٨٢،١٦٪) ئاوە، (٧،٥١٪) چەورییە، (٤،٧٧٪) لاکتۆزە، (٤،٧٢٪) پڕۆتینە، (٨،٤٪) خوێیە کانزاییەکانە.

شەشەم: شیری حوشتر (**ناقة**) مێینەی حوشتر: (٨٧،١٣٪) ئاوە، (٥،٣٨٪) چەورییە، (٥،٣٩٪) لاکتۆزە، (٣،٨٧٪) پڕۆتینە، (٧،٤٪) خوێیە کانزاییەکانە.

حەوتەم: شیری ماین (وڵاخە بەرزە): (٩٠،٥٨٪) ئاوە، (١،١٤٪) چەورییە، (٥،٨٧٪) لاکتۆزە، (٢،٥٪) پڕۆتینە، (٣،٦٪) خوێیە کانزاییەکانە.

سێ: ئەندازەی بەرهەمی شیر:

سەرژمێرییەکانی ڕێکخراوی خواردن و کشتوکاڵ (**FAO**) بۆ ساڵی (٢٠٠١) زایینی، ئاماژەی بەوە داوە، کە بەرهەمی جیهانیی لە شیر گەیشتوەتە: (٥٨٣،٣٠٠،٠٠٠) تەن بۆ ئەو ساڵە، کە دیارە ئەویش:

١/ (٤٩٣،٨ ٪) هی مانگا بووە.

٢/ (٦٩،٢ ٪) هی گامێش بووە.

٣/ (٧،٨ ٪) هی مەڕ بووە.

٤/ (١٢،٥ ٪) هی بزن بووە.

ئنجا کۆی بەرهەمی شیری تێکڕای وڵاتانی عەرەبی هەمووی: (١٨،١٠٠،٠٠٠) ملیۆن تەن بووە، کە دەکاتە (٣،١ ٪) لە تێکڕای بەرهەمی جیهانیی[1].

تەوەری دووەم: ماست

ئنجا با باسێکی ماستیش بکەین، هەڵبەتە خوا ﷻ بەس باسی شیری کردوە، بەڵام دوایی شیر، زۆر بەرهەمی دیکەی لێ دروست دەکرێن بەتایبەت ماست و پەنیر.

یەك: پێناسە:

ماست کە بە زمانی عەرەبیی (لبن رائب) و (خاثر)یشی پێدەگوترێ، ئاوا پێناسە کراوە: (**هو الحَلِيب المُتخَثِّر أو المُتجَبِّن، بفعل نوعين من بكتريا حمض اللبن**)، واتە: شیر کە مەیوە و هەوێن کراوە، یاخود کراوەتە پەنیر، بەهۆی دوو جۆرە بەکتریای ترشەڵۆکی ماستەوە.

ئنجا ماست بە کۆنترین ئەو شتانە دەگوترێ کە مرۆڤ هەزاران ساڵە پەی پێبردوە، بێگومان ماست لە شیری مانگا و، مەڕ و، بزن و، گامێش و، جارجاریش لە شیری حوشتر و، ماینیش دروست دەکرێ.

دوو: پێکهاتەی ماست:

ماست: کۆمەڵێك لە ڤیتامینە هەرە باشەکانی گرتوونە خۆی، ڤیتامینەکانی: (**d،c،b،a**)، هەروەها ئەم پێکهاتانەشی هەن:

١) ڕێژەی (٨٢،٥٪) ئاوە.

---

(١) الموسوعة العربية، ج ٨، ص (٥٠٥ و ٥٠٧).

٢) (٤،٤٪) پرۆتینه.

٣) (٦،٧٪) لاکتۆزه (کە شەکری شیری پێ دەگوترێ).

٤) (٥،٧٪) چەورییه.

٥) (٠،٤٪) ترشەڵۆکی شیره.

٦) (٠،٥٪) خوێیە ئەندامییە کانزاییەکانه.

سێ: تایبەتمەندییەکانی ماست چین ؟

ماست چوار تایبەتمەندیی هەن:

یەك: ماست ئاسانترە بۆ هەرسکران، لەو شیرەی کە لێی دروستکراوە، ئەویش لەبەرئەوەی پێکهاتە ئاڵۆزەکانی شیری شیکردۆتەوە، بۆ هەندێ پێکهاتەی سادەتر، ئەوەش وایکردوە کە لە بەها خۆراکییەکەی زیاد بکات.

دوو: شیرە هەوێن بووەکان، کە دەکرێنە ماست یان پەنیر، لە شیر دەوڵەمەندترن، لە کۆمەڵەی ڤیتامینەکانی (B)، چونکە بەکتریای ترشەڵۆکی شیر، دەبێتە هۆی دروستکردنی ئەویش لە ماستدا هەیە.

سێ: بەکارهێنانی ماست، دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ڕێژەی ترشی (PH) لە کۆئەندامی هەرسدا، کە ئەویش هاوکاریی مژینی کالیسیۆم دەکات، هەروەها لە چالاکی بەکتریای بۆگەن بوون (تَعفُن) کەم دەکاتەوە، چونکە هەندێك ماددەی تێدایە کە لە شوێنەوارە زیان بەخشەکانی ئەو میکرۆبانەی کە لە نێو ڕیخۆڵەکاندا هەن، کەم دەکاتەوە.

چوار: بەکارهێنانی ماست:

١ - جەستە نەرم دەکاتەوە.

٢ - یارمەتیی دەدات بۆ هەرسکردن.

٣ - جۆرێك لە گورج و گۆڵیی پێدەبەخشێ، بەتایبەت لە کەشی هاویندا.

٤ - دەبێتە ڕێگر لەوە کە لە نێو گەدەدا ترشان دروست ببێ.

٥ - ڕێگرە کە گازەکان دروست بن، کە دەبنە هۆی ژەهراویی (**تسمُّم**) بوونی جەستە.

٦ - هەروەها بەکارهێنانی ماست نیشانەکانی پیریی دوادەخات، کە لە بێهێزیی و لە ڕەق بوونی دەمارەکان و، لە وشکبوونەوەیاندا بەرجەستە دەبێت.

٧ - ماست هاوکاریی دەکات بۆ تواندنەوەی ئەو لمەی کە لە کۆئەندامی میزدا هەیە.

٨ - ڕێگاش دەگرێت لە دروست بوونی بەردی گورچیلە.

٩ - هۆکارە بۆ ئەوە کە ددانەکان سپی بن.

١٠- هەروەها یارمەتی ئەوەش دەدات کە گورچیلە و کۆئەندامی میز و میزەڕۆ، میزەکەیان فڕێ بدەنە دەرێ[١].

تەوەری سێیەم: چەند زانیارییەک لەبارەی ئاژەڵە شیردەرەکان و بەرهەمەکانیانەوە

١/ چ مانگا، چ مەڕ، چ بزن، چ وشتر، تاکو شیر دروست دەکات، دەبێ: (٣٠٠ - ٥٠٠) لیتر خوێن بەکاربێنێ، ئنجا (١) لیتر شیری دەستدەکەوێ، چونکە ئەو خواردنە کە هەرس دەکرێ، دەبێتە خوێن، دوایی خوێنەکە جارێکی دیکە دەبێتەوە بە شیر، واتە: بەگشتی لە (٤٠٠/١) لیتر (یەك لەسەر چوارسەدی خوێن) دەبێتە شیر.

٢/ بە نسبەت مانگاوە: (ئەوە لە بارەی باسی مانگاوە هاتوە، ئەگەرنا ئیحتیمالی هەیە ئاژەڵە مێیینەکانی دیکەش هەر بەو شێوەیە بن)، هەفتەی یەکەمی کە گۆلك (بەچکە)ی دەبێ، گوانەکانی شیر بەرهەم ناهێنن، بەڵکو ماددەیەکی زەردی لینج بەرهەم دێنن، کە جۆرێك لە تاڵایی تێدایە، کە بە عەرەبی (اللِّبأ)ی پێ دەگوترێ و بە کوردیی (فرۆ)ی پێ دەڵێن، ئنجا ئەو ماددەیە ئەندازەیەکی زۆر لەو شتانەی تێدا هەیە کە بەرهەڵستیی نەخۆشیی و میکرۆبەکان بەو گۆلکە دەدات، هەروەها کۆمەڵێك ماددەی چەوری تێدا هەیە زۆر چڕ، دیسان کۆمەڵێك ماددەی پرۆتینی تێدایە، تاکو ببێتە خۆراکێکی چڕ و، هەروەها لە هەمان کاتدا پارێزەریش بۆ ئەو گۆلکە لە یەکەمین قۆناغی تەمەنیدا، کە تازە وا گوانی دایکی دەمژێت، ئنجا دوای ئەو ماوەیە، {واتە: لە (٦ - ١٠) ڕۆژ}، ئنجا گوانی ئەو مانگایە دەگەڕێتەوە سەر حاڵەتی دروستکردنی شیری ئاسایی[٢].

---

(١) الموسوعة العربية، ج ١٦، ص (٨٨٥ - ٨٨٦).

(٢) تفسير النابلسي، ج ٥، ص (١٣٨ - ١٣٩).

٣/ هەروەها شیر لە (٩١٪) ئاوە، {پێشتر باسمان کرد کە (**الموسوعة العربية**) بە ئەندازەیەکی کەمتری هێناوە، لەوانەیە ئەو هاوکۆ(**مُعَدَّل**)ی موعەددەلی هەمووی لێك دابێتەوە}.

٤/ لە شیردا کۆمەڵێك ماددەی چەور هەن و، کۆمەڵێك ماددەی شیرینیی و، پێنج جۆرە پڕۆتین هەن و، چەند جۆرە کانزایەك هەن، لە پێش هەموویانەوە: کالیسیۆم و فۆسفۆرو، چەند جۆرە ڤیتامینێك هەن، بەتایبەتی (D ،C ،B ،A)، هەروەها چەند غازێکی تواوەش هەن، وەك کاربۆن و ئۆکسجین و ئازووت.

٥/ ئنجا زۆر جێی سەرنجە! کە: تاکە خۆراکێك ئینسان بتوانێت بەهۆیەوە بژی و تەنیا بەوی ئیکتیفا بکات، بریتیە لە شیر، کە مرۆڤ دەتوانێت هەموو ژیانی خۆی لەسەر شیر بەسەربەرێ، چونکە هەموو جۆرە کانزایە پێویستەکان و، هەموو جۆرە ماددە بنەڕەتییەکانی (پڕۆتینیی و چەوریی و ڤیتامینەکان و کانزا و شێوە کانزاییەکانی گرتوونە خۆی)، مانگایەك بەگشتی دەتوانێ ڕۆژانە چل (٤٠) لیتر شیر بەرهەم بێنێت، لە حاڵێکدا کە بەچکەکەی تەنها پێویستیی بە دوو (٢) لیتر دەکات، واتە: سی و هەشت (٣٨) لیتری زیادە بەرهەم دێنێت بۆ ئێمە.

٦/ ئنجا جێی سەرسوڕمانە! کە ئەو ئاژەڵانە (مانگا و مەڕ و بزن و حوشتر و ماین) کاتێك ئاڵف و گیا و گۆڵ و لەوەڕ دەخۆن، دوایی دەبێتە شیر، زۆر جێی سەرنجە! چ کارگەیەکە خوا ﷻ لەوێدا دایناوە ؟

هەر بۆیەشە خوا ﷻ ئاماژەی پێداوە کە دەفەرموێ: ﴿ مِنۢ بَيۡنِ فَرۡثٖ وَدَمٖ ﴾ واتە: لە نێوان خواردنێکی هەرسکراو و، خوێندا، ئەو شیرەتان دەستدەکەوێ، دوایی خواردنە هەرس کراوەکە دەبێتە خوێن و، پاشان خوێنەکە - وەك گوتمان - لە هەر چوارسەد (٤٠٠) لیتر خوێن، لیترێکیان دەبێتە شیر، کەواتە: کارێکی زۆر دەکرێ لە نێو جەستەی ئەو ئاژەڵە مێینانەدا، تاکو شیر بۆ ئێمە بەرهەم دێت.

٧/ ئنجا ئەگەر تەماشا بکەین: ئەو شیرە نە ئەوەیە کە ڕەنگی پاشەڕۆکی ئاژەڵەکەی هەبێ، کە ڕەشە یاخود بۆرە، کە دوایی وەك ڕیخ و قشپل و شیاکە، لێی جیا دەبێتەوە، نە ڕەنگی خوێنەکەشی هەیە، کە سوورە، بەڵکو ڕەنگێکی سپی جوان، بەڵێ زەرد باوە، بەڵام زۆر جیایە هەم لە پاشەڕۆك (فرث) خواردنە هەرسکراوەکە و، هەم لە خوێن (دَمْ)ەکەش، با لەوبارەوەش ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ بێنین:

{عَنِ ابْـنِ عَبـاسٍ رَضِيَ اللَّـهُ عنهُمُا، قَـالَ قَـالَ رَسُـول اللَّـه ﷺ: إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُـمْ طَعَامًـا فَلْيَقُـلِ: أَللَّهُـمَّ بـارِكْ لَنـا فِيـهِ، وَأَطْعِمْنـا خَـيْرَاً مِنْـهُ، وَإِذَا سُـقِيَ لَبَنـاً، فَلْيَقُـلْ: أَللَّهُـمَّ بـارِكْ لَنـا فِيـهِ، وَزِدْنـا مِنْـهُ، فَإِنَّـهُ لَيْـسَ شَيْءٌ يُجْـزِئُ مِـنَ الطَّعَـامِ وَالـشَّرَابِ إِلاَّ اللَّـبَنُ} (أَخْرَجَـهُ أَبُـو دَاوُدَ: ٣٧٣٠، وَحَسَّـنَهُ الألبـاني).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبـاس خـوا لـە خـۆی و بابـی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: یەکێـك لـە ئێـوە ئەگـەر خواردنێـکی خـوارد، بـا بڵـێ: ئـەی خوایـە! پێزمـان بـۆی تێبخـەو، باشـتر لەوەمـان پێبـدە، بـەڵام ئەگـەر شـیری پێـدرا بیخواتـەوە، بـا بڵـێ: خوایـە! پێزمـان بـۆی تێبخـەو، بۆمـان زیـاد بکـە لێـی، (بـا نەڵـێ لـەوە باشـترمان پێبـدە)، چونکـە هیـچ شـتێك کەلێنـی خـواردن و خواردنـەوە هەمـووی ناگرێـت، جگـە لـە شـیر.

مەسەلەی سێیەم:

هەروەها لە میوەی درەختی خورما و مێو، شەڕاب و بژیوێکی باش وەدەست دێنن، لەوەشدا نیشانەیەکی مەزن هەیە بۆ کەسانێك کە بفامن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ٦٧﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا[1]:

١- ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ﴾، هەروەها لە میوەکانی دارخورمایەکان.

(النخل: للواحد والجمع، والجمع: نخيل)، **(نَخْل)** بۆ تاك و بۆ كۆش دێ، بەڵام ئەگەر بتەوێ هەر كۆ بكرێتەوە دەڵێی: **(نخيل)**، دیارە **(نخلة)**ش بۆ درەختی خورمایە، بەڵام لە جۆری مێ، چونكە درەختی خورما، وەك هەموو ڕووەكەكانی دیكە نێر و مێی هەیە، بەڵام هی درەختی خورما، دیارە ئاشكراترە، دەبێ تۆوی نێرەكە بەرنە سەر مێیەكە، ئنجا بەردەگرێ.

٢- ﴿وَٱلۡأَعۡنَٰبِ﴾، هەروەها (میوەو بەری) دار ترێیەكان، واتە: مێوەكان، **(العنب: ثمرة الكرْم، والكرْمُ نفسه)**، **(كَرْم)** واتە: مێو، كە **(عِنَبْ)** هەم بە میوەی مێو دەگوترێ و، هەم بە خودی مێوەكەش دەگوترێ، **(الواحدة: عِنبة وجمعه: أعناب)** تاكی مێو **(عِنَبة)**ە و كۆیەكەشی **(أعناب)**ە.

٣- خوا دەفەرموێ: لە میوەی دارخورما و لە میوەی مێوەكان: ﴿تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا﴾، ئێوە ماددەیەكی سەرخۆشكەرو، بژیوێكی باش دروستدەكەن، چ لە میوەی خورما و، چ لە میوەی مێو، **(السَّكَر: إسم لما يكون منه السُّكْر)**، **(سَكَر)** ناوە بۆ ئەوەی ماددەی سەرخۆشكەری لێ دروست بكرێت، واتە: شەڕاب و مەی.

٤- ﴿وَرِزۡقًا حَسَنًا﴾، هەروەها بژیوێكی باش، **(الرزق: العطاء الجاري، النصيب، ما يصل إلى الجوف...)**، (رزق) بە بژیوێكی بەردەوام و، بە پشك و بەش دەگوترێ و، بەو خۆراكەش كە دەچێتە نێو گەدەوە.

---

(١) دواتریش (كورتە باسێك) دەكەین دەربارەی خورما و پێكهاتەكانی و سوودەكانی و، هەروەها كورتە باسێك دەربارەی مێو و ترێ و پێكهاتەكانی و سوودەكانی، دەكەین.

بەڵام کە خوا دەفەرموێ: بژیوێکی باش، ئەوە دواتر ڕوونی دەکەینەوە، کە بۆچی دەفەرموێ: بژیوی باش، لە بەرانبەر ماددەی سەرخۆشکەردا؟ هەڵبەتە بژیوە باشەکە دەگونجێ زۆر شت بێ، بەڵام ئەوەی کە بۆ ئێمەی گەلی کورد دیارە: دۆشاوە، سرکەیە، مێوژە، باسووقە، سجووقە، مورەببایەو ... زۆر شتی دیکەش کە مرۆڤ، هەم لە خورما، هەم لە ترێ دروستی دەکات.

٥- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوۡمٍ يَعۡقِلُونَ ﴾ بێگومان لەوەدا نیشانەیەکی مەزن و جێی سەرنج هەیە، بۆ کۆمەڵێك کە بفامن.

هەم لە میوە و بەرهەمی دارخورما و دارمێوداو، هەم لە شیری ئاژەڵانیشدا، چونکە ئەمە بۆ هەردووکیان دەچێتەوە، دیارە دەرككردنی حیکمەتی ئەو شتانەش، پێویستیی بە تێفکرین و بەکارهێنانی عەقڵ دەکات، ئەگەرنا لە سەرەتاوە دیار نیە و دەبێ تۆزێ سەرنج بدەی و وردبییەوە، بۆیە خوا ﷻ بۆ ئەمەیان (يَعۡقِلُونَ)ی بەکارهێناوە، بەڵام بە نسبەت دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە: (يَسۡمَعُونَ)ی بەکارهێناوە، چونکە هەر کەسێك هەر تەماشا بکات و، گوێ بگرێ و، گوێ هەڵخات بۆ وەحیی و پەیامی خوا، بە سەرەتا عەقڵییەکان دەزانێ: کە خوایەکی میهرەبانی بەخشندە و بەخشەر، ئەو کارەی بۆ کردوە.

بەڵام بە نسبەت شیری ئاژەڵان و، خورما و ترێ و، ئەو بەرهەمانەی کە لەوانەوە دروست دەکرێن، مرۆڤ پێویستیی بەوە هەیە عەقڵ و بیر و هۆشی خۆی تێدا بەکاربهێنێ، ئنجا دەرکی حیکمەت و فەلسەفەکەیان دەکات.

هەڵبەتە - وەك باسمان کرد - ، ئێمە دوایی (کورتە باسێك) دەربارەی خورما، هەروەها (کورتە باسێك) دەربارەی ترێ، دەکەین، بەڵام پێش ئەوە، پێویستە ئەوە بزانین کە دەفەرموێ: ﴿ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًا ﴾: ماددەیەك کە سەرخۆشکەرە و، بژیوێکی باشیش دروست دەکەن لە بەرهەمی دارخورما و دارمێو، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە ئەو ماددە سەرخۆشکەرە، بژیوێکی باش نیە، چونکە بەراوردی پێکردوە لەگەڵ ﴿ وَرِزۡقًا حَسَنًا ﴾ کەواتە: دیارە ئەوەشیان هەر ڕزقە، بەڵام ڕزقێکی باش نیە.

ئنجا هەندێك لە زانایان ڕەحمەتی خوایان لێبێ، لەبەر هەستیارییان بەرانبەر بە شەڕاب و ماددە سەرخۆشکەرەکان، گوتوویانە: لێرەدا خوا ﷻ مەبەستی لە (سکر) ماددە سەرخۆشکەرەکان و مەی و شەڕاب نیە، چونکە خوا ئەو ماددە سەرخۆشکەرە کە

قەدەغەی کردوە، وەك نیعمەت و چاكەیەك بۆ مرۆڤەكانی باس ناكات، بۆ مسوڵمانانی باس ناكات!

ئەوان وایانزانیوە، ئەم قورئانە تەنیا مسوڵمانانی دواندوون، بەڵام بێخەبەر لەوە كە قورئانێك كە لە مەككە دابەزیوە، ئەسڵەن ڕووی لە بەشەرەكان كردوە بە گشتی، (**یا أیها الإنسان، یا بني آدم، یا أیها الناس**) ڕووی لە مرۆڤەكان كردوە، ئەسڵەن ڕووی لەو مرۆڤانە كردوە، كە جارێ دەستی هیدایەتی خوایان نەگەیشتووەتێ بۆ ئەوەی ئیمان بێنن، بۆیە ئەو كاتەش بەكارهێنانی شەڕاب و مەی شتێكی گرنگ بووە لە ژیانیاندا و، بە نیعمەتێكی گەورەیان زانیوە، ئیدی خوا بۆیە دەفەرموێ: ئەو مادده سەرخۆشكەرەش لەو دوو میوەیە دروست دەكەن، بەڵام بۆ ئەوەی هۆشداریيان بداتێ كە ئەوە شتێكی باش نیە، بەراوردی پێ دەكات لەگەڵ ﴿وَرِزۡقًا حَسَنًا﴾، بژیوێكی باش، كەواتە: ئەوەش هەر بژیوە بەڵام بژیوێكی باش نیە، ئەگەر نا بازرگانی لەسەر بووە و، بەكاریانهێناوە، تەنانەت ئەو كاتە لەسەر مسوڵمانانیش قەدەغە نەكراوە، هەموومان دەزانین كە شەڕاب بە چوار قۆناغ قەدەغە كراوە، دوا ئایەت كە بڕیاری كۆتایی دەربارەی قەدەغە بوونی شەڕاب تێدا هاتۆتەخوار سوورەتی (**المائدة**)یە، كە كاتی خۆی ئێمە لە بەرگی (٤)ی ئەم تەفسیرەدا، (تەفسیری قورئانی بەرز و بە پێز) بە درێژیی باسمان كردوە.

بەڵام گرنگ ئەوەیە بزانین: مەرج نیە كە شەڕاب تەنیا لەو دوو میوەیە دروست بكرێ، بۆچی؟ چونكە عیللەت و هۆكار لە قەدەغە بوونی مەی و شەڕابدا، سەرخۆشكردنە، بێ هۆش بوون و سەرخۆش بوونە، بۆیە ئەو چەند فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین لەوبارەوە:

١) {**كُلُّ شَرَابٍ أَسْكر فَهُوَ حَرَام**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٥٥٨٥، وَمُسْلِم: ٢٠٠١**).

واتە: هەر خواردنەوەیەك كە سەرخۆش بكات، ئەوە قەدەغەیە.

٢) {**كُلُّ مُسْكر خَمْرٌ، وكُلُّ مُسْكر حَرَام**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٢٠٠٣**).

واتە: هەموو سەرخۆشكەرێك بە (خمر) دادەنرێ و، هەموو سەرخۆشكەرێك بە قەدەغە دادەنرێ.

٣) {**مَا أَسْكر كَثِيرُهُ، فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ**} (**أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد: ٣٦٨١، وَابْنُ مَاجَه: ٣٣٩٣، وَالتِّرمِذِيّ: ١٨٦٥، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

واتە: هەر شتێك بە زۆرەكەی سەرخۆش بیت، كەمەكەشی حەرام و قەدەغەیە.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا بە درێژیی باسی ئەوەمان كردوە، بۆیە لێرەدا بە ئەوەندە ئیكتیفا دەكەین، كە بزاندرێ هەرچی مرۆڤ سەرخۆش بكات، چ شلەمەنی بێ، بخورێتەوە و، چ خەست و پەیت، یان ڕەق بێت و، چ بۆن بێ و، چ دەرزی بێ و، چ دووكەڵ بێت، هەموو ئەوانەی كە مرۆڤ سەرخۆش دەكەن، بە قەدەغە دادەنرێن.

کورتە باسێک لەبارەی (خورما)وە

یەکەم: پێناسە:

١/ دارخورما (نخل) بە کۆنترین درەختی بەردار و خاوەن میوە دادەنرێ لە دنیادا، هەمیشە سەوزەو، تەمەنی زۆرە، ئنجا ئەو سەرچاوەیەی کە من لێمەوە هێناوە، (الموسوعة العربية) هەر دەڵێ: تەمەنی زۆرە، بەڵام (د. محمد راتب النابلسي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: شەش هەزار (٦٠٠٠) ساڵ تەمەن دەکات.

٢/ خورما بە هەموو جۆرەکانیەوە بە ژەمێکی تەواو دادەنرێ، چونکە هەموو ئەوەی کە جەستەی مرۆڤ پێویستیەتی، لە توخمە جۆرا و جۆرەکان، لە نێو خورمادا هەیە.

٣/ وشەی (النخيل) لە قورئاندا (٢٦) جار هاتوە، لە (٢٦) ئایەتدا و، لە شازدە (١٦) سوورەتدا، لە سێ هەزار (٣٠٠٠) ساڵ پێش زایینەوە، زانیویانە: خورما موتوربە بکەن، واتە: تۆوی نێرەکەی ببەنە سەر مێیەکەی، بە تایبەت لە وڵاتی میزۆپۆتامیادا، نێوان دوو ڕووبارەکان، کە ئەوە لەسەر ئەو پارچە قوڕانە و ئەو پارچە خەزەفانە (الرقيمات الطينية الخزفية) کە شتیان لەسەر نووسیون دۆزراوەتەوە.

٤/ ژمارەی دارخورما لە جیهاندا بە (١٠٥،٠٠٠،٠٠٠) درەخت مەزەندە کراوە، کە (٦٢،٠٠٠،٠٠٠) لە وڵاتانی عەرەبیی دان، شوێنی ئەسڵی دارخورما، وڵاتانی عەرەبیی بوون.

٥/ (٣٧٪) پانتایی زەوی خورمای هەموو جیهان، لە عێراقەو، لە (٢٦٪) بەرهەمهێنانی خورمای جیهان، لە عێراقە.

دووەم: بەهای خۆراکیی و تەندروستیی خورما (القيمة الغِذَائية والصِحِّية للتمر):

١) خورما زۆر سوود دەگەیەنێ بۆ چارەسەری نەخۆشی کەم خوێنیی (ئەنیمیا)، هەروەها هاوکارە بۆ پەیداکردنی حاڵەتی ئارامیی دەروونیی.

٢) خورما دەوڵەمەندترین میوەیە لە (سكريات)دا، بەتایبەتی: فرەکتۆز و گلوکۆز، کە (٨،٧٪)ی خورما پێکدەهێنن و، زۆر بە ئاسانییش هەزم دەکرێن، کە هەم بە شێوەی فەریکیی دەخورێ، کە پێی دەگوترێ (رُطَبْ)، هەم بە وشکییش دەخورێت.

سێیەم: پێکهاتەی خورماو سوودەکانی:

١) (٢٦،١٣ ٪) ئاوە.

٢) (٨٦،٣ ٪) ماددەی وشکە.

٣) (٩،١ ٪) پڕۆتینە.

٤) (٢،٥ ٪) چەورییە.

٥) خورما بە خەزنە و کانگا (المنجم) دانراوە، چونکە کانزای زۆری تێدا هەن و، لە هەر سەد (١٠٠) گرام لە خورما، تێکڕای ئەو پێداویستییانەی کە جەستە پێویستینی لە ڕۆژدا، دابینیان دەکات، واتە: لە هەر سەد (١٠٠) گرام خورمادا، ئەم ماددانە هەن:

١/ مەگنیسیۆم (١٥٠) میللی گرام.

٢ / مس (٢١) میللی گرام.

٣ / کبریت (گۆگرد) (٦٥) میللی گرام.

٤ / هەروەها نیوەی پێداویستیی لە ئاسن (٢) میللی گرام.

٥ / یەك لەسەر چواری پێداویستیی لە کالیسیۆم، کە دەکاتە (٧٠) میللی گرام.

٦ / پۆتاسیۆم (٧٩٠) میللی گرام.

جگە لە توخمـــەکانـی:

٧ / سۆدیۆم (٩) میللی گرام.

٨ / فۆسفۆر (٧٢) میللی گرام.

٩ / کلۆرید (٢٩) میللی گرام.

١٠/ کلۆر (٣) میللی گرام.

١١/ سیلینیۆم (٣٠٠) میللی گرام و، جگە لەوانەش.

٦) هەروەها خورما بە هەموو جۆرەکانیەوە: ڤیتامینەکانی: (e،a،c،d) تێدان، جگە لە ڤیتامینەکانی دیکەی: (B1، B2، B3، B6)، هەروەها بیووتینی تێدایە، کە دەبێتە هۆی بەهێزکردنی جەستە لە بەرانبەر نەخۆشییەکاندا.

٧) لە خورمادا ماددەیەك هەیە کە دەبێتە هۆی بەهێزکردنی دڵ و، بەهێزکردنی دیواری لوولەکانی خوێن.

هەروەها جگە لەو پێکهاتانەی کە باسمان کردن:

٨) ترشەڵۆکی ڤۆلیك و، ڕەنگی ئەنسۆسیانین، لە نێو پێکهاتەی خورمادا هەن، کە هەردووکیان دژی ئەکسەدەن، واتە: دژی ژەنگهێنانی لوولەکانی خوێنن و، دژی بەڵغ گرتنیانن.

٩) هەروەها لە خورمادا ماددەیەك هەیە، کە دژی بەکتریا و ڤایرۆس و کەڕووەکانە و، ڕێگرە لە تووش بوون بە شێرپەنجە، بەتایبەت پێکهاتەی: (13B) (بیتا دیگلۆن) کە کۆئەندامی بەرگریی لە جەستەدا بەهێز دەکات و، دەیپارێزێ لە تیشکە زیان بەخشەکان، بەتایبەتی ئەوەی لە تەلەفۆنی مۆبایلدا هەیە.

١٠) هەروەها خورما ڕێگریی دەکات لە کلۆربوونی ددان، چونکە ماددەی (فلۆر)ی تێدایە و، ڕێگا دەگرێ لە ڕەقبوونی دەمارەکان و، ڕێژەی (کۆلیسترۆڵ) لە خوێندا کەم دەکاتەوە.

چوارەم: جۆرەکانی دارخورما لە دنیادا:

لە جیهان دا: (٢٥٠٠ - ٣٠٠٠) جۆرە دارخورما هەیە، ئنجا لەو (٢٥٠٠ - ٣٠٠٠)ە، (٢٠٠٠) جۆری لە نیشتمانی عەرەبییدا هەیە، تەنیا لە عێراق دا (٦٠٠) لەو جۆرانە هەیە و، (٤٠٠) جۆری لە عەرەبستانی سعوودیە هەیە و، (٤٥٠) جۆری لە باکووری ئەفریقیا و نزیکەی (١٠٠) جۆریشی لە میسر و سوودانددا هەیە[١].

(النابلسي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: (٣٠٠٠) جۆری دارخورما هەیە[٢].

---

(١) الموسوعة العربية، ج ٢٠، ص (٥٣٥ - ٥٤٢).

(٢) تفسير النابلسي، ج ٥، ص (١٣٩).

کورتە باسێک لە بارەی درەختی مێو و ترێ وە

وەك پێشتریش لە شیکردنەوەی وشەکاندا باسمان کرد، (الأعناب) کۆی (عِنَبْ)ە، کە بە درەختی ترێ دەگوترێ و، وێڕا ئەوەی پێشی دەگوترێ: (الکَرْم) یاخود (الکرم) و (الدّالیة) شی پێدەگوترێ، واتە: شۆڕبووەوە، لەبەرئەوەی شۆڕ دەبێتەوە، ئێمە لە پێنج بڕگەدا باسی درەختی (ترێ) یان (دارمێو) کە ترێ دەگرێ، دەکەین:

یەکەم: پێناسە:

(سُمِّي العنب عالمياً: مَلِكة الفاكهة، وَيُعَدُّ تأريخياً من أقدم الأشجار المنتشرة في الحالة البَرِّية على سطح الكرة الأرضية، منذ العصر الطّباشيري، وقبل ظهور الإنسان)[1].

واتە: ترێ لەسەر ئاستی جیهانیی پێی دەگوترێ: پادشای میوە، لە ڕووی مێژوویییەوە یەکێکە لە درەختە هەرە کۆنە بەربڵاوەکان کە لە وشکانییدا بڵاوبۆتەوە، لەسەر گۆی زەوی، لە سەردەمی تەباشییریەوە پێش دەرکەوتنی مرۆڤ.

دیارە زانایانی زەویناسیی (جیۆلۆجیی) کە لە مێژووی جوگرافیی دەکۆڵنەوە، مێژووی زەوییان دابەش کردوە بۆ چەند قۆناغێك، یەکێك لە قۆناغەکان پێی دەگوترێ: چاخی تەباشیریی.

دووەم: جوگڕافیای درەختی ترێ لە جیهان دا:

درەختی ترێ لە سووریا (شام) هەروەها لە میسر: (٥٠٠٠) ساڵ پێش زایین، کە ئێستا ساڵی (٢٠١٧ز)یە، واتە: (٧٠١٧) ساڵ لەمەو پێش چێنراوە و بەهەرەی لیوەرگیراوەو، بابلییەکان و ئاشوورییەکانیش لە (٣٠٠٠) ساڵ پێش زایینەوە، واتە: (٥٠١٧) ساڵ لەمەو پێش، خەڵکی ئەو شوێنانە سوودیان لەو ڕووەکە وەرگرتووەو، ڕەنگە زووتریش، بەڵام دیارە ئەو مێژووانە کاتێ خۆی لەسەر هەندێك شت نووسراون، لەوەوە دیارییان کردوون.

---

(١) الموسوعة العربية: ج ١٣، ص ٥٦٩ -٥٧٠.

سێیەم: ژمارەی درەختی ترێ:

لـە سـاڵی (٢٠٠٣)ی زایینـی دا سـەرژمێری درەختـی مێـو کـراوەو، بەگشـتی بـە سی و شـەش (٣٦) ملیـۆن درەخـت مەزەنـدە کـراوە، لـە هەمـوو دنیـادا، بـە شـێوەیەکی نزیکەیـی بەوەندەیـان دانـاوە.

چوارەم: بەهای خۆراکیی ترێ:

کاتی خـۆی (إبـن سـینا) لـە کتێبەکـەی خـۆی: **(القانـون في الطـب)** کـە کتێبێـکی زۆر نـاودارە، بـاسی سـوودەکانی ترێـی کـردوەو، ئامۆژگاریـی کـردوە، کـە بۆڵـوەکانی تـرێ لەگـەڵ نێوکەکەیـدا بەکاربهێـنرێ، ئـەوە هـەم خوێـن بەهێـز دەکات و، هـەم چالاککـەرە بـۆ لایـەنی جینسـیی مـرۆڤ.

هەروەهـا خـواردنی تـرێ دەبێتـە هۆکارێـکی ئەرێنیـی و بـاش، لـە مەسـەلەی هەرسـکردندا، هەروەهـا کاریگەریـی بـاشی هەیـە لەسـەر کۆئەندامـی دەمـارو، لەسـەر کۆئەندامـی خوێـن، هەروەهـا تـرێ وا لـە جگـەر دەکات، باشـتر ئەرکـەکانی خـۆی ڕاپەڕێنـێ، هەروەهـا تـرێ هـاوکارە بـۆ مێشـك و کۆئەندامـی هـەرس و، چارەسـەرە بـۆ قەبزیـی و، بـۆ دەردی **(نِقـرس)** کـە دەردە پادشـا **(داء الملوك)**یـشی پـێ دەڵێـن، باشـە، گوتـراوە: (**النِقـرس: مـرض مُؤْلِمٌ يحـدث في مَفاصـل القـدمِ و في الإبهـام الأكـبر**)، واتـە: نەخۆشـییەکی بـە ئـازارە کـە لـە جوومگـەکانی پێـدا، بـە تایبـەت پەنجـە گـەورەدا پەیـدا دەبـێ، لەبەرئـەوەی کـە هەندێـك توخمـی کانزایـی و، شـێوە کانزایـی تێـدا هـەن، کـە زۆر گرنگـن بـۆ ئـەو چارەسـەرانە، لـەو کانزایانـەی تێیـدان: (پۆتاسـیۆم، کالیسـیۆم، سـیلیۆم، کلـۆر، کبریـت، مەنگەنیـس، ئەلەمنیـۆم، ئاسـن، مـس، یـۆد... هتـد)، هەروەهـا (تـرێ) بـۆ دروسـتکردنی ئـەو دەرمانانـەی کـە دژی کلۆربـوونی ددانـن، سـوودی لێوەردەگیـرێ.

پێنجەم: پێکهاتەی ترێ:

١) (٨٠ ٪)ی ئاوە.

٢) (٠،٩٢ ٪)ی ترشە ئەمینیەکانن.

٣) (١ ٪)ی چەورییەکانن.

٤) (١،٠٣)ی ڕەمادە.

٥) (١٥ ٪ - ٦٠ ٪) شەكرەكانن وەك: گلوكۆز و فرەكتۆز و نیفۆلۆس.

٦) (٠،٥ ٪)ی سلیلۆزە.

٧) (١ ٪)ی بەكتینە.

٨) (١٢ ٪ میللیگڕامێكی (١٠/٢) ی فیتامین c) یە.

٩) (١٢/ ١٠٠٠) میللیگڕامێكی ڤیتامین A).

١٠) (١٠/٦)ی میللیگڕامێكی كۆمەڵە ڤیتامینەكانی: B1، B2،B3، B6) تێدایە.

مەسەلەی چوارەم:

پـەروەردگارت ئیلهامـی بـۆ هەنـگ کـرد: کـە لـە چیـاو درەخـت و کەپـر، جێـگا بۆخـۆی دروسـت بـکات، پاشـان شـیلەی گـوڵان بمـژێ و، هەنگوینێـك بەرهـەم بێنـێ کـە شـیفای بـۆ خەڵـکی تێدایـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە نۆ بڕگەدا:

دواتر باسێکی تایبەت هەم دەربارەی هەنگ و، هەم دەربارەی هەنگوین دەکەین:

١- ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ ﴾، پەروەردگارت وەحیی کرد بۆ لای هەنگ.

وەك پێشـتر باسـمان کـرد: وشـەی وەحیـی لێـرەدا، بـە مانـای فێرکـردنی تایبـەت دێ، بـە مانـای ئیلهـام و، بـە مانـای ئـەوە دێ کـە خـوا ﷻ وەك غەریزەیـەك لـە هەنگـدا دانـاوە، یەکێـك لـە زانایـان گوتوویـەتی: (**أُطلـق الوحـي هنـا عـلى التكويـن الخفـي الـذي أودعـه اللّـه في طبيعـة النحـل**).

واتـە: لێـرەدا وشـەی وەحیـی بەکارهێـنراوە بـۆ ئـەو پێکهاتـە پەنهانـەی کـە خـوا ﷻ لـە سروشـتی هەنگـدا دانـاوە، واتـە: هەنگـی وا دروسـتکردوە کـە ئـەو شـتانە بزانـێ، وەك پەیامی بـۆ ناردبـێ وایـە، بـەڵام بۆچـی خـوا ﷻ وشـەی (وحـي) بەکارهێنـاوە بـۆ هەنـگ ؟

لەبەرئـەوەی - وەك لـە دواییشـدا باسـی دەکەیـن - هەنـگ زیندەوەرێـکی زۆر سەرسـووڕهێنەرەو، بەسـوودترین زیندەوەریشـە بـۆ مـرۆڤ، کـە هەنگویـن بەرهـەم دەهێنـێ، ئـەو هەنگوینـەی کـە دوایـی بـاسی دەکەیـن، چەنـدان سـوودی تێـدا هـەن.

٢- پەروەردگارت سروشی کرد بۆ هەنگ، پێی ڕاگەیاند: ﴿ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا ﴾، کە لە چیایەکان دا ماڵان دابنێن.

٣- ﴿وَمِنَ ٱلشَّجَرِ﴾، هەروەها لە درەختەکان دا.

٤- ﴿وَمِمَّا يَعۡرِشُونَ﴾، هەروەها لەو کەپر و شوێنە تایبەتییانەدا کە مرۆڤەکان دروستیان دەکەن، (يَعۡرِشُونَ) خوێنراویشەتەوە (يَعْرُشُوْن) کە هەردووکیان یەك واتایان هەیە.

٥- ﴿ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، دوایی لە هەموو میوەکان بخۆ، واتە: لە شیلەکەیان بخۆ، هەڵبەتە هەنگ پێش ئەوەی میوەکان دروست بن، شیلەی گوڵەکانیان دەمژێ، بەڵام ئەو گوڵانەن کە دوایی دەبنە میوە، واتە: لەو گوڵانە بمژە کە دوایی دەبنە میوە، ئاوای لێدێتەوە.

٦- ﴿فَٱسۡلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلٗاۚ﴾، ڕێیەکانی پەروەردگارت بگرەبەر، بۆت ڕام و دەستەمۆ کراون، دەڵێ: (**السلوك: المرور وسط الشيء من طريق ونحوه، ذُلُـلاً جمع ذلول، أي مُذَلَّـلَة مُسَخَّرة**).

واتـە: (**سلوك**) بریتیـە لـەوەی کە ئینسـان بە نێوەڕاسـتی شـتێکدا بڕوات، بـۆ وێنە: بە نێوەڕاسـتی ڕێگایەکـدا، {واتـە: ڕێـك بـڕۆ}، بـڕۆ بـە ڕێیـەکانی پەروەردگارتـدا، ئـەو ڕێیانـەی کـە پـەروەردگارت بـە حوکمـی پێکهاتـە سروشـتییەکەی خـۆت و غەریـزەت فێـری کـردووی کـە چـۆن پێیـان دا بـڕۆی، {(**ذُلُـلا**) کـۆی (**ذلـول**)ە، (**ذلـول**) واتـە: ملکـەچ و دەسـتەمۆ}، واتـە: بـە ڕێـگاکانی پەروەردگارتـدا بـڕۆ، کـە بـۆ تـۆ ملکـەچ و دەسـتەمۆ کـراون و، ڕێیەکانـت بـۆ تەخـت و ئاچـووغ کـراون.

٧- ﴿يَخۡرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ﴾، لە سکیان {لە سکی ئەو هەنگانە}، خواردنەوەیەك دێتە دەرێ، کە ڕەنگەکانی جۆراو جۆرن، بە پێی جیاوازیی ڕەنگی گوڵەکان کە دەیانمژێ، هەم تام و، هەم بۆن و، هەم ڕەنگی ئەو خواردنەوەیەش، کە مەبەستی پێ هەنگوینە، جۆراو جۆر دەبێت.

٨- ﴿فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِۚ﴾، بۆ خەڵك چارەسەری تێدایە، زانایان گوتوویانە: (**تنكير الشفاء يدلُّ على أنه ليس شفاءً لكل داء**)، ئەوە کە (**شفاء**) بە نەناسراوی (**مُنْكر**) هاتوە و نەیفەرموە (**فيه الشفاء للناس**)، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِۚ﴾، چارەسەرێکی تێدایە، نەیفەرمووە: چارەسەر، بەڵکو چارەسەرێکی بۆ خەڵکی تێدایە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە هەنگوین بەگشتی چارەسەر نیە بۆ هەموو دەردێك، بەڵکو بۆ هەندێك نەخۆشییان چارەسەرە.

٩- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾، بێگومان لەوەدا واتە: لەوەدا کە هەنگ ماڵ دروست دەکات و دەگەڕێ و شیلەی گوڵان دەمژێ و، هەنگوین دروست دەکات و، ڕەنگی جۆراو جۆرە و، شیفای بۆ هەندێ نەخۆشیی خەڵکی تێدایە، نیشانەیەکی مەزن هەیە بۆ کۆمەڵێك کە بیر بکەنەوە.

ئەمەیـان: سـەرنجدان لـە هەنـگ و، چۆنیـەتی مـاڵ دروسـتکردنی و، چۆنیـەتی هەنگویـن دروسـتکردنی، نـەك هـەر بەوەنـدە ئیکتیفـا ناکـرێ کـە: کەسـانێك ببیسـتن، بەڵکـو تەنیـا بەوەنـدەش ئیکتیفـا ناکـرێ، کـە کەسـانێك: بفامـن، بەڵکـو وێـڕای فامکـردن، دەبـێ بیریـش بکەنـەوە و ڕا بمێنـن و ورد سـەرنج بـدەن، چونکـە بەبـێ ڕامـان و سـەرنجدان و لێوردبوونـەوە و بیرکردنـەوە، ئینسـان ئـەو حیکمەتـەی کـە لـە هەنـگ و هەنگوینـە چارەسـەرکەرەکەیدا هەیـە، بـۆی دەرك ناکـرێ.

کورتە باسێک لەبارەی (هەنگ و هەنگوین)ەوە

تەوەری یەکەم: لەبارەی هەنگەوە:

(مێش هەنگوین) و (هەنگ)یش پێ دەگوترێ، بە عەرەبی (نَحْل)، کە ناوی کۆیەو، بۆ (جینس)ی هەنگ و، تاکی (نحل)یش بریتیە لە (نحلة)، واتە: یەك دانە (مێش هەنگوین) یەك دانە هەنگ، بەڵام بە کۆیان دەگوترێ: (نَحْل) هەنگ بە گشتی.

ئێمە بە گشتی لە شازدە (١٦) خاڵدا باسی هەنگ دەکەین، کە لە کۆمەڵێك سەرچاوە دەیانهێنینین و ئاماژەیان پێ دەکەین:

١) هەنگ یەکەمین زیندەوەرە، کە دەتوانێ شیلەی گوڵان بمژێ و، خواردنیان لێ دروست بکات، لەو شیلانەی دەیانمژێ، زیندەوەرێکی دیکەمان نیە، وەك ئەو بێ، هەڵبەتە شەربەتووکە (زەردەواڵە) و زەرگەتەش هەنگوین دروست دەکەن، بەڵام ئەوانیش هەر لە جینس و ڕەگەزی هەنگن.

٢) خەڵیفی هەنگ کە بە عەرەبی (خلية)ی پێ دەگوترێ بە کوردیش (خەڵیف) و (پوورە)ی هەنگ و (صندووق)ی پێ دەڵێن، ئەو شوێنەی کە هەنگ ماڵی خۆی تێدا دادەنێت، بە وڵاتێکی سەربەخۆ دادەنرێت، چونکە سیستمێکی زۆر سەرسوڕهێنەری تێدایە، کە مرۆڤەکان ناتوانن بەو شێوەیە وڵاتی خۆیان بەڕێوەبەرن، نەك هەر ناتوانن، بەڵکو ناتوانن وەك هەنگیش بکەن، یانی: نەك خۆیان نەیانتوانیوە سیستمێکی وەك هی هەنگ دابێنن، بەڵکو نەیانتوانیوە لە هەنگیشەوە ئەو سیستمە فێربن، پێغەمبەریش ﷺ برواداری بە هەنگ چواندوە، کە دەفەرموێ: {**مَثَلُ الْمُؤْمِنِ مَثَلُ النَّحْلَةِ لا تَأْكُلُ إلا طَيِّباً وَلا تَضَعُ إلا طَيِّباً**} (**أَخْرَجَهُ إبْنُ حِبان: ٢٤٧، قَالَ شُعيب الأرنؤوط: حَدِيثٌ حَسَنٌ**)، واتە: وێنەی بروادار وەك وێنەی هەنگ وایە، کە تەنیا شتی پاك و چاك دەخوات و، تەنیا بەرهەمی پاك و چاکیشی هەیە.

٣) جێی سەرنج ئەوەیە: هەنگ هەتا ماڵ دروست نەکات و جێ و ڕێ و شوێنێك بۆخۆی دانەنێت، هەنگوین دروست ناکات، ئایەتەکەش هەروا دەگەیەنێ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ

ذُلُلًا ﴾، واته: پەروەردگارت سروشی کرد بۆ هەنگ و فێری کرد: کە لە چیاییەکان و لە درەخت و لەوەی کە مرۆڤەکان دروستی دەکەن {لە کەپر و شوێنی تایبەت بۆ هەنگ}، ماڵ و شوێن بۆخۆت دابنێ، دواتر لە بەر و شیلەی هەموو میوەکان بخۆ (بمژە).

واتە: دەبێ پێشێ شوێنەکە هەبێ، ئنجا هەنگوینەکە دروست دەبێ، ئێستاش هەروایەو، ئەوەی کە خوا فەرموویەتی بەو شێوەیە.

٤) هەنگ بە گشتی دابەش دەبێ بۆ سێ بەش، بەڵام تاکو ئێستا چوار هەزارو پێنجسەد (٤٥٠٠) جۆر لە هەنگ دۆزراوەتەوە[١]، بەڵام هەنگ بەگشتی دەبن بە سێ بەش:

١ - نێر. ٢ - مێ. ٣ - بێ ڕەگەز، نێرە مووك (الخنثى).

هەڵبەتە ئەوە هەندێك لە زانایان ڕایان وایە، بۆ وێنە (**محمد الطاهر ابن عاشور**) لە (**التحرير والتنوير**)[٢]ەکەی خۆیدا دەڵێ:

١/ فالذكور هي التي تحرس بيوتها ولذلك تكون محوّمة بالطيران، والدّوي أمام البيت، وهي تُلقح الإناث لقاحاً به تلد الإناث إناثاً.

٢/ والإناثُ هي المسمّاة اليعاسيب، وهي أضخم جرماً من الذكور، ولا تكون التي تلد في البيوت إلا أنثى واحدة، وهي قد تَلِد بدون لقاح ذكر، ولكنّها في هذه الحالة لا تلد إلا ذكوراً، فليس في أفراخها فائدة لإنتاج الوالدات.

٣/ وأما الخنثى فهي التي تفرز العسل، وهي العواسل، وهي أصغر جرماً من الذكور، وهي معظم سكان بيت النّحل).

واتـــــە:

١/ نێرینەکان ئەوانەن کە ئیشیان بریتیە لە پاسەوانیی کردنی ماڵی خۆیان، ماڵی هەنگ، (واتە: پوورە هەنگەکە خەڵێفەکە)، بۆیە نێرینەکان هەمیشە خەریکی فڕین و گرمە گرمن لە بەردەم شوێنی خۆیان، ئیشی نێرینەکانیش ئەوەیە لەگەڵ مێینەکاندا جووت دەبن و، لە ئەنجامی ئەوەدا مێینەیان دەبێ.

---

(١) ئەمە لە کتێبی (أولين دانشگاه) لە بەرگی پێنج (٥) لاپەڕە (٥٥)دا هاتوە کە کتێبێکی فارسییە، لە شتە زانستییەکان دەکۆڵێتەوە، کۆمەڵێك زانا و خەڵکی پسپۆڕ لە بواری خۆیاندا دایاناوە.

(٢) ج ١٢، ص ٢٠٥.

{منیش دەڵێم: بەڵکو ئەوانی دیکەش هەر لەوان دەبن، کە پێیان دەگوترێ: بێ ڕەگەز}.

٢/ مێینەکان کە پێیان دەگوترێ: (**الیعاسیب**) {کۆی (**یعسوب**)ە، واتە: شا هەنگ}، جەستەیان گەورەترە لە نێرینەکان و، تەنیا یەك مێینەش دەبێ ببێتە شاهەنگ بۆ هەنگەکان، ئنجا جاری وا هەیە ، ئەو شاهەنگە بە بێ ئەوەی کە لەگەڵ نێرینەشدا جووت بێ گەرا دادەنێ، بەڵام لەو حاڵەتەدا، تەنیا گەرای نێر دادەنێ و، گەرایەکان سوودێکیان نابێ بۆ دروستکردنی دایکەکان (شاهەنگەکان).

٣/ نێرەمووکەکان: ئەوانەی کە هەنگوین دروست دەکەن، بێ ڕەگەزن، پێیان دەگوترێ: (**العواسل**) واتە: ئەوانە کە هەنگوین دروست دەکەن و، قەبارەیان لە هی نێرینەکان بچووکترەو، زۆربەی دانیشتووانی ماڵی هەنگ ئەوانە پێکی دەهێنن.

{دەڵێم: بەڵام زانایانی دیکە بەوانە دەڵێن: مێینە، دیارە شاهەنگیش هەر مێینەیە، بەڵام ئەو شای ئەو پوورە هەنگەیە کە ماڵێك بۆخۆیان دادەنێن}.

لە (**الموسوعة العربية**)[1] دا، هەندێ زانیاری دەربارەی بەشەکانی هەنگ، بەمجۆرەی خوارێ، هاتوون:

{نەك جۆرەکان بەگشتی کە گوتمان (٤٥٠٠)ە، بەڵکو لە نێو خۆیاندا}:

١ - جۆری یەکەم: دەڵێ: (**ملكة النحل: هي أكبر الأفراد حَجْماً وطولاً، طولها نحو (١٨ -٢٠) مليمتراً، تدافع عن نفسها ضد منافساتها الملكات، بأداة لسْعٍ غير مُسَنَّنة تستخدمها أكثر من مرة**).

واتە: شاژنی هەنگ کە لە هەموویان قەبارەی گەورەترە و لە هەموویان درێژترە، درێژییەکەی لە (١٨ - ٢٠) میللیمەترەو، بەرگریی لە خۆی دەکات دژی شاژنە هەنگەکانی دیکە، کە بێنە نێو ماڵەکەیەوە، بە ئامرازێکی پێوەدان کە تیژ نیەو، زیاتر لە جارێك بەکاری دێنێ، {وەك هەنگی هەنگوین دروستکەر نیە کە یەك جار پێوە بدات بۆ خۆی دەمرێ، درێشووکەکەی کە پێی پێوە دەدات ، بەجێ دەمێنێ و لە ئەنجامدا دەمرێ}.

٢ - جۆری دووەم: (**الشغالة: هي أصغر الأفراد يبلغ طولها نحو: (١٤ - ١٥) مليمتراً، يبرز من نهاية حلقات بطنها، أداة لسع (زبان) مسننة الحافة، تفقدها حين اللَّسْع منغرسة في جسم الضحية**).

واتە: ئیشکەران (**شغالة**) ئەوانەن کە هەنگوین کۆدەکەنەوە، قەبارەیان لە هەموویان بچووکترە (١٤ - ١٥) میللیمەتر درێژە و، لە کۆتایی سکیاندا ئامرازێکی پێوەدانی تیژ هەیە،

---

(١) ج ٢٠، ص ٥٠٨ - ٥١٠.

بـەڵام هـەر بـۆ یەکەمجـار کـە پێـوە دەدات ئـەو درێشـووکەیەی بەجێدەمێنـێ، لـە جەسـتەی ئـەوەدا کـە پێـی وەدەدات بـۆ خـۆشی دەمـرێ.

٣ - جۆری سێیەم: **(الذكر: يبلغ طول جسمه نحو: (١٦ - ١٨) مليمترا، وقُطْرُ جسمه نحو: (٦) مليمترات، أعدادها قليلة، تقوم بتلقيح الملكات العذارى، تتخلّص منها طائفة النحل في الموسم السكوني، في فصلي الخريف والشتاء)**.

واتــە: نێرینەکــە درێژیــی جەســتەی (١٦ - ١٨) میللیمەتــرە و، تیــرەی جەســتەی (٦) میللیمەتــرە، {واتــە: ئەســتوورییەکەی}، ژمارەیــان کەمــە و، ئیشــیان ئەوەیــە کــە لەگــەڵ شــاژنەکاندا جــووت دەبــن، {ئەوانــەی کــە نەپیتێــنراون و جووتبوونیــان لەگــەڵ نەکــراوە، ئەگەرنـا کـە یـەك جـار لەگەڵـی جووتبـوو ئـەو شـاژنە پێویسـتی بـە جووتبـوونی دیکـە نیـە و، دەتوانـێ چەنـد جارێـك گـەرا دابنـێ}، ئنجـا هەنگـەکان ئـەو نێرینانـە لەبەیـن دەبـەن، لـە کاتی کـەشی پایـز و زسـتاندا، کـە هەنـگ ئیـش نـاکات و خەریـکی پشـوودانن، ئـەو نێرینانـە لەبەیـن دەبــەن.

چونکـە گەلـۆر گەلـۆر دەبێـت هـەر خەریـکی خـواردنی بـن، بۆیـە دەیانفەوتێنـن و، لـە نێـو ماڵـی هەنگـدا هیـچ کـەس نابـێ، بـێ ئیـش بێـت و بـێ ئیشـوکار دابنیشـێ، بۆیـە ئـەو نێرینانـە کـە ئیشـیان تـەواو دەبـێ، دەبـێ هـەر بخـۆن، بۆیـە لـە کـۆڵ خۆیانیـان دەکەنـەوە.

٥) هەنگ لە سێ شوێناندا خانوو دروست دەکات:

١ - چیا. ٢ - درەخت. ٣ - خەڵێف کە بە عەرەبی **(خلية)**ی پێدەڵێن.

ئـەو شـوێنەی هەنـگ ماڵـی خـۆی تێـدا دادەنێـت، یـان لـە چیایـە یـان لـە شـوێنێکی عاسـێیە و لەنێـو بەردێـکی خاوێـن دا، یـان لـە نێـو درەختدایـە، یاخـود ئـەو شـوێنەی کـە مـرۆڤ بـۆی دروسـت دەکات.

بەڵام ئەوەی جێی سەرنجدان و ڕامانە ئەوەیە کە:

شـێوەی دروسـتکردنی ئـەو خانانـەی هەنـگ هەنگوینیـان تێـدەکات، دەبـێ هەموویـان شەشـپاڵوو (**مُسَدَّس**)بن، واتـە: لەسـەر شـێوەی شەشگۆشـە و، شەشـپاڵوو، چونکـە بـە پێـی سیسـتمی ئەندازیاریـی دەرکەوتـوە کـە ئەگـەر هاتبـا و خانـەکان سێگۆشـەیی، یـان بازنەیـی، یـان لاکێشـەیی، یـان چوارگۆشـەیی، بوونایـە، چەنـد کەلێنێـك پەیدادەبـوون و شـوێنیان لـێ

زایە دەبوو، بەڵام شێوەی شەشپاڵوویی، هەموو خانەکان پاڵ دەدەنە یەك، ئنجا هەر کەسێك تەماشای شانەی هەنگوین بکات، زۆر جوان دیارە، کە هیچ بۆشایی نابێ لە نێوان خانەکاندا، کە هەنگوینیان تێدەکرێ.

سبحان اللّە! خوا ﷻ هەنگی فێر کردوە، کە باشترین شێوەی هەندەسیی هەڵبژێرێ، بۆ ئەو خانانەی کە هەنگوینیان تێ دەکات، بە شێوەیەك کە هیچ بۆشاییەك زایە نەبێ و هیچ شوێنێکیان بە فیڕۆ نەچێت.

٦) هەر خەڵێفێك، هەر شارە هەنگێك، یەك شاژنی تێدایە و، ئەگەر بێت و شاژنە هەنگێکی دیکە بێت ،{واتە: هەنگێکی مێیەی دیکە بێت} ئەوەی دووەمیان دەبێ بکوژرێ، چونکە باسمان کرد کە شاژنەهەنگ درێشووکەیەکی هەیە، تەنیا بۆ بەرگریی لەخۆکردن بەکاری دێنێ لە بەرانبەری ئەو شاژنە هەنگانەدا کە دەیانەوێ بێنە نێو ماڵەکەیەوەو، زیاتر لە جارێکیش دەتوانێت بەکاری بێنێ.

٧) ئەرکی شاژنە هەنگ بریتیە لە گەرا دانان، ئنجا هێلکە و گەرایەکانیشی نەك بە سەدان، بەڵکو بە هەزارانن و، ئەو شاژنە هەنگە دەچێ:

١- لەو شوێنەی کە پێویستە گەرای نێر دابنێ، گەرای نێر دادەنێ.

٢- لەو شوێنەش کە پێویستە هی ئیشکەرەکان کە مێینەن، یاخود بێ ڕەگەزن، لەوێ ئەوە دادەنێ.

٣- لەو شوێنەش کە پێویستە گەرا بۆ شاژنە هەنگێکی دیکە دابنێ، ئەوە دادەنێ، واتە: لە هەر شوێنە و گەرای تایبەتی خۆی دادەنێ.

ئنجا ئەو شاژنە هەنگە، چەند هەنگێکی دیکە هەن کە خزمەتکار و، کارەکەرنی لەگەڵیدان و، خزمەتی دەکەن و خواردنی تایبەتی بۆ دێنن، خواردنە تایبەتییەکەشی پێی دەڵێن: (**غُبار الطَّلْع**) و پێشی دەگوترێ: خواردنی شاهانە (**الغداء الملكي**) کە زۆر دەوڵەمەندە، بە ماددە پڕۆتینییەکان، پاشان شیلەی گوڵانی بەسەردا دەکات و، خۆشیان جۆرێك لە ماددەی بەسەردا دەڕێژن و، لە ئەنجامدا دەبێتە ئەو خواردنی شاهانە (**الغداء الملكي**)ە کە مەشهوورە چۆنە.

٨) لە نێو خەڵێف و شاری هەنگدا، هەندێك هەنگ هەن تەنیا ئیشیان بریتیە لە پاسەوانیی کردن و، لە دەرگای شارە هەنگەکە ئێشکچێتی دەکەن بەردەوام دەفڕن و، هەر خەریکی گرمە گرمن، ئنجا هەر هەنگێکیش بێ، ئەگەر وشەی نهێنییەکە نەڵێ، وەك زانایانی لێکۆڵەرەوە بۆیان

دەرکەوتوە هەنگێك لە شوێنێکی دیکەوە بێ و، بیەوێ بچێتە نێو ئەو شارە هەنگەوە، ئەگەر ئاشنا بێ و خەڵکی ئەو شوێنە بێ، دەبێ نهێنییەکە بزانێ و بیڵێ، ئەگەرنا دەکوژرێ.

٩) کۆمەڵێك هەنگ هەن، کە پاککەرەوە (**مُنَظِّفات**)ن و، ئیشیان بەس ئەوەیە کە نێو ئەو شارە هەنگە لە هەر پیسییەك پاك بکەنەوەو، هەر هەنگێك لەسەر شوێنێکی پیس نیشتبێ و، پیسییەکی پێوە بێ، یەکسەر دەکوژرێ، لەلایەن ئەو هەنگانەوە کە کاریان پاککردنەوەیە.

قوڵــە نەزیلــەیـــەك:

برایەکی هەنگەوانی خۆمان کە هەنگی هەن، بۆی گێڕامەوە، گوتی: جارێك لە پوورە هەنگێك دا، هەنگوینەکەم دەردەهێنا تەماشام کرد، لە نێو شانەکەدا شتێکی هەڵتۆقیوو زەق هەیە، منیش بە چەقۆیەك کڕاندم، تەماشام کرد، مشکێکە ویستوویەتی بچێتە نێو خەڵێفەکە، بەڵام لەوێدا تۆپیوە، هەنگەکانیش دەورەکەیان هەموو بە مێو تەنیوە، بە شێوەیەك کە ئەسڵەن نەك هەر بۆن بۆ ئەو شوێنە نەچووە، مشکەکەش بۆخۆی ڕەق نەبووەو، وەك تەڕ و تازە بێت و مۆمیا (**تحنيط**)یان کرد بێ، خوای پەروەردگار ئەو توانایەی پێداون، لەبەرئەوەی مشکەکەیان پێ دەرنەکراوە، ئەوان چوون دەورەیان تەنیوە، بە مێو بە شێوەیەك کە بە هیچ جۆرێك بۆنی ئەو مشکە بڵاو نەبێتەوەو بۆخۆی لەوێدا بە بێدەنگیی خنکاوە !

١٠) هەندێك هەنگ هەن، ئیشیان تەنیا ئەوەیە کە هەوای نێو شارەکەیان ڕادەگرن: لە زستاندا گەرمی دادێنن و، لە هاویندا فێنکی دەکەنەوە.

١١) هەنگ زۆرباش بە ڕێی خۆی دەزانێتەوە، هەرچەندە بۆ ماوەی چەند کیلۆمەترێك دەڕوات بۆ مژینی شیلەی گوڵان و چرۆیەکانیان.

١٢) یەك دڵۆپە لە شیلەی گوڵان کە هەنگ دەیمژێ، پێویستی بەوە هەیە کە لەسەر (٥٠٠ - ١١٠٠) گوڵ بنیشێ و شیلەکەیان بمژێ و، بۆ دروستکردنی (١٠٠) گرام، هەنگوین، پێویستی بەوە هەیە کە لە یەك ملیۆن (١,٠٠٠,٠٠٠) گوڵ شیلە بمژێ و، بۆ (١٠٠٠) گرام، واتە: یەك کیلۆ هەنگوین، هەنگ پێویستیی بەوە هەیە کە چوارسەد هەزار (٤٠٠) هەزار کیلۆمەتر ببڕێت و بێ و بچێ، ئنجا ئەگەر بۆ سەد (١٠٠) گرام هەنگوین، پێویستیی بە مژینی شیلەی یەك ملیۆن گوڵ هەبێ، ئەوە بۆ یەك کیلۆ، پێویستیی بە مژینی شیلەی دە (١٠) ملیۆن گوڵ هەیە و، پێویستیی بە بڕینی ماوەی (٤٠٠) هەزار کیلۆمەتر هەیە، ئنجا هەموو بازنەی زەوی (٤٠) هەزار کیلۆمەترە،

کەواتە: هەنگ بۆ ئەوەی کیلۆیەك هەنگوین دروست بکەن، دەبێ ماوەیەك ببڕن، دە (١٠) جاران هێندەی بازنەی زەوی بێت لە لای هێڵی یەکسانیی (**خط الإستواء**)یەوە !!

١٣) هەنگ، بەتایبەتی هەنگە مێینەکانیان، یان هەنگە بێ ڕەگەزەکان، ئەوانەی کە هەنگوین دروست دەکەن، بە جۆرێك دەفڕن، کە جۆرێك لە شایی دەکەن بۆ ئەوانی دیکە، کە پێیان دەڵێن: ئەو گوڵانە کە ئەو چووە بیانمژێ، چەند دوورن، بۆ وێنە: ئەگەر جارێك سووڕێك بداتەوە، دەزانن کە چەندەیە، ئەگەر دوو بێت زیاتر و، ئەگەر سێش بێت زیاتر.

ئنجا وێڕای ئەوەی کە لە کتێباندا هاتوە، ئەو کەسانەی کە شارەزاشن دەڵێن: هەتا هەنگ شوێنەکەی دوورتر بێ، زیاتر بە دەوری خۆیدا دەسووڕێتەوە و جۆرێك لە شایی دەکات.

١٤) خێرایی هەنگ کاتێك کە دەچێ بۆ مژینی شیلەی گوڵان دەوری شەست و پێنج (٦٥) کیلۆمەترە لە سەعاتێکدا، بەڵام لە گەڕانەوەدا دەوری سی (٣٠) کیلۆمەترە، چونکە باری پێیە، پاشان هەر بەڕێوەش لە ڕژێنێکی خۆی دەڕژێنێتە سەر ئەو شیلەی گوڵانە، تاکو وەك چۆن شیر هەوێنی تێدەکرێ و دەمەیێت، بەو شێوەیەش ئەو گوڵە جۆرێك ماددەی بەسەردا دەکات، ئنجا دەبێتە هەنگوین، تاکو کات (**وقت**)ی بۆ بگەڕێتەوە، هەر بەڕێوە ئەو پرۆسەیەی هەوێن کردن (**تخمیر**)ی پێدەڵێن، ئەنجامی دەدات !!

١٥) (مۆریس میتر لینگ) کە کتێبێکی تایبەتیی هەیە لەسەر هەنگ و، زۆر لێکۆڵینەوەی وردی کردوە، دەڵێ: ئەگەر هەنگ نەبێ، سەد هەزار (١٠٠,٠٠٠) جۆرە گوڵ و ڕووەك، لەبەین دەچن، کە بەهۆی هەنگەوە کە شیلەکانیان دەمژێ و لەوێوە دەچێ بۆ ئەوێ، دەپیتێنرێن و موتوربە دەبن، ئەگەرنا ئەگەر هەنگ نەبووایە، ئەو سەد هەزار جۆرە ڕووەك و گوڵە لە نێو دەچوون[1]، بەهۆی نەپیتێنرانیانەوە.

١٦) ئەگەر هەنگ پێوە بدات دەمرێ، کە هەرگیز لەخۆڕا ئەوە ناکات مەگەر ناچار بکرێ و، ئەو ژەهرەی کە لە هەنگدا هەیە، بۆ نەخۆشییەکانی ڕۆماتیزم و مەلاریا و ئازاری دەمارەکان بەسوودە و، لە پێوەدانی هەنگ وەردەگیرێ، یاخود دەگونجێ ژەهرەکەی بە جۆرێك لە جۆرەکان لێ وەربگرن.

---

(١) ئەمە لە کتێبی (أولین دانشگاه) بەرگی (٥) لاپەڕە (٥٥) وەرگیراوە، ئەوەی دیکەش هەرچی گوتمان، لە تەفسیرەکەی (د. محمد راتب النابلسي) لە بەرگی (٥) لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا، وەرمانگرتوە.

تەوەری دووەم: لەبارەی هەنگوینەوە:

لە چوار بڕگەدا باسی هەنگوین و سوودەکانی دەکەین:

یەك: پێناسە:

(العسل مُنتَجٌ زراعي حُلْو المذاقِ، لَزِجٌ لهُ رائحة مميَّزة عطرية، تجمعه شغّالات من غدد رحيق أزهار النباتات المختلفة)[1]، واتە: هەنگوین بەرهەمێکی کشتوکاڵییە، تامی شیرینە و لینجە و، بۆنێکی خۆشی جیاکەرەوەی هەیە، ئەو هەنگانەی کە کار دەکەن، لە شیلەی گوڵە جۆراو جۆرەکان دەیمژن و دروستی دەکەن.

دوو: گرنگیی خۆراکیی و تەندروستیی، هەنگوین[2].

١/ هەنگوین بە خۆراکێك و دەرمانێکی زۆر باش بۆ مرۆڤ دادەنرێ و، گەلێك سوودی هەن، هەم سوودی پاراستن لە نەخۆشییان و، هەم سوودی چارەسەری نەخۆشییان، چونکە هەنگوین توانای بەرهەڵستییکردنی جەستە دیار دەکات بۆ دژی ژمارەیەك لە نەخۆشییەکانی، کە تووشی کۆئەندامی هەناسەدان دەبن و، تەنانەت بۆ نەخۆشیی شەکرە و، ئەو نەخۆشییانەش کە تووشی کۆئەندامی هەرس دەبن و، تووشی کۆئەندامەکانی دەمار دەبن، هەروەها بۆ نەخۆشییە پێستییەکان و بۆ نەخۆشییە هەستیارییەکان (**أمراض الحساسية**)، بۆ هەموو ئەوانە باشە[3].

٢/ هەنگوین سوودی هەیە بۆ پاراستنی ددانەکان لە کلۆر بوون.

٣) هەروەها هەنگوین بە خۆراکێکی زۆر باش دادەنرێ بۆ منداڵان، بە تایبەت لە حاڵەتی کەم خوێنییدا.

٤) هەروەها هەنگوین سوودی هەیە بۆ بیرمەندان و، وەرزشوانان، چونکە پلەی ترشی لە خوێنداو، لە خانەکانی جەستەدا ، لە ئەنجامی ماندووبووندا ، کەم دەکاتەوە.

---

(١) الموسوعة العربية: ج ١٣، ص١٨٤ - ١٨٥.

(٢) الموسوعة العربية: ج١٣، ص ١٨٤ - ١٨٥.

(٣) هەندێك لە سوودانەی دەیاننوسین، جۆرێك لە دووبارەبوونەوەیان تێدایە، بەڵام بە باشمان زانی هەموویان بێنین و، هۆکاری دووبارەبوونەوەکەش ئەوەیە کە لەچەند سەرچاوەیەکەوە هێناومانن.

٥) هەروەها هەنگوین زۆر بە خێرایی لە جەستەدا هەرس دەبێت و وزەیەکی باش بە جەستە دەبەخشێ.

٦) هەنگوین بە ماددەیەکی خۆراکی پاککەرەوەو، دژی هەوکردن (**عفونة**)و ئیلتیهابە و، دژی ئەو زیندەوەرە بچووك و بەکتریا و کەڕووانەشە، کە زیان بە جەستە دەگەیەنن.

٧) هەروەها هەنگوین بۆ چارەسەری سووتان و، گەلێك لەو برینانەی کە چارەسەریان بەزەحمەت دەکرێت، بەکاردێ.

٨) هەروەها هەنگوین بۆ دواخستنی پیربوونی خانەکان و، زیادبوونی توانایان بۆ پارێزگاریی کردن لە چالاکیی و گەنجایەتییان، بەسوودە.

٩) هەنگوین یارمەتیی جەستە دەدات بۆ پاراستن لە دژی نەخۆشییەکانی شیرپەنجە (**سرطان**).

١٠) هەنگوین پێش ئەوەی بگوترێ: خۆراکە، چارەسەر و دەرمانە، بەڵکو بە دەرمانگەیەکی تایبەت دادەنرێ.

١١) لە هەمووی گرنگتر: هەنگوین شوێنێکە کە میکرۆب و بەکتریا و کەڕووەکان تێیدا گەشە ناکەن، بەڵکو لەنێویشیان دەبات.

١٢) هەنگوین چارەسەرە بۆ هەموو ئەو نەخۆشییانەی تووشی کۆئەندامی هەرس دەبن، بەتایبەت: ئەو نەخۆشییانەی کە دەبنە هۆی پەیدابوونی میکرۆب و، پیسبوونی گەدە و ڕیخۆڵەکان، دیسان چارەسەرە بۆ ئەو ترشەڵۆکە (**حموضة**) زۆرەی کە لە ڕیخۆڵەکان و لە کۆئەندامی هەرسدا بەگشتی پەیدا دەبێ.

١٣) هەنگوین چارەسەرە بۆ نەخۆشییەکانی کۆئەندامی هەناسەدان و، نەخۆشییەکانی سییەکان و، ئەو نەخۆشییانەی کە تووشی قوڕگ و گەروو دێن، هەروەها بۆ تەنگە نەفەسیی و ڕەبوو و، بۆ نەخۆشیی دڵیش.

١٤) هەنگوین چارەسەرە بۆ نەخۆشیی کەم خوێنیی.

١٥) هەنگوین چارەسەرە بۆ نەخۆشییەکانی جگەر و، ڕێگرە لە مێوکردنی جگەر (**تَشَمُّع الكبد**) کە حاڵەتێکە، تووشی جگەر دەبێ، سست و خاوی دەکات و، هەنگوین بە چالاککەرێکی پلە یەك دادەنرێ، بۆ بەهێزکردنی جگەر لە ئەنجامدانی ئەرکەکانی خۆی دا.

١٦) هەرچەندە هەنگوین شیرینە، بەڵام بۆ نەخۆشیی شەکرەش باشە، بەڵام دەبێ بە پێی خۆی بەکاربهێنرێ و، دەبێت پزیشکی تایبەت دیاریی بکات.

١٧) هەنگوین چارەسەرە بۆ ئەو نەخۆشییانەی کە تووشی کۆئەندامی میزکردن دێن و، ئەو تێکچوونانەی کە تووشی گورچیلەکان دێن.

١٨) هەنگوین چارەسەرە بۆ حاڵەتی بێخەویی و ئەو نەخۆشییانەی تووشی کۆئەندامی دەمار دێن، چونکە هەندێ ماددەی تێدان هێمنکەرەوەو ئارامیی بەخشن.

١٩) هەنگوین چارەسەرە بۆ نەخۆشییەکانی چاو، بە تایبەت ئیلتیهابی گلێنەی چاو.

٢٠) هەنگوین چارەسەرە بۆ نەخۆشییەکانی ئافرەتان[1].

٢١) هەنگوین چارەسەرە بۆ حاڵەتی قەبزیی (**إمساك**).

٢٢) هەنگوین دەبێتە هۆی لابردنی ماندوویەتیی و شەکەتیی جەستەیی و زەینیی.

٢٣) هەنگوین ڕێژەی کالیسیۆمی خوێن بەرز دەکاتەوە.

٢٤) هەنگوین باشە بۆ لابردنی باکردنی گەدە و ڕیخەڵۆکان.

٢٥) هەنگوین بۆ نەخۆشیی سکچوون (**إسهال**) باشە.

٢٦) هەنگوین بۆ چارەسەری نەخۆشیی هەڵامەت باشە.

٢٧) هەنگوین بۆ چارەسەری دومەڵ و برینی زار و زمان، باشە کە جارجار بلۆق و زیپکەی لێ پەیدادەبن.

٢٨) هەنگوین بۆ چارەسەری قڵیشانی پێست باشە، کە دەبێ پێی چەور بکرێ.

٢٩) هەنگوین شەش ڤیتامینی گرنگی تێدان کە بریتین لە: (A، B، C، D، K، I)ن[2].

---

(١) ئەوانە هەموویان لە تەفسیری: (النابلسي) بەرگی (٥) لاپەڕە (١٤٣ - ١٤٤) وەرگیراون.

(٢) تەفسیری نموونە، بەرگی (١١)، لاپەڕە (٣٠٢ - ٣٠٣).

سێ: چەند تایبەتمەندییەکی هەنگوین:

هەنگوین چەند تایبەتمەندییەکی هەن:

یەکەم: هەنگوین هەرگیز تێکناچێ، هەتا هەندێك لە مێژووزانان دەڵێن: لە هەرەمەکانی میسردا، هەنگوین دۆزراوەتەوە کە لەگەڵ فیرعەونەکاندا دایانناوە، ئێستاش ماوە، یانی: هی سێ چوار هەزار (٣٠٠٠ - ٤٠٠٠) ساڵ لەمەوپێش.

دووەم: هەنگوین نابێ گەرم بکرێ، چونکە ئەگەر گەرم کرا، هەندێك لە سوودەکانی لەدەست دەدات.

سێیەم: نابێ لە قاپی کانزاییدا هەڵبگیرێ.

چوار: دوو فەرموودەی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ لەبارەی هەنگوینەوە:

کۆتایی باسی هەنگ و هەنگوین بەم دوو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین:

١) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**الشِّفَاءُ فِي ثَلَاثَة: فِي شَرْطَة مِحْجَمٍ، أَوْ شَرْبَة عَسَلٍ، أَوْ كَيَّةٍ بِنارٍ، وَأَنا أَنْهَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيِّ**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِي: ٥٦٨٠، وَمُسْلِم: ٢١٢٥، عَنِ ابْنِ عَباسٍ**).

واتە: چارەسەر لە سێ شتاندا هەیە: لە کەڵەشاخ گرتن دا و، لە هەنگوینێك دا کە بخورێتەوەو، لە سووتاندن دا، بەڵام من ڕێگریی لە ئۆممەتم دەکەم کە سووتاندن بەکاربێنن.

بێگومان لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ هەر ئەوانە هەبوون، بەڵام ئەمڕۆ عەمەلیات هەیە و، چەندان جۆرە چارەسەری دیکە هەن، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بە پێی ئەوە کە لە ڕۆژگاری خۆیدا هەبووە، فەرموویەتی: چارەسەری پزیشکی لەو سێ شتانەدا هەیە، بەڵام سووتاندنی پێ باش نەبووە.

٢) {**عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: أَنَّ رَجُلاً أَتَى رسول اللّه ﷺ فَقَالَ: يا رَسُول اللّه إِنَّ أَخِي استطْلَقَ بَطْنُهُ؟ فَقَالَ: (اسْقِهِ عَسَلاً)، فَسَقَاهُ عَسَلاً، ثُمَّ جَاءَهُ فَقَالَ: سَقَيْتُهُ عَسَلاً ، فَمَا زادهُ إِلاَّ استطْلَاقًا، قَالَ: (اذهب فاسْقِهِ عَسَلاً). فَذهب فَسَقَاهُ، ثُمَّ جَاء فقال: فَمَا زَادهُ إِلاَّ استطْلَاقًا، فَقَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: (صَدَقَ اللّهُ، وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ اذهب فاسْقِهِ عَسَلاً)، فَسَقَاهُ فَبَرَأَ**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِي: ٥٦٨٤، وَمُسْلِم: ٢٢١٧**).

واتـە: ئەبـو سـەعیدی خودریـی، دەڵـێ: پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! برایەکـم سـکی دەچـێ، (واتـە: ڕەوانـە)، فەرمـووی: هەنگوینـی بدەیـە، هەنگوینـی دایـە و هاتـەوە، گـوتی: هەنگوینـم دایـە و، هـەر زیاتـر سـکی دەچـێ، فەرمـووی: دووبـارە بچـۆ هەنگوینـی بدەیـە، چـۆوە و دووبـارە هەنگوینـی دایـە و هاتـەوە و، گـوتی: هەنگوینـم دایـە و، دووبـارە زیاتـر سـکی دەچـێ، پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـۆ جـاری سـێیەم فەرمـووی: خـوا ڕاسـتی فەرمـووە و زگـی برایەکـەت درۆ دەکات، بچـۆ هەنگوینـی بدەیـە، بـۆ جـاری سـێیەم دووبـارە چـوو هەنگوینـی دایـە، ئنجـا چـاك بـوو).

پزیشـەکەکان دەڵێـن: هەندێـك حاڵـەتی سـکچوون هـەن، دیـواری گـەدە ماددەیـەکی لینجـی لـێ دەئاڵـێ، کـە بـاش خـواردن هـەرس نـاکات و، دەبێتـە هـۆی سـکچوون و ڕەوانیـی، ئنجـا دیـارە بـۆ جـاری یەکـەم بـە تەواویـی گـەدەی نەشـۆردۆتەوە و، بـۆ جـاری دووەمیـش تـەواو نەبـووە و، جـاری سـێیەم شـۆردوویەتەوە، ئێسـتا دکتۆرەکانیـش هـەروا دەکـەن، کـە قۆنـاغ بەندیـی دادەنێـن بـۆ چارەسـەرەکان، مـەرج نیـە ئـەو چارەسـەرە بـە یـەك جـار ببێتـە هـۆی چارەسـەرکردن و لابـردنی ئـەو نەخۆشـییە.

لـە کۆتایـی دا ئـەم فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ دێنیـن، کـە بەگشـتی دەربـارەی چارەسـەر فەرموویەتـی:

{لِـكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ فَـإِذَا أُصِيـبَ دَوَاءُ الـدَّاءَ، بَـرَأَ بـإذْنِ اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ} (أَخْرَجَـهُ مُسْـلِم: ٢٢٠٤، عَـنْ جَابِـرٍ).

واتـە: هەمـوو دەردێـك چارەسـەری هەیـە، هـەر کاتێـك ئـەو چارەسـەرە گەیشـتە ئـەو دەردە، دەردەکـە لادەچـێ، بـە مۆڵـەتی خـوا.

کـە بێگومـان ئـەوە هانـدانی مسـوڵمانانە و، هانـدانی مرۆڤـە کـە لـە بەرانبـەر هیـچ نەخۆشـییەك و دەردێکـدا، دەسـتە و ئەژنـۆ دانەنیشـن و، بزانـن کـە چارەسـەر و دەرمانێـکی هەیـە، ئنجـا هەرچەنـدە تاکـو ئێسـتاش نەیاندۆزیوەتـەوە، بزانـن کـە هەیـە.

مەسەلەی پێنجەم:

خـوا مرۆڤـەکانی دروسـت کـردوون، پاشـان دەیانمرێنـێ و، هەشـیانە دەگەڕێتـەوە بـۆ حاڵـەتی زۆرخراپـی تەمـەن (پیریـی کەنەفـت) کـە سـەرەنجام ئـەوەی زانیویـەتی لەبیـری دەچێتـەوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَىْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ﴾، هەروەها خوا، وێڕای ئەو چاکە و نیعمەتانەی کە باسکران: ئێوەی وەدیهێناوە و، دروست کردوە.

بێگومـان ئەمـە بـۆ بیرهێنانەوەیـە، کـە ئێمـە لـە بیرمـان نەچێتـەوە کـە ئـەو نیعمەتانـە هەموویـان بـۆ ئێمـە دروسـت بـوون و، ئەگـەر ئێمـە بوونمـان نەبووایـە، ئـەو نیعمەتانـە بـە کەڵـك ئێمـە نەدەهاتـن و، لێیـان بەهرەمەنـد نەدەبوویـن، کەواتـە: لـە پێشـدا نیعمـەتی بـوون پـێ بەخشرانمـان، ئـەوە بناغـەی هەمـوو نیعمەتەکانـە، کـە خـوا ﷻ ئێمـەی هێناوەتـە بـوون.

٢- ﴿ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ ﴾، دواییش (خوا) دەتانمرێنێ: (**يَتَوَفَّاكُمْ: يَقْبِضُكُم**) ڕووحەکانتان وەردەگرێ و، بە تەواویی لە جەستەتانیان جیادەکاتەوە، کە دیارە نیعمەتی بوون پێدران، گەورەترین نیعمەتە، ئنجا بە هەمان شێوە نیعمەتی مرێنرانیش، - وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد لە مانا گشتیەکەیدا - ئەویش هەر نیعمەتە، چونکە با مرۆڤ تەماشا بکات:

جـاری وایـە کەسـێك زۆر نەخـۆش دەبـێ و، بـە تەمـەن دادەچـێ، هـەم خەڵـك لێـی بێـزار دەبـێ، هـەم لـە خۆیـشی بێـزار دەبـێ، مرێـنران بـۆ بابـای وا نیعمەتێـکی زۆر گەورەیـە، زۆر کـەس هەیـە، کـە بـە دڵ داوای لـە خـوای کارزان کـردوە: بیمرێنـێ و، ڕووحـە ئەمانەتەکـەی لـێ وەربگرێتـەوە، وە بێئـەوەی ناشـوکوریش بـکات.

ئنجا ئەگەر بە گشتیش تەماشای مرۆڤ بکەین لەسەر زەوی: ئایا ئەگەر ئەو مرۆڤە وەك چینی بێستان، جیلێك نەڕۆیشتبن و، جیلێکی دیکە شوێنی نەگرتبایەوە و، هەموویان لەسەر یەك کەڵکە بوونایە، بێگومان حاڵەتێکی زۆر سەیر پەیدا دەبوو، کە تەحەممول ناکرێ! هەڵبەتە ئەگەر گریمان خوا ﷻ وای دانابایە، ئەو کاتە شوێنێکیشی هەڵدەبژارد کە جێی هەمووان ببێتەوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە لەم سەرزەوییەی ئێمە، هەر ئەوەندە بەشەرانە هەڵدەگرێ، کە پەیدا دەبن، لە جیلێکدا و، لە دوایی دا جیلێکی دیکە دێن و، ئەو جیلەی پێشێ وردە وردە دەڕۆن، جا ئەگەر مرۆڤ تەماشا بکات: زۆر بە ڕوونیی دەبینێ کە دەستی خوا ﷻ لە کارەکاندا هەیە، چ لە مراندنی جیلی پێشێ تاکو جیلی تازە جێیان بگرنەوە، چ لە مەسەلەی ئەو هاوسەنگییەی لە نێوان نێرو مێ دا هەیە، هاوسەنگییەك کە لە پەیدابوونی کوڕان و کچان (نێر و مێ)دا هەیە، ئەویش خوا هاوسەنگییەکی زۆر وردی تێدانـاوەو، وانیە هەر کوڕ، یان تەنیا کچ لە دایك بن، بەڵکو کوڕان و کچان بە هاوسەنگیی دێنە دنیاوە.

٣- ﴿ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ ﴾، هەشتانە دەگێڕدرێتەوە بۆ تەمەنێکی خراپ، پێشەوا **(طبري)** دەڵێ: واتە: **(وَمِنْكُم مَنْ يَهْرَمُ فيَصيرُ إلى أَرْذَلِ العُمُرِ، وَهُوَ أَردؤه وَمِنْهُ: رَذَلَ الرَّجُلُ وَفَسَلَ)**[1]، واتە: هەتانە پیر دەبێ، تاکو دەگەڕێتەوە بۆ خراپترین تەمەن، وەك دەگوترێ: **(رَذَلَ الرَّجُلُ وَفَسَلَ)** واتە: ڕەزیل و، زەبوون و، کەنەفت بوو.

٤- ﴿ لِكَيۡ لَا يَعۡلَمَ بَعۡدَ عِلۡمٖ شَيۡـًٔاۚ ﴾، ئەم (ل)ە، **(لام العاقبة)**یە، وەك زانایان دەڵێن، واتە: سەرەنجام وای لێدێتەوە: هیچ نەزانێ دوای ئەوەی شتی زانیوە، هیچ نەزانێ و، شتەکانی لەبیر دەچنەوە، پێشەوا **(طبري)** دەڵێ: **(لِئَلاَّ يَعْلَمَ شَيْئاً بَعْدَ عِلْمٍ كانَ يَعْلَمُ فِي شَبابِهِ)**[2]، واتە: تاکو ئەوەی لە کاتی گەنجییەتیی و تین و تاقەتدا، دەیزانی، لە کاتی پیر و کەنەفتییدا، هیچ نازانێ و هەمووی لەبیر دەچێتەوە، بەڵکو هەیە مێشکی فۆڕمات دەبێتەوە و، ناوی خێزانی و منداڵەکانیشی و، ناوی خۆشی لەبیر دەچێتەوە.

٥- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٞ قَدِيرٞ ﴾، بێگومان خوا زانای توانایە، واتە: خوا هیچی لە بیر ناچێ و، زانیارییەکەی ناگۆڕێ و، ئەوەی ڕابردوە و، ئەوەی دادێ هەمووی دەزانێ و، هەرگیز هیچ شتێکیش خوا دەستەوسان ناکات، **(الطبري)** ئاوای تەفسیر کردوە ڕەحمەت و ڕەزای خوای لێبێ.

---

(١) جامع البيان، ج ١٤، ص١٤٦.

(٢) ج ١٤، ص١٤٧.

بەراوردێکی نێوان
ئایەتی (٧٠)ی (النحل) و (٥)ی الحج

لە سوورەتی (النحل)، لە ئایەتی (٧٠)دا دەفەرموێ: ﴿ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا ﴾ بەڵام لە سوورەتی (الحج)، لە ئایەتی (٥)دا دەفەرموێ: ﴿ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا ﴾، ئنجا ئایا ئەم (مِنْ)ە بۆچی لێرەدا زیاد کراوە و، هۆکارەکەی چییە ؟

(الخَطيب الإسْكافِي) لە: **(دُرَّةُ التنزيل، وَغُرَّةُ التأويل)**دا[1]، دەڵێ:

(الفرق: ما ذكر في (النحل) إجمالٌ لِتَفصيل ما ذُكر في (الحج)، واتە: بۆیە ئەو (مِن)ە لە (بعد علم) لە سوورەتی **(الحج)**دا، زیادکراوە، چونکە ئەوەی لە سوورەتی **(النحل)**دا هاتوە، کورتەی ئەو درێژەیە کە لە سوورەتی **(الحج)**دا هاتوە.

هەڵبەتە قسەکەشی زۆر بەجێیە، با تەماشای ئایەتەکەی سوورەتی **(الحج)** بکەین، خوا وردەکاریی زۆری لەوێدا باس کردوە، بەڵام لێرە **(النحل)** بەس دەفەرموێ: ﴿ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ ﴾.

بەڵام با بزانین لە سوورەتی **(الحج)**دا، خوا چ وردەکارییەکی باسکردوە، دەفەرموێ: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا ﴾.

ئنجا دوایی **(الخطيب الإسكافِي)**، دەڵێ: **(فذكر تفصيل الأحوال ومبادئها، فقال: مِن كذا ومِن كذا الإبتداء ، كل حالٍ ينتقلُ مِنهُ إلى غيرِه... فكَما حدَّدَ أوائِلَها بِ (مِنْ) كَذَلِكَ حَدَّدَ الحَالَ الأخِيرةَ الْمُنتَقِلَةَ عَمَّا قَبْلَهَا ب (مِنْ) فَقَالَ: (مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ)**، شیکردنەوەیەکی چەند جوانە !!

---

(١) ص ١٩٠.

واتـە: لـە سـوورەتی (الحـج)دا خـوا ﷻ وردەکارییـەکانی دروسـتبوونی مـرۆڤ بـاس دەکات، کـە مـن ڕاسـتە مانـای ئایەتەکـە بـە کورتیـی و بـە پوختیـی دەکـەم:

واتـە: ئـەی خەڵکینـە! ئەگـەر لـە دوو دڵییـدان لـە زیندووبونـەوەدا، ئـەوە ئێوەمـان لـە گڵ دروسـت کـردوە، (بـە نسـبەت ئادەمـەوە کـە ڕاسـتەوخۆ لـە گڵ دروسـت بـووە)، ﴿ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ﴾، {ئەمـەش بەنسـبەت وەچەکەیـەوە}، دوایـی لـە تـۆ و (ئـاو)، دوایـی لـە خوێـن پـارە، پاشـان لـە پارچـە گۆشـتێك بـە ئەنـدازەی زارجووێـك، ﴿ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَـةٍ ﴾، کـە شـێوەی وەرگرتـوە، یـان شـێوەی وەرنەگرتـوە، تاکـو بۆتـان ڕوون بکەینـەوە، {چـۆن دروسـت دەبـن !}، دوایـی لـە منداڵدانـدا ئـەوەی بمانـەوێ نیشـتەجێی دەکەیـن و، جێگیـری دەکەیـن، {هەشـیانە دوایـی لەبـار دەچـێ، دوای ئـەوەی کـە جێگیـری دەکەیـن، ئەگـەر خـوا بیـەوێ بیکاتـە مـرۆڤ} بـە شـێوەی منـداڵ و کۆرپـە دەتانهێنینـە دەر، دوایـی بـۆ ئـەوەی بگەنـە قۆناغـی تاقـەت و تیـن و گەنجیەتیـی و، هەشـتانە دەمـرێ و، هەشـتانە دەگێڕدرێتـەوە بـۆ تەمەنێـکی خـراپ، {پیریـی و کەنەفتیـی}، تاکـو لـە دوای ئـەوەی شـتی زانیـوە، هیـچ نەزانـێ.

(الإسـكافي) دەڵـێ: (لێـرەدا خـوا) باسـی وردەکاریـی حاڵەتـەکان و سـەرەتاییەکان دەکات و، دەفەرمـوێ: لـە فـلان شـت دروسـت بـوون و لـە سـەرەتاوە بـەو حاڵـە و پاشـان بـەو حاڵـە، ئنجـا وەك چـۆن سـەرەتای حاڵـەکانی بـە {لـە} (مـن) دەسـت پێکـردوە: ﴿ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ ﴾، بـە هەمـان شـێوە، کۆتـا حاڵیـشی کـە لـەوانی پێشـێ ی دەگوازێتـەوە ئەویـشی هـەر بـە (مـن) باسـکردوە.

کـە مـرۆڤ دەبێتـە پیرێـکی کەنەفـت، کـە هیـچ شـتێك لـەوەی لـە ڕابـردوودا زانیویـەتی، لـە بیـری نامێنـێ و مێشـکی بـە زاراوەی کۆمپیوتەریـی (فۆرمـات) دەبێتـەوە.

لـە فەرمایشـتی پێغەمبەریـش دا ﷺ هاتـوە، لـە خـوا پاڕاوەتـەوە کـە خـوا نەیگێڕێتـەوە بـۆ تەمـەنی خـراپ، کـە تەمـەنی پیریـی و کەنەفتییـە، {اللَّهُـمَّ إِنِّي أَعُـوذُ بِـكَ مِـنَ الْكَسَـلِ، وَأَعُـوذُ بِـكَ مِـنَ الْجُـبْنِ، وَأَعُـوذُ بِـكَ مِـنَ الْهَـرَمِ، وَأَعُـوذُ بِـكَ مِـنَ الْبُخْـلِ} (أَخْرَجَـهُ البُخَـارِي: ٦٦٦٧، وَمُسْـلِم: ٢٧٠٦، عَـنْ أَنَـسِ بْـنِ مَالِـكٍ ﷺ).

واتـە: ئـەی خوایـە! پەنـا دێنمـە بـەر تـۆ لـە تەنبەڵیـی و، پەنـا دێنمـە بـەر تـۆ لـە ترسـنۆکیی و، پەنـا دێنمـە بـەر تـۆ لـە پیریـی (پیرییـەکی خـراپ و بێدەسـەڵات) و، پەنـا دێنمـە بـەر تـۆ لـە ڕژدیـی و چرووکیـی.

هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {أَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٨٢٢، عَنْ أَبِيهِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضي الله عنه).

کە مەبەست لە (أَرْذَلِ الْعُمُرِ) حاڵەتی پیریی و کەنەفتییە، کە ئینسان ببێتە بار بەسەر خەڵکییەوە، لێی بێزار بن و، خۆشی لە خۆی بێزار بێ، هەرچەندە ژیان ئەوەندە خۆشەویستە، هی وا هەیە دەکەوێتە ئەو حاڵەتەش، دیسان هەر پێی خۆشە کە چوار ڕۆژ زیاتر بژی و، پەنا دەباتە بەر چەندان پزیشك و داودەرمان، لە حاڵێکدا کە تەواو بێتاقەتیش بووە! کە من پیری وام بینیوە: لە نەوەد (٩٠) ساڵ زیاتر بووە، کە چی زۆر گلەیی لە حاڵی خۆی کردوە، کاتێك پێم گوتوە هەر باشە تەمەنێکی باشت بەڕێ کردوە، گوتوویەتی: وەڵڵا تەمەنەکەم وانیە، بەڵام فلان نەخۆشییە وازم لێنایەنێ (ناڕەحەتی کردووم)، بەڵێ کە مرۆڤیش دەکەوێتە ئەو تەمەنەوە، تەمەنیش باجی خۆی هەیە و، مرۆڤ دەبێ باجی لەسەر بدات و، تاکو تەمەن زیاتر بێت، باجی زیاتری دەدەی.

مەسەلەی شەشەم:

هەروەها خوای کارزان بژیوی زیاتری داوە بە هەندێك لە مرۆڤەکان، ئنجا ئەوانەی زیاتری پێدراون، زێدەییەکە ناگێڕنەوە بۆ بەردەستەکانیان! تاکو تێیدا یەکسان بن، ئەدی چۆن ئەوەی بۆ خۆیانیان پێ شایستە نیە، بۆ خوایان پێ شایستەیە؟:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعۡضَكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلرِّزۡقِۚ فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزۡقِهِمۡ عَلَىٰ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ فَهُمۡ فِيهِ سَوَآءٌۚ أَفَبِنِعۡمَةِ ٱللَّهِ يَجۡحَدُونَ ﴿٧١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعۡضَكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلرِّزۡقِ ﴾، خوا هەندێکتانی لە بژیودا بەسەر هەندێکتاندا بەرز کردۆتەوە، واتە: بژیوی زیاتری داوە بە هەندێکتان لە چاو هەندێکتان، هەندێکتانی دەوڵەمەنتر کردوەو، توانای زیاتری کارو کەسابەت و ماڵ پێکەوەنانی پێداون.

٢- ﴿ فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزۡقِهِمۡ عَلَىٰ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ ﴾ئنجا ئەوانەی زێدەییان پێدراوە، گێڕەرەوەی ئەو بژیوە نین کە پێیان دراوە، بۆ ئەوانەی کە لەبەر دەستیانن.

ئنجا ئەوە مەبەست پێی کۆیلەکانە، یان بەردەست و خزمەتکارەکانیان، کە لەبەردەستی ئەواندا ئیش دەکەن، هەمووی دەگرێتەوە، واتە: کەسە دەوڵەمەندەکان ئیمکانیەتە زیادەکان، ناگێڕنەوە بۆ ئەو ژێر دەستانەیان کە لەوانیان زیاتر پێدراوە.

٣- ﴿ فَهُمۡ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾، تاکو سەرەنجام هەموویان تێیدا یەکسان بن.

٤- ﴿ أَفَبِنِعۡمَةِ ٱللَّهِ يَجۡحَدُونَ ﴾، ئایا نکوولیی دەکەن لە چاکەی خوا ؟

١) (**القُرطُبي**) دەڵێ: (**وهَذَا مَثَلٌ ضَرَبَ اللَّهُ لِعبَدَةِ الأَصْنامِ: أَي إِذَا لَمْ يَكُنْ عَبِيدُكُمْ مَعَكُمْ سَوَاءً، فَكَيْفَ تَجْعَلُونَ عبَيدِي مَعِيَ سَوَاءً؟**)[1].

واتە: ئەمە وێنەیەکە خوا هێناویەتەوە بۆ بتپەرستەکان، واتە: ئەگەر ئێوە کۆیلە و بەردەستەکان لەگەڵتاندا یەکسان نەبن، چۆن بەندەکانم لەگەڵم دا یەکسان دەکەن و دەیانهێننە ڕیزی من ؟!

---

(١) الجامع لأحكامِ القرآن، ج ١٠، ص١١٦.

٢) (مُحَمَّد الطَّاهِر بن عَاشُور)[1]، لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: (الغَرَضُ مِنَ التَّمْثِيلِ: تَشْنِيعُ مَقَالَتِهِم، وَاستحَالَةُ صِدْقِهَا بحَسَبِ العُرْفِ، ثُمَّ زِيادَةُ التشْنِيعِ بأنَّهُمْ رَضَوُا لِلَّهِ، مَا لاَ يَرْضَونَ لأَنْفُسِهِم).

واتـە: مەبەسـت لـەم وێنەیـە ناقـۆڵا پێشـاندانی قسـەکەیانە و، دەرخسـتنی ئەوەیـە، کـە مەحاڵـە ئـەو قسـەیە ڕاسـت بـێ، بەپێـی عـورف و بـاوی خۆیـان، دواییـش زیاتـر ناشـیرین خسـتنە بەرچـاوی ئەوەیـە، کـە ئـەوەی بـۆ خوایـان پـێ پەسـندە، بـۆ خۆیـان نایانـەوێ، {بـۆ خوایـان پـێ پەسـندە کـە هەندێـك لـە دروسـتکراوەکان بچنـە ڕیـزی خـوا، بـەڵام بـۆ خۆیانیـان پـێ پەسـند نیـە، کـە ئەوانـەی لەبەردەسـتیانن وەك خۆیانیـان تەماشـا بکـەن}.

ئـەم ئایەتـە، وەك ئایـەتی ژمـارە (٢٨)ە، لـە سـوورەتی (الـروم)، کـە لـەوێ خـوا ﷻ بـە تەعبیرێـکی دیکـە هێناویـەتی، دەفەرمـوێ:

﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِي مَا رَزَقْنَٰكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾.

واتـە: خـوا وێنەیـەکی لـە خۆتـان بـۆ هێناونـەوە، {واتـە: بـۆ ئیسـپاتی ئـەوە کـە ناگونجـێ هاوبـەش بـۆ خـوا دابـنرێ و، دروسـتکراوەکانی خـوا وەك خـوا تەماشـا بکرێـن و، مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـرێ}، ئایـا لەوانـەی کە لەبەر دەسـتتانن (واتـە: کۆیلەکانتـان، یان بەردەسـتەکانتان)، هیـچ هاوبەشـتان هـەن لـەوەی کـە پێمانـداون، ئێـوە تێیـدا یەکسـان بـن و، وەك چـۆن مەترسـییتان لـە خۆتـان هەیـە مەترسـییتان لەوانیـش هەبـێ؟ (واتـە: وەك خۆتـان مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـەن)، ئـاوا بـەم شـێوەیە ئایەتەکانمـان بـۆ کەسـانێك کـە بفامـن، شـی دەکەینـەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴾، خوێنراویشـەتەوە: (تَجْحَـدُون) واتـە: بـە حاڵـەتی (خِطَـاب) و دوانـدنی ڕاسـتەوخۆ، نـەك دوانـدنی نادیـار، بۆیـە وشـەی: (يَجْحَـدُونَ: جَحَـدَ نِعْمَـةَ اللَّـه)، واتـە: نکووڵیـی لـە نیعمـەتی خـوا کـرد، پێویسـتی بـە پیتێـکی دیکـە نـاکات، کـە پیتـی (ب)یـە بـۆ ئـەوەی بـەرکار (مفعـول) پێ بخـوازێ! {عُـدِّيَ (يَجْحَـدون) بالبـاءِ لِتَضَمُّنِـهِ مَعنـى يَكْفُرون، وتَكُـونُ البـاءُ لِتَوكِيـد تَعَلُّـقِ الفِعْـلِ بالمَفْعُـولِ مِثْـل: ﴿ وَٱمْسَحُواْ بِرُءُوسِكُمْ ﴾}[2].

---

(١) التحرير والتنوير، ج ١٤، ص٢١٥.

(٢) التحرير والتنوير: لمحمد الطاهر بن عاشور، ج ١٤، ص (٢١٦-٢١٧).

واتـە: وشـەی (**يَجْحَـدون**) بـە (**ب**) بـەرکاری پێخـوازراوە، تاکـو مانـای (**يكفـرون**) بگرێتـە نێـو خـۆی، واتـە: سـپڵەیی و ناسوپاسـگوزاریی دەکـەن، هەروەهـا وێـڕای ئـەوە: (**ب**)یەکـەش بـۆ جەختکردنـەوەی پەیوەسـتبوونی کردارەکەشـە، بـە بەرکارەکـەوە، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ﴾، دەیتوانـی بفەرمـوێ: (**وَامْسَـحُوا رُءُوسـكُم**)، واتـە: دەسـتی تـەڕ بەسـەری خۆتانـدا بێنـن، بـەڵام بـۆ تەئکیدکردنـەوەو جەختکردنـەوەی مانـای: {دەسـتی تـەڕ بـە سـەری خۆتانـدا بێنـن}، (**ب**) زیادکـردوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿أَفَبِنِعۡمَةِ ٱللَّهِ يَجۡحَدُونَ﴾، ئەو (**ف**)ە کە چۆتە سەری:

أ) دەگونجێ پەیوەست بێ بە ڕستەی: ﴿وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعۡضَكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلرِّزۡقِ﴾، واتە: کە خوا زێدەیی ڕزق و بژیوی هەندێکتانی داوە بەسەر هەندێکتاندا، کەچی لە بەرانبەر ئەوەشدا نکووڵیی دەکەن لە چاکەی خوا.

ب) دەشگونجێ پەیوەست بێتەوە بە ڕستەی: ﴿فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزۡقِهِمۡ﴾، واتە: ئەوانەی کە زیادەیان پێدراوە، گێڕەرەوەی بژیوەکەیان نین بۆ لای ئەوانەی بەردەستیان، کەواتە: ئەگەر خۆتان ئەوە ناکەن، ئەدی چۆن دروستکراوەکانی خوا دێننە ئاستی خوا، کە خۆتان ڕازی نین بەشێك لە بژیوەکەتان بگێڕنەوە بۆ ئەوانی دیکە، ئەدی چۆن نیعمەتەکانی خوا دەگێڕنەوە بۆ دروستکراوەکانی خوا ؟!.

مەسەلەی حەوتەم:

هەروەها خوای بەخشەر، لە خۆتان هاوسەران و لە هاوسەرەکانتان کوڕان و نەوەکانی پێداون و، لە بژیوە خۆش و سوودبەخشەکانی پێداون، ئەدی چۆن بڕوا بە باطڵ دێنن و سپڵەیی بەرانبەر بە چاکەکانی خوا دەکەن؟ :

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ۚ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا ﴾، هەروەها خوا لە خۆتان هاوسەرانی بۆ ڕەخساندوون، ئەم مەسەلەیە وەك خوا **عزّ** و **جلّ** لە سوورەتی **(الروم)**دا، وردتر باسی دەکات، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾.

واتە: هەروەها لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە لە خۆتان هاوسەرانی بۆ گێڕاون و ڕەخساندوون، تاکو بەهۆی ئەو هاوسەرانەوە ئۆخژنتان بۆ بێ و، هۆگری یەکدی بن و، خۆشەویستیی و بەزەیی لە نێوانتاندا داناوە، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن بۆ کەسانێك بیر بکەنەوە.

بەڵام لێرەدا خوا هەر بە کورتیی دەفەرموێ: خوا لە خۆتان هاوسەری بۆ گێڕاون، ئنجا لێرەدا ئەگەر دوێنراوەکە پیاوان بوون، واتە: ئەی پیاوەکان! خوا لە خۆتان ئافرەتانی بۆ ڕەخساندوون کە ببنە هاوسەرتان، بەڵام ئەگەر دوێنراوەکان ئافرەتان بن، واتە: ئەی ئافرەتەکان! خوا پیاوانی بۆ ڕەخساندوون کە ببنە هاوسەرتان.

لێرەدا هەندێ لە زانایان بە تایبەتی **(القرطبي)** کە زۆر وردبۆتەوە لە ئایەتەکان، کە ئایا چ حوکم و یاسایەکی شەرعییان لێ وەردەگیرێ ؟

منیش جارجار هەندێ شت کە بە پێویستی بزانم، لێی وەردەگرم، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: خوا لە خۆتان هاوسەری بۆ پەیدا کردوون، باسی ئەوەی

کردوە کە ئایا: لە ماڵەوە، ژن و مێرد چۆن مامەڵە بکەن و، چۆن خزمەتی یەکدی بکەن؟ لەوبارەوە دەڵێ:

(وَلِهَذَا قَالَ عُلَمَاؤُنا: عَلَيْهَا أَنْ تَفْرِشَ الفِرَاشَ، وَتَطْبَخَ القِدْرَ، وَتَقُمَّ الدَّارَ، بحَسَبِ حَالِهَا، وَعَادَةِ مِثْلِهَا).

واتە: زانایانمان لە ڕوانگەی ئەم ئایەتە موبارەکەوە گوتوویانە:

ئافرەت (ژن) پێویستە لە ماڵەوە جێگاو ڕێگا ڕابخات، هەروەها نان و چێشت ساز بکات و، ماڵ خاوێن بکاتەوە و گەسکی لێبدات، بە پێی حاڵ و عادەت و داب و نەریتی وێنەی ئەو.

هەروەها دوایی دەڵێ: (**وَيَخدم الرَّجُلُ زَوْجتَهُ فِيمَا خَفَّ مِنَ الخِدْمَةِ وَيُعِينُهَا**)، واتە: هەروەها پیاویش خزمەتی ژنەکەی خۆی دەکات، ئەو خزمەتەی کە بۆی گونجاو بێ و، لە توانایدا بێ و، هاوکاری دەبێ.

ئنجا لەوبارەوە ئەم سێ فەرموودەیە دێنین:

یەکەم: {عَنْ عَائِشة، قَالَتْ: فَتَلْتُ قَلَائِدَ بُدْنِ النَّبِيِّ ﷺ، بِيَدَيَّ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٦٩٦، وَمُسْلِمٌ: ١٣٢١).

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، گوتوویەتی: ڕێشمە و گەردنبەندەکانی حوشترەکانی پێغەمبەر ﷺ کە لە ملیان دەکرێن، بە دەستی خۆم چنیومن و ڕستوومن.

چونکە (**فَتْل**) هەم بە مانای ڕستنی مو و خوریی دێ و، هەم بە مانای چنینیش دێ.

دووەم: {عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، سأَلْتُ عَائِشة: مَا كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْنَعُ فِي الْبَيْتِ؟ قَالَتْ: كانَ يَكُونُ فِي مِهْنة أَهْلِهِ، فَإِذَا سَمِعَ الأَذَانَ خَرَجَ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٦٧٦).

واتە: ئەسوەدی کوڕی یەزید، دەڵێ: پرسیارم لە عائیشە خوا لێی ڕازی بێ کرد: ئایا پێغەمبەر ﷺ لە نێو ماڵ و منداڵ دا چی دەکرد؟ گوتی: خزمەتی ماڵ و خێزانی خۆی دەکرد {ئەگەر کارێك هەبووایە ئەنجامی دەدا و بۆی دەکردن} و، کاتێ گوێی لە بانگ دەبوو، دەچووە دەرەوە{ و نوێژەکەی دەکرد}.

سێیەم: {عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سأَلَ رَجُلٌ عَائِشة، هَلْ كانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْمَلُ فِي بَيْتِهِ شَيْئاً؟ قَالَتْ: نَعَمْ كانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْصِفُ نَعْلَهُ، وَيَخِيطُ ثَوْبَهُ، وَيَعْمَلُ فِي بَيْتِهِ، كَمَا يَعْمَلُ أَحَدُكُمْ فِي بَيْتِهِ}

(أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٥٣٨٠، تعليق شعيب الأرنؤوط: حَدِيثٌ صَحِيحٌ، وَلَهُ إِسْنادَانِ: الأَوَّل إِسْناد صَحِيح رجاله ثقات رجال الشيخين).

واتـه: هیشـامی کـوڕی عـوڕوه دەڵـێ: پیاوێـك پرسـیاری لـە عائیشـە خـوا لێـی ڕازی بـێ کـرد: ئایـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە نێومالّـی خـۆی دا هیـچ ئیشـێکی دەکـرد؟ گـوتی: بەڵـێ، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە ماڵـەوەدا: پێـڵاوی خـۆی دەدووریـەوە و پینـەی دەکـردو، بەرگـی خۆیشـی دەدووریـەوەو، ئیشـوکاری ماڵـی ئەنجـام دەدا، وەك چـۆن یەکێـك لـە ئێوە ئیشـوکاری ماڵـەوەی خـۆی ئەنجـام دەدات.

٢- ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ﴾، واتە: هەروەها لە هاوسەرەکانیشتان کوڕان و نەوەکانی بۆ پەیدا کردووون.

٣- ﴿وَحَفَدَةً﴾، وشەی (**حَفَدَة: جمع حَافِد، وَالحَافِد أَصْلُهُ: المُسْرِعُ فِي الخِدْمَةِ، وَأُطْلِقَ عَلَى ابْنِ الإبن لِهَذَا...**)، وشەی (**حَافِد**) کە کۆیەکەی (**حَفَدَة**)یە، کەسێکە خێرایی دەکات لە خزمەتداو، بۆیە بە (نەوە) {کچ یان بە کوڕی کوڕ} گوتراوە (**حَافِد**)، لەبەرئەوەی لەش سووکەو تازە دەگاتێ، خزمەتی نەنك و باپیر و دەوروبەری دەکات، واتە: خوا هەم کوڕانی پێداون، هەم نەوەکانیشی پێداون.

٤- ﴿وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾، هەروەها لە بژیوە خوش و بە تام و بەسوودەکانیش ڕزقی ئێوەی داوە، (**الطَّيِّبَات: صِفَة لِمَوصُوفٍ مَحْذُوفٍ: أَي رَزَقَكُمْ مِنَ الأَرْزَاقِ الطَّيِّبَات**)، واتە: لە بژیوە خۆش و بەتام و چاکەکان، بەشی ئێوەی داوە.

٥- ﴿أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ﴾، ئایا بڕوا بە باطیڵ دەکەن؟ واتە: بێ ئەمەگ و ناسپاس دەبن بەرانبەر بە چاکەی خوا؟ (**الباطِلُ: ضِدُّ الحَقِّ، لأنَّ مَا لا يَحِقُّ لاَ يُعَدُّ بحَقٍّ**)، (**باطِل**)، واتە: شتی پووچ و بێ بنەما، پێچەوانەی هەقە، هەق یانی: چەسپاو، ئەوەش کە نە چەسپێ، بە هەق لە قەڵەم نادرێ.

٦- ﴿وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ﴾، بەرانبەر بە چاکەی خواش، ئەوان سپڵەو ناسپاس دەبن؟ لێرەدا مەبەست لە: (**كُفْر**) (**كُفْرَان**)ە، سپڵەیی و ناسپاسیی، نەك بێبڕوایی (**كفر**)، ئنجا ئەمە وەك ئایەتی ژمارە: (٦٧)ی سوورەتی (**العنكبوت**)ە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾﴾ واتە: ئایا سەرنجیان نەداوە! ئێمە حەرەمێکی هێمن و پڕ ئاساییشمان بۆ ڕەخساندووون (کە مەبەست پێی مەککەیە) و، خەڵك لە دەوریان دەڕفێنرێن، ئنجا ئایا بڕوا بە باطیڵ دەکەن و، بەرانبەر بە چاکەی خوا نا سوپاسن ؟!

(الخَطِيبُ الإسْكافِي)، دەڵێ: ئایا بۆچی لە سوورەتی (النحل)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾، بەڵام لە سوورەتی (العنكبوت)دا، تەنیا دەفەرموێ: ﴿ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾، ئەو (هُمْ)ە، کە پێی دەگوترێ: ڕاناوی جیاکردنەوە (ضمیر الفصل)، بۆچی لە سوورەتی (النحل)دا زیاد کراوە؟

وەڵامەکەی جوان دێنێ و دەڵێ:

(إنَّ الكَلاَمَ فِي سُورَةِ النحلِ قَدْ نُقِلَ عَنِ الخِطَابِ الَّذِي يصلُحُ لِغَيْرِ الكُفَّارِ إلى الإِخْبارِ عَنْهُمْ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ ﴾**، ثُمَّ انْتَقَلَ الكَلاَمُ عَنِ الخِطَابِ العَامِ إلى الإِخْبارِ الخَاصِ، فَقَالَ:** ﴿ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ ﴾**:٧٢، فَأَكَّدَ الكَلاَمَ بقَوْلِهِ: (هُمْ) لِئَلاَّ يُتَوَهَّمَ أَنَّ هَذَا الإِخْبارَ خِطَابٌ، وَهُوَ بالتاءِ دُونَ الياءِ، إذْ لاَ فَرْقَ فِي الخَطِّ بَيْنَهُمَا، وَلَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ الأَمْرُ فِي سُورَةِ العَنْكَبُوت، لأنَّ الإِخْبارَ المُسْتمِرّ فِي الآيَةِ الَّتِي قَبْلَ هَذِهِ، أَغْنَى عَمَّا يَخْصِرُهُ للخَبَرَ دُون غَيْرِه، وَهُوَ قَوْلُهُ:** ﴿ فَإِذَا رَكِبُواْ فِي ٱلْفُلْكِ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُواْ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾العنكبوت)[1].

واتە: لە سوورەتی (النحل)دا، خوا ﷻ قسەکەی گواستۆتەوە لە دواندنێك، کە بۆ غەیری کافرەکانیش دەگونجێ، گواستوویەتەوە بۆ هەواڵ لەبارەوە دانیان، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ ﴾، ئەمە شێوەی دواندنە، دوایی لە دواندنی گشتییەوە گواستوویەتەوە بۆ هەواڵ پێدان، کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ ﴾، بۆیە پێویستی بە ڕاناوی (هُم) کردوە، بۆ ئەوەی وا نەزانرێ کە ئەم هەواڵ پێدانەش، بریتیە لە دواندن و، لە جیاتی ئەوەی ﴿ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ ﴾، وابزانێ کە (تُؤمِنُون)ە، چونکە لە خەتی (مصحف)دا، کە نووسراوە، وەك یەك دەنووسرێ و، دوایی سەرو بۆری بۆ کراوە: (يُؤْمِنُونَ و تُؤْمِنُونَ)، لێك جیاکراونەوە، بەڵام لە سوورەتی (العنكبوت)دا، چونکە هەواڵ پێدانەکە بەردەوامە لە پێش ئەم ئایەتەدا، کە بریتیە لە هەواڵدان لەبارەوەدان، دەربارەی کافرەکان، بۆیە پێویستی نەکردوە کە ڕاناوی (هُم) بەکاربهێنرێ، تاکو بزانرێ ئەوە هەواڵ پێدانە،

---

(١) درة التنزيل وغرة التأويل، ص ١٩١.

نـەك دوانـدنی ڕاسـتەوخۆ، چونكـە ئایەتەكـەی سـوورەتی (**العنكبـوت**) دەفەرمـوێ: كاتـێ كـە سـواری كەشـتیی دەبـن، بـە دڵسـۆزیی لـە خـوا دەپاڕێنـەوەو ملكەچیـی خۆیـان بـۆ خـوا ساغ دەكەنـەوە، بـەڵام كاتێـك كـە دەربازیـان دەكات بـۆ وشـكانیی، هاوبـەش بـۆ خـوا دادەنێـن، بـا سـپڵەیی بكـەن بەرانبـەر بـەوەی كـە پێـمان داون و، بـا ڕابوێـرن، لەمـەودوا دەزانـن! ئایـا سـەرنجیان نـەداوە كـە ئێمـە حەرەمێـكی هێمـن و ئارامـمان بـۆ ڕەخسـاندوون و، خەڵـك لـە دەوری وان دەڕفێـنرێ، ئایـا بـڕوا بـە **باطـلَ** دەكـەن و، بەرانبـەر بـە چاكـەی خـوا سـپڵەن ؟!

واتـە: لێـرەدا ڕوونـە كـە هەمـووی: هەواڵدانـە دەربـارەی كافـرەكان، بـەڵام لـە سـوورەتی (**النحـل**)دا بـۆ ئـەوەی دیـار بـێ: كـە ئـەوەش هـەر هـەواڵ پێدانـە، نـەك دوانـدن، بۆیـە بـەو ڕانـاوەی (**هُـم**)، ئـەو ئەگـەرەی كـە دواندنـە، لابـراوە.

مەسەلەی هەشتەم:

ئەوانەی جگە لە خوا دەپەرستن، هیچ شتێکیان لە ڕۆزیی لە ئاسمانەکان و زەوی بە دەست نیە و، تواناشیان نیە، وەدەستی بێنن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾، هەروەها (کافرەکان) جگە لە خوا، لە جیاتی خوا، شتانێك دەپەرستن.

٢- ﴿مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ شَيْـًٔا﴾، کە هیچ جۆرە بژیوێکیان بە دەست نیە، نە لە ئاسمانەکان و، نە لە زەوی دا.

ئەم وشەی (شَيْـًٔا)ە، بۆ جەختکردنەوەیە، کە هیچ جۆرە ئەندازەیەك، یان بەشێك لە بژیویان بەدەست نیە.

ئاشکرایە کە دەفەرموێ: بژیویان بە دەست نیە، یانی: ناتوانن بیدەن و، وشەی (مِن) لە: ﴿مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، بۆ دەست پێکردنە (**مِن إبتدائية**) بۆ ڕۆزییەکە، کە لە ئاسمان و زەوییەوە دێ.

وشەی (شَيْـًٔا) بۆ زێدەڕۆییە لەوەدا کە لابراوە، واتە: تەنانەت شتێکی کەمیشیان لە بژیو بەدەست نیە.

٣- ﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾، واتە: سەرەڕای ئەوەش کە بەدەستیان نیە، ناتوانن وەدەستیشی بێنن، واتە: نە لە ڕابردوودا توانیوویانەو، نە ئێستاش لە ژێر دەستیان دایە و، نە لە داهاتووشدا دەتوانن وەدەستی بێنن، کەواتە: ئێوە چۆن شتانێك دەپەرستن، کە نە ئێستادا هیچیان بە دەستە و، نە لە داهاتووشدا، ئەگەری هەیە، هیچیان بکەوێتە دەست، بژیوتان بدەن؟ پەرستراو دەبێ ئەوانەی کە دەیپەرستن، بیانژیەنێ و، سەرپەرشتییان بکات و، بەهرەمەندیان بکات.

مەسەلەی نۆیەم:

خـوا دەفەرمـوێ: وێنـان بـۆ خـوا مەهێننـەوە، چونکـە بێگومـان خـوا دەزانـێ و ئێـوە نازانـن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَضْرِبُواْ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١- ﴿ فَلَا تَضْرِبُواْ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَۚ ﴾، وێنان بۆ خوا مەهێننەوە، **(الأَمْثَالُ: جَمْعُ مَثَل، أي: المُمَاثِلُ، وَهُوَ الشَّبَه وَالمُشَابِه)**، **(أمثال)** لێرەدا کۆی **(مَثَل)**ە، کە بە مانای: وێنە **(مُمَاثِل)** و **(شَبَه، مُشَابِه)** دێ، کە ئەوانیش هەمان واتایان هەیە، واتە: شتێك بە شتێك دەچێ و، لە ئاستی دایە.

ئنجا ئەمە دوو واتای هەن:

أ) خوا دەفەرموێ: وێنان بۆ خوا مەهێننەوە، واتە: ئەو شتانەی دیکە وەك خوا مامەڵەیان لەگەڵدا مەکەن و، تەماشایان مەکەن.

ب) دەشگونجێ کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَضْرِبُواْ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَ ﴾، مەبەست ئەوە بێ، کە: ئەو پەرستراوانەتان بە خوا مەچوێنن، **(ضَرْبُ المَثَل: إستعْمَالُهُ فِي تَشْبيه حَالَةٍ بِحَالَةٍ: وهَيْئَةٍ بِهَيْئَةٍ، وَمَنْ يُشْرِكُ باللّهِ شَيْئاً، يُثْبِتُ لَهُ مِنَ الأَوْصَافِ مَا لِلّه تَعَالَى: وَيُشَبِّهُهُ باللّهِ تَعَالَى)**.

واتـە: وشـەی: **(ضَرْبُ المَثَـلْ)** وێنـە هێنانـەوە و پەنـد هێنانـەوە، بەکارهێنـانی لـەوەدا بـاوە، کـە حاڵەتێـك وەك حاڵەتێـكی دیکـە، یـان شـێوەیەك وەك شـێوەیەكی دیکـە، تەماشـا بکـرێ، کەسـێکیش کـە شـتێك دەکاتـە هاوبەشـی خـوا، هەندێـك سـیفەتانی بـۆ دەچەسـپێنێ، کـە هـی خـوان و، ئـەو شـتە کـە دەیکاتـە هاوبـەشی خـوا، دەیشـوبهێنێتە خـوا و، بـە خـوای پـەروەردگاری دەچوێنـێ.

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَلَا تَضْرِبُواْ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَ ﴾، **(القُرطُبـي)** دەڵـێ: **(أي: لاَ تَشَـبِّهوا بـِهَـذِهِ الجَـمَادَات لأَنَّـهُ وَاحِـدٌ، قَـادِرٌ، لاَ مِثـلَ لَـهُ)**[1]، واتـە: ئـەو بـێ ژیـان و پەرسـتراوانە، بـە خـوا مەچوێنـن، چونکـە خـوا تاکـەو توانایـە و وێنـەی نیـە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج ١٠، ص ١١٩.

٢- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا بە ڕەهایی هەموو شتێك دەزانێ، بەڵام ئێوە بە ڕەهایی هیچ شتێك نازانن، خوا هەموو شتێك دەزانێ، بەڵام ئێوە هیچ نازانن، لە چاو خوا ﷻ، کەواتە: سواری سەری خۆتان مەبن و، بە نەزانیی قسە مەکەن و، بە نەزانیی شت مەڵێن، بەڵکو خوا کە بەدیهێنەر و پەروەردگاری هەموو شتێکە و، هەموو شتێك دەزانێ، گوێی لێبگرن و، لێی وەربگرن تاکو ئەو پێتان بڵێ: دەبێ چی بپەرستن و چی بکەن و چۆن بکەن ؟!

مەسەلەی دەیەم:

خوا وێنەی بە بابایەکی کۆیلەی خاوەندار، کە هیچی لە دەست نایەت و، بابایەکی ئازادی ساماندار، کە بە پەنهان و ئاشکرا، ماڵەکەی دەبەخشێ، هێناوەتەوە کە بێگومان یەکسان نین:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَن رَّزَقْنَـٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ۚ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا﴾، خوا وێنەیەکی هێناوەتەوە.

بێگومان وێنەکەی بۆ ئەوە هێناوەتەوە کە: هاوبەش دانان بۆ خوا، زۆر ناقۆڵا و دزێو و ناشیرین بخاتە بەرچاو و، نەفامیی و کەوودەنیی، هاوبەش دانەرانیش زۆر جوان وێنا بکات، ئنجا ئایا ئەو وێنەیەی هێناویەتەوە چییە ؟

٢- ﴿عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾، ئەمە جیدار (**بدل**)ە بۆ (**مَثَل**)، یاخود ﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا﴾، (ضَرَبَ) مانای (**جَعَلِ**)ەی خراوەتە نێو، کە ئەو کاتەش: (عَبْدًا) (**مفعول**)ی یەکەمەو، دواخراوە و (مَثَلًا) (**مفعول**)ی دووەمە و پێشخراوە، بە هەر حاڵ خوا وێنەیەکی هێناوەتەوە بە کۆیلەیەك (عَبْدًا مَّمْلُوكًا) کۆیلەیەکی خاوەندار(لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ) هیچ توانایەکی نیە، (**شَبَّهَ حَالَ أَصْنامِهِم فِي العَجْزِ عَنْ رِزْقِهِم ، بِحَالِ مَمْلُوكٍ**)، خوا وێنەی بتەکان و پەرستراوەکانی ئەوان لە دەستە پاچەیی دا، کە ناتوانن بژێویان بدەن، چواندوویەتی و تەشبیهی کردوە بە حاڵی کۆیلەیەکی خاوەندار.

ئنجا کۆیلە هەر خاوەندارە، بەڵام خوای کاربەجێ بۆ زیاتر جەختکردنەوە دەفەرموێ: (عَبْدًا مَّمْلُوكًا) کۆیلەیەکی خاوەندار، چونکە جاری واش هەیە کۆیلەیەك ڕای کردوە لە خاوەنەکەی و، لەبەردەستی نیە.

یـان ئەمـە وەك ئەوەیـە کـە لـە شـوێنێکی دیکـەدا دەفەرمـوێ: ﴿ ... تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ... ﴿١٩٦﴾ ﴾ البقـرة، هەروەهـا دەفەرمـوێ: ﴿ ... لَا تَتَّخِذُوٓا۟ إِلَٰهَيْنِ ٱثْنَيْنِ ... ﴿٥١﴾ ﴾ النحـل، (إِلَٰهَيْنِ) هـەر دووانـە، بـەڵام (ٱثْنَيْنِ) بـۆ جەختکردنەوەیـە حاڵـەتی دووانەیەتیـی.

ئنجا خـوا وێنـەی هێناوەتـەوە بـە کۆیلەیـەکی خاوەنـدار، کـە هیـچ توانایـەکی بەسـەر هیـچ شـتێك نیـە.

٣- ﴿ وَمَن رَّزَقْنَٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا ﴾، هەروەها وێنەی هێناوەتەوە: بە کەسێکیش کە لەلای خۆمانەوە بژیوێکی باشمان پێداوە.

٤- ﴿ فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ﴾، ئنجا ئەو کەسە سامانداره: بە پەنهانیی و بە ئاشکرا، لێی دەبەخشێ، واتە: لە هەموو حاڵاندا تەصەڕروف لەو ماڵەی خۆی دا دەکات.

٥- ﴿ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ﴾، ئایا یەکسانن ؟! کەسێك کۆیلەیەکی خاوەندارەو، هیچ توانایەکی نیەو، کەسێك کە بژیوێکی باشمان پێداوە و، بە هەموو حاڵان، بە پەنهان و بە ئاشکرا، لێی دەبەخشێ، وەك یەکن ؟!

٦- ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، ستایش بۆ خوا، واتە: خوا خاوەنی هەموو چاکیی و پاکیی و بەزرییەکە.

٧- ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵکو زۆربەیان نازانن:

أ- بۆیە دەفەرموێ: زۆربەیان (أَكْثَرُهُمْ) چونکە هەیانبووە هەقی زانیوە، بەڵام دانی پێدا نەهێناوەو، نکووڵیی لێکردوە، مەبەست پێی ئەوەیە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ ﴾، جێی ڕامانە کە: خوا ﷻ لە قورئانی خۆیدا کەم وایە حاڵەتی گشتاندنی بەکارهێنا بێ، مەگەر چۆن، دەنا هەڵاواردنی تێدا کردوە.

ب- یان لەبەر ئەوە بووە فەرموویەتی: ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، چونکە هەندێکیان لە داهاتوودا مسوڵمان دەبن و، خوا ﷻ نەیویستوە بە نەزان باسیان بکات، چونکە ئەوانەیان کە لە دواییدا کە مسوڵمان دەبن، زانیارییان پەیدا دەبێ، بەهۆی ئیمانەوە، ئنجا خوا ﷻ ئەوانی هەڵاواردوە، چونکە ئەوان لەو کەمینەیەن کە مسوڵمان دەبن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن رَّزَقْنَٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا ﴾، حاڵـی خـوا ﷻ چوێـنراوە بـە حاڵـی دەوڵەمەندێـکی خۆشـگوزەران و بـە توانـا، کـە بـەو شـێوەیە بژیـو و یارمەتییـان دەدات، کـە دەوڵەمەندێـك بـە دڵـی خـۆی، بـە پەنهـان و بـە ئاشـکرا، ماڵەکەی خۆی دەبەخشـێ، مەبەسـت

لـەم وێنـە هێنانـەوەش: دەرخسـتنی پووچیـی شـیرك و حەقانیـەتی خـوا بـە یەكگرتنـە، كـە هیـچ كامیـان گومـانی تێدانیـە.

بـەڵام ئایـا مەبەسـت لێـرەدا بـەراورد (**مقارنـة**) كردنـە لـە نێـوان مرۆڤـی بـڕوادار كـە ئەهـلی خـوا بـە یەكگرتنـە، لەگـەڵ مرۆڤـی بێبـڕوای هاوبـەش بـۆ خـوا بڕیـاردەردا، كـە ئەهلی شـیركە؟ یاخـود مەبەسـت بـەراوردە لـە نێـوان پەرسـتراوەكانی ئـەوان و، خـوای پـەروەردگاردا؟ هـەردوو ڕایـەكان زانایـان قسـەیان لەسـەر كـردوون، كـە دواتـر تیشـكی زیاتـری دەخەینـە سـەر.

مەسەلەی یازدەیەم:

خوا وێنەی دوو پیاوان دێنێتەوە: کە یەکێکیان: لات و دەستە پاچەیە و، بارە بەسەر خاوەنەکەیەوە و، هیچی لەدەست نایەت، ئەوی دیکەش: خۆشی لەسەر ڕێیەکی ڕاستە و فەرمانیش بە دادگەریی دەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ﴾، هەروەها خوا وێنەیەکی دیکەشی هێناوەتەوە، هەر بۆ دەرخستنی حاڵی هاوبەش بۆ خوا دانەران، کە لە چ حاڵێکی خراپ و نزم و، پەست و، نامەنتیقیی دان، هەروەها حاڵی خوا بەیەکگران، کە لە چ حاڵەتێکی سەربەرزانەو مەنتیقیی و ئاسایی و، سروشتیی دان.

٢- ﴿ رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ ﴾، خوا عزوجل دوو پیاوی بە نموونە هێناونەوە، کە یەکێکیان لاڵەو توانای بەسەر هیچ شتێکدا نیە.

٣- ﴿ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَاهُ ﴾، هەروەها باریشە بەسەر سەرپەرشتیارەکەیەوە.

٤- ﴿ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ﴾، بۆ هەر شوێنێك بینێرێ، هیچ چاکەیەکی لە دەست نایەت، (**أَبْكَم**)، واتە: (**أَخْرَس**) لاڵ، کەسێك کە حاڵەتی (**بُكْم**)ی هەیە، بەڵام لە زگماکەوە، (**الكَلُّ: العِيالُ، وَالجَمْعُ الكُلُولُ كَلَّ السِّكِّينُ كَلاًّ: غَلَظَتْ شَفْرَتُهُ فَلَمْ يَقْطَع**)، (**كَلّ**) واتە: بار بەسەر کەسێکەوەو، کۆیەکەی (**كُلُول**)ە، دەگوترێ: (**كَلَّ السِّكِّينُ**)، چەقۆیەکە، تیغەکە کول بوو، واتە: دەمەکەی تیژ نەماوە و نابڕێ.

بەڵێ (**كَلّ**) واتە: کەسێك کە بارە بەسەر خەڵکەوە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هاتوە، فەرموویەتی: {**مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِهِ، وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٢٦٨، وَمُسْلِمٌ: ٤٢٤٦، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** رضي الله عنه).

واتە: هەر کەس و ماڵ و سامانێکی جێهێشت دوای خۆی، ئەوە بۆ میراگرەکانیەتی و، کەسێکیش کە ماڵ و منداڵی بەجێهێشتوە، کە بارن، بۆ بەڕێوەبردن و ژیان و گوزەران، ئەوە عایدی ئێمەیە.

ئەصڵی وشەی (كَلّ) لە (ثِقَل)ەوە هاتوە، واتە: قورس، لەبەرئەوەی دەبێتە بار بەسەر غەیری خۆیەوە.

وشەی (مَوْلى): (الَّذي يَلي أَمْرَ غَيْرِهِ)، ئەو کەسەی کاروباری غەیری خۆی بەڕێوە دەبات، کە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ ﴾، (أَي: هُوَ عَالَةٌ عَلَى كافِلِهِ لا يُدَبِّرُ أَمْرَ نَفْسِهِ)، بارە بەسەر سەرپەرشتیارەکەیەوە، کاری خۆی بۆ بەڕێوەناچێ و، بۆ هەموو شتێك چاوی لە دەستی ئەوە.

٥- ﴿ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ﴾، بۆ هەر شوێنێك بینێرێ و، هەر کارێکی پێ بسپێرێ، هیچ چاکەی لەدەست نایەت و هیچی باشی لێ هەڵناوەرێ، چونکە لاڵە و، هیچیشی لە دەست نایەت.

ئەمە خوێندراویشەتەوە: (أَيْنَمَا يُوَجَّهُ)، واتە: بۆ هەر کوێیەك بنێررێ، ئەم دوو خوێندنەوەی هەن.

ئنجا بێگومان کەسێ لە قسە تێ نەگات و، نەتوانێ خەڵك تێ بگەیەنێ، هیچ خێرێکی پێوە نیەو، لە حاڵێك دا بنێردرێ بۆ ئەملاولا، مادام نەتوانێ خەڵك تێ بگەیەنێ و، مانای وایە هیچ لێك تێگەیشتنێکی بۆ پەیدا نابێ و، ناتوانێ هیچ پەیامێك بگەیەنێ و، یاخود قسەو پەیامێك بهێنێتەوە.

٦- ﴿ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ ﴾، ئایا ئەوەی کە حاڵی وایە یەکسانە.

٧- ﴿ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ ﴾، لەگەڵ کەسێك دا کە فەرمان دەکات بە دادگەریی.

٨- ﴿ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾، هەروەها لەسەر ڕێیەکی ڕاستیشە؟ لەبەر ئەوەی: کە فەرمانکردن بە دادگەریی، لە بەرزترین جۆری قسەکردنەو، ڕۆیشتنیش لەسەر ڕێیەکی ڕاست، لە بەرزترین جۆری توانا و هەڵسوکەوتکردنە، واتە: کەسێك کە باشترین جۆری قسەکردنی هەیە، کە فەرمانکردنە بە دادگەریی و، باشترین جۆری هەڵسوکەوتکردنیشی هەیە، کە بریتیە لەسەر ڕێی ڕاست بوون، ئایا یەکسانە لەگەڵ کەسێکی لاڵی دەستە پاچەی بێخێری، بار بەسەر خەڵکەوە؟ بێگومان نەخێر.

ئەم تەعبیرەی دوایی لە تەفسیری: (**أَوْلَى مَا قِيْلَ فِي آياتِ التنزيل**)[١]ەوە، هێناومە.

ئنجا (**القُرْطُبي**) دەڵێ: (**هَـذَا مَثَـل آخـر، ضَرَبَـهُ اللَّـهُ تَعَـالَى لِنَفْسِـهِ وَلِلْوَثَـن**)[٢]، واتـە: ئەمـە وێنەیەکـە خـوا بـۆ خـۆی و، بـۆ ئـەو بـت و صەنەمـەی دەپەرسـترێ، هێناویەتـەوە.

(**الطبري**) دەڵێ: (**يَقُولُ تَعَالَى ذِكرهُ: وَشَبَّهَ لَكُمْ شَبَهاً أَيُّهَا الناس! لِلْكافِرِ مِنْ عَبيدِهِ، وَالمُؤْمِنِ بِهِ مِنْهُمْ**)[٣].

{بـە پێچەوانـەی ئـەوەوە کـە (**قرطبـي**) دەیڵـێ}، (**الطَّبري**) دەڵـێ: خـوا نـاوی بـەرز بـێ، دەفەرمـوێ: ئـەی خەڵکینـە! خـوا وێنەیـەکی بـۆ هێناونـەوە، بـۆ کەسـێك کـە لـە بەنـدەکانی بێبڕوایـە و، بـۆ کەسـێك کـە پێـی بـڕواداره.

واتـە: بابـای بـڕوادار وەك ئەوەیـە کـە فەرمـان دەکات بـە دادگەریـی و لەسـەر ڕێـی ڕاسـتە و، بابـای بێبـڕواش وەك بابـای لاڵـی دەسـتە پاچـەی هیـچ لـە دەسـت نەهاتوویـە.

(**طبري**) بـۆ وێنـەی یەکەمیـان دەڵـێ: ئەمـە بـۆ ئینسـانی بـڕوادار و ئینسـانی هاوبـەش بـۆ خوادانـەرە.

ئنجـا دوایـی (**طبري**) ڕوونی کردۆتـەوە، کـە بۆچـی ئـەوەی یەکەمیـان بـۆ بـڕوادار و بێبڕوایە، بـەڵام ئـەوەی دووەمیـان بـۆ خـواو بـت و صەنەمەکانە ؟

بـەڵام مـن پێـم وایـە: ئەگـەر بڵێیـن: ئـەم دوو وێنەیـە هـەر کامیـان بـۆ جیاوازیـی نێـوان بـڕوادار و بێبـڕواو، خـوا بەیەکگـرو هاوبـەش دانـەرە، شـتێکی گونجـاوە، هەروەهـا ئەگـەر بشـڵێین: هەردووکیـان، بـە تایبـەت هـی دووەمیـان بـۆ بـەراوردی نێـوان پەرسـتراوە ساختەو پووچـەکان، لەگـەڵ پەرسـتراوی ڕاسـتەقینەدا، کـە تەنیـا خـوای پـەروەردگارە، ئـەوەش هـەر گونجـاوە، بۆیـەش زانایـان تێیانـدا کەوتوونـە ڕاجیاییـەوە.

---

(١) المؤلف: رَشيد الخَطيب الموصلي، ج ٤، ص ٤٨٥.

(٢) ج ١٠، ص ١٢٢.

(٣) جامع البيان: ج ١٤، ص ١٥٤.

مەسەلەی دوازدەیەم:

خوای باڵادەست ڕایگەیاندوە، کە نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی، بەس لە لای خۆیەتی و، هێنانی ئاخیر زەمان (ساعة)یش وەك چاوتروکانێك یان خێراتریشە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، واتە: نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی تەنیا هی خوایە، (وَلِلَّهِ) کە پێشخراوە، وەك زۆر جاران گوتوومانە: هەر کاتێ کە (**جارو مجرور**) پێشخران: کورت هەڵێنان (حَصر) دەگەیەنێ، واتە: نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی تەنیا لە لای خوایە ﷻ.

(**الغَيْبُ: مَصْدَرٌ بِمَعْنَى اسْمِ الفَاعِلِ، أَي: الأَشْيَاءِ الغَائِبَة**)، (غیب) لێرەدا چاوگە بە مانای (**اسم الفَاعِل**)ە، واتە: ئەو شتانەی کە پەنهانن و ونن.

٢- ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ﴾، هەروەها کاری (السَّاعَةِ) واتە: ئاخیر زەمان، ئەو کاتەی کە دنیای تێدا کۆتایی دێ، تەنیا وەك چاوتروکانێکە، (**لَمْحِ البَصَر: كَنَظْرَةٍ مِنَ البَصَر، اللَّمْحُ: النَّظر بِسُرْعَة، يُقَالُ: لَمَحَهُ لَمْحاً وَلَمَحَاناً**)، (لَمْح البَصَر) واتە: چاوتروکان، بریتیە لە ڕوانینێکی چاو، یاخود بریتیە لەوە کە ئینسان بە خێرایی سەرنجی شتێك بدات، دەگوترێ: (**لَمَحَهُ لَمْحاً ولَمَحَاناً**)، سەرنجی دا ئێمە بە کوردیی دەڵێین: چاوتروکان.

(**السَاعَة: عَلَمٌ بالغَلَبة عَلَى وَقْتِ فَنَاءِ العَالَم**)، واتە: (ساعة) ناوێکە بۆ لەبەینچوونی ئەم جیهانە و، کۆتایی پێهاتنی ئەم دنیایە.

بۆیە من (ساعَة)م، لە زۆربەی شوێنەکان دا بە ئاخیرزەمان و کۆتایی هاتنی ئەم ژیانی دنیایە لێکداوەتەوە، هەندێکیشان لێرەدا (السـاعَة)یان بە مانای قیامەت لێکداوەتەوە، واتە: هەڵسانەوە و زیندووبوونەوە.

لە قورئانیش دا بەگشتی بە سێ واتایان بەکارهاتوە:

١) ئاخیرزەمان.
٢) هەڵسانەوەو زیندووکرانەوە (قیامة).
٣) ڕۆژی دوایی بە هەردووك قۆناغی (ئاخیرزەمان) و (هەڵسانەوە) وە.

٣- ﴿ أَوۡ هُوَ أَقۡـرَبُ ﴾، (أَو: للإضْرَابِ الإنْتِقَالِي، أي: أَسْرَعُ حُصُولاً) واتە: خێراتریش پەیدادەبێ لە چاوترووکان، یاخود (أَوْ القُربُ المَكانِيُّ كِناية عَنْ كَوْنِهِ فِي المَقْدُورية مِثْل الشيءِ القَرِيب).

یاخـود کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَوۡ هُوَ أَقۡـرَبُ ﴾، نیزیکـترە، ئەمـە کینایەیـە بـۆ ئـەوە کـە لـە توانـا بەسەرداشـکان دا، وەك شـتێکی نیزیکـەو، شـتی نزیکیـش بـە ئاسـانیی دەسـتی دەگەیەنیە.

لێـرەدا دەڵـێ: (أَوۡ هُوَ أَقۡـرَبُ أَي المُشَـبَّه أقْـوَى مِـنَ المُشَـبَّه بـهِ، فَلاَ يُوجَـدُ مَـا يُشْـبِهُهَا فِي سُرْعَـةِ حُصُولِهَـا) واتـە: وێچوێـنراو، لەوشـتەی کـە پـێ دەچوێـنرێ، بەهێزتـرەو هیـچ شـتێك نیـە پێـی بچـێ لـە خێـرا پەیدابـون دا.

واتـە هاتنــی (السـاعَة)، وەك چاوترووکانێکـە، یاخـود لـە چاوترووکانیـش خێراتـرە، دیـارە چاوتـرووکان: پێچوێـنراو (مشـبَّهُ بِهِ)یەکەیـەو، (السـاعَة) پێچـوو، (مُشـبَّه)ەکەیە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَوۡ هُوَ أَقۡـرَبُ ﴾ واتـە: (مُشـبَّه) کـە ئـەوەی دەتـەوێ بـە شـتێکی بچوێنیـی، بۆخـۆی لـەو شـتەی کـە پێـی دەچوێـنرێ، بەهێزتـرە، مانـای وایـە هیـچ شـتێك نیـە هێنـدە خێـرا بـێ، چونکە: مـادام لـە چاوترووکانێـك خێراتـر بـێ، کەواتـە: هیـچ شـتێك نیـە وەك (سـاعة) بـە خێرایـی بـێ و، هـەر کاتـێ خـوا ﷻ ویسـتی بیهێنـێ دەیهێنـێ.

٤- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ٧٧ ﴾ واتە: بەدڵنیایی خوا بەتوانایە لەسەر هەموو شتێك، لە زانینی پەنهان و کاروباری دوا ڕۆژ و هێنانی ئاخر زەمان، کە بۆ ئەنجامدانی هەر کارێك ئەصڵەن پێویستی بە کات نیە.

مەسەلەی سێزدەیەم:

خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە کاتێ مرۆڤەکانی لە سکی دایکانیان دەرهێناون، هیچیان نەزانیوە، بەڵام بەهۆی چاوو گوێ و عەقڵەوە، ڕێی وەدەستهێنانی زانیاریی بۆ تەخت و هەموار کردوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٧٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ ﴾، ئەم (و)ە، بادەرەوە (**عاطفة**)یەو ئەو قسانەی کە دێن دەیانگێڕێتەوەو، بایاندەداتەوە بۆ سەر ئەوانەی پێشێ باسکراون، واتە: (هەروەها)، وەك چۆن خوا ﷻ ئەو چاکەو نیعمەتانەی کە ڕابردن لەگەڵ ئێوەیدا کردوون و، بەسەر ئێوەیدا ڕشتوون، نیعمەتێکی دیکەشی ئەوەیە: کە ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێناوە.

(بُطُونِ) کۆی (**بَطن**)ە، (**بَطن**): بە کوردیی دەڵێین: (سك) یان (زگ) یان (ورگ)، دەڵێ: (**البَطنُ: مَا بَيْنَ ضُلُوعِ الصَّدْرِ إِلى العَانَة، وَفِيهِ الأمعاءُ وَالمَعِدَةُ وَالكَبِدُ وَالرَّحِمُ**)، واتە: (**بَطن**): لە پەراسووەکانی سینەوە تاکو دەگاتە میزڵدان، کە ڕیخۆڵەکان و گەدەو جگەرو، {بەنسبەت ئافرەتەوە} منداڵدانیشی، گرتوونە نێو خۆی.

(**أُمَّهَات**)یش کۆی (**أُم**)ە، یانی: دایك، هەڵبەتە منداڵ و کۆرپە لە هەموو سکەکەدا نیە، بەڵکو لە نێو منداڵداندایە، کە منداڵدانیش لە نێو سك دایە.

٢- ﴿ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴾، کاتێك خوا ئێوەی دەرهێناوە هیچتان نەدەزانی، واتە: بە کردەوە هیچتان نەدەزانی، نەك لە تواناتاندا نەبێ هیچ فێر بن، (**أَي: لا تَعْلَمُونَ شَيْئاً بالفِعْلِ لاَ بالقُوَّة**).

٣- ﴿ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ﴾، بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانی بۆ ئێوە دانان، بۆ ئێوە پەیدا کردوون و، بە ئێوە داون.

(**سمْع**) لە قورئاندا هەمیشە بەتاك هاتوە، چونکە (**سمْع**) واتە: بیستن، چاوگە (**مصدر**)ە، بەڵام (**أبصَار**) کە کۆی (**بَصر**)ە: چاو، هەمیشە بە کۆ هاتوە.

هەڵبەتە جاری واش هەیە بە تاك هاتوە، وەك: ﴿إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ﴿٣٦﴾﴾ الإسراء، (واتە: بێگومان بیستن و دیتن و عەقڵ)، هەر کام: لەمانە لێی دەپرسرێتەوە، بەڵام بە زۆریی (بَصر) بە کۆ هاتوە، (أبصَار)یش کۆی (بَصَر)ە، واتە: چاو، یان دیتن، (أفئِدَة)ەش کۆی (فُؤاد)ە، کە زۆر لە زانایان دەڵێن: بە مانای (دڵ) دێ، بەڵام من وای تێدەگەم کە زیاتر (أفئِدَة) کە بە (فؤاد) کۆدەکرێتەوە ، بە مانای عەقڵ دێ و، جار جاریش بە مانای (دڵ) دێ، کە پێم وایە پێشتر قسەمان لێکردوەو، ئێستا دەرفەتی ئەوەمان نیە، ئەگەرنا هەر تەماشای وشەی (أفئِدَة) و (فؤاد) بکەین کە لە قورئاندا هاتوون، دەزانین کە زیاتر مانای عەقڵ دەگەیەنن[1].

ئنجا ئێستا زانایانی هاوچەرخ دەڵێن: بەڵێ ئینسان بەهۆی مێشکەوە، بەهۆی دەماغەوە، کە ئامرازی ڕووحە، بۆ دەرککردنی شتەکان و، ئامرازی عەقڵە، لە شت تێدەگات و، زانیارییەکان هەموویان پەیوەندییان بەوێوە هەیە، بەڵام: دڵیش جۆرێك لە پەیوەندیی هەیە بە زانینی شتەکانەوە، هەرچەندە تا ئێستا زۆر شتی مرۆڤ ڕوون نەبۆتەوەو، ئەوەش یەکێکە لەو شتانەی کە تا ئێستا ڕوون نەبۆتەوە، ئەگەرنا مەرج نیە زانینی شتەکان، هەمووی تەنیا پەیوەندیی بە مێشکەوە هەبێ، بەڵکو بەشێکیشی پەیوەندیی بە دڵەوە هەیە.

٤- ﴿لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ﴾، بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن، واتە: بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن لەسەر ئەوە کە هیچتان نەدەزانی، بەڵام خوا ﷻ لە ڕێی پێنج هەستەکان و، لە ڕێی عەقڵەوە، زەمینەی ئەوەی بۆ ڕەخساندوون کە زانیاریی، وەدەست بێنن و، شت فێربن.

---

(١) لە کتێبی دووەمی {موسوعة: الإسلام كما يتجلى في كتاب الله} دا، بەدرێژیی باسی ئەو مەسەلەیەمان کردوە.

کورتە باسێک لەبارەی چۆنیەتی پەیدابوونی زانستەوە(١)

لێرەدا کورتە باسێك لەبارەی چۆنیەتی پەیدا بوونی زانستەوە دەکەین، بەڵام زۆر بە کورتیی و، لەبەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە موبارەکەدا، ئایەتی (٧٨)ی (**النحل**) و دەڵێین:

یەکەم: بێگومان سەرەتای دەستگیربوونی مرۆڤ، لە زانیاریی و، زانست و فێربوون، لە ڕێی پێنج هەستەکانەوەیە: دیتن، بیستن، تامکردن، بۆنکردن، دەست لێکوتان، یانی: (**البَصَرُ، وَالسَّمعُ، وَالذَّوقُ، والشَّمُّ، وَاللَّمسُ**)، لە ڕێی ئەو پێنج هەستانەوە، زانیاریی تاك تاك کۆ دەکەینەوە:

١) لە ڕێی چاوەوە، لە ڕێی دیتنەوە، دیمەنەکان و بیندراوەکان (**المُبصَرَات، المَرئِيات**)، کە دەبیندرێن، چاو کۆیان دەکاتەوە، هەڵبەتە عەقڵە چاو بەکاردێنێ و، کەسێك کە عەقڵەکەی باش ئیش نەکات، چاوی هەزاران دیمەن ببینێ، بایی فلسێکە.

٢) لە ڕێی گوێوە، لە ڕێی بیستنەوە، بیستراوەکان (**المَسمُوعات**) دەنگەکان کۆدەکرێنەوە.

٣) لە ڕێی زار (زمان)ەوە چێژراوەکان، تامەکان (**المَذوقات**).

٤) لە ڕێی لووتەوە بۆنکراوەکان، (**المَشمُومات**).

٥) لە ڕێی دەست و لە ڕێی پێستەوەش دەستلێدراوەکان (**المَلمُوسات**) و هەست پێکراوەکان بە پێست، ئەوە هەنگاوی یەکەمی بەدەست هێنانی زانیاریی و زانست و دەرککردنی دەوروبەرە، لە لایەن مرۆڤەوە.

دووەم: ئنجا دوایی عەقڵ ئەو زانراوان (**المَعلُومات**)ەی کە لە ڕێی پێنج هەستەکانەوە کۆی کردوونەوە، کە ئەوانە پێیان دەگوترێ: وێناکراوەکان (**التَصَوُّرَات**)، یانی: کە مرۆڤ دیمەنی خۆری بینی، دوایی شێوەی خۆر (وێنەی خۆر) لە مێشکی دا دروست دەبێ، ئیدی کە گوترا: خۆر، یەکسەر عەقڵ دەرکی دەکات، خۆر یانی چی؟ با هەمیشە خۆریش نەبینێ، هەروەها بەنسبەت دەنگەکان و، بۆنەکان و، تامەکان و، دەست لێکوتراوەکانیشەوە، بە هەمان شێوە لە مێشکدا کۆدەکرێنەوەو، مێشك وەك زەخیرەیەك لەلای خۆی بەکاریان دێنێ، ئەوەش قۆناغی دووەم.

---

(١) بۆ نووسینی وێڕای بیرکردنەوەی خۆم، لە چەند سەرچاوەیەکیش سوودمەند بووم.

سێیەم: قۆناغێكی دیكەی زانست ئەوەیە: ئنجا عەقڵ دێنێ ئەو زانراوانە، هەندێكیان لەگەڵ هەندێكیان پێكەوە بەراورد دەكات، كە ئەوەش پێی دەگوترێ: بەڕاستدانراوەكان (**التَّصدِيقَات**)، ئنجا ئەم بەڕاستدانراوانە (**تصدِيقَات**)یش دەبنەوە بە دوو بەش:

یەك: بەڵگە نەویستەكان (**البَدِيهِيّات**)، وەك ئەوە كە:

١/ {هەموو لە بەشێكی گەورەترە} (**الكل أكبر من جزئه**).

٢/ {دوو شتی بەیەكەوە ناكۆك، لە هەموو ڕووێكەوە، پێكەوە كۆنابنەوە} (**إستحالة إجتماع النَّقيَضيْن**).

واتـە: ناگونجـێ شـتێك هەبـێ و نەشـبێ، جوانیـش بـێ و ناشـیرینیش بـێ، لـە هەمـوو ڕوویەكـەوە، نـەك بـە دوو سـێ ئیعتیبـاری جیـا جیـا، كـە عەقـڵ پێویسـتیی بـە بەڵگـە هێنانـەوە نـاكات، بـۆ ئـەوەی ڕاسـتی ئەوانـەی بـۆ دەربكـەوێ، بـۆ وێنـە: {هەمـوو پەیدابووێك پەیداكەرێـكی هەیـە}، {هەمـوو ڕێكخراوێـك ڕێكخەرێـكی هەیـە}، {هەمـوو لـە بەشـەكەی گەورەتـرە}،... هتـد.

دوو: وەدەست هێنراوەكان (**الكَسبِيّات**) یاخود (**النظرِيّات**)، ئەویش ئەوەیە كە عەقڵ دێنێ هەندێك لەو شتانەی كە زانیوونی، لەگەڵ ئەوانەی دیكەدا، پێكەوە بەراوردیان دەكات، بۆ وێنە:

أ / جەستە (**جسم**) چیە ؟

ب/ مادده چییە؟

ج/ پەیدا بوو چییە؟

دێنـێ جەسـتە، یاخـود مـاددە لەگـەڵ پەیداكـراودا، پێكـەوە بـەراورد دەكات، كەواتـە: جەسـتە دەبێـت پەیـدا بكـرێ، یـانی: جەسـتە، یـان مـاددە بۆخـۆی نیـە، بوونەكـەی، زاتیـی نیـەو، دەبـێ پەیـدا بكـرێ، ئنجـا دوایـی عەقـڵ بـە پشـت بەسـتن بـە یەكـێ لـە بەڵگـە نەویسـتەكان، كـە بریتیـە لـەوەی: {هەمـوو پەیدابووێك پەیداكەرێـكی هەیـە}، عەقـڵ دەگاتـە ئـەوە كـە ئـەو جیسـمە، ئـەو ماددەیـە، ئـەو ڕواڵەتانـە كـە پەیداكـراون، بەپێـی قانوونێـك كـە لـە عەقڵـدا هەیـە، كـە پێـی دەگوتـرێ: یاسـای هۆكاریـی، یـانی: {هەمـوو پەیداكراوێـك پەیداكەرێـكی هەیـە} و، یاسـای ڕێـك و پێكیـی، یـانی: {ڕێكخـراو پێویسـتی بـە ڕێكخـەر هەیـە}، دەڵـێ: كەواتـە ئـەو ماددانـە، ئـەو ڕواڵەتانـە، پێویسـتییان بـە پەیداكەرێـك و ڕێكخەرێـك هەیـە،

کـە خوایـە ﷻ، واتـە: عەقـڵ دێنـێ بـەراورد دەکات لـە نێـوان سـیفەتی جەسـتە و، سـیفەتی مـاددەو، وەسـفی پەیدابوونـدا و، لێکیـان دەدات و سـەرەنجام: دەگاتـە ئەنجامێـك.

دیـارە زانیارییـە بەڕاسـتزانراوەکان (**التَّصدِيقَـات**) کـە لـە جـۆری وەدەسـتهێنراوەکان (**كَسبِيات**) و (**نَظَريـات**)ن، بەهـۆی بەڵگـە نەویسـتەکان (**البديهيـات**)ەوە نەبـێ، بـە تەئکیـد بۆی پەیدانابـن، بـەڵام بەڵگـە نەویسـتەکانیش کاتێـك بـۆ مـرۆڤ پەیـدا دەبـن، کـە وێناکـراوەکانی لە مێشـکدا هەبـن، وێناکراوەکانیـش بێگومـان لـە ڕێـی پێنـج هەسـتەکانەوە پەیـدا دەبـن.

کەواتـە: پێنـج هەسـتەکان بناغـەی پەیدابـوونی زانسـتن و، بناغـەی شـت زانینـن بـۆ مـرۆڤ، هـەر بۆیـەش خـوا ﷻ کـە بـاسی مرۆڤـان دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴾ کاتێـك کـە خـوا ئێـوەی لـە سـکی دایکتـان، دەرهێنـا، هیچتان نـەدەزانی، ئـەدی دوایـی چـۆن زانیارییـان بـۆ پەیـدا بـوو؟ ﴿ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ﴾ دوایـی بیسـتن و چـاوەکان و عەقڵـەکانی پێـدان، بـۆ ئـەوەی سوپاسـگوزار بـن، واتـە: بەهـۆی بەکارهێنـانی ئـەو هەسـتەوەرانەو عەقڵـەوە، زانیاریـی وەدەسـت بێنـن و، دوای ئـەوە کـە زانیاریتـان وەدەسـت هێنـا، لەسـەر ئـەو نیعمـەتی وەدەسـتهێنانی زانیارییـە، بەهـۆی ئـەو ئامرازانـەوە، کـە خـوا ﷻ بـۆی ڕەخسـاندوون، سوپاسـگوزاریی بـۆ خـوا ئەنجـام بـدەن.

مەسەلەی چواردەیەم:

خوا سەرنجی خەڵك ڕادەكێشێ بۆ دیاردەی ڕامكردنی باڵندان، لە هەوای ئاسماندا، كە جگە لە خۆی هیچ كەس نایانگرێ و، لەمەشدا نیشانە هەن بۆ كۆمەڵێك بیانەوێ بڕوا بێنن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ ﴾، ئایا سەرنجی باڵندەیان نەداوە؟ وشەی (**الطَّیر**) ناوی كۆیە و بۆ جینسە، تاكەكەی بریتیە: لە (**طَائِر**) یەك باڵندە، (**طَّیْر**) یانی: باڵندە بە گشتی، كە هەم بۆ تاكیش بەكاردێ، بۆ كۆش بەكاردێ، ئایا نەیانڕوانیوەتە باڵندە؟ سەرنجیان نەداوە ؟

ئنجا وەك پێشتر گوتوومانە: وشەی (یَرَی)، و (یَرَوْا) یان (رَأَی)، بۆخۆی بەركار دەخوازێ، وەك (**رَأَی مُحَمَّدٌ الشَّجَرَةَ**)، واتە: موحەممەد درەختەكەی بینی، بەڵام كە بە (إِلی) تەعەددا دەكات، بۆ (**مَفعُول**) و بەركار دەخوازێ، ئەوە مانای سەرنج لێدان و لێوردبوونەوە دەگرێتە نێوخۆی.

واتە: وێڕای بینین، سەرنج لێدان و تێوەڕامانیش دەگرێتە نێوخۆی، بەهۆی پیتی (إِلی)ەوە كە بەركاری پێ دەخوازێ، ئایا تەماشایان نەكردوەو وردنەبوونەوەو تێوەڕانەماون، لە باڵندان؟

٢- ﴿ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ ﴾، لە هەوای ئاسمانێ، لە هەوای سەرێدا ڕامكراون، ملیان پێ كەچكراوە، دەستەمۆ كراون، (**الجَوُّ: الفَضَاءُ الَّذِي بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرض**)، ئەو فەزاو بۆشاییەی ئەو هەوایەی كە لە نێوان ئاسمان و زەویدایە پێی دەگوترێ: (**جَوّ**).

٣- ﴿ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ﴾، جگە لە خوا كەس ئەو باڵندانە ناگرێ، كێ دەیانگرێ؟ بێگومان خوا، خوا ڕاستەوخۆ ﷻ بۆخۆی دەیانگرێ؟ نەخێر بەڵكو بەهۆی ئەو یاسایانەوە كە بۆی داناون، بەپێی ئەو یاسایانەوە كە خوا دایناون، بە پێی ئەو تایبەتمەندییانەی، كە لە باڵنداندا دایناون، ئەو باڵندانە دەتوانن بە هەواوە بمێننەوەو بفڕن.

(**الإمساكُ: الشَّدُّ مِن التَفَلُّت**)، (**إمساك**): بریتیە: لە توند گرتنی شتێك نەهێڵێ بڕوات، ﴿مَا يُمْسِكُهُنَّ﴾، واتە: هیچ كەسێك ڕایانناگرێ بە هەواوە، جگە لە خوا ﷻ.

٤- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾، بێگومان لەوەدا (واتە: لە دیاردەی فڕینی باڵندان و پەلەوەران دا بە ئاسمانەوە)، نیشانە هەن بۆ كۆمەڵێك بڕوا بێنن.

واتە: كەسێك كە بیەوێ بڕوا بێنێ، هەر سەرنجی باڵندان بدات، زۆر نیشانەو بەڵگەی پەروەردگارێتیی خواو، خاوەندارێتیی خوا، پاشان تەنیا پەرستراوێتیی خوا لە دیاردەی باڵندان و فڕین و هاتن وچوونیان بە ئاسماندا، زۆر نیشانەو بەڵگەی دەست دەكەون، بەڵام كەسێك كە نەیەوێ بڕوا بێنێ، وەك گوتراوە: (كەسێك بە زۆریی بینێری بۆ مازووان، لە داری هەڵناڕوانێ)، واتە: تەماشا ناكات و دێتەوە بەدەستی خاڵیی و، دەڵێ: درەختەكان هیچیان پێوە نەبوو، چونكە نەیویستوە مازووان بكات، یان دەڵێ: (ئەگەر دز دز بێ، تاریكە شەو زۆرن).

ئەم مەسەلەی باسی باڵندان لە ئایەتی ژمارە (١٩)ی سوورەتی: (**الملك**)یش دا هاتوە، بە تەعبیرێكی دیكە، خوا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾﴾.

واتە: ئایا سەرنجی باڵندانیان نەداوە لە سەروویانەوە؟ كاتێك كە باڵیان پان ڕادەخەن و، باڵیش دێننەوە یەك، {كاتێك باڵ لێك دەدەن}، كە ئەوە دەگونجێ ئاماژە بێ بۆ ئەوە: كە باڵندە بە گشتی دوو جۆرە فڕینیان هەیە، یاخود ئاماژەیە بۆ هەردوو حاڵەتەكەی كە: باڵندە جاری وا هەیە باڵ لێكدەدا و، جاری واش هەیە باڵ ڕادەگرێ، بە هەواوە ڕادەوەستێ، ﴿مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ﴾، بێجگە لە خوای خاوەن بەزەیی هیچ كەسی دیكە نایانگرێ، بەهۆی ئەو یاسایانەوەو ئەو تایبەتمەندییانەوە كە خوا بە باڵندانی داون، دەتوانن بە هەواوە بمێننەوە، ﴿إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ﴾، بێگومان خوا بینەری هەموو شتێكە.

ئنجا: ﴿أَلَمْ يَرَوْا﴾، یان لە سوورەتی: (**المُلك**)دا: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ﴾، دەڵێ: (**الرُؤية بَصَرِية وَفِعلُها يَتَعَدَّى بِنَفسِهِ فَتَعدِيَتُهُ بِ (إلى) لتضمِين الفِعلِ مَعنَى: يَنظُرُوا، يَتَأمَّلُوا**)، واتە: لێرەدا مەبەست لە (رُؤية) بینینی چاوە، {چونكە جاری واش هەیە مەبەست پێی بینینی عەقڵە، بەڵام لێرە مەبەست بینینی چاوە}، ئنجا (**رأی**) كردارەكەی بۆخۆی بەركار (**مفعول**) دەخوازێ، بەبێ ئەوەی یارمەتیی وەربگرێ لە پیتێكی دیكە، بەڵام لێرەدا كە بە (إِلَى) بەركار (**مفعول**)ی خواستوە، مانای سەرنج لێدان و بیرلێكردنەوەی خراوەتە نێو.

﴿ أَلَمۡ يَرَوۡاْ ﴾، خوێنراویشـەتەوە: (أَلَـم تـرَوا)، ئایـا سـەرنجتان نەداوە؟ ئەو پرسـیارکردنەش لێـرەدا پرسـیارکردنێکی نکوولّیلێکەرانەیـە و، مانـای لابـردن (نفـي) دەگەیەنـێ، یـانی: ئەوانـە دیـارە باڵنـدان نابینـن؟ ﴿ أَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلطَّيۡرِ ﴾، ئایـا باڵندەیـان نەبینیـون؟ بـە سـەرنج لێدانـەوە لـە هـەوای ئاسـماندا، واتـە: ئـەو بینینەیـان نەبینیـوە، کـە عەقڵـی لەگەڵـدا بـێ و، بیرکردنـەوەو سـەرنجدانی لەگـەڵ دابـێ، چونکـە ئـەو جـۆرە بینینـەی کـە هیـچ ئەنجامگیرییەکی لـە دواوە نەبـێ، لـە حوکمـی نەبینیـن دایـە.

کورتە باسێک لەبارەی باڵندان (طیر)ەوە

لێرەدا کورتە باسێك دەکەین لەبارەی باڵندانەوە، چونکە جگە لەو ئایەتەی ژمارە (١٩)ەی سوورەتی: (**المُلك**)، لە شوێنی دیکەش دا خوا ﷻ باسی باڵندان دەکات، کورتە باسەکەشمان لە حەوت (٧) بڕگان دا دەخەینەڕوو، کە دیارە هەموویشم لە: (**المَوسُوعَة العَرَبِیة**) [1] وەرگرتووە، من تەنیا خوڵاصەو کورتەیەکی دێنم:

١) پێناسەی باڵندان:

باڵندەکان بەگشتی لە جۆری بڕبڕەییەکان (**فقاریات**)ن، ئەو جۆرە ژیاندارانەی کە پێیان دەگوترێ: بڕبڕەییەکان (**فقاریات**)، بڕبڕەی پشت و هەیکەلی پەیکەری ئێسقانیان هەیە، هەروەها باڵندەکان لە جۆری خوێن گەرمەکانن، کە پلەی گەرمیی جەستەیان: (٣٨ - ٤٤)ی سەدییە و، جەستەی باڵندان بە پەڕ و تووك داپۆشراوەو، دەتوانن بفڕن، جگە لە هەندێکیان وەك (**بطریق**) و حوشترمەل (**نعامة**)، ئنجا لە زۆر ڕووەوە باڵندەکان وەك خشۆکەکان دەچن، لە زۆر سیفەتیاندا، بۆ وێنە: کە بە هێلکە زاوزێ دەکەن و، بەو شێوەیە بەچکەیان دەبێ، پاشان کۆئەندامەکانی نێو جەستەیان و، ئەوە کە ڕژێن (**غُدَّة**) لە پێستیاندا نیە، جگە لە ڕژێنی کلك، کە ئەویش بۆ هەموویان نا، بۆیە لە زۆر ڕووەوە، دەشوبهێنە خشۆکەکان.

٢) تووك، یان پەڕ (الرِّیش):

ئەوەی زۆر شتێکی دیارەو ئیمتیازێکی گەورەو گرنگیی باڵندەیە، بریتیە لەو تووك و پەڕە، کە هەیەتی، بۆیە دەبێ تۆزێك قسەی لەبارەوە بکەین:

١/ باڵندەکان جەستەیان بە تووك، یان بە پەڕ داپۆشراوەو، ئەو پەڕانە، یان ئەو تووکە، کە لەسەر جەستەیانە، زۆر بەهێزەو، زۆریش نەرمەو کێشیشی زۆر کەمە، ئنجا ئەو پەڕو تووکە، بۆ باڵندان لە زۆر شتان لە دەیانپارێزی وەك: سەرماو گەرما، هەروەها یارمەتیشیان دەدا بۆ فڕین و، باڵندە بەبێ تووك و پەڕ ناتوانێ بفڕێ.

---

(١) ج ١٢، ص ٦٩٦ -٧٠٤.

٢ / جۆرەکانی پەڕ، یان تووك:

١ - ئەو پەڕو تووکەی کە لە دەرەوە دەبینرێ و، بەسەر جەستەی باڵندەوەیە.

٢ - ئەو وردە تووکانەی کە لە ژێر تووك و پەڕە سەرەکییەکەوەن.

٣ - جۆرێکی دیکە، کە لەویش وردترە.

٤ - ئەو پەڕە درێژانەی کە پێیان دەفڕێ، کە پێیان دەگوترێ: پەڕی قەڵەمیی، کە هەم لەسەر کلکی هەن و، لەسەر باڵەکانی هەن، کە هەروەك ئەو پەڕ و تووکەیە، کە کۆی جەستەی باڵندە دادەپۆشێ، بەڵام بەهێزترو درێژترن و هەموومان دەزانین چۆنن!

٣/ گۆڕینی پەڕو تووکەکان:

باڵندە هەموو ساڵێك جارێك پەڕو تووکەکانی خۆی دەگۆڕێ، خوای زاناو شارەزا وایکردوە، کە وەك چۆن (مار) کاژ، توێخ دادەنێ، ئەوانیش پەڕو تووکەکەی خۆیان دەگۆڕن، بەڵکو هەیانە ساڵی دوو جاران ئەو پەڕو تووکەی خۆی دەگۆڕێ و، پەڕی نوێ و تووکی تازەی لێ دەڕوێتەوە .

٤/ پاککردنەوەی پەڕو تووکەکان:

حاڵەتێکی دیکە کە باڵندە هەیەتی بەنسبەت پەڕو تووکەکەیەوە، ئەوەیە کە: باڵندەکان گرنگیی زۆر دەدەن بە پەڕو تووکی خۆیان و، بەردەوام پاکیی دەکەنەوەو، بە زەیتێك کە لە غوددەیەك دایە لەلای کلکیان ، جۆرێك لە ڕژێنی تێدا هەیە، ئەو تووکەی خۆیانی پێ چەور دەکەن، ئەگەر تەماشای باڵندە بکەین: جارجار سەرێك دەباتەوە بۆ پشتەوەی خۆی بۆ لای کلکی، دوایی دەندووك بە پەڕو تووکەکانی خۆی دادێنێ، ئەوە پەڕو تووکەکەی خۆی چەور دەکات و پاکی دەکاتەوە.

٣) چۆنیەتیی میکانیزمی فڕینی باڵندان ؟

باڵندەکان بە گشتی، دوو جۆرە فڕینیان هەیە:

أ / فڕینێکیان کە ڕاستەوخۆیە، کە پێی دەگوترێ: خلیسکانیی چارۆگەیی **(الإنزلاقي الشّرَاعِي)**: ئەوە سادەترین جۆری فڕینە، ئەویش ئەوەیە کە بەبێ ئەوەی باڵەکان لێك بدات، ڕێك لەسەرڕا دێتە خوارەوە، وەك باشو و باز و ئەوانە، کە بە زۆریی بەو شێوەیە دەفڕن، هەڵبەتە هەموو

باڵندەیەکیش ناتوانێ بەو شێوەیە بفڕێ، بەڵام هەندێکیشیان بە هەردوو جۆرەکە دەتوانن بفڕن، بەس هەندێکیان ئەو جۆرەیان زیاترە.

ب/ بریتیە لە فڕینی بە باڵ لێکدان، کە ئەویش میکانیزمێکی زۆر ئاڵۆزی هەیە، کە بەهۆی باڵ لێکدانەوەیە، وەك ئایەتەکە ئاماژەی بە هەردووك جۆرەکە کردوە: ﴿ صَٰٓفَّٰتٍ وَيَقۡبِضۡنَ ﴾، واتە: باڵەکانیان دێننەوە یەك و پانیان ڕادەخەن، هەڵبەتە ئەگەر سەرنجی پەیکەری ئێسکی باڵندە بدەین ئەوانەیان دەفڕن، دەبینین: لە نێو پەیکەری ئێسکییەکەیان دا، لە نێو ئێسکەکانیان دا بۆشایی هەیە، هەوای تێدایە، بۆ ئەوەی کێشیان سووك بێ، بەڵام هاوکات: ئێسکی باڵندە زۆر پتەوە، پاشان ماسوولکەکانی سینەیان زۆر بە قووەتەو، هەناسەدانیان زۆر ڕێك وپێکە.

ئنجا هەناسەدان و فڕینیان هەموویان لەگەڵ پرۆسەی هەرسکردن و، سووڕی خوێن و، پاشەڕۆك لە خۆ فڕێدان و، شێوەی باڵەکانیان هەموویان پێکەوە گونجاون، هەر باڵندەیەك ئەو شتانەی پێکەوە گونجاون، ئنجا ئێسقانی باڵندە وێڕای ئەوە کە بۆشن، زۆریش دەوڵەمەندە بە هەموو جۆرە خوێیەکان و کالسیۆم، بەتایبەت ئەوەش وادەکات کە هەم بەهێز بێ و، هەم سووك بێ، لە یەك کاتدا.

٤) جۆرەکانی باڵندە بەپێی ژینگەکان:

بەپێی ئەو ژینگەو شوێنانەی کە باڵندەکان تێیاندا دەژین، دابەش دەکرێن بۆ شەش (٦) جۆری بنەڕەتیی:

یەکەم: باڵندە درەختییەکان (**طِيورٌ شَجَرية**)، کە بە زۆریی لەسەر دارو درەخت و ئەوانە، هێلانەو دروست دەکەن و ژیانیان بەزۆریی لەسەر درەختەکانە.

دووەم: باڵندە زەمینییە درەختییەکان (**طِيورٌ أرضِية شَجَرية**)، کە هەم لەسەر درەخت و، هەم لەسەر زەویش، هێلانەو ماڵ بۆخۆیان دادەنێن.

سێیەم: باڵندە زەمینییەکان (**طِيورٌ أرضِية**) کە بەزۆریی هێلانەی خۆی لەسەر زەوی دادەنێ.

چوارەم: باڵندە نیزیك ئاوییەکان (**طِيُور قُربَ مَائِية**)، یان: کەنار ئاوییەکان، کە هێلکەکانی لە دەرەوەی کەناری ڕووبارو دەریا دادەنێ، بەڵام ژیانەکەی بە زۆریی لە نێو ئاو دایە.

پێنجەم: باڵندە ئاوییەکان (**طِيُور مَائِية**)، کە بە زۆریی ژیانیان لەنێو ئاو دایەو، هێلانەشیان هەر لە نێو ئاو دایە.

شەشەم: باڵندە هەواییەکان، (**الطُّيُور الَّتِي تَصطَادُ فِي الجَو**)، ئەوانەی بە زۆریی لە هەوادا ژیان بەسەر دەبەن و، خۆراکی خۆیان لە هەوادا دابین دەکەن، ئنجا ئەو نێچیرە: باڵندەی لە خۆیان بچووکترە، پەپوولەو کوللەو مێش و مەگەزە، زیندەوەرەکانی دیکەن، ڕاویان دەکەن، بە زۆریی خۆراکی خۆیان لە هەوادا دابین دەکەن.

٥) کۆچی باڵندەکان:

کۆچکـردن و سـەفەر و هاتـن وچوونـی باڵنـدەکان، پەلـەوەرەکان، لـە ڕووی جموجـۆڵ و هاتـن وچوونیانـەوە دەبـن بـە سـێ (٣) کۆمـەڵ:

یەکەم: ئەو باڵندانەی کە نیشتەجێن لە شوێنێکی دیارییکراودا (ناجووڵێن).

دووەم: ئەو باڵندانەی کە دەجووڵێن، بەڵام بە شێوەیەکی سنووردار.

سێیەم: ئەو باڵندانەی کە کۆچ دەکەن، (ساڵانە کۆچ دەکەن) گەرمێن و کوێستان دەکەن، یان لە شوێنێکەوە دەچن بۆ شوێنێکی دیکە، جاری وا هەیە لە قاڕەیەکەوە دەچن بۆ قاڕەیەکی دی و، هەزاران کیلۆمەتر دەبڕن.

٦) پرسیارێك: ئایا چۆن باڵندەکان بە شوێنی خۆیان دەزاننەوە؟

ئایـا ئـەو باڵندانـەی سـەفەر دەکـەن، بـە تایبـەتی ئەوانـەی گەرمیـان و کوێسـتان دەکـەن، بـۆ وێنـە: (حاجـی لـەق لـەق) کـە ئێمـە لەنێـو کوردەواریـدا دەزانیـن، هەروەهـا (قـاز و قورینـگ) و ئـەو باڵندانـەی دیکـە کـە دەزانیـن لـە بەهارانـدا سـەفەر دەکـەن و لـە پایزانـدا دێنـەوە، چـۆن بـە شـوێنی خۆیـان دەزاننـەوەو چـۆن ڕێ دەردەکـەن، کـە هـی وایـان هەیـە نـەك سـەدان، بگـرە هـەزاران کیلۆمەتـر ڕێ دەبـڕێ ؟!

هەتـا ئێسـتا زانایـان لەوبـارەوە حـەوت (٧) بیردۆزەیـان خسـتوونە ڕوو، بـەڵام هیچیـان وانیـن کـە دڵنیاکـەر بـن، کـە فـڵان باڵندەیـە بەهـۆی ئـەوەوە بـە شـوێنی خـۆی دەزانێتـەوە، چونکـە زۆر جێـی سـەرنجە کـە هـەزاران کیلۆمەتـر دەڕۆن و، هەنـدێ لـەو باڵندانـە لـە وڵاتێکـەوە دەچـن، بـۆ وڵاتێـکی دی، بـۆ وێنـە لـە هێڵـی یەکسـانییەوەو، لـە خـوار هێڵـی یەکسـانیی، لـە ئەفریقیـاوە دێـن بـۆ ئاسـیا دەچـن، بـۆ سـەرووی ئاسـیا، هـەزاران کیلۆمەتـر دەبـڕن:

١/ یەکێ لە بیردۆزەکان دەڵێ: باڵندەکان پشت دەبەستن بە تیشکی خۆر و، ڕووناکی ئەستێرەکان، لە فڕینیان دا.

٢/ بیردۆزەیەکی دیکە دەڵێ: بەهۆی بەرزیی و نزمیيە جوگرافیەکانەوە، وەك زنجیرە چیاکان و، کەنار دەریاکان و ڕووبارەکان، بەڕێیە دەزاننەوە.

٣/ بیردۆزەیەکی دیکە دەڵێ: لە ڕێی هەستی بۆنکردنەوە، ڕێ دەردەکەن.

٤/ بیردۆزەی چوارەم دەڵێ: بەهۆی تیشکی ژێر سوور، یاخود شەپۆلە سەروو دەنگییەکانەوە باڵندەکان بە جێ و ڕێی خۆیان دەزاننەوە.

٥/ بیردۆزەی پێنجەم دەڵێ: بەهۆی هۆکارە کەشییەکانەوە (**العَوامِل الجَويَّة**)، بۆ وێنە: ئاڕاستەی با، هەروەها فشاری هەوا، پێ دەزاننەوە.

٦/ بیردۆزەی شەشەم دەڵێ: بەهۆی ئەوەوە کە شوێنەکەیان لەبیر دەمێنی و لە زاکیرەیاندا دەیپارێزن و، بە ڕێیەکەوە پێیەوە ڕاهاتوون، بۆیە پێی دەزاننەوە.

٧/ بیردۆزەی حەوتەم دەڵێ: باڵندە کۆچکەرەکان، قیبلەنومایەکی موگناتیسییان هەیە لە تۆڕی چاویان دا، بەهۆی ئەوەوە ڕێ دەردەکەن.

ئەو حەوت بیردۆزانە هەموویان هەن، بەڵام هیچیان وا نین کە تەواو دڵنیاکەر بن، دەشگونجێ بە هەموو ئەوانەوەو هەندێ شتی دیکەش، کە جارێ زانست پێی نەگەیشتوە، ئەو باڵندانە بەو ڕێ و بان و شوێنی هاتوچۆی خۆیان بزاننەوە.

٧) گەشەسەندنی باڵندەکان:

زانایانی بواری، پەلەوەرناسیی و باڵندەناسیی، دەڵێن: کاتێ خۆی باڵندەکان لە خشۆکەکانەوە هاتوون، نزیکەی سەدو پەنجا ملیۆن (١٥٠،٠٠٠،٠٠٠) ساڵ لەمەوپێش دوای ئەوەی کە گواندارەکان یان مەمکدارەکان (**الثَّدیِّیات**) جۆراو جۆریی (**تنوُّع**) لە نێودا پەیدابووە، باڵندەکان لەوێوە هاتوون! هەڵبەتە بۆ خوای پەروەردگار ئاسانە، هەموو ئەو زیندەوەرانەی بردبێتەوە سەر (ئەمیبا)، ژیانداری یەك خانەیی و، لەوێڕا هاتبن، بەڵام دیسان ئەوەش هەر بیردۆزەیەکە، هەروەها بۆ خوای پەروەردگاریش ئاسانە کە هەرکام لەو: پەلەوەر و زیندەوەر و ئاژەڵ و دڕندەو ژیاندارانەی کە لەسەر زەوی

دروستی کردوون، هەرکامێکیانیی سەربەخۆ دروست کردبێ، بەڵام بە تەئکید ئەگەر ئەو ژیاندارانە لە یەکدییەوە هاتبن، وەك بیردۆزەکەی (داروین) دەڵێ: کە ئێستا بووە بە ئەفسانە، بە تەئکید مرۆڤ هیچ پەیوەندیی نیە، بەوەوەو، هیچ پەیوەست نیە بەو ئاژەڵ و دروستکراوانەی دیکەوە، چونکە مرۆڤ یەك تایبەتمەندیی زۆر گەورەی هەیە، جگە لەوەی کە عەقڵی هەیەو قسەی هەیە، کە هەندێکیان بۆ پێناسەکەی گوتوویانە: (**حَيَوَانٌ ناطِق**) (**أو حَيَوَانٌ عاقل**) گیاندارێکی گۆیایە، یاخود ژیاندارێکی عاقڵە، هەروەها هەندێکیان گوتوویانە: (**حَيَوَانٌ ضَاحِك وباكٍ**) ژیاندارێکە پێدەکەنێ و، دەگری! بەڵام هەموو ئەوانە بێگومان شوێنەواری ڕووحن، نا لە حەقیقەتدا مرۆڤ بە ڕووح لە ژیاندارانی دیکە جیابۆتەوە، ئەوانی دیکە هەموویان ژیانیان هەیە، حەیاتیان تێدایە، بەڵام تاکە دروستکراوێکی خوا کە بەهرەمەند بووبێ لە ڕووح، مرۆڤە [1]، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي .... ﴿٢٩﴾ ﴾ الحجر، دەربارەی ڕووحیش دەفەرموێ: ﴿ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي ... ﴿٨٥﴾ ﴾ الإسراء، کە ڕووح لە جیهانی فەرمان (**عالم الأمر**)، لە جیهانی خەلق نیە، تاکو ئێمە بتوانین بە پێنج هەستەکان مامەڵەی لەگەڵدا بکەین، ئنجا دەزانین کە جیهانی خەلق پلە پلە دروست دەبێ، بەڵام ڕووح جۆرە دروستکراوێکی تایبەتی خوایەو، وا پێدەچێ ڕێك بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوای بەرزو مەزن دروست بوو بێ.

٨) جۆرەکانی باڵندە:

زانایانی پەلەوەرناس و باڵندەناس دەڵێن: ئێستا جۆرەکانی باڵندە، لەم قۆناغەی ئێستای ژیانی بەشەردا، بە نۆ هەزار (٩٠٠٠) جۆر مەزەندە دەکرێ، بەڵام ئەو باڵندانەش کە فەوتاون، ئەویش بە هەشت سەد (٨٠٠) جۆر مەزەندە دەکرێن، دەڵێن: هەشت سەد (٨٠٠) جۆر لە باڵندان هەبوون، بەڵام فەوتاون.

---

(١) واپێدەچێ فریشتە (ملائكة) و جند (جِنّ)یش ڕووحیان هەبێ، بەڵام هیچ بەڵگەیەکم - تا ئێستا - پێ شك نایەت، جگە لەوەی هەردووکیان جەستەکەیان لە جۆرێك تیشك (نور - نار) دروستبووە و، مرۆڤیش جەستەکەی لە قوڕ (طين) دروست بووە.

مەسەلەی پازدەیەم:

خـوا ماڵەکانتـانی گێـڕاون بـە مایـەی نیشـتەجێبوون و ئۆخـژن و، لـە پێسـتی ئـاژەڵان ماڵانێـکی سـووکباری کاتی سـەفەر و نیشـتەجێبوونتانی بـۆ ڕەخسـاندوون و، لـە خوریـی و تـووك و موویـان، کەلوپـەل و شـمەکێکی بـۆ ڕەخسـاندوون، تاکـو ماوەیـەك:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلْأَنْعَـٰمِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَآ أَثَـٰثًا وَمَتَـٰعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا ﴾، هەروەها خوا ﷻ لە ماڵەکانتاندا مایەی سوکنایی و ئیسڕاحەت و ئۆخژنی بۆ ڕەخساندوون.

خوێنراویشـەتەوە: (بِیُـوت)، واتـە: هـەم بـە (بـۆر) (بُیُـوت)، هـەم بـە (ژێـر) (بِیُـوت)، کـە بـە تەئکیـد لێـرەدا مەبەسـت لـەو ماڵانـە کـە مایـەی سـوکنایی و، ئۆخژنـن، ئەوانـەن کـە لـە کەلوپـەل و، لـە کەرەسـتەی وەك بـەرد و قـوڕ و گـەچ و ئەوانـە دروسـت دەکرێـن.

٢- ﴿ وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلْأَنْعَـٰمِ بُيُوتًا ﴾، وێڕای ئەو ماڵانە کە لە شارەکان و، دێیەکان دا بۆی ڕەخساندوون، بەو کەرەستانەی کە لەبەردەستتان دان، بە هەمان شێوە: ماڵانێکیش کە مایەی تێدا ئیسڕاحەتکردن و ئۆخژنتانن، لە پێست و کەوڵی ئاژەڵانیش: حوشتر و ڕەشەوڵاخ و مەڕ و بزن، دروست دەکەن و خوا بۆی ڕەخساندوون.

(جُلُودِ) کـە کـۆی (جِلْـد)ە، واتـە: پێسـت، یـان کـەوڵ، کـە: بریتیـە لـەو پێسـتەی دەبـاغ دەکـرێ و، خوریـی و، مـوو و، تووکەکـەی لـێ دەکرێتـەوە.

هەندێکیـش گوتوویانـە: مەبەسـت ئەوەیـە کـە: لـەو خوریـی و تـووك و مـووەی، لەسـەر پێسـتەکەیانە، ئـەو ماڵانـە دروسـت دەکـەن، وەك ڕەشـماڵ و چـادر و خێـوەت.

هەڵبەتـە هەردووکیشـیان لـە یـەك کاتـدا دەگونجـێ مەبەسـت بـن و، هەندێکیـان - لـەو ماڵانـە - هـەر لـە خـودی پێسـتەکانیان دروسـت دەکرێـن، هەندێکیـش لـەو خوریـی تـووك و

مووەی کە لە پێستەکانیان دەکرێنەوە، کە بە عەرەبی هەندێك جۆریان (خیمة، قبة، خبيء) یان پێ دەڵێن، کە (خَيْمَة) بە (خِيام) و، (خِبيء) بە (أخبِية)، و (قُبَّة) بە (قِباب) کۆ دەکرێنەوە کە ئێمە بە کوردیی چادر و ڕەشماڵ و تاوڵ و خێوەتیان پێ دەڵێین، ئنجا چ لە موو و تووك و خورییەکەیان دروست بکرێن، چ لە خودی پێستەکەیان کە لە نێو کوردەواریی ئێمەدا عادەت نەبووە لە پێستەکەیان چادر و ڕەشماڵ و تاوڵ دروست بکرێن، بەڵام لە نێو عەرەب دا، ئەوە بووەو، ئێستاش هەیە.

٣- ﴿تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ﴾، هەم ڕۆژی سەفەرکردنتان (هاتن و چوونتان) و، هەم ڕۆژی نیشتەجێبوونتان (بۆ کاتی نیشتەجێبوونتان) ئەو ماڵانە کە لە پێست و کەوڵ و تووك و موو و خوریی ئەو ئاژەڵانە دروستیان دەکەن، سووك بە دەستتانەوە دێن.

(تَسْتَخِفُّونَهَا) یانی: (تَجِدُونَهَا خَفِيفَةً) سووکبارن، سووك و زەنگەڵن، سووك بە دەستتانەوە دێن، (ظَعْن) کە خوێنراویشەتەوە: (ظَعَنْ)، (ظَعْن، ظَعَنْ) کە بە مانای سەفەرو ڕۆیشتن، دێ، (إقامة)ش یانی: نیشتەجێبوون.

٤- ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ﴾، هەروەها لە خورییەکانیان و، لە تووکەکانیان و، لە مووەکانیان، کۆمەڵێك کەلوپەل دروست دەکەن و، کۆمەڵێك پێداویستیی تاکو کاتێکی دیارییکراو.

(الأَثَاثُ: إسمُ جَمعٍ لِلأشياءِ الَّتِي تُفرَشُ فِي البُيُوتِ مِن وَسائِد وبُسُطٍ وَزَرَابِي، وَالمَتَاعُ أَعَمُّ مِنْ أَثَاثٍ، وَلا يَختَصُّ بالبَيْت).

واتە: (أَثَاثٍ) بریتییە لەو شتانەی کە لە ماڵدا ڕادەخرێن و، دادەنرێن، وەك: باڵنج و، بەڕەو، سەرین و... هتد، کە لە خوریی و لە تووك و موو دروست دەکرێن {(أصوَاف) کۆی (صُوف)ە، خوریی، کە هی مەڕ و بەرانە، (أوبار) کۆی (وَبَر)ە، واتە: تووك، کە هی حوشترە، بە نێرو مێ وە: (جَمَل، ناقة)، (أشعَار)یش کە کۆی (شَعر)ە، موو، کە هی بزن و نێریی یە، بەڵام ڕەشەوڵاخ (گاو مانگاو کەڵ و گامێش) هەر پێستەکەیان سوودی لێ دەبینرێ، ئەگەرنا ئەوەندەی موویان پێوە نیە لێی بکرێتەوە.

بەڵام چەمکی وشەی (مَتَاع) فراوانترە لە هی (أثات) ئەو کەلوپەلانەی کە لە ماڵدا هەبن، بەڵکو هەندێ شتی دیکەش دەگرێتەوە کە لە دەرەوەی ماڵیش سوودیان لێ وەردەگیرێ، کە لە خوریی و تووك و، مووی ئەو ئاژەڵانە دروستیان دەکەن، وەك تێر و

جـەواڵ و گوریـس و کـەژوو و بـەڕەو، فـەڕش و هەمـوو ئـەو کەلوپەلانـەی دیکـە، کـە لـە ژیـانی کۆچەریـی و، لـە ژیـانی خەڵـکی دەشـتەکیی و بیابانشـین و خێڵەکیـی و، خەڵـکی ئاژەڵـداردا بەکاردەهێنرێـن.

لەبارەی پێست (پێستی ئاژەڵان)ەوە، ئەو دوو فەرموودەیە دێنین:

فەرموودەی یەکەم: **{أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَد طَهُرَ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم : ٣٦٦)**.

واتـە: هـەر پێسـتێك دەبـاغ کرابـێ، پـاك بۆتـەوە، واتـە: بـا ئـەو ئاژەڵـە مرداریـش بـوو بـێ، کـە پێسـتەکەی دەبـاغ کـرا، پـاك دەبێتـەوە، ئەگەرنـا مـادام سـەرببڕێ، پێسـتەکەی هـەر بـە پـاك دادەنـرێ، لـە ڕووی شـەرعییەوە، بـەڵام لـە ڕووی پزیشـکیی و تەندروسـتییەوە، ئەگـەر بـۆنی لێبـێ، یاخـود زیانێـکی هەبـێ ئـەوە شـتێکی دیکەیـە.

فەرموودەی دووەم: **{لاَ تَنْتَفِعُوا مِنَ الْمَيْتَة بِإِهَابٍ وَلاَ عَصَبٍ} (أَخْرَجَهُ الطيالسي: ١٢٩٣، وَأَحْمَد: ١٨٨٠٤، وَابْنُ أَبِي شَيْبَة: ٣٣٨٨٦، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٧٢٩، وَقَالَ: حَسَنٌ، وَالنَّسائِيُّ: ٤٢٤٩، وَصَحَّحَهُ الألباني)**.

واتە: لە هیچ شتێکی مردارەوە بوو بەهرەمەند مەبن، نە پیست نە دەمار.

هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەو دوو فەرمایشتە تێکدەگیرێن.

بـەڵام مانایەکـەی ئاوایـە، لـە هیـچ شـتێکی مـردارەوە بـوو بەهرەمەنـد مەبـن، گۆشـتەکەی ئـەوە هیـچ، بـەڵام بـۆ پێسـتەکەی، واتـە: پێـش ئـەوەی دەباغـی بکـەن، لێـی بەهرەمەنـد مەبـن، بـەڵام ئەگـەر دەبـاغ کـرا، بێگومـان دواى دەبـاغ پـاك دەبێتـەوە.

مەسەلەی شازدەیەم:

هەروەها خوا ﷻ لە دروستکراوەکان دا سێبەر و لە چیایەکاندا، پەناگاو مەئوای بۆ مرۆڤان ڕەخساندوون و، پۆشاکی پارێزەر لە سەرما و گەرما و، لە زەبری جەنگیشی بۆ ڕەخساندوون، ئاوا چاکەی خۆی لەسەر تەواو کردوون، تاکو ملکەچی بن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَٰنًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١- ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا ﴾، هەروەها خوا لەوەی کە دروستی کردوە لە دیاردە ماددییەکان، سێبەری بۆ ڕەخساندوون.

لێرەدا خوا ﷻ دوو وشەی بەکارهێناون: (جَعَلَ) و (خَلَقَ)، ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا ﴾، بەنسبەت سێبەرەوە (جَعَلَ)ی بەکارهێناوە، بەڵام بۆ شتەکان کە دروستیکردوون (خَلَقَ)ی بەکارهێناوە، چونکە: شتەکان پەیداکراون، بەڵام سێبەرەکان پێویستییان بە پەیداکردن نیە، سێبەر شتێك نیە پەیدا کرابێ، بەڵکو لە ئەنجامی نەمانی ڕووناکیی دا، سێبەر پەیدا دەبێ، واتە: کاتێك خۆر هەڵدێ لە خۆرهەڵاتەوە، ئەگەر بەرەو قیبلە بوەستی، یەکسەر لای ڕاستت دەبێتە سێبەر، لەبەر ئەوەی تیشکی خۆر نایگاتێ، چونکە دوایی کە خۆر وردە وردە خۆر دێتە نێوەڕاستی ئاسمان، ئەو سێبەرە نامێنێ، کە لەلای ڕاست بووە، بەڵکو ئنجا وردە وردە، کە خۆر دەکەوێتە لای خۆرئاواو بەرەو ئاوا بوون دەچێ، ئنجا سێبەر لەلای چەپەوە پەیدا دەبێ.

کەواتە: لە ڕاستییدا سێبەر شتێك نیە پەیدا کرابێ، بەڵکو لە ئەنجامی نەمانی تیشکدا، نەمانی ڕووناکیی دا، پەیدا دەبێ، بۆیە: (جَعَلَ)، واتە: خوا سێبەرەکانی بۆ گێڕاون، لەو شتانەی کە دروستیکردوون، (**الظِّلاَل: جَمْعُ ظِلّ، وَهُوَ كُلُّ مَا يُستظَلُّ بِهِ مِنَ الجَبَلِ وَالبَيتِ والشَّجَرِ**)، واتە: (**ظِلاَل**) کۆی (**ظِلّ**)ە، (**ظِلّ**)یش هەر شتێکە کە بە سێبەر لە قەڵەم دابنرێ و خەڵك بچێتە بنی {بۆ خۆ پەنهانکردن لە شتێکی خۆرو هەتاو} لە چیاو ماڵ و، دار و درەخت و... هتد.

٢- ﴿ وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَٰنًا ﴾، هەروەها خوا لە چیایەکانیش پەناگای بۆ ڕەخساندوون، ئەشکەوت و چاڵ و چۆڵ و شوێنانێك کە حەشارگە بن و خۆیان تێدا پەنهان بکەن.

(**أَكْنَان: جَمْعُ كِنّ، فِعْلٌ بِمَعنَى مَفعُول، أي: مَكنُونٍ فِيهِ: الغِيرَانُ وَالكُهُوف، غَارُ حِرَاء وغَارُ ثَور**)، (**أَكنان**) کۆی (**كِنّ**)ە، (**كِنّ**) لەسەر کێشی (**فِعل**)ە، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: ئەو شوێنەی کە شتی تێدا شێردراوەتەوەو حەشار دراوە، کە مەبەست پێی ئەشکەوتەکان و پەناگاکان و نەدیوەکان و ئەنوایەکانن، لە چیایەکاندا، وەك لە سیرەدا هاتوە: ئەشکەوتی حیراء (**غَارُ حِرَاء**)، {ئەو ئەشکەوتەی کە پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی خوا بە پێغەمبەر هەڵیبژێرێ و، وەحیی بۆ بنێرێ، خواپەرستیی تێدا دەکرد} و، ئەشکەوتی ثەور (**غَارُ ثَور**)، (ئەو ئەشکەوتەو حەشارگەیەی کە پێغەمبەر ﷺ، لەگەڵ ئەبووبەکری صیددیقی هاوەڵیدا، خوا لێی ڕازی بێ، سێ شەوو سێ ڕۆژان خۆیان تێدا پەنادا، لە کاتێکدا کە کۆچیان کرد بۆ مەدینە لە ترسی کافرەکان).

٣- ﴿ وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾، هەروەها خوا چەند پۆشاکێکی بۆ گێڕاون کە دەتانپارێزن لە گەرما.

(سَرَٰبِيلَ): (**جَمْعُ سِرْبال، و السِّربالُ: هُوَ القَمِيصُ مِنْ أَيِّ نَوْعٍ كان، أَوِ الشِّعَار تَحْتَ الدِّثَار**)، (**سِربال**) بریتیە: لە کراس لە هەر جۆرێك بێ، ئنجا (**قَمِيص**) کراس ئەوەیە کە سەرتاپا بێ، یاخود لە پشتێن بەرەو ژووری ئینسان داپۆشێ، هەروەها بە ژێرکراسیش دەگوترێ، (**سَروَال**)یش ئەوەیە کە لە پشتێن بەرەو ژێری داپۆشێ، بەڵام جاری واش هەیە کە (**سِربال**) - ئەگەر قەمیص تەنیا لە پشتێن بەرەو سەر بگرێتەوە - ئەو کات هەموو جەستەی ئینسان دەگرێتەوە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾، پۆشاکێك کە لە گەرما دەتانپارێزێ، ئنجا لە گەرما بیانپارێزێ، دەبێ هەموو جەستەیان دابگرێ.

٤- ﴿ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ﴾، هەروەها (خوا) جۆرە پۆشاکانێکیشی بۆ ڕەخساندوون، کە لە کاتی نارەحەتیی و شەڕ و جەنگدا، دەتانپارێزێ، کە ئەویش مەبەست پێی زرێ بووە، یاخود ئەو جۆرە پۆشاکانەی ئێستا، کە گوللە نەبڕن و لەبەر دەکرێن، خوای پەروەردگار ئەوانەشی بۆ ڕەخساندوون.

وشەی (بأس) لێرەدا بە مانای جەنگ دێ، بەڵام لە ئەسڵ دا بە مانای ناڕەحەتیی و سەختیی دێ، ئنجا جەنگیش لەبەر ئەوەی ناڕەحەتیی و سەختیی تێدا هەیە و، خەڵکەکە زەبر لە یەکدی دەوەشێنن، واتە: لە زەبر وەشاندنی کاتی جەنگ، دەتانپارێزێ.

٥- ﴿كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكُمْ﴾، ئاوا بەو شێوەیە خوا چاکەی خۆی لەسەر ئێوە تەواو دەکات، ئەمە خوێندراویشەتەوە: (**كَذَٰلِكَ تَتِمُّ نِعمَتُهُ عَلَيْكُم**)، ئاوا چاکەی خوا لەسەر ئێوە تەواو دەبێ.

٦- ﴿لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ﴾، بەڵکو ملکەچ بن، خوێنراویشەتەوە: (**لَعَلَّكُم تَسْلَمُون**)، کە ئەمە خوێندنەوەی: (**عكرمة وابن عباس**)ە، خوا لێیان ڕازی بێ، واتە: بەڵکو سەلامەت بن، واتە: تاکو بەهۆی ئەو نیعمەتانەی خواوە، سەلامەت بن، لە سەرماو لە گەرماو، لە کاتی جەنگیش دا، سەلامەت دەبن لە زەبری دوژمنان.

١ / (**القرطبي**) پرسیارێکیورووژاندوە لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، دەڵێ: (**إنْ قَالَ قَائِلٌ: كَيْفَ قَالَ: وَجَعَلَ لَكُم مِنَ الجِبالِ أكناناً، وَلَم يَذْكر السَّهْلَ؟ وَقَالَ: تَقِيكُمُ الحَرَّ، وَلَم يَذْكر البَرْدَ؟ فالجَوَابُ: أَنَّ القَومَ كانُوا أَصْحَابَ جِبالٍ، وَلَم يَكُونوا أَصحَابَ سَهْلٍ، وَكانُوا أَهلَ حَرٍّ، وَلَم يَكُونوا أَهلَ بَردٍ ، فَذَكَر لَهُم نِعَمَهُ الَّتِي تَختَصُّ بِهِم، كَمَا خَصَّهُم بِذِكر الصُّوفِ وَغَيرِهِ، وَلَم يَذكر القُطنَ وَالكَتَّان وَذكر المطر والبَرَد، ولم يَذكر الثَّلجَ، فَإِنَّهُ لَم يَكُن بِبِلَادِهِم**).

واتە: ئەگەر قسەکەرێك بڵێ: چۆن خوا ﷻ باسی کردوە کە لە چیاکاندا پەناگاو ئەشکەوتی بۆ ڕەخساندوون، بەڵام باسی دەشتی نەکردوە؟ هەروەها باسی ئەوەی کردوە کە لە سەرما دەتانپارێزێ، بەڵام باسی پارێزران لە سەرمای نەکردوە؟

وەڵامەکەی ئەوەیە: کە ئەو دوێنراوانەی یەکەمجار قورئانیان بۆ دابەزێنراوە، خاوەنی چیا بوون و، کەمتر لە پێ دەشتەکان ژیاون، هەروەها ژینگەکەیان، شوێنی گەرما بووەو، شوێنی سەرما نەبووە، تاکو باسی بکات لە سەرما بیانپارێزێ، بۆیە ئەو چاکانەی خۆی بۆ باسکردوون، کە تایبەتن بەوانەوە، هەروەك چۆن باسی خوریی و موو و تووکی کردوە، بەڵام باسی کەرستەکانی دیکەی نەکردوە، وەك لۆکەو کەتان، هەروەها باسی باران و تەرزەی کردوە، بەڵام باسی بەفری نەکردوە، چونکە لە وڵاتی ئەوان نەبووە.

ئنجا لەوبارەوە قسەیەك لە (**ابن عباس**)ەوە دێنێ، کە گوتوویەتی: (**الثَّلجُ شَيءٌ أبيَضُ يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا رَأَيتُهُ قَطُّ**)، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، گوتوویەتی: (ثلج) شتێکی سپییە لە ئاسمانەوە دێتە خوار، بەڵام هەرگیز نەمبینیوە.

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠، ص١٥٣.

خوا ﷻ لە قورئاندا باسی: باران (وَدق) و، (مَطَر)ی کردووەو، باسی تەرزە (بَرَد)یشی کردوە، لە سوورەتی: (النور)دا، بەڵام باسی (ثلج)ی نەکردوە، لەبەرئەوەی لە وڵاتی ئەواندا نەبووە.

ئەمە دەگونجی وەك (القرطبي) دەڵێ: وابێ و لەبەر ئەوە بێ، خوا ﷻ ڕەچاوی حاڵ واقیعی ئەوانی کردوە، چونکە ئەگەر باسی (ثَلج)ی کردبایە، بۆیان جێی پرسیار دەبوو، (ثَلج) چیە؟ هەروەها ئەگەر باسی ئەوەی کردبایە کە خوا لە سەرما دەتانپارێزێ، بۆیان جێی پرسیار دەبوو، کوا خۆ سەرمامان نیە، تاکو لە سەرما بمانپارێزێ ؟

هەرچەندە بێگومان ئەو شوێنانەش بەشی خۆیان سەرمایان لێ هەیە، بەڵام بە هەرحاڵ ئەمە وەڵامێکە.

٢ / وەڵامێکی دیکە ئەوەیە: کە خوا ﷻ کاتێك لە دوو شتی دژو پێچەوانە، یەکێکیان باس دەکات، ئەویدیکەشی مەبەستە، بۆ وێنە:

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلۡحَرَّ﴾، واتە: لە گەرما دەتانپارێزێ، هەروەها لە سەرماش، یان: کە دەفەرموێ: ﴿وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأۡسَكُمۡ﴾، لە کاتی جەنگ دا دەتانپارێزێ، یانی: لە کاتی ئاشتیشدا هەر داتاندەپۆشێ و لێی بەهرەمەند دەبن، لەوبارەوەش شیعرێکیان هێناوە، دەڵێ:

وَمَا أدرِي إِذَا يَمَّمتُ أَرْضاً — أُرِيدُ الخَيْرَ أَيُّهُمَا يَلِينِي
أَلخَيْرُ الَّذِي أنا أَبتَغِيهِ — أَمِ الشَّرُّ الذَّي هُوَ يَبتَغِينِي؟

دەڵێ:

ئەگەر ڕوومکردە سەر زەمینێك — بەهیوای چاکە، نازانم کام لە دووەکان دێ بۆ لام !

(جارێ باسی شەڕو خراپەی هەر نەکردوە، بەڵام یەکسەر دەڵێ:)

ئایا ئەو چاکەیەی کە من دەیخوازم — یان ئەو خراپەیەی کە ئەو بە دوای من دادێ

واتە: یەکسەر کە باسی خێر دەکرێ، شەڕیش دێتە زەینەوە، هەروەها کە باسی گەرما دەکرێ، سەرماش دێتە زەینەوە، دیسان کە باسی کاتی جەنگ دەکرێ، کاتی ئاشتییش دێتە زەینەوە، ئەوەش وەڵامێکی دیکەی دووەم.

٣ / وەڵامێكی دیكە ئەوەیە: لەبەر ئەوەی كە بەرهەڵستیی مرۆڤ لە بەرانبەر گەرمادا كەمترە، وەك لە سەرما، چونكە جەستە خوا ﷻ وای خوڵقاندوە، خۆی خۆی گەرم دەكاتەوەو، كونەكانی دەگرێ و، مێشك ڕێنمایی دەدا، كە جەستە لە بەرانبەر سەرمادا، بەرهەڵستیی بكات و، خۆی گەرم بكاتەوە.

بەڵام من ئەو وەڵامەم بە دڵ نیە، چونكە جەستە، خوا ﷻ وای خوڵقاندوە لە كاتی گەرماشدا بەبێ ئەوەی كە مرۆڤ بیری لێ بكاتەوە، یەكسەر مێشك فەرمان دەكات، كونەكانی پێست بكرێنەوەو، ئارەق دەربدرێ و، ئەو گەرمایەی كە لەنێو جەستەدا هەیە، وردە وردە بچێتە دەرێ، بۆ ئەوەی جەستە هاوسەنگ بێتەوە، لەگەڵ ئەو گەرمایەدا كە لە دەرەوەی جەستە هەیە.

٤/ منیش دەڵێم: زۆر ئاساییە خوا ﷻ لێرەدا زیاتر خەڵكی دەشتەكیی و بیابانشینی دواندبێ، لەم سێ چوار ئایەتەدا، ئنجا با ئەو سێ چوار ئایەتە تایبەت بن بە خەڵكی دەشتەكیی و بیابانشینەوە، كە لە هەموو دنیادا ئەو جۆرە خەڵكانە هەن، تەنیا لەنێو گەلی عەرەب دا ئەو جۆرە كەسانە نین!

ئنجا **سبحان اللّه**! زۆر لە توێژەرەوانی قورئان لە سۆنگەی ئەوەوە كە لە ناوچەی عەرەبستان بوون، یان هەر زیاتر وەك ئەوان بیریان كردۆتەوە، وایانزانیوە كە ئەو جۆرە خەڵكە، یان ئەو جۆرە كەلوپەلە، یان ئەو جۆرە ئاژەڵانە، هەر لەوێ هەن، بەڵام ئەوە لە (هیند)یش هەیەو، لە (چین)یش هەیەو، لە (ئەفریقیا)ش هەیەو، لەوپەڕی دنیاش هەیەو، لەوپەڕی دیكەشی هەیە.

كەواتە: خوا ﷻ لەم چەند ئایەتەدا، دەگونجێ كە تەنیا ئەو جۆرە خەڵكەی دواندبێ كە لە بیابانشینن و دەشتەكیی و ڕەوەندن و، ژیانیان لەگەڵ ئاژەڵان دایە، لەسەر كەوڵی ئاژەڵانن و، لێیان بەهرەمەند دەبن، دەگونجێ خوا ﷻ بە تایبەت ئەوانی دواندبێ، كە نەك هەر عەرەب، بەڵكو هەموو ئەو گەل و نەتەوانەی كە لەو خاڵەدا، لەگەڵ عەرەباندا هاوبەشن.

بەڵام وەڵامەكانی دیكەش هەر ڕێیان تێدەچێ، كە خوا ﷻ هەر باسی گەرمای كردوە، سەرماش لە بەرانبەری دا و، باسی هەندێ شتی كردوە، شتەكانی دیكەش، یەكسەر دێنە زەینەوە.

مەسەلەی حەڤدەیەم:

خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆی ﷺ ڕایگەیاندوە: کە ئەگەر کافرەکان لامل بوون، ئەوە تۆ بەس گەیاندنی ڕوونی پەیامی خوات لەسەرە، نەك هێنانە سەرڕێیان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ٨٢ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١- ﴿ فَإِن تَوَلَّوۡاْ ﴾، ئنجا ئەگەر پشتیان هەڵکرد، پشتیان تێکردی و ڕوویان وەرگێڕا.

(**التَّوَلِّي: الإِعْرَاض**) ڕوو وەرگێڕان، (**أي: فَلا تَقصِيرَ لَدَيْكَ، وَلا مُؤاخَذَة عَلَيْكَ**)، واتە: هیچ کەمتەرخەمیی لە تۆوە نیەو، هیچ لێپرسینەوەو سزات لەسەر نیە.

٢- ﴿ فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴾، بێگومان تۆ تەنیا گەیاندنی ڕوون و ئاشکرات لەسەرە، یاخود گەیاندنی ڕوونکەرەوەو ئاشکراکەرت لەسەرە.

شایانی باسە: وشەی: (**بلاغ**) سێ واتای هەن:

یەکەم: بریتیە لە گەیشتن، گەیشتن بە ئەوپەڕی ئامانج و، کۆتاییەکەی.

دووەم: واتە: (**تَبلِيغ**)، واتە: ڕاگەیاندن، ﴿ هَٰذَا بَلَٰغٞ لِّلنَّاسِ ٥٢ ﴾إبراهيم، ئەمە گەیاندن و ڕاگەیاندنە بۆ خەڵك.

سێیەم: (**البَلاَغُ**)، یانی: (**الكِفَايَة**)، واتە: شتێك بەس بێ بۆ شتێك و کافی بێ بۆی، ﴿ إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغٗا لِّقَوۡمٍ عَٰبِدِينَ ١٠٦ ﴾الأنبياء، واتە: لەمەدا کیفایەت و بەس بوون هەیە، بۆ کۆمەڵێك کە بەندایەتیی بۆ خوا ﷻ بکەن.

مەسەلەی هەژدەیەم و کۆتایی:

خوا ڕایگەیاندوە: کە بێبڕوایەکان چاکەی خوا دەزانن، بەڵام نکووڵیی لێ دەکەن و، زۆربەیان سپڵەو ناسوپاسن:

خوا عز و جل دەفەرموێ: ﴿ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٨٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ﴾، (ئەوان) چاکەی خوا دەزانن، واتە: دەزانن کە لە خواوەیەو، خوا ئەو نیعمەتانەی بۆ ڕەخساندوون.

٢- ﴿ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا ﴾، کەچی دواییش نکووڵیی لێدەکەن، (ثُمَّ) ئەمە بۆ ڕیزبەندیی پلەپلە پلەییە، یانی: (**التَّرتيب الرُّتبي**)، یانی: لەگەڵ ئەوەش دا کە چاکەکانی خوا دەزانن، کەچی دەچن نکووڵییان لێدەکەن.

{**الإنكارُ: ضِدُّ العِرْفَان، أنكرتُ كَذَا، وَنَكرتُهُ، وَأَصْلُهُ: أن يَرِدَ عَلَى القَلْبِ، مَا لاَ يَتَصَوَّرُهُ وَذَلِكَ ضَرْبٌ مِنَ الجَهلِ:** ﴿ فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ ﴿٧٠﴾ ﴾ هود، ﴿ فَدَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾ يوسف، **وَلاَ يَستعمِلُ فِيمَا يُنكر باللِّسانِ، وَ سَبَبُ الإنكارِ باللِّسانِ هُوَ الإنكارُ بالقَلْبِ، وَلكِن رُبَّمَا يُنكر اللِّسانُ الشَيءَ، وَصُورَتُهُ في القَلْبِ حَاصِلَةٌ، وَيَكُونُ فِي ذَلِكَ كاذِباً، وَعَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالى:** ﴿ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا ﴿٨٣﴾ ﴾ النحل، ﴿ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا۟ رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾ المؤمنون، ﴿ فَأَىَّ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُنكِرُونَ ﴿٨١﴾ ﴾ غافر}.

واتە: (**إنكار**)، یانی: نەزانین، نەناسین، پێچەوانەی عیرفانە، عیرفان، واتە: زانین و ناسین، (**أنكرتُ كَذَا وَنَكرتُهُ**)، واتە: ئەو شتەم نەناسی، یان نەمزانی، ئەمیش لە ئەصڵدا ئەوەیە کە شتێك بەسەر دڵ و عەقڵی مرۆڤ دابێ، کە وێنای ناکات، کە ئەوە جۆرێکە لە نەزانین، وەك دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ ﴿٧٠﴾ ﴾ هود، واتە: کاتێك ئیبراهیم عليه السلام دەستی فریشتەکانی بینیی بۆ خواردنەکە نەدەچوو، بە نامۆی هاتنە بەرچاو: نەناسراو.

یـان بـە نسـبەت (یوسـوف)ەوە ﷺ کـە برایـەکانی دەچـن بـۆ لای: ﴿فَدَخَلُواْ عَلَيۡهِ فَعَرَفَهُمۡ وَهُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ ٥٨﴾یوسـف، برایـەکان لێـی وەژوور کەوتـن، ئـەو ناسـینی، بـەڵام ئـەوان بـۆ وی نەنـاس بـوون، نەیانناسی، کەواتـە: (عَرَفَهُم) واتـە: ئـەو پێیـان ئاشـنا بـوو، بـەڵام ﴿وَهُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ ٥٨﴾یوسـف، ئـەوان نـا ئاشـنا بـوون بـەوی، واتـە: نەیاننـاسی.

جـاری وا هەیـە وشـەی (إنـکار)، یـان (أنکـرتُ) یـان (نَکـرتُ)، بەکاردەهێـنرێ، بـۆ شـتێك کـە بـە زمـان نکووڵـی لێدەکـرێ، هـۆکاری ئـەوەش کـە زمـان نکووڵـی لـە شـتێك دەکات، لەبەرئـەوەی بـە دڵ نکووڵـی لێـدەکات و، بـە دڵ نایناسـێ، پێـی ئاشـنا نیـە، بـە زمانیـش نکووڵـی لێـدەکات، بـەڵام جـاری واش هەیـە، زمـان نکووڵـی لـە شـتێك دەکات، کـە وێنەکـەی لـە دڵ و لـە عەقـڵ دا هەیـە، لـەو حاڵەتـەدا ئـەو کەسـە بـە درۆزن دادەنـرێ، وەك خـوای بـەرز دەفەرمـوێ: ﴿يَعۡرِفُونَ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا﴾، چاکـەی خـوا دەناسـن، بـەڵام دوایـی نکووڵـی لێدەکـەن، کـە ئەمـە لـەو جۆرەیانـە، واتـە: بـە عەقـڵ و دڵ دەزانـن: ئـەوە چاکـەی خوایـە، بـەڵام بـە زمـان نکووڵـی لێدەکـەن و دانی پێداناهێـنـن.

هەروەهـا کـە لـە سـوورەتی: (المؤمنـون)دا دەفەرمـوێ: ﴿أَمۡ لَمۡ يَعۡرِفُواْ رَسُولَهُمۡ فَهُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ ٦٩﴾، ئایـا ڕەوانەکراوەکەیـان ناناسـن بۆیـە نکووڵـی لـێ دەکـەن؟ واتـە: بـە دڵ دەیناسـن، چونکـە ئـەم هەمـزە (أ)یـە، هەمـزەی ئیسـتیفهامی ئینکارییـە، واتـە: دەیناسـن، کـە ئـەوە پێغەمبـەری خوایـە ﷺ، بـەڵام بـە زمـان نکووڵـی لێدەکـەن و دانی پێـدا ناهێنـن.

هەروەهـا لـە سـوورەتی (غافـر)دا کـە دەفەرمـوێ: ﴿فَأَيَّ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُنكِرُونَ ٨١﴾، کام لـە نیشـانەکانی خـوا نکووڵـی لێدەکـەن، واتـە: هەموویـان دەزانـن بـە عەقـڵ و دڵتـان، بـەڵام بـە زمـان نکووڵییـان لـێ دەکـەن و، دانیـان پێداناهێنـن.

٣- ﴿وَأَكۡثَرُهُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾، زۆربەیان کافرن، زۆربەی مانا لێکدەرەوانی قورئان، وشەی (ٱلۡكَٰفِرُونَ)یان لێرەدا، بە (بێبڕوایان) لێکداوەتەوەو (کفر) یان (کفر الإعتقاد) مانا کردوە، بۆیە گوتوویانە: ئەوانە هەموویان کافر بوون، ئەدی بۆچی فەرموویەتی: زۆربەیان ؟

چەند وەڵامێکیان داونەوە:

١/ هەندێکیان گوتوویانە: (أكثَر) لێرەدا مانای (جَمِيع)ە، یانی: (جَمِيعُهُم كافِرُون)، کە ئەوە وەڵامێکی بێهێزە، چونکە خوا دەیتوانی بفەرموێ: (وَكُلُّهُم كافِرُون)، یان (جَمِيعُهُم كافِرُون)، بەڵام کە دەفەرموێ: (أكثَرُهُم) دیارە (أكثَرُهُم) لە (كُلُّهُم) و (جَمِيعُهُم) جیایە.

٢/ هەندێکیان گوتوویانە: بۆیە فەرموویەتی: (**أَكْثَرُهُم**)، (**لأَنَّ فِيهِم مَنْ يُؤمِنُ**)، چونکە تێیاندا هەیە، دوایی بڕوا دێنێ.

ئەمە ڕێی تێدەچێ.

٣/ گوتوویانە: (**أَكْثَرُهُم: لأَنَّ مِنهُم مَنْ لَم تَبلُغْه الدعوَةُ فَيُنكرهَا كَيْ يُعتَبَرَ كافِراً: أَي ساتِراً لِلحَق**)، واتە: بۆیە فەرموویەتی: زۆربەیان چونکە هەیانبووە، بانگەوازی پێ نەگەیشتوە تاکو نکوولّیی لێ بکات و، بەهۆی ئەوەوە بە (**کافر**) دابنرێ، چونکە (**کافِر ، ساتر**) واتە: هەقی پێگەیشتوە، بەلاّم داپۆشیوە.

٤/ وەلاّمێکی دیکە کە هی (**محمد حسين الطَّباطَبَائِي**)یە، لە تەفسیری (**الميزان**)دا دەلّێ: ﴿ وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴾، (**أَي كامِلُونَ فِي الكُفرِ**)، زۆربەیان تەواویان کردوە لە کوفردا، یانی: کافری تەواون.

٥/ (**الشعراوي**) لە (**خواطر**)[1]دا، دەلّێ: (**هَذَا أُسلُوبٌ قُرآنِيٌّ لِصِيانة الإحتِمَالِ وَلِلإِحتِياطِ لِلقِلَّةِ الَّتِي تُفَكر فِي الإِسْلَامِ... وَكَذَلِكَ مُرَاعَاةً لِهؤُلاءِ الَّذِيْنَ لَم يَبلُغُوا حَدَّ التَّكلِيفِ مِنْ أَبْنَاءِ الكُفَّار**)، ئەوەش وەلاّمێکی بەجێیە.

واتە: ئەمە شێوازێکی قورئانییە بۆ پارێزگاریی لێکردنی (ئەگەر) و، بۆ دووربینیی بۆ ئەو کەمینەیەی کە مسوڵمان نین، بەلاّم بیردەکەنەوە لە ئیسلام، هەروەها بۆ ڕەچاوکردن و لەبەرچاوگرتنی ئەوانەی لە ڕۆڵەکانی کافرەکان، نەگەیشتوونە ڕاددەی بالّغ بوون، تاکو بە کافر لە قەلّەم بدرێن و، جارێ تەکلیفی شەرعیی ڕووی تێ نەکردوون.

٦/ بەلاّم من وای تێدەگەم کە: لێرەدا (**کفر**) مەبەست پێی کوفری ئیعتیقادیی نیە، چونکە سیاقەکەو هەموو ئایەتەکان باسی چاکەو نیعمەتەکانی خوا دەکەن و، هەر ئەم ئایەتەش: ﴿ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴾، باس باسی بڕوا بە خوا نەهێنان و ئیعتیقاد نەبوون بە خواو ئەوانە نیە، بەلّکو باس باسی نیعمەتەکانی خوایە، واتە: چاکەکانی خوا دەناسن، بەلاّم نکوولّییان لێدەکەن و، زۆربەیان سپلّەن، ناسوپاسن.

کەواتە: لێرەدا مەبەست لە کوفر، کوفرانی نیعمەتە، نەك کوفری ئیعتیقادیی، ئنجا ئایا مەبەست لەوە چیە؟ مەبەست ئەوەیە کە هەندێك لە کافرەکان بەلّێ: هەموویان بێبڕوا بوون، نەك تەنیا زۆربەیان، بەلاّم هەموویان سپلّەو ناسوپاس و بێ ئەمەگ نەبوون، هەیانبووە چاکەکانی خوای میهرەبان و چاکەکاری لەبەرچاوبوون، واتە: سپلّەو ناسوپاس نەبووە، ئنجا جاری وایە کەسێك کافرە، بەلاّم سیفەتێکی باشی تێدایە، یانی: هەندێکیان

(١) بەرگی (١٣)، لاپەڕە: (٨١٣٨ - ٨١٣٩)دا.

شوكرانە بژێر بوون و، سوپاسی خوایان كردوە، ئەو چاكەو نیعمەتانەیان لە خوا زانیوە و، تا رادەیەك بە شوكری ئەو نیعمەتانە هەڵساون، بۆ وێنە: سەخاوەتیان كردوە، یارمەتیی خەڵكیان داوە، وەك (**حاتم الطائي**) و هەندێك لە پیاوانی دیكە كە لە نێو عەرەب دا بوون، هەیانبووە چەندان كچ، كە بابیان بە تەما بوون، زیندە بەچاڵیان بكەن، گوتوویەتی: بێنە ئەو كچە بدە بە من، بەخێوی دەكەم، كە گەورە بوو دەتدەمەوە !

كەواتە: ﴿وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ﴾، یانی: زۆربەیان سپڵەو ناسوپاسن، بەڵام هەندێكیشیان تێدان كە شوكری نیعمەتی خوا دەكەن، ئەو وەڵامە كە مەرج نیە هەر من گوتبێتم، بەڵام لە تەفسیرەكان دا نەمبینی، ئەم وەڵامەم پێ بەهێزترە، هەڵبەتە: ئەوانی دیكەش وەك گوتم: زۆربەیان ڕێیان تێدەچێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إلَيْكَ

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتـەكانی (٨٤ - ٨٩)، واتـە: شـەش (٦) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی و، لـەو شـەش ئایەتـەدا، خـوا ﷻ بـاسی سـەرەنجامی شـوومی بێبـڕواو هاوبـەش دانـەران دەكات، لـە ڕۆژی دوایـی دا، كـە چـۆن پەشـێمان دەبنـەوەو، پەرسـتراوەكانیان لـێ بـزر دەبـن و، ملكەچیـی بـۆ خـوا دەردەبـڕن و، لـە نێـو خۆیانـدا، دەكەونـە دەمەقاڵـێ و قسـە بـە یەكـدی گوتـن و، سـەركۆنەی یەكـدی كـردن.

لـە كۆتایـی دا خـوا ﷻ ڕایدەگەیەنـێ: كـە كتێبێـكی بـۆ پێغەمبـەری كۆتایـی موحەممـەد ﷺ نـاردوە، كتێبێـكی بـۆ دابەزانـدوە، كـە ڕۆشـنكەرەوەی هەمـوو شـتێك و، ڕێنمایـی و بەزەیـی و موژدەیـە بـۆ مسـوڵمانان، ڕوونكردنـەوەی هەمـوو شـتێك، واتـە: هەمـوو شـتێك وەك بەرنامـەی ژیـان و گوزەرانـی مـرۆڤ، كـە پەكـی لەسـەر وەحیـی بكـەوێ: ڕوونی دەكاتـەوە.

﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا
رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ٱلْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟
شُرَكَآءَهُمْ قَالُوا۟ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا۟ مِن دُونِكَ ۖ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ
ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا۟ إِلَى ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ۖ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟
يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدْنَٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟
يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِى كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ
هَٰٓؤُلَآءِ ۚ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەو ڕۆژە (ڕۆژێکی زۆر مەزنە)، کە لە نێو هەر کۆمەڵێکدا شایەدێك دێنین (شایەدییان لەسەر بدات)، ئنجا ئەوانەی ستەمیان کرد بوو، مۆڵەتیان نادرێ (هیچ بڵێن) و، داواشیان لێ ناکرێ داوای لێبوردن بکەن (و خوا ڕازی بکەن) ﴿٨٤﴾ هەر کاتیش ئەوانەی ستەمیان کردوە، سزاو ئازاریان بینی، نە لەسەریان سووك دەکرێ و، نە مۆڵەتیشیان دەدرێ و دوادەخرێن ﴿٨٥﴾ هەروەها کاتێك ئەوانەی هاوبەشیان (بۆ خوا) داناوە، هاوبەشەکانیان دیتن، دەڵێن: پەروەردگارمان! ئەوانە ئەو هاوبەشانەمان بوون کە لە جیاتی تۆ لێیان دەپاڕاینەوە، ئەوانیش (هاوبەشەکان وەڵامیان دانەوەو) قسەکەیان بۆ فڕێدانەوە (و گوتیان): بێگومان ئێوە درۆکارن ﴿٨٦﴾ لەو ڕۆژەدا (هەموویان) مل کەچییان بۆ خوا دەربڕی و، ئەوەی هەڵیاندەبەست (لە هاوبەشان بۆ خوا) لێیان ون بوون ﴿٨٧﴾ ئەوانەی بێبڕوا بوون و، خەڵکیان لەڕێی خوا لادا، سزا لەسەر سزا بۆیان زێدە دەکەین، بەهۆی ئەوەوە کە تێکدانیان لە زەویدا دەکرد ﴿٨٨﴾ ئەو ڕۆژەش (ڕۆژێکی بێرەزایە) کە لە هەر کۆمەڵێك لە خۆیان شایەدێکیان بەسەرەوە دێنین، تۆش (ئەی موحەممەد!) بە شایەد بەسەر ئەوانەوە (کە تۆ بۆ لایان ڕەوانکراوی) دینین، کتێبیشمان دابەزاندۆتە سەرت، ڕوونکەرەوەی هەموو شتێکە، (کە پێویستیی بە ڕوونکردنەوەی خوا هەبێ) و، ڕێنمایی و بەزەیی و موژدەیە بۆ گەردنکەچان (بۆ خوا) ﴿٨٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(نَبۡعَثُ): واتە: دەینێرین، یان زیندووی دەکەینەوە، (أَصْلُ البَعْثِ: إثارَةُ الشَّيئِ وَتَوجِيهُهُ، وَيَخْتَلِفُ البَعْثُ بِحَسَبِ اخْتِلاَفِ مَا عَلَقَ بِهِ: بَعَثَ البَعِيرَ، بَعَثَ اللّهُ الموتَى..)، وشەی (بَعث) لە ڕیشەدا پەیداکردنی شتێك و ئاڕاستەکردنی شتێکەو، بە پێی ئەوەی پێیەوە پەیوەست دەبێ، ماناکەی دەگۆڕێ، (بَعَثَ البَعِيرَ)، واتە: حوشترەکەی هەڵساند، بەڵام (بَعَثَ اللّهُ المَوتَى)، خوا مردووەکانی زیندوو کردەوە، کە لێرە مەبەست لە ﴿ وَيَوۡمَ نَبۡعَثُ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی کە دوای مردنیان، زیندوویان دەکەینەوە، هەڵیان دەستێنینەوە.

(وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ): (عَتَب): هەر شوێنێکە، کە کەسێك بیەوێ لەسەری دابنیشێ و، بەرز بێ لە بنی دا، بۆیە (عَتَبة الباب)، واتە: شیپانەی دەرگا، ئەو کۆسپەی پێش دەرگا، (إستعتَبَ: طَلَبَ الإعْتَابَ)، داوای (إعتَاب)ی کرد، (وَالإعتَابُ: إزَالَةُ الشَكْوَى والعِتَاب)، (إعتَاب)، بریتیە: لە لابردنی سکاڵاو لابردنی (عِتَاب) و، (عُتبَى)ش ناوە لە (إعتَاب)، (عُتبَى)، واتە: ڕازیبکردن، ئنجا (وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ)، واتە: داوایان لێ ناکرێ، داوای لێبوردن بکەن، یان داوایان لێ ناکرێ کە خوا ڕازی بکەن و، عوزری بۆ بێننەوەو داوای لێبوردنی لێ بکەن و، خوا ڕازی بکەن، چونکە قیامەت شوێنی ئەوە نیە.

(فَأَلۡقَوۡاْ إِلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلَ): واتە: قسەیان بۆ فڕێدان، (أَلْقَيْتُ الشَّيءَ: طَرَحْتُهُ، وَأَلْقَيتُ إلَيْهِ القَولَ: أَبْلَغْتُهُ، وَأَلقَيْتُ عَلَيْهِ: أَمْلَيْتُ عَلَيْهِ)، (أَلْقَيْتُ الشَّيءَ)، واتە: شتەکەم فڕێدا، هاویشتم، (وَأَلقَيْتُ إلَيْهِ القَولَ)، واتە: قسەکەم گەیاندێ، بەڵام (وَأَلْقَيْتُ عَلَيْهِ)، واتە: بەسەرم دا خوێندەوە.

(ٱلسَّلَمَ): (سِلْمُ، وَسَلْمُ، سَلَم) هەرسێکیان بە مانای صوڵح و ئاشتەوایی و تەبایی و ملکەچیی دێن، بە (مُذَكَّر) دێن و، بە (مُؤَنَّث)یش.

(تِبۡيَـٰنًا): واتە: ڕوونکردنەوە، (بَيَّنَ الشَّيءَ، تَبْيِيناً وَتِبيانا: أَوْضَحَهُ تَوْضِيحاً)، (تِبۡيَـٰنًا): یانی: (بیان)، ڕوونکردنەوە، بەڵام دیارە ماناکەی بەهێزترە لە (بیان)، واتە: ڕوونکردنەوەیەکی باش، یان ڕوونکردنەوەیەك بە تۆخیی.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم شەش ئایەتەدا وەك لە پێناسەکەیاندا گوتمان: باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان دەکات لە ڕۆژی دوایی دا، کە چۆن خوا ﷻ شایەدانیان بەسەرەوە دێنێ و، چۆن ڕێیان نادرێ کە نە داوای لێبوردن لە خوا بکەن، نە قسەیەك بکەن، نە خوا ڕازی بکەن و، پاشان لەنێو خۆیان دا، چۆن دەکەونە مشتومڕو گلەیی و بناشت لە یەکدی کردن.

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ﴾، ئەو ڕۆژە کە لە هەموو کۆمەڵگایەك، لە هەموو کۆمەڵە خەڵکێك، شایەدێکیان بەسەرەوە دێنین، واتە: ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی گەورەیە، یاخود یادی ئەو ڕۆژە بکەوە، ئەو ڕۆژە بێنە بەرچاوی خۆت، کە لە هەر کۆمەڵگایەك شایەدێکیان بەسەرەوە دێنین، کە وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا، باسی دەکەین، مەبەست لەو شایەدانە، پێغەمبەرانن (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، دەشگونجێ لە دوای پێغەمبەران، مەبەست میراتگرانی پێغەمبەرانیش بن، هەر کەسێك کە لە نێو کۆمەڵگاو ئوممەتێك دا، بەڵگەی خوایان لەسەر تەواو بکات و پەیامی خوایان پێ ڕابگەیەنێ، لە ڕۆژی دواییشدا لەسەریان دەبێتە شایەد، ﴿ ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾، پاشان ئەوانەی کە بێبڕوا بوون، مۆڵەتیان نادرێ، مۆڵەتیان بەچی نادرێ؟ یانی: مۆڵەتیان نادرێ قسە بکەن، مۆڵەتیان نادرێ داوای لێبوردن بکەن، مۆڵەتیان نادرێ بەرگریی لە خۆ بکەن و، قسەی بێجێ بکەن، ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾، هەروەها داواشیان لێ ناکرێ: داوای لێبوردن بکەن و، خوا ڕازی بکەن و، پۆزش بۆ خوا بێننەوە ﷻ.

﴿ وَإِذَا رَءَا الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ ﴾، هەروەها کاتێك ئەوانەی ستەمیان کردوە، سزایان بینی، ئازاری خوایان بینی، ﴿ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴾، نە لەسەریان سووك دەکرێ و، نە مۆڵەتیش دەدرێن، چاوەڕوانییان ناکرێ و، دوا ناخرێن.

کە مەبەست لە: (الْعَذَابَ)، لێرەدا زیاتر وا پێدەچێ سزای ڕۆژی دوایی، (دۆزەخ بێ)، دەشگونجێ سزاو بەڵایەك بێ، کە خوا دەینێرێ بۆ لەبەینبردنی کۆمەڵگاکان، یاخود مەبەست پێی سزای سەرەمەرگ بێ، بۆ هەر مرۆڤێك کە لەسەر کوفر و زوڵم و خراپە دەمرێ.

﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ شُرَكَآءَهُمۡ ﴾، کاتێـك ئەوانـەی هاوبەشـیان دانـاوە، هاوبەشـەکانی خۆیـان دەبینـن، لـە ڕۆژی دواییـدا، ﴿ قَالُواْ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدۡعُواْ مِن دُونِكَ ﴾، کاتێـك دەیانبینـن، چـی دەڵێـن؟ خـوا بـە کرداری ڕابـردوو هێناویـەتی، هەرچەنـدە جـاریٚ ئـەو قیامەتـە نەهاتـوە، بـەڵام چونکـە بـۆ خـوا ﷻ ئاسـانە و هەمـوو شـتێك لەبەردەسـتی خوادایـەو، هیـچ شـتێکی لەبـەر عاسـێ نابـێ، بۆیـە: وەك هاتبـێ و تێپەڕیبـێ، گوتیـان: پەروەردگارمـان! ئـا ئەوانـە ئـەو هاوبەشـانەمان بـوون کـە لـە جیاتی تـۆ، لـە خـوار تـۆوە لێیـان دەپاڕاینـەوە، ﴿ فَأَلۡقَوۡاْ إِلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلَ إِنَّكُمۡ لَكَٰذِبُونَ ﴾، کەچـی هاوبەشـەکانیان قسـەیان بـۆ فڕێدانـەوە، گوتیـان: بێگومـان ئێـوە درۆ کارن، درۆزنـن، واتـە: ئێـوە ئێمەتـان نەدەپەرسـت.

﴿ وَأَلۡقَوۡاْ إِلَى ٱللَّهِ يَوۡمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ﴾، هەروەهـا لـەو ڕۆژەدا، ملکەچییـان بـۆ خـوا فڕێـدا، ملکەچییـان بـۆ خـوا خسـتە ڕوو، وەك چـۆن کەسـێك لـە بەرانبـەر دوژمنەکەیـدا، تەسـلیم دەبـێ و چەکەکـەی بـۆ فـڕێ دەدا، ئەوانیـش ئـاوا تەسـلیم بـوون، خۆیـان بەدەسـتەوەدا، ﴿ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، ئـەوەش کـە هەڵیـان دەبەسـت، لێیـان ونبـوو، لێیـان بزربـوو، بێسـەر و شـوێن بـوو، ئایـا ئـەوەی هەڵیاندەبەسـت چـی بـوو؟ بریتـی بـوو لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان، چونکـە خـوا ﷻ نـە لـە دنیـا و نـە لـە دواڕۆژدا، هاوبـەشی نیـە (هـەر خـوا خوایـە، ئـەوی دیکـە هەمـووی کاو بایـە)، بۆیـە ئەوانـە بـەدوای وەهـم و گومـان کەوتبـوون، شـەیتان فێڵـی لێکـرد بـوون و، چـوو بـووە زەینیانـەوە، کـە ئەوانـە هاوبـەشی خـوان، بـەڵام موسـتەحیلە خـوا ﷻ هاوبـەشی هەبـێ، لـە نێـو دروسـتکراوەکانی دا، کـە خـۆی دروسـتی کـردوون! ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدۡنَٰهُمۡ عَذَابًا فَوۡقَ ٱلۡعَذَابِ بِمَا كَانُواْ يُفۡسِدُونَ ﴾، ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون و، خەڵکیشـیان لـە ڕێـی خـوا لاداوە، سـزا لەسـەر سـزایان بـۆ زیـاد دەکەیـن، بەهـۆی ئـەو خراپەکارییـەوە کـە دەیانکـرد، بەهـۆی ئـەو تێکدانـەوە، کـە دەیانکـرد، بەوەنـدە ئیکتیفایـان نەکـرد بـوو کـە خۆیـان لەڕێـی خـوا لابـدەن، خەڵکیشـیان لـە ڕێـی خـوا لادەدا، بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـەرووی سـزای خۆیانـەوە، سـزای دیکەشـیان بـۆ زیـاد دەکات.

لـە کۆتایـی دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَوۡمَ نَبۡعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدًا عَلَيۡهِم مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ﴾، ئـەو ڕۆژەش کـە لـە هـەر کۆمەڵگایـەك لـە خۆیـان شـایەدێکیان بەسـەرەوە دەگریـن، ئـەو ڕۆژە ڕۆژێـکی مەزنـە، یاخـود یـادی ئـەو ڕۆژە بکـەوە، بیهێنـە بەرچـاوی خـۆت، ﴿ وَجِئۡنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾، هەروەهـا ئـەو ڕۆژە کـە تۆشـمان هێنـا شـایەد بـی، بەسـەر ئەمانـەوە،

(ئەوانەی کە پێغەمبەری خوا (موحەممەد) ﷺ بۆیان ڕەوانە کراوە)، کە هەم کافرەکانی ڕۆژگاری خۆی و، هەم هەموو بەشەر تاکو تاکە مرۆڤێك لەسەر زەوی مابێ، ئەوانە هەموویان ئەو خەڵکەن کە پێغەمبەر ﷺ بەسەریانەوە دەبێتە شایەد.

﴿ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ ﴾، کتێبیشمان دابەزاندۆتە سەر تۆ، ڕوونکەرەوەی هەموو شتێکە، زۆر چاکی ڕوون دەکاتەوە.

یەکێك بۆی هەیە بڵێ: کوا خوا ﷻ لە قورئان دا بۆی باس نەکردووین: چۆن کۆمپیوتەر دروست بکەین؟ چۆن فڕۆکە دروست بکەین؟ چۆن: ڕۆکێت دروست بکەین؟ بۆیە وەك دوایی باسی دەکەین لە مەسەلە گرنگەکاندا، واتە: هەموو شتێك کە پێویستیی بە ڕوونکردنەوەی خوا هەبێ، بەڵام ئەوەی لە مەودای عەقڵی خۆتاندایەو، خۆتان دەتوانن دەرکی بکەن، خوا بە پێویستی نەزانیوە ئەوە ڕوون بکاتەوە، بەڵکو شتێك کە لە مەودای عەقڵی بەشەر بەدەر بێ و، مرۆڤ خۆی فیکری پێ نەشێ، خوا ئەو شتانەتان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

﴿ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُسۡلِمِينَ ﴾، هەروەها (قورئان) ڕێنمایی و بەزەییەو، موژدەشە، بۆ بۆخوا ملکەچان، بۆ ئەوانەی گەردنکەچی خوان.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

لە ڕۆژی دوایی دا، خوا هەر کۆمەڵگایەك شایەدێکی لەسەر ڕاست دەکاتەوە، پاشان مۆڵەت نادرێتە بێبڕوایەکان، قسە بکەن و داوای لێبوردن بکەن و، داواشیان لێ ناکرێ: لۆمەو ڕەخنەی خوا لەسەر خۆیان لابەرن و، خوا لە خۆیان ڕازی بکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ﴾، ئەو ڕۆژە کە لە هەر کۆمەڵگایەك شایەدێك دێنین، شایەدێکیان بۆ دەنێرین، {ڕۆژێکی مەزن و دژوارە}.

ئەمە لە چەند شوێنێکی قورئاندا هاتوە، بۆ وێنە:

أ) لە سوورەتی (یونس)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾.

واتە: بۆ هەر کۆمەڵگایەك ڕەوانەکراوێك هەیە، ئنجا کاتێك کە ڕەوانەکراوەکەیان دێ، دادوەرییان لە نێواندا دەکرێ، {مەبەستی پێ ڕۆژی دواییە}، بەبێ ئەوەی ستەمیان لێ بکرێ.

کەواتە: مەبەست لە (شهید)یش، ئەو پێغەمبەرەیانە، کە بۆیان ڕەوانە کراوە، ئەوە بەسەریانەوە دەبێتە چاودێرو شایەد.

ب) هەروەها لە سوورەتی (النساء)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾ ﴾.

واتە: چۆن دەبێ کاتێك کە لە هەر کۆمەڵگایەك شایەدێك دێنین و، تۆشمان بەسەر ئەوانەوە بە شایەد گرت؟ ئەو ڕۆژە ئەوانەی کە بێبڕوا بوون و سەرپێچییان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، خۆزگە دەخوازن کە لەگەڵ خاکدا یەکسان بن و، لەو ڕۆژەدا هیچ قسەیەك لە خوا پەنهان ناکەن.

٢- ﴿ ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾، دوایی مۆڵەت نادرێ بەوانەی بێبڕوان.

لە سوورەتی (المرسلات)دا خوا دەفەرمووێ: ﴿ هَذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: کە لێرەدا دەفەرمووێ: ﴿ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾، ئەمە لە سوورەتی: (المرسلات)دا ڕوونکراوەتەوە، مۆڵەتی چییان نادرێ؟ کە دەفەرمووێ: ﴿ هَذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾، ئەمە ڕۆژێکە کە قسەی تێدا ناکەن، ئاخاوتنی تێدا ناکەن، تێیدا نادوێن، ﴿ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، مۆڵەتیشیان نادرێ، داوای لێبووردن بکەن و، پۆزش بۆ خوا بێننەوە.

قورئان هەندێکی هەندێکی تەفسیر دەکات.

٣- ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾، ئەمە تۆزێك پێویستی بە وردەکاریی هەیە، ڕاستە مانایەکەی ئەوەیە: داوایان لێ ناکرێ، داوای لێبوردن لە خوا بکەن، داوایان لێ ناکرێ، خوا لە خۆیان ڕازی بکەن.

بۆ ڕوونکردنەوەی چەمك و واتای ئەم ڕستەیە، قسەی چوار لە زانایان دێنین:

١- **(أَي لا يُطْلَبُ مِنهُمُ العُتْبَى)**، واتە: داوایان لێناکرێ خوا ڕازی بکەن، دەڵێ: **(العُتْبَى: إِزَالَةُ عَتْبِ رَبِّهِم وَغَضَبِهِ)**، **(عُتبَى)** بریتیە لە لابردنی گلەیی و توورەیی خوا، **(وَالعُتبَى: الرِّضَا، وَهُوَ الرُّجُوعُ عَنِ الإِساءةِ إِلَى مَا يُرْضِي العَاتِبَ، يُقَالُ: إِستعتَبَهُ: أَعْطَاهُ العُتْبَى بالرُّجُوعِ إِلَى مَسَرَّتِهِ، وَالعَتْبُ: لومُكَ الرَّجُلُ عَلَى إِساءَة كانَت لَهُ إِلَيْكَ، وَالمَرْءُ إِنَّمَا يَطْلُبُ العتَابَ مِن خَصمِهِ ، لِيُزِيلَ مَا فِي نَفسِهِ عَلَيهِ مِنَ المَوجِدَةِ وَالغَضَبِ، وَيَرجِعُ إِلَى الرضَا عَنهُ، فَإِذَا لَم يَطلُبِ العِتَابَ مِنهُ، دَلَّ ذَلِكَ عَلَى أَنَّهُ ثَابتٌ عَلَى غَضَبِهِ عَلَيهِ)**[1].

واتە: **(عُتبَى)**یان لێ داوا ناکرێ، یانی: لابردنی گلەیی و توورەیی خوا، **(عُتبَى)**: بریتیە لە ڕەزامەندیی، ئەویش ئەوەیە کە کەسێك خراپەی کردوە، بگەڕێتەوەو کارێك بکات: ئەوەی گلەیی لێی هەبووە و ڕەخنەی لێی هەبووە، لێی توورە بووە، لێی ڕازی بێ، دەگوترێ: **(إِستعتَبَهُ)**، واتە: **(عُتبَى)**ی پێدا، بەوە کە تائێستاکە لێی توورە بووە، لەمەودوا

---

(١) مَحاسِن التَّاويل: ج ١٠، ص ١٤٦.

لێی ڕازی بێ، (عَتب): بریتیە لەوە تۆ لۆمەی پیاوێك بكەی، كە خراپەی لەگەڵ تۆدا كردوە، ئنجا مرۆڤ كە داوا لە بەرانبەرەكەی دەكات، كە ناكۆكیی لەگەڵیدا هەیە، كە لۆمەی لێ بكات و پێی دەڵێ: گلەییم لێ بكە، لۆمەم بكە، تاكو ئەو تووڕەیی و لە دڵگرتنەی كە چۆتە دڵی، لە بەرانبەریدا لابچێ و، سەرەنجام لێی ڕازی بێ، بەڵام ئەگەر كەسێك داوا نەكات، لە كەسێك كە لێی تووڕە بووە، پێی بڵێ: لۆمەم بكەو، ڕەخنەم لێ بگرە و قسەم پێ بڵێ، ئەگەر داوای لێ نەكات، مانای وایە بەرانبەرەكەی چەسپاوە لەسەر تووڕەیی و گلەییەكەی خۆی.

٢/ (الشعراوي) دەڵێ: (**يُستعتَبون: مَادَّة استعتَبَ مِنَ العِتَابِ وَالعِتَاب مَأخُوذ مِنَ العَتْبِ وَأَصلُهُ الغَضَبُ وَالمَوجِدَةُ، تَجِدُهَا عَلَى شَخصٍ أَخَر صَدَرَ مِنهُ نَحُوكَ، ما لَم يَكُن مُتوقَّعًا مِنهُ، فَإن استقَرَّ العَتبُ فِي النَّفسِ، فَأَنتَ إمَّا أَن تَعتَبَ عَلى مَن أَساءِ إِلَيكَ وَتوضِّح لَهُ مَا أَغضَبَكَ، فَرُبَّمَا كانَ لَهُ عُذرٌ، أَو أَساءَ عَن غيرِ قَصْدٍ مِنْهُ، فَإن أَوضَحَ لَكَ المَسأَلَة وَأَرضَاكَ وَأَذهَبَ غَضَبَكَ، فَقَد أَعتَبَكَ فَنَقُول: عَتَبَ فُلانٌ عَلى فُلانٍ فَأَعتَبَهُ، أَي أَزَالَ عَتَبَهُ ﴿ وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ٨٤ ﴾، أَي: لايَطلُبُ أَحَدٌ مِنهُم أَن يَرجِعُوا عمَّا أَوجَبَ العَتْبَ، وَهُو كُفرُهُم، فَلَم يَعُد هُناكَ وَقتٌ لِعِتَابٍ، لأَنَّ الآخِرَةَ دَارُ حِسَابٍ وَلَيسَ دَارَ عَمَلٍ وَتَوبَة**)[1].

دەڵێ: (**يَستعتِبون**) لە ماددەی (**إستعتَبَ**)ەوە هاتوە، كە ئەویش لە (**عِتَاب**)ەوە (**عِتَاب**)یش لە (**عَتب**)ەوە هاتوە، یانی: لۆمەكردن، ئەویش بریتیە لە تووڕە بوون و لە دڵگرتنێك كە دەچێتە دڵت بەرانبەر بە كەسێكی دیكە، شتێك لەوەوە دەرچووە بەرانبەر بە تۆ، كە لێت چاوەڕوان نەكردوە، ئنجا هەر كاتێك گلەیی لە دڵدا جێگیر بوو، تۆ یان ئەوەتا گلەیی دەكەی لەو كەسە كە خراپەی لەگەڵ تۆ كردوەو، بۆی ڕوون دەكەیەوە، ئەوەی كە تۆی تووڕە كردوە، كە ڕەنگە عوزرت بۆ بێنێتەوە، یاخود لەوانەیە بەبێ ئەوەی بیەوێ، خراپەی لەگەڵ تۆ كرد بێ، ئنجا ئەگەر ئەویش بۆی ڕوونكردیەوە، تۆی ڕازی كرد، تووڕەیی تۆی لابرد (**فَقَد أَعتَبَكَ**)، ئەوە عیتابەكەی تۆی لابردوە، دەگوترێ: (**عَتَبَ فُلانٌ عَلى فُلانٍ، فَأَعتَبَهُ، أي أزال عَتْبَهُ**)، فلانكەس گلەیی لە فلانكەس كرد، ئەویش گلەییەكەی لابرد.

كەواتە ﴿ وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴾، واتە: هیچ كەسێك داوایان لێ ناكات، كە ئەوەی مایەی گلەیی لێكرانیان بووە، كە كوفرەكەیانە، لابچێ، چونكە لەو كاتەدا مەجالی گلەیی كردن نەماوە، لەبەرئەوەی ڕۆژی دوایی شوێنی لێپرسینەوەو سزایە و، شوێنی كردار و گەڕانەوە نیە.

---

(١) تفسير الشعراوي: ج ١٣، ص (٨١٤٠ -٨١٤١).

٣/ ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾، (لا تُطلَبُ مِنهُمُ العُتْبَى بِمَعْنَى: لا يُكَلَّفُونَ أَن يُرضُوا رَبَّهُم)[1]، قسەی (الشَنقيطي)یەو، بە دوو شێوە هێناویەتی دەڵێ:

یەکەم: (لاَ يُستعتَبون)، واتە: (عُتبَى)یان لێ داوا ناکرێ، واتە: داوایان لێناکرێ پەروەردگاریان ڕازی بکەن.

دووەم: هەروەها گوتوویەتی: (لا يُعتَبون بِمَعنَى: لا يُزَالُ عَنهُمُ العَتْبُ، وَيُعْطونَ العُتبَى وَهِيَ الرِّضَا)، واتە: گلەییەك کە لەسەریانە، لاناچێ کە سەرەنجام عوتبایان پێ بدرێ، کە بریتیە: لە ڕەزامەندیی.

٤/ (محمد الطاهر بن عاشور)یش دەڵێ: (الإستعتَابُ: أَصلُهُ طَلَبُ العُتبَى، والعُتبَى: الرِّضَى بَعدَ الغَضَب)[2]، (إستعتَابُ): بریتیە لە داواکردنی (عتبی)، (عتبی)ش واتە: ڕازیبوونی دوای تووڕە بوون.

کەواتـە: ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾، داوایـان لێناکـرێ کـە خـوا ڕازی بکـەن و، گلەیـی خـوا لەســەر خۆیـان لابــەرن.

---

(١) (أَضواءُ البَيان) ج ٢، ص ٤٢٣، للشنقيطي.

(٢) (التَّحرِير وَالتَّنوِير) ج ١٤، ص ١٤٤.

مەسەلەی دووەم:

لە ڕۆژی دوایی دا کاتێك کافرە ستەمکارەکان سزای خوا دەبینن، نە لەسەریان سووك دەکرێ و نە مۆڵەتیشیان دەدرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ٨٥ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلْعَذَابَ ﴾، کاتێك ئەوانەی ستەمیان کردوە سزاو ئازاری خوا دەبینن، لێرەدا نەیفەرمووە: (وَإِذَا رَأَوا)، چونکە پێشتر قسە لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان کراوە و، بە سیاق دەزانرێ کە مەبەست پێی ئەوانە، بەڵام بۆیە لێرەدا دەرخستن (إظهار) خراوەتە شوێن بەکارهێنانی ڕاناو و شاردنەوە (إضمار)، تاکو ئەو سیفەتانەی کە ئەوانە ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، لە خۆیاندا هێناونە دی، دەربخرێن، تاکو بزانرێ کە وێڕای ئەوەی هاوبەش بۆ خوا دانەرن، ئەهلی ستەم (ظُلم)یشن، ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلْعَذَابَ ﴾، ئەوانەی کە ستەمیان کردوە، کاتێك کە سزاو ئازاری خوایان بینی.

کە دەگونجێ مەبەست لە (ٱلْعَذَابَ)، سزای دواڕۆژی بێ، کە سزای دۆزەخە.

دەشگونجێ مەبەست پێی سزای دنیایی بێ، یانی: کاتێك سزای خوا دێ، بەڵای خوا دێ، بۆ لەبەینچوونیان، یاخود سزای کاتی سەرە مەرگ دێ، بەڵام زیاتر واپێدەچێ مەبەست پێی سزای دۆزەخ بێ، (ئەلیف و لامی) سەر (ٱلْعَذَابَ)یش، کە بۆ ناساندن و (تعریف)ە، بۆ (عهد) بێ، یانی: کاتێك سزایەکەیان بینی، واتە: ئەو سزایەی کە دەزانرێ کامەیە کە سزای دۆزەخە.

٢- ﴿ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ ﴾، واتە: هەرچەند داوا بکەن لەسەریان سووك بکرێ، لەسەریان سووك ناکرێ، مەبەست ئەوەیە، یانی: سزایەکەیان لەسەر سووك ناکرێ.

٣- ﴿ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴾، هەروەها چاوەڕوانییشیان ناکرێ، یان مۆڵەتیان نادرێ، یاخود دوا ناخرێن، دواناخرێن: (أي: لا يُؤَخَّرُ إِقْحَامُهُم فيهِ)، خستنە نێویان بۆ ئەو سزایەی خوا، دواناخرێ، بەڵکو یەکسەر دەخرێنە نێو سزای خوای دادگەرەوە، بەبێ دواخران.

مەسەلەی سێیەم:

هاوبەش بۆ خوا دانەر و بە هاوبەش دانراوەکان لە ڕۆژی دوایی دا، دەبێتە مشتومڕ و دەمەقاڵێیان و، سەرەنجامیش هەموویان تەسلیمی خوا دەبن و، ئەوەی هەڵیان دەبەست، لێیان بزر دەبێ، کە مەبەست پێی ئەو شتانەیە کە کردوویاننە هاوبەشی خوا ﷻ:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ شُرَكَآءَهُمْ قَالُوا۟ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا۟ مِن دُونِكَ ۖ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا۟ إِلَى ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ۖ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١- ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ شُرَكَآءَهُمْ ﴾، کاتێك ئەوانەی هاوبەشیان داناوە، هاوبەشەکانی خۆیانیان بینین.

یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەوانە کوا هاوبەشی خوا بوون؟ دەڵێین: ئەمە دوو واتای هەیە:

یەکەم: ئەوانەی کە بەپێی ئیعتیقادی ئەوان و بە بۆچوونی ئەوان، هاوبەشی خوا بوون، ئەوانەیان بینی.

دووەم: یاخود لێرەدا وشەی (**شُرَكَاء**) یەکسەر بۆتە نازناوی بت و صەنەمانیان و، مانای هاوبەشی خوا بوونی لێ لابراوە، وەك گێڕراوەتەوە: جارێك هۆزێك بەسەر هۆزێك دادەدەن، ئنجا ئەو سەرۆك هۆزەی کە بەسەر هۆزەکەی دیکەیان داداوە، دەڵێ: فڵان کەسیشم کوشت لە هۆزی بەرانبەر، دیارە مەجلیسێکی فراوان دەبێ و، ئەو کەسەش لە مەجلیسەکەدا دەبێ، (بەڵام واپێدەچێ نەیناسیبێ)، دەڵێ: (**مَهْلاً أبا ثَورٍ قَتِيلُكَ يَسْمَعُ**)، واتە: ئەبوو ثەور لەسەرەخۆبە، کوژراوەکەت دەبیستێ، واتە: ئەوەی کە بە خەیاڵی خۆت کوشتووتە، گوێی لێیەو زیندووە، یانی: ئەوەی کە بە حیسابی تۆ کوژراوە، ئەگەرنا لە حەقیقەتدا کوژراو نیە، ئنجا (شُرَكَآءَهُمْ) واتە: ئەوەی بە بۆچوونی ئەوان هاوبەش بوون بۆ خوا.

ئنجا کاتێك هاوبەش دانەرەکان هاوبەشەکانی خۆیان دەبینن، چی دەڵێن ؟

٢- ﴿ قَالُوا۟ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا۟ مِن دُونِكَ ﴾، گوتیان: پەروەردگارمان! ئا ئەو هاوبەشانە بوون کە ئێمە لە جیاتی تۆ لێیان دەپاڕاینەوەو، دەمانپەرستن، ئا ئەوانە بوون کە ئێمە کردبوومانن بە هاوبەشی تۆو، لە جیاتی تۆو، لە خوار تۆوە، لێیان دەپاڕاینەوە.

لێرەدا ئەگەر مەبەست پێی بت و صەنەمەکان بێ، دەڵێ: (**الجَمْعُ فِي اسْمِ الإِشَارَةِ، وَاسْمِ المَوصُولِ، جَمْعُ العُقَلاَءِ، جَرِياً عَلَى اعْتِقَادِهِم**)، ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ ﴾، هەم ناوی ئاماژەکە، (**هؤلاء**) هەم ناوی (**موصول**) (ٱلَّذِينَ)، هەردووکیان بۆ کۆمەڵە عاقڵێکن کە خاوەنی هەست و ئیرادە بن، ئنجا بۆیە ئەوە بۆ بت و صەنەمەکان بەکارهێنراوە، هەرچەندە بت و صەنەمەکانیان دارو بەردو پەیکەری بێ گیان و بێ شعوور بوون، چونکە:

١/ بەپێی ئیعتیقادی ئەوان کە پێیان وابووە، ئەو بت و صەنەمانە هەستیان هەیە و، توانای دەرککردنیان هەیە و، بەپێی عەقڵی ئەوان، ناو لەو پەرستراوانە نراوەو، بەگوێرەی عەقڵ و عەقیدەی خۆیان دوێنراون.

٢/ دەشگونجێ مەبەست لە: ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ ﴾، بت و صەنەمەکان نەبن و، ئەو بتەوانانە (سَدَنة)[1] بن کە خزمەتی بت و صەنەمەکانیان کردوە ، هەر بتێك کەسێکی هەبووە خزمەتی کردوەو، لەپشت بتەکەوە قسەی کردوەو، گوتوویەتی: ئاواو ئاوا دەڵێ.

٣/ یاخود مەبەست هەموو ئەو کەسانەیە لە شەیتانەکان و لە مرۆڤە لە خوا یاخییەکان، کە لە جیاتی خوا دەپەرسترێن.

٤/ یاخود مەبەست پێی هەموویان بێ، ئنجا خاوەن عەقڵ و شعوورەکان، زاڵ کرابن بەسەر بێ ژیان و بێ شعوورەکان دا، بەسەر بت و صەنەمەکاندا.

٣- ﴿ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ ﴾، ئەو هاوبەشانەیان کە لە خەیاڵی ئەواندا هاوبەشی خوا بوون، ئەو پەرستراوانەیان: قسەیان بۆ فڕێدان، واتە: ئەو قسەیە، خوا فڕێی داوەتە سەر زمانی بت و صەنەمەکان، یان لە زاریان کەوتە خوارێ و، قسەکەیان بۆ هاویشتنەوە.

٤- ﴿ إِنَّكُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴾، گوتیان: بێگومان ئێوە درۆزنن، ئێوە درۆکارن، واتە: ئێوە لە ئێمە نەپاڕاونەوەو ئێمەتان نەپەرستوە.

---

(١) (سدنة) کۆی (سادِن)ە واتە: خزمەتچیی و سەرپەرشتیاری بت و صەنەم.

٥- ﴿ وَأَلْقَوْاْ إِلَى ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ﴾، لەو ڕۆژەدا ملکەچییان بۆ خوا فڕێدا، ملکەچییان بۆ خوا دەرخست، وشەی (ألقَى) لێرەدا: (تَشبِيهٌ بِحَالِ المُحَارِب الَّذِي يُلْقِي سِلاَحَهُ بَيْنَ يَدَي غَالِبِهِ)، حاڵیان بە حاڵی جەنگاوەرێك چوێنراوە، كە لە بەردەم كەسێكدا كە بەسەریدا زاڵ بووەو، تێكی شكاندوە، چەكەكەی بۆ فڕێ دەداو، تەسلیمی دەبێ و، خۆی بەدەستەوە دەدات.

واتـە: لـەو ڕۆژەدا خۆیـان بەدەسـت خـواوەداو، بـۆ خـوا ملكەچبـوون، هـەم پەرسـتارەكان، هـەم پەرسـتراوەكان.

٦- ﴿ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، ئەوەش كە هەڵیان دەبەست، لێیان ون بوو.

(ئەوەی هەڵیان دەبەست):

أ) دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ: هاوبەش بۆ خوا هەڵبەستنەكەیان لێ ون بوو.

ب) یاخود ئەوانەی كە درۆیان بۆ هەڵدەبەستن، كە ئەوانە پەرستراوی خوان، ئەوانەیان لێ ون بوو، واتە: ئەوانەی كە بە درۆ بە پەرستراویان دانا بوون، ئەوانەیان لێ ون بوو.

(ضَلَّ: أي غَابَ، ضَاعَ) ونبوو، زایە بوو.

ج) ﴿ مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، لە ئەسڵ دا ئاوایە: (مَا كانُوا يَفْتَرُونَهُ)، ئەوەی كە هەڵیان دەبەست، واتە: ئەوەی بۆ بتەكانیان هەڵیان دەبەست، لە خەسڵەت و كارو كردەوەی ئەفسانەیی كە گوایە: دەبیستن و دەزانن و شیفایان دەدەن و، سەریان دەخەن... هتد.

دوو فەرموودەیە لەوبارەوە:

١/ فەرموودەی یەكەم:{عَن أَبِي هُرَيرَةَ ﷺ أَنَّ ناساً قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ يا رَسُولَ اللَّهِ! هَلْ نَرَى رَبَّنا يَوْمَ الْقِيامَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَة الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ)؟ قَالُوا: لاَ يا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: (هَلْ تُضَارُّونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ)، قَالُوا: لاَ يا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: (فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيامَةِ، فَيَقُولُ مَنْ كانَ يَعْبُدُ شَيْئاً فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتَّبِعُ مَنْ كانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ الشَّمْسَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ الْقَمَرَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كانَ يَعْبُدُ الطواغِيتَ الطواغِيتَ...) } (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٧٥٧٣، ٧٤٣٧، وَمُسْلِم: ٤٥٠، وَاللَّفْظُ لِمُسْلِم).

واتـە: ئەبـوو هوڕەیـرە ﷺ، دەڵـێ: خەڵكێـك لـە پێغەمبـەری خوایـان ﷺ پرسـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ئایـا لـە ڕۆژی قیامەتـدا پەروەردگارمـان دەبینیـن؟ پێغەمبـەری خـوا ﷺ

فەرمـووی: ئایـا لـە شـەوی بـەدردا، (واتـە: کـە مانـگ دەگاتـە پـازدەو جێخونکـە دەکات)، زیانتـان پـێ دەگات لـە دیتنـی مانگـدا؟ گوتیـان: نـا ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ، فەرمـووی: ئـەدی خـۆر کـە هیـچ پـەردەی لەبـەر نەبـێ، (واتـە: هـەور نەبـێ و تەمومـژ نەبـێ و، تـۆز و خـۆڵ نەبـێ)، زیانتـان پـێ دەگات لـە دیتنـی خـۆردا؟ (واتـە: زۆر بـە ڕوونیـی و بـە چاکیـی نایبینـن؟) گوتیـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ هیـچ زیانمـان پـێ نـاگات و بـە چاکیـی دەیبینین، فەرمـووی: ئێـوەش پەروەردگارتـان ئـاوا دەبینـن، (وەك خـۆر لـە ڕۆژێ داو، وەك مانـگ، لـە چـواردەو پـازدەی دا)، خـوا لـە ڕۆژی هەڵسـانەوەدا خەڵـك كۆدەكاتـەوە، دەفەرمـوێ: هـەر كەسـێك هـەر شـتێكی پەرسـتوە، بـا شـوێنی بكـەوێ، ئنجـا ئـەوەی خـۆری پەرسـتوە شـوێن خـۆر دەكـەوێ و، ئـەوەی مانگـی پەرسـتوە شـوێن مانـگ دەكـەوێ و، ئـەوەی طاغووتـەكانی پەرسـتوون، شـوێن طاغووتـەكان دەكـەوێ.

٢/ فەرموودەی دووەم: لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە، كە درێژەی هەیەو دوایی لە درێژەی فەرمایشتەكەدا هاتوە: {**فَيَتَمَثَّلُ لِصَاحِبِ الصَّلِيبِ صَلِيبُهُ، وَلِصَاحِبِ الصُّوَرِ صُوَرُهُ، وَلِصَاحِبِ النارِ نارُهُ، فَيَتَّبِعُونَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ**} (**أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ: ٢٥٥٧، وَصَحَّحَهُ الألباني فِي «صحيح الجامع»: ٨٠٢٥**).

واتــە: پێغەمبــەر ﷺدەفەرمــوێ: بــۆ كەســێك كــە خاچــی پەرســتوە (نەصرانییــەكان)، خاچەكـەی بـۆ وێنـا دەكـرێ (بـۆ بەرجەسـتە دەكـرێ) و، بـۆ كەسـێك كـە پەیكەرێـكی پەرسـتوە پەیكەرەكـەی (وێنەكـەی) بـۆ بەرجەسـتە دەكـرێ و، بـۆ كەسـێك كە ئاگـری پەرسـتوە ئاگرەكەی بـۆ وێنـا دەكـرێ و، هـەر كامێـك لەوانـە شـوێن ئـەوە دەكـەوێ كـە پەرسـتوویەتی.

مەسەلەی چوارەم:

ئەوانەی بێبڕوا بوون و، خەڵکیان لە ڕێی خوا لاداوە، بەهۆی تێکدان و خراپەکارییانەوە، لە سەرووی سزای خۆیانەوە، سزای دیکەشیان بۆ دەخرێتە سەر:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدْنَـٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟ يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوا بوون.

لێرەدا (ٱلَّذِينَ) (ال) ئەلیف و لامەکەی، بۆ ناساندنی جینسە، واتە: تێکڕای ئەوانەی کە بێبڕوا بوون.

٢- ﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، خەڵکیشیان لە ڕێی خوا لاداوە، یانی: ئەو ڕێیەی کە خەڵك لێیەوە دەگاتە ڕەزامەندیی خوا.

لێرەدا (**صَدُّوا**) دوو واتای هەن:

أ) بە مانای: (**حَرَّفُوا**) یان (**مَنَعُوا**) هاتوە، خەڵکیان لاداوە، یان ڕێگرییان لە خەڵك کردوە، لەوە کە شوێن ڕێی خوا بکەوێ.

ب) دەشگونجێ (**صَدَّ**) بە مانا (**مُتَعَدِّي**)یەکەی نەبێ، (**صَدَّ**) مانای خەڵکی لادا، بەڵکو بە مانای (**لازم**) کەی بێ، (**صَدُّوا**)، یانی: (**إمتَنَعُوا عَن سَبِيلِ اللّه**) خۆیان لایانداوە لە ڕێی خوا، چونکە (**صَدَّ**) هەم بە حاڵەتی لازیم هاتوە، (**صَدَّ عَن سَبِيلِ اللّه**)، واتە: لایدا لە ڕێی خوا، هەم بە مانا موتەعەددیی، (**صَدَّ غَيْرَهُ عَنْ سَبِيلِ اللّه**)، یانی: خەڵکی لەڕێی خوا لادا.

٣- ﴿زِدْنَـٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ﴾، لە سەرووی سزاوە، سزای دیکەمان بۆ زیاد کردن، واتە: لە سەرووی سزایەك کە خۆیان شایستەی بوون، سزای دیکەشیان بۆ دەخەینە سەر، بۆیان دوو قات دەکەینەوە، یان بۆیان چەند بەرانبەر دەکەینەوە، بۆچی؟ ﴿بِمَا كَانُوا۟ يُفْسِدُونَ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە خراپەکارییان دەکرد، واتە: هەم سزای گوناهی خۆیان دەدرێن، هەم سزای گوناهی ئەوانەش کە لە ڕێیان لاداون و سەریان لێ شێواندوون.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَوْقَ ٱلْعَذَابِ ﴾، دیارە (أل) ئەلیف و لامی سەر (ٱلْعَذَابِ)، بۆ ناساندن (تَعريف)ەو مەبەست پێی (عهد)ە، یانی ئەو سزایەی کە باسکردنی پێشتر ڕابردوە، چونکە پێشتر خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ٱلْعَذَابَ ﴾، ئەوانەی کە ستەمیان کردوە، کاتێك سزایەکەیان بینی، (ئەو سزایەی کە دەزانرێ چییە)، پێشتریش باسمان کردووە کە (أل)ی (عهد) لە بەرانبەر (کە)یە لە زمانی کوردیی دا کەواتە (ٱلْعَذَابِ) یانی: سزاکە.

کەواتە: ﴿ فَوْقَ ٱلْعَذَابِ ﴾، یانی: سزای دیکەیان بۆ زیاد دەکرێ، لە سەرووی ئەو سزایەوە کە هی خۆیان بووە، بە تایبەت، ئنجا بۆیەش دەفەرموێ: ﴿ زِدْنَٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ ﴾، دەڵێ: (لأنَّ عَذابَ صَدِّهِمُ الناسَ عَن سَبِيلِ اللَّه، لا يَخْطُرُ بالبالِ، فَكانَ مَجهُولاً فَناسَبَهُ التَّنكيرِ)، سزای خەڵك لادانیان لەڕێی خوا، لە خەیاڵیان دا نەبووە، لەسەر ئەوە سزا بدرێن، بۆیە بۆ ئەوان شتێکی نامۆ و نەزانراو بووە، بۆیە بە نەناسراو (نكرة) هێناویەتی.

کەواتە: نابێ وابزانرێ، ئەو ئایەتە لەگەڵ ئایەتی: ﴿ ...وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ١٦٠ ﴾[1] الأنعام، دا تێکدەگیرێ! چونکە لادانی خەڵکیش لە ڕێی خوا هەر کردەوەی خراپ (سيئة)ی خۆیانەو لەسەری سزا دەدرێن.

٤- ﴿ بِمَا كَانُوا۟ يُفْسِدُونَ ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە خراپەکارییان دەکرد، یاخود بەهۆی ئەوەوە کە تێکدانیان دەکرد: (أي إفسادُ الرَّاغِبينَ في الإسلام)، بەهۆی ئەوەوە کە کەسانێك ئارەزوومەند بوون بۆ ئیسلام، لە ڕێیان لادەدان، بەهۆی ئەوەوە ئەو سزا زیادەیان بۆ دەخرێتە سەر.

وەك لە سیرەدا هاتوە:

أ) کە ئەبو زەڕی غیفاریی خوا لێی ڕازی بێ، کاتێك مسوڵمان دەبێ، - کە بەسەرهاتەکەی بە تەفصیل باسکراوەو پێشتر ئاماژەیەکمان پێدا، لە صەحیحی بوخارییدا هاتوە -، دوای ئەوە کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان پێی دەزانن، زۆر ئەزیەتی دەدەن و نارەحەتی دەکەن، کە دەزانن مسوڵمان بووە، بۆئەوەی هەڵیگێڕنەوە، هەتا دوایی یەکێك دێ، هەڕەشە دەکات، هۆشدارییان دەداتێ، دەڵێ: ئێوە چۆن وا لەو کابرایە دەکەن! ئەدی نازانن هۆزی غیفار دوایی دەتوانن ڕێی کاروانتان لێ بگرن و بازرگانییتان لێ قەدەغە بکەن؟ ئەوجار لێی دەگەڕێن.

ب) هەروەها (عامر بن طُفَيل الدَّوسي) کە دەیەوێ بچێ بۆ مەککە، ئنجا ئایا هەر بۆ خواپەرستیی خۆی دەچێ، بەپێی ئایینی خۆیان، یاخود بۆ ئەوەی کە بزانێ پێغەمبەر (محمد) ﷺ کێیە؟ قوڕەیشییەکانیش زۆر دەیترسێنن لە پێغەمبەر ﷺ، کە هەڵنەخەڵەتێ و ئاگای لە خۆی بێ !

---

(١) واتە: هەرکەس خراپەیەك بێنێ (لە ڕۆژی دوایی دا) تەنیا وەك خراپەکەی سزا دەدرێ و، ئەوان ستەمیان لێ ناکرێ٪

ج) هەروەها هەمان هەوڵیان لەگەڵ (الأعشى)شدا، داوە کە شاعیرێك بووە، ئنجا بەهۆی ئەو تێکدانەوە کە کردوویانە، خەڵکیان لە ڕێی خوا لاداوەو، خراپەکارییان کردوە، بۆیە سزایان بۆ زیاد دەکرێ.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

خـوا ڕایگەیانـدوە: کـە ئـەو ڕۆژەی بـۆ سـەر هـەر کۆمەڵگایـەك شـایەدێك دێنـێ، کـە ڕۆژی دوایيـە، پێغەمبـەر موحەممەدیـش ﷺ بـە شـایەد دەگـرێ لەسـەر کافـرانی ڕۆژگاری خـۆی و، کتێبێکیـش کـە دایبەزاندۆتـە سـەری، ڕوونکـەرەوەی هەمـوو شـتێك و ڕێنمایـی و بەزەیـی و موژدەیـە بـۆ ملکەچـان بـۆ خـوا:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَوۡمَ نَبۡعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدًا عَلَيۡهِم مِّنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَجِئۡنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِۚ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُسۡلِمِينَ ٨٩ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ وَيَوۡمَ نَبۡعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدًا عَلَيۡهِم مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ﴾، ئەو ڕۆژە کە لە هەر کۆمەڵێك لە خۆیان شایەدێکیان بەسەرەوە دەگرین.

ئـەو ڕسـتەیە بۆیـە دووبـارە بۆتـەوە کـە پێشـتریش فەرمـووی: ﴿ وَيَوۡمَ نَبۡعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدٗا ثُمَّ لَا يُؤۡذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، بـۆ ئـەوەی ئـەو ڕسـتەیەی دیکـەی لەسـەر بنیـات بنـێ، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَجِئۡنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾، تۆشـمان وەك شـایەد هێنـا لەسـەر ئەمانـە، (لەسـەر ئـەو خەڵکـەی ڕۆژگاری خـۆت).

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ شَهِيدًا عَلَيۡهِم مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ﴾، لـە هـەر کۆمەڵگایـەك شـایەدێك دێنیـن لـە خـودی خۆیـان، کەواتـە: مـادام لـە خۆیـان بـێ، بـواری تانەدانیـان نیـە، لـە شـایەدیدانەکەی، چونکـە لـە خۆیانـە، خەڵکێـکی بێگانـە نیـە، بڵێـن: غـەرەزی هەیـەو دوژمنایەتییـمان دەکات، هـەر هـی خۆیانـە، کـە بێگومـان (شهید) بـە پلـەی یەکـەم مەبەسـت پێـی پێغەمبەرانـە، وەك پێشـتریش باسـمانکرد.

٢- ﴿ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾، هەروەها تۆشمان وەك شایەد هێنا بەسەر ئەمانەوە، بەسەر ئەو خەڵکەوە (خەڵکی ڕۆژگاری خۆی)، ئنجا ئەوە ئەو ڕاستییە لە سوورەتی: (النساء)دا، ڕوونتر هاتوە و لەوێ، تەفصیلی زیاتری دراوەتێ، کە دەفەرموێ: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَعَصَوُا۟ ٱلرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ ٱلْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ ٱللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾ ﴾.

واتە: چی دەبێ، چ دەقەومێ، چەند جێی سەرنجە! کاتێك کە لە هەر کۆمەڵگایەك شایەدێکیان بەسەرەوە دەگرین، تۆشمان وەك شایەد هێنا بەسەر ئەمانەوە، لەو ڕۆژەدا ئەوانەی کە بێبڕوا بوون و سەرپێچییان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، بە ئاوات دەخوازن، خۆزگە دەخوازن، کە لەگەڵ خاکدا یەکسان بن، لەگەڵ زەویدا تەخت بن و، هیچ قسەیەکیش لە خوا ﷻ ناشارنەوە، هەموو شتێکیان دەکەوێتە گوڕێ.

وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ يَوْمَ تُبْلَى ٱلسَّرَآئِرُ ﴿٩﴾ ﴾ الطارق، ئەو ڕۆژەی کە نهێنییەکان ئاشکرا دەبن.

٣- ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ﴾، کتێبیشمان دابەزاندۆتە سەر تۆ ڕوونکردنەوەیە بۆ هەموو شتێك.

(**كُلّ شَيء: يُفِيدُ العُمُوم لَكِن عُمُومٌ عُرفِيٌّ فِي دَائِرَة خَاصَّة**)، (**كُلّ شَيء**) هەموو شتێك، واتایەکەی گشتییە، بەڵام واتایەکی گشتی بەپێی باو و لە بازنەیەکی دیاریکراودا.

واتە: ڕوونکەرەوەیە بۆ هەموو شتێك کە ئێوە پێویستییتان پێی بێ و، پەکی لەسەر ڕوونکردنەوەی وەحیی و پەیامی خوای پەروەردگار کەوتبێ، بەڵام شتێك کە خۆتان دەرکی بکەن و، لە مەودای عەقڵتاندا بێ، وەحیی خوای زاناو توانا نەهاتوە ئەو شتانە ڕوون بکاتەوە، کە مرۆڤ بۆخۆی دەتوانێ دەرکیان بکات و، عەقڵی پێیان دەشکێ.

٤- ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴾، لەم ئایەتەدا قورئان بە چوار وەسف پێناسە کراوە:

یەکەم: ﴿ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ﴾، ڕوونکەرەوەیە بۆ هەموو شتێك {کە پێویستیی بە ڕوونکردنەوە بێ لە لایەن خواوە}.

دووەم: ﴿ وَهُدًى ﴾، ڕێنماییە، ڕاستە ڕێکەرە، یانی: وەك حاڵەتی تیۆریی (**نظري**) ڕوونکەرەوەیەو، وەك حاڵەتی کردەیی: ڕێ پیشاندەرو ڕاستەڕێ کەرە.

سێیەم: ﴿ وَرَحْمَةً ﴾، سەرەنجامەکەشی هۆکاری دابەزینی بەزەیی خوایە.

چوارم: ﴿ وَبُشْرَىٰ ﴾، هەروەها موژدەو دڵخۆشییشە، بەڵام بۆ مسوڵمانان، ملکەچان بۆ خوا، ئەوانەی کە بۆ خوا تەسلیم و گەردنکەچن، کە لێرەدا مەبەست پێی مسوڵمانان نیە، بە چەمکە باوەکەی کە ئۆمەتی پێغەمبەرن ﷺ بەڵکو یانی: کەسانێك کە بۆ خوا ملکەچ دەبن، ئنجا بۆیەش ناو لە شوێنکەتووانی پێغەمبەری خاتەم نراوە (**مُسلِمِین، مُسلِمُون**)، لەبەرئەوەی بۆ خوا ملکەچن.

کەواتە: وەك ڕیزبەندییەکی لۆژیکیی ئەگەر تەماشای قورئان بکەین:

١) ڕوونکەرەوەیە.

٢) ئەو ڕوونکردنەوەیە دوایی دەبێتە هۆی ڕێ پێشاندان.

٣) ئەو ڕێ پێشاندانەش دەبێتە هۆی ئەوە کە ڕەحمەتی خوا دابەزێ بۆ سەر ئەو کەسانەی بەدوای ڕێنمایی خوا کەوتوون.

٤) سەرەنجام ئەویش دەبێتە هۆی شادمانیی و دڵخۆشیی و موژدەی بەهەشت و ڕەزامەندیی خوا، پێدران.

کورتە بەسەرهاتێك: کاتی خۆی کە شێخ (**محمد عبده**) لە فەڕەنسا دوورخراوە (**نفي**) دەبێ، ماوەیەك، لەگەڵ (**جمال الدين الأفغاني**)دا ڕەحمەتی خوایان لێبێ لەوێ بوون بە دوورخراوەیی، ئنجا ڕۆژێك ڕۆژهەڵاتناسێکی ئەورووپیی لێی دەپرسێ، ئێوە دەڵێن: قورئان هەموو شتێکی تێدایە و، خوا دەفەرموێ: ﴿ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴾، باشە من پرسیارت لێ دەکەم؟ ئایا ئێردەبێك گەنم چەند نانی تێدایە؟ {ئێردەب: بیست و چوار (٢٤) ڕبە (صاع) یەو، هەر صاعێکیش چوار مستە، مانای وایە چوار (٤) جارانی بیست و چواری بکە، (٢٤X٤ = ٩٦) مست، ئێردەبێك گەنم (٩٦) مستە، یانی: دەوری سەد (١٠٠) کیلۆ} مادام قورئان هەموو شتێکی تێدایە، کوا قورئان لە کوێدا باسی کردوە کە ئێردەبێك گەنم چەند نانی تێدان؟ شێخ محمد عەبدە دەڵێ: لە نانەوا دەپرسین، ئەویش دەڵێ: ئەدی نالێن قورئان هەموو شتێکی ڕوون کردۆتەوە؟ دەڵێ: بەڵێ ڕاستە ئەوەشی ڕوونکردۆتەوە، چونکە قورئان دەفەرموێ: ﴿ فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾النحل، ئەگەر نازانن لە شارەزایان بپرسن، بابای نانەوا شارەزای ئەوەیە کە ئەوەندە گەنمە، چەند نانی تێدایە؟ ئێمەش بەپێی ڕێنمایی قورئان، ڕەفتار دەکەین لێرەش قورئان ڕێنماییمان دەکات کە لە هەر بوارێکدا، لە پسپۆڕان و شارەزایانی ئەو بوارە بپرسین !

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتـەكانی: (٩٠ - ٩٧) دەگرێتـەوە، واتـە: هەشـت ئایـەت، تـەوەری سـەرەكیی ئـەم هەشـت ئایەتـە، فەرمانكـردنی خـوای بـەرزی مەزنـە، بـە دادگەریـی و چاكەكاریـی و، بەخشـین بـە نیزیـكان و خـۆ پاراسـتن لـە خراپـەو تـاوان و دەسـتدرێژیی، ئەمـە لـە ئایـەتی ژمـارە: (٩٠)دا هاتـوە.

دوایـی لـە حـەوت (٧) ئایەتەكـەی دیكـەدا، خـوا ﷻ فەرمـان دەكات بـە وەفاداریـی بـە بەڵێـن و پەیـمان و، پاراسـتنی و، نەشـكاندنی بەڵێـن و پەیمانـەكان، بـە هیـچ بیانـو و پاسـاوێك.

دوایـی بـاسی پاداشـتی بـەرزی خـوا كـراوە بـۆ كەسـانێك كـە بەڵێـن و پەیمانەكانیـان دەپارێـزن و، سـوێندەكانیان دەپارێـزن و نایانشـكێنن.

سـەرەنجام: ڕاگەیانـدنی ئـەو ڕاسـتییە كـە ئیـمان و كـرداری بـاش، كـە لـە پێشـەوەی كـرداری بـاش، بریتیـە لـە وەفاداریـی بـە بەڵێـن و پەیـمان، بەڵێـن و پەیمانێـك كـە بـە خـوا دەدرێ و، بـە خەڵـك دەدرێ، بەڵـێ ئیـمان و كـرداری بـاش، مایـەی بەختەوەریـی دنیـاو، هۆكاریـی سـەرفرازیی دواڕۆژن، بـۆ پیـاوان و ئافرەتـان، واتـە: بـۆ هـەردوو ڕەگـەزی نێـرو مـێ.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَيَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِ
وَٱلۡبَغۡيِۚ يَعِظُكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ وَلَا تَنقُضُواْ
ٱلۡأَيۡمَٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِيدِهَا وَقَدۡ جَعَلۡتُمُ ٱللَّهَ عَلَيۡكُمۡ كَفِيلًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ ﴿٩١﴾
وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّتِي نَقَضَتۡ غَزۡلَهَا مِنۢ بَعۡدِ قُوَّةٍ أَنكَٰثٗا تَتَّخِذُونَ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ
أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرۡبَىٰ مِنۡ أُمَّةٍۚ إِنَّمَا يَبۡلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦۚ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَا كُنتُمۡ
فِيهِ تَخۡتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي
مَن يَشَآءُۚ وَلَتُسۡـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ فَتَزِلَّ قَدَمُۢ بَعۡدَ

ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُواْ بِعَهْدِ
ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا
عِندَ ٱللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ
صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ
مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بـە دڵنیایـی خـوا فەرمـان دەکات بـە (ئەنجامـدانی) دادگەریـی و، چاکەکاریـی و بەخشـین، بـە خـاوەن نیزیکایەتییـان (بـە خزمـان) و، ڕێگریـی لـە: هەر قسـەو کردارێکی دزێـوو بێـزراو و، هەر قسـەو کردارێـکی نامـۆ و خـراپ و، سـنوور شـکێنیی، دەکات، ئامۆژگارییتـان دەکات بەڵکـو بێتـەوە بیرتـان (پەنـد وەربگـرن) ﴿٩٠﴾ هەروەهـا (خـوا فەرمانتـان پـێ دەکات) کـە هـەر کات پەیمانتـان دا، پەیـمانی خـوا جێبەجـێ بکـەن و، سـوێندەکانتان پـاش جەخـت لەسـەر کرانـەوەو پتەوکرانیـان، هەڵمەوەشـێننەوە، لـە حاڵێکـدا کـە خواتـان بەسـەرەوە کردۆتـە چاودێـر، بێگومـان خـوا دەزانـێ چـی دەکـەن! ﴿٩١﴾ هەروەهـا وەك ئـەو ئافرەتـە مەبـن کـە چـنراوو ڕیسـەکەی خـۆی دوای پتەوکـردنی، هەڵوەشـاندۆتەوەو پـس پـسی کـردوە، (بـا حاڵتـان وانەبـێ) کـە (پەیـمان و) سـوێندەکانتان لـە بەینـی خۆتانـدا، بکەنـە مایـەی ناپاکیـی و موخەننەتیـی، بەهـۆی ئـەوەوە کـە کۆمەڵێـك (کـە دەویسـترێ پەیمانیـان بـۆ هەڵبوەشـێنرێتەوە) لـە کۆمەڵێك (کـە هاوپەیمانتانـن) زیاتـرن! بـە دڵنیایـی خـوا بەهـۆی ئـەوەوە، تاقیتـان دەکاتەوەو، مسـۆگەر ڕۆژی قیامەتیـش ئەوەتـان بـۆ ڕووندەکاتـەوە، کـە تییـدا دەکەونـە ڕاجیایـی و ناکۆکییـەوە ﴿٩٢﴾ خـواش ئەگـەر ویسـتبای (تاقییتـان نەکاتـەوە) دەیکردنـە یـەك کۆمـەڵ (ی کـۆك لەسـەر هـەق و ڕاسـتیی)، بـەڵام هـەر کەسـێکی بـوێ (بـەو ویسـتە ئـازادەی پێیـداوە) گومـڕای دەکات و، هـەر کەسـێکیشی بـوێ، دەیخاتـە سـەر ڕاسـتە ڕێ و، بێگومانیـش لـەوەی دەتانکـرد (لـە ژیـانی دنیـادا) لێتـان دەپرسرێتــەوە ﴿٩٣﴾ هەروەهـا (پەیــمان و) سـوێندەکانتان مەکەنـە مایـەی موخەننەتیـی نێوانتـان، کـە سـەرەنجام پێیـەك دوای چەسـپانی، بخلیسـکێ (بـۆ نێـو باتڵاغـی ناپاکیـی) و بەهـۆی (خەڵـك) لادانتـان لـە ڕێـی خـواوە (سـزای) خراپـە بچێـژن و ئازارێـکی مەزنتـان هەبـێ! ﴿٩٤﴾ هەروەهـا بـە پەیـمانی خـوا، نرخێـکی کـەم، مەکـڕن، بێگومـان ئەگـەر

بزانن ئەو پاداشتەی لەلای خوایە، بۆ ئێوە باشترە، (لە سوودێکی دنیایی کە بە پەیمان شکێنیی دەستی دەخەن) ﴿٩٥﴾ ئەوەی لەلاتانە (هەر چییەك و هەرچەند بێ) تەواو دەبێ و نامێنێ و، ئەوەی لەلای خوایە، لەبن نەهاتوویە و، مسۆگەر پاداشتی ئەوانەی خۆیان ڕاگرتوە {لەسەر جادەی شەریعەت} بەپێی باشترین کردەوەیان دەدەینەوە ﴿٩٦﴾ هەر کەس کردەوەی باش بکات و بڕوادار بێ، لە نێر یان مێ، بە ژیانێکی پاك و چاك دەیژیەنین و، بە پێی باشترین کردەوەشیان، پاداشتیان دەدەینەوە ﴿٩٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(العَدل): وشەی (عَدْل) و (عَدَالَة) ئێمە بە داد دادگەریی، مانای دەکەین، (**العَدَالَةُ وَالمُعَادَلَةُ: لَفظٌ يَقتَضِي مَعْنَى المُسَاوَاةِ، وَالعَدْلُ وَالعِدْلُ يَتَقَارَبانِ، لَكِنَّ العَدْلَ يُستعْمَلُ فِيْمَا يُدْرَكُ بالبَصِيرَةِ، كالأَحْكامِ، وَالعِدْلُ فِيمَا يُدرَكُ بالحَاسةِ، كالمَوزُوناتِ وَالمَعدُودَاتِ وَالمَكِيلات**).

وشەی (عَدَالَة) و (مُعَادَلَة) وشەیەکە مانای یەکسانیی دەخوازێ و، وشەی (عَدل) و (عِدل) مانایان لێك نزیکە، بەڵام (عَدْل) بۆ ئەو شتانەیە کە بە عەقڵ دەزاندرێن، وەك یاساکان، بەڵام (عِدْل) بۆ شتێکە کە بە هەست بزاندرێ، چونکە (عِدل) واتە: لابار، وەك کێشراوەکان و ژمێردراوەکان و پێوراوەکان، {ئەو شتانەی کە دەکێشرێن و دەژمێردرێن و دەپێورێن}، دەڵێن: ئا ئەوە بەرانبەری ئەوەیە، (**هَذَا عِدْلُ هَذَا**)، ئنجا بار کە دەخرێتە سەر پشتی وڵاخ، دەگوترێ: (**عِدْلَي الحِمْل**)، هەردووك لا بارەکە، (**حِمْل**)، واتە: بار، (**عِدْلان**)، واتە: دوو لا بارەکە.

(ٱلْفَحْشَآءِ): (**الفُحْشُ وَالفَحْشَاءُ وَالفَاحِشَة: مَا عَظُمَ قُبْحُهُ مِنَ الأَفْعَالِ وَالأَقْوَال**)، هەر کام لە وشەکانی (**فُحْش، فَحَشَاءُ، فَاحِشَة**)، بریتین لەو کردەوەو قسانەی کە زۆر ناقۆڵاو دزێوو ناشیرین بن، هەندێکیشیان گوتوویانە: بریتیە لەو گوناهانەی پەیوەندییان بە لایەنی جنسییەوە هەبێ.

(مُنكَرِ): (**كُلُّ فِعْلٍ تَحْكُمُ العُقُولُ الصَحِيحَةُ بِقُبحِهِ، أَو تَتَوَقَّفُ فِي استقْبَاحِهِ وَاستحْسَانِهِ العُقُولُ، فَتَحْكُمُ بِقُبحِهِ الشَّرِيعَةُ**).

(**مُنْكر**): هەر قسەیەکە، کە عەقڵە ڕاستەکان حوکم دەکەن، بەوە کە شتێکی خراپەو ناشیرینە، یاخود عەقڵەکان دەوەستن و بڕیار نادەن لەبارەی ناشیرین بوون، یاخود

چـاك بوونیـەوە، بـەڵام شـەریعەت دێ، بڕیـاری ناشـیرین بـوونی بـۆ دەدات، {هەڵبەتـە ئـەو گوتوویـەتی: (كُلُّ فِعْـلٍ)، بـەڵام (مُنْكر)یـش، هـەم قسـەو هـەم کـردەوە دەگرێتـەوە، واتە: قسـەو کـردەوەی خـراپ}.

(وَٱلْبَغْيِ): (البَغْـيُ: طَلَـبُ تَجَـاوزُ الإِقْتِصَـادِ فِيـمَا يُتَحَـرَّى، تَجَـاوَزَهُ أم لَـمْ يَتَجَـاوَزهُ)، (بَغْـي): بریتیـە لـە خەفتـان لـە تێپەڕانـدن لـە حاڵـەتی میانجیـی، لـە شـتێکدا کـە دەویسـترێ لێـی تێپەڕێـنرێ، ئنجـا لێـی تێپـەڕێ یـان لێـی تێنەپـەڕێ، واتـە: زێدەڕۆیـی.

لـە ڕاسـتییدا (بَغْـي) دوایـی بـە مانـای دەسـتدرێژیی و، سـتەم و، سنوورشـکێنیی و، مـاف پێشـێلکردنی بەرانبـەر، هاتـوە.

(نَقَضَتْ غَزْلَهَا): (النَّقْـضُ: إِنْتِشَـارُ العَقْـدِ مِـنَ البِنـاءِ وَالحَبْـلِ وَالعِقـدِ، وَهُـوَ ضِـدُّ الإِبـرَامِ)، (نَقْـض): بریتیـە لـە هەڵوەشـاندنەوەی شـتێك کـە پێکـەوە بەسـترابێ (گـرێ درابـێ)، ئنجـا خانـوو بـێ، یاخـود گوریسـێك بـێ، پەتێـك بـێ، یاخـود ملوانکەیـەك بـێ و، (نَقض) پێچەوانـەی (إِبـرَام)ە، (إبـرَام) واتـە: قایـم کـردن و، گرێـدان، (نَقض)یـش، واتـە: هەڵوەشـاندنەوە.

(أَنكَـٰثًا): (أَنْـكاث: جَمْـعُ نِكْـث، كالنَّقْـضِ، وَنَكَـثَ الأَكْسِـية وَالغَـزْلَ، أي: قَرِيـب مِـنَ النقـض وَاسـتعِيرَ لِنَقْـضِ العَهْـدِ)، (أَنـكاث): کـۆی (نِكْـث)ە، (نِكْـث)، وەك (نَقْـض) وایـە، (نَقـض) واتـە: هەڵوەشـاوە، یـان هەڵوەشـاندنەوە، (نِكْث)یـش بـە هەمـان شـێوە، کاتێك پۆشـاکێك، یاخود ڕیسـێك هەڵدەوەشـێنرێتەوەو شـیدەکرێتەوە، نزیکـە لـە مانـای (نَقض)و هەڵوەشـاندنەوەوە، بۆیـە وشـەی (نَكـث)، یاخـود (نَقـض) خوازراوەتـەوە بـۆ شـکاندنی پەیـمان، هەڵوەشـاندنەوەی پەیـمان، دیـارە (أَكسِـيَة) کـۆی (كِسـاء)ە، واتـە: پۆشـاکەکان، (غَزْل)یـش واتـە: ڕِسـتراو، چـنراو.

(دَخَلًا): (الدَّخَـلُ: كِنايـة عَـنِ الفَسـادِ وَالعَـدَاوَةِ المُسـتبطَنَة كالدَّغَـلِ، دَخِـلَ: أَمْـرُهُ دَخَـلاً: فَسَـدَ، دُخِـلَ فُـلاَنٌ فَهُـوَ مَدْخُـولٌ: كِنايـة عَـن بَلَـهٍ فِي عَقْلِـهِ وَفَسـادٍ فِي أَصْلِـهِ).

وشـەی (دَخَـل) کینایەیـە بـۆ خراپەکاریـی، واتـە: لـە پەنـاڕا، ئـەو واتایـە دەگەیەنـێ و، بـۆ دوژمنایەتییـەکی پەنهانکـراو، ئنجـا (دَخَـل) وەك دەغـەڵ وایـە، یـانی: واتایـان لـە یـەك نزیکـە، دەگوتـرێ: (دَخِـلَ: أَمْـرُهُ دَخَـلاً، أَي: فَسَـدَ)، ئیشـەکەی خـراپ بـوو، تێکچـوو، دیسـان دەگوتـرێ: (دُخِـلَ فُـلاَنٌ فَهُـوَ مَدْخُـولٌ: كِنايـة عَـن بَلَـهٍ فِي عَقْلِـهِ وَفَسـادٍ فِي أَصْلِـهِ)، کینایەیـە کـە کەسـێك عەقڵـی تـەواو نەبـێ، یاخـود بناغـەو ڕیشـەکەی تـەواو نەبـێ، یـانی: پەروەردەکـەی تـەواو نەبـێ، (سروشـتەکەی تـەواو نەبـێ)، لـە کوردەواریـی خۆمانـدا هەنـدێ وشـە بەکاردێنیـن بـۆ وێنـە: فڵانکـەس تەختـەی نوقصانـە.

(أَرْبَىٰ): یانی: (**أَزْیَد**)، (**أَرْبَى عَلَى الحِصَّةِ: زَادَه**)، (أَرْبَىٰ): یانی زیاتر، (**أَرْبَى عَلَى الحِصَّةِ**)، لەو بەشەی دانراوە، لێی زیاد کرد.

(فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ): پێیەك دوای ئەوەی کە چەسپاوە، بخلیسکێ، لابچێ لە شوێنی چەسپاوی خۆی، دەڵێ: (**زَلَّ عَن مَكانِهِ: تَنَحَّى، وَالمَزَلَّةُ: المَكانُ الدَحضُ**)، (**زَلَّ عَن مَكانِهِ**) واتە: لە شوێنەکەی خۆی لاچوو، (**المَزَلَّةُ**) بە شوێنێکی لووس دەگوترێ کە پێی لێ بخلیسکێ.

(یَنفَدُ): (**نَفِدَ، یَنفَدُ: فَنيَ وَانقَطَعَ، وَأَنفَدتُهُ: أَفنَیتُهُ**)، (**نَفِدَ، یَنفَدُ**)، واتە: ئەو شتە تەواو بوو، بڕا، کۆتایی هات، (**وَأَنفَدتُهُ**)، یانی: خەلاسم کرد، تەواوم کرد.

(حَیَوٰةً طَیِّبَةً): واتە: ژیانێکی بەختەوەر، یان ژیانێکی پاك و چاك، دەگوترێ: (**طَابَ الشيء یَطِیبُ طِیبا: إذَا كانَ لَذِیذاً، أو حَلالاً فَهُوَ طَیِّبٌ، طَابَت نَفسُهُ: إنبَسَطَت وَانشَرَحَت**)، (**طَابَ شَيء یَطِیبُ طِیبا**)، شتەکە خۆش بوو، خۆش دەبێ، خۆش بوون، ئەگەر بەتام بێ، یاخود حەڵاڵ بێ، ئەوە پێی دەگوترێ: (**طَیِّب**)، (**طَابَت نَفسُهُ**)، واتە: دڵی خۆش بوو، شادمان بوو.

مانای گشتی ئایەتەکان

ئەوەی لەم دەرسەدا دەخرێتە ڕوو، باسێکی تازەیە لەم سوورەتەدا، چونکە تەوەری سەرەکیی ئەم حەوت (٧) ئایەتە: باسی دادگەریی و، پابەندیی بە بەڵێن و پەیمان، پاشان پاداشتی خاوەن بەڵێنان و، وەفاداران بە پەیمان و، سزای بێ بەڵێنان و پەیمان شکێنان، بە هەر بیانوو و پاساوێك بێ، باسی ئەوەیە، کە ئەمە بابەتێکی تازەیە، بەڵێ لە سوورەتە مەککەییەکاندا کەم و زۆر باسی دادگەریی کراوە، بەڵام ئێرە یەکەم شوێنە کە لە هەموو قورئانی مەککەییدا، بەو خەست و خۆڵییە، بەو تۆخییە، باسی بەڵێن و پەیمان بکرێ و، گرنگیی پابەندیی بە بەڵێن و پەیمانەوە، بخرێتەڕوو.

سەرەتا خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَيَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِ وَٱلۡبَغۡيِۚ يَعِظُكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ﴾، بێگومان خوا فەرمانتان پێ دەکات بە دادگەریی و، چاکەکاریی و، بە بەخشین بە نیزیکان (بەوانەی کە خاوەنی نزیکایەتیین)، واتە: خزمان و، خەڵك قەدەغە دەکات لە (ٱلۡفَحۡشَآءِ)، واتە: قسەو کرداری ناقۆڵاو ناشیرن و دزێو، (وَٱلۡمُنكَرِ) قسەو کرداری خراپ و

ناپەسند، (وَٱلۡبَغۡيِ) لە دەستدرێژیی و سنوور بەزێنیی و، ماف پێشێلکردنی بەرانبەرەکان، ﴿ يَعِظُكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾، خوا ئامۆژگارییتان دەکات بەڵکو وەبیرتان بێتەوە، یان بەڵکو بیربکەنەوە، بیرکردنەوەیەك کە بتانگەیەنێ بە پەند وەرگرتن و، بەهرە وەرگرتن لەو بیرکردنەوەیەی خۆتان، ئەم ئایەتە وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین، گرنگییەکی تایبەتی هەیە، لە قورئاندا و، لە ئیسلامدا، بۆیە هاوەڵان و، زانایان زۆر قسەیان لەسەر کردوە و، ئێمەش ئەوەندەی کە لەگەڵ سروشتی ئەم تەفسیرەدا بگونجێ، قسە لەسەر ئەو ئایەتە موبارەکە دەکەین، چونکە خوا ﷻ لەم ئایەتەدا، سێ شتان فەرمان پێ دەکات و، سێ شتانیش قەدەغە دەکات، ئەو سێ شتەی فەرمانیان پێ دەکات:

١/ دادگەریی.

٢/ چاکەکاریی.

٣/ بەخشین بە خزمان.

ئەو شتانەش کە قەدەغەیان دەکات: -

١) (ٱلۡفَحۡشَآءِ)، واتە: کردار و قسەی ناقۆڵاو ناشیرین.

٢) (وَٱلۡمُنكَرِ)، واتە: کردار و قسەی ناپەسندو خراپ و زیانبەخش.

٣) (وَٱلۡبَغۡيِ) دەستدرێژیی و سنوور شکێنیی.

دواییش خوای کارزان، ئەمە بە ئامۆژگاریی خۆی دادەنێ، (يَعِظُكُمۡ) واتە: ئەوەی کە پێی فەرمووِن ئەو سێ فەرمانە و، ئەو سێ قەدەغەیە، ئەوە ئامۆژگاریی خوایە، ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾، بەڵکو پەند وەربگرن، بەڵکو بیر بکەنەوە.

ئنجا دێتە سەر باسی بەڵێن و پەیمان بردنە سەر، دەفەرمویٚ: ﴿ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ ﴾، هەر کاتێ پەیمانتان دا، وەفاداربن بە پەیمانی خواوە، پەیمانی خوا جێبەجێ بکەن، (وفاء) واتە: جێبەجێکردنی شتێك بە تەواویی، (أوفوا) واتە: بە تەواویی پەیمانی خوا جێبەجێ بکەن، باش پابەند بن پێیەوە، بۆیەش دەفەرموێ: ﴿ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ ﴾، هەرچەندە پەیمانەکە لە نێوان مرۆڤەکان خۆشیان دابێ، چونکە بە ناوی خواوە ئەو پەیمانانە، تەواو دەکرێن، سوێندیان لەسەر دەخورێ، خوا دەکرێ بە شایەد، یاخود لەبەرئەوەی: خوا ﷻ وەفا کردن بە بەڵێن و پەیمانی، بە یەکێ لە بەها بەرزەکان

داناوە، لە هەموو شەریعەتەكانی خۆیدا، بۆیە ئەو پەیمانە پاڵ دەداتە لای خوا، ئەگەرنا هەموو شتێك هەر هی خوایە، بەڵام ئەوە جۆرێك لە تەشریفە بۆ بەڵێن و پەیمان، یانی: ئەو بەڵێن و پەیمانەی كە پەیوەستە بە خواوەو، خوا بایەخێكی تایبەتی پێداوە، پێیەوە پابەندو وەفادار بن.

﴿وَلَا تَنقُضُوا۟ ٱلْأَيْمَٰنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا﴾، سوێندەكان دوای ئەوەی جەختیان لەسەر كراوەتەوە، هەڵمەوەشێننەوە.

ئەمجارە وشەی (ٱلْأَيْمَٰنَ) بەكاردێنێ لە جیاتی بەڵێن و پەیمان، لەبەرئەوەی هەر بەڵێن و پەیمانێك كە دەدرێ، سوێندی لەسەر دەخورێ و، بە سوێند جەختی لەسەر دەكرێتەوەو داكۆكیی لەسەر دەكرێ.

كەواتە: كە دەفەرموێ: سوێندەكانتان هەڵمەوەشێننەوە، واتە: ئەو پەیمانانەی كە سوێندتان لەسەر خواردوون، دوای ئەوەی جەختتان لێ كردوونەوە ﴿وَقَدْ جَعَلْتُمُ ٱللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا﴾، لە حاڵێكدا كە خواتان بەسەر خۆتانەوە كردوە بە چاودێر، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾، بێگومان خوا دەزانێ چی دەكەن، چ بە ئاشكرا، چ بە پەنهان، وریا بن !

ئنجا خوا ﷻ بۆ ئەوەی پێشانمان بدات كە پەیمان شكاندن و هەڵوەشاندنەوەی بەڵێن، چەند شتێكی خراپ و، قێزەونە! بەمجۆرە بۆمان وێنا دەكات: دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَٰثًا﴾، وەك ئەو ژنە مەبن كە ڕیسەكەی خۆی دەكردەوە بە خوری و هەڵیدەوەشاندەوە، دوای ئەوەی زۆر بە مەحكەمی دەیڕست و دەیهۆنیەوە !

(غَـزْل) یانی: چنراو، (مِغْزَل)یش تەشییە كە خوریی و مووی پێ دەڕێسرێ، پێی دەهۆنرێتەوەو، دەچنرێ، ﴿مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ﴾، واتە: دوای ئەوەی كە زۆر چاك چنراوەو، ڕێسراوەو، توندو پەیت كراوە، ڕیسەكەی خۆتان مەكەنەوە بە خوریی، (أَنكَٰثًا): (أَنكاث) كۆی (نِكْث)ە، واتە: ئەو شتەی كە چنیوتانەو ڕستووتانە پس پسی مەكەن، لە كوردییدا ڕیسێك كە دەكرێتەوە بە خوریی و، دەشكرێتەوە، یاخود پەتێك كە دوای هۆنرانەوەی هەڵدەوەشێنرێتەوە، دەگوترێ: پس پسی كرد، واتە: بەش بەشی كردو پساندی.

﴿ تَتَّخِذُونَ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ ﴾، لە حاڵێكدا ئێوە پەیمان هەڵدەوەشێننەوە، كە پەیمانەكانی خۆتان لە بەینی خۆتاندا دەكەنە هۆكاری موخەننەتیی و ناپاكیی و فێڵ و فەرەج لە دژی یەكدی، ﴿ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ﴾، ئنجا لە ئەنجامی ئەوەدا كە پەیمان هەڵدەوەشێننەوە: پەیمان و سوێندەكانی كە خواردووتن، لە بەینی خۆتاندا دەكەنە زەمینە سازیی بۆ موخەننەتیی و ناپاكیی و فێڵ و فەرەج لە دژی یەكدی، لە سۆنگەی ئەوەوە كە كۆمەڵێك زیاترە لە كۆمەڵێك، واتە: ئەو كۆمەڵەی كە دەتانەوێ پەیمانی تازەی لەگەڵ ببەستن، لەو كۆمەڵە زیاترن كە پێشتر پەیمانتان لەگەڵ بەستوون! بەڵام مەچن یەكسەر پەیمان لەگەڵ ئەوەی پێشێ هەڵمەوەشێننەوەو، ئەوانی دیكەیان لە جێ دانێن، هەر لەبەرئەوەی لەوان زیاترن، ﴿ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦ ﴾، بێگومان خوا بەوە تاقیتان دەكاتەوە، كە ئایا لەبەر بەرژەوەندییەكی دنیایی (میكیا ڤیلیانە) بەڵێن و پەیمانە پێشووەكەتان دەشكێنن، لەبەرئەوەی چاوتان لەوەیە كە لەگەڵ لایەنێكی بەهێزتردا، كە ژمارەیان زیاترە، پەیمان ببەستن؟ خوا بەوە تاقیتان دەكاتەوە، ﴿ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴾، لە ڕۆژی دواییشدا لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، بێگومان ئەوەتان بۆ ڕوون دەكاتەوە كە تێیدا كەوتوونە ڕاجیایی و كێشەو مشتومڕەوە، واتە: ئەوێ شوێنی تەصفیە حیساب و شوێنی (كا و دان) لە یەك جیا كردنەوەیە، ئێوە لە دنیادا ئەو جۆرە تەصفیەو حیسابانە بەیەكەوە مەكەن، پابەند بن بە بەڵێن و پەیمانی نێوانتانەوە.

﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾، ئەگەر خواش ویستبای دەیكردن بە یەك كۆمەڵ، كە هەمووتان كۆمەڵێكی خواپەرست بن، لەسەر ڕێی هەق و لانەدەن، ﴿ وَلَـٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾، بەڵام خوا هەر كەسێكی بوێ، لە ڕێی لادەدات و سەرگەردانی دەكات و گومڕای دەكات، هەروەها هەر كەسێكیشی بوێ دەیخاتە سەر ڕێی ڕاست.

لێرەدا ئەو (هدایة)ە، كە لە: (يَهْدِي)دا هەیە، بە مانای ڕێ پێشاندان نیە، چونكە خوا ویستوویەتی و ڕێی پێشانی هەموو خەڵك داوە، بەڵكو بە مانای خستنە سەر ڕێیە، هەروەها (يُضِلُّ)ش بە مانای ئەوە نیە، كە خوا ڕێیان پێشان نەدات، خوا ڕێی پێشانی هەموو لایەك داوە، بەڵكو (يُضِلُّ) واتە: بێ بەشی دەكات لەوەی كە ڕێگای ڕاست بگرێ، هەر كەسێك كە خوا بیەوێ، بەڵام بە ویستی ئازادانەی خۆی، بێبەشی دەكات لەوەی كە ڕێگای ڕاست بگرێ، هەروەك ئەویدیكەش: خوا بە ویستی ئازادانەی خۆی، بەهرەمەندی دەكات، لەو ڕێیە ڕاستەی كە پێشانی داوە، كە بیگرێتە بەر، ﴿ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا

كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾، بـە دڵنیاییـەوە (سـوێند بـە خـوا) لـەوەی کـە دەتانکـرد لـە دنیـادا، لێتـان دەپرسرێتـەوە.

﴿ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ ﴾، دووبـارەی دەکاتـەوە: سـوێندەکانتان لـە بەینـی خۆتانـدا مەکەنـە مایـەی موخەننەتیـی و فێـڵ و فـەرەج و یەکـدی هەڵخەڵەتانـدن، ﴿ فَتَزِلَّ قَدَمُۢ بَعۡدَ ثُبُوتِهَا ﴾، کـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا: پێیـەکی چەسپاو، بخلیسـکێ، لێـرەدا خـوا پەیـمان شـکێنیی ئـاوا وێنـا کـردوە: کەسـێك لـە شـوێنێکی مەحکـەم پێـی دانـاوە، کەچـی هـەر هێنـدە دەزانـێ، پێـی دەخلیسـکێ، کەسـێکیش کـە پابەنـدە بـە بەڵێـن و پەیـمانی خۆیـەوە، وەك کەسـێکە پێـی مەحکـەم کردبـێ و، پەیـمان شـکاندنەکەش وەك پـێ خلیسـکانێکە کـە کەسـێك ڕەتەڵێـك دەبـات دەخلیسـکێ و، لـە شـوێنێکی بـەرز دەکەوێتـە خـوار، یـان دەکەوێتـە نێـو باتلاغێکـەوە.

﴿ وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، هەروەهـا سـەرەنجام: خراپـە بچێـژن بەهـۆی ئـەوەوە کـە خەڵکتـان لـە ڕێـی خـوا لاداوە، یـان بۆخۆتـان لاتانـداوە لـە ڕێـی خـوا، ﴿ وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ ﴾، واتـە: (**تَذُوقُـوا العَـذَابَ السُّـوء**)، یـان (**عِقَـابَ السُّـوء**)، سـزای خـراپ بچێـژن، یاخـود تۆڵـەی خـراپ بچێـژن، بەهـۆی ئـەوەوە کـە لـە ڕێتـان لاداوە (لـە ڕێـی خـوا)، یاخـود خەڵکتـان لـە ڕێـی خـوا لاداوە، چونکـە پەیـمان شـکێنیی و بـێ بەڵێنیـی، دەبێتـە هـۆی ئـەوە، کـە خەڵـك متمانـەی نەبـێ بـە ئیسـلام و، ئیسـلامی لـە پێـش چـاو ببێـزرێ، هـەروەك ئـەو گرووپـە پەڕگیرانـەی کـە لـەم ڕۆژگارەدا پەیـدا بـوون، شـتی وادەکـەن، ڕێـك پێچەوانـەی ئیسـلامە، ڕێـك لەگـەڵ سروشـتی ئیسـلامدا تێکدەگیـرێ، لەگـەڵ پەیامـی پێغەمبـەردا ﷺ تێکدەگیـرێ، ئیـدی سـەرەنجام: بـۆ خەڵکێـکی سـادەی نـەزانی نەشـارەزای ناشـێ، دەبێتـە پەردەیـەك کـە ڕووی ڕاسـتەقینەی ئیسـلامی لـە پێـش چـاو بشـێوێ، یاخـود ئیسـلام هـەر نەناسـێ، یاخـود بـە پێچەوانـەی سروشـتی خۆیـەوە، ئیسـلام بناسـێ.

ئیسـلامێك کـە بـۆ ڕەحمـەت هاتـوە، پێـی وابـێ مایـەی زەحمەتـە، ئیسـلامێك کـە بـۆ بەختەوەرکـردنی خەڵـك هاتـوە، پێـی وابـێ مایـەی بەدبەخـت کردنیانـە، ئیسـلامێك کـە بـۆ ئاوەدانیـی هاتـوە، پێـی وابـێ کـە ئیسـلام مایـەی مـاڵ وێرانییـە، چونکـە شـوێنەواری ئـەو گرووپـە پەڕگیرانـە بەتایبـەتی ئـەو (داعـش)ەی کـە ملۆزمـە، پێـش هەمـوو کـەس بـۆ مسـوڵمانان و بـۆ ئیسـلام، وەك دەبینیـن لـە هـەر شـوێنێك دەسـتەڵاتیان بـوو، بـە تایبـەت لـە سووریاو عێراقـدا، وەك چـۆن دەڵێـن: کوندەپەپـوو لـە هـەر شـوێنێك بخوێنـێ، کاول دەبـێ، ئەوانـە پێیـان بچێتـە

هەر شوێنێك كاول دەبێ، خوێنێكی زۆر دەڕێژن و، وڵاتەكەش كاول دەكەن و، خەڵكەكە تووشی سەغڵەتیی و نارەحەتییەكی زۆر دەكەن، ئنجا بە ناوی ئیسلامیشەوە دەیكەن، كە كردەوەكانیشیان پێچەوانەی ئیسلامن، پێچەوانەی ئەو هیدایەتەیە كە خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەمدا ناردوویەتی، بۆ ئەوەی هەموو مرۆڤایەتیی پێی بەختەوەر بكات، بەڵام ئەوان پێشێ بەڵان بۆ ئیسلام و مسوڵمانان، ئنجا دوایی بەڵان بۆ خەڵكی دیكەی جیا لە مسوڵمانان، ئەگەرنا سەدا نەوەدی ئەوەی كە بە دەستی (داعش) لە بەین چووە لە عێراق و لە سووریا، مسوڵمانانن، ئنجا ئەگەر لە پەنای مسوڵمانانیشدا كە كەسێكی مەسیحیی، یان ئێزیدیی، ئەوانەش تووشی زیان و زەرەر بوون، بەڵام بەڵایەكە زیاتر بۆ ئیسلام و ئەهلی ئیسلامە، ئنجا بێگومان خوا دەفەرموێ: بەهۆی بێ پەیمانیی و بەڵێن شكێنییەوە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن، كە ئەوە وایەو هەر مومارەسەیەكی هەڵە بە ناوی دینەوە بكرێ، دەبێتە هۆی ناشیرینكردنی ڕووی گەشی ئیسلام لەبەر چاوی خەڵك، هەڵبەتە خەڵكێك كە خۆیان شارەزای ئیسلام نین، ﴿وَلَكُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، سەرەنجام سزایەكی مەزنیشتان بۆ دەبێ.

﴿وَلَا تَشۡتَرُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلًا﴾، دووبارەی دەكاتەوە، دەفەرموێ: بە نرخێكی كەم، پەیمانی خوا مەكڕن، واتە: پەیمانی خوا وەك كاڵایەك مامەڵە پێ مەكەن، كە لە بەرانبەریدا نرخێكی كەم وەربگرن، ﴿إِنَّمَا عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾، بێگومان ئەوەی كە لە لای خوایە، باشترە بۆ ئێوە ئەگەر بزانن، ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖ﴾، ئەوەی لە لاتانە تەواو دەبێ و دەبڕێ، هەرچی بێ، ﴿وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖ﴾، بەڵام ئەوەی لەلای خوایە، كە بەهەشتی خوایە، ڕەزامەندیی خوایە، بەخششی خوایە، لە ڕۆژی دوایی دا، دەمێنێتەوەو، لەبن نایەت، ﴿وَلَنَجۡزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، بە دڵنیاییەوەش پاداشتی ئەوانەی كە خۆیان ڕاگرتوە {لەسەر جادەی شەریعەت}، پاداشتەكەیان دەدەینەوە، بەپێی باشترینی ئەوەی كە دەیانكرد، واتە: باشترینی كردەوەكانیان بۆ دەكەینە پێوەر بۆ پاداشت دانەوەیان.

لە كۆتایی دا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَلَنُحۡيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗ﴾، هەر كەسێك كردەوەی باش بكات لە نێر یان مێ و، بڕواداریش بێ، بە دڵنیایی بە ژیانێكی پاك و چاك و بەختەوەرانە دەیژیەنین، واتە: لە دنیادا، ﴿وَلَنَجۡزِيَنَّهُمۡ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، بە دڵنیاییەوەش

لـە دوارۆژیـش دا پاداشـتیان دەدەینـەوە، بەپێـی باشـترینی ئـەوەی ئەنجامیـان دەدا، بەپێـی باشـترینی کردەوەکانیـان.

کەواتـە: ئیـمان و کـردەوەی بـاش، مایـەی بەختەوەریـی و، مایـەی سـەرفرازیی و، مایـەی ژیانێـکی پـاك و چـاك و، پـڕ بەختەوەرییـە، لـە دنیـادا، کـە بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی ئـەو حاڵەتـە ئیمانییەیـە، کـە لـە دڵ و دەروونـدا جێگیـر دەبـێ، کـە ئینسـان بەرچـاوی ڕوونـە، بـە پاکیـی دەژی، بەڕاسـتی دەژی، بـە سـاغیی دەژی، لەگـەڵ خـواو لەگـەڵ خەڵـك دا، هەسـت بـە بەختەوەریـی دەکات و، هەسـت بـە دڵخۆشـیی دەکات و، هەسـت بـە سـەرفرازیی و سـەربەرزیی دەکات لـە لای خـواو خەڵـك، ئـەوەش دەبێتـە هـۆی ئـەوە کـە هەسـت بـە کامەرانیـی و شـادمانیی بـکات.

لـە دوارۆژیشـدا بـە پێـی باشـترینی کردەوەیـان پاداشـتیان دەداتـەوە، خـوای پـەروەردگار لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ، بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بێگومان خوا فەرمان دەکات بە دادگەریی و چاکەکاریی و بەخشین بە خزم و نیزیکان و، ڕێگریی لە قسەو کرداری دزێوو ناشیرین و کاری خراپ و، سنوور شکێنیی دەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَـٰنِ وَإِيتَآئِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ وَٱلْبَغْىِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ﴾، بە دڵنیایی، بە جەختکردنەوەوە، خوا فەرمان دەکات بە دادگەریی، ئنجا ئایا ئەو دادگەرییەی خوا فەرمانی پێ دەکات، زانایان چۆنیان شی کردۆتەوە ؟

(العَدْلُ: القَصْدُ فِي الأُمُورِ، وَهُوَ خِلَافُ الجَورِ، عَدَّلْتُهُ: سَوَّيْتُهُ، وَالعَدْلُ: الإِنْصَافُ، وَهُوَ إِعْطَاءُ المَرْءِ مَا لَهُ، وَأَخذُ مَا عَلَيْهِ).

واتە: (**عَدل**) بریتیە لە نێوەنجیی بوون لە کاروبارەکاندا و، پێچەوانەی لادان (**جَور**)ە، {(**جَور**) واتە: لادان، بەڵام (**عَدل**) یانی: ڕێك ڕۆیشتن، ڕێك بوون}، (**عَدَّلْتُهُ سَوَّيْتُهُ**)، (**عَدَّلْتُهُ**)، واتە: یەکسانم کرد، ڕێکم کرد، تەختم کرد، {زەوییەك کە بەرزیی و نزمیی هەبێ، دەگوترێ: (**عَدَّلْتُها**)، زەوییەکەم ڕێکخست و بەرزو نزمییم تێدا نەهێشت}، هەروەها (**عَدْل**) بە ئینصاف لێك دراوەتەوە، ئینصاف ئەوەیە تۆ مافی خۆت وەربگری و مافی ئەوانەی دیکەش بسەلمێنی و، ئەگەر بەدەستت بێ بۆیان دابین بکەی.

هەروەها (**عَدل**) ئاواش پێناسە کراوە: بریتیە لەوەی هەر کەسە ئەوەی کە لەسەریەتی بیدات و، ئەوەی کە مافیەتی، وەریبگرێ.

هەڵبەتە دەگونجێ زیاتریش لەوبارەوە قسە بکرێ، بەڵام ئێمە ئێستا بە کورتی قسە دەکەین.

٢- ﴿ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ ﴾، هەروەها خوا فەرمان دەكات بە چاكەكاریی.

(الحَسَنُ: مَا كانَ مَحْبُوباً عِنْدَ المُعَامِلِ بِهِ، وَلَم يَكُن لازِمَاً لِفَاعِلِهِ، وَالإحْسانُ: هُوَ مُعَامَلَةُ بالحُسْنَى مِمَّن لاَ يَلْزمُهُ إلى مَنْ هُوَ أهْلُهَا).

وشەی (حَسَن) واتە: هەر شتێكە كە بە چاك دابنرێ، لەلای كەسێك كە مامەڵە دەكات لەگەڵ كەسێكدا، لەسەر بكەرەكەشی پێویست نەبێ، ئەوە پێی دەگوترێ: (حَسَن).

(إحسان) یانی: ئەنجامدانی شتی باش، ئەنجامدانی ئەو باشەی كە باسمان كرد، ئەویش ئەوەیە كە بە جۆرێك مامەڵە بكەی لەگەڵ كەسێكدا كە شایستەیەتی، بە كام جۆرە باشترە، ئاوا مامەڵەی لەگەڵ دابكەی، (الأحسان) زیاتر لایەنی مەعنەویی دەگرێتەوە.

٣- ﴿ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ﴾، هەروەها بەخشین بە نیزیكان، یان بە خزمان، كە بێگومان مەبەست پێی بەخشینی سەروەت و سامانە، هاوكاریی ماددییە، ﴿ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ﴾، (ذِی) و (ذُو) یانی: خاوەن، (ٱلۡقُرۡبَىٰ) یانی: نیزیكایەتیی و خزمایەتیی، كەواتە: یانی: **(صَاحِبِ القَرَابة)**، كەسێك كە بابای بەخشەر لەگەڵیدا خزم بێ و نزیك بێ.

لە چەند شوێنێكی دیكەش خوای بەخشەر باسی بەخشین بە خزمانی كردوە، بۆ وێنە:

أ / لە سوورەتی **(الإسراء)**دا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ... ﴿٢٦﴾ ﴾الإسراء، واتە: هەروەها مافی خزم بدە، مافەكەی پێ بدە.

ب) هەروەها لە سوورەتی (الروم)دا دەفەرموێ: ﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ... ﴿٣٨﴾ ﴾، واتە: مافەكە بدە بە كەسێك كە خزمەو نزیكەو، خاوەنی خزمایەتییە لەگەڵت دا.

٤- ﴿ وَيَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ ﴾، وەك چۆن خوا فەرمان دەكات بەو سێیانە، بە دادگەریی و، بە چاكەكاریی و، بە پێدان و بەخشین بە خزمان، ئەم سێ شتانەش قەدەغە دەكات: (ٱلۡفَحۡشَآءِ)، (وَٱلۡمُنكَرِ)، (وَٱلۡبَغۡيِ).

(الفَحْشَاء: إسْمٌ جَامِعٌ لِكُلِّ قَولٍ أو فِعلٍ تستفظِعُهُ النُّفُوسُ لِفَسادِهِ)، (فَحْشَاء) ناوێكی كۆكەرەوەیە، بۆ هەر قسەو كردەوەیەك كە نەفسەكان پێیان شتێكی ناقۆڵاو خراپ و دزێوە، لەبەر خراپیی.

٥- ﴿ وَٱلۡمُنكَرِ ﴾، **(المُنكر: هُوَ مَا تَستنكرهُ النُّفُوسُ المُعْتَدِلَةُ، وَتَكرهُهُ الشَّرِيعَةُ، مِن فِعْلٍ أو قَول)**، **(مُنكر)**یش هەر شتێكە كە نەفسە هاوسەنگەكان و، شەریعەت بە خراپی بزانێ، لە قسە یان كردەوە.

٦- ﴿ وَٱلْبَغْيِ ﴾، (البَغي: هُوَ الإِعْتِدَاءُ فِي المُعَامَلَة)، بریتیە لە سنوور شکێنیی، سنوور بەزێنیی {دەستدرێژیی بە هەموو شێوەکانیەوە} لە هەڵسوکەوت دا.

٧-﴿ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، خوا ئامۆژگاریتان دەکات، بەڵکو بێتەوە بیرتان، بەڵکو چاو بەخۆتاندا بگێڕنەوە، (التَذَكُّر: مُرَاجَعَةُ الْمَنسِيِّ المَغْفُولِ عَنْهُ)، (تَذَكر) بریتیە لە چاو پێداگێڕانەوەی شتێ کە لە بیر کراوەو ئاگات لێبڕاوە، وەبیر خۆتی بێنیەوە.

کورتە باسێك: چوار سەرنج لەبارەی ئەم ئایەتەوە: (النَّمل: ٩٠):

سەرنجی یەکەم: گرنگیی و گەورەیی ئەم ئایەتە:

١- لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودەوە خوا لێی ڕازی بێ گێڕدراوەتەوە گوتوویەتی: (هَذِهِ أَجْمَعُ آية فِي القُرْآنِ لِخَيرٍ يُمْتَثَل، وَلشَرٍّ يُجْتَنَب)[1].

واتە: ئەم ئایەتە کۆکەرەوەترین ئایەتی قورئانە، بۆ هەر چاکەیەك کە ئەنجام بدرێ و، هەر خراپەیەك کە دووریی لێ بکرێ.

هەروەها (القُرطبي)یش لە تەفسیرەکەی خۆیدا[2] هەمان دەقی هێناوە.

٢ - هەروەها هەر لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودەوە خوا لێی ڕازی بێ، وەك تەفسیری (المَرَاغِي)، کە هەر بە ناوی خاوەنەکەیەوەیەتی، دەڵێ:

{عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: أَعْظَمُ آيَةٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ: ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْحَيُّ ٱلْقَيُّومُ ﴿٢٥٥﴾ ﴾ البَقَرَة، وَأَجْمَعُ آية فِي كِتَابِ اللَّهِ لِلْخَيرِ وَالشَّرِّ، الآيَة الَّتِي فِي النَّحْلِ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، وَأَكْثَرُ آيَة فِي كِتَابِ اللَّهِ تَفوِيضاً: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ...﴿٣﴾ ﴾ الطلاق، وَأَشَدُّ آيَة فِي كِتَابِ اللَّهِ رَجَاءً: ﴿ قُلْ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا۟ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ...﴿٥٣﴾ ﴾ الزمر}[3].

---

(١) جامع البيان للطبري، ج ١٤، ص ١٦٩، رقم: ٢١٧٩٩.

(٢) الجامع لأحكام القرآن، ج ١٠، ص ١٣٦.

(٣) ج ٥، ص ١٣٠. ئەمە پاڵی داوەتە لای صەحیحی بوخاریی و ئیبنو لمونزیرو ئیبنو لجەریری تەبەریی و حاکیم و بەیهەقیی، بەڵام من لە تەفسیری (الطبري)دا تەنیا ئەو قسەیەی دەربارەی ئایەتەکەی سوورەتی: (النحل)ە، بینیم کە لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودەوە خوا لێی ڕازی بێ هێناویەتی، ڕەنگە لە سەرچاوەکانی دیکەدا، لەبارەی هەر (٤) چوار ئایەتەکەوە، قسەکەی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود، خوا لێی ڕازی بێ، هاتبێ.

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود خـوا لێـی ڕازی بـێ گوتوویـەتی: مەزنتریـن و گەورەتریـن ئایـەت لـە کتێبـی خـوادا: ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُۚ ...﴿٢٥٥﴾ ﴾ە، ئـەوە لـە صەحیحـی بوخارییشـدا هاتـوە، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـە گەورەتریـن ئایـەتی ناونـاوە، کۆکەرەوەتریـن ئایەتیـش بـۆ چاکـەو خراپـە ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی (النَّحـل)ە: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ... ﴾ هەروەهـا ئایەتێـك کـە لـە هەمـوو ئایەتانـدا زیاتـر کاری خـۆ بـە خـوا سـپاردنی تێدایـە، ئـەو ئایەتەیـە: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجۡعَل لَّهُۥ مَخۡرَجٗا ﴿٢﴾ ﴾، {کـە لـە سـوورەتی **(الطلاق)**دایـە، واتـە: هـەر کەسـێك پارێـز لـە خـوا بـکات، خـوا دەرووی لـێ دەکاتـەوە}، هەروەها ئایەتێـك کـە ئومێـد بەخشـترین ئایەتـە لـە کتێبـی خـوادا، ئایەتەکـەی سـوورەتی (الزمَـر)ە، ﴿ قُلۡ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسۡرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ لَا تَقۡنَطُواْ مِن رَّحۡمَةِ ٱللَّهِۚ ...﴿٥٣﴾ ﴾.

سەرنجی دووەم: دانرانی ئەم ئایەتە **(النحل: ٩٠)** لە لایەن **(عمر بن عبدالعزیز)**ەوە لە شوێنی جنێو گوتران بە **(علي بن أبي طالب)** لەسەر دوانگە:

ئەمـە **(جَمَال الدِّیـن القَاسـِمِي)** و، تەفسـیرەکانی دیکـەش، کـەم و زۆر باسـیان کـردوە، **(جـمال الدِّیـن القاسـمي)** لـە **(محاسـن التَّأویـل)**دا[1]، دەڵـێ: **(كانَ بَنُـو أُمَیـة یَسُـبُّون عَلِیـاً عَـلَى الْمَنابِـرِ، فَلَـمَّا آلَ الأَمْـرَ إِلى عُمَـرَ بْـنَ عَبـدُ العَزِیـز، وَضَـعَ هَـذِهِ الآیـة مَـكانَ السَّـبُّ)**.

واتـە: بەنـو ئومەییـە عادەتیـان وابـوو لەسـەر مینبـەران، قسـەیان بـە عەلـی کـوڕی ئـەبی تاڵیـب (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەگـوت، کاتێـك کـە کاری حوکمڕانیـی کەوتـە دەسـتی عومـەری کـوڕی عەبدولعەزیـز خـوا لێـی ڕازی بـێ، ئـەم ئایەتـە موبارەکـەی لـە شـوێنی قسـە گوتـن و جنێـودان بـە عەلـی کـوڕی ئـەبی تاڵیـب خـوا لێـی ڕازی بـێ دانا، (کـە حوکمڕانـە سـتەمکارەکانی بەنـو ئومەییـە، ئەوەیـان کـرد بـوو بـە عادەتێـکی خـراپ).

ئنجـا لـە **(محاسـن التَّأویـل)**دا دەڵـێ: بـەڵام ئـەو جنێودانـە لـە سـەردەمی موعاویـەوە نەبـووە، بـەڵام لـە هەنـدێ سـەرچاواندا دەڵـێ: موعاویـە شـتەکەی داهێنـاوە، کـە ئەگـەر وابـێ، ئـەوە یەکێك بـووە لـە هەڵـەکانی و، هەڵـەی دیکـەشی بـوون و، ئـەوەش یەکـێ بـووە لـە هەڵـەکانی، بـەڵام بێگومـان وەك چـۆن هەڵـەی هەبـوون، چاکـەشی هەبـوون، خـوا لێـی خـۆش بـێ لەوانـەدا کـە نەیپێـکاوەو، پاداشتیشـی بداتـەوە لەسـەر چاکـەکانی.

چونکـە گرفتـی شـیعان لەگـەڵ موعاویـەو، لەگـەڵ هەنـدێ لـە هـاوەڵان دا، ئەوەیـە کـە هـەر تەماشـای خاڵـە ڕەشـەکانیان دەکـەن، هـەر تەماشـای هەڵـەو کـەم و کوڕییەکانیـان

(١) ج ١٠، ص ١٥١.

دەکەن، کە ڕەنگە هەندێ شتیشیان هەڵەو کەم و کوڕییش نەبێ، بەڵام بە چاوی ئەوان هەڵەو کەم و کوڕیی بێ، ئنجا بێگومان هاوەڵانیش بەشەر بوون، پارێزراو نەبوون لە هەڵە، ئەگەرنا دەیانبەینە ڕیزی پێغەمبەر ﷺ، بەڵام ئینصاف وا دەخوازێ، وەك گوتراوە: (**مِن فَضَائِلِ الرِّجَالِ أن تُعَدَّ مَعَائِبُهُم**)، گەورەییە بۆ پیاوان و پایە بەرزییە بۆ پیاوان، کە عەیبەکانیان بژمێردرێن.

واتە: هاوەڵە، یان هەر کەسێك هەیە، بڵێی ئەو کەم و کوڕییەی بوو، ئەوەشی بوو، ئەوەشی بوو، مادام بژمێردرێن و سنووردار بن و، لە بەرانبەر ئەو هەڵەو کەم و کوڕییە سنووردارانەدا، چاکەی زۆریشی هەبن، ئەوە بۆیان بە فەزیلەت دادەنرێ، بە پێگەی بەرز، نەك بە ناتەواویی، بەڵام تۆ بێنی وەك مێشە ڕەشە تەنیا عەیب و کەم و کوڕییەکان ببینی، یان ئەو شتانەی کە تۆ بە عەیب و کەم و کوڕییان دەزانی، ئەوە پێچەوانەی دادگەریی و ئینصافە، ئنجا لەگەڵ هاوەڵاندا ئاوا مامەڵە بکەی، یان لەگەڵ هەر کەسێکی دیکەدا، هەروایە.

سەرنجی سێیەم: زێدە ڕوونکردنەوەی واتای:

١- الإحسان.

٢ - إيتاء ذي القربى.

٣- الفحشاء.

٤- المنكر.

٥- البغي:

بەڕێزان:

لە سۆنگەی ئەوەوە کە ئەم ئایەتە بەپێزە دادگەریی (**عَدل**) کردوە بە سەرڕشتەی خۆی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ ﴿٩٠﴾﴾، ئێمە پێشترو لە سەرەتاوە تیشکی باشمان خستە سەرچەمك و واتایەکەی، بۆیە لێرە دووبارەی ناکەینەوە، بەڵام سەرو تیشك دەخەینە سەر پێنج وشەکەی دیکەی ئەم ئایەتە:

١) الإحسان.

٢) إيتاء ذي القربى.

٣) الفحشاء.

٤) المنكر.

٥) البغي.

١- **الإحسان:** (اَلإِحْسانُ: مَصْدَرُ أَحْسَنَ يُحْسِنُ إِحْساناً، لَهُ مَعْنَيانِ أَحَدُهُمَا: مُتَعَدٍّ بِنَفسِهِ، أَحْسَنتُ كَذَا، أي: حَسَّنْتُهُ وَكَمَّلْتُهُ، وَهُوَ مَنقُولٌ بالهَمْزَةِ مِن: حَسُنَ الشَّيء، وَثَانِيهُمَا: مُتَعَدٍّ بِحَرْفِ جَرٍّ: أَحْسَنتُ إِلى فُلاَنٍ، أي: أَوْصَلْتُ إِلَيْهِ مَا يَنْتَفِعُ بِهِ).

واتە: (إِحْسان) چاوگی (أَحْسَنَ يُحْسِنُ إِحْساناً)ە، لەو (فعل)ەوە هاتوە، دوو واتای هەن: یەکێکیان: بۆخۆی تێپەڕ دەکات بۆ بەرکار (مفعول بە)، دەگوترێ: (أَحْسَنتُ كَذَا)، ئەو شتەم چاك كرد، یانی: چاکم کردو، تەواوم کرد، کە لە ئەسڵدا بە هەمزە (أ) لە (حَسُنَ الشَّيء)، وە هاتوە، ئەو شتە چاك بوو، جوان بوو، ڕێك بوو، بەڵام کە دەڵێی: (أَحسَنتُ هَذَا الشَّيء)، واتە: من چاکم کردو، ڕێکم کرد، واتە: بە هەمزە بۆخۆی بەرکار (مفعول بە) دەخوازێ.

مانای دووەمی: ئەوەیە کە بە پیتی ژێردارکەر (حرف جرّ) بەرکار دەخوازێ، وەك: (أَحسَنتُ إِلى فُلاَنٍ)، چاکەم لەگەڵ فلانکەسدا کرد، واتە: شتێکم پێگەیاند کە لێی بەهرەمەند دەبێ.

پوختەی مەبەست: (**فَالإِحسانُ: هُوَ إِتقَانُ العَمَلِ وَإِجَادَتُهُ، وَإِيصَالُ النَفعِ للأَخِرِين وَإِفَادَتِهِم**)، (**إحسان**): بریتیە لەوەی کارێك لە خودی خۆیدا بە چاکیی بکرێ و بە ڕێکیی ئەنجام بدرێ، ئەوە واتایەکی.

واتایەکی دیکەی: یانی: سوود گەیاندن بەوانی دیکەو، بەهرەمەند کردنیان.

٢- **البَغِي:** کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ وَٱلْبَغْيِ ﴾، با لەوبارەوە ئەو دوو فەرموودەیە بێنین:

أ - پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لا ذَنْبَ أَسْرَعُ عُقُوبة مِن البَغِي**} (**أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ: ٤٩٠٢، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢٥١١، وَابنُ مَاجَهْ: ٤٢١١ وَصَحَّحَهُ الأَلباني فِي «صَحِيح الجَامِع»: ٥٧٠٤**).

واتە: هیچ گوناهێك سزای خێراتر نیە لە (بَغِي) واتە: سنوور شکێنیی و ستەمکردن و ماف پێشێلکردنی ئەوانی دیکە.

ب - {مَا من ذَنبٍ أجدَرُ أَن يُعَجِّلَ اللَّهُ تَعَالَى لِصَاحِبِهِ العُقُوبة فِي الدُّنيا، مَعَ مَا يَدَّخِرهُ لَهُ فِي الأخِرَةِ، مِنَ البَغْي وَقَطِيعَةِ الرَّحِيمِ} (صحَّحهُ الألباني فِي «صحيح الجامع»: ٥٧٠٤).

واتـە: هیـچ گوناهێـك شایسـتەتر نیـە لـەوە کـە خـوای بـەرز سـزای دنیایـی بـۆ پێـش بخات، وێـرای ئـەو سـزایەی کـە لـە دوارۆژدا بـۆی هەڵدەگـرێ، لـە دەسـتدرێژیی و سنوورشـکێنیی و، پچڕانـدنی پەیوەندیـی خزمایەتیی.

٣- **إيتاء ذي القربى:** لەوبارەشەوە ئەم فەرموودەیە دێنین:

{إنَّ اللَّـه خَلَـقَ اَلخَلـقَ حَتَّـى إذَا فَـرَغَ مِنهُـم قَامَـت الرَّحِـمُ، فَقَالـت: هَـذَا مَقَـامٌ العَائِـذِ بِـكَ مِـنَ القَطِيعَـة، قَـالَ: نَعَـم، أمَـا تَرضَـيْنَ أن أَصِـلَ مَـن وَصَلَـكِ، وَأقطَـعَ مَـن قطَعَـكِ؟ قَالَـت: بَـلى، قَـالَ: فَذَلِـكِ لَـكِ} (أخْرَجَـهُ البخـاري: ٤٨٣٠، ومسـلم: ٢٥٥٤).

پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: دوای ئـەوەی خـوای بەرزی مەزن دروسـتکراوەکانی دروسـتکردنی، تـەواوی کـردن، خزمایەتیـی، هەڵسـا گـوتی: مـن لێـرە پەنـا بـە تـۆ دێنـم، لـەوە کـە بپچڕێندرێم، خـوا فەرمـووی: بەڵـێ: {ئـەو مافـە بـە تـۆ دەدەم}، ئایـا ڕازی نـابی کـە هـەر کەسـێك تـۆی گەیانـد، بیگەیەنـم و، هـەر کەسـێك تـۆی پچڕانـد، بیپچڕێنـم؟ خزمایەتییـش گـوتی: بـا، خـواش ﷻ فەرمـووی: تـۆ ئـەو مافـەت هەیـە { کـە هـەر کەسـێك خزمایەتیـی پچڕانـد، خـوا بەزەیـی خـۆی لـێ بپچڕێنـێ و، هـەر کەسـێك خزمایەتیـی گەیانـد، خـواش بەزەیی خـۆی پـێ بگەیەنێ}.

٣و٤- **(الفحشاء) و (المنكر)** : ئەم دوو وشەیە مانایان زۆر لێك نزیکە، بەڵام من وای تێدەگەم کە وشەی (**فَحشَاء**) زیاتر سەرنجی ناشرینیی و دزێوییەکەی دەدرێ، واتە: هەموو ئەو کردەوەو قسانەی کە ناقۆڵان و ناشیرین و دزێوو و قێزەونن، (**مُنكر**)یش هەموو ئەو کردەوەو قسانەن، کە سەرنجی لایەنە خراپییەکەیان و زیانەکەیان دەدرێ، هی (**فَحشَاء**) سەرنجی ئەوە دەدرێ، کە لە خودی خۆیاندا ناشیرین و ناقۆڵاو قێزەونن، بەڵام (**مُنكر**) سەرنجی زیان و خراپییەکەیان دەدرێ بۆ کۆمەڵگا.

هەندێك لە زانایان گوتوویانە:

أ - (**الفَحْشَاء: يُعَبِّرُ عَنِ الإنحرَاف فِي مَجَال القُوَّة الشهوَانِية**)، وشەی (**فَحْشَاء**) تەعبیر دەکات لە لادان لە بواری هێزی ئارەزوو و، لایەنی جینسیی دا.

ب - (**المُنكر: يُعَبِّرُ عَنِ الإنْحِرَافِ فِي مَجَال القُوَّة العَقْلِية**)، وشەی (مُنْكر) تەعبیر دەکات لەو گوناهو هەڵانەی، کە مرۆڤ لە ڕووی عەقڵییەوە، تووشی لادان دەبێ.

ج - (**البَغْي: يُعَبِّرُ عَنِ الإِنْحِرَافِ فِي مَجَال القُوَّة الغَضَبِيَّة**): وشەی (بَغْي) تەعبیر دەکات لەو گوناهانەی کە لە بواری هێزی تووڕەیی دا ڕوو دەدەن، ئەو هێزەی خوا لە مرۆڤدا دایناوە، کە بەرگریی پێ لە خۆی بکات.

سەرنجی چوارەم: لە کۆتاییی توێژینەوەمان دا، لەبارەی ئەم ئایەتە (**النحل - ٩٠ -**) وە، دەڵێین:

ئـەم ئایەتـە خـوا لـە سـەرەتاکەیەوە وشـەی (إِنَّ)ی هێنـاوە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ ... ﴾، یـانی: بێگومـان، بـە جەختکردنـەوە خـوا فەرمـان دەکات بـەو سـێ شـتانەو، ڕێگرییـش دەکات لـەو سـێ شـتانەی دیکـە، فەرمـان دەکات بـە:

١) دادگەریی (**عدل**)، کە وادەکات وڵات بۆ هەموو لایەك فراوان بێ، لەسەر ئاستی حوکمڕانان و کۆمەڵگا، لەسەر ئاستی ماڵ و خێزان، وا دەکات هەموو لایەك خۆشنوودو شادمان بن، لەسەر ئاستی مرۆڤ خۆی کە ئینسان ئەگەر دادگەر بوو لەگەڵ خۆیدا، وا دەبێ: حەقی جەستەی بدات، حەقی ڕووحی بدات، ئاگای لە عەقڵی بێ، ئاگای لە عاطیفەی بێ، ئاگای لە مافی خوا بێ، ئاگای لە مافی خەڵك بێ، ئاگای لە ڕواڵەت و دیوی دەرەوەی خۆی بێ، ئاگای لە دیوی پەنهانی خۆی بێ، ئاگای لە دنیای خۆی بێ، ئاگای لە دواڕۆژی خۆی بێ، دادگەریی (**عدل**) لەسەر ئاستی تاك و، لەسەر ئاستی خێزان و، لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتیی و، لەسەر ئاستی حوکمڕانیی، پێویستە.

٢) پاشان چاکەکاریی (**إحسان**)، قۆناغێکە لە دادگەریی بەولاوەتر، جاری وایە هەندێ کەس بە عەدل مافەکەی ناکەوێ، بەڵام تۆ دەبێ بە چاکە لەگەڵ کردن (**إحسان**) مامەڵەی لەگەڵ دا بکەی، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَـٰنِ ﴾، یانی: نابێ ئینسان لە دادگەریی بچێتە خوار، بەڵام دەبێ هەوڵیش بدات بەرەو ئیحسان و چاکەکارییش بچێ، بەپێی دادگەریی ئەوە مافەکەتە، بەڵام بەپێی چاکەکاریی (**إحسان**) ئەوەشت بۆ دەخەمە سەر، یاخود ئەگەر بە دادگەریی مامەڵەت لەگەڵدا بکەم، مافەکەت ناکەوێ، لەبەرئەوەی تۆ خاوەن حەق نی، بەڵام بە چاکەکاریی مامەڵەت لەگەڵدا دەکەم، مەرج نیە ئینسان تەنیا بە دادگەریی ئیکتیفا بکات، نابێ لە دادگەریی بچێتە خوار، چونکە لە دادگەریی بچێتە خوار، دەچێتە نێو ستەم و جەورەوە، بەڵام دەبێ هەوڵ بدات لە دادگەرییش بە پشتەوەتر بچێ کە (چاکەکاریی)یە.

٣) ئنجا (**وإيتاء ذي القربى**)، بەخشین بە نیزیکان (**إيتاء ذي القربى**) جۆرێکە لە چاکەکاریی، بەڵام جۆرێکی زۆر چاکە، چونکە خزمان زیاتر چاوەڕوانییان هەیە لە مرۆڤ، بۆیە پێویستە هاوکاریان بێ و، دەستبارگریان بێ.

بە نسبەت ئەو سێیانەشەوە، کە ڕێگرییان لێکراوە:

١/ (**الفحشاء**): هەر قسەو کردەوەو ڕەفتارێکی ناشیرین و قێزەون و دزێوە، کە خەڵك بە شتێکی خراپی دادەنێن، بە شتێکی بەدفەڕو نابەرچاو تەماشای دەکەن، بۆیە دەبێ ئینسان خۆی لێ دوور بگرێ.

٢/ (**المنكر**) هەر شتێکە لە قسەو کردەوە کە ناپەسند بێ و، عەقڵ بە ناپەسندی بزانێ و، زیانی هەبێ بۆ خەڵك.

٣/ (**البغي**)یش بریتیە لە سنوور شکێنیی و سنوور بەزێنیی و، پێشێلکردنی مافەکانی ئەوانی دیکە.

دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾، کەواتە: ئەمە ئامۆژگاریی خوای پەروەردگارە بۆ مرۆڤەکان و، ئەگەر ئەو ئامۆژگارییەی خوا وەربگرن، ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾، حاڵەتی (**تَذَكُّر**) واتە: چاو بە خۆداگێڕانەوەو، بەخۆداچوونەوە، کە لە ئەنجام دا، ڕاستییەکانیان دەکەوێتەوە بیر و پەند وەردەگرن.

خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئامۆژگارییەکانی خوا کە لەم ئایەتە موبارەکەدا هاتوون و، لە هەموو قورئاندا هاتوون، بە باشترین شێوە وەربگرین و، لێشیان بەهرەمەند بین.

مەسەلەی دووەم:

خـوا فەرمـان بـە وەفاداریـی بـە بەڵێـن و پەیـمان دەكات و، هەڵوەشـاندنەوەی قەدەغـە دەكات و، باسی پەیـمان شـكێن، بـە ژنێـك دەچوێنـێ، كـە ڕیسـەكەی دەكاتـەوە خوریـی و ڕایدەگەیەنـێ كـە نابـێ بـە هیـچ بیانوویـەك پەیـمان بشـكێنرێ و، لـە قیامەتیش دا كێشـەكانیان بـۆ ڕوون دەكاتـەوەو، ئەگـەر ویسـتباشی، دەیكردنـە یەك كۆمـەڵ و دواییش لێیان دەپرسـێتەوە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَوْفُوا۟ بِعَهْدِ ٱللَّهِ إِذَا عَـٰهَدتُّمْ وَلَا تَنقُضُوا۟ ٱلْأَيْمَـٰنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ ٱللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَـٰثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِىَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ۚ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦ ۚ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَـٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١- ﴿ وَأَوْفُوا۟ بِعَهْدِ ٱللَّهِ إِذَا عَـٰهَدتُّمْ ﴾، پەیمانی خواش جیبەجێ بكەن هەر كاتێك پەیمانتاندا، هەرچەندە خوا لێرەدا بە گشتی فەرموویەتی، بەڵام دوایی بۆمان دەردەكەوێ كە مەبەست پێی ئەو پەیمانانەیە، كە مرۆڤەكان، (تاكەكان)، یان توێژەكانی كۆمەڵگا، یان كۆمەڵگا جیاوازەكان لە بەینی خۆیاندا دەیاندەن، ئەو پەیمانانەی كە پێكەوە دەیانبەستن، بەڵام بۆچی پەیمانەكە پاڵدراوەتە لای خوا؟ دەڵێ: (**إِضَافَةُ العَهْدِ إِلى اللَّهِ، لِأَنَّ العَهْدَ يَتِمُّ بِاسْمِ اللَّهِ تَعَالى**)، بۆیە پەیمانەكە پاڵدراوەتە لای خوا، چونكە بە ناوی خواوە ﷻ ئەو پەیمانە دەبەسترێ و، ئەو بەڵێنە دەدرێ.

هۆكارێـكی دیكـەی ئەوەیـە {بۆیـە (بەڵێـن و پەیـمان) پاڵدراوەتـە لای خـوا ﷻ}، چونكـە هەمـوو ئـەو شـتانەی كـە باشـن، هەمـوو بەهـا بـەرزەكان خـوای پـەروەردگار فەرمـانی پێكـردوون، بۆیـە خـوا وەفاداریـی و جێبەجێكـردنی بەڵێـن و پەیـمان بەهـی خـۆی دەزانـێ، چونكـە هەمـوو چاكـەكان لـە خـواوەن: خـوا ﷻ نەهـی لـە هەمـوو خراپـەكان كـردووە، فەرمـانی بـە هەمـوو چاكـەكان كـردوە.

٢- ﴿ وَلَا تَنقُضُوا۟ ٱلْأَيْمَـٰنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا ﴾، سوێندەکان هەڵمەوەشێننەوە، دوای پتەوکردنیان، دەڵێ: (**النَّقْضُ: إبطَالُ المَحْلُوفِ عَلَيْهِ، لاَ إبْطَالُ القَسَمِ، فَجَعَلَ إبطَالَ المَحْلُوفِ عَلَيْهِ إبطَالاً لِلْقَسَمِ**).

{(ٱلْأَيْمَـٰنَ) کۆی (يَمِين)ە، یانی: سوێند، (ٱلْأَيْمَـٰنَ) سوێندەکان، ﴿ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا ﴾، (**التَّوكِيدُ: التَّوْثِيقُ**)، پتەوکردن، دەڵێ: (**هذَا لُغَةُ الحِجَازِ، وَأَهْلُ نَجد: يَقُولُونَ أَكَّدَ يُؤَكِّدُ تَأكِيداً**).

بەڵام ئەهلی حیجاز کاتی خۆی لەهجەکەیان وابووە گوتوویانە: (**وَكَّدَ، يُوَكِّدُ، تَوْكِيداً**)، کە هەر یەك واتایان هەیە، واتە: سوێندەکان دوای ئەوەی داتانمەزراندوون مەحکەمتان کردوون هەڵیان مەوەشێننەوە}، واتە: لێرەدا هەڵوەشاندنەوەکە بۆ ئەو شتەیە کە سوێندی لەسەر خوراوەو، پەیمانی لەسەر دراوە، نەك خودی سوێندەکە، بەڵام خوا ﷻ ئەو شتەی کە پەیمانەکەی لەسەر دراوەو سوێندەکەی لەسەر خوراوە: (**مَحلُوفِ عَلَيهِ**) هەڵوەشاندنەوەکەی بەستۆتەوە بەوەوە، چونکە سوێندەکە لەسەر ئەو خوراوە، واتە: کەسێك کە بەڵێنێك بە کەسێك دەدات و سوێندیش دەخوات، خوا دەفەرموێ: سوێندەکە هەڵمەوەشێننەوە، واتە: ئەو شتەی سوێندەکەتان لەسەر خواردوە ئەوە هەڵمەوەشێننەوە، بەڵام پاڵی داوەتە لای سوێندەکە.

٣- ﴿ وَقَدْ جَعَلْتُمُ ٱللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا ﴾، لە حاڵێکدا کە خواتان بەسەر خۆتانەوە کردۆتە چاودێر و شایەد، ئەو سوێندانەی، یان ئەو پەیمانانەی، خواتان بەسەرەوە کردوونە کەفیل و شایەدو چاودێر، هەڵیانمەوەشێننەوە.

٤- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴾، بێگومان خوا دەزانێ چی دەکەن، واتە: چاودێریی خوا بەسەر خۆتانەوە ببینن و، بزانن کە ئەگەر حیلە شەرعێکتان دۆزییەوە، فێڵ و فەرەجێکتان دۆزییەوە بۆ خۆ لێ دەربازکردنی پەیمانەکەتان و، قۆرت و پێچێکتان کرد، خوا هەموو شتێك دەزانێ، پەنهان و ئاشکرا.

٥- ﴿ وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَـٰثًا ﴾، خوا ﷻ بۆ قێزەونیی و ناشیرینیی خستنە ڕووی پەیمان شکێنیی، وێنەیەکی بۆ دێنێتەوە، چونکە خوا ﷻ عادەتی وایە لە قورئاندا بۆ دەرخستنی مانایەکان، وێنە دێنێتەوە، بۆ ئەوەی کە لە شێوەی وێنەیەکدا بەرجەستەی بکات، ئەوکاتە بە عەقڵ و چاو و گوێ و خەیاڵ و... هتد تێوەی ڕادەمێنین و باشتر تێیدەگەین، دەفەرموێ: وەك ئەو ژنە مەبن کە ڕیسەکەی خۆی دەکردەوە خوریی، دوای ئەوەی کە چنیبووی و ڕستبووی.

(غَـزْل) واتـە: ڕیـس، شـتێك كـە چـنراوەو هۆنراوەتـەوە، ﴿مِنۢ بَعۡدِ قُوَّةٍ﴾، واتـە: دوای ئـەوەی كـە چـاك هۆنـراوەو مەحكـەم كـراوە، چونكـە پێشـێ: ئنجـا خوریيـە، موويـە، تووكـە، پێشـێ پـس پسـە، پچـڕ پچـڕە، بـەڵام دوایـی بەهـۆی هۆنـران و چنرانـەوە، مەحكـەم دەبـێ.

(أَنْـكاث: جَمْـعُ نِكْـثٍ بِمَعْنَـى: مَنْكُـوث، أَي: مَنْقُـوض وَنَظِـيرُهُ: نِقـض وَأَنقَـاض)، (أنـكاث): كـۆی (نِكـث)ە، (نِكـث) بـە مانـای (مَنكُـوث)، واتـە: هەڵوەشـێندراوە، وەك (نِقـض) بە مانـای (مَنقُوض)، كـە (نِقـض) بـە (أنقَـاض) كـۆ دەكرێتـەوە، بـەڵام بـە مانـای (مَنقُـوض)ە، واتـە: هەڵوەشـێنراوە، بـەڵام دیـارە (نِكْـث) بـۆ شـتی چـنراوو هۆنـراو بـەكاردێ، بـەڵام (نِقْـض) زیاتـر بـۆ دەرو دیـوار (نَقَـضَ الجِـدَارَ) یـان بـۆ پەیـمان و بەڵێـن، بـەكاردێ.

زانایـان باسـیان كـردوە، كـە ئافرەتێـكی دیارییكـراو بـووە لـە مەككـە نـاوی: (رِيطَـة بِنـتِ التَمِيمِيـة كانَـت خَرقَـاءَ مُخْتَلَـةَ العَقـلِ) نـاوی (رِيطـة) بـووە كچـی تەمیمییـە، ئافرەتێـكی لـە ڕووی هـۆش و گۆشـەوە، تـەواو نەبـووە، (گێـل بـووە)، گوتراوە: خـۆی و چەنـد كەنیزەكێـكی هەبوون، بـە تـەشی گـەورە ئەگـەر خوریـی بـووە، ئەگـەر مـوو بـووە، ئەگـەر تـووك بـووە، دەیانڕسـت، لـە بەیانـی ڕا تاكـو ئێـوارێ، لـە ئێـوارێ دا دەیگـوت: وەرن هەڵیوەشـێننەوە!! لەبەرئـەوەی عەقڵەكـەی تـەواو نەبـووە، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: ئەوانـەی كـە پەیـمان هەڵدەوەشـێننەوە، وەك ئـەو ژنـە گێـل و، كەودەنـە، یـان ژنـە شـێتە، وان، كـە ڕیسـەكەی خـۆی دەكـردەوە بـە خوریـی، واتـە: ئێـوەش ڕیـسی پەیمانەكانتـان كـە چنیوتانـەو هۆنیوتانەتـەوە، مەیكەنـەوە بـە خوریـی و، پـس پـسی مەكـەن.

٦- ﴿تَتَّخِذُونَ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ﴾، كە سوێندەكانتان بكەنە مایەی فێڵ و فەرەج و موخەننەتیی لە بەینی خۆتاندا، واتە: كارێكی وا مەكەن.

(دَخَـل: اَلدَّخَـلُ: الفَسـادُ، وَالعَيـبُ، والـدَّاءُ، وَالرِّيبـة، وَالخَدِيعَـةُ، وَالخِيانـة) وشـەی (دَخَلْ)یـان بـە چەنـد واتایـەك هێنـاوە، خـۆی (دَخَـلْ) بریتیـە لـەوەی شـتێكی نامـۆ ڕەگـەڵ شـتێكی دیكـە بكـەوێ، لـە خـۆی نەبـێ ڕەگەڵـی بكـەوێ، بچێتـە نێـوی و، تێكیبـدات، بـۆ وێنـە: ئەگـەر خواردنێـكی پـاك و چاكـت هەیـە، شـتێكی پیـسی ڕەگـەڵ بكـەوێ، یاخـود خواردنێكـت هەیـە: جـۆرە خواردنێـكی دیكـەی ڕەگـەڵ بكـەوێ، تامەكـەی بگـۆڕێ و تێكیبـدات.

ئنجـا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: پەیمانەكانتـان مەكەنـە هـۆكاری شـتێكی خـراپ، كـە بیخەنـە نێـو پەیوەندییـەكانی نێوانتانـەوە، بـا پەیوەندییەكانتـان تێكنەچـن، بەهـۆی ئـەو پەیـمان و سـوێندانەوە، كـە پێیانـەوە وەفادارنیـن، بەڵكـو لـە ژێـر پـەردەی ئـەو پەیـمان و بەڵێنانـەدا،

ناپاكیی و موخەننەتیی لەگەڵ یەكدیدا دەكەن، كەواتە: ﴿ دَخَلًا بَيْنَكُمْ ﴾ (أي: سَبَبَ فَساد بَيْنكُمْ)، هۆی تێكچوونی بەینتان.

٧- ﴿ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ﴾، بەهۆی ئەوەوەو بە بیانووی ئەوە، یان بە پاڵنەری ئەوە، سوێندو پەیمانەكانتان بكەنە هۆكاری فێڵ و فەرەج لەگەڵ یەكدیداو، موخەننەتیی لەگەڵ یەكدی دا، كە كۆمەڵێك لە كۆمەڵێك زیاترن، واتە: ئەو كۆمەڵەی كە دەتانەوێ پەیمانیان لەگەڵ ببەستن، لەو كۆمەڵە كە پەیمانتان لەگەڵیاندا هەبووە، زیاتربن و پێتان وابێ: ئەوان زیاتر بەكەڵكتان دێن، مەچن یەكسەر پەیمان لەگەڵ ئەوان هەڵوەشێننەوەو، بەبێ ئاگاداركردنەوەیان، لەگەڵ ئەوانی دیكەدا پەیمان ببەستن، بەڵكو وەفادارو پابەند بە بەڵێن و پەیمانی خۆتانەوە و، چاوپۆشیی لەو بەرژەوەندییە بكەن، ئەگەر گریمان بەرژەوەندییش بێ، بەڵام زیانێكی گەورەی مەعنەویی لە خۆتان دەدەن، بەهۆی ئەوەوە كە بەڵێن و پەیمان لەگەڵ خەڵكێكی دیكەدا هەڵدەوەشێننەوە.

وشەی (أَرْبَىٰ)، (**أي أزيَد، إسمُ تَفضِيلٍ مِنَ الرُبُوُّ بوزْنِ العُلُوُّ، أي: زِيادَة**)، وشەی (**أربى**) یانی: زیاتر، ناوی (**تَفضِيل**)ە لە (**رُبُو**) لەسەر كێشێ (**علُو**) یانی: زێدەیی، ئێمە دواتر لە پێشەوا (**الطبري**) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، دەقێك دێنین، زیاتر ئەو چەمكەمان بۆ ڕوون دەكاتەوە، بەڵام بە كورتیی مەبەست ئەوەیە كە كاتێ خۆی هەندێ لە هۆزە عەرەبەكان پەیمانیان بەستوە لەگەڵ كۆمەڵێك دا، دوایی تەماشایان كردوە، هۆزێكی دیكە زیاتر بوون، یەكسەر بەبێ ئەوەی ئەو هۆزە كە پەیمان و بەڵێنیان لەگەڵیان دا بووە، ئاگاداریان بكەنەوە، چوون پەیمانێكی دیكەیان لەگەڵ ئەوان بەستوە لە دژی ئەوانی دیكەو، پێیان وابووە مادام بەرژەوەندییان وا دابین بێ، ئاساییە كە پابەند نەبن بە بەڵێنەكانیانەوە !! ئەوە عادەتێكی نەفامیی بووە، لە سەردەمی پێش ئیسلام داو، خوای دادگەر ئەو كۆمەڵگایەی وردە وردە بەرەو ئیسلام هێناوە، هەر ئەوە نەبووە بڵێ: بڕوا بە خوا بێنن و، بڕوا بە ڕۆژی دوایی بێنن و، بڕوا بە پێغەمبەر بێنن ﷺ و تەواو! بەڵكو هاوكات لەگەڵ ئەوەدا: كارێكی كردوە كە: ئەو بەها مرۆییە مەزن و گەورانەش لە نێویاندا بچەسپێنێ و، ئەو عادەت و نەریت و بەها ڕزیو و بەكەڵك نەهاتووانەی كە لەنێویشیاندا بوون، {كە یەكێك لەوانە پەیمان شكێنیی بووە}، لە نێویاندا بژار بكات و لایبنەبەرێ.

٨- ﴿ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ﴾، بێگومان خوا بەوە تاقیتان دەكاتەوە، واتە: كە كۆمەڵێكی دیكە هەن، زیاترن لەوانی دیكەی كە پەیمانتان لەگەڵیان دا هەیە، خوا بەوە تاقیتان دەكاتەوە: ئایا ئێوە پابەندیی بە پەیمانەوە زاڵ دەكەن، بەسەر بەرژەوەندییەك دا كە دێتە بەرچاوتان؟ یاخود لەپێناو دابینكردنی بەرژەوەندیی خۆتاندا، گوێ نادەنە بەها بەرزەكان و، گوێ نادەنە بەڵێن و پەیمان ؟!

٩و١٠- ﴿وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾، بە دڵنیاییەوەش و سوێند بە خوا، لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، ئەوەی کە ئێستا تێیدا دەکەونە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە، خوا بۆتان ڕوون دەکاتەوە، واتە: ئەوەی کە ئێستا دەیکەن بە پاساوی موخەننەتیی و، پەیمان شکێنیی لە نێوان خۆتاندا، یاخود کۆی ئەو شتانەی کە تێیان دا دەکەونە ڕاجیایی، خوای دادوەر، بۆتان ڕوون دەکاتەوە.

١١- ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾، ئەگەر خوا ویستباشی دەیکردن بە یەك کۆمەڵ، واتە: یەك جۆر، کە هەمووتان لەسەر ڕێی ڕاست بن.

١٢و١٣- ﴿وَلَكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾، بەڵام (خوا) هەر کەسێکی بوێ، گومڕای دەکات و، هەر کەسێکیشی بوێ، دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

هەڵبەتە خوا کە خەڵك گومڕا دەکات، لە گۆترە نیە و، کە ڕاستە ڕێشییان دەکات، هەر لە گۆترە نیە، بەڵکو بەپێی ویستی کار بەجێیانەو دادگەرنەی خۆیەتی، کە ئەویش لەمیانی یاساکانی دا، جێبەجێ دەبێ، خوا چەند یاسایەکی داناون، لە ژیانی بەشەردا، کە هەر کەسێك بەو شێوەیە بکات و، بەو شێوەیە بەرەو خوا بچێ، خوا ڕاستە ڕێی دەکات و، هەر کەسێك ئەو کردەوانە ئەنجام بدات و، بەو شێوەیە ڕەفتار بکات و، بەو شێوەیە بیر بکاتەوە، گومڕای دەکات، بەپێی ئەو یاسایانەی کە لە ژیانی بەشەردا دایناون، گرنگ ئەوەیە بزاندرێ کە (يَهدِي) لێرەدا بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، چونکە خوا ویستوویەتی و، خەڵکی هەمووی ڕێنمایی کردوە، بەڵکو: ﴿يَهْدِي﴾، واتە: دەیخاتە سەر ڕاستەڕێ، دوای ئەوەی کە ڕێی پێشان داوە، هەر کەسێك بیەوێ، کە کەسانی شایستەن، خوا دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

١٤- ﴿وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، بەدڵنیاییەوەش لەوەی کە دەتانکرد لێتان دەپرسرێتەوە، ئنجا: کە لێتان بپرسرێ، مانای وایە، سزاو پاداشتیشتان دەبێ.

پێشەوا (الطبري) لەبارەی ئەم ئایەتانەوە دەڵێ: **(وَالصَّوَابُ مِنَ القَوْلِ فِي ذَلِكَ أَنْ يُقَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ فِي هَذِهِ الآيَةِ عِبَادَهُ بالوَفَاء بعُهودِهِ الَّتِي يَجْعَلُونَهَا عَلَى أَنْفُسِهِم، وَنَهَاهُمْ عَنْ نَقْضِ الأَيْمَانِ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا عَلَى أَنْفُسِهِم لآخَرِينَ، بعقُودِ تَكُون بَيْنَهُمْ بحَقٍ، مِمَّا لاَ يَكرهه اللَّه، وَجَائِزٌ أَنْ تَكُونَ نَزَلَتْ فِي الَّذِينَ بايَعُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بنَهْيِهِم عَنْ نَقْضِ بَيْعَتِهِم حَذَراً مِنْ قِلَّةِ عَدَدِ المُسْلِمِينَ وَكَثْرَةِ عَدَدِ المُشْرِكِين، وَأَنْ تَكُونَ نَزَلَت فِي الَّذِينَ أَرَادُوا الإنْتِقَالَ بحِلْفِهِم عَنْ حُلَفَائِهِم، لِقِلَّةِ عَدَدِهِم فِي آخرِينَ**

لِكَثْرَةِ عَدَدِهِم، وَجَائِزٌ أَنْ تَكُونَ فِي غَيْرِ ذَلِكَ، وَلاَ خَبَرَ تَثْبُتُ بِهِ الحُجَّةُ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي شَيءٍ مِنْ ذَلِكَ دُونَ شيءٍ، وَلاَ دِلاَلَةَ فِي كِتَابٍ، وَلاَ حُجَّةِ عَقْلٍ، أيّ ذَلِكَ عُنِيَ بهَا...)[1].

واتە: قسەی ڕاست ئەوەیە کە بگوترێ: خوای بەرز لەم ئایەتەدا {ئایەتی (٩١)} فەرمانی بە بەندەکانی کردوە، کە بەڵێنەکانیان جێبەجێ بکەن، ئەو بەڵێنانەی کە لەسەر خۆیانیان پێویست دەکەن و، لێی قەدەغە کردوون کە ئەو سوێند و پەیمانانە، دوای ئەوەی مەحکەمیان کردوون، بەڵێن و پەیمانیان بە ئەوانی دیکە داوە، بەهۆی ئەو گرێبەستانەوە کە لەبەینیان دا هەن، بە شێوەیەکی هەق کە خوا پێی ناخۆش نیە {بۆ شتێك پەیمانیان پێکەوە داوە}، نەهی لێکردوە کە ئەو پەیمانانە بشکێنن.

ئنجا دەگونجێ ئەمە لەبارەی کەسانێکەوە هاتبێتە خوار کە پەیمانیان بە پێغەمبەری خوا داوە ﷺ، (واتە: کە مسوڵمان بوون، بەڵێن و پەیمانیشیان پێداوە)، خوا نەهی لێکردوون کە ئەو بەیعەت و پەیمانە هەڵبوەشێننەوە، لە ترسی ئەوەی کە ژمارەی مسوڵمانان کەمەو ژمارەی هاوبەش بۆ خوا دانەران، زۆرە.

دەشگونجێ لەبارەی ئەوانەوە هاتبێتە خوار، کە ویستوویانە پەیمانەکەیان لە هاوپەیمانەکانیانەوە {لەبەرئەوەی ژمارەیان کەمە}، بگوازنەوە بۆ کەسانی دیکە، لەبەرئەوەی ژمارەیان زۆرە، کە دژی ئەو هاوپەیمانانەیان بوون.

هەروەها دەشگونجێ مەبەست پێ غەیری ئەوەش بێ، بەڵام هیچ هەواڵێك نیە، (واتە: فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ) بەڵگەی پێ بچەسپێ کە لەبارەی یەکێك لەوانەوە هاتۆتە خوارێ، هەروەها قورئانیش ئەوە ناگەیەنێ و، بەڵگەیەکی عەقڵییش لەوبارەوە نیە، کە کام لەوانە مەبەستە.

کەواتە: چەمك و واتای ئایەتەکە دەبێ بە گشتی و فراوانیی بهێڵرێتەوە، کە ئەمە عادەتی (**الطبري**)یە ڕەحمەتی خوای لێ بێ، کە عادەتێکی زۆر چاکەو زۆر ڕاستە، هەمیشە چەمك و واتای ئایەتەکان بە فراوانیی دەهێڵێتەوە و، نایانبەستێتەوە بە شتی سنووردارەوە.

---

(١) جامعُ البَيان: ج١٤، ص١٧١.

مەسەلەی سێیەم:

جارێکی دیکەش خوای کارزان، باسی نارەوایی پەیمان شکێنیی و موخەنەتیی دەکات و ڕایدەگەیەنێ: کە ئەو ڕەفتارە مایەی خلیسکانی مرۆڤە بەرەو زەلکاوی خیانەت و تاوان و، هۆکاری لادانی خەڵکە لە ڕێی خوا، (ئیسلامیان لە پێش چاو ناشیرین دەکات)، پاشان ئەو جۆرە ڕەفتارە بە گۆڕینەوەی پەیمانی خوا بە نرخێکی کەم دادەنێ و، ئەوەش ڕوون دەکاتەوە: کە سامانی دنیا هەر بەشی برانە، بەڵام پاداشتی لای خوا دەمێنێتەوەو، خۆ ڕاگرانیش لەسەر وەفاداریی بە بەڵێن و پەیمان، باشترین پاداشتیان هەیە.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا
وَتَذُوقُوا۟ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِعَهْدِ ٱللَّهِ
ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ إِنَّمَا عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ ۖ وَمَا عِندَ
ٱللَّهِ بَاقٍ ۗ وَلَنَجْزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓا۟ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١- ﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ﴾، واتە: سوێندەکانتان لە نێوان خۆتاندا، مەکەنە هۆکاری موخەنەتیی و ناپاکیی و فێڵ و فەرەج لەگەڵ یەکدی.

(دَخَلًا): (**أَي: فَساداً وَخَدِيْعَةً**)، وەك پێشتریش باسمان کرد، واتە: لە پەنای ئەو سوێندانەدا، کە لەسەر پەیمانە بەستراوەکان خواردووتانن و، ئەو پەیمانانەی کە بەهۆی سوێندەوە، مەحکەمتان کردوون، لە ژێر پەردەی ئەو پەیمانانەدا، مەچن، فێڵ و ناپاکیی و موخەنەتیی لەگەڵ یەکدی بکەن، بەهۆی سوێندەکانتان و بەهۆی پەیمانەکانتانەوە، پاشقول لە یەکدی مەگرن و، فێڵ لە یەکدی مەکەن و، موخەنەتیی بەرانبەر بە یەکدی مەکەن.

٢- ﴿فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا﴾، ئەگەر وا بکەن: پێیەك کە چەسپاوە دەخلیسکێ، یان لە ئەنجامی ئەوەدا: پێیەك کە چەسپاوە بخلیسکێ، دەگوترێ: (**زَلَّت قَدَمُهُ، يَزِلُّ زَلاًّ وَ زَلُولاً: أَي زَلِقَت، وَ زَلَّ فِي رَأيِهِ: أَخْطَأَ**)، کەسێك پێ دادەنێ، دیارە پێی مەحکەم دەکات، دەگوترێ: (**زَلَّت قَدَمُهُ**)، ئەگەر پێی

خلیسکا هەروەها (زَلِقَت)، خلیسکا، هەروەك ئەمە بۆ بیروڕاش بەکاردێ، ئینسان لە ڕایەکدا بەهەڵەدا بچوو بێ، دەگوترێ: (زَلَّ فِي رَأيِهِ أي: أخطأَ)، واتە: نەیپێکا.

(الثبُوت: مَصْدَرُ ثَبَتَ كالثَّبات)، (ثُبُوت) وەك (ثَبات) هەردووکیان چاوگی (ثَبَتَ)ن، (ثَبَتَ، يَثبُتُ، ثُبُوتاً، وَثَباتاً)، (ثُبُوت) واتە: چەسپاویی، دامەزراویی، لێرەدا خوا ﷻ بەڵێن و پەیمانێك کە لە نێوان خەڵکدا دەدرێ، چواندوویەتی بە کەسێك کە پێ دادەنێ لە شوێنێك و پێی دەچەسپێنێ، هەروەها کەسێك کە پەیمانەکە دەشکێنێ، وەك ئەو پێیە چەسپاوە بخلیسکێ، وای تەشبیهکردوە، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە ئێوە بەهۆی سوێندەکانتانەوە، فێڵ لە یەکدی دەکەن و، پاشقول لە یەکدی دەگرن، ئەوە وەك ئەو حاڵەتە وایە، کە لە شوێنێك پێتان دانا بێ، بەڵام دوایی پێتان بخلیسکێ !

٣- ﴿وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ﴾، کە سەرەنجام بەهۆی ئەوەوە، کە خەڵکتان لەڕێی خوا لاداوە، سزای خراپ بچێژن، {هەروەها ئازارێکی مەزنیشتان هەبێ، لە ڕۆژی دوایی دا}، وەك دوایی باس دەکرێ ﴿وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ﴾، (الذَّوْقُ: مُستعَارٌ لِلإحْساسِ القَوِيّ، وَالسُّوء: مَا يُؤْلِمُ)، (ذَوق): چێژتن، خوازراوەتەوە بۆ هەست کردنێکی بەهێزو، وشەی (سوء) هەر شتێکە، ئێش بگەیەنێ بە مرۆڤ.

٤- ﴿بِمَا صَدَدتُّمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، ئەمە:

أ - دەگونجێ لە (صَدَدتُم)ی (قَاصِر) یان (لازم) بێ، یانی: (بِمَا أعرَضْتُم عَن سَبِيل اللّه)، یان (بِمَا انحرَفتُم عَن سَبِيل اللّه) بەهۆی ئەوەوە کە لە ڕێی خوا لاتانداوە، چونکە پەیمان شکێنیی بریتیە لە لادان لە ڕێی خوا، هەروەك وەفاداریی بریتیە لە پابەندیی بە ڕێی خواوە، بەڵێ ڕێی خوا هەمووی وەفایە و، پێچەوانەی ڕێی خوایە، مرۆڤ بێ وەفا بێ و، پەیمان شکێن و، بێ بەڵێن بێ.

ب - دەشگونجێ: ﴿صَدَدتُّمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، لە (صَدّ)ی تێپەڕ (مُتَعَدّي) بێ، (أي: مَنَعْتُمُ الناسَ عَنْ دِيْنِ اللّه)، واتە: خەڵکتان لە دینی خوا گێڕاوەتەوە، چونکە لە ئەنجامی ئەوەدا کە کۆمەڵێك مسوڵمان بێ بەڵێن و بێ پەیمان دەبن، خەڵك ئەو ئایین و بەرنامەی خوایە، کە ئەوان بانگەشە دەکەن: شوێنکەوتوونی، لەبەر چاویان دەکەوێ، دەڵێن: دیارە ئیسلام پەیڕەوان و شوێنکەوتووانی خۆی، ڕێ لێناگرێ کە موخەننەتیی و ناپاکیی بکەن و، بێ بەڵێنیی و بێ پەیمانیی بکەن! سەرەنجام خەڵك ئەو ئایینەی لەبەرچاو دەکەوێ، کە بەو شێوەیە مومارەسە دەکرێ.

٥- ﴿وَلَكُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، هەروەها ئازارێکی مەزنیشتان دەبێ، واتە: لە ڕۆژی دوایی دا.

کەواتـە: ﴿وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ﴾، واتـە: هـەر لـە دنیـادا سـزای خـراپ دەچێـژن، کـە بریتیـە لـەوەی: کەسـانی بـێ بەڵێـن و بـێ پەیـمان، خەڵـك متمانەیـان پـێ نـاکات و، لەکـەدار و ناشـیرین دەبـن، هەروەهـا زۆرجـار تـووشی ئـەوەش دەبـن، ئەوانـەی کـە پەیمانیـان لەگـەڵ شـکاندوون، تۆڵەیـان لـێ بکەنـەوەو، سـزایان بـدەن و، خراپەیـان بەسـەر بێنـن.

٦- ﴿وَلَا تَشۡتَرُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلًا﴾، هەروەها بە نرخێكی كەم بە پەیمانی خوا مەكڕن، دەڵێ: (**الثَّمَنُ: العِوَضُ الَّذِي يأخُذُهُ المُعَاوِضُ**)، (**ثَمَن**) ئەو قەرەبووەیە بابایەك، كە شتێك دەدا لە بەرانبەریدا وەریدەگرێ، واتە: بەڵێن و پەیمانی خوا مەشكێنن، كە لە بەرانبەریدا نرخێكی كەم وەربگرن، نرخە كەمەكەش بریتیە لەو بەرژەوەندییە دنیاییەی كە دابینی دەكەن.

٧- ﴿إِنَّمَا عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡ﴾، بێگومان ئەوەی لەلای خوایە، بۆ ئێوە چاكترە.

ئـەو (إِنَّمَا)یـە هەرچەنـدە بـە سـەریەكەوەو نـووسراوە، لـە ئیمـلای موصحـەف دا، بـەڵام دوو وشـەیە: (**إِنَّ** + مَـا) عِندَ ٱللَّهِ)، بێگومـان ئـەوەی كـە لـەلای خوایـە، دەڵـێ: (**كُتِبَـتْ مُتَّصِلَـةً مُرَاعَـاةً لِلنُّطـقِ، وَإِلاَّ فَحَقُّهَـا الفَصْـلُ**)، بۆیـە بەسـەر یەكـەوە نـووسراوە، چونكـە وا دەبێـژرێ، وا گـۆ دەكـرێ، دەگوتـرێ: (إِنَّمَا)، كـە لێـرەدا (**مَـا**) دەبێتـە (**مَوصُولـة**)ە، یـانی: (**إِنَّ الَّـذِي عِندَاللَّـه**)، ئـەوەی كـە لـەلای خوایـە، كـە پاداشـتی خوایـەو، ڕەزامەندیـی خوایـە، باشـترە بـۆ ئێـوە لـەو تـۆزە بەرژەوەندیـە وەهمییـە، یاخـود لـەو بەرژەوەندیـە ڕاستەقینە ناشـەرعییەی كـە بەهـۆی پەیـمان شـكێنییەوە، دابینـی دەكـەن.

٨- ﴿إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾، ئەگەر ئێوە زانیباتان یانی: ئەگەر بزانن هەرگیز پاداشتی خوا و ڕەزامەندیی خوا، ئەوەی لەلای خوایە، نایگۆڕنەوە بە نرخ و بەهایەكی كەم، كە لە بەرانبەر پەیمان شكێنیی دا، یانی: دەستكەوتێكی كەم، كە بەهۆی پەیمانشكێنییەوە دەستگیرتان دەبێ.

دواییش خوا زیاتر ئەوە ڕوون دەكاتەوە.

٩- ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ﴾، ئەوەی لەلای ئێوەیە دەبڕێ، كۆتایی دێ، دەڵێ: (**نَفِدَ: فَنِيَ، وَانقَضَى، نَفِدَ الشَّيء يَنفَدُ، نَفَاداً، وَنَفَداً، وَنُفُوداً، ذَهَبَ وفَنِيَ**)، ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ﴾ (**نَفِدَ الشَّيءُ**) شتەكە بڕاو نەماو كۆتایی هات، {**يَنفَدُ**} كۆتایی دێ. (**نَفَاد وَنَفَد و نفود**) چاوگ (**مصدر**)ن.

١٠- ﴿وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖ﴾، بەڵام ئەوەی لەلای خوایە، ماوەیە، هەر دەمێنێ، بەردەوامە، نابڕێ.

١١- ﴿ وَلَنَجْزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجْرَهُم ﴾، بە دڵنیاییەوەش ئەوانەی کە خۆیان ڕاگرتوە، پاداشتی خۆیانیان دەدەینەوە، لەسەر ئەوە کە خۆیان ڕاگرتوە لەسەر وەفاداریی بە بەڵێن و پەیمان.

ئنجا ئایا بە چی پاداشتیان دەداتەوە ؟

١٢- ﴿ بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴾، بەپێی باشترینی ئەوە کە دەیانکرد.

وشەی ﴿ وَلَنَجْزِيَنَّ ﴾ خوێندراویشەتەوە: (**لَيَجزِيَنَّ**)، یانی: خوا پاداشتت دەداتەوە، هی ئەوانەی کە خۆیان ڕاگرتوە لەسەر پابەندیی بە پەیمانەوە، بەپێی باشترین کردەوەیان، وشەی (أَجْرَهُم): (**مَنصُوبٌ عَلى المَفعُولِيةِ الثانِيةِ لِ(نَجزِيَنَّ) بِتَضمِينِ مَعنَى الإعطَاءِ المُتَعَدِّي إلى مَفعُولَينِ**)، (**جَزَاهُ أَجْرَهُ**)، تەنیا یەك بەرکار (**مفعول**)ی دەوێ، بەڵام لێرەدا: ﴿ وَلَنَجْزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجْرَهُم ﴾، (أَجْرَهُم) (**مَنصُوب**)ە، کە بۆتە بەرکاری دووەم (**مَفعُول بِهِ الثاني**)، بۆ کردار (**فعل**)ی (**نَجزِيَنَّ**)، لەبەرئەوەی مانای (پێدان)ی خراوەتە نێو: (**أَعطَى مُحَمَّداً أَجرَهُ**)، پاداشتەکەی موحەممەدی دایەوە، دوو بەرکار (**مفعول**)ی دەوێت، بەڵام (**جَزَى مُحَمَّداً**)، پاداشتی موحەممەدی دایەوە، هەریەك بەرکار (**مفعول**)ی دەوێ، بەڵام لێرەدا (**نَجزِيَنَّ**)، یاخود (**يَجزِيَنَّ**)، مانای بەخشینی خراوەتە نێو، بۆیە دوو بەرکار (**مَفعُول بِهِ**)ی، ویستوون، یەکەمیان (**الّذين**) و دووەمیان (**أجرَهُم**).

کورتە باسێک لەبارەی گرنگیی وەفاداریی بە پەیمان و خراپی پەیمان شکاندنەوە

بەڕێـــــزان !

ئەم کورتە باسە لە دوو بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

بڕگەی یەکەم: پێنج تیشکی قورئـانی لەسـەر: وەفـاداریی و خراپیی بێ پەیمانیی

١ / ﴿وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾:

پێشـەوا (الطَّبَرِي) دەڵـێ: **(يَقُـولُ تَعَـالَى ذِكْـرُهُ: وَلَيَثِيبَنَّ اللَّـهُ الَّذِيـنَ صَـبَرُوا عَـلَى طَاعَتِهِـم إِيـاهُ، فِي السَّراءِ وَالضرَّاءِ، ثَوَابَهُـمْ يَـوْمَ القِيامَـةِ عَـلَى صَبْرِهِـم عَلَيْهَـا، وَمُسـارَعَتِهِم فِي رِضَـاهُ، بِأَحْسَـنِ مَـا كانُـوا يَعْمَلُـون مِـنَ الأَعْـمَالِ دُونَ أَسـوَئِهَا، وَلَيَغْفِـرَنَّ اللَّـهَ لَهُـمْ سَـيِّئَهَا بِفَضْلِـهِ)**[1].

واتـە: خـوا نـاوی بـەرز بـێ، دەفەرمـوێ: ئەوانـەی کـە خۆیـان ڕاگرتـوە لەسـەر فەرمانبەریی بـۆ خـوا، لـە خۆشـیی و لـە ناخۆشـیی دا، پاداشـتیان دەداتـەوە لـە ڕۆژی قیامەتـدا، بەهـۆی خۆڕاگرییـان لەسـەر طاعـەتی خـواو، بەهـۆی خێرایـی کردنیـان بـۆ ڕازییکـردنی خوا، بە باشـترینی ئـەو کردەوانـەی کـە دەیانکـرد، نـەك بەپێـی خراپترینیـان، {بەڵکـو باشـترینی کردەوەکانیـان دەکرێنـە پێـوەر (تـەرازوو)}، هەروەهـا خراپەکەشـیان بـە بەخشـشی خـۆی، لـێ دەسـڕێتەوە.

٢ / ﴿فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا﴾:

وشـەی (قَدَمٌ) یـانی: پـێ، (تَزِلَّ) یـانی: دەخلیسـکێ، ﴿بَعْدَ ثُبُوتِهَا﴾، دوای چەسـپانی، لێـرەدا حاڵـەتی پەیـمان شـکێنیی، چوێـنراوە بـە حاڵـەتی کەسـێك کـە بـە پـێ چەسـپاویی بـە ڕێیەکـدا دەڕوات، مەحکـەم پێـی خـۆی دادەنـێ، بـەڵام لەنـاکاو دەخلیسـکێ و دەکـەوێ، هـەر بۆیـەش وشـەی (قَدَمٌ) پـێ، بـە تاکیـی هاتـوە، چونکـە مەبەسـت پێیـەکی دیارییکـراو، یـان چەنـد

---

(١) جَامِعُ البَيَان: ج١٤، ص١٧٥.

پێیەك نیە، بەڵكو مەبەست تەشبیهكردنی بابای پەیمان شكێنە، بە كەسێك كە پێشێ پێ مەحكەم دادەنێ، بەڵام لەناكاو دەخلیسكێ، ئەویش بەهۆی پەیمان شكاندنەكەیەوە، كە وەك ئەوە وایە، خلیسكابێتە نێو باتڵاغی موخەننەتیی و ناپاكیی، ئەمە وەك ئەو تەعبیرەیە كە لە زمانی عەرەبی دا دەڵێ: یەكێك بە كۆمەڵێك دەڵێ:

(مَالِي أَرَاكُم تُقَدِّمُونَ رِجلاً، وَتُؤَخِّرُونَ أُخرَى؟ تَمْثِيلاً حَالَهم بِحَالِ المُتَرَدِّدِ فِي المَشي إِلى شَيءٍ).

واتە: ئەوە چییە هەر پێیەك دێننە پێشێ و پێیەك دەبەنەوە دوایە؟ كە بێگومان مەبەست ئەوە نیە، لەو كاتەدا ئەوان پێیەك بێننە پێشێ و پێیەك ببەنە دواوە، بەڵكو حاڵیان دەشوبهێنێ بە حاڵی كەسێكەوە كە دوو دڵە لە ڕۆیشتنیدا بەرەو شتێك، حاڵەكەیان بەوە دەشوبهێنێ، ئەگەرنا كۆمەڵێك خەڵك پێكەوە دانیشتبن، ئەو تەعبیرە بۆیان نەگونجاوە، بەڵام مەبەست ئەوەیە: حاڵتان وەك حاڵی ئەو كەسە وایە كە لە كاتی ڕۆیشتنێ دا، دڵ لە دڵ دەدات، دوو دڵە، ئایا بڕوات یان نەڕوات؟ بۆیە جارێك دەچێتە پێش و، جارێك دێتەوە دواوە.

٣ / دیارە ئەم ئایەتانە هەموویان بۆ جەختكردنەوە لەسەر: (پاراستنی بەڵێن و پەیمان) هاتوون، هەروەها پارێزگاریی كردن لەو سوێندانەی كە بەڵێن و پەیمانەكانیان پێ مەحكەم كراون، كە یەكێك لەو بەڵێن و پەیمانانە، ئەوە بووە، كە مسوڵمانان بە پێغەمبەری خوایان ﷺ دەدا كە كاتێك یەكێك مسوڵمان دەبوو، بەڵێنی بە پێغەمبەر ﷺ دەدا بەیعەتی پێ دەدا، هەر لە قۆناغی مەككەش دا هەر وابووە، پێش قۆناغی مەدینەش، چونكە: هەردووك پەیمانی یەكەم و دووەمیش كە لە عەقەبە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بەستران، لەلایەن نوێنەرانی (یثرب)ەوە كە جارێكیان دوازدە (١٢) كەس و، جارێكیان حەفتاو پێنج (٧٥) كەس بوون، حەفتاو سێ (٧٣) پیاوو، دوو (٢) ئافرەت بوون، ئەو دوو پەیمانەش هەر لە مەككە بەستراون.

٤/ وشەی (ٱلسُّوٓءَ)، كە دەفەرموێ: ﴿ وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ ﴾، دەڵێ: (**كُلُّ مَا يَغُمُّ الإنسانَ، وَكُلُّ مَا يَقبُحُ، وَاسمٌ جَامِعٌ لِلآفَاتِ**)، وشەی (سوء)، هەر شتێكە كە ئینسان نارەحەت بكات و، هەر شتێكە كە ناشیرین بێ، هەروەها ناوێكی كۆكەرەوەیە بۆ هەموو نەهامەتییەكان و تێكڕای خراپەكان.

٥/ ئنجا لێرەدا كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ ﴾، دوایی سێ شت دادەنێ، واتە: سێ دەرهاویشتەی خراپ، سێ شوێنەواری خراپ:

یەكەم: ﴿ فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا ﴾.

دووەم: ﴿ وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾.

سێیەم: ﴿ وَلَكُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کەسێك، بەڵێن و پەیمانەکەی خۆی ناپاکیی بخاتە نێو و، موخەننەتیی ڕەگەڵ بخات و، لە پەنای بەڵێن و پەیماندا، فێڵ و فەڕەج و پاشقول گرتن، بکاتە پیشە، بەرانبەر بەو کەسانەی کە پەیمانی لەگەڵ بەستوون، سێ شوێنەواری خراپ دێنە دی، لە ئەنجامی ئەو ڕەفتارەی دا:

یەك: پێی دەخلیسکێتە نێو باتڵاغی گوناهو تاوان و موخەننەتیی و ناپاکییەوە.

دوو: خراپە دەچێژێ، یاخود سزای خراپە دەچێژێ، بەوەی کە خەڵکی لە ڕێی خوادا لاداوە، کە ڕێی خوا بریتیە لە وەفاو، لادانە لە ڕێی خوا، کە پێچەوانەی وەفا بێ.

ئنجا ڕێی خواو شەریعەتەکەی کە فەرمان دەکات بە وەفاداریی و، بە بەڵێن و پەیمان بردنە سەر، بەڵام کەسێك مسوڵمان بێ، کەچی لە بن پەردەی ئیسلامدا، بێ بەڵێنیی و بێ پەیمانیی بکات، ئەوە خەڵك لەو ئیسلامە لادەدات و، ئیسلام لەبەرچاوی خەڵك دەخات.

سێ: ﴿ وَلَكُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ سزایەکی مەزنیشتان دەبێ، کە بە تەئکید مەبەست پێی سزای دواڕۆژە.

چونکە وەك گوتمان: ئەو بەڵێن و پەیمان شکاندنە، درۆکردن و بێ پەیمانییە لە خزمەت خوادا، چونکە خوا هەر لە سەرەتاوە فەرموویەتی: ﴿ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ ﴾ وەفاداربن، بە پەیمانی خوا، هەرکات پەیمانتان دا.

لێرەدا خوا پەیمانەکەی بە هی خۆی زانیوە، چونکە خوا لەگەڵ هەموو شتێکی چاك دایەو، شەریعەتی خوا لەگەڵ هەموو شتێکی باش و، لەگەڵ هەموو سیفەتێکی بەرزو جوان دایە، لەگەڵ هەموو بەهایەکی بەرز دایە، کە بە تەئکید بەڵێن و پەیمان بردنە سەرو، وەفادار بوون بە پەیمان، یەکێکە لەو بەها بەرزانەی شەریعەتی خوا، ئەو هەموو داکۆکییەی لەسەر دەکات و، لە زۆر جێی دیکەدا خوای پەروەردگار باسی ئەو مەسەلەیەی کردوە لە قورئاندا، بەڵام لە هیچ شوێنێك بە قەدەر ئەم چەند ئایەتەی سوورەتی (النحل) داکۆکی لەسەر نەکراوەتەوەو، پێگەو بەهای وەفاداریی بە بەڵێن و پەیمانەوە ئاوا ورد نەخراوەتە ڕوو.

بڕگەی دووەم: چەند دەقێکی پەیوەندیداری سوننەت لەبارەی پابەندیی بە بەڵێن و پەیمانەوە

١) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {لاَ حِلْفَ فِي الإِسْلاَمِ، وَأَيُّمَا حِلْفٍ كانَ فِي الْجَاهِلِيَة لَمْ يَزِدْهُ الإِسْلاَمُ إِلاَّ شِدَّةً} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٦٨٠٧، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٣٠، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٩٢٥، وَالنَّسائِي فِي (الكبرى): ٦٤١٨، وَابْنُ حِبان: ٤٣٧١).

واتە: لە ئیسلامدا هیچ پەیمان بەستنێك نیەو، هەر پەیمانێك لە سەردەمی نەفامیی دا بوو بێ، ئیسلام هەر پتەوتری کردوە.

زانایان لێرەدا مشتومڕێکیان بووە، چونکە:

أ - پێغەمبەر ﷺ مسوڵمانان بەیعەتیان پێداوە.

ب - پاشان پەیمانی بەستوە لەگەڵ قوڕەیشدا لە حودەیبییە.

ج - پەیمانی بەستوە لەگەڵ هۆزی خوزاعە.

د - پاشان پەیمانی بەستوە لەگەڵ (بَنو ضَمرَة)داو، ئەوە هەمووی چەسپاوە !!

لێکۆڵەرەوەو ساغکەرەوان گوتوویانە: لێرەدا مەبەست لەوە کە: هیچ پەیمان بەستنێك لە ئیسلامدا نیە، واتە: پەیمان بەستنێك کە پێچەوانەی ئیسلام بێ، یاخود بە زیانی ئیسلام بێ و بەڵێن و پەیمانێکی ناشەرعیی بێ، ئەگەرنا هەر پەیمانێك لە سەردەمی نەفامیی دا بوو بێ، مادام پەیمانێکێ شەرعیی بوو بێ و، بۆ ئامانجێکی باش بوو بێ، ئیسلام هەر مەحکەمی دەکات و، ئەو پەیمانانەی بۆ شتی باش بەستراون، لە سەردەمی نەفامییشدا، ئیسلام هەڵیانناوەشێنێتەوە، مادام نێوەڕۆکەکەیان ناشەرعیی نەبێ.

٢) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {لَقَدْ شهدْتُ فِي دَارِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُدْعَانَ حِلْفَاً مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِهِ حُمْرَ النَّعَمِ، وَلَوِ أُدْعَى بِهِ فِي الإِسْلاَمِ لأَجَبْتُ} (أَخْرَجَهُ البَيْهَقِيُّ فِي (الكُبرى): ١٣٤٦١، وَصَحَّحَهُ الألباني).

واتە: لە ماڵی عەبدوڵڵای کوڕی جودعاندا ئامادەی پەیمانێك بووم، حەز ناکەم لە قەرەبووی ئەو پەیمانەدا، حوشتری سوورم هەبێ، (واتە: پەیمانەکە هەڵبوەشێنمەوە حوشتری[1] سوورو سپییم لە بەرانبەردا بدەنێ)، ئەگەر لە ئیسلامیش دا بۆ پەیمانێکی ئاوا بانگ بکرێم، وەڵام دەدەمەوە.

---

(١) حوشتری سوور (حُمْرُ النَّعَمِ) سامانێکی زۆر بەقیمەت بووە.

کەواتـە ئـەوە کـە دەفەرمـوێ: {لاحِلـفَ فِي الإسـلامِ}، واتـە: پەیمانێـك کـە بـۆ ناهەقیـی و ناشـەرعیی و سـتەم، لـە خەڵـكی دیکـە بـێ و، بـۆ ئامانجێـکی خـراپ بـێ.

٣) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمَاً، أَوْ مَظْلُومَاً قَالُوا: يا رَسُولَ اللَّهِ! هَذَا نَصْرُهُ مَظْلُومَاً، فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمَاً؟ قَالَ: تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ**} (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٣١٠١، وَالبُخَارِيُّ: ٢٤٤٤، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢٢٥٥**).

واتـە: برایەکـەت سـەر بخـە! ستەمکار بـێ، یـان سـتەم لێکـراو، گوتیـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ! ئـەوە ئەگـەر سـتەملێکراو بـێ سـەریدەخەین و پشـتی دەگریـن، بـەڵام ئەگـەر سـتەمکار بـێ، چـۆن سـەریبخەین؟ فەرمـووی: دەسـتی بگـرن لـە سـتەم کـردن.

٤) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ، أَوشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ**} (**أَخْرَجَهُ الحُمَيْدِي: ٣، وَأَبُو دَاوُدَ: ٤٣٣٨، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢١٦٨، وَقَالَ: صَحِيحٌ، وَابْنُ مَاجَهْ: ٤٠٠٥، وَصَحَّحَهُ الأَلباني فِي صحيح سُنَن أَبِي دَاوُد**).

واتـە: خەڵـك کاتـێ سـتەمکاریان بینـی و دەسـتیان نەگـرت، نزیکـە خـوا لەلایـەن خۆیـەوە، سـزایەکی گشـتییان بـۆ بنێـرێ.

٥) دەربارەی پەیمان شکێنیی، ئەم فەرمایشتە هەیە: {**عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، قَالَ: إِنَّ الْغَادِرَ يُنْصَبُ لَهُ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَيُقَالُ: هذِهِ غَدْرَةُ فُلَانٍ**} (**رواه البخاري: ٦١٧٨ و مسلم: ١٧٣٥، و أبوداود: ٢٧٥٦، و الترمذي: ١٥٨١**).

ئیبنـو عومـەر خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ دەڵـێ: پێغەمبـەر دەفەرمـوێ ﷺ: لـە ڕۆژی هەڵسـانەوە (ڕۆژی قیامـەت)دا، ئاڵایـەك دەچەقێـنرێ، لـە پـاش هـەر کەسـێکەوە کـە پەیـمانی شـکاند بـێ و، بـێ بەڵێـن بـوو بـێ، دەگوتـرێ: ئـەوە پەیـمان شـکاندن و ناپاکیـی فـڵان کەسـە.

یانـی: بـۆ ئـەوەی هەمـوو خەڵـك تێـی بـگات و، لـەوێ ئابـڕووی بچـێ، کـە ئـەوە بۆخـۆی سـزایەکی مەعنەویـی و، ئەدەبیـی زۆر خراپـە، کـە بابـای ناپـاك و موخەنـەت و پەیـمان شـکێن، پێـی سـزا دەدرێ.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

خوا ڕایگەیاندوە کە: هەر کەسێك بڕوادار بێ و کردەوەی باش بکات لە نێر و مێ، بە ژیانێکی پاك و چاك دەیژیەنێ لە دنیادا و، لە دوارۆژیشدا بە پێی باشترین کردەوەیان پاداشتیان دەداتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ ﴾، هەر کەسێك کردەوەی باش بکات لە نیر و مێ و بڕواداریش بێ، یانی: بەبێ جیاوازیی ڕەگەز.

٢- ﴿ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ﴾، بە دڵنیاییەوە بە ژیانێکی پاك و چاك (طَيِّب) دەیژیەنین، (**الطَّيِّب: مَا يَطِيبُ ويَحْسُن، وَضِدُّهُ الخَبِيثُ وَالسَّيء**)، (**طَيِّب**) شتێکە کە خۆش بێ و، چاك بێ، بە تام و بە چێژ بێ، ڕێك بێ، پێچەوانەکەشی بریتیە لە (**خَبيث**) واتە: زیانبەخش و پیس و خراپ و نارێك.

٣- ﴿ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، پاداشتەکەشیان دەدەینەوە بەپێی باشترینی کردەوەکانیان، کە دەیانکردن، کەواتە: ئیمان و کردەوەی باش، چی بۆ مرۆڤ بەرهەم دەهێنن، بۆ تاك و بۆ کۆمەڵگا ؟

یەکەم: ژیانێکی دنیایی باش و، ڕێك و پێك و بەختەوەرانەو چاك و پاك.

دووەم: باشترین پاداشتی ڕۆژی دوایی.

(**جمال الدِّين القاسمي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، پێناسەیەکی جوانی (**الحَياةُ الطَّيِّبة**) دەکات، دەڵێ: (**وَعِندِي أَنَّ الحَياةَ الطَّيِّبة، هِيَ الحَياة الَّتِي فِيهَا ثَلْجُ الصُّدُورِ بِلَذَّة اليَقِينِ، وَحَلاوَةِ الإِيمَانِ، وَالرَّغْبة فِي المَوعُودِ، وَالرِّضَا بالقَضَاءِ، وَعِتْقِ الرُّوحِ مِمَّا كانُوا يُستعبَدُونَ لَهُ، وَالإِستكانة إِلى مَعبُودٍ وَاحِدٍ، وَالتَّنَوُّرُ بِسِرِّ الوُجُودِ الَّذِي قَامَ بِهِ، وَغَيرُ ذَلِك**).

---

(١) محاسنُ التَّأويل: ج ١٠، ص ١٥٦.

واتـە: (**الحَیـاةُ طَیِّبـة**) بریتیـە لـەو ژیانـەی کـە ئینسـان دڵ و سـینەی فێنـك دەبێتـەوە، بـە چێـژی یەقیـن و، شـیرینایەتیی ئیـمان و، بـە ئارەزوومەنـد بـوون بـەوەی کـە خـوا بەڵێنی پێـداوەو، بـە ڕازی بـوون بـە بڕیـاری خـواو بـە نەخشـەی خـوا، هەروەهـا بـەوە کـە ڕووح ئـازاد دەبـێ، لـەوەی کـە (خەڵکـی بـێ ئیـمان) بـۆی دەبوونـە کۆیلـەو، بـەوە کـە خـۆی دادەبـڕێ بـەلای یـەك پەرسـتاوەدا، تەنیـا لـەو دەپارێتـەوە، تەنیـا بـۆ ئـەو ملکـەچ دەبـێ، هەروەهـا بـە ڕۆشـنبوونەوەی بـە نهێنیـی بـوون، کـە گـەردوونی پێـوە ڕاوەسـتاوەو، بـە جگـە لـەوەش کـە باسـکرا.

{نهێنیـی بـوون: بریتیـە لـە خاوەندارێتیـی و، تەنیـا پەروەردگارێتیـی و تەنیـا بەدیهێنەرایەتیـی و، تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا لـە بوونـدا}[١].

مەبەسـتی ئەوەیـە کـە ئـەو (**الحَیـاةُ الطَّیِّبـة**)، ﴿فَلَنُحۡيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗ﴾، بـا کـەس وانەزانـێ کـە: ژیانێـکی دەبـێ: بـێ خـەم و بـێ گرفـت و بـێ ناڕەحەتیـی و بـێ دەردەسـەریی، یاخـود ژیانێـکی دەبـێ پـڕ عەیـش و نـۆش و گـوزەرانی خـۆش، نەخێـر مەبەسـت ئـەوە نیـە، چونکـە ئەصڵـەن خـوا ﷻ مەتاعـی دنیـا و لایەنـە ماددییەکـەی دنیـای پـێ هیـچ نیـە، بەڵکـو مەبەسـت لـەو ژیانـەی کـە خـوا بـە (**طَیِّبـة**)، نـاوی دەبـات، زیاتـر پەیوەندیـی بـە لایـەنی دەروونیـی و ئیمانیـی و، بەهـا بـەرزەکان و، بـۆ خـوا ژیـان و، پەیوەسـت بـوون بـە خـواوەو، بەندایەتیـی بـۆ خـوا کـردن و، پشـت بـە خـوا بەسـتن و، دڵخـۆش بـوون بـە پاداشـتی خـواوە، هەیـەو، ئـەو لایەنـە دەگرێتـەوە، قسـەکەشی جوانـەو هـەر وایـە.

ئەگەرنـا کەسـێك بـۆی هەبـوو بڵـێ: ئـەوە سـەدان و هـەزاران و بگـرە ملیۆنـان مسـوڵمان هـەن، ئیـمان و کـردەوەی باشیشـیان هەیـە، بـەڵام لـە کولەمەرگییـدا دەژیـن، لـە غـەم و ناسـۆرو ناڕەحەتییـدا دەژیـن، لـە زیندانـداو لـە دەربەدەریـی دا دەژیـن !

کـە ئـەوە ڕاسـتە، بـەڵام دەگونجـێ مـرۆڤ لـە زیندانیـش دابـێ، یـان دەربەدەریـش بـێ، هەروەهـا هـەژارو نەداریـش بـێ، بـەڵام دڵێـکی ئاسـوودەو مورتاحـی هەبـێ، دڵخـۆش و شـادمان بـێ، بـەوە کـە لـە دنیـادا بـە جۆرێـك دەژی، جۆرێـکی پـاك، گوناهبـاری لای خـوا نیـەو، عەیبـداری لای خەڵـك نیـە، دڵـی بـە ڕێـی خـۆی خۆشـە، دڵنیایـەو بەرچـاو ڕوونـە، (ئـەوەی پاکـە، بێباکـە)، (ئـەوەی پەرێـزی پاکـە، بەرچـاوی ڕووناکـە)، بێگومـان ئـا ئەوانەشـن کـە جێـگای گرنگیـی پیـدانی خـوای پـەروەردگارن و، ئـەوەش کـە لێـی بوەشـێتەوە خـوا بـە (**طَیِّبـة**)ی ناوبـەرێ، تەنیـا ئـەو جـۆرە ژیانەیـە.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە هەشـت (٨) ئایـەت پێکـدێ ، ئایەتـەکانی: (٩٨ - ١٠٥)، تـەوەری سەرەکییشـی بـاسی قورئانـە ، خوێنـدنی قورئـان ، سـەرچاوەی لێـوە هاتنـی قورئـان ، (کـە خوایـە) ئامانجـی دابەزێـنرانی قورئـان ، پاشـان بەرپەرچدانـەوەی تۆمـەتی نەیـارانی و ، سـزای چاوەڕوانکراویـان لـە دنیـاو لـە دوارۆژدا.

﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم
بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ۙ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا۟
إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍۭ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ
لِيُثَبِّتَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ
إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ
مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا
يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{ئنجا (مادام قورئان ڕوونکەرەوەی هەموو شتێکە)، هەر کات ویستت قورئان بخوێنی، پەنا بە خوا بگرە لە شەیتانی دەرکراو (٩٨) بە دڵنیایی ئەو دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا نیە، کە بڕوایان هێناوەو پشتیان بە پەروەردگاریان دەبەستن (٩٩) بەڵکو بەس توانای بەسەر ئەوانەدا هەیەو ، پێیان دەوێرێ کە دۆستایەتیی دەکەن و، بەهۆیەوە هاوبەشدانەرن (بۆ خوا) (١٠٠) هەر کاتێکیش ئایەتێکمان لەجێی ئایەتێك دانا - هەر خواش زاناترە بەوەی دایدەبەزێنێ - (بێبڕوایەکان)، دەڵێن: بێگومان تۆ (ئەی موحەمەد!) هەڵبەستەری (قورئانی بەناوی خواوە)، بەڵکو (گرفتیان ئەوەیە) زۆربەیان نازانن (ئەگەرنا تۆ هەڵبەستەری قورئان نی)، (١٠١) بڵێ: گیانی پاك (جیبریل) لە پەروەردگارتەوە بە هەق دایبەزاندوە، تاکو ئەوانەی بڕوایان هێناوە (بەهۆیەوە) چەسپاویان بکات (لە دینداریياندا)، هەروەها ڕێنمایی و موژدەیە بۆ ملکەچان (بۆ خوا) (١٠٢) بە دڵنیاییش دەزانین کە دەڵێن: مسۆگەر (قورئان) بەشەرێك فێری (موحەممەدی) دەکات، بەڵام زمانی ئەو کەسەی بە لادانەوە ئاماژەی پێ دەکەن، عەجەمییە، کەچی ئەم قورئانە، بە زمانێکی عەرەبیی ڕۆشنە! (١٠٣) بێگومان ئەوانەی بڕوا بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن، خوا ڕاستەڕێیان ناکات و، ئازارێکی بەئێشیان هەیە (لە ڕۆژی دواییدا) (١٠٤) تەنیا ئەوانەی بڕوا بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن، درۆ هەڵدەبەستن، (کە گوایە قورئان خوا داینەبەزاندوە !)و، هەر ئەوانەشن درۆزنانی تەواو (١٠٥)}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ): واتە: پەنا بە خوا بگرە، پەنا بەرە بەر خوا، (**العَوْذُ: الإلتِجَاءُ إلى الغَيْرِ، وَالتَّعَلُّقُ بِهِ، عَاذَ فُلاَنٌ بِفُلاَنٍ، عَوْذَهُ: وَقَاهُ، وَالعُوذَةُ: مَا يُعَاذُ بِهِ مِنَ الشَّيءِ**)، وشەی (عَوذ): بریتیە لە پەنا بردن بۆ یەکێکی دیکە و، پێوە پەیوەست بوونی، دەگوترێ: (**عَاذَ فُلاَنٌ بِفُلاَنٍ**) واتە: فلان کەس پەنای بردە بەر فلان کەس، هەروەها دەگوترێ: (**عَوْذَهُ: وَقَاهُ**) واتە: پاراستی، (**عُوذَة**): یانی: دوعایەك، کەسێکی پێ بپارێزرێ لە خراپەیەك.

(ٱلرَّجِيمِ): (**الرِّجَامُ: الحِجَارَةُ، وَالرَّجْمُ: الرَّميُ بالحِجَارَةِ، رُجِمَ: فَهُوَ مَرْجُومٌ، وَالرَّجِيمُ: المَطرُود**)، (**رِجَام**): بەرد، یان وردەبەرد (**رَجْم**): بریتیە لەوە کەسێك بەردی بۆ بهاویشترێن، دەگوترێ: (**رُجِمَ: فَهُوَ مَرْجُومٌ**)، بەردباران کرا، ئەو بەردباران کراوە، (**وَالرَّجِيمُ: المَطرُود**)، هەروەها وێڕای ئەوە کە (ٱلرَّجِيمِ): مانای بەردباران کراو، دەگەیەنێ، بە مانای دەرکراویی و دوورخراوەییش دێ.

(سُلۡطَٰنٌ): (**السَّلاَطة: التَّمَكُّنُ مِنَ القَهْرِ، وَالسُّلْطَانُ، يُقَالُ: فِي السَّلاَطة**)، (**سَلاَطة**): بریتیە لەوە کە کەسێك مل بە کەسێك کەچ بکات، (**سُلطَان**)یش لەوەوە هاتوە، یانی: دەستەڵات، جاری وایە (**سُلطَان**) بە دەستەڵاتی مەعنەویی دەگوترێ، کە بەڵگەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلۡطَٰنٍ ﴿٢٣﴾ ﴾النجم، واتە: خوا هیچ بەڵگەی لەسەر دانەبەزاندوون، چونکە بەڵگە دەستەڵاتی هەیە بەسەر عەقڵ و دڵی مرۆڤدا، جاری واشە (سُلۡطَٰنٌ) واتە: دەستڕۆیشتوویی بەگشتی.

(يَتَوَلَّوۡنَهُۥ): واتە: سەر بەو دەبن، لەگەڵیدا دەبن، بە قسەی دەکەن، (**تَوَلَّى: إِذَا عُدِّيَ بِنَفسِهِ اقتَضَى مَعْنَى الوِلاَيَة**)، (**تَوَلَّى**): ئەگەر بۆخۆی تێپەڕ (تعدِّي) بکات بۆ بەرکار (**مَفعُول بِهِ**) مانای سەرپەرشتییکردن دەخوازێ، کەواتە: (يَتَوَلَّوۡنَهُۥ): یانی: (**يُطِيعُونَهُ**)، بە قسەی دەکەن، پەیڕەویی لێدەکەن، فەرمانبەریی بۆ دەکەن.

(رُوحُ ٱلۡقُدُسِ): (**التَّقْدِيسُ: التَّطهِيرُ، رُوحُ القُدُسِ: جِبرِيلُ لأَنَّهُ يَنْزِلُ بالقُدْسِ مِنَ اللَّهِ، أَي: بِمَا يُطَهِّرُ بِهِ نُفُوسَنا، مِنَ القُرآنِ وَالحِكْمَةِ وَالفَيض الإلهِي**)، (تقديس)، یانی: پاککردنەوە، (رُوحُ ٱلۡقُدُسِ): ناوە بۆ (جیبریل) یانی: گیانی پاککەرەوە، چونکە لەلایەن خواوە قودس

دادەبەزێنیٚ، واتـە: شتێك کـە نەفسـەکانی ئێمـەی پـێ پاکدەکاتـەوە لـە قورئـان و حیکمـەت و بەخشـشی خوایـی.

(يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ): واتــە: بــە لادانــەوە ئامــاژەی پێدەکــەن، (**اللَّحْـدُ: حُفْـرَةٌ مَائِلَـةٌ عَـنِ الوَسَـطِ**)، (**لَحْـد**) بـە کوردیـی (لا گـۆڕ)ی پـێ دەڵێـن، ئەویـش ئەوەیـە کـە گۆڕەکـە بـە لایـەکی دا هەڵبقەنـرێ و جەنازەکـە بخرێتـە وێـوە، چاڵێکـە لـە نێوەڕاسـتیەوە، لادەدرێ بـە لایەکیانـدا، دەگوتـرێ: (**لَحَـدَ القَـبرَ: حَفَـرَهُ وَكَـذَا أَلْحَـدَهُ، وَلَحَـدَ بِلِسـانِهِ: مَـالَ، وَأَلحَـدَ فُـلاَنٌ: مَـالَ عَـنِ الحَـقِّ**)، وەك گوتمـان: (**لَحَـدَ القـبرَ**)، واتـە: قەبرەکـەی بەلاگـۆڕ هەڵقەنـد، هەروەهـا (**أَلحَـدَ القَـبر**)، یـانی: قەبرەکـەی هەڵقەنـد بـە لا گـۆڕ، (**لَحَـدَ بِلِسـانِهِ، وَأَلحَـدَ**)، واتـە: لـە هەقـی لادا، زمـانی ناهەقـی گـوت.

(أَعْجَمِيٌّ): (**العُجْمَـةُ: خِـلاَفُ الإبانَـة، وَالإِعْجَـامُ: الإبهَـامُ، وَالعَجَـمُ ، خِـلاَفُ العَـرَبِ، وَالعَجَمِـيُّ: المَنسُـوبُ إلى العَجَـمِ، وَالأَعْجَـم: مَـنْ كانَ فِي لِسـانِه عُجْمَـةٌ عَرَبِيـاً، كانَ أو غَـيرَ عَـرَبِي**).

(**عُجمَة**)، پێچەوانـەی (**إبانة**)یـە، (**إبانـة**)، یـانی: ڕۆشـنیی، (**عُجمَـة**)، واتـە: ناڕۆشـنیی، (**إعْجَـامُ**)، واتــە: ناڕۆشــنیی، عەجەمیــش پێچەوانــەی عەرەبــە، (**عَجَمِــي**)، کەسـێکە پــاڵ بدرێتــە لای عەجـەم، (**أعجَم**)یـش کەسـێکە کـە زمـانی ناڕۆشـنیی تێدابـێ، ئنجـا خـۆی عـەرەب بـێ، یـان غەیـری عـەرەب.

شـایانی باسـە: هـەر وشـەی عـەرەب، یـانی: کەسـێك کـە زمـانی ڕۆشـن بـێ، چونکـە گـەلی عــەرەب زمــانی خۆیــان پــێ ڕۆشــن بــووەو هــی عەجەمییــش، چونکــە تێــی نەگەیشــتوون پێیـان ناڕۆشـن بـووە، دیـارە عەجەمیـش واتـە: غەیـری عەرەبیـش، هـەر کەسێك کـە شـارەزای زمـانی عـەرەبی نیـە، ئـەو زمانەیـان پـێ ناڕۆشـنەو زمـانی خۆیـان پـێ ڕۆشـنە، بابایـەکی کـورد، کوردییەکـەی خـۆی، پـێ ڕۆشـنە و، زمـانی عـەرەبی پـێ عەجەمییـە، یـانی: پێـی نـا ڕۆشـنە، هەروەهـا فارسـێك و ئینگلیزێـك و تورکێـك، یـانی: ئـەوە شـتێکی ڕێژەییـە، گرنـگ ئەوەیـە: عـەرەب زمـانی غەیـری خۆیـان بـە عەجەمیـی ناونـاوە، لەبەرئـەوەی کـە تێـی نەگەیشـتوون و بـۆ ئـەوان ناڕۆشـن بـووە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

بۆ هۆی هاتنە خواری ئەو ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾.

ئەم گێڕراوەیە هاتوە:

{عَن عُبَيدِ بنِ مُسلِمٍ الحَضرَمِي، قَالَ: كَانَ لَنا غُلاَمَانِ نَصْرَانِيَانِ مِنْ أَهْلِ عَيْنِ التَّمْرِ، يُسَمَّى أَحَدُهُمَا: يَسار، وَالأخَرُ: جَبر، وَكَانَ يَقْرَآنِ كِتَاباً لَهُمَا، فَرُبَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَامَ عَلَيهِمَا، فَقَالَ: المُشْرِكُونَ: إِنَّمَا يَتَعَلَّمُ مُحَمَّدٌ مِنهُمَا! فَأَنزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الآيَةَ:

﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾}(1).

واتە: عوبەیدی کوڕی موسلیمی حەضرەمیی، دەڵێ: ئێمە دوو کۆیلەی نەصرانییمان هەبوون، خەڵکی (عَيْنِ التَّمْر) بوون، یەکێکیان ناوی یەسار بوو، ئەوی دیکە ناوی جەبر بوو، کتێبێکیان هەبوو دەیانخوێندەوە، {دەبێ کتێبی ئایینیی خۆیان بوو بێ}، ئنجا جاری وا هەبوو، پێغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا ڕەت دەبوو، {لە لایان ڕادەوەستاو، قسەی لەگەڵدا دەکردن، کە بە تەئکید بانگی کردوون بۆ ئیسلام}، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان گوتیان: موحەممەد ﷺ لەوانەوە فێر دەبێ! خوای زاڵی پایە بەرزیش ئەم ئایەتە موبارەکەی دابەزاند: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾.

---

(١) أَخْرَجَهُ الطَّبَرِي: ج ١٤، ص ١٢٠، والوَاحِدي: فِي أَسبَاب النّزُول: ص١٩٠، وَالبَيهَقِي فِي شِعَبِ الإِيمَان: ١٣٨، وابْنُ أَبِي حَاتِم، وأيضاً لبَاب النَقُول: ص ١٣٤.
هەردوو نووسەری (الإستيعاب فِي بَيَانِ الأسبَاب)، لە بەرگی (٢) لاپەڕە (١٢٢)، گوتوویانە: (قُلنَا: وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الحَافِظ فِي الإصَابَة)، دەڵێین: سەنەدەکەی ڕاستەو، (الحافظ ابْنُ حَجَر) لە کتێبی: (الإصَابَة)دا کە دەربارەی هاوەڵان نووسیویەتی، بە ڕاستی داناوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ ڕوو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و، لـەم هەشـت (٨) ئایەتـەدا، کـە هەموویـان دەربـارەی قوڕئـان دەدوێـن: دەیدوێنـێ، ئـەم (ف)ی سـەر، (فَإِذَا)، هەندێـك دەڵێـن: (**فـاء الإستئنافية**)یە، یـانی: بـۆ دەسـتپێکردنە، بـەڵام زۆربەیـان دەڵێـن: نـا، بەڵکـو ئـەم (ف)یـە، ئـەو قسـەیەی کـە دێ، پەیوەسـتی دەکاتـەوە، بـەو ئایەتـە موبارەکـەوە، کـە فەرمـووی: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴾، پەیوەسـتی دەکاتـەوە بەوێـوە، واتـە: مـادام قوڕئانمـان بـۆ تـۆ دابەزانـدوە، ڕوونکەرەوەیـە بـۆ هەمـوو شـتێك و، ڕێنماییـە و، مایـەی بەزەیـی خـوا و مـوژدەو دڵخۆشـییە، بـۆ ملکەچـان بـۆ خـوا، کەواتـە: قوڕئانێـك وابـێ، ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾، هـەر کاتێـك قوڕئانـت خوێنـد! پەنـا بـە خـوا بگـرە لـە شـەیتانی نەفرینلێکـراوو دوورخـراوە لـە بەزەیـی خـوا، واتـە: هـەر کاتێـك ویسـتت قوڕئـان بخوێنـی، پەنـا بـە خـوا بگـرە، نـەك قوڕئانەکـە بخوێنـی، ئنجـا بڵێـی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، وەك دوایـی لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا بـاس دەکەیـن، کـە هەندێـك لـە زانایـان گوتوویانـە: مەبەسـت پێـی ئەوەیـە، بـەڵام بـە تەئکیـد وانیـە، بەڵکـو: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾، یـانی: هـەر کاتێـك ویسـتت قوڕئـان بخوێنـی، ﴿ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، پەنـا بـە خـوا بگـرە لـە شـەیتانی دەرکـراوو دوورخـراوە لـە ڕەحمـەتی خـواو، بڵـێ:

١- ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾.

٢- یان بڵێ: (**أَعُوذُ باللَّهِ السَّمِيعِ العَلِيمِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيم**).

٣- یان بڵێ: (**أَعُوذُ باللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيم مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ**)، بە چەند شێوەیەك هاتوە، وەك دوایی باسی دەکەین، ئەمە بۆچی؟ بۆ ئەوەی کە تۆ قوڕئان دەخوێنی و فەرمایشتی خوا دەخوێنی، بە دڵێکی پاك و، بە ئاگا لەخۆبوونێکی چاك و بە هۆشیارییەوە، بیخوێنیی، چونکە شەیتان ئیشی ئەوەیە: کاری خێر لە مرۆڤی مسوڵمان تێکبدات، ئنجا تۆ بێنە، قەڵغانێك لەسەر سەری خۆت هەڵگرە، بۆ ئەوەی وەسوەسەو خوتخوتەی خراپی شەیتانت لێ دووربخاتەوە، لە کاتێکدا کە تۆ خەریکی ئەو کارە گەورەو گرنگەی، کە بریتیە لە خوێندنەوەی قوڕئان.

﴿ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئەو دەسەڵاتی بەسەر ئەوانەدا، نیە کە بڕوایان هێناوەو، تەنیا پشتیش بە پەروەردگاریان دەبەستن.

ئەو جۆرە کەسانە شەیتان پێیان ناوێرێ و، بەرەوەستیان نایەت و لە بەرانبەریاندا دەستەپاچەیە، کەواتە: تۆش پەنا بە خوا بگرە، هەڵبەتە کەسێکیش پەنا بە خوا دەگرێ و، کەسێکیش قورئان دەخوێنێ، کە ئیمانی بە خوا بێ و، پشتی بە خوا قایم بێ، کەسێکیش وابێ، شەیتان زەفەری پێنابات و، پێی ناوێرێ، ئەدی شەیتان بە کێ دەوێرێ و بەسەر کێدا زاڵ دەبێ؟ ﴿ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴾، بێگومان ئەو (شەیتان) تەنیا دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا هەیە، کە بە قسەی دەکەن و، فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی بۆ دەکەن و، شوێنی دەکەون، ﴿ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴾، هەروەها ئەوانەی کە بەهۆی ئەوەوە ، هاوبەش دانەرن بۆ خوا ﷻ واتە: بەهۆی شەیتانەوە بوونە هاوبەشدانەر، بوونە هاوبەشدانەر بۆ خوا ﷻ.

﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ۙ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا۟ إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍ ﴾، هەروەها کاتێک ئایەتێک لە شوێنی ئایەتێک دابنێین، خواش زاناترە بەوەی کە دایدەبەزێنێ، (کافرەکان) دەڵێن: بێگومان تۆ هەر قسە هەڵبەستەری بە ناوی خواوە، واتە: تۆ هەڵبەستەری ئەم قورئانەی بە ناوی خواوە!

هەڵبەتە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان وادەڵێن: دواتریش زیاتر ڕوونی دەکەینەوە کە مەبەست لە دانانی ئایەتێک لە شوێنی ئایەتێک، مەرج نیە بە مانای نەسخ بێ و، وەك هەموو تەفسیرەکان، هەر باسی نەسخییان کردوە، بەڵام لێرەدا باسی نەسخ نیە، ئایەتێك لە شوێنی ئایەتێك دانران، عەبدوڵڵای کوڕی عەباس خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، جوانی ڕوونکردۆتەوە، واتە: ئایەتێك دێ، باسی توندیی دەکات، ئایەتێکی دیکە باسی نەرمیی دەکات، ئایەتێك باسی لێپرسینەوە دەکات، ئایەتێك دەفەرموێ: پرسیاریان لێناکرێ، ئایەتێکی دیکە دەڵێ: لێیان دەپرسرێ، ئایەتێك باسی مەسەلەیەك دەکات، ئایەتێکی دیکە دێ بە ڕواڵەت لەگەڵ ئەودا تێکدەگیرێ، بۆیە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان کە بە سەرکێڵانە تەماشای قورئانیان کردوە، تەماشای ئایەتەکانیان کردوە، گوتوویانە: ئەو کابرایە (موحەممەد) هەر ڕۆژە قسەیەك دەکات! کەواتە: خۆی هەڵیدەبەستێ!

مەبەستیان پێی ئەوە بووە، نەك ئەوە كە نەسخ هەبێ، چونكە لە قۆناغی مەككەدا تەنانەت بەڕای ئەوانەش كە نەسخ هەیە لە قورئاندا هیچ ئایەتێك نەسخ نەبۆتەوەو، ئەم سوورەتەش، سوورەتێكی مەككەییە، بۆیە هیچ باسی نەسخ لە ئارادا نیە، ڕەزاو ڕەحمەتی خوا لە زانایان بێ، هەندێكیان زۆرباش سەرنجی ئەوەیان نەداوە، كە ئاخر ئەم سوورەتە مەككەییەو، نەسخ ئەصڵەن ئەگەر هەشبێ لە حوكمە شەرعییەكاندا هەیە، لەو ئایەتانەدا هەیە، كە حوكمە شەرعییەكانیان تێدان، كە ئایەتەكانی سوورەتە مەدینەییەكانن! كە من پێموایە: نەسخ لە قورئاندا هەر نیە، بەڵام دیارە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هەیە شتێكی فەرمووە، دوایی لای بردوە، هەروەها لە قورئاندا هەیە، كە شتێك لە سوننەتدا هەبووە و خوا لایبردوەو نەسخی كردۆتەوە، وەك مەسەلەی گۆڕینی ڕووگە (**قبلة**) لە (**بيت المقدس**)ەوە بۆ (مزگەوتی حەرام) لە مەككە، بەڵام ئەوە كە: لە قورئاندا ئایەتێك هەبێ، خوا شتێكی فەرمووبێ، دوایی لایبردبێ و، ئایەتەكەش مابێ، شتی وا لە قورئاندا نیە، وەك تاكو ئێستا هێناومانە، هیچ ئایەتێكمان لێ عاسێ نەبووە كە بڵێین: ئەو ئایەتە ئیشی پێناكرێ و مەنسووخە! بە هەر حاڵ ئێمە لە سوورەتی (**البقرة**)دا بە تەفصیل باسی ئەو مەسەلەیەمان كردوە.

دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بەڵكو زۆربەیان نازانن، واتە: زۆربەیان نازانن كە خوا شتێك دەفەرموێ، دوایی شتێكی دیكە دەفەرموێ، كە بە ڕواڵەت تێكدەگیرێن، تێكناگیرێن، بەڵام ئەوە بە دوو ئیعتیباری جیان، یاخود ئەوە پلە پلەییە، یاخود ئەوە لە ڕوویەكەوەیەو، ئەوی دیكە لە ڕوویەكی دیكەوەیە.

﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ﴾، بڵێ: ﴿رُوحُ الْقُدُسِ﴾ واتە: بڵێ: جیبریل لە پەروەردگارتەوە بە هەق دایبەزاندوە، یانی: بە هەق هاتوەو، بە ناهەق نەهاتوە، یاخود كە هاتوە حەقی لەنێو خۆیەوە گرتوە، ﴿لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ﴾ بۆ ئەوەی ئەوانەی بڕوایان هێناوە، دامەزراو و چەسپاویان بكات، لەسەر ئەو ڕاستە شەقامەی خوا، هەروەها ڕێنمایی و شادمانیی و دڵخۆشییشە، بۆ ملكەچان، ئەوانەی كە بۆ خوا ملكەچ دەبن.

﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ﴾ بە دڵنیایی ئێمە دەزانین كە ئەوانە دەڵێن: مرۆڤێك فێری دەكات، بەشەرێك فێری دەكات، ﴿لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ﴾، بەڵام زمانی ئەو كەسەی بەلادانەوە ئاماژەی پێدەكەن {كە

گوایە تۆی فێر کردوە} ئەعجەمییە، واتە: زمانێکی نارۆشنە، بەنسبەت ئێوەی عەرەبەوە، ﴿ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴾، بەڵام ئەم (قورئان)ە، بە زمانێکی عەرەبیی ڕۆشنە (لِسَانٌ) لێرەدا بە مانای لۆغەتە (لغة) بە زمانێکی عەرەبی ڕۆشنە، ئنجا کەسێك کە خۆی زمانی عەرەبی نەزانێ، چۆن دەتوانێ بە زمانێکی عەرەبی ڕۆشن قورئان فێری موحەممەد ﷺ بکات ؟!

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان بە ئایەتەکانی خوا نیە، خوا ڕاستە ڕێیان ناکات، نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست و، ئازارێکی بە ئێشیان بۆ هەیە.

واتە: هەر کەسێکت بینی، کە خوا ڕاستە ڕێی نەکرد بوو، ئەوە بەهۆی ئەوەوەیە کە بڕوای بە ئایەتەکانی خوا نەبووە، یانی: هەر لە ڕێوە بڕیاری داوە بڕوا بە ئایەتەکانی خوا نەکات، بۆیەش خوا ﷻ خوا نایخاتە سەر ڕێی ڕاست، لێرەشدا (هدی) لە ﴿ لَا يَهْدِيهِمُ ﴾دا، بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، چونکە خوا ڕێنمایی هەموو کەسی کردوە، بە چاك و خراپەوە، ڕێی بۆ هەمووان ڕۆشن کردۆتەوە، بەڵام بێگومان هەموو کەس ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، کەسێك کە دوای ئەوەی خوا ڕێیەکەی بۆ ڕۆشن کردۆتەوەو پێشانی داوە بەڵام ئەو نایەت ڕێی خوا بگرێ، بێگومان خوا ﷻ بە شایستەی ئەوەی نازانێ هیدایەتی بدات، (هیدایەتی تایبەت)، هیدایەتە گشتییەکەی داوە (ڕێی بۆ ڕۆشن کردۆتەوە)، بەڵام بە شایستەی ئەوەی نازانێ کە هیدایەتی تایبەتی بدات و، بیخاتە سەر ڕاستە شەقامی خۆی.

﴿ إِنَّمَا يَفْتَرِي ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ ﴾ بێگومان هەر ئەوانە درۆ هەڵدەبەستن، کە بڕوایان بە ئایەتەکانی خوا نیە و، تەنیا ئەوانەش درۆزنانن، واتە: تەنیا ئەوانە بە ناوی خواوە درۆ هەڵدەبەستن، کە بڕوایان بە ئایەتەکانی خوا نیە.

کەواتە موحەممەدێك ﷺ کە لە لووتکەی بەرزی هەموو ڕەوشت و ئاکارێکی پەسندو جوان دایە، لێی ناوەشێتەوە: درۆ بە ناوی خواوە هەڵبەستێ و، ئەوانەی کە درۆ بەناوی خواوە هەڵدەبەستن، هەر ئەوانە درۆزنی ڕاستەقینەن، کە ئەو بێبڕواو ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەن: درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن و دەڵێن: خوا هاوبەشی هەیە، بەڵام موحەممەد ﷺ ناگونجێ، بەناوی خواوە درۆ بکات! بۆیە یەکێك لە زانایان دەڵێ:

موحەممەد ﷺ و هەر کام لە پێغەمبەرانی دیکەی خوا صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ، هەر کەسێك بڵێ: من پێغەمبەرم، یان دەبێ خراپترین کەس بێ، یان دەبێ چاکترین کەس بێ، یانی چی؟ یانی: هەر کەسێك گوتی: من پێغەمبەری خوام، ئەگەر درۆ بکات، ئەوە دیارە خراپترین کەسە، چونکە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، ئەگەر پێغەمبەری خواش بێ، بێگومان ئەوە چاکترین کەسە، کەواتە: زۆر ئاسانە لێك جیاکردنەوەی کەسێك کە بەڕاستیی پێغەمبەرەو، کەسێك کە ئیددیعای پێغەمبەرایەتیی دەکات، وەك موسیلیمەی کەذذاب و ئەسوەدی عەنسیی و سەجاعی یەمامەو، غولام ئەحمەدی قادیانیی و، هەموو ئەوانەی کە بە درۆ و دەلەسە لافی پێغەمبەرایەتییان لێداوە، بەڵام دوایی لەجیاتی ئەوەی پێی بەرز ببنەوە، زۆر عەیبدار و ناشیرین بوون و، فڕێ دراونە زبڵدانی مێژووەوە، ئەو کەسەش کە بەڕاستیی پێغەمبەری خوا بووەو، کە گوتوویەتی: من پێغەمبەری خوام، ڕاستی کردوە، ئەوە دەبینی کە خاوەنی ڕێز و حورمەت و پایەی بەرز و ناوازەن، بەتایبەتی موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتایی و ڕەوانەکراوی هەرەمەزنی خاتەمی خوا ﷺ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا فەرمـان بـە پێغەمبەرەکـەی دەکات ﷺ کـە هـەر کات ویسـتی قورئـان بخوێنـێ و، لـە خوتخوتـەی شـەیتان پارێـزراو بـێ، بـا پەنـا بـە خـوا بگـرێ، چونکـە شـەیتان دەسـتەڵاتی بەسـەر ئەوانـەدا ناشـکێ کـە بـڕوادارن و، پشـت بـە خـوا دەبەسـتن، بەڵکـو تەنیـا بەوانـە دەوێـرێ، کـە شـوێنی دەکـەون و دەیکەنـە هاوبـەشی خـوا، یـان بەهـۆی ئـەوەوە دەبنـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر:

خـوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١- کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾، هەر کاتێ قورئانت خوێند، واتە: هەر کاتێك ویستت قورئان بخوێنی.

ئەمـە وەك ئایـەتی ژمـارە (٦)ی سـوورەتی: (**المائدة**)یـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغْسِلُوا۟ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى ٱلْمَرَافِقِ وَٱمْسَحُوا۟ بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى ٱلْكَعْبَيْنِ ﴿٦﴾ ﴾.

واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! هـەر کاتـێ هەڵسـان بـۆ نوێـژ، دەم و چاوتان بشـۆن و، هـەردووك دەسـتتان لەگـەڵ ئانیشـکتان و، دەسـتی تـەڕ بەسـەرتاندا بێنـن و، پێیەکانیشـتان بشـۆن، تاکـو گوێزینـگان.

واتـە: هـەر کاتێـك ویسـتتان نوێـژ بکـەن، ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ﴾، واتـە: هـەر کاتێـك ویسـتتان بـۆ نوێـژێ هەڵسـن: (**إذَا أرَدْتُـم القِيـامَ إلى الصَّلاَة**)، نـەك ئەگـەر هەڵسـای بـۆ نوێـژ،

چونکە لە میانی نوێژەکەدا، دەست نوێژ ناگیرێ و، پێشتر دەبێ دەست نوێژ بگری، لێرەشدا ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾، واتە: ئەگەر ویستت قورئان بخوێنی، بڵێ: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، پەنا بە خوا دەگرم لە شەیتانی دوور خراوە لە ڕەحمەتی خوا.

کەواتە: ئەو مانا ڕواڵەتییە ڕوو کەشییەی کە هەندێکیان، وەك: (**النَّخَعِي، وإِبنُ سِيرِين، وَدَاوُد الظَّاهِرِي**)، ڕەحمەتی خوایان لێبێ، گوتوویانە: (**الإِستِعَاذَةُ بَعْدَ القِرَآءَة**)، پەنا بە خوا گرتن دوای خوێندنە! یانی: دوای ئەوەی قورئان دەخوێنی، دەبێ بڵێی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾!! لە ڕاستییدا نەیانپێکاوە !

چونکە خوای کارزان کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾، هەر بە سیاق و سەلیقە دیارە، یانی: ئەگەر ویستت قورئان بخوێنی....

ئەم (ف)ی سەر (فَإِذَا) کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾ ئەمە ئەو دوو ئایەتانە پێکەوە پەیوەست دەکات، کە پێشتر دەفەرموێ: ﴿ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ ﴾، واتە: مادام قورئانێك دابەزێنراوە بۆ سەر تۆ، کە ڕوونکەرەوەی هەموو شتێکە، هەر کاتێك ویستت قورئان بخوێنی پەنا بە خوا بگرە، لە شەیتانی دوور خراوە، لە شەیتانی دەرکراو، کەواتە: هەرچی لە نێوان ئەو دوو ڕستەیەدا هاتوە، هەمووی لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، پێی دەگوترێ: (**جُمْلَة مُعْتَرَضَة**)، واتە: قسەیەکە کە نێواخن کراوە، لەگەڵ مەبەستە ئەصڵییەکەدا.

بەڵام (**إبنُ عَطِيَة**) دەڵێ: {**الفَاءُ فِي (فَإِذَا) واصِلَةٌ بَيْنَ الكَلامَين، وَالعَرَبُ تَستَعمِلُهَا فِي مِثْلِ هَذَا**}، واتە: (ف) لە (فَإِذَا)دا بۆ پێکەوە بەستنەوەی دوو قسەکانەو، عەرەب ئەوە بەکاردێنن، تەنیا بۆ ئەوەی کە دوو قسە پێکەوە ببەستنەوە، واتە: مەرج نیە ئەو (ف)ە، بچێتەوە بۆ: ﴿ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ ﴾، بە هەر حاڵ ئەمەشیان دەگونجێ و، ئەویش دەگونجێ.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، پەنا بە خوا بگرە لە شەیتانی دوور خراوە، یان دەرکراو، یان بەرد بارانکراو، ﴿ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ ﴾ واتە: (**إلتَجِئ إلى الله**)، پەنا بەرە بەر خوا، پەنا بە خوا بگرە، هانا بۆ خوا بەرە، (**عَاذَ، يَعُوذُ، عَوْذاً، وَعِياذاً: إلتَجَأَ إلَيهِ، وَاعتَصَمَ بِهِ، تَعَوَّذَ، وَاستعَاذَ: لَجَأَ وَاعتَصَمَ، العُوذَةُ: التَمِيمَةُ، وَالعَوذُ: المَلْجَأُ**)، (**عَاذَ، يَعُوذُ، عَوذاً، وَعِياذاً**)، (**عَوذاً، وَعِياذاً**) هەردووکیان چاوگن، واتە: پەنا پێبردن، (**عَاذ**) هانای بۆ برد، دەستی پێوەگرت، (**تَعَوَّذَ، وَاستعَاذَ**)،

هەردووکیان بە مانای (لَجَأَ، وَاعتَصَمَ)، پەنای پێبردو و، خۆی پێوە گرتەوە، (عُوذَة: التَّمِيمَةُ)، (عُوذَة) ئەو نوشتەیەی کە دەکرێ، (وَالعَوذُ: المَلجَأُ)، (عُوذَة) یانی: پەناگە، حەشارگە، ئەو شوێنەی کە پەنای پێ دەبردرێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾، واتـە: بڵـێ: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾، پەنـا بـە خـوا دەگـرم، لـە شـەیتانی دوور خـراوە لـە بەزەیـی خـوا، بـا لەوبـارەوە ئـەم دوو دەقـە بێنیـن:

فەرمـوودەی یەکـەم: {عَـنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُـدْرِيِّ، قَـالَ كانَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ إِذَا قَـامَ مِـنَ اللَّيْـلِ كَـبَّرَ ثُـمَّ يَقُـولُ: (سُـبْحَانَكَ اللَّهُـمَّ وَبِحَمْـدِكَ، وَتَبَـارَكَ اسْـمُكَ، وَتَعَـالَى جَـدُّكَ، وَلاَ إِلَـهَ غَـيْرُكَ)، ثُـمَّ يَقُـولُ: (لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللَّـهُ)، ثلاَثَـاً، ثُـمَّ يَقُـولُ: (أَللَّـهُ أَكْـبَرُ كَـبِيراً)، ثلاَثَـاً (أَعُـوذُ باللَّـهِ السَّـمِيعِ الْعَلِيـمِ مِـنَ الشَّـيْطَانِ الرَّجِيـمِ مِـنْ هَمْـزِهِ[1] وَنَفْخِـهِ[2] وَنَفْثِـهِ[3])}، (أَخْرَجَـهُ أَبُـو دَاوُدَ: ٧٧٥، وَصَحَّحَـهُ الألبـانِي فِي «صَحِيـح سُـنَن أَبِي داود»: ٧٤٨).

واتـە: ئەبـو سـەعیدی خودریـی خـوا لێـی ڕازی بـێ دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ کاتێـك شـەو هەڵدەسـتایەوە بـۆ نوێـژێ (أَللَّـهُ أَكْـبَر)ی دەکـرد، پاشـان سـێ جـاران دەیفەرمـوو: پاکیـی و سـتایش بـۆ تـۆ ئـەی خوایـە! نـاوت بەپێـزو پێگـەت بـەرزە، هیـچ پەراسـتراوێك نیـە جگـە لـە تـۆ، دواتـر سـێ جـاران دەیفەرمـوو: خـوا گەورەتـرە بـە گەورەیـی، دواتـر سـێ جـاران دەیفەرمـوو: هیـچ پەرسـتراوێك نیـە بـە هـەق جگـە لـە خـوا، پەنـا بـە خـوای بیسـەری زانـا دەگـرم، لـە شـەیتانی دوور خـراوە: لـە خوتخوتـەی و، فـووی خـۆ بەزلگریـی پێداکـردنی و، شـیعرو قسـەی ناڕێـك فێرکـردنی.

فەرمـوودەی دووەم: {عَـنْ سُـلَيمَانَ بـنِ صُرَد ﷺ قَـالَ: إسـتبَّ رَجُـلانِ عِنْـدَ النَّبِـيِّ ﷺ وَنَحْـنُ عِنـدَهُ جُلُـوسٌ، فَأَحَدُهُـمَا يَسُـبُّ صَاحِبَـهُ مُغضَبـاً، قَـدِ احمَـرَّ وَجْهُـهُ، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: إِنِّي لَأَعلَـمُ كَلِمَـةً لَـو قَالَهَـا: لَذَهَـبَ عَنْـهُ مَـا يَجِـدُ، لَـو قَـالَ: أَعُـوذ باللَّـهِ مِـنَ الشَّـيْطَانِ الرَّجِيـم. فَقَالُـوا لِلرَّجُـلِ: أَلا تَسْـمَعُ مَـا يَقُـولُ: رَسُـولُ اللَّـه ﷺ؟ قَـالَ: إِنِّي لَسـت بِمَجْنُـونٍ} (أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد: ٢٧٢٤٩، وَالبُخَـارِيُّ: ٣١٠٨، وَمُسْـلِمٌ: ٢٦١٠، وَأَبُـو دَاوُدَ: ٤٧٨١، وَالحَاكِـمُ: ٣٦٤٩).

---

(١) همز: خوتخوتە و دنەدان بۆ خراپە.

(٢) نفخ: فوو پێداکردن، فووی خۆ بەزلگریی.

(٣) نفث: شیعرو قسەی خراپ و ناڕێك فێرکردن.

واتە: سولەیمانی کوڕی صورەد ﷺ دەڵێ: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دانیشتبووین، دوو پیاو لە خزمەتی دا {کە لە کۆڕەکە بوون}، قسەیان بەیەکدی گوت، یەکێکیان قسەی بەوی دیکە دەگوت و زۆر تووڕە بوو بوو، دەم و چاوی سوور هەڵگەڕابوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:

من وشەیەك دەزانم ئەگەر بیڵێ: ئەو حاڵەتە تووڕەیی و پەستییەی هەیەتی، نایمێنێ، ئەگەر بڵێ: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، پەنا بە خوا دەگرم، لە شەیتانی دوور خراوە.

بە کابرایەکەیان گوت: گوێت لێ نیە پێغەمبەری خوا ﷺ چی دەفەرموێ ؟

گوتی: ئنجا خۆ من شێت نیم!

کە لە ڕاستیی دا ئەو هەڵوێستەی، هەڵوێستێکی شێتانە بووە، پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگارییت بکات و ئامۆژگارییەکەی لێ وەرنەگری، بە بیانووی ئەوەی تۆ شێت نی، هەر ئەوە بۆخۆی هەڵوێستێکی شێتانەیە، کە ئینسان ئامۆژگاریی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەت بکاتەوە.

٣- کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ لَيۡسَ لَهُۥ سُلۡطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، بێگومان ئەو دەستەڵاتی نیە بەسەر کەسانێکدا کە بڕوایان هێناوەو، پشتیشیان بە پەروەردگاریان دەبەستن، تەنیا پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن.

وشەی (سُلۡطَٰنٌ): (**السُّلطَانُ: التَسَلُّطُ وَالإستيلاء**)، بریتییە لە دەست بەسەرداگرتن و خستنە ژێر ڕکێفی خۆ، واتە: پێیان ناوێرێ، بەڕوەستیان نایە، زەفەریان پێ نابات، ئەو دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا نیە، کە بڕوادێنن و، تەنیا بە پەروەردگاریان پشت بەستوون، ئەدی شەیتان: دەستەڵاتی بەسەر کێ دایەو بە کێ دەوێرێ و زەفەر بە کێ دەبات ؟

٤- ﴿ إِنَّمَا سُلۡطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوۡنَهُۥ ﴾، ئەو تەنیا دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا هەیە، کە شوێنی دەکەون، دۆستایەتیی دەکەن، فەرمانبەریی بۆ دەکەن، بە قسەی دەکەن، (**يَتَوَلَّوْنَهُ: أي يَجعَلُونَهُ وَالِياً عَلَيْهِم: فَيُحِبُّونَهُ وَيُطِيعُونَهُ وَيَستجِيبُونَ دَعْوَتَهُ**)، دەیکەنە سەرپەرشتیاری خۆیان، خۆشیاندەوێ و فەرمانبەریی بۆ دەکەن و، وەڵامی بانگەوازەکەی دەدەنەوە.

٥- ﴿ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشۡرِكُونَ ﴾، هەروەها دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا هەیە، کە بەهۆی ئەوەوە، هاوبەش بۆ خوا دانەرن، دەڵێ: {(الباء) لِلسَّبَبِيّة: **أي أشرَكُوا باللّهِ بِسَبَبِهِ، وَتَقدِيمُ المَجرُورِ**: ﴿ هُم بِهِۦ مُشۡرِكُونَ ﴾، **لإفَادَةِ الحَصرِ**}.

ئـەم (ب)یـە، ﴿ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴾، بـۆ هۆكارییـە، واتە: بەهۆی شـەیتانەوە، هاوبەشیان داناوە بـۆ خـواو، بوونەتـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر، ئنجـا كـە (**الجارّ والمجرور**)ەكـە ﴿ هُم بِهِۦ ﴾، پێـش خـراوە، لـە جیـاتی (**هُـم مُشرِكُـون بِـهِ**)، فەرموویـەتی: ﴿ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴾، ئـەوە كـورت هەڵێنانـە، واتـە: تەنیا بەهـۆی ئەوەوەیـە: كـە بوونەتـە هاوبـەش بۆ خـوا دانـەر.

هەندێكیـش گوتوویانـە: (**أي مُشرِكُـونَ الشّـيطَانَ، وَيُشْرِكُونَـهُ فِي أعمَالِهِـم !**)، واتـە: هاوبـەش دانـەری شـەیتانن و، دەیكەنـە هاوبـەش لـە كردەوەكانیانـدا.

بـەڵام (**الطـبري**) ڕەحمـەتی خـوای لـێ بـێ دەڵـێ: (**لَـو كانَ مَعنَـى الـكَلَامِ مَـا قَالَـهُ الرَّبِيـعُ، لَـكانَ التَّنزِيـلُ: الَّذِيـنَ هُـم مُشرِكُـون بـهِ**)[1]، ئەگـەر ماناكـەی وا بووایـە كـە ڕەبیـع گوتوویـەتی، ئایەتەكـە بـەم شـێوەیە دەبـوو: (**الَّذِيـنَ هُـم مُشرِكُـون بِـهِ**)، بـەڵام ئێسـتا دەفەرمـوێ: ﴿ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴾، بەهـۆی ئـەوەوە بوونەتـە هاوبـەش بـۆ خوادانـەر، نـەك ئـەوان هاوبـەش دانـەری وی بـن، بـۆ خـوا.

---

(١) جامع البيان: ج ١٤، ص ١٨١.

کورتە باسێک لەبارەی (إستعاذة)ەوە

(إِستعَاذَة): واتە: گوتنی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، ئێمە لە حەوت (٧) برگەی کورتدا، ئەم کورتە باسە، پێشکەش دەکەین:

یەکەم: چەند بۆچوونێك لەبارەی گوتنی: (إستعَاذَة)ەوە:

١) زۆربەی زانایان دەڵێن: لە کاتی هەموو قورئان خوێندنێکدا، واتە: لە نێو نوێژداو، لە دەرەوەی نوێژدا، سوننەتەو، شتێکی پەسندە، کە (إستعَاذَة) بکرێ، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، ئەو فەرمانە، سوننەت و پەسند دەگەیەنێ، لە نێو نوێژ و لە دەرەوەی نوێژیشدا، واتە: سوننەتە لە کاتێکدا کە قورئان دەخوێنی، ئنجا چ لە نێو نوێژدا، چ لە دەرەوەی نوێژ بڵێی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، لە سەرەتایەوە.

٢) بەڵام هەندێك لە زانایان ڕایان وایە کە: تەنیا لە کاتی قورئان خوێندن دا، واتە: لە دەرەوەی نوێژ، شتێکی پەسند و سوننەتە: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾ بکرێ.

٣) زۆربەی زانایان ڕایان وایە، کە تەنیا لە سەرەتای قورئان خوێندنی ڕکاتی یەکەمدا، گوتنی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، شتێکی پەسندە.

٤) ڕایەکی دیکەش هەیە لەوبارەوە کە دەڵێ: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، **(الأمرُ للوجُوبِ فِي قِراءَةِ الصَّلاةِ خَاصَّة)**، ئەو فەرمانە بۆ فەڕزبوونە، تەنیا بۆ قورئان خوێندن لە نێو نوێژداو، تەنیا لەوێدا فەڕزە ئینسان بڵێ: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، گوتوویانە: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾، واتە: کە نوێژت کرد، ئنجا ئەوەیان بە بەڵگەی ئەو ڕایە هێناوەتەوە، کە خوا لە سووڕەتی: **(الإسراء)**دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ٧٨ ﴾، دەڵێن: قورئان لێرەدا مەبەست پێی نوێژە، لەبەرئەوە کە قورئانی تێدا دەخوێنرێ، کەواتە: ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾، واتە: **(فَإِذَا قَرَأْتَ القُرآنَ فِي الصَّلاة)**، هەر کات لە نوێژێ دا قورئانت خوێند، ئەمە ڕای **(عطاء)**ە، کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین، کە تەنیا لە نوێژدا **(إستعَاذَة)** دەکرێ، ئەویش واجبە لە سەرەتای قورئان خوێندنی نێو نوێژدا دەگوترێ.

٥) بەڵام **(سفیان الثوري)** دەڵێ: **(الإستعَاذَةُ وَاجِبةٌ فِي قِراءَةِ الصَّلاَةِ وَغَيرِهَا)**، واتە: گوتنی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، فەڕزە لە قورئان خوێندنی نێو نوێژو دەرەوەی نوێژیش دا.

٦) (إبنُ سِيرِين) دەڵێ: (تَجِبُ الإستعَاذَةُ فِي العُمرِ مَرّةً وَاحِدَة)، لە تەمەندا یەکجار: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾، گوتن فەڕزە، واتە: یەکجار فەڕزە، بەڵام جارەکانی دیکە سوننەتە، (هەڵبەتە ڕایەکەی هیچ بە ڕاست ناچێ).

٧) مالیك ڕای وایە: (الإستعَاذَةُ مَندُوبة لِلقِرَاءَةِ فِي غَيرِ الصَّلاَةِ، وَكرِهَهَا فِي قِراءَةِ صَلاَةِ الفَرِيضَة، وَأَباحَهَا بِلا نَدبٍ فِي قِرَاءَةِ صَلاةِ النافِلَه)، واتە: گوتنی: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾، لە قورئان خوێندنی دەرەوەی نوێژدا سوننەتە، - وەك پێشتریش باسمانکرد - بەڵام لە نوێژی فەڕزدا شتێکی ناپەسندە، ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾ بکرێ و، لە نویژی سوننەتدا نوێژێ کە مەندووبە، گوتوویەتی: ڕەوایە، (شتێکی ڕەوایە)، بەڵام سوننەت نیە، ئەوە هیچ کە واجبیش نیە[1].

دووەم: ئایا گوتنی: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾ یان، (أَعُوذُ باللّهِ السَّمِيعِ العَلِيمِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيم)، یان: (أَعُوذُ باللّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيم مِن هَمْزِهِ وَنفخِهِ وَنَفثِهِ)، بە هەر کام لەو صیغانە کە پێشتر فەرمایشتەکانمان هێنان، لە پێش قورئان خوێندن، پێش دەستپێکردنی قورئان خوێندن، مەشرووعە، - چ واجب بێ، چ سوننەت بێ، چ ڕەوا بێ - یان لە دوای قورئان خوێندن ؟

پێشتر ئاماژەمان پێدا، کە زۆربەی هەرە زۆری زانایان دەڵێن: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ﴾، واتە: (فَإِذَا أَرَدْتَ قِرَاءَةَ القُرآنِ)، ئەگەر ویستت قورئان بخوێنی، بەڵام ڕایەکی بێ هێز هەیە کە هی: (**النخعي، وإبن سيرين، و داود الظاهري**)یە، ئەوان دەڵێن: نەخێر، دەبێ کە قورئانت تەواو کرد، ئنجا بڵێی: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾.

کە لەگەڵ ڕێزم دا بۆ ئەو زانایانە، ئەو ڕایە ئەو پەندە کوردییەی بەسەردا دەچەسپێ کە دەڵێ: (پاش بارانان کەپەنەك)، مرۆڤ کە باران لێیدا، کەپەنەك[2] بەخۆی دابدات یان نا، سوودی نیە!

گوتنی: ﴿أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾ قەڵغانێکە لەسەر سەری خۆتی ڕادەگری، کاتێك کە تۆ لەگەڵ شەیتاندا ڕووبەڕوو دەبیەوە، کاتێك کە دەست بە قورئان خوێندن، یان دەست بە نوێژەکەت دەکەی، بۆ سەرەتاکەیتی نەك دوایی.

---

(١) ئەم ڕایانەم لە تەفسیری: (التَّحرِير وَالتَّنوِير)ی (محمد الطاهر بن عاشور)، ج ١٤، ص (٢٧٧ - ٢٧٨)دا، هێناون.

(٢) کەپەنەك: پۆشاکێکی ئەستووری لە خوریی پەستراو دروستکراوە، شوان لەبەر باران و سەرما بەخۆی دا دەدات.

سێیەم: (إستعَاذَة) کردن لە غەیری کاتی نوێژکردن و قورئان خوێندن دا سوننەت نیە:

زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، ئەوانەی کە لێکۆڵەرەوەو ڕۆچوون، دەڵێن: شتێکی ڕەواو نیەو مەشرووع نیە: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، بگوترێ: لە کاتێکدا ئایەتێك دەخوێنی، یان چەند ئایەتێك لە قورئاندا دەخوێنی بۆ فێرکردن، یان بۆ ئامۆژگاریی، یان لە کاتی وتار و لە کۆڕ و مەجلیسدا، چونکە هەندێك مەلا، بە تایبەتی ئەوانەی لەسەر تەلەفزیۆن و ڕادیۆ قسە دەکەن، هەر ئایەتێك بڵێن، دەڵێن: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، خوا وایفەرمووە! نا، ئەوە لە کاتێك دایە کە تۆ بە نیەتی قورئان خوێندن، قورئان بخوێنی، یان لە نوێژدا، بەڵام کە تۆ وەك فێرکردن و وتاردان، یان ڕستەیەك لە قورئان وەردەگری و (**إقتباس**)ی دەکەی و، بە بەڵگە دەیهێنیەوە، پێویست بە گوتنی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾ ناکات.

چوارەم: حیکمەتی ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾ چییە ؟

دەڵێین حیکمەتەکە هەر لە خودی ئایەتە موبارەکەکەدا هەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، بێگومان ئەو (شەیتان)ە دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا نیە، کە بڕوایان هێناوەو پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن.

کەواتە: کە تۆ دەڵێی: ﴿ أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، یەکەم واتە: بڕوات بە خوا هەیە و، ئەوە تەعبیرکردنە لە ئیمان بە خوا، دیسان تەعبیرکردنیشە لە پشت بە خوا بەستن، چونکە کە تۆ دەڵێی: خوایە! پەنا بە تۆ دێنم، واتە: پشت بە خوا دەبەستی، ئنجا شەیتانیش دەستەڵاتی بەسەر کەسێکدا نیەو، بەسەر کەسانێکدا نیە، کە خاوەن ئیمانن و، خاوەنی پشت بە خوا بەستن.

ئنجا لە سوورەتی (ص)دا، شەیتان ئەوەی ڕاگەیاندوە: کە دەسەڵاتی بەسەر هەموو مرۆڤەکاندا هەیە، جگە لەوانەی کە بەندەی هەڵبژاردەی خوان: ﴿ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، واتە: (ئیبلیس گوتی:) سوێند بە عیزەتی تۆ، تێکڕایان سەرگەردان و بێمراد و بێئاکام دەکەم، جگە لە بەندە هەڵبژاردەکانت، کە خوێندراویشەتەوە: (**مُخلِصِین**)، واتە: ئەو بەندانەی کە خۆیان بۆ تۆ ساغ کردۆتەوە.

هەروەها لە سوورەتی (**الحجر**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَىَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ

﴿٤٢﴾، واتە: (ئیبلیس) گوتی: پەروەردگارم! بەهۆی ئەوەوە کە منت بێمرادو بێئاکام کرد، گوناهەکانیان لەسەر زەوی بۆ دەڕازێنمەوەو، تێکڕایان بێمراد و بێئاکام دەکەم، جگە لە بەندە هەڵبژاردەکانت، خوا فەرمووی: ئەوە ڕێیەکی ڕاستە لەسەر من، بەندەکانی من، تۆ دەسەڵاتت بەسەریاندا نیە، جگە لە بێمرادان و لە بەدبەختان کە شوێنت دەکەون.

پێنجەم: ئایا گوتنی: ﴿ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴾، یاخود بە صیغەکانی دیکە، تەنیا گوتنەکەی بەسە؟

بێگومان نەخێر، بەڵکو پێویستە بە بیرلێکردنەوەو تێگەیشتنەوە بێ، ئنجا کاریگەریی دەبێ، هەڵبەتە ئەمە تەنیا بۆ (إستعاذة) کردن نیە، بەڵکو بۆ هەموو ئەو وشانەیە کە دەگوترێن: لە نوێژدا، ئنجا زیکرەکانی ڕکووع و سەجدە، قوڕئان خوێندنە، تەحییاتە، هەموو ئەوانە بە ئەندازەی ئەوەی کە ئینسان بیر لە واتاو ماناکەیان دەکاتەوەو، کارلێکیان لەگەڵدا دەکاو، لەگەڵیاندا ئاوێتە دەبێ، کاریگەریی لەسەر دادەنێن، ئەمما هەر گوتنی ڕووت بەس نیە، بۆ ئەوەی کە ئەو شوێنەوارەی هەبێ کە خوای زاناو شارەزا دەفەرمووێ.

شەشەم: بەپێی فەرمایشتی خوا: ﴿ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، ئەو دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا نیە، کە بڕوایان هێناوەو پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن:

مرۆڤی مسوڵمان بە ئەندازەی هەبوونی ئیمان و عەقیدە لە دڵ و دەروونی داو، هەبوونی پشت بە خوا بەستن، لە دڵ و دەروونی دا، شەیتانی لێ دوور دەبێ.

کەواتە: بە ئەندازەی ئەوە کە ئینسان لە خوا نزیکە، لە شەیتان دوورە، ئەوە هیچ گومانی تێدانیەو، ئەوە شتێکی جەڕبێنراوو سەلمێنراوە.

حەوتەم: بەپێی فەرمایشتی خوا کە دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴾، ئەو تەنیا دەستەڵاتی بەسەر ئەوانەدا هەیە کە بە قسەی دەکەن، شوێنی دەکەون، پەیڕەویی لێدەکەن، بە سەرپەرشتیاری خۆیانی دادەنێن، ئەوانەی کە بەهۆی ئەوەوە بوونەتە هاوبەش بۆ خوا دانەر:

ئیبلیس تەنیا دەستەڵاتی لەسەر ئەوانەیەو، تەنیا لەوانەدا دەستەڵاتی کورتهەڵاتوە، کە شوێنی دەکەون و، خۆیان دەرفەتی بۆ دەڕەخسێنن و، خۆیان کەلێن دەدەن، کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (مریشك بۆخۆی خۆڵ بەسەر خۆیدا نەکات، بە کەس پێیدا ناکرێ)!

لە ڕاستییدا ئەوانەش خۆیان شەیتانیان بەسەر خۆیان دا زاڵ کردوەو، کردوویانە بە مڵۆزم.

مەسەلەی دووەم:

خوا دەفەرموێ: ئەگەر ئایەتێك بخەینە شوێن ئایەتێکی دیکە، کافرەکان دەڵێن، تۆ هەڵبەستەری! {واتە: هەڵبەستەری قورئانی بە ناوی خواوە}، بەڵکو زۆربەیان نازانن، بڵێ: گیانی پاك لە پەروەردگارتەوە بە هەق دایبەزاندوە، تاکو ببێتە مایەی چەسپاویی بڕواداران و، بۆ گەردنکەچانیش ڕێنمایی و موژدەیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَا ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَا ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ﴾، هەر کاتێك ئایەتێکمان گۆڕی لە شوێن ئایەتێك، (**الراغب الأصفهاني**) گوتوویەتی: (**الإِبْدَالُ، وَالتَّبْدِيلُ، وَالتَبَدُّلُ، وَالإستبدَالُ: جَعْلُ شَيءٍ مَكانَ آخَر، وَهُوَ أعَمُّ مِنَ العِوَضِ، فَإنَّ العِوَضَ هُوَ أن يَصيرَ لَكَ الثَانِيَ باعطَاءِ الأَوَّل، وَالتَّبدِيلُ قَد يُقَالُ للتَغيِيرِ مُطلَقاً، وَإنْ لَمْ يأْتِ بِبَدَلِهِ، قَالَ تَعَالى:** ﴿ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ ... ﴿٥٩﴾ ﴾البقرة، **وَقَالَ:** ﴿ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ... ﴿٥٥﴾ ﴾النور، **وَقَالَ:** ﴿ فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ... ﴿٧٠﴾ ﴾الفرقان، **وَقَالَ:** ﴿ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ ... ﴿١٨١﴾ ﴾البقرة).

بە ڕاستیی ڕاغیبی ئەسفەهانیی خوا پاداشتی بداتەوە، جوان شیکردنەوە دەکات بۆ ماناو مەبەستی وشەکانی فەرمایشتی خوا، دەڵێ: هەر کام لە: (**إِبدَال و تَبدِيل و تَبَدُّل و إستبدَال**) هەر چواریان، مانایان ئەوەیە کە شتێك بخەیە شوێنی شتێك، کە ئەوە ماناکەیەتی فراوانترە لە قەرەبوو، چونکە قەرەبوو: ئەوەیە کە دووەم بۆ تۆ بێ، لەبەرئەوەی تۆ یەکەم دەدەی {دەڵێی: من ئەو شتەت دەدەمێ، تۆش لە بەرانبەردا ئەوەم بدەیە}، بەڵام (**تَبدِيلُ، تَبَدُّلُ، إِبدَالُ، إستبدَالُ**)، بریتیە لە گۆڕینی ڕەها، بەبێ ئەوەی کە جێگرەوەیەکی بۆ بێنی، وەك خوای بەرز لە سوورەتی (**البقرة**) ئایەتی: (٥٩)دا دەفەرموێ: ئەوانەی ستەمیان کرد بوو، قسەکەیان گۆڕی جگە لەوەی پێیان گوترا بوو، (واتە: قسەیەکی دیکەیان لە شوێنی قسەی خوادا دانا)، هەروەها لە سوورەتی: (**النور**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنْ

بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ ﴿٥٥﴾، واتە: لە دوای ترس، هێمنیی و ئاسایشیان بۆ دێنێ، هەروەها لە سوورەتی (الفرقان)دا دەفەرموێ: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٖۗ ﴿٧٠﴾﴾، واتە: ئا ئەوانە خوا خراپەکانیان بە چاکە بۆ دەگۆڕێ، هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعۡدَ مَا سَمِعَهُۥ... ﴿١٨١﴾﴾البقرة، {لە مەسەلەی وەصیەت دا،} هەر کەسێك گۆڕی دوای ئەوەی بیستوویەتی، (گۆڕی) واتە: بە قسەیەکی دیکە، بە جۆرێکی دیکە وەصیەتەکەی خستە ڕوو، جگە لەوەی کە بیستبووی، {جگە لەوەی کە بابای وەصیەتکەر گوتبووی}.

٢- ﴿وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ﴾، خواش زاناترە بەوەی کە دەینێرێتە خوار، (يُنَزِّلُ)، خوێنراویشەتەوە: (بِمَا يُنْزِل)، کە هەردووکیان لە مانادا هەر یەکن، واتە: بەوەی کە دەینێرێتە خوارێ، ئەمەش (جملةٌ معترَضةٌ)، ڕستەیەکی نێواخنە خراوەتە نێوان، ڕستەی: کاتێك ئایەتێك بە ئایەتێك دەگۆڕین و، ڕستەی: گوتیان تەنیا هەڵبەستەری.

٣- ﴿قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭ﴾، گوتیان: تۆ بەس هەڵبەستەری، واتە: (أَنْتَ مُتَقَوِّلٌ وَمُخْتَلِقٌ عَلَى اللَّه)، تۆ هەر بە ناوی خواوە قسە دەکەی، بە ناوی خواوە قسە هەڵدەبەستی، (أَصْلُ الإِفتِرَاءِ: الإِخْتِرَاعُ وَغَلَبَ عَلى اختِرَاعِ الخَبَرِ ، فَساوى الكَذِبَ فِي المَعنَى)، وشەی (إفتِرَاءِ)، لە ڕیشەدا بریتیە لە پەیداکردن، بەڵام دوایی مانای: (پەیداکردنی هەواڵ) تێدا زاڵ بووەو، ئەو کاتەش لەگەڵ درۆدا یەکسان دەبێتەوە لە واتادا، (إفتِرَاءِ)، واتە: درۆکردن، هەڵبەستنی درۆ.

٤- ﴿بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بەڵکو زۆربەیان نازانن، واتە: نازانن کە خوا ﷻ شتێك دەفەرموێ: دوایی شتێکی دیکە دەفەرموێ: مەرج نیە تێکبگیرێن، بەڵام ئەوان وا دەزانن تێکدەگیرێ، یان وا دەزانن ئەوەی دوایی، ئەوەی پێشێی لابردووەو، خوا ئەوەی دوایی، لە شوێن ئەوەی پێشێ داناوە، (أَي: لا يَفهَمُونَ وَضْعَ الكَلَامِ مَوَاضِعَهُ وَحَملَهُ مَحَامِلَهُ، وقال: (أكثرهم) وَذَلِكَ لأَنَّ بَعْضَهُمْ كانَ يَعلَمُ أَنَّ القُرآنَ كَلامُ اللَّهِ حَقّاً، وَلَيسَ افتِرَاءً، وَلَكِنَّهُم يَقُولُونَ ذَلِكَ تَلْبِيساً وَبُهْتَاناً).

واتە: نازانن و لە قسە تێناگەن، کە لە شوێنی خۆیدا دایبنێن، بۆیەش دەفەرموێ: (زۆربەیان) چونکە هەندێکیان دەیانزانی کە قورئان بەڕاستی فەرمایشتی خوایە و، هەڵبەستراو نیە، بەڵام بۆیە وایان دەگوت، تاکو چاو بەست لە خەڵکەکە بکەن و بە سەهوویان بەرن و، چەواشەیان بکەن.

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، مانایەکی زۆر جوان دێنێ، بۆ ئەم مەسەلەیەی کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا بَدَّلۡنَآ ءَايَةٗ مَّكَانَ ءَايَةٖ وَٱللَّهُ

أَعۡلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، دەڵێ: **(كانَ إذَا نَزَلَت آيَة فِيهَا شِدَّةٌ، ثُمَّ نَزَلَت ءَايَة أَلْيَنَ مِنهَا تَقُولُ كُفَّارُ قُرَيش: واللّهِ مَا مُحَمَّدٌ إلاّ يَسْخَرُ بأصْحَابِهِ، اليَومَ يأمُرُ بأمرٍ، وَغَداً يَنهَى عَنهُ، وَإنَّهُ لا يَقُولُ هَذِهِ الأشياء، إلاّ مِنْ عِنْدِ نَفسِهِ، فَأَنزَلَ اللّهُ:** ﴿ وَإِذَا بَدَّلۡنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ﴾).

واتە: کاتێك ئایەتێك دادەبەزی توندییەکی تێدا دەبوو، دوایی ئایەتێکی لەو نەرمتر دادەبەزی، کافرەکانی قورەیش دەیانگوت: بە خوا موحەممەد هەر گاڵتە بە هاوەڵانی دەکات، ئەمڕۆ شتێکیان فەرمان پێدەکات، بەیانیش ئەو شتەی کە دوێنێ فەرمانی پێکردوە، قەدەغەی دەکات، ئەو شتانەی کە دەیانڵێ: بەس لە لای خۆیەوە دەیانڵێ! - بەو بۆنەیەوە - خواش ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ وَإِذَا بَدَّلۡنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾.

واتە: زۆربەیان نازانن و، لە قسە تێناگەن کەمێکیان تێدەگەن و، بڕواشیان بەو قسەیە نیە، بەڵام بۆ چەواشە کردن و کڵاو لەسەر نانی خەڵکە چەواشەکراوەکە، ئەو قسانە دەکەن.

کورتە باسێک: پێنج سەرنج بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوە کە: ئایەتی (١٠١) مەبەست پێی نەسخ نیە

١/ ناگونجێ ئەم ئایەتە باسی نەسخ بێ، هەرچەندە زۆربەی یاخود سەرجەم تەفسیرەکان، وایان داناوە! بەداخەوە، چونکە نەسخ گەر هەشبێ لە یاساکان (الأحكام) دایە و، لە قورئانی مەککەیشدا حوکمە شەرعییە دیاریکراوەکان کەمن و، ئەو حوکمە شەرعییانەش کە لە قورئانی مەککەیی دا هاتوون، نەسخیان بەسەردا نەهاتوە، یانی: ناتوانین نموونەیەك بێنینەوە لە ئایەتە مەککەییەکان، کە نەسخ کراوەتەوە، یان حوکمێك، چونکە لە قورئانی مەککەیی دا، ئەو حوکمە شەرعییانەی کە دەهاتن، چ پەیوەندییان بە بووناسیی یەوە بووبێ، چ بە ئیمان و عەقیدەوە، چ بە عیبادەتەکانەوە، چ بە ڕەوشتەکانەوە، چ بە حەڵاڵ و حەڕامەوە، حوکمی گشتی بوون، نەك سنووردار و دیارییکراو، وەك لە قۆناغی مەدینەدا ئەو جۆرە حوکمانە هاتوونە خوار، بۆیەش ئەو حوکمە گشتییانە، پەیوەندییان بە هەر لایەکەوە بوو بێ، نەگونجاوە نەسخ و لابرانیان بێتە سەرێ.

٢/ بێگومان مەبەست لە (آية)، هەر ئایەتی خوێنراوەیە: (الآية المَقرُوءةُ)، نەك موعجیزە، چونکە هەندێك لە زانایان بۆ ئەوەی خۆیان لەوە دووربخەنەوە کە نەسخ لە قورئاندا نیە و، هیچ ئایەتێك لە قورئاندا نەسخ نەبۆتەوە، گوتوویانە: لێرەدا مەبەست لە ئایەت: موعجیزەو بەڵگەیە، بەڵام بۆیە ڕێی ئەوەمان نیە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ ﴾ ئنجا مادام باسی دابەزاندن: (يُنزِّل)، کراوە، کەواتە: مەبەست پێی ئایەتی خوێنراوەیە، نەك ئایەتی موعجیزەو بەڵگە و، بە زۆر لەخۆکردن (تَكَلُّف)، دەگونجێ بڵێی: مەبەست موعجیزەیە، چونکە موعجیزەش هەر بە فەرمانی خوا دێ و، فەرمانەکەی خوای پەروەردگاریش لەسەرەوە دێت و دادەبەزێ!

٣/ ئەو ڕایەی زانایانیش کە گوایە ڕستەی: ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾الإسراء، گوایە بە ڕستەی: ﴿ فَٱصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾الحجر، نەسخ بۆتەوە، وەك (محمد الطاهر بن عاشور) بەهەق گوتوویەتی: ڕاست نیە، چونکە ئەو ڕێنماییانە هەموویان پەیوەستن بە قۆناغە جیاجیاکانی بانگەوازوە و، هیچیان نەسخ نەکراونەوە!

واتە: (**محمد الطاهر بن عاشور**) دەڵێ: ئەوەی کە لە کۆتایی سوورەتی: (**الإسراء**)دا، خوا دەفەرموێ: نوێژەکەت یاخود پاڕانەوەکەت بە دەنگی بەرز مەڵێ و، زۆر بە دەنگی نزمیش مەیلێ و، لەو نێوانەدا: ڕێیەك بدۆزەوە، واتە: با نە زۆر بەرز بێ، نە زۆر نزم بێ، گوایە بە ڕستەی: ﴿ فَٱصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾الحجر، یانی: بە دەنگی بەرز، ئەوەی فەرمانت پێکراوە، ڕایبگەیەنە و، پشت لە هاوبەش بۆ خوا دانەران بکە، گوایە ئەوەی (**الإسراء**) بەوەی (**الحجر**) نەسخ بۆتەوە!! ، (**محمد الطاهر بن عاشور**) قسەکەی جوانە، کە دەڵێ: ئەو ڕێنماییانە هەموویان پەیوەستن بە قۆناغە جیاجیاکانی بانگەوازەوەو، هیچیان نەسخ نەکراونەوە، قسەکەی جوانەو ئێمەش هەر ئەوەمان پێ ڕاستە.

٤ /ئەو قسەیەش کە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە هێنامان، باشترین تەفسیرە بۆ ئەو ڕستە قورئانییە، کە پێشتر باسمانکرد.

٥ /دەشگونجێ مەبەستی کافرەکان ئەو جۆرە ئایەتانە بووبن، بۆ وێنە:

یەك) خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِى ٱلْأَرْضِ ٱلْحَكِيمُ .. ﴿٥﴾ ﴾الشوری، واتە: فریشتەکان بە ستایشکردنەوە پەروەردگاریان بە پاك دەگرن و، بۆ ئەوانەی لەسەر زەویین داوای لێبوردن دەکەن، (بۆ ئەوانەی لەسەر زەویین، واتە: بۆ هەموویان).

بەڵام لە سوورەتی (**غافر**)دا، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَحْمِلُونَ ٱلْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُۥ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِۦ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ... ﴿٧﴾ ﴾، ئەوانەی عەرشی خوایان هەڵگرتووەو، ئەوانەی لە دەوریشینی، بە ستایشکردنەوە پەروەردگاریان بە پاك دەگرن و، بڕوای پێ دێنن و، داوای لێبوردن بۆ ئەوانە دەکەن، کە بڕوایان هێناوە.

دەگونجێ گوتبێتیان: پێشێ دەفەرموێ: فریشتەکان بۆ تێکڕای خەڵکی سەر زەوی داوای لێبوردن دەکەن، دوایی دەفەرموێ: بۆ ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە، ئەو دووەش تێکدەگیرێن!

بەڵام لە ڕاستییدا تێکناگیرێن، چونکە فریشتەکان ئەگەر {داوای لێبوردن کردن، بۆ مرۆڤەکان و جندیش} داوای هیدایەت و، داوای ئەوە بێ کە خوا بەزەیی بە بەندەکانی دابێ و هیدایەتیان بدات و، بەرنامەیان بۆ بنێرێ، ئەوە هەموویان دەگرێتەوە، بەڵام ئەگەر مەبەست ئەوەبێ کە: خوا لە گوناهیان ببوورێ و، هیدایەتی تایبەتیان بدات، بێگومان مەبەست پێی ئەوانەیە کە بڕوادارن، کەواتە: تێکگیران نیەو، هەر کامیان چەمکێکی جیاواز لەوی دیکەی هەیە.

دەشگونجێ بگوترێ ﴿وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ ﴿٥﴾﴾الشوری، واتە: (يَستغفِرُونَ لِمَن فِي الأَرضِ مِن أَهلِ الإِيمَانِ)، واتە: داوای لێبووردن بۆ خەڵکی سەرزەوی دەکەن، بۆ ئەوانەیان کە بڕواداران.

دوو) یاخود لەوانەیە کافرەکان مەبەستیان مەسەلەیەکی وەك ئەم دوو ئایەتە بێ، ئایەتی ژمارە: (١٨) لە سوورەتی: (فاطر): ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ كُلٌّ.. ﴿١٨﴾﴾، واتە: هیچ گوناهبارێك گوناهی یەکێکی دیکە هەڵناگرێ، هەروەها ئایەتی (٢٥) سوورەتی (النحل): ﴿لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴿٢٥﴾﴾، واتە: با گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی هەڵبگرن لە ڕۆژی قیامەتداو، هەندێك لە گوناهی ئەوانەش کە بە نەزانیی گومڕایان دەکەن.

لە سوورەتی (فاطر)دا، دەفەرموێ: هیچ گوناهبارێك گوناهی کەسی دیکە هەڵناگرێ و، لە سوورەتی (النحل)یشدا دەفەرموێ: با گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی هەڵبگرن و، لە گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن!

دەڵێین: ئەوەش دیسان تێکگیران نیە، چونکە لە سوورەتی (فاطر)دا، دەفەرموێ: هیچ گوناهبارێك گوناهی کەسێکی دیکە هەڵناگرێ، گوناهەکانی لە کۆڵ بکاتەوە، بڵێ: وەرە گوناهەکانی خۆت بخە سەر پشتی من، وەك خوا لە سوورەتی (العنکبوت)دا دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُم بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُم مِّن شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾﴾.

واتە: کافرەکان بەوانەیان گوت کە بڕوایان هێناوە: شوێن ڕێبازەکەمان بکەون و، گوناهەکانتان لە کۆڵ دەکەینەوە (بۆتان لە کۆڵ دەنێین)، خواش دەفەرموێ: گوناهەکانیان لە کۆڵیان ناکەن، لە کۆڵیان ناخەن و، درۆ دەکەن، دوایی دەفەرموێ: قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن و، لەگەڵ قورساییەکانی خۆیاندا، قورساییانی دیکەش هەڵدەگرن، واتە: کە پێشێ دەفەرموێ: گوناهەکانیان هەڵناگرن، یانی: لە کۆڵ وانیان ناخەن، کە ئەوان هیچیان لەسەر پشتێ نەمێنێ، دوایی کە دەفەرموێ: قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن و، لەگەڵ قورساییەکانی خۆیاندا، قورسایی دیکەش هەڵدەگرن، هەروەها لێرەش دا کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ... ﴿٢٥﴾﴾النحل، هەروەها لە گوناهە قورسەکانی ئەوانەش کە بە نەزانیی گومڕایان دەکەن، هەڵدەگرن...

واتە: ئەو کەسانەی کە خەڵك گومڕا دەکەن، گوناهەکان لە کۆڵ وان ناخەن، (لە کۆڵ گومڕا کراوەکان) بەڵکو گومڕا کراوەکان، گوناهەکانی خۆیان هەر لە ئەستۆی خۆیانن، بەڵام گومڕاکەرەکان بەهۆی گومڕاکردنی ئەوانەوە، لە گوناهەکانی ئەواندا بەشدارن، واتە: گومڕاکراوەکان چەندە گوناهە هەڵدەگرن، هێندەش گوناهە دەکەوێتە سەر پشتی ئەوانەی کە گومڕایان کردوون، بەبێ ئەوەی کە لە گوناهی ئەوان کەم بێتەوە، وەك پێشتریش لەوبارەوە فەرمایشتی پێغەمبەرمان ﷺ هێنا، ئنجا بۆ چاکەش هەر وایە: ئەوانەی کە ڕێنمایی خەڵك دەکەن بۆ چاکە، خۆشیان پاداشتی چاکەکەی خۆیان هەیە، کە دەیکەن و، دەبنە سەر مەشق بۆ خەڵك و، لە چاکەی ئەوانەش دا کە شوێنیان دەکەون، پشکدارو بەشدارن، بەڵام بەبێ ئەوەی کە لە چاکەی ئەوان کەم بێتەوە، هەروەها بۆ خراپەش: گوناهەکانی خۆشیان هەڵدەگرن و، گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان کردوون، بەبێ ئەوەی کە لە گوناهی ئەوانیش کەم بێتەوە، بەڵکو بە قەدەر ئەوان گوناهیان دەگاتێ.

سێ) هەروەها دەگونجێ مەبەستیان پێ تێکگیرانی، ئەم دوو ئایەتە، بوو بێت:

أ /﴿ وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ ۝٧٨ ﴾القصص، واتە: تاوانباران لە گوناهەکانیان لێیان ناپرسرێتەوە.

ب / سوورەتی: **(الصافات)**یشدا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ۝٢٤ ﴾، واتە: ڕایان بگرن لێپرسراون، لێیان دەپرسرێتەوە.

لەوانەیە وایان زانیبێ کە ئەو دوو ئایەتە تێکدەگیرێن، بەڵام، نا، بەڵکو مانایەکەیان بەمجۆرەیە:

أ - تاوانباران لێیان ناپرسرێتەوە، ئایا ئەو گوناهەتان کردوە، یان نا ؟!، واتە: **(لا يُسألُونَ سُؤالَ استفْهَامٍ)**، ئایا گوناهت کردوە، یان نەتکردوە؟ ئەوەی لێی ناپرسرێ، چونکە فریشتەکان لەوسەری هاتوونەتەوە و، هەموو شتێکیان تۆمار کردوە.

ب - لە ئایەتەکەی سوورەتی **(الصافات)**یش دا کە دەفەرموێ: ﴿ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ۝٢٤ ﴾، ڕایانگرن، لێپرسراون، بێگومان لێیان دەپرسرێتەوە، واتە: لێپرسینەوەی سەرزەنشتکردن و سەرکۆنەکردن، بەمجۆرە: ئەدی ئەوەت نەکرد؟ ئەوەشت نەکرد؟ ئەوەشت نەکرد؟ نەك مەبەست ئەوەبێ وەڵامەکەی وەربگرنەوە.

چوار) هەروەها ڕەنگە مەبەستیان ئەو دوو ئایەتە بێ:

أ / لە سووڕەتی (**الأحقاف**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَدۡرِي مَا يُفۡعَلُ بِي وَلَا بِكُمۡۖ إِنۡ.. ﴿٩﴾ ﴾ واتە: من نازانم ئێوەش و منیش چیمان پێ دەکرێ، سەرەنجاممان چی دەبێ !

ب/ بەڵام لە سووڕەتی: (**القلم**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ لَكَ لَأَجۡرًا غَيۡرَ مَمۡنُونٖ ﴿٣﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی تۆ پاداشتێکی نەبڕاوەت هەیە، ئەوە بەنسبەت (موحەممەد)ەوە، بەنسبەت تاوانبارەکانیشەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُجۡرِمِينَ فِي ضَلَٰلٖ وَسُعُرٖ ﴿٤٧﴾ ﴾القمر، واتە: بێگومان تاوانباران لە گومڕایی و لە بڵێسەدان، کەواتە: لەوێ دیاریی کردوە کە: تاوانباران لە گومڕایی و بڵێسە دان و، دیاریشی کردوە کە پێغەمبەر ﷺ پاداشتی نەبڕاوە هەیە، کەچی لە سووڕەتی (**الأحقاف**)دا دەفەرموێ: نازانم نە ئێوەو نە من، چیمان پێ دەکرێ! پێیان وابووە: ئەوە تێکگیرانە.

بەڵام: نا، بەڵکو یانی: وەك سەرەنجامی دنیایی، نازانین بەرەو چی دەچین و، سەرەنجامی کارە دنیاییەکەمان چی دەبێ! بەڵام بەنسبەت دواڕۆژەوە، سەرەنجامەکە مسۆگەرو مەعلووم و عەیانە، کە پێغەمبەر ﷺ پاداشتی نەبڕاوەی هەیە و، ئیماندارانیش، بەڵام تاوانباران لە سزادان.

٥- ﴿ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ ﴾، بلێ: ﴿ رُوحُ الْقُدُسِ ﴾، لە پەروەردگارتەوە بە هەق دایبەزاندوە.

(بِالْحَقِّ): (**مُتَلَبِّسا بالحَقِّ لا شَائِبة للباطِلِ فِيهِ**)، واتە: ئەو قورئانەی جیبریل دایبەزاندوە، ئاوێتەیە لەگەڵ هەق داو، هیچ خلتەی ناهەقی تێدا تێکەڵ نەبووە.

﴿ رُوحُ الْقُدُسِ ﴾، یانی: جیبریل (**القُدُسُ: الطُّهْرُ مِنْ إضَافَةِ الصِّفَةِ إلى المَوصُوفِ مِثْلُ: حَاتَمِ الجُود، وَالمُرَادُ: حَاتَمُ الجَوَاد، فَالمَعنَى الرُّوحُ المُقَدَّس، أو المَلَكُ المُقَدَّس**)، (**قُدُس**) واتە: پاکیی، ئەمە لە پاڵدانی سیفەتە بۆ لای وەسفکراو، وەك (**حَاتَمُ الجُود**)، کە مەبەست پێی (**حَاتَمُ الجَواد**)ە، حاتەمی بەخشندە، بەڵام لە زمانی عەرەبییدا ئەگەر بیانەوێ زۆر زێدەڕۆیی تێدا بکەن، گوتوویانە: (**حَاتَمُ الجُود**)، حاتەمی بەخشندەیی، کە لە ئەصڵدا (**حَاتَمُ الجَواد**)ە، حاتەمی بەخشندە.

لێرەشدا ﴿ رُوحُ الْقُدُسِ ﴾، واتە: (**الرُّوحُ المُقَدَّس**)، یانی: ئەو ڕووحەی پاکەو، بێ هەڵەو کەموکوڕییە، کە (**جبريل**)ە، (**عليه السلام**) و، فریشتەکانیش هەموویان بێ گوناهو بێ هەڵەن، خوا وای خوڵقاندوون.

٦- ﴿ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾، تاکو بەهۆی قورئانەوە، ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە، زیاتر دڵ دامەزراو و چەسپاویان بکات.

٧- ﴿ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴾، هەروەها قورئان و ڕێنمایی و، موژدەشە بۆ مسوڵمانان.

لێرەدا خوا عزّ و جلّ دەیتوانی بفەرموێ: (**وَهُدىً وَّ بُشرى لَهُم**)، چونکە پێشێ باسی بڕواداران کراوە: ﴿ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾، بەڵام خوا ﷻ لێرەدا لە جێی ڕاناو (**ضمير**) ناوێکی ئاشکرای داناوە، (**جَعَلَ المُظْهَرَ مَحَلَّ المُضْمَر**)، بۆ ئەوەی بزانرێ: ئەوانەی بڕوایان هێناوە، یەکێك لە سیفەتە بنچینەیەکانیشیان بریتیە لە ملکەچیی، ئەوانەی کە ملکەچن بۆ خوا، دەڵێ: (**الإظْهَارُ لِزِيادَةِ مَدْحِهِم بِوَصْفٍ أخَرَ شَرِيفٍ**)، بۆ ئەوەی بە وەسفێکی دیکەی بەرز مەددحیان بکات.

مەسەلەی سێیەم:

خوا دەفەرموێ: بە دلنیایی ئێمە دەزانین کە کافرەکان دەڵێن: بەشەرێك (موحەممەد) فێری قورئان دەکات! بەڵام زمانی ئەوەی لادانی بەلادا دەکەن: ئەعجەمییە، ئەم قورئانەش بە زمانێکی عەرەبی ڕۆشنە! {کەواتە: ناگونجێ قورئانێك بە زمانێکی عەرەبی ڕۆشن هاتبێ، کەسێك فێری پێغەمبەری ﷺ کردبێ کە خۆی عەرەبی نازانێ}:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ۝١٠٣﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌۗ﴾، بە دڵنیایی ئێمە دەزانین کە ئەوان دەڵێن: مرۆڤێك فێری دەکات، شارەزایانی زمان گوتوویانە:{**إفتِتَاحُ الجُمْلَةِ بِلامِ القَسَمِ وَ (قَدْ) يُشِيرِ إلى أَنَّهُ كانَ هُناكَ نَوْعٌ مِنَ الإِخْفَاءِ لِهَذَا القَول**}.

کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ﴾، هەم (ل) بۆ سوێند پێ خواردن، یان بۆ تەئکید کردنەوەیە، (قَد)یش دیسان بە هەمان شێوە، بۆ دڵنیا کردنەوەیە، ئنجا کە ئەو دووانەی خستۆتەسەر: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ﴾، بە دڵنیایی ئێمە دەزانین: ﴿أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌۗ﴾، کە ئەوان دەڵێن تەنیا مرۆڤێك فێری (قورئانی) دەکات، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە جۆرێك لە شاردنەوە هەبووە بۆ ئەو قسەیە، یانی: خوا ﷻ ویستوویەتی پەردە لەسەر ئەو قسەیە هەڵماڵێ، کە: ڕەنگە بە جۆرێك لە تاکتیك و فێڵ لە بەینی خۆیاندا گوتبێتیان: وەرن! با بزانین داخۆ باسی کێ بکەین، ڕێی تێبچێ، بۆ چەواشەکردنی خەڵکی عەوام، بڵێین: کە ئەو کەسە موحەممەدی فێری ئەو قورئانە کردوە ؟!

٢- ﴿لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ﴾، خوا ﷻ بە بەرپەرچدانەوەیەکی دداشکێن بەرپەرچیان دەداتەوە، دەفەرموێ: زمانی ئەوەی کە مەیلی بەلادا دەکەن، یان بەلایدا لادەدەن، زمانێکی ئەعجەمییە، واتە: غەیری عەرەبی، (أَعْجَمِىٌّ)، {**مَنسُوبٌ إلى الأعجَم**}، (أعجم)یش واتە: زمانێکی ناڕوون، بە نسبەت عەرەبانەوە، زمانێك کە غەیری عەرەبی بوو بێ، ناڕوون و نامۆ بووەو، تێی نەگەیشتوون.

٣- ﴿ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴾، بەڵام ئەمە، (واتە: ئەم قورئانە)، بە زمانێکی عەرەبی ڕۆشنە، لێرەدا (اللِّسان: الكَلامُ ، سُمِّيَ الكَلام باسمِ آلتِهِ)، (لسان): ئەو زمانەیە کە ئینسان قسەی پێ دەکات و، شتی پێ دەخوات، بەڵام لێرەدا {قسەکردن} بە ناوی ئامرازەکەی خۆیەوە کە زمانە، ناونراوە.

کە دەفەرموێ: (يُلْحِدُونَ)، واتە: (يَعترِضونَ وَيَعدِلونَ إِلَيهِ)، ڕەخنەی پێدەگرن و بەلایدا لادەدەن، ئەمە دوو شێوە خوێندنەوەی هەن: (يُلْحِدُونَ) و (يَلحِدُونَ)، هەردووکیان بە مانای (يَمِيلُونَ إِلَيهِ)، بەلایدا لادەدەن.

قسەیەك دەربارەی ئەو کەسەی گوایە: پێغەمبەری ﷺ فێری قورئان کردوە!

لە تەفسیرەکاندا ناوی چەند کەسێك هاتوە، بۆ وێنە:

١/(الطَّبَرِي) دەڵێ: (غُلَامٌ كانَ قَيْناً اسْمُهُ: بَلْعَام، كانَ نَصْرَانِياً)، واتە: (غوڵامێك) کۆیلەیەك بووە، ئاسنگەر بووە، ناوی بەلعام بووەو، نەصڕانیی بووە.

٢/ هەر (الطبري) لە ڕیوایەتێکی دیکەدا دەڵێ: (كانَ اسْمُهُ يَعِيش)، ناوی (يعيش) بووە ، واتە: دەژی.

٣/ هەر (الطبري) لە ڕیوایەتێکی دیکەدا دەڵێ: (كانَ اسْمُهُ جَبْر)، ناوی جەبر بووە.

٤/ دیسان (الطبري) لە ڕیوایەتێکی دیکەدا دەڵێ: دوو غوڵام بوون، یەکێکیان ناوی (يَسار) بووە، یەکێکیان ناوی (جَبْر) بووە، کە پێشتر لە هۆی هاتنە خوارەوەشیدا باسمانکرد.

٥/ هەروەها (الطبري) لە ڕیوایەتێکی دیکەدا دەڵێ: گوایە گوتوویانە: سەلمانی فارسیی فێری دەکات، بەڵام دەڵێ: ئەوەیان هەر ناگونجێ، چونکە سەلمانی فارسیی لە مەدینە مسوڵمان بووە، ئەمە هەمووی (الطبري) هێناویەتی[1].

٦/ (الشَّعراوي) یەکێکی دیکەش دێنێ، ئەویش هەر لە تەفسیرەکاندا هاتوە، کە دەڵێ: غوڵامێك بووە، ناوی (عَدّاس) بووەو، نەصڕانیی بووە.

بەڵام وەك گوتمان: خوا ﷻ بەرپەرچێکی ددان شکێنیان دەداتەوە، چونکە ئێستاش ئەو تۆمەتە هەر ئاڕاستەی قورئان و، پێغەمبەری خوا دەکرێ ﷺ گوایە: کەسێك لە مەککە بووە، {ئنجا ئاسنگەر بووە، نەصڕانیی بووە، هەر چی بووە، کەسێك بووە، دووان بوون، ناویان چی بووە؟ چۆن بووە ؟} ئەو کەسە قورئانی فێری پێغەمبەر کردوە ﷺ !!

---

(١) جَامِعُ البَيان: ج ١٤، ص ١٨٣ - ١٨٥.

بەڵام لەڕاستییدا، ئەو قسانە هی کەسێکن کە شارەزای قوڕئان نەبێ و، قوڕئانی نەخوێندبێ، یان خوێندبی و تێی نەگەیبێ، ئەگەرنا کەسێك لە قوڕئان شارەزا بێ، دەزانێ ئەو تۆمەتە هێندە پووچە، تەنیا بیستنی بەسە، بۆ زانیی پووچەتییەکەی، ئاخر: هەرچی ڕەوانبێژان و زمان پاراوانی عەرەب بوون، لە بەرانبەر قوڕئاندا بە چۆکدا هاتوون و، ئێستاش لە بەرانبەریدا بە چۆکدا دێن!

بەڵێ هەر کەسێك تەماشای قوڕئان بکات، دەزانێ کە: جگە لە خوا هیچ کەس ناتوانێ، فەرمایشتی وا بفەرموێ، لە هەموو ڕوویێکەوە:

١- لە ڕووی ئیعجازی مێژووییەوە، تەماشای دەکەی.

٢- لە ڕووی ئیعجازی عیلمیەوە ، تەماشای دەکەی.

٣- لە ڕووی ڕوانبێژیی (**بلاغة**)یەوە، تەماشای دەکەی.

٤- لە ڕەوانیی (**فصاحة**)یەوە، تەماشای دەکەی.

٥- لە ڕووی دەروونناسییەوە.

٦- لە ڕووی یاساناسییەوە.

٧- لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە.

٨- لە ڕووی یاسا عەقڵییەکانەوە.

٩- لە ڕووی تێرکردنی داخوازییە سروشتییەکانەوە... هتد.

وەك من لەو مەوسووعە عەڕەبییەدا[1] کە لە زیندانی ئەمەریکاییەکاندا نوسیوومە، باسی ڕووەکانی ئیعجازی قورئانم کردوە، کە دە (١٠) ڕووم لە ڕووە ئیعجازییەکانی قوڕئان باس کردوون، بەڵام گوتوومە: ڕووەکانی ئیعجازی قوڕئان نایەنە ژمارە، چونکە: قوڕئان بۆ هەموو بەشەر هاتوە، کەواتە: دەبێ بۆ هەموو بەشەر دەستە و سانکەر بێ، هەر کەسە لە بواری شارەزایی و پسپۆڕیی خۆی دا، بەڵێ کەسێك تەماشای قوڕئان بکات و لێی تێ بگات، ئەوە زۆر بە ڕوونیی دەبینێ، کە: قوڕئانێکی ئاوا ناگونجێ بەشەر بیفەرموێ، نە موحەممەد ﷺ و، نە غەیری موحەممەدو، نە ئەعجەمیی و، نە عەرەبیی و، نە هیچ کەس.

---

(١) بڕوانە: {الكتاب الخامس: الإيمان بكتب الله عزّ وجلّ} ط ٢، ٢٠١٨ م.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

خـوا (عَـزَّ وَجَـلّ) ڕایگەیانـدوە، کـە ئەوانـەی بـڕوا بـە ئایەتـەکانی خـوا ناهێنـن، نایانخاتـە سـەر ڕێـی ڕاسـت و، ئازارێـکی بەئێشـیان هەیـە و، تەنیـا ئەوانـەش درۆ هەڵدەبەسـتن بەنـاوی خـواوە کـە بڕوایـان بـە ئایەتـەکانی نیـە و، هـەر ئەوانـەش درۆزنی ڕاسـتەقینەن:

خوا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰذِبُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوا بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن، خوا نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

لێـرەدا مەبەسـت لـە هیدایـەت، هیدایـەتی تایبەتـە، واتـە: ڕاسـتە ڕێیـان نـاکات، نایانخاتـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، ئەگەرنـا کەسـێك ئیـمان بـە ئایەتـەکانی خـوا بێنـێ، یـان ئیـمان بـە ئایەتـەکانی خـوا نەهێنـێ، خـوا بـە واتـای گشـتی هیدایـەت، هیدایـەتی داون، بەرنامـەی خـۆی خسـتۆتە بەرچاویـان، بـەڵام یـانی: هیدایـەتی تایبەتییـان نـادات، ئاخـر کەسـێك ئیـمان نەهێنـێ، خـوا چـۆن ڕاسـتە ڕێـی دەکات؟

٢- ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، هەروەها ئەوانە ئازارێکی بە ئێشیان بۆ هەیە، واتە: ئەوانەی کە نایانەوێ مسوڵمان بن، خوا زۆریان لێناکات، ئەوانەی کە ئیمان بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن و، ئارەزووی هەقیان نیە، ﴿ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ ﴾، خوا نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، بە زۆر مسوڵمانیان ناکات.

٣- ﴿ إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ﴾، بێگومان تەنیا ئەوانە درۆ هەڵدەبەستن بە ناوی خواوە، کە بڕوا بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن.

٤- ﴿ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰذِبُونَ ﴾، هەر ئەوانەش درۆزنن، واتە: درۆزنی ڕاستەقینە هەر ئەوانەن، کە بە ناوی خواوە درۆ هەڵدەبەستن، پێغەمبەر ﷺ ناگونجێ، درۆ بکات و شت بەناوی خواوە هەڵبەستێ، چونکە:

یەکەم: بڕوا بە ئایەتەکانی خوا دێنێ.

دووەم: پێغەمبەر ﷺ ئەصڵەن پێش پێغەمبەرایەتییش درۆی لێ ئەزموون نەکراوەو درۆی نەکردوە.

سێیەم: ئێستاش لە دوای پێغەمبەرایەتیی ﷺ ئەگەر تەماشای ژیانی بکرێ، هەموو ژیانی زۆر ڕوون و ئاشکرا و بێ گرێ و گۆڵە و، لەگەڵ خواو، لەگەڵ خۆی و لەگەڵ خەڵکدا، ڕێك و ڕاست بووە.

کەواتە:

١) ئەوە، دڵدانەوەیە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ.

٢) بەرچاو ڕوونییە بۆ ئیمانداران.

٣) بەرپەرچدانەوەیە بۆ ئەهلی کوفر، کە تەنیا ئەوانەی بڕوا بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن، ئەوانەن دەتوانن درۆ هەڵبەستن بە ناوی خواوەو، هەر ئەوانەش درۆزنی ڕاستەقینەن، بەڵام بابایەکی وەك پێغەمبەری خاتەم ﷺ کە باشترین کەسەو، لە لووتکەی بەرزی ڕاستگۆیی و ڕێك و ڕاستیی دایە، لەگەڵ خۆی و، لەگەڵ خواو، لەگەڵ خەڵکدا، ناگونجێ درۆ بە ناوی خواوە هەڵبەستێ، ئنجا وەك پێشتریش گوتمان: ئەوانەی کە باسی پێغەمبەرایەتیی دەکەن:

أ - یان دەبێ خراپترین کەس بن.

ب - یان دەبێ باشترین کەس بن.

کە بەڕاستیی پێغەمبەرن بوون، باشترین ئەوانەش کە بە درۆ ئیدیعای پێغەمبەرایەتییان کردوە، بێگومان خراپترین کەس بوون.

دەشگونجێ ئەم ئایەتە موبارەکە مەبەست پێی ئەوانەبێ کە: هەر لە بیانوو دەگەڕێن، بۆ نموونە: وەلیدی کوڕی موغیرە، کە نەیویستوە ئیمان بێنێ، هەمیشە لە بیانوو گەڕاوە بۆ ئەوەی ئیمان نەهێنێ، بۆیە خواش نەیخستۆتە سەر ڕاستە ڕێ، بەڵام پیاوێکی وەك عومەری کوڕی خەتتاب، کە ئەویش وەك وەلیدی کوڕی موغیرە لە سەرەتاوە دژی ئیسلام بووەو، دژی پێغەمبەر ﷺ بووە، بەڵام چونکە بڕیاری نەداوە: کە ئەگەر هەقیش بناسێ، هەر شوێنی نەکەوێ و، بڕوای پێ نەهێنێ، بۆیە کە هەقی نەناسیوەو، هەقی بۆ دەرکەوتوە، بێ وەخران[١]، تەماشا دەکەی یەکسەر لە باوەشی گرتوە، ئنجا ئا ئەوانەی کە ئیمان دێنن و لە ئیمانێ دەگەڕێن، لە ئیمانێ دەخەفتێن، خوا دەستیان دەگرێ و، دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، بەڵام کەسانێك کە نایانەوێ بڕوا بێنن، بێگومان خوا نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ و زۆریان لێ ناکات.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

---

(١) بێ وەخران: بێ دواکەوتن، بێ تاخیر بوون.

دەرسی دەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا شەش (٦) ئایەت تەفسیر دەکەین، ئایەتەکانی (١٠٦ - ١١١)، کە تەوەری سەرەکییان بریتیە لە باسی هەڵگەڕانەوە لە ئیسلام و، سەرەنجامی شوومی هەڵگەڕاوان لە دنیا و لە دواڕۆژیشدا.

ئنجا خوا باسی ئیماندارانێکی ئەشکەنجەدراوی ناچاری کۆچ و کۆچبارکرانی کردوە و، کراوەتە تەواوکەری ئەو بابەتە، چونکە بێگومان بەهۆی فشارو ئەشکەنجەی کافرە ستەمکارەکانەوە، کاتی خۆی دوو جاران مسوڵمانانی چەوسێنراوە، ناچاری کۆچ و کۆچبار کراون، لە مەککەوە بۆ (یثرب) کە سەرەنجام پێغەمبەریش بە یەکجاریی کۆچی کردوە، لەگەڵ ئەبووبەکریی هاوەڵی دا، خوا لێی ڕازی بێ و، سەرەنجام لەوێ: قەوارەی سیاسیی ئیسلام ڕاگەیەنراوە.

﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ
وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١٠٦﴾
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ
ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ
وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٠٩﴾
ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ
رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ يَوۡمَ تَأۡتِي كُلُّ نَفۡسٖ تُجَٰدِلُ عَن نَّفۡسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ
نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿١١١﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەر کەس دوای بڕواهێنانی بە خوا، بێبڕوا بێتەوە، - مەگەر کەسێك ناچار بکرێ و، دڵیشی بە ئیمان ئۆقرە گرتوو بێ -، بەڵام هەر کەس سینەو دڵی خۆی بۆ کوفر ئاوەڵا بکات، ئەوانە تووڕەییان لە خواوە دێتە سەر و، سزایەکی مەزنیان بۆ هەیە ﴿١٠٦﴾ ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە کە ژیانی دنیایان خۆشتر ویستوە و هەڵبژاردوە بەسەر ژیانی دوارۆژداو، (بەهۆی ئەوەشەوە) کە خوا کۆمەڵی کافران ڕاستە ڕێ ناکات، (و ئەوانەش بە کوفرەوە هاتوونە لای خوا) ﴿١٠٧﴾ ئەوانە کەسانێکن خوا مۆری بەسەر دڵەکانیان و بیستنیان و چاوەکانیانەوە ناوەو، هەر ئەوانەن بێ ئاگایان ﴿١٠٨﴾ بە دڵنیایی ئەوانە لە دوارۆژیشدا هەر خۆیان زیانباری ڕاستەقینەن ﴿١٠٩﴾ ئنجا بە دڵنیایی، پەروەردگارت لەگەڵ ئەوانەدا، کە دوای ئەشکەنجەو ئازاردران، کۆچیان کردوە، پاشان تێکۆشاون و خۆڕاگر بوون، بێگومان پەروەردگارت دوای ئەو کۆچکردن و تێکۆشان و خۆڕاگرییە، لێبوردەی میهرەبانە بەرانبەریان ﴿١١٠﴾ یاد بکەنەوە! ڕۆژێك هەر کەسە دێ بۆ بەرگریی لە خۆ کردن مشتومڕ دەکات و، هەر کەسە چی کردوە، بە تەواویی پاداشت و سزای خۆی وەردەگرێتەوە و، ئەوان هیچ ستەمیان لێناکرێ ﴿١١١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أُكۡرِهَ): واتە: زۆری لێکراوەو، تۆبزیی لێکراوە، ناچار کراوە، (**الإكراه: حَمْلُ الإنسانِ عَلَى مَا يَكرهُهُ، الإكراهُ: الإلْجَاءُ إلى فِعْلِ مَا يَكرهُ فِعْلَهُ**)، (**إكراه**) بریتیە لەوە کە مرۆڤ شتێکی پێ بکرێ، کە پێی ناخۆش بێ، هەروەها (**إكراه**) بریتیە لەوەی کەسێك کارێکی پێ بکرێ و، پێی ناخۆش بێ، ئەو کارە بکات.

(مُطۡمَئِنُّۢ): (**الطَّمأْنِينَة وَالإطْمِئنان: السكُونُ بَعْدَ الإنْزِعَاجِ**)، وشەی (**طُمْأْنِيْنة وإطْمِئْنان**)، بریتیە لە ڕاوەستان و داسەکنان و ئۆقرە گرتن لە دوای جووڵەجووڵ.

(شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا): واتە: سینەی بۆ کوفر ئاوەڵا بۆتەوە، گوشاد بووە، (**أَصْلُ الشَّرْحِ: بَسْطُ اللَّحْمِ وَنَحْوِهِ، شَرَحْتُ اللَّحْمَ، وَشَرَّحْتُهُ، وَشَرْحُ الصَّدْرِ: بَسْطُهُ**) وشەی (شرح) لە ئەسڵدا ئەوەیە کە گۆشتێك لێك بکێشرێتەوە، پێشێ پێکەوە بێ، دواتر لێك جیابکرێتەوە، ئنجا گۆشت بێ، یان هەر شتێکی دیکە بێ، دەگوترێ: (**شَرْحْتُ اللَّحْمَ وَشَرَّحْتهُ**)، (**شَرْحُ الصَّدْر**) یش واتە: سینگ فراوان بوون، سینگ ئاوەڵا بوون، کە مەبەست پێی قبووڵکردنی ئەو شتەیە.

(ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ): واتە: ژیانی دنیایان خۆشترویستوە لە دواڕۆژو بەسەریدا هەڵیانبژاردوە، {**استحَبُّوا: مُبالَغَةٌ فِي أَحَبُّوا، مِثْلُ: استأْخَرَ، وَضُمِّنَ استحَبُّوا مَعْنَى فَضَّلوا بحَرْف (عَلَى)**}.

(**استحَبُّوا**) زێدەڕۆییە لە (**أَحَبُّوا**)، (**أَحَبُّوا**) واتە: خۆشیانویستوە، (**استحَبُّوا**) واتە: زۆریان خۆشویستوە، وەك (**تَأَخَرَ، وَاستأْخَرَ**) کە (**إستأخَرَ**) ماناکەی بەهێزترە لە (**تأخُّر**)، (**وَضُمِّنَ استحَبُّوا مَعْنَى فَضَّلوا بحَرْفِ على**)، وشەی (**استحَبُّوا**) مانای (**فَضَّلوا**)ی خراوەتە نێو بەهۆی پیتی (**علىٰ**)ەوە، واتە: خۆشیانویستوەو هەڵیانبژاردوە، بەڵام چونکە وشەی (**استحَبُّوا**) بە پیتی (**على**) بەرکاری خواستوە، بەهۆی ئەوەوە ئەو مانایەی هەڵیانبژادوە (**آثَرُوا، أو فضَّلوا**)ی خراوەتە نێو.

(طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ): واتە: خوا مۆری بەسەر دڵەکانیانەوە ناوە، (**الطَّبْعُ: أَنْ تُصَوَّرَ الشيءَ بصُورَةٍ مَا كَطَبْعِ السكَّة، وَهُوَ أَعَمُّ مِنَ الخَتْمِ وَأَخَصُّ مِنَ النَّقْشِ،... وَبِهِ اعْتبِرَ**

الطَّبْعُ وَالطَّبِيْعَـة الَّتـي هِـيَ السَّجية، فَـإِنَّ ذَلِـكَ هُـوَ نَقْـشُ النَّفْـسِ بصُـورَةٍ، إمَّـا مِـنْ حَيْـثُ الخِلْقَـة، أو مِـنْ حَيْـثُ العَـادَةَ...، وَيُتَجَـوَّز بالخَتْـمِ وَالطَّبْـعِ فِي الإسْـتِيْثَاقِ مِـنَ الـشيءِ، وَالمَنْـعُ مِنْـهُ، اعْتِبـارَاً بِمَـا يَحْصُـلُ مِـنَ المَنْـعِ بالخَتْـمِ عَـلَى الكُتُـبِ وَالأَبْـوَاب).

وشـەی (**طَبْـع**) ئەوەیـە کـە شـتێك بـە وێنەیـەك وێنـا بکـەی، (وێنەیـەکی لەسـەر بکـەی، وەك دراو کـە نەخـشی لەسـەر دەکـرێ) (**طَبْـع**) لـە (**خَتْم**) گشـتییترەو لـە (**نَقْش**) (واتـە: نیـگار و وێنە)، تایبەتـترە، واتـە: وشـەی (**طَبْـع**) لـە نێـوان (**خَتْـم، وَنَقْـش**) دایـە، لـە ڕووی مانـاوە، کەواتـە: (**نَقْـش**) ماناکـەی زۆر فراوانـترە، ئنجـا لـە دوای ئـەو (**طَبْـع**) و، دواتـر (**خَتْـم**).

وشـەی (**طبـع، طبیعة**)یـش، واتـە: سروشـتێك، کـە مـرۆڤ لەسـەریەتی و خـوا لەسـەری ڕسـقاندوە، لەوێـوە هاتـوە، چونکـە سروشـتی مرۆڤیـش، ئـەو وێنەیەیـە کـە لەسـەری دانـراوە، چ لـە ڕووی سروشـتەوە، کـە خـوا وای خوڵقانـدوە {کەسـێك لـە ڕووی سروشـتەوە هـەر بـە تەبیعـەت تەنگـە پرێسـکەیە، زوو تـووڕە دەبـێ، کەسـێکی دیکـەش ئـارام و هێمنـە، یەکێـك پەلـە دەکات، یەکـێ بەکاوەخۆیـە.

یاخـود بەهـۆی نەرێـت و پەروەردەکـردن و دەوروبـەرو ژینگـەوە {ئـەو سروشـتەی بـۆ پەیدابووبـێ، خەڵـکی هەنـدێ شـوێنان، هەنـدێ وڵاتـان، هەنـدێ نەتـەوان، هەنـدێ سـیفەتیان تێدایـە، بۆتـە عـادەت و نەریتێـکی ڕۆچـوو}.

وشـەی (**ختـم، وطبـع**) بـە ڕێپێـدان (**تجوُّز**)، {واتـە: وەك خواسـتنەوەیەك} بەکاردەهێنرێـت بـۆ مەحکەمکـردنی شـتێك و، ڕێ لێگرتنـی، لەبەرئـەوەی: بەهـۆی خەتمـەوە کـە لە کتێـب و نامان، یاخـود لـە دەرگایـان دەدرێ، ڕێیـان لێگیـراوە بـەکار بهێنرێـن، واتـە: نامەیـەك کـە خەتـم کـرا بـێ و، نابـێ تەماشـا بکـرێ، جگـە لـە لایـەن کەسـێکەوە کـە بـۆی ڕەوانەکـراوە، هەروەهـا دەرگایـەك خەتـم کرابـێ ڕێ لـە چوونـە ژووری گیـراوە.

ئنجـا کـە خـوا دەفەرمـوێ: خـوا مـۆری بەسـەر دڵـەوە نـاون، واتـە: دڵیـانی داخسـتوەو وایلێکـردوون کـە ئیـمان نەچێتـە نێویـان.

(**فُتِـنُواْ**): (**أَصْلُ الفَتْنِ: إدْخَـالُ الذَّهَـبِ النار لِتَظْهَـرَ جَوْدَتـهُ مِـنْ رَدَائَتِـه، وَاسـتعْمِلَ فِي إدْخَـالِ الإنْسـانِ النـار: ﴿ ذُوقُواْ فِتْنَتَكُمْ ﴿١٤﴾ ﴾الذاريـات، أَي: عَذَابَكُـمْ، وَتَـارَةً فِي الإخْتِبـارِ: ﴿ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ﴿٤٠﴾ ﴾ طـه، وَجُعِلَـتِ الفِتْنَـة كالبَـلاَءِ فِي أَنَّهَـا يُسـتعْمَلاَنِ فِيْـمَا يُدْفَـعُ إِلَيْـهِ الإنْسـانُ، مِـنْ شِـدَّةٌ وَرَخَـاءٍ وَهُـمَا فِي الشـدَّةِ أَظْهَـرُ مَعْنَـىً وَأَكْثَـرُ اسـتعْمَالاً).**

وشەی (فَتْن) لە ڕیشەدا بریتیە لەوە کە زێڕ بخرێتە نێو ئاگرەوە و، تاکو دەرکەوێ کە چەندەی ساغەو، چەندەشی خراپە ؟! (واتە: کانزای دیکەی ڕەگەڵ خراوە)، هەروەها وشەی (فَتْن) بەکارهێنراوە بۆ ئەوەش کە مرۆڤ بە ئاگر سزا بدرێ، ﴿ ذُوقُواْ فِتْنَتَكُمْ ﴿١٤﴾ ﴾ الذاریات، واتە: سزایەکەتان بچێژن، سزای چونە نێو ئاگر، دیسان بۆ تاقیکردنەوەش بەکاردێ، وەك لە سوورەتی (طـه)دا خوا ﷻ بە مووسا دەفەرموێ: ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ﴿٤٠﴾ ﴾ واتە: تۆمان تاقیکردەوە بە زۆر تاقیکردنەوون، یانی: زۆر بەڵاو گرفتارییمان بەسەرت هێنان.

ئنجا وشەی (فِتْنة) لەگەڵ (بَلاَء) وەك یەك بەکاردەهێنرێن، لەوەدا کە مرۆڤ دەخرێتە نێو سەختیی، یاخود خۆشییەوە.

بەڵام هەم (فِتْنة) و، هەم (بَلاَء) لە سەختیی و نارەحەتییاندا زیاتر بەکاردەهێنرێن، تاکو لە خۆشیی و ئەو شتانەی مرۆڤ پێی هات بێ و پێی خۆش بێ.

(تُجَٰدِلُ): واتە: مشتومڕ دەکات، شەڕە قسە دەکات، (**أَصْلُ الجِدَالِ مِنْ: جَدَلْتُ الحَبْلَ، أَي: أَحْكَمْتُ فَتْلَهُ ،... وَمِنْهُ الجِدَالُ فَكأَنَّ المُتَجَادِلَيْنِ يَفْتِلُ كُلُّ وَاحِدٍ الآخَر عَنْ رَأْيِهِ...، وَقِيْلَ: الأَصْلُ فِي الجِدَالِ: الصِّرَاعُ وَإِسْقَاطُ الإِنْسَانِ صَاحِبَهُ عَلَى الجَدَالَةِ، وَهِيَ الأَرْضُ الصُلْبَة**).

واتە: وشەی (جِدَال) لە ڕیشەوە لەوەوە هاتوە: (**جَدَلْتُ الحَبْلَ، أَي: أَحْكَمْتُ فَتْلَهُ**) واتە: پەتەکەم باش چنیی، باشم هۆنیەوە، {(فَتْل) واتە: هۆنینەوەی شتێك، یان چنین و ڕستنی، (جِدَال)یش لەوەوە هاتوە} یانی: ئەو دوو کەسە کە پێکەوە شەڕە قسە دەکەن، هەرکامێکیان بیەوێ ئەوی دیکە بسووڕێنێتەوە بۆ ڕای خۆی، وەك چۆن چەند داوەبەنێك تێك دەسووڕێن و تێك باهەڵدەدرێن، ئەویش بیەوێ تێکی باهەڵدا و[1] بیهێنێتە سەر ڕای خۆی.

هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (جِدَال) ڕیشەکەی بریتیە لە ناکۆکیی کردن و، ئەوە کە مرۆڤ هەوڵبدات بەرانبەرەکەی بخاتە سەر (جَدَالة)، (جَدَالة)ش بریتیە لە زەوییەکی سەخت و پتەو.

(وَتُوَفَّىٰ): واتە: بە تەواویی وەردەگرێ و دەیدرێتێ، {**الوَافِي: الَّذِي بَلَغَ التَّمَام، وَتَوْفِيَة الشيءِ: بَذْلُهُ وَافِياً وَاستِيْفَاؤُهُ: تَناوُلُهُ وَافِياً:** ﴿ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ بَيْنَهُمْ .. ﴿٢٥﴾ ﴾ آل عمران}، وشەی (وَافِي) ئەوەیە کە گەیبێتە ڕاددەی تەواو بوون، (**تَوْفِيَة الشيء: بَذْلُهُ وَافِياً**)، وشەی (تَوْفِيَة) بەوە دەگوترێ، کە شتێك بەتەواویی بدرێ، بەڵام (**إِستِيفَاء**)

---

(١) تێك با هەڵدان: پێکەوە پەیوەست کردن و گرێدان بەهۆی سووڕاندنەوە.

ئەوەیە بە تەواویی وەربگیرێ، دەگوترێ: (إستفَى حَقَّه، استیفاء)، واتە: بە تەواویی وەریگرت، بەڵام (أوْفَاهُ حَقَّهُ) واتە: بە تەواوی هەقەکەی پێدا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِ...﴿١١١﴾﴾التوبة، واتە: کێ لە خوا چاکتر پەیمانی خۆی بە تەواویی دەباتە سەرێ.

هەروەها لە سوورەتی (النجم)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِبْرَٰهِيمَ ٱلَّذِى وَفَّىٰٓ ﴿٣٧﴾﴾، واتە: ئەو ئیبراهیمەی کە بە تەواویی ئەرکی خۆی جێبەجێ کرد.

لە سوورەتی (آل عمران)یش دا دەفەرموێ: ﴿وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ... ﴿٢٥﴾﴾، واتە: واتە: هەر کەسە بە تەواویی ئەوەی کە کرد بووی وەریگرت، واتە: بەرهەمەکەی وەرگرتەوە، ئنجا سزایە یان پاداشت.

کەواتە: هەم (أَوْفَىٰ) هەم (وَفَّىٰ) هەردووکیان بە مانای بە تەواویی جێبەجێکردنی ئەرکێکن، ئەگەر پەیمانە، ئەگەر بەڵێنە، ئەگەر هەر ئەرکێکی شەرعییە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە

﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١٠٦﴾ ﴾:

لەبارەی ئەم ئایەتەوە، ئەم گێڕراوەیە هەیە:

{عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَهَٰذَا .. ﴿١٠٦﴾ ﴾، **قَالَ: أَخَذَ الْمُشْرِكُونَ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ يُعَذِّبُوهُ فَقَارَبُوهُ فِي بَعْضِ مَا أَرَادُوا بِهِ، فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَيْفَ تَجِدُ قَلْبَكَ؟ قَالَ ﷺ: مُطْمَئِناً بِالإِيمَانِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَإِنْ عَادُوا فَعُدْ**}[1].

واتە: ئەبوو عوبەیدەی کوڕی موحەممەدی کوڕی عەمماری کوڕی یاسر، (واتە: نەوەی عەمماری کوڕی یاسر)، دەربارەی قسەی خوای بەرز کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ ﴾، واتە: مەگەر کەسێك زۆری لێکرا بێ و، دڵیشی بە ئیمان ئارامگرتوو بێ، ئەوە خوا ﷻ لێی ناگرێ و، سزای نادات، لەوبارەوە گوتوویەتی: ئەو بەسەرهاتە هەیە.

هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان عەمماری کوڕی یاسریان گرت، (لە مەککە)، ئەشکەنجەیان دا، زۆر ناڕەحەتیان کرد، هەتا هەندێك لەو شتانەی کە دەیانویست بۆی کردن، بۆی گوتن، (هەندێ قسە بە دڵی ئەوان)، دوای ئەوە سکاڵای بردە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: دڵت چۆنە؟ (واتە: ئەو کاتەی کە ئەو قسانەت کردن، دڵت چۆن بوو؟) گوتی: دڵم ئارامگرتوویە بە ئیمان، دڵم پڕە لە ئیمان، {بەڵام بە ناچاریی ئەو قسانەم کرد، هەتا ئەوان دڵیان پێ خۆش بێ و لە کوڵ خۆمیان بکەمەوە، دیارە ئازارو ئەشکەنجەکەی زۆر بووە و، بۆی تەحەممول نەکراوە}[2] پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**فَإِنْ عَادُوا فَعُدْ**)، ئەگەر ئەوان گەڕانەوە (بۆ ئەشکەنجەدانی تۆ، بۆ ئازاردانی تۆ)، تۆش

---

(١) أَخْرَجَهُ عَبْدُالرَّزَّاق فِي تَفْسِيرِه: ج١، ص٣٦٠، وَإِبْنُ سَعْدٍ فِي الطبقات الكبرى ج ٣، ص ٢٤٩، وَالطَّبَرِي فِي جامع البيان: ج ١٤، ص ١٢٢، وَأَخْرَجَهُ أَيْضاً الحَاكِمُ: ٣٣٦٢، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخْرِجَاهُ، وَوَافَقَهُ الذَّهَبِي، قَالَ مُؤَلِّفا الإِسْتِيعَاب فِي بيان الأسباب: ج ٢، ص ٤٢٣، سَنَدُهُ ضَعِيفٌ.

(٢) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە، بۆ ڕوونبوونەوەی مەبەست.

بگەڕێوە (بۆ ئەو قسانە، بۆ ئەوەی دڵی ئەوانی پێ لە خۆت ڕازی بکەی و، لە کۆڵ خۆتیان بکەیەوە)، کە دوایی بە تەفصیل لەوبارەوە قسە دەکەین.

ئەم دەقە لە ڕووی سەنەدەوە، زانایان ڕاجیاییان لەسەری هەیە، هەرچی (**عبدالرزاق**)ە، لە تەفسیرەکەی خۆیدا هێناویەتی و، (**إِبْنُ سَعْد فِي الطبقات**)دا و، (**الطَّبري فِي جامع البيان**)دا، وایان هێناوە، کە بەڕاستیان داناوە، هەروەها (**الحاكم**) گوتوویەتی: کە ئەمە فەرموودەیەکە بەپێی مەرجەکانی بوخاریی و موسلیم ڕاستە، هەرچەندە نەشیانهێناوە و، (**الذهبي**)یش گوتوویەتی: (**الحاكم**) پێکاویەتی لەو حوکمەدا، بەڵام هەردوو نووسەری کتێبی: (**الإستيعاب فِي بيان الأسباب**) سەنەدەکەیان بە بێهێز داناوە.

هەڵبەتە لەوانەیە زانایەکی دیکەش بڵێ: نەخێر ئێوە نەتانپێکاوە، ئیدی گرنگ ئەوەیە لەڕووی سەنەدەوە، ئەو دەقە، مشتومڕی لەسەرە، بەڵام لە ڕووی واقیعییەوە، دیارە کە عەممارى کوڕی یاسر لە قۆناغی مەککەدا ئەویش و ژمارەیەك لە هاوەڵان، کە زەقترینیان: (**بيلال**)ە، هەڵبەتە (أبو بەکر)یش ئەزیەت دراوە و (**عبدالرحمن بن عوف**)یش ئەزیەت دراوە و، زۆر لە هاوەڵان ئەزیەت دراون، بەڵام ئەوەی عەممار زۆر ئاشکرایە، کە بە سەختیی سزاو ئازار و ئەشکەنجە دراوە، لەلایەن کافرەکانەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە سـیاقی: بـاسی دژایەتیـی کافـرەکان بـۆ قورئـان و، تۆمـەت هەڵبەسـتنیان بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و، بـۆ قورئـان کـە کەسـێکی دیکـە قورئـانی فێـر کـردووە، بـۆ پێغەمبـەر کـە قسـەی بـە نـاوی خـواوە هەڵبەسـتوە، لـەو سـیاقەدا، کـە دیـارە ئـەو ناکۆکیـی و دووبەرەکێیە ببـێ لـە نێـوان کافـران و ئیمانـداران دا و، کافرەکانیـش کـە باڵادەسـتن و حوکمڕانـن و، دیـارە ئیماندارانێـك کـە بـێ دەسـتەڵاتن و کەمینـەن، کـەم و زۆر دەکەونـە بـەر زەخـت و فشـاریان و، ئازاریـان دەدەن و ئەشـکەنجەیان دەدەن، لـە ئەنجامـی ئـەوەش دا حاڵـەتی هەڵگەڕانـەوە (إرتـداد) دروسـت دەبـێ، ئنجـا چ هەڵگەڕانەوەیـەکی ڕاسـتەقینە، چ هەڵگەڕانەوەیـەکی ڕووکەشیی، کـە کابـرا بـە قسـە هەنـدێ شـت بڵـێ، بـەڵام لـە دڵیـدا وانەبـێ، بـۆ ڕازییکـردنی ئـەو کەسـانەی کـە ئەشـکەنجەی دەدەن، بـۆ ئـەوەی لـە کـۆڵ خۆییـان بکاتـەوە، هـەم ئـەوە دێتـە پێـش، هـەم مەسـەلەی کۆچکـردن دێتـە پێـش، بەجێهێشـتنی مـاڵ و حـاڵ و نیشـتیمان، ئنجـا خـوا ﷻ لـەم شـەش ئایەتـەدا، باسـی ئـەو دوو مەسـەلەیە دەکات:

سـەرەتا دەفەرمـوێ: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ ﴾، هـەر کەسـێك بێبـڕوا بـێ بـە خـوا، دوای ئیـمان هێنـانی {واتـە: دوای ئیـمان هێنـانی، بێبڕوابێتـەوە} مەگـەر کەسـێك زۆری لـێ بکـرێ و، دڵیـشی ئارامگرتـوو بـێ بـە ئیـمان، {واتـە: دڵی پـڕ بـێ لـە ئیـمان و، دڵـی نەلەخشـێ و نەلـەرزێ، بـەڵام بـە قسـە هەنـدێ شـت بڵـێ، یـان بـە کـردەوە هەنـدێ شـت بـکات، پێچەوانـەی ئـەو ئیمانـە بـێ: کـە لـە دڵـی دایـە، لەبەرئـەوەی کـە زۆری لـێ دەکـرێ و ناچـار دەکـرێ} ئنجـا خـوا ﷻ بـاسی نەکـردوە: ئـەو حاڵەتـە چۆنـە؟ بـەڵام کـە دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴾، بـەڵام کەسـێك سـینەی گوشـادو ئاوەڵابـێ بـۆ کوفـر، ئەوانـە تووڕەیـی خوایـان لەسـەرەو، سـزایەکی مەزنیـان هەیـە.

کەواتـە: کەسـێك کـە ناچـار دەکـرێ و دڵیـشی پـڕە لـە ئیـمان و، دڵ و سـینەی خـۆی ئـاوەڵا نـاکات بـۆ کوفـر، ئـا ئەوانـە: نـە تووڕەیـی خوایـان لەسـەرەو، نـە سزاشـیان بـۆ هەیـە، بـەڵام بۆیـە خـوا ﷻ بـاسی نەکـردوە، چونکـە: بـە سـیاق و سـەلیقە دیـارە، کـە ئەگـەر کەسـێك بـە دڵخۆشـیی و بـە ویسـتی خـۆی و، بـە دڵ بـۆ کردنـەوەوە، پێشـوازیی لـە کوفـر بـکات، شایسـتەی ئـەوە بـێ، خـوا لێـی تووڕەبـێ و سـزایەکی مەزنیـشی هەبـێ، بێگومـان کەسـێك ناچار

بکرێ، دیارە حوکمەکەی پێچەوانەیە و، خوا، نە لێی توورە دەبێ و نە سزاشی دەدات، چونکە ناچار کراوە، کەواتە: مۆڵەتیشە کە کەسێك ناچار بکرێ لەسەر کوفر، هەندێ شت بڵێ و هەندێ شت بکات، بۆ ئەوەی ئەوانەی کە ناچاری دەکەن، لە کۆڵ خۆییان بکاتەوەو، ئەو ئازارو نارەحەتییەی کە دەیدەن، لە خۆی دووری بخاتەوە، وەك دوایی لە باسێکی سەربەخۆدا بە تەفصیل باسی ئەوە دەکەین.

دوایی خوا ﷻ هۆکاری ئەوە کە لێیان توورەیەو، سزای مەزنیشیان هەیە لە دوارۆژدا، هۆکارەکەی دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا عَلَى ٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾، ئەویش بەهۆی ئەوەوە کە ژیانی دنیایان خۆشترویستوەو هەڵبژاردوە بەسەر ژیانی دوارۆژدا، ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾، هەروەها بەهۆی ئەوەشەوە: کە خوا کۆمەڵی کافران، ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ئەوانەش ڕێی ڕاستیان نەگرتۆتەبەرو، بە ڕێی لاردا هاتوون و، بە کۆڵێك گوناهو تاوانەوە هاتوونەوە خزمەت خوا ﷻ، بۆیە خوا ﷻ لێیان توورەیە و، بۆیەش سزای مەزنیان بۆ هەیە.

﴿ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن کە خوا مۆری بەسەر دڵەکانیانەوە ناوەو، مۆری بەسەر بیستنیانەوە ناوەو، مۆری بەسەر چاوەکانیشیانەوە ناوە، واتە: نە دڵەکانیان وەك پێویست تێدەگەن، نە هەستی بیستنیان، وەك پێویست کاردەکات، کە هەق ببیستێ و، نە چاوەکانیشیان وەك پێویست کاردەکەن کە هەق ببینن، ﴿ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَـٰفِلُونَ ﴾، ئا ئەوانە بێئاگایانن، ئەگەر بێئاگا نەبوونایە لە هەق، ئامادە نەدەبوون، وا بە ئاسانیی دەستبەرداری ئەو هەقە بن، بە تۆزە ترسێك و تۆزە برسێك.

﴿ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ هُمُ ٱلْخَـٰسِرُونَ ﴾،بە دڵنیاییەوە ئەوانە لە دوارۆژدا، هەر ئەوانن زیانبار، زیانبارانی ڕاستەقینە هەر ئەوانەن، کە ڕێیان لە هەق هەڵدەکەوێ، خوا ڕێی ڕاستیان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە، تێیدەگەن و لێی شارەزا دەبن، کەچی دواتر دەستبەرداری دەبن، لە ژێر زەخت و فشاری ئەهلی کوفردا.

ئنجا دێتە سەر باسی بابەتی دووەم، کە بریتیە لە کۆچکردن و، بەجێهێشتنی ماڵ و حاڵ و نیشتیمان لە ژێر زەخت و فشاری ئەهلی کوفردا، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُوا۟ ثُمَّ جَـٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، پاشان بێگومان پەروەردگارت بۆ کەسانێك کە کۆچیان کردوە، دوای ئەوەی کە ئەشکەنجە دراون، بەڵام دوایی تێکۆشاون و خۆڕاگربوو ون، {واتە:

خۆڕاگر بوون لەسەر کۆچکردن، لەسەر تێکۆشان، لەسەر خەبات کردن} بە دڵنیاییەوە پەروەردگارت لە دوای ئەوە، {واتە: لە دوای ئەشکەنجەدرانیان و، لە دوای کۆچکردنیان و تێکۆشان و خۆڕاگرییان} پەروەردگارت لێبوردەی بە بەزەییە.

لە کۆتاییی دا خودا باسی سەرەنجامی هەموو لایەك دەکات، چ چاکەکاران، چ خراپەکاران، چ ئەوانەی خۆڕاگربوون، چ ئەوانەی خۆڕانەگر بوون، چ ئەوانەی کاریان بە عەزیمەت کردوە و، قسەیەکی وایان نەکردوە کە ئەهلی کوفر دڵیان پێی خۆشبێ، چ ئەوانەی کاریان بە مۆڵەت کردوەو، چ ئەوانەی کە لە مۆڵەتیش بەولاوەتر چوون و، سینەی خۆیان کردۆتەوە و، دەروازەی دڵی خۆیان کردۆتەوە، بۆ کوفر و بێ دینیی، لەبەر زەخت و فشارێك کە لێیان کراوە، لە ترسان، لە برسان، بە هەر هۆکارێك، ئا ئەوانە، خوای دادگەرو کارزان بە یەك ئایەت باسی هەموویان دەکات.

﴿ يَوۡمَ تَأۡتِي كُلُّ نَفۡسٖ تُجَٰدِلُ عَن نَّفۡسِهَا ﴾ ڕۆژێك کە هەموو کەس دێ، بەرگریی لە خۆی دەکات بە شەڕە قسەو مشتومڕ، بەرگریی لە خۆی دەکات، ﴿ وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ ﴾ هەموو کەسێکیش بەپێی ئەوەی کە کردوویەتی و ئەنجامی داوە، پاداشت و سزای پڕ بە پێست و تەواوی دەدرێتەوە ﴿ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾ لە حاڵێك دا کە ستەمیشیان لێناکرێ.

ئنجا ئەگەر چاکەکار بووبن، پاداشتیان دەدرێتەوەو، ئەگەر خراپەکار بووبن، سزایان دەدرێتەوە، بەڵام هیچ کامیان ستەمیان لێ ناکرێ، هەڵبەتە خوا ﷻ لەگەڵ ئەهلی ئیماندا، وێڕای عەدل بە فەزڵیش مامەڵە دەکات، واتە: زیاد لە شایستەیی خۆیان، مافیان پێدەدات و پاداشتیان دەداتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەهلی کوفردا، هەر بە دادگەریی مامەڵە دەکات و، زیاتر لەوەی کە شایستەی نین، زیاتر لەو سزایەی کە پڕ بە پێستی کردەوەکەی خۆیانە، سزایان نادات، بەڵکو بە دادگەریی لەگەڵیاندا مامەڵە دەکات، هەڵبەتە خوا ﷻ لە هەندێ شوێندا، باسی ئیماندارانیش دەکات: ﴿ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلۡقِسۡطِۚ .. ﴿٤﴾ ﴾ یونس، بەڵام لەوێدا مەبەست ئەوەیە کە: سەرەتا خوا بەپێی تەرازووی دادگەرانەی دەفەرموێ: ئەوە پاداشتەکەتانە، بەڵام دواییش لە شوێنێکی دیکەدا، دەفەرموێ: ﴿ لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضۡلِهِۦۗ وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ﴿٣٨﴾ ﴾ النور، وەك بەخششی خۆی بۆیان زیاد دەکات، پێشێ مافی ڕەوای خۆیان بە تەواویی بە پێی دادگەریی، دەدرێتێ و دواییش وەك بەخشش (فَضل) پاداشتی دیکەشیان دەدرێتەوە، واتە: ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلۡقِسۡطِۚ ... ﴿٤﴾ ﴾ یونس، ڕێگر نیە لەوە کە: خوا جگە لەوەی بە دادگەریی و پڕ بە پێستی کردەوەکانی خۆیان دەیانکەوێ، زیادەشیان بۆ بخاتە سەر.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هەر کەسێك پاش بڕواهێنانی بە خوا، بێبڕوا بێتەوە، - مەگەر ناچار بکرێ لەسەر کوفر - ئەوە خوا لێی تووڕە دەبێ و، ئەو کەسە سزایەکی مەزنی دەبێ، چونکە ژیانی دنیای بەسەر هی دواڕۆژدا هەڵبژاردوە و خۆشتری ویستوەو، ئەوانە خوا دڵ و گوێ و چاویانی مۆر کردوە و، ئەوانە بێئاگان و، بە دڵیایی لە دواڕۆژدا، هەر ئەوانە زیانباری ڕاستەقینەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١٠٦﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١- ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ ﴾، واتە: هەر کەسێك لە دوای بڕواهێنانی، بێبڕوابێ بە خوا.

(مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ)، (**أي: بَعْدَ تَمَكُّنِ الإيمانِ فِي قَلْبِهِ**)، دوای ئەوەی ئیمان لە دڵیدا جێگیر بووە و، بڕوای هێناوە، بێبڕوابێتەوە و، کوفر بە خوا بکات، دوایی وەڵامەکەی دێ، بەڵام وەك قسەیەکی نێواخن و، وەك (**الجُمْلَةُ المُعْتَرِضَة**)، کە ڕستەیەکە دەخرێتە نێوان ڕستەکانی دیکەوە، دەفەرموێ:

٢- ﴿ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ ﴾ واتە: مەگەر کەسێك بێبڕوابێ بە خوا، بە ڕواڵەت و بە قسە، بەڵام لەبەرئەوەی ناچارکراوە و، زۆری لێکراوە و، دڵیشی بە ئیمان ئارامگرتوو

بێ، واتە: دڵی دامەزراو و، نەلەخشاو بێ، ئەو کەسە لەو حوکمەی کە دوایی خوا باسی دەکات، هەڵاوێردراوە و، جیاکراوەتەوە، واتە: ئەو کەسە مۆڵەتی بۆ هەیە و بەو مۆڵەتە کاری کردوە، بۆیە: نە تووڕەیی خوای دێتە سەرو، نە ئازاری مەزنیشی دەبێ لە دوا ڕۆژدا.

٣- ﴿ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا ﴾، بەڵام کەسێك سینەی گوشاد بێ بۆ کوفر، دڵی خۆی بۆ کوفر بکاتەوە، دەڵێ: (**شَرَحَ بالْكُفْرِ صَدْراً: وَسَّعَهُ لِقُبُولِ الكُفْرِ**)، دڵی خۆی فراوان بکات، بۆ ئەوەی کوفری بچێتێ، دەروازەی دڵی خۆی بۆ کوفر بکاتەوە، یانی: بە دڵکراوەیی و باخەڵ فەڕاحیی و سینگ فراوانیی، (**بِرَحابة الصدر**) بە دڵ پێخۆشبوونەوە، نەك بە ناچاریی.

٤- ﴿ فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کەسانێك سینە و دڵی خۆیان بۆ کوفر بکەنەوە، تووڕەیی خوایان دێتە سەر، دەڵێ: (**الجُمْلَةُ الإِسْمِية تَدُلُّ عَلَى الدَّوام والثُّبُوت**)، کە دەفەرموێ: (فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ)، تووڕەیی خوایان لەسەرە، ڕستەی ناویی، بەردەوام بوون و چەسپاویی دەگەیەنێ.

٥- ﴿ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴾، واتە: هەروەها بۆ ئەوان سزایەکی مەزن هەیە، (**لَهُمْ**)، (**الجار والمجرور**)ە، دەڵێ: {**تَقْدِيمُ (لَهُمْ) عَلَى (عَذَابٍ عَظِيم) للإِهْتِمام**}، هەمیشە کە (**الجار والمجرور**) پێش دەکەون، ئەوە بۆ گرنگیی پێدانە، واتە: سزایەکی مەزن بۆ ئەوان هەیە، بۆچی؟ دوایی هۆکارەکەی ڕوونکراوەتەوە:

٦- ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، واتە: ئەوەش بەهۆی ئەوەوە کە ئەوانە ژیانی دنیایان خۆشتر ویستوە و {هەڵیانبژاردوە} بەسەر دواڕۆژدا، پێشتر باسمان کرد کە: (ٱسۡتَحَبُّواْ)، هەر (**أَحَبُّوا**)یە، بەڵام (س و ت) خراونە سەر، بۆ زێدەڕۆیی تێداکران و تۆخکردنەوەی مانایەکەی، (ٱسۡتَحَبُّواْ)، واتە: زۆریان خۆشویستوە، چونکە کردار ئەگەر پیتەکانی زیاتر بن، مانایەکەشی بەهێزترە: (**زِيادَةُ المَبْنى تَدُلُّ عَلَى زِيادَةِ المَعْنى**)، کردار (**فعل**) ئەگەر پیتەکانی زیاتر بن، ماناکەشی بەهێزتر دەبێ، وەك (**تَأَخَّرَ**) و (**استأْخَرَ**)، (**تَقَدَّمَ**) و (**استقْدَمَ**)، دووەمەکان مانایەکەیان بەهێزتر دەبێ، لە یەکەمەکان.

کە دەفەرموێ: (ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا **عَلَى** ٱلۡأٓخِرَةِ)، (ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا)، یانی: (**أَحَبُّوا الحَياةَ الدُّنْيا**)، واتە: ژیانی دنیایان خۆشویستوە، یان زۆریان خۆشویستوە، ئنجا (ٱسۡتَحَبُّواْ) پێویستی بەوە ناکات، بە پیتێك بەرکار بخوازێ، بەڵام کە دەفەرموێ: (ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ)، بەم (**على**)یە، تێپەڕی پێکراوە بۆ (**الآخرة**)،

چونکـە: (ضُمِّـن مَعْنـى فَضَّلُوا وآثَـرُوا)، یانـی: هەڵیانبـژاردوە و، بـە باشـتریان دانـاوە، خراوەتـە نێـو: (أَسْتَحَبُّواْ)ەوە، بەهـۆی ئـەو پیتـی (عـلى)ەوە، چونکـە بنچینەیـەکی زمـانی عەرە.بییـە هـەر کـردار (فعـل) پێویسـتیی بـە پیـت (حرف)ێـك نەبـێ بـۆ بـەرکار خواسـتن و، بـەرکار (مفعـول)ی پـێ بخـوازێ، ئـەوە وێـڕای مانایەکـەی خـۆی، مانایـەکی دیکـەش بـە پێـی مانـای پیتەکـە دەگرێتـە خـۆی، ئەمـەش پێـی دەگوتـرێ: بنەمـای وەگـەڵ خسـتن (قاعـدة التضمـين).

٧- ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، هەروەها بەهۆی ئەوەشەوە، کە خوا کۆمەڵی کافران ڕاستەڕێ ناکات، ئەمە هۆکاری دووەمی تووڕەیی خوا و، سزای مەزنی خوایە، واتە: بەهۆی ئەوەوە کە خوا لە خستنە سەر ڕێ و، لە ڕاستەڕێ کردنی خۆی، بێبەشی کردوون، ئنجا ئەوانە کە لە هیدایەتی تایبەتی خوا بێبەش بوون، دیارە کەسێك کە لە هیدایەتی خوا بێبەش بێ، خوا لێی تووڕە دەبێ، بەڵام بێبەش بوون، لەبەرئەوەی خۆیان نەیانویستوە، وەك خوا عزّ وجلّ دەفەرمویْ: ﴿ وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيۡنَٰهُمۡ فَٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡعَمَىٰ عَلَى ٱلۡهُدَىٰ ﴿١٧﴾ ﴾ فصلت، واتە: گەلی (ثمود)مان ڕێنمایی کرد، بەڵام ئەوان کوێرییان هەڵبژارد و، خۆشتر ویست، بەسەر ڕێنمایی و ڕێ دیتن دا.

٨- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡ ﴾، واتە: ئا ئەوانە کەسانێکن، کە خوا مۆری بەسەر دڵیانەوەو، بەسەر بیستنیانەوە و، بەسەر چاوەکانیانەوە، ناوە.

(الطَبْـعُ مُسـتعارٌ لِمَنْـعِ وصُـولِ الإيمَـانِ)، وەك پێشـتریش لـە شـیکردنەوەی مانـای (طَبْـع) و، (خَتْـم)دا باسـمان کـرد، (طَبْـع)، خوازراوەتـەوە بـۆ ئـەوە: کـە خـوا ڕێـی لـێ گرتـوون، کـە ئیـمان بچێتـە نێـو دڵیـان، هەڵبەتـە خـوا ڕێـی لـێ نەگرتـوون، بـەو واتایـە کـە ڕاسـتەوخۆ خـوا ڕێیـان لـێ بگـرێ، بـەڵام یـانی: بـە پێـی یاسـای خـوا، هـەر کەسـێك لەسـەر ئـەو گوناهانـە بـەردەوام بـێ، دڵـی دادەخـرێ، لـە بەرانبـەر هیدایەتـی خـوادا، ئنجـا لەبەرئـەوەی ئـەو پرۆسـەیە بەپێـی یاسـاکانی خـوا ئەنجـام دەدرێ و، بەپێـی ویسـتی خـوا، خـوا عـزّ وجـلّ پاڵـی داوەتـە لای خـۆی، ئەگەرنـا خـوا نەهاتـوە بـە تۆبزیـی دڵیـان بگـرێ و، نەهێڵـێ ئیمانیـان بچێتـێ !

٩- ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴾ هەر ئەوانە بێئاگان، واتە: ئەوانە لە بێئاگایی دا، تەواو ڕۆچوون، بە جۆرێك کە وەك بێئاگایی (غفلة) لەوان دا کورت هەڵاتبێ.

١٠- ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴾ (لَا جَرَمَ)، بە سێ چوار مانایان لێکدراوەتەوە، کە هەموویان، واتە: بە دڵنیایی، یاخود: چەسپاوە، یاخود: بەبێ دوودڵیی،

(**لا جَرَمَ أي لا مُحَالَة**)، یان (**لا بُدَّ**)، یان (**لا حَقًّا**)، هەرسێكیان دەبنەوە بە یەك واتا، (لَا جَرَمَ)، واتە: هیچ گومانی تێدانیە، (أَنَّهُمْ فِي ٱلْأَخِرَةِ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ)، كە ئا ئەوانە لە دوارۆژدا زیانبارن، ئنجا كە بە ڕاناوی (هُمُ) كە پێی دەگوترێ: (**ضمير الفصل**) ڕاناوی جیاكردنەوە، پاشان (**أل**)یشی خستۆتە سەر (**خاسرون**)، (ٱلْخَٰسِرُونَ)، ئەمە یانی: لە دوارۆژدا ئا ئەوانەن زیانبارانی ڕاستەقینە، كە لە زیانباریی دا نوقم بوون.

کورتە باسێک لە بارەی

حوکمی زۆر لێکرانەوە لەسەر کوفر و تاوان[1]

بەڕێــزان! ئەم کورتە باسە لە پازدە (١٥) بڕگەدا دەخەینەڕوو:

بڕگـەی یەکـەم: دیـارە ئـەم ئایەتـە بەهـۆی ڕووداوێـك، یـان زیاتـرەوە هاتۆتـە خـوار، وەك لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکـەی دا باسـمان کـرد، کـە عەمـماری کـوڕی یـاسر خـوا لێـی ڕازی بـێ، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان گرتوویانـە و، ئەشـکەنجەیان داوە و، ئەویـش لـە ژێـر زەخـت و گوشـاری ئەوانـدا، هەنـدێ شـتی گوتـوە، کـە ئەوانـی پـێ لـە کـۆڵ خـۆی بکاتـەوە و، بـەڵام هەر لەوبـارەوە ئـەم بەسـەرهاتەش هاتـوە، کـە ئەگـەر ئایەتەکـە لەبـارەی ئـەو بەسەرهاتەشـەوە نەهاتبێتـە خـوار، گرنـگ ئەوەیـە، بەسـەر ئـەو بەسـەرهاتەش دا دەچەسـپێ:

{أَنَّ عيُونـاً لِمُسَـيْلِمَة أَخَـذُوا رَجُلَـيْنِ مِـنْ أَصْحَـابِ النَّبِـيّ ﷺ، فَذَهبُـوا بِهِـمَا إِلى مُسَـيْلِمَةَ، فَقَـالَ لأَحَدِهِـمَا: أَتَشـهدُ أَنَّ مُحَمَّـدَاً رَسُـول اللّـه؟ قَـالَ: نَعَـمْ. قَـالَ: أَتَشـهدُ أَنِّي رَسُـولُ اللّـه؟ قَـالَ: نَعَـمْ، فَخَلَّى عَنْـهُ، وَقَـالَ للآخَـرِ: أَتَشـهدُ أَنَّ مُحَمَّـدَاً رَسُـولُ اللّـه؟ قَـالَ: نَعَـمْ، قَـالَ: وَتَشـهدُ أَنِّي رَسُـول اللّـه؟ قَـالَ: أَنـا أَصَـمُّ لاَ أَسْـمَعُ، فَقَدَّمَـهُ وَضَرَبَ عُنُقَـهُ، فَجَـاءَ هَـذَا إِلى النَّبـيّ ﷺ، فَقَـالَ: هَلَكْـتُ، قَـالَ: (وَمَـا أَهْلَـكَكَ)؟ فَذَكَـر الحَدِيـثَ، قَـالَ: (أَمَّـا صَاحِبُـكَ فَأَخَـذَ بالثقـة، وَأَمَّـا أَنْـتَ فَأَخَـذْتَ بالرُّخْصَـة عَـلَى مَـا أَنْـتَ عَلَيْـهِ السـاعَة) قَـالَ: أَشـهدُ أَنَّـكَ رَسُـولُ اللّـه، قَـالَ: (أَنْـتَ عَـلَى مَـا أَنْـتَ عَلَيْـهِ)}[2].

واتـە: دەڵـێ هەندێـك جاسووسـی موسـەیلەمەی درۆزن، دوو پیـاو لـە هاوەڵانـی پێغەمبـەر ﷺ دەگـرن، دەیانبـەن بـۆ لای موسـەیلەمە، بـە یەکێکیـان دەڵـێ: شـایەدیی دەدەی کـە موحەممـەد ﷺ، پێغەمبـەری خوایـە؟ دەڵـێ: بەڵـێ، دەڵـێ: شـایەدیی دەدەی کـە منیـش

---

(١) ئـەم باسـەمان زۆربـەی هـەرە زۆری لـە تەفسـیری (الجامـع لأحـكام القـرآن)ی (القرطبـي) بەرگـی (١٠)، لاپـەڕە: (١٤٨- ١٥٨)، وەرگرتـوە، بـەڵام بێگومـان جگـە لـەوەی دەقەکـەی خـۆی دێنـم، ئـەوی دیکـە هەندێکـی بـە داڕشـتنی خـۆم دادەڕێژمـەوە، بـەڵام دەسـتکاریی نێوەڕۆکـی قسـەکانی ئـەو ناکـەم، مەگـەر قسـەیەکم بـە دڵ نەبـێ، قسـەکەی دێنـم، دوایـی قسـەی خۆمـی لەسـەر دەکـەم.

(٢) (الجامـع لأحـكام القـرآن)، ج ١٠، ص ١٤٨، لێکۆڵـەرەوە و، (مخـرِّج)ی دەقـەکان گوتوویەتـی: (مَرْسَـل)ە یـانی: یەکسـەر لـە تابیعییـەوە دراوەتـە پـاڵ پێغەمبـەر ﷺ، بـێ ئـەوەی بـاسی هـاوەڵ (صحـابي) بکـرێ.

پێغەمبەری خوام؟ دەڵێ: بەڵێ، بەڕەڵای دەکات، بە هی دووەمیشیان دەڵێ: شایەدیی دەدەی کە موحەممەد ﷺ، پێغەمبەری خوایە؟ دەڵێ: بەڵێ، دەڵێ: شایەدیی دەدەی کە منیش پێغەمبەری خوام؟ دەڵێ: من کەڕم، هیچ نابیستم، ئەویش دەیهێنێ و، لە گەردنی دەدا و، دەیکوژێ، ئەوەی دووەمیان کە دەربازی بووە، دەچێتەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، دەڵێ: فەوتام، دەفەرموێ: چ شتێك فەوتاندویی؟ بەسەرهاتەکەی بۆ دەگێڕێتەوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: هاوەڵەکەت کاری بە عەزیمەت کرد {یانی: پاداشتی لەلای خوا زۆر گەورەیە}، بەڵام تۆ ئیشت بە مۆڵەت کردوە، ئنجا لێی پرسی؟ ئێستا لەم کاتەدا کە هاتووی بۆ لای من، ئیمانت چۆنە؟ گوتی: شایەدیی دەدەم کە هەر تۆ پێغەمبەری خوای ﷺ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تۆ هەر لەسەر حاڵی خۆتی {واتە: ئیمانەکەت لە جێی خۆیەتی، کارت بە مۆڵەت کردوە و، خوا لێت خۆش دەبێ}.

بڕگەی دووەم: دوو فەرموودە لەوبارەوە:

١/ فەرموودەی یەکەم: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَا خُيِّرَ عَمَّارٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلاَّ اخْتَارَ أَرْشَدَهُمَا**}[1]، واتە: عەممار سەرپشك نەکراوە، لە نێوان دوو کاراندا، مەگەر کامەیان باشترە، ئەوی هەڵبژاردوە.

کەواتە: کە کافرەکان سەرپشکیان کردوە، لە نێوان ئەوەدا لەسەر ئەشکەنجەدانی بەردەوام بن، تاکو دەیکوژن، یاخود قسەیەك بکات، کە دڵی ئەوان ڕازی بکات و، لە کۆڵ خۆییان بکاتەوە، مانای وایە شتێکی باشی کردوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: عەممار سەرپشك نەکراوە لە نێوان دوو کاراندا، مەگەر کامەیان باشە ئەوەی هەڵبژاردوە.

هەڵبەتە ئەمە ئەوەش دەگەیەنێ کە عەممار ﷺ، کاتی خۆی لە نێوانی عەلی و موعاویەدا، دەچێتە گەڵ عەلی خوا لە عەلی ڕازی بێ و، لە موعاویەش خۆشبێ، کە عەلی خەلیفەی چوارەمی پێغەمبەر ﷺ بووە، موعاویەش یاخیی بووە، بە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: {**وَيْحَ ابْنُ سُمَيَّةَ تَقْتُلُهُ الْفِئَةُ الْبَاغِيَةُ**}[2]، واتە: هاوار بۆ کوڕی سومەییە، کە کۆمەڵی یاخییان دەیکوژن.

دواییش بە دەستی کۆمەڵەکەی موعاویە کوژرا.

---

(١) أَخْرَجَه التِّرمِذِيُّ: ٣٧٩٩، وَابْنُ مَاجَه: ١٤٨، وَصَحَّحَهُ الألباني في صحيح سنن الترمذي.

(٢) أَخْرَجَه أَحْمَد: ٢٦٥٢٥، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم.

کەواتە: ئەوان یاخیی (باغي)ین و، ئاشکراشە کە ئەوان یاخییبوون، چونکە هەر کەسێك لە خەلیفەیەك کە مسوڵمانان پەیمان و بەڵێنیان پێداوە، هەڵگەڕێتەوە، بە یاخیی لە قەڵەم دەدرێ.

٢/ فەرموودەی دووەم: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي: الخَطَأَ وَالنِّسيانَ وَمَا استكرهُوا عَلَيْهِ}[1]، واتە: بێگومان خوا لە هەڵە و، لەبیرچوون و، ئەوە کە تۆبزییان لێ بکرێ، لەسەر ئەم ئۆممەتەم لایبردوە، واتە: هەر شتێ بکەن و بڵێن، بەهۆی ئەوەوە کە بە هەڵە کردوویانە، یان بەهۆی لەبیرچوونەوەوە، یان بەهۆی ناچارکرانەوە، لەسەریان نانووسرێ.

بڕگەی سێیەم: (القُرْطُبِي) دەڵێ: (أَجْمَعَ أَهْلُ العِلْمِ عَلَى أَنَّ مَنْ أُكرِهَ عَلَى الكُفْرِ، حَتَّى خَشِيَ عَلَى نَفْسِهِ القَتْلَ، أَنَّهُ لاَ إِثْمَ عَلَيْهِ، إِنْ كَفَرَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بالإِيْمَانِ)[2].

واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە هەر کەسێك لەسەر بێبڕوایی، ناچار بکرێ، تاکو مەترسیی ئەوەی هەبێ کە بکوژرێ، {یاخود بفەوتێ لە ژێر ئەشکەنجەدا}[3]، ئەگەر کوفریش بڵێ، گوناهی ناگاتێ، بە مەرجێك، دڵەکەی پڕ بێ لە ئیمان.

بڕگەی چوارەم: (ذَهَبَتْ طَائِفَةٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ إِلَى أَنَّ الرُّخْصَةَ إِنَّمَا جَاءَتْ فِي الْقَوْلِ، وَأَمَّا فِي الْفِعْلِ: فَلا رُخْصَةَ فِيهِ، مِثْلَ أَنْ يُكرهُوا عَلَى السُّجُودِ لِغَيْرِ اللَّهِ، أَوِ الصَّلاَةِ لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ، وَالصَّحِيحُ أَنَّهُ يَسْجُدَ، وإِنْ كانَ لِغَيْرِ قِبْلَةٍ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ: الإِكراهُ فِي الْفِعْلِ وَالْقَوْلِ سَوَاءٌ، إِذَا أَسَرَّ الإِيْمَانَ، رُوِيَ ذَلِكَ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَمَكْحُولٍ، وَهُوَ قَوْلُ مَالِكٍ وَطَائِفَةٍ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ، رَوَى ابْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مَالِكٍ أَنَّ مَنْ أُكرِهَ عَلَى شُرْبِ الْخَمْرِ، وَتَرْكِ الصَّلاةِ أَوِ الإِفْطَارِ فِي رَمَضَانَ، أَنَّ الْإِثْمَ مَرْفُوعٌ عَنْهُ)[4].

واتە: کۆمەڵێك لە زانایان، ڕایان وایە کە مۆڵەت بۆ کوفرکردن، تەنیا لە قسەدایە، (واتە: بە قسەو بە بەزار شتێك بڵێ)، بەلام لە کردەوەدا، مۆڵەتی تێدا نیە، بۆ وێنە: کە ناچار بکرێ، کڕنووش بەرێ بۆ جگە لە خوا، یاخود نوێژێك بکات بۆ خوا، بەلام بەرەو قیبلە نەبێ، هەندێك لە زانایان وایان گوتوە، (قُرْطُبِي)یش دەڵێ، بەلام ڕای ڕاست

---

(١) أَخْرَجَه إِبْنُ حِبَّان: ٧٢١٩، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط البخاري.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج ١٠، ص ١٨٢.

(٣) هی نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە، چونکە مەرج نیە کوشتن یەکسەر ڕاستەوخۆ بێ .

(٤) (الجامع لأحكام القرآن): ج ١٠، ص ١٥١.

ئەوەیە، کە ناچارکرا کڕنووش بۆ غەیری خوا بەرێ، بۆی هەیە کڕنووش بەرێ، هەروەها بۆی هەیە کە بە بێ ڕووکردنە قیبلە، نوێژ بکات، بۆیە زانایانی ئایین گوتوویانە: ناچارکران لە کردار و لە قسەدا، یەکسانە، بە مەرجێك ئیمان پەنهان بکات لە دڵی خۆیدا، ئەمە لە عومەری کوڕی خەتتابەوە خوای لێی ڕازی بێ، گێڕدراوەتەوە، هەروەها لە مەکحوولەوە گێڕدراوەتەوە {کە یەکێکە لە زانایانی تابعیین} و، ئەمە قسەی مالیکە و، قسەی کۆمەڵێك لە زانایانی عێراقە و، (إبْنُ القاسم)یش لە مالیکەوە هێناویەتی، کە هەر کەسێك ناچاربکرێ لەسەر خواردنەوەی مەی و، واز لە نوێژ هێنان و، یاخود ڕۆژوو شکاندن لە ڕەمەزان دا، گوناهی لەسەر لادەچێ.

واتە: بەهۆی ناچارکرانەوە، لەسەر ئەو شتانە گوناهبار نابێ.

برگەی پێنجەم: (**أَجْمَعَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّ مَنْ أُكرهَ عَلَى قَتْلِ غَيْرِهِ، أَنَّهُ لا يَجُوزُ لَهُ الإِقْدَامُ عَلَى قَتْلِهِ، وَلا انْتَهَاكُ حُرْمَتِهِ بِجَلْدٍ أَوْ غَيْرِهِ، وَيَصْبِرُ عَلَى الْبَلاَءِ الَّذِي نَزَلَ بِهِ، وَلا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَفْدِيَ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ**)[1].

واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، (ڕاجیاییان نیە)، کە هەر کەسێك ناچاربکرێ، یەکێکی دیکە بکوژێ، بۆی نیە نە بیکوژێ و، نە بۆشی هەیە، قامچی لێبدات و، ئازاری بدات و، دەبێ خۆڕابگرێ، لەسەر ئەو تاقیکردنەوەیەی کە بەسەری هاتوە و، بۆی نیە کە جگە لە خۆی بکاتە بەلاگێڕەوەی خۆی، بۆ ئەوەی خۆی دەرباز بکات، {یەکێکی دیکە لەبەینبەرێ، یاخود ئازاری بدات}، هەروەها (**الْقُرْطُبِي**) گوتوویەتی: (**واخْتُلِفَ فِي الزِّنا، قَال ابنُ العَرَبِي: الصَحِيحُ أَنَّهُ يَجُوزُ الإِقْدامِ على الزِّنا وَلاَ حَدَّ عَلَيْهِ، قَالَ ابْنُ المُنْذِر لا حَدَّ عَلَيْهِ، وَلاَ فَرْقَ بَيْنَ سُلْطانٍ، وَغَيْرَ سُلْطانٍ**).

واتە: دەربارەی داوێن پیسی (زیناکردن) کە بە ناچاری پێی بکرێ، لەوبارەوە ڕاجیایی هەیە، (**إبْنُ العَرَبِي**) گوتوویەتی: ڕای ڕاست ئەوەیە: کە دروستە کەسێك ناچار بکرێ، لەسەر زینا، ئەگەر زیناشی کرد، سزای لەسەر نیە و، گوناهباریش نابێ، (**إبْنُ المُنْذِر**)یش گوتوویەتی: سزای لەسەر نیە و، جیاوازییش نیە، بۆ کەسێك کە ناچار دەکرێ لەسەر داوێن پیسی و زینا، چ حوکمڕان بێ، چ جگە لە حوکمڕان بێ.

بۆ وێنە: کۆمەڵێك چەتە، لە شوێنێك کابرا بەبێ دەسەلاتیی دەکەوێتە بەردەستیان و، ناچاری زیناکردنی دەکەن.

---

(١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج ١٠، ص ١٥١.

بـەڵام ڕای واش هەیـە، کـە نەخێـر گوناهبـار دەبـێ و، سـزای لەسـەرە، چونکـە ئـەوە پەیوەندیـی بـە ئـارەزوو جووڵانـەوە هەیـە، بـەڵام ئەوانـی دیکـە دەڵێـن: نا، جـاری وا هەیـە کابرا، کـە دەشـگونجێ ئارەزووشـی بجووڵێـت و، لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە ناچارکـراوە، ئنجا بـە تەئکید ڕای ئەوانـە ڕاسـترە، کـە دەڵێـن: گوناهـی لەسـەر نیـە و، سـزای لەسـەر نیـە، چونکـە ئەگـەر بـۆ کوفر گوتـن، یـان کوفرکـردن مۆڵـەت هەبـێ، دیـارە دەبـێ بـۆ ئـەوەش، مۆڵـەت هەبـێ.

برگـەی شەشـەم: (**إِخْتَلَـفَ العُلَـمَاءُ فِي طَـلاَقِ المُكْـرَه وعِتاقِـهِ، رَأْيُ الجُمْهُـور أَنَّـهُ لا يَلْزَمَـهُ شَيءٌ، هَـذَا رَأْيِ الشَّـافِعِيُّ وأَصْحَابِـهِ، وذَكَـرهُ ابْـنُ المُنْـذِر، وابْـنِ الزبَـيْر، وابْـن عُمَـر، وابْـنِ عَبـاس، وعَطَـاء، وَطَـاوُس، وَالحَسَـن، والشُّرَيْـح، وَقَاسِـم، وَسـالِم، وَمَالـك، وَالأَوْزَاعِـي، وَأَحْمَـد، وَإِسْـحَاق، وَأَبِي الثَّـوْر، وَأَجَـازَ طَائِفَـةٌ طَلَاَقَـهُ، رُوِيَ ذَلِـكَ عَـنِ الشَّـعْبِي، والنَّخَعِـي، وَأَبِي قلابـة، والزُّهْـري، وقَتَـادَةَ، وَهـو قَـولُ الكَوفِيـنَ، وَقَـالَ أَبُـو حَنِيفَـةَ: طَـلاَقُ المُكْـرَه يَلْـزَم**)[1].

واتـە: ڕاجیایـی لـە نێـوان زانایـان دا هەیـە، لەسـەر ئـەوە کـە کەسـێك ناچـار بکـرێ لەسـەر تـەڵاق دان، یاخـود ئەگـەر کۆیلـەی هەبـن، ناچـار بکـرێ لەسـەر ئازادکردنیـان، ڕای زۆربـەی زانایـان ئەوەیـە: نـە تەڵاقەکـەی دەکـەوێ، بـا بـە تۆبزیـی پێشـی تـەڵاق یـدەن، نـە بـە ئازادکردنەکەشـەوە پابەنـد دەکـرێ، هەرچەنـدە تۆبزیـی لێبکـەن و کۆیلەکانـی پـێ ئـازاد بکـەن، ئەمـە ڕای شـافیعیی و هاوەڵاکانیەتـی، (**ابْـنُ المُنْـذِر**) ئـەو ڕایـەی هێنـاوە، لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی زوبەیـرو عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەرو، عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبباسـەوە، (خـوا لـە خۆیـان و باباـان ڕازی بـێ)، هەروەهـا لـە {(**عطـاء**) و (**طـاوس**) و (**حسـن**) و (**شرَيـح**) و (**سـالم**)ەوە، ئەوانـەش هەموویـان زانایانـی تابیعینـن}، خـوا لێیـان ڕازی بـێ و، خـوا لێیـان خـۆش بـێ، هەروەهـا لـە مالیـك و ئەوزاعیـی و ئەحمـەد و ئیسـحاق و ئەبـی ثـەورەوە، لـە هەموویانـەوە ئـەو ڕایـە هاتـوە، بـەڵام کۆمەڵێـك گوتوویانـە: تەڵاقـی دەکـەوێ، ئەمـەش لـە شـەعبیی و نەخەعیـی و ئەبـی قولابـەو زوهریـی و قەتـادەوە هاتـوە و، قسـەی کوفییەکانیشـەو (**أَبـو حَنِيفَـه**)ش، گوتوویەتـی: بابـای ناچارکـراو، تەڵاقـی دەکـەوێ.

منیـش دەڵێـم: وایـە فەرمـوودەی: {**إِنَّمَا الأَعْـمَالُ بالنِّيـاتِ**}[2]، واتـە: کـردەوەکان بەپێـی نیەتن، بەڵگەیـە لەسـەریان و، پێـم وایـە قسـەکەی (**القُرْطُبـي**)، ڕاسـت و تـەواوە، کەسـێك نیەتـی نیـە، ژنەکـەی تـەڵاق بـدات و، ناچـار دەکـرێ، یـان نیەتـی نیـە، کوفـر بـکات و، ناچـار دەکـرێ، مولـزەم ناکـرێ و، پابەنـد ناکـرێ بـەو شـتەوە، کـە بـە ناچاریـی پێـی دەکـرێ و، پێـی دەگوتـرێ.

---

(١) (الجامع لأحكام القرآن) ج ١٠، ص ١٥١.

(٢) رواه البخاري: ١، مسلم: ٩٠٧.

بڕگەی حەوتەم: (وَأَمَّا بَيْع المُكْرَه والمَضْغُوطِ، فَلَهُ حَالَتَان:

الأُوْلَى: أن يبيع مَالَهُ فِي حَق وَجب عَلَيْهِ، فَذَلِكَ مَاض سائغ لا رجُوع فيه عِنْدَ الفُقَهَاء، لأَنَّهُ يلزمه أَدَاء الحَقّ إلى رَبِّه مِنْ غَيْرِ المبيع، فَلَمَّا لَمْ يفعل ذَلِكَ، كانَ بَيْعه اختِيَاراً مِنْهُ فَلزمَهُ.

الثانية: وَأَمَّا بَيْعُ المكره ظُلْمَاً أَوْ قَهْرَاً، فَذَلِكَ بَيْع لاَ يَجُوزُ عَلَيْهِ، وَهُوَ أَوْلى بِمَتَاعِهِ يأخذُهُ بلاَ ثَمَن، وَيُتْبِعُ المُشْتَرِيَ بالثَّمَنِ ذَلِكَ الظَّالِمَ)[1].

واتە: بەڵام زۆر لێکران، {کەسێك کە زۆری لێ دەکرێ} و، فشاری دەخرێتە سەر بۆ فرۆشتنی شتێك، ئەمە دوو حاڵەتی هەن:

یەکەمیان: ئەو شتە کە ناچار دەکرێ، بیفرۆشێ، بۆ هەقێك بێ، کە لەسەری پێویستە، {کابرا قەرزێکی لەسەرە، قەرزی کەسێك دێ، دەڵێ: دەبێ ئەو شتە بفرۆشی، (ئەو ماڵە، ئەو خانووە، ئەو سەیارە)، قەرزەکەم بدەیەوە}[2]، ئەوە فرۆشتنەکەی مادام بە نرخی خۆی بێ و بەڕێ و جێ بێ، وەك شەرعزانان دەڵێن: فرۆشتنەکەی ڕەوایەو، نابێ تێیدا بگەڕێتەوە، چونکە بۆ دانەوەی هەقێك خاوەنەکەی شتەکە دەفرۆشێ، {کە قەرزاریەتی} کە بەبێ فرۆشتنیش پابەند بوو بیداتەوە، ئنجا کە ئەمەی نەکردوە، ئێستا فرۆشتنەکە بە هەڵبژاردنی خۆیەتی، مولزەمە کە ئەنجامی بدات.

دووەمیان: ئەوەیە کەسێك ناچار بکرێ بە فرۆشتنی شتێك، بە ستەم و ناچارکران، بێ ئەوەی هەقی کەسی لەسەر بێ، ئەو فرۆشتنە ئەو مامەڵەیەی کە بە تۆبزیی پێی دەکرێ، لەسەری تێناپەڕێ، {واتە: لەسەری حیساب ناکرێ} و، خۆی خاوەنی کەلوپەلەکەیەتی کە بە تۆبزیی پێی فرۆشراوەو، کەلوپەلەکەی خۆی، هەر کاتێك دەستی کەوت دەیباتەوە لای خۆی، بابای کڕیاریش کە پارەی پێداوە، پێی دەگوترێ: بچۆ پارەکەت لەو ستەمکارە بستێنەوە، کە کاتی خۆی شتەکەی لێ ستاندوە.

بڕگەی هەشتەم: هەر (القُرطُبي) باسی بابەتێکی دیکە دەکات، دەڵێ:

(وَأَمَّا نِكاح المُكْرَه، فَقَالَ سُحْنُون: أَجْمَعَ أَصْحَابُنا عَلَى إِبْطَالِ نِكاحِ المُكرَه وَالمُكْرَهَةِ، وَقَالُوا: لاَ يَجُوزُ المُقَامُ عَلَيْهِ، لأَنَّهُ لَمْ يَنْعَقِدُ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ سُحْنُون: وَأَجَازَ أَهْلُ العِرَاقَ نِكاحَ المُكْرَه، وَقَوْلُهُمْ خِلاَفُ السُّنّة الثَّابِتة فِي حَدِيث خَنْساءِ بِنْتِ خِذَامِ الأَنْصَارِية، وَلأَمْرِهِ ﷺ بالإِسْتِئْمَارِ فِي أَبْضَاعِهِنَّ، فَلاَ مَعْنَى لِقَوْلِهِم)[3].

---

(١) جامع لأحكام القرآن: ج ١٠، ص ١٥٢.

(٢) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە .

(٣) ج١٠، ص١٥٢.

واتە: بەڵام کەسێك کە بە تۆبزیی ژنێکی لێ مارە دەکرێ، یاخود ژنێك بە تۆبزیی مارە دەکرێ لە پیاوێك (**سُحْنُون**) گوتوویەتی: هاوەڵانی ئێمە هەموو یەکدەنگن لەسەر ئەوە، کە بابای ناچارکراو لەسەر هاوسەرگیریی، هاوسەرگیرییەکەی بە تاڵە، ئنجا چ پیاو بێ، بە زۆریی هاوسەرگیریی پێ بکرێ، چ ئافرەت بێ بە زۆریی بە شوو بدرێ و بە تۆبزی بەبێ ئەوەی ڕای خۆی لەسەر بێ، گوتوویانە: دروستیش نیە، لەسەر ئەو هاوسەرگیرییە بەردەوام بن، چونکە دانەمەزراوە، موحەممەدی کوڕی سوحنون، دەڵێ: بەڵام زانایانی عێراق هاوسەرگیریی بابای ناچارکراویان بە دروست داناوە، بەڵام قسەکەیان پێچەوانەی سوننەتی چەسپاوە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ، کە ئافرەتێك بە ناوی (**خنساء بنْتِ خِذَام الأنْصارِية**)یە {دەچێتە لای پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: بابم منی بە شوو داوە[1]، (واتە: منی داوە بە برازایەکی خۆی، کە دەکاتە ئامۆزای کچەکە، منیش پێم ناخۆشە)، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ئەوەی کە بابت کردوویەتی، هەڵمانوەشاندەوە}[2]، هەروەها لەبەرئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کردوە، کە ئافرەتان ڕاوێژیان پێ بکرێ، دەربارەی بەشوودانیان و، هاوسەرگیرییان، بۆیە قسەکەیان هیچ مانایەکی نیە. {واتە: قسەی عێراقییەکان کە مەبەستی پێی مەزهەبی ئەبوو حەنیفەیە، هیچ واتایەکی نیە بگوترێ: کەسێك بە زۆریی هاوسەرگیری پێ کرابێ، هاوسەرگیرییەکەی لەسەر دەچەسپێ}.

ئەوە بە نسبەت ئەصڵی هاوسەرگیریی.

(**فَإنْ وَطئَهَا المُكْرَهُ عَلَى النِّكاحِ غَيْرَ مُكرهٍ عَلَى الوَطءِ وَالرِّضَا بالنِّكاحِ، لَزِمَهُ النِّكاحُ عِنْدَنا عَلَى المُسَمَّى مِنَ الصَّدَاقِ وَدُرِئَ عَنْهُ الحَدُّ، وَإنْ قَالَ: وَطِئْتُها عَلَى غَيْرِ رِضاً مِنِّي بالنِّكاحِ، فَعَلَيْهِ الحَدّ وَالصَّدَاق المُسَمَّى، وَتُحَدُّ المَرْأَةُ إنْ أَقْدَمَت وَهِيَ عَالِمَة أَنَّهُ مُكْرَهٌ عَلَى النِّكاحِ، وَأَمَّا المُكرهَة عَلَى النِّكاحِ وَعَلَى الوَطءِ، فَلاَ حَدَّ عَلَيْهَا وَلَهَا الصَّدَاقُ، وَيُحَدُّ الوَاطِيءُ**) [3].

واتە: ئنجا ئەگەر کەسێك کە ناچار کراوە لەسەر هاوسەرگیریی، {ئەگەر پیاوە، ئەگەر ئافرەتە}، ئەگەر چووە لای ئافرەتەکە و، لەگەڵی جووت بوو، بەڵام بۆ لەگەڵی جووت بوونەکە زۆری لێنەکرابوو، دواییش کە زۆری لێکرا، لەسەر هاوسەرگیرییەکە، ڕازی بوو بوو، ئەوە ئەو هاوسەرگیرییەی لەسەر حیساب دەبێ و، دەچێتە ئەستۆیەوەو، دەبێ ئەو ئەندازە

---

(١) {عَنْ خَنْسَاءَ بِنْتِ خِذَامٍ الْأَنْصَارِيَّةِ أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهْيَ ثَيِّبٌ، فَكَرِهَتْ ذَلِكَ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَرَدَّ نِكَاحَهُ} أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٨٤٥.

(٢) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

(٣) ج ١٠، ص١٥٣.

مارەییەی کە ناوی هێنراوە، بیدات بە ئافرەتەکە، مارەییەکەشی دەکەوێتە ئەستۆ، بەڵام سزای لەسەر لادەچێ، بەڵام ئەگەر پیاوەکە بڵێ: من لەگەڵی جووت بووم، بەبێ ئەوەی کە من خۆم بە هاوسەرگیرییەکە ڕازی بم، (واتە: بە هاوسەرگیرییەکە ڕازی نەبووم، بەڵام بە ویستی خۆم لەگەڵی جووت بووم)، ئەوە سزاشی لەسەرە و، دەبێ مارەییەکەش بدات، هەروەها ئافرەتەکەش ئەگەر زانیبێتی: ئەو پیاوە ناچارکراوە لەسەر هاوسەرگیریی، بەڵام ئافرەتەکە خۆی دەست پێشخەر بێ بۆ جووت بوون، ئەویش دیسان سزا دەدرێ، {سزای شەرعیی دەکەوێتە سەرێ}، بەڵام ئافرەتێك کە ناچارکرا بێ لەسەر هاوسەرگیریی و، دواییش ناچارکرا بێ لەسەر جووت بوون، ئەوە سزای لەسەر نیە، بەڵام مارەیی خۆی دەکەوێ و، ئەو کەسەش کە لەگەڵی جووت بووە، دەبێ سزا بدرێ.

منیش هیچ ئیشکالێکم لەسەر ئەو ڕایە نیە و، پێم وایە لەگەڵ دەقەکان و ڕووحی شەریعەت دا، چاك دێتەوە.

بڕگەی نۆیەم: **ئافرەت ئەگەر بە زۆر زینای لەگەڵ بکرێ، سزای لەسەر نیە، لەبەر فەرموودەی خوا: ﴿ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَـٰنِ ﴾، ئنجا ئەگەر لەسەر کوفر ناچار بکرێ، بۆی هەبێ کوفر بڵێ و، سزای لەسەر نەبێ، بێگومان ئەگەر ناچاریش بکرێ، زینای لەگەڵ بکرێ، سزا نادرێ:**

لەبەرئەوەی خوا لە سوورەتی (النور)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ ﴾، واتە: کچەکانتان (کە لێرەدا مەبەست پێی کەنیزەکەکانە)، ئەگەر ویستیان خۆیان پاك ڕابگرن، ئێوە ناچاریان مەکەن، لەسەر داوێن پیسیی و، هەر کەسێك ناچاریان بکات، بێگومان خوا دوای ناچارکرانیان، لێبووردەی میهرەبانە.

هەڵبەتە خوا کە دەفەرموێ: ﴿ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾، واتە: لە حاڵێکدا کە ئەوان داوێن پاکییان دەوێ و خۆ پاکڕاگرتنیان دەوێ، ئێوە داوێن پیسییان پێ مەکەن، بە ناچاریی، مانای وانیە کە ئەگەر ئەوان خۆیان بەدوای داوێن پیسییدا گەڕان، ئێوەش داوێن پیسییان پێ بکەن! نا، بەڵکو ئەمە بۆ دەرخستنی ناقۆڵایی و ناشیرینی هەڵوێستی کەسێکە، کە کەنیزەکەکەی خۆی، لە حاڵێکدا کە دەیەوێ خۆی پاك ڕاگرێ، کەچی ئەو ناچاری دەکات لەسەر داوێن پیسیی، بۆ ئەوەی ناشیرینی و ناقۆڵایی هەڵوێستەکەی ئەو دەربخات، ئەگەرنا بێگومان ئەوان ئەگەر نەشیانەوێ خۆیان پاك ڕابگرن، خاوەنەکەیان هەر بۆی نیە، داوێن پیسییان پێ بکات.

هەروەها لەبەر فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: {إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي: الْخَطَأَ، وَالنِّسْيانَ، وَمَا استكرهُوا عَلَيْهِ} (أَخْرَجَهُ اِبْنُ مَاجَهْ: ٢٠٤٣، وَصَحَّحَهُ الألباني في «صحيح الجامع»: ١٧٣١).

واتە: خوا چاوپۆشیی کردوە لە ئۆممەتم، لەسەر شتێك کە بەهۆی هەڵەوە، یان بەهۆی لەبیرچوونەوەوە، یاخود بە ناچاریی پێیان دەکرێ، ئەنجامی بدەن.

(القُرطُبي) دەڵێ: (والعُلَمَاءُ مُتَّفِقُونَ عَلَى أَنَّهُ لاَ حَدَّ عَلَى امْرَأَةٍ مُستكرهة)[1]، واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن: کە ئافرەتێك زۆری لێکرابێ، سزای لەسەر نیە، واتە: زۆری لێکرابێ بۆ داوێن پیسیی.

برگەی دەیەم: (وَاخْتَلَفُوا فِي وُجُوبِ الصَّدَاقِ لِلْمُسْتَكْرَهَةِ: فَقَالَ عَطَاءُ وَالزُّهْرِيُّ: لَهَا صَدَاقُ مِثْلِهَا، وَهُوَ قَوْل مَالِك وَالشَّافِعي وَأَحْمد وَإِسْحَاق وَأَبِي ثَور، وَقَالَ الثَّوْرِيُّ: إِذَا أُقِيم الحَدُّ عَلَى الَّذِي زَنَى بِهَا بَطَلَ الصَّدَاقُ، وَرُوِيَ ذَلِكَ عَنِ الشعبي، وَبِهِ قَالَ: أَصْحَابُ مَالِك وَأَصْحَابُ الرَّأْي، قَالَ: ابْنُ المُنْذِر: القَوْلُ الأَوَّل: صَحِيحٌ).

واتە: زانایان ڕاجیان لەسەر ئەوە کە: ئایا ئافرەتێك ناچارکرا بێ لەسەر زینا، مارەیی دەکەوێ و، بۆی پێویست دەبێ یان نا؟ (عَطَاء والزُّهْرِي) دەڵێن: مارەیی هاو وێنە (مهر المثل)ی هەیە، (واتە: هاو وێنەی ئەو لە خزمانی کە هاوکوفی ئەون، چەندیان مارەیی بۆ دانراوە ئەویش دەبێ ئەوەندەی پێ بدرێ)، ئەمە قسەی (مالیك و ئیسحاق و شافیعیی و ئەحمەد و ئەبوو ثەورە)، بەڵام (الثوري) دەڵێ: ئەگەر ئەو کەسە کە زینای کردوە، لەگەڵ ئەو ئافرەتەدا، کە ناچار کراوە، سزادرا، ئەو کاتە مارەییەکەش بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە سزای خۆی وەرگرتوە، ئەمە لە (الشعبي)یشەوە گێردراوەتەوەو، هاوەڵانی مالیك و خاوەنانی ڕەئی، {واتە: ئەبوو حەنیفەو هاوەڵانی ڕەحمەتی خوایان لێ بێ}، ئەوانیش هەر بۆچوونیان وایە، بەڵام (إِبْنُ المُنْذِر) دەڵێ: قسەی یەکەم ڕاستە.

کەواتە: دەبێ بابای زیناکار بە زۆرکردن لە ئافرەتەکە، سزا بدرێ و، دەبێ مارەییش بدات بە ئەو ئافرەتەی بە زۆر زینای لەگەڵ کردوە.

برگەی یازدەیەم: (إِذَا أُكرِهَ الإِنْسَانُ عَلَى إِسْلاَمِ أَهْلِهِ لِمَا لَمْ يَحُل، أَسْلَمَهَا، وَلَمْ يَقْتُل نَفْسَهُ دُونَهَا، وَلاَ احْتَمَلَ أَذِيةً فِي تَخْليصها، وَالأَصْلُ فِي ذَلِكَ مَا خَرَّجَهُ البُخَارِيُّ:

---

(١) الجامع لأحكَام القُرْآن: ج ١٠، ص١٥٣.

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَاجَرَ إِبْرَاهِيمُ بِسَارَةَ، وَدَخَلَ بِهَا قَرْيَةً فِيهَا مَلِكٌ مِنَ الْمُلُوكِ، أَوْ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَنْ أَرْسِلْ إِلَيَّ بِهَا، فَقَامَ إِلَيْهَا، فَقَامَتْ تَتَوَضَّأُ وَتُصَلِّي، فَقَالَتْ: أَللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ آمَنْتُ بِكَ وَبِرَسُولِكَ، فَلاَ تُسَلِّطْ عَلَيَّ الْكَافِرَ، فَغُطَّ حَتَّى رَكَضَ بِرِجْلِهِ} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٦٨٣٠، وَمُسْلِم: ١٦٩١)[1].

واتە: ئەگەر کەسێك ناچار کرا: هاوسەری خۆی تەسلیم بکات بە کەسێکی دیکە، بۆ شتێك کە ڕەوا نیە، {مەبەستی پێ ئەوەیە: کە لەگەڵی ڕابوێرێ و داوێن پیسی لەگەڵ دا بکات}، ئەوە دەبێ تەسلیمی بکات، ئەگەر ناچار کراو، لەسەری پێویست نیە، خۆی بەکوشت بدات، {وەك بەرگریی لێکردنی} هەروەها لەسەریشی پێویست نیە، کە خۆی تووشی ئازارو ئەشکەنجە بکات، بۆ ئەوەی دەربازی بکات، بەڵگەو بناغەش لەوەدا ئەوەیە، کە بوخاریی هێناویەتی:

ئەبو هورەیرەوە خوا لێی ڕازی بێ، گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ئیبراهیم کۆچی کردو، سارای لەگەڵ خۆی بردو، چووە ئاوەدانییەکەوە کە پادشایەکی لێبوو، لە پادشایان (یاخود ستەمکارێك لە ستەمکارەکان)، وەڵامی بۆ ئیبراهیم نارد: ئەو ئافرەتەم بۆ بنێرە، ئەویش بۆی نارد (سارای بۆ نارد)، کابرا هەڵسا بۆی {واتە: هەڵسا بۆ سارا، دیارە بۆ خراپە لەگەڵ کردنی}، ساراش هەڵسا دەست نوێژی گرت و دەستی کرد بە پاڕانەوە، گوتی: ئەی خوایە! ئەگەر من بڕوام بە تۆ و بە پێغەمبەرەکەت هێناوە، ئەم کافرەم بەسەردا زاڵ مەکە، {مەهێڵە دەستدرێژییم لێ بکات}، ئیدی کابرا لە هۆش خۆی چوو، کەوتە پەلەکوتە.

(القرطبي) زۆربەی حوکمە شەرعییەکان لە **(إبن العربي)** وەردەگرێ، ئنجا ئەم بەسەرهاتە **(إبن العربي المالكي)** لە کتێبی: **(أحكام القرآن)**دا[2]، ئەویش هێناویەتی.

بەڵام من دەڵێم: بە هیچ جۆرێك ئەوەم ناچێتە عەقڵ و دڵەوەو، بە زۆر لەخۆکردنیش پێم هەزم ناکرێ و، پێم وایە ئەم[3] حوکمە، پێچەوانەی کۆی ئەو ئایەت و فەرموودانەیە کە فەرمان بە مرۆڤی بڕوادار دەکەن خاوەنی عیززەت بێ و، ملکەچیی قبووڵ نەکات و، زەبوونیی قبووڵ نەکات، ئەدی چۆن کەسێك تەعدای ناموسی لێ بکرێ! **(القرطبي)**یش

---

(١) جامع لأحكام: ج ١٠، ص ١٥٣.

(٢) ج ٣، ص ١٦٥.

(٣) ئەو حوکمەی (القرطبي) لە (ابن العربي) یەوە هێناویەتی.

بڵێ: لەسەری پێویست نیە، کە نەك خۆی لەنێو ببات، بەڵکو خۆی تووشی ئەزیەتیش بکات بۆ دەربازکردنی !!، بە ڕاستیی ئەمە قسەیەکی بێجێیەو، زۆریشم پێ سەیرە کە هەم (**إبن العربي**) هێناویەتی، هەم (**القرطبي**)یش! دواییش هەم ئەوانەی کە کتێبەکەی (**إبن العربي**)یان چاپ کردوە، هەم ئەوانەی کە تەفسیرەکەی (**القرطبي**)یان چاپ کردوە، واتە: (**مُحَقِّق**)ەکان، هیچ تەعلیقیان لەسەر ئەو قسەیە نەداوە !! کە بێگومان ئەوە حوکمێکی بێجێیە، ئنجا ئەوە کە بەسەرهاتەکەی ئیبراهیم دەکەنە بەڵگەی ئەو قسەیە، لەوبارەوە دەڵێم: یان دەبێ ئەو دەقە لە بنەڕەتەوە ڕەد بکەینەوەو بڵێین: پێغەمبەر ﷺ شتی وای نەفەرمووە، یان بڵێین ئیبراهیم ؑ بەڵێ چووە بۆ میسر - چونکە ئەو شوێنە مەبەست پێی میصرە، وەك لە بەسەرهاتی ئیبراهیمدا بە تەفصیل باسمان کرد -، هەروەها ساراخانیشی پێ بووەو، دەشگونجێ ئەو ستەمکارەش لە دوای نارد بێ، بەڵام خوا ﷻ دڵنیای کردۆتەوە کە سارا سەلامەت دەبێ و، سەربەرزانە دەردەچێ، بەڵکو بۆ ئیبراهیمیش بە خێر دەگەڕێ، کە (**هاجر**)یش وەك دیاریی و خەڵاتێك دەدات بە (**سارا**) و، دوایش لە (هاجەر)ە ئیسماعیلیشی دەبێ، واتە: ئیبراهیم ؑ دەبێ دڵنیا بوو بێ لەوە، ئەگەرنا نە لە ئیبراهیم، نە لە مسوڵمانێکی عادەتیش ناوەشێتەوە، چ جای لە (**خلیل اللّه**)!! کە بزانێ کەسێك تەماعی لە هاوسەری کردوە، کەچی - بەبێ دڵنیایی پێدان لەلایەن خواوە کە سەلامەت دەبێ - هیچ کاردانەوەیەکی نەبێ !

بۆیە بەڕاستیی زۆر لەسەر دڵم قورسە، کە مرۆڤ شتێکی ئاوا لەو تەفسیرانەدا دەبینێ، کە زانایانیش نەقڵیان کردوە، جیل بە جیل، تاکو گەیشتۆتە دەستی ئێمە، وەك گوتم: ئەوانەش کە تەفسیری (**القرطبي**)یان تەحقیق کردوە، هیچ هەڵوەستەیەکیان لە بەرانبەریدا نەبووە، هەروەها ئەوانەی (**أحكام القرآن**)ی (**إبن العربي**)شیان چاپ و تەحقیق کردوە، هیچ هەڵوەستەیەکیان لە بەرانبەر ئەو قسەیەدا نەکردوە !! کە بێگومان ئەو قسەیە شتێکی پێچەوانەیە لەگەڵ ڕووحی شەریعەتداو، لەگەڵ پایەی بەرزی پێغەمبەراندا (**عليهم الصلاة والسلام**) ئنجا ئیبراهیم ؑ ئەگەر بەرگریی لە هاوسەرو نامووسی خۆی نەکات و، لەسەری خۆی نەخاتە ئەزیەتیشەوە، چ جای خۆی بە کوشت بدات! پێمولیە ئەوە ڕێك پێچەوانەی عیززەت و جوامێریی و نەفس بەرزییە، کە بۆ هەر بڕوادارێك پێویستە، چ جای بۆ پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**).

برگەی دوازدەیەم: باسی سوێند دەكات و، دەڵێ:

(وَأَمَّا يَمِين المُكرَه فَغيرُ لازِمَة عِنْدَ مَالِك والشَّافِعِي وَأَبِي ثَور وَأَكْثَرُ العُلَمَاء، سَوَاءٌ حُلِّف عَلَى مَا هُو طَاعَةٌ أَو مَعْصِية، وَقِيلَ: إنْ حُلِّفَ مُكْرَهاً عَلَى مَا هُوَ مَعْصِية، أو لَيْسَ فِيهِ طَاعَةٌ وَلاَ مَعْصِيةٌ فيهِ، ساقِطةٌ، وَإنَّ أُكرِهَ عَلَى اليَمِينِ، فِيمَا هُوَ طَاعَةٌ، مِثْلُ أَنْ يأخُذ الوَالِي رَجُلاً فَاسِقاً فَيُكرِهَهُ عَلَى أَن يَحْلِفَ بالطَّلاَقِ: لا يَشْرَبُ خَمْراً، وَلاَ يَفسُقُ، وَلاَ يَغُشُّ فِي عَمَلِهِ، أو الوالد يُحَلِّفُ وَلَدَهُ تَأْدِيباً لَهُ، فَإنَّ اليَمين تَلْزَمُ، قَالَ ابْنُ العَرَبِي: وَمِنْ غَرِيبِ الأَمْر أَنَّ عُلَمَاءَنا اخْتَلَفُوا فِي الإِكراهِ عَلَى الحِنْثِ هَلْ يَقَعُ بِهِ، أم لاَ؟ وَهَذِهِ مَسألَة عِرَاقِية سَرَتْ إلَينا مِنهُمْ... أَيُّمَا فَرْقٍ يا مَعْشَرَ أَصْحَابنا! بَيْنَ الإِكراهِ عَلَى اليَمِينِ فِي أَنَّهَا لا تَلْزَمُ، وَبَيْنَ الحِنثِ فِي أَنَّهُ لاَ يَقَعُ! فَاتَّقُوا اللَّه وَرَاجِعُوا بصائِرَكُمْ، وَلاَ تَغْتَرُّوا بِهَذِهِ الرِّوَايَة، فَإنَّهَا وَصْمَةٌ فِي الدِّرَايَة).

واتە: بەڵام سوێندی بابای ناچارکراو، کە بە زۆر سوێند دەدرێ، (پێی بگوترێ: سوێند بخۆ کە دەبێ ئاوا بکەی، یان سوێند بخۆ کە ئاوا ناکەی)، سوێندەکەی ناکەوێتە سەرو پێوەی پابەند ناکرێ لە لای: (**مالك والشافعي وأبو الثور**)و زۆربەی زانایان، یەکسانە ئەو سوێند پێ خورانە، لەسەر شتێك بێ، کە فەرمانبەرییە بۆ خوا و، لە سنووری شەرعدا دەبێ، یاخود شتێك بێ کە سەرپێچیی بێ، بەڵام هەندێك گوتوویانە: ئەگەر لەسەر شتێك سوێند درا بە ناچاریی کە گوناهە، یان شتێك بێ نە فەرمانبەریی بێ نەگوناهـ بێ، ئەوە سوێندەکەی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر لەسەر شتێك ناچار کرا، سوێند بخوا، کە فەرمانبەرییە، بۆ وێنە: حوکمڕانێك پیاوێکی خراپەکار ناچار بکات کە سوێند بە تەڵاق بخوات: شەڕاب ناخواتەوە لەمەودوا، یاخود زینا ناکات، یاخود لەو کارەی کە پێی دەسپێردرێ، خیانەت و موخەننەتیی ناکات، یاخود باب ئەگەر منداڵەکەی خۆی سوێند بدات {کوڕ بێ، یان کچ بێ} بۆ ئەوەی تەمبێ (**تأديب**)ی بکات، ئەوە سوێندەکەیان دەکەوێتە سەر.

(**إبن العربي**) لە (**أحكام القرآن**)ەکەی خۆیدا کە (**القرطبي**) لێیەوە دەخوازێتەوە[1]، دەڵێ: شتێکی سەیر هەیە لێرەدا کە هەندێ لە زانایانمان ڕاجیاییان هەیە، لەوەدا کە کەسێك ناچار بکرێ لەسەر سوێند شکاندن، (سوێندی خواردوە لەسەر شتێ، ناچار بکرێ و سوێندەکەی بشکێنێ) ئایا سوێند شکاندنەکەی دەکەوێ، یان ناکەوێ؟ ئەمە مەسەلەیەکی عێراقییە، {واتە: لە ئەبوو حەنیفەو هاوەڵانیەوە} بۆ ئێمە هاتوە، ئەگەرنا

---

(١) ج ١٠، ص ١٥٤.

ئەی هاوەڵانمان! (واتە: ئەی شوێنکەوتووانی مەزهەبی مالیك !)، جیاوازیی چیە لە نێوان ئەوەدا کە ئینسان ناچار بکرێ لەسەر سوێند کە پێیەوە پابەند نەکرێ، یاخود پابەند بکرێ، یانی: لەسەر شکاندنی سوێندەکەی: کە ئایا دەکەوێ، یان ناکەوێ ؟

{منیش دەڵێم: قسەکەی جوانە: مادام ڕاتان وابێ کە: ئەگەر ناچار بکرێ سوێند بخوات سوێندەکەی نەکەوێتە سەر، دەبێ ئەگەر ناچاریش بکرێ تاکو سوێندێکی بشکێنێ ئەنجامەکەی نەکەوێتە سەرو پێویستی نەدەکرد ڕاجیایی بکەن}، ئنجا پارێز لە خوا بکەن و چاو بە عەقڵی خۆتاندا بگێڕنەوەو، بەو ڕیوایەتە فریو مەخۆن، چونکە ئەوە پەڵەیە بە عەقڵ و تێگەیشتنەوە.

واتە: وەرگرتنی ئەو ڕیوایەتە، نوقسانییە لە عەقڵی کەسێکدا کە بڕوا بە ڕیوایەت و قسەی ئاوا دەکات، قسەکەشیم پێ جوانە: چونکە جیاوازیی لە نێوان سوێند پێخوران بە ناچاریی و، بە تۆبزیی سوێند پێ شکێنران دا نیە.

برگەی سێیەزدەیەم: (**إِذَا أُكْرِهَ الرَّجُلُ عَلَى أَنْ يَحْلِفَ، وَإِلاَّ أُخِذَ لَهُ مَالٌ، كَأَصْحَابِ المَكْسِ وَظَلَمَةِ السُّعَاةِ وَأَهْلِ الإِعْتِدَاءِ، فَقَالَ مَالِكٌ: لاَ تَقِيَّةَ لَهُ فِي ذَلِكَ، وَإِنَّمَا يَدْرَأُ المَرْءُ بِيَمِينِهِ عَنْ بَدَنِهِ لاَ مَالِهِ، وَقَالَ ابْنُ المَاجِشُونِ: لاَ يَحْنُثُ وَإِنْ دَرَأَ عَنْ مَالِهِ، وَلَمْ يَخَفْ عَلَى بَدَنِهِ، وَقَالَ ابْنُ القَاسِمِ بِقَوْلِ مُطَرِّفٍ، وَرَوَاهُ عَنْ مَالِكٍ، وَقَالَهُ ابْنُ عَبْدالحَكَمِ وَأَصْبَغُ، وَقَوْلُ ابْنِ المَاجِشُونِ صَحِيحٌ، لأَنَّ المُدَافَعَةَ عَنِ المَالِ كَالمُدَافَعَةِ عَنِ النَّفْسِ، وَهُوَ قَوْلُ الحَسَنِ وَقَتَادَةَ**).

واتە: ئەگەر پیاوێك ناچارکرا لەسەر ئەوەی کە سوێند بخوات، دەنا ماڵێکی لێ بستێنرێ، بۆ وێنە: ئەوانەی کە گومرگ بە زۆر دەستێنن، یان ئەوانەی بە زۆر زەکات کۆ دەکەنەوە، یان ئەوانەی بە زۆری دەستدرێژیی دەکەنە سەر کەسێك {دەڵێن: ئەو سوێندەمان بۆ نەخۆی ئەو ماڵەت لێ دەستێنین}، (مالیك) گوتوویەتی: لەوەدا نابێ سوێند بخوات و، دەبێ ماڵەکەیان بداتێ، چونکە سوێند خواردنی بە ناچاریی، تەنیا بۆ ئازار دوورخستنەوە لە جەستەی، یاخود مەترسیی مەرگ لە خۆی دووربخاتەوە، ڕەوایە، نەك لە ماڵ و سامانەکەی، بەڵام (**إبن الماجشون**) دەڵێ: ئەگەر سوێندیشی بە ناچاریی پێ بخورێ بۆ بەرگریی کردن لە ماڵ و سامانەکەی، گوناهبار نابێ و، سوێندیشی ناکەوێتە سەرێ، با لە جەستەی خۆیشی نەترسێ، (**إبن القاسم**)یش هەروەك موتڕەف قسە دەکات { کە یەکێکە لە زانایان} و، لە مالیکیشەوە گێڕاویەتەوەو، (**إبن عبدالحكم**) و (**أصبغ**) یش، هەروایان گوتوە، (**القرطبي**)ش دەڵێ: قسەی (**إبن الماجشون**) ڕاستە، چونکە بەرگریی

کردن لە ماڵ و سامان، وەك بەرگریی کردنە لە نەفس و، ئەمە قسەی حەسەنی بەصرایی و قەتادەشە، ڕەحمەتی خوایان لێبێ.

ئنجا لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش دێنێ: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَرَأَيْتَ إِنْ جَاءَ رَجُلٌ يُرِيدُ أَخْذَ مَالِي؟ قَالَ: فَلاَ تُعْطِهِ مَالَكَ، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قَاتَلَنِي؟ قَالَ: قَاتِلْهُ، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قَتَلَنِي؟ قَالَ: فَأَنْتَ شَهِيدٌ؟ قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قَتَلْتُهُ؟ قَالَ: هُوَ فِي النَّارِ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ١٤٠).

واتە: ئەبوو هوڕەیڕە ﷺ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پیاوێك هات بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەگەر پیاوێك هات ویستی ماڵ و سامانەکەم لێ بستێنێ چی بکەم؟ فەرمووی: ماڵ و سامانەکەی مەدەیە، گوتی: ئەدی ئەگەر جەنگی لەگەڵ کردم؟ فەرمووی: تۆش شەڕی لەگەڵ بکە، گوتی: ئەدی ئەگەر ئەو منی کوشت؟ فەرمووی: تۆ شەهیدی، گوتی: ئەدی ئەگەر من ئەوم کوشت؟ فەرمووی: ئەو لە ئاگردایە، (واتە: ئەو بە هیلاك دەچێ).

کەواتە: ئەم فەرمایشتە ئەوە یەکلایی دەکاتەوە، کە لە بڕگەی سێزدەیەمدا هات و، مرۆڤ بە هەر جۆرێك ناچار بکرێ، چ لەسەر شتێك زیانی جەستەی تێدا بێ، چ زیانی ماڵیی تێدا بێ، ناچێتە ژێر باری ئەو ناچارکرانەو هیچی ناکەوێتە سەر، با سوێندیشی لەسەر خوارد بێ، یان سوێندیشی لەسەر شکاند بێ.

بڕگەی چواردەیەم: (أَجْمَعَ العُلَمَاءُ عَلَى أَنَّ مَنْ أُكرِهَ عَلَى الكُفْرِ، فَاخْتَارَ القَتْلَ، أَنَّهُ أَعْظَمُ أَجْراً عِنْدَ اللَّهِ مِمَّن اخْتَار الرُّخْصَةَ، وَاخْتَلَفُوا فِيمَن أُكرِهَ عَلَى غَيْرِ القَتْلِ، مِنْ فِعْلِ مَا لاَ يَحِلُّ لَهُ، وَهَذَا الحَدِيث دَلِيل مَنْ رَأَى أَنَّ العَزِيمَةَ وَاجِبٌ أَو أَفْضَل فِي الأَقَل: عَنْ خَبابِ بْنِ الأَرَتِّ ﷺ، قَالَ: شَكَوْنا إِلَى رسولِ اللَّه ﷺ وَهُوَ متَوَسِّدٌ بُرْدَةً لَهُ فِي ظِلِّ الكَعْبةِ، فقُلْنا: أَلاَ تَستنْصِرُ لَنا، أَلاَ تَدْعُو لَنا؟ فَقَالَ: قَدْ كانَ مَنْ قَبْلَكُمْ يُؤخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِي الأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهَا، ثُمَّ يُؤْتَى بالمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأسِهِ، فَيُجْعَلُ نصفَينِ، وَيُمْشَطُ بأَمْشَاطِ الحَدِيدِ، مَا دُونَ لَحْمِه وَعَظْمِهِ، مَا يَصُدُّهُ ذلِكَ عَنْ دِينِهِ، وَاللَّهِ لَيُتِمَّنَّ اللَّه هَذَا الأَمْر، حَتَّى يَسيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَموتَ، لاَ يَخَافُ إِلاَّ اللَّهَ وَالذِّئْب عَلَى غَنَمِهِ، وَلَكِنَّكُمْ تَستعجِلُونَ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٦١٢).

واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە ئەگەر کەسێك لەسەر کوفر ناچار بکرێ، ئەویش ئەوە هەڵبژێرێ کە بکوژرێ، بەڵام کوفر نەکات، ئەوە پاداشتی لەلای خوا زۆر مەزنترە، لە کەسێك کە مۆڵەت وەردەگرێ و، کوفر دەکات و خۆی دەرباز دەکات، بەڵام

کەوتوونە ڕاجیایی لە: جگە لە کوشتندا، ئەنجامدانی کارێك کە بۆی حەڵاڵ نیە، (واتە: ئەگەر بڵێن: زینا بکە، یان دزیی بکە، شتێك بکە کە گوناهـ بێ، بەڵام کوفر نەبێ)، ئایا وا باشە گوناهەکە نەکات و بکوژرێ، یاخود بۆ ئەوەی کوشتن لە خۆی دووربخاتەوە، گوناهەکە بکات؟ لەوەدا ڕاجیاییان هەیە، ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە کارکردن بە عەزیمەت و وەرنەگرتنی مۆڵەت باشترە، بەلای کەمەوە.

خەبابی کوڕی ئەڕەت ﷺ دەڵێ: سکاڵامان بردە لای پێغەمبەر ﷺ کە لەو کاتەدا پاڵی وە بوردەیەکی دابوو، لە سێبەری کەعبەدا (عەبایەکەی کە بەسەر شان دادەدرێ، خڕی کردۆتەوە، وەك سەرینێك)، گوتمان: ئەی پێغەمبەری خوا! ئایا داوای یارمەتییمان بۆ لە خوا ناکەی، ئایا بۆمان ناپاڕێیەوە؟ ئەویش فەرمووی: لە (ئۆممەتەکانی) پێش ئێوەدا پیاوی وا دەهێنرا، چاڵێکی لە زەوی بۆ هەڵدەقەنرا، لەو چاڵەدا دادەنرا، دوای مشار دەهێنرا لەسەر سەری دادەنراو، بە مشار لەتیان دەکرد، دەیانکردە دوو بەش، هی واش هەبوو کە بە شانەی ئاسن گۆشت و ئێسقانیان لێك جیادەکردەوە، {ئەشکەنجەدانێکی زۆر خراپ}، کە چی ئەوە لە ئایینەکەی هەڵینەدەگێڕایەوە، سوێند بە خوا، خوا ئەم ئایینە تەواو دەکات، تاکو سوارێك لە صەنعاوە دەچێتە حەزرەمەوت {ئەوانە دوو دەڤەری لێك دوورن و هەردووکیان لە یەمەنن} جگە لە خوا لە کەس ناترسێ و، مەگەر مەترسیی گورگیشی هەبێ لە مەڕەکەی، {واتە: ئاوا هێمنیی و ئاسایش سەقامگیر دەبێ}، بەڵام ئێوە پەلە دەکەن.

هەروەها ئەو ڕووداوەی موسەیلیەی درۆزن کە پێشتر هێنامان و (**القرطبي**)یش بە ژمارە: (٣٦٩٨)، هێناویەتی، ئەویش بەڵگەیە.

دوایی (**القرطبي**) دەڵێ: (**وَهَـذِهِ حُجَّةُ مَنْ آثَرَ الضَرْبَ وَالقَتْلَ وَالهَوَانَ عَلَى الرُّخْصَة وَالمُقَامِ بِدَارِ الجنان**).

واتە: ئەمە بەڵگەی ئەو کەسەیە کە لێدران و کوژران و سووکایەتیی پێکران، هەڵدەبژێرێ، بەسەر ئەوەدا کە مۆڵەت وەربگرێ، بۆ ئەوە کە نیشتەجێ بێ لە مەنزڵگای پڕ باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزاری بەهەشتدا.

واتە: ئەوە هەڵدەبژێرێ کە بەهۆی هەڵبژاردنی عەزیمەتەوە، لەوێدا نیشتەجێ بێ، نەك کار بە مۆڵەت بکات.

بڕگەی پازدەیەم: سنووری زۆر لێکران:

(القرطبي) دەڵێ: **(وَاخْتَلَفَ العُلَمَاءُ فِي حَدِّ الإكراهِ: فَرُوِيَ عَنْ عُمَر أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ الرَّجُلُ آمِنٌ عَلَى نَفْسِهِ إِذَا أَخَفْتَهُ أَو أَوْثَقْتَهُ أَو ضَرَبْتَهُ، وَقَالَ النَّخَعِيُّ: القَيْدُ إِكراه، والسِّجْن إِكراه، وَهَذَا قَوْلُ مَالِك، إِلاَّ أَنَّهُ قَالَ: وَالوَعِيدُ المَخُوف إِكراه، وَإِنْ لَمْ يَقَعْ، إِذَا تَحَقَّقَ ظُلْمُ ذَلِكَ المُتَعَدِّي وَإِنْفَاذُهُ، لِمَا يَتَوَعَّد بِهِ)**[1].

واتە: زانایان ڕایان جیایە لە بارەی سنووری زۆر لێکرانەوە، لە عومەرەوە ﷺ، گێڕدراوەتەوە گوتوویەتی: کەسێك لەخۆی ئەمین نەبێ {بکوژرێ}، ئەگەر بترسێنرێ، یاخود بگیرێ، یاخود لێی بدرێ.

{یانی: مادام لەخۆی دڵنیا نەبێ، هەر کامێك لەوانە: گیران و ترسێنران و لێدران، ئەوە بە زۆر لێکران دادەنرێ}.

(النخعي)ش گوتوویەتی: کەلەپچە کران، هەروەها گیران و زیندانیی کران، بە زۆر لێکران دادەنرێن، ئەمە قسەی مالیکیشە، بەڵام مالیك گوتوویەتی: هەروەها هەڕەشەلێکرانێکی مەترسیداریش، بە زۆرلێکران دادەنرێ، با ئەو شتەی هەڕەشەشی پێ دەکات جارێ نەقەومابێ، مادام دڵنیا بێ لەوەی کە ئەو دەستدرێژکارە کە هەڕەشەکە دەکات، هەڕەشەکە جێبەجێ دەکات.

واتە: پێی بڵێ: ئەگەر ئەوە نەکەی، دەتکوژم، با جارێ هیچیشی لێ نەکردبێ، مادام دڵنیابێ لەوەی کە ئەنجامی دەدات، ئەوە بە زۆرلێکران دادەنرێ.

منیش ئەو قسەیەم پێ ڕاستە، کە مەرج نیە مرۆڤ بە کردەوە هێنرابێتە سەر کوژران، بەڵکو هەڕەشە لێکران، یاخود ئەو جۆرە فشار لێکرانانەی دیکە، ئەوانەش بە زۆر لێکران دادەنرێن.

بەڵام بێگومان ئەوەش هەر لە جێی خۆیەتی، کە مرۆڤ ئیش بە عەزیمەت بکات، باشترە لەوەی ئیش بە مۆڵەت بکات، ئنجا ئیشکردن بە مۆڵەتیش - وەك زۆربەی زانایان گوتوویانە - بۆ هەموو کەس نیە، هەرچەندە (القرطبي) باسی نەکردوە، بەڵام لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوە، کە کەسێك خەڵك چاوی لێ بکات و پێشەواو پێشڕەوی خەڵك بێ و، سەرمەشقی خەڵك بێ، بۆی نیە ئیش بە مۆڵەت بکات و، دەبێ ئیش

(١) **الجامع لأحكام القرآن: ج ١٠، ص ١٥٧.**

بـە عەزیمـەت بـکات، هەڵبەتـە ئەگـەر ئیـشی بـە مۆڵـەت کـرد، مـەرج نیـە گوناهبـار بـێ، بـەڵام گرنگـە ئەوەیـە: بـۆ کەسـێك کـە چـاوی لـێ دەکـرێ و دەکرێتـە سەرمەشـق، دەبـێ زیاتـر هـەوڵ بـدات ئیـش بـە عەزیمـەت بـکات و، لای قورسـیی بگـرێ، نـەك لای ئاسـانیی و سـووکیی.

بەسـەرهاتێکیش هەیـە لێـرەدا کـە خـاوەنی: (**محاسـن التأویـل**)[1]، تەفسیرەکەیدا هێناویـەتی، ئەویـش ئـەوە دەگرێتـەوە کـە ئیشـکردن بـە مۆڵـەت بـۆ کەسـێکیش کـە جێـی تەماشـا بـێ، بـە مەرجـێ بزانـێ ئـەو ئیشـکردن بـەو مۆڵەتـە، سـوودێکی گـەورەی هەیـە، بـۆ خـۆی و بـۆ کۆمەڵێـك لـە مسـوڵمانان، ئـەوەش هـەر دروسـتە: (**الحافـظ ابْـنُ عَسـاکر**) لـە کتێبەکـەی خۆیـدا لـە بـاسی (**عبـد اللّـه بـن حذافـة السَّـهمي**)دا، کـە یەکێـك بـووە لـە هـاوەڵان و، خەڵـکی مەدینـە بـووە خـوا لێیـان ڕازی بـێ، دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ:

ڕۆمـەکان کۆمەڵێـك دیـل دەگـرن لـە هـاوەڵان یەکێکیـان عەبدوڵـڵای کـوڕی حوزافـەی سـەهمیی دەبـێ، ئایـا هیرەقـڵ بۆخـۆی، یـان کەسـێك لەلایـەن هیرەقڵـەوە ڕاسـپێردراوە، داوا لـە عەبدوڵـڵا دەکات، دەڵـێ: ئەگـەر هەڵگەڕێیـەوە لـە ئیسـلام، مـن کچەکـەی خۆشـمت دەدەمـێ و، لـە حوکمڕانییشـدا بەشـدارت دەکـەم، ئەویـش دەڵـێ: نەخێـر مـن ئامـادە نیـم! ئنجـا لەبەرچـاوی وی، کەسـێك دەهێنـن و دەیخەنـە مەنجەڵێکـەوە، کـە لەسـەر ئاگـر دانـراوەو، دەکوڵـێ بـە کوڵینێـکی بەشـیددەت، یەکێـك لـە هـاوەڵان کـە لەگـەڵ وی گیـراوە، دەیخەنـە نێـو ئـەو مەنجەڵـە ئـاوە کـوڵاوەوە، یەکسـەر ئێسـقانەکانی لـێ جیـا دەبنـەوە، دوای ئـەوەی گۆشـتەکەی دەکوڵـێ و دادەماڵـرێ، دەڵێـن: تـۆش ئـاوا لێدەکەیـن، ئەگـەر هەڵنەگەڕێیـەوە! ئەویـش دەڵـێ: بێمنەتـم، دوایـی هـەر لەوێـدا بـە دارێکـەوە هەڵیدەواسـن، تیـری تێدەگـرن، لـە لای ڕاسـت و لای چەپـی دەدەن، بـۆ ترسـاندنی، ئەویـش هـەر لەسـەر قسـەی خـۆی دەبـێ، دوای دایدەبەزێنـن.

ئنجـا ئـەو هاوەڵـە بـەم شـێوەیە بـەرز دەکەنـەوە تاکـو بیخەنـە نێـو مەنجەڵێکـەوە، بـەڵام هـەر لەسـەر قسـەی خـۆی سـوور دەبـێ، {دیـارە ئەوانـەی بەرزیـان کردۆتـەوە بـە ئامرازێـك، تاکـو بیخەنـە نێـو مەنجەڵەکـەوە، چونکـە مەنجەڵێـکی گـەورە، هێنـدە ئـاوە بگـرێ و، بکوڵـێ خۆشـیان لێـی نزیـك نەکەوتوونەتـەوە}، ئنجـا کـە بـەرزی دەکەنـەوە بـۆ ئـەوەی بیخەنـە نێـو مەنجەڵەکـە دەگـری و، فرمێسـکی بـە چـاو دادێ، هـەواڵ دەدەنـە بەرپرسـەکە، دەڵێـن: ئـەوە

(١) ج ١٠، ص ١٦٥ - ١٦٦.

عەبدوڵڵا فرمێسکی بە چاو داهاتە خوارێ، بەرپرسەکە دەڵێ: دایگرن لەوانەیە پەشێمان بوو بێتەوە، بۆیە فرمێسکی بەچاو دادێ، لە ترسی مردنێ! دایدەگرن، دەڵێ: فەرموو: ئێستا دڵت نەرم بوو؟ دەڵێ: نەخێر، گریانەکەم بۆ ئەوە نەبوو، دەڵێ: بۆچی بوو؟ دەڵێ: گریانەکەم بۆ ئەوە بوو کە گوتم: من یەك نەفسم هەیە، ئێستا کە منتان خستە نێو ئەو ئاوەوە، نەفسەکەم دەڕوات! پێم خۆش بوو، چەند مووە بەسەرمەوە هەبوون، ئەوەندە نەفسەم هەبوونایە، هەموویان ئاوا لە پێناوی خوادا ڕۆیشتبان !!

کە بەرپرسەکە ئاوا دەبینێ، دەڵێ: باشە من بەرت دەدەم، مادام تۆ هێندە ئازای، بەڵام یەك داوام هەیە، دەڵێ: چییە؟ دەڵێ: سەرم ماچ بکە! ئەویش بیر دەکاتەوەو، دەڵێ: باشە، بەڵام بە مەرجێك هاوەڵەکانیشم لەگەڵ بەربدەی، دەڵێ: هاوەڵەکانیشت بەردەدەم، ئەویش سەری حوکمڕانەکە ماچ دەکات و خۆی و هاوەڵەکانی بەردەدەن و، دەچێتەوە بۆ مەدینەو بەسەرهاتەکە دەگێڕێتەوە، عومەر خوا لێی ڕازی بێ، (دیارە لە سەردەمی خەلیفایەتیی عومەری کوڕی خەتتابدا بووە)، دەڵێ: ئەوە من سەری عەبدوڵڵای کوڕی حوزافەی کوڕی سەهم ماچ دەکەم، ئێوەش لەسەرتان پێویستە سەری ماچ بکەن، لەبەرئەوەی بۆتە هۆی دەربازکردنی خۆی و هاوەڵەکانیشی و، ئەو پاڵەوانێتییەی نواندوە!

کەواتە: مۆڵەت وەرگرتنێك بۆ کەسێك، کە ببێتە هۆی هێنانەدی بەرژەوەندییەکی گشتی، بواری تێدا هەیە، ئنجا بەرپرس بێ، یاخود جگە لە بەرپرس.

مەسەلەی دووەم:

خـوای بەخشـندە بەرانبـەر بـە کەسـانێك کـە بەهـۆی ئازاردرانـەوە، ناچـاری کۆچکـردن دەبـن، پاشـان تێکۆشـان و خۆڕاگریـی دەکەنـە پیشـە، لێبـوردە و میهرەبانـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُوا۟ ثُمَّ جَٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ ﴾، دوایی پەروەردگارت بۆ کەسانێك کە کۆچیان کردوە.

(ثُمَّ للتَّرتِيب الرُّتْبي)، (ثُمَّ) بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەیە.

(هَاجَـرُوا: فَارَقُـوا الوَطَـنَ وَالأَهْـلَ لأَجْـلِ المحَافَظَـةِ عَـلَى الدِّيـن)، وازیـان لـە خـزم و کـەس و نیشـتیمان هێنـاوە لـە پێنـاوی ئایینەکەیانـدا.

٢- ﴿ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُوا۟ ﴾، دوای ئەوەی ئازارو ئەشکەنجە دراون.

(الفِتْنَـة العَـذَابُ وَالأَذَى المتَكـرِّر)، (فِتْنَـة) بریتیـە لـە سـزاو ئازارێـکی بـەردەوام و دووبـارە بـووەوە.

٣- ﴿ ثُمَّ جَٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟ ﴾، دوایی تێکۆشانیان کردوەو خۆڕاگر بوون، **(المجَاهَدَةُ: المقَاوَمَةُ بالجُهْدِ أَي الطَّاقَةِ عَنْ أَنْ يَرُدُّوهُم إِلى الكُفْر)، (جَاهَدُوا)** واتە: تێکۆشاون و خۆڕاگر بوون، وزەیان سەرف کردوە، لە دژی ئەوە بگێڕدرێنەوە بۆ کوفر.

﴿ وَصَبَرُوٓا۟ ﴾، هەروەها خۆڕاگر بوون، دامەزراو نەلەخشاو بوون..

٤- ﴿ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ ﴾، بێگومان پەروەردگارت دوای ئەوانە، واتە: دوای ئەشکەنجەدران و، کۆچ کردن و، تێکۆشان و، خۆڕاگریی، پەروەردگارت لێبوردەی میهرەبانە، ڕاناوی (ها) لە وشەی ﴿ مِنۢ بَعۡدِهَا ﴾دا، دەگونجێ بچێتەوە بۆ هیجرەت **(مِنْ بَعْدِ الهِجْرَةِ)**، دەشگونجێ بگەڕێتەوە بۆ کۆی ئەو کارانە **(تِلْكَ الأَعْمَالِ المذْكُورَة)**، کە من ڕای دووەمیانم پێ

ڕاسترە، واتە: دوای ئەوەی کە ئەشکەنجەدراون و دەستبەرداری ئاینەکەیان نەبوون، هەروەها دوای ئەوەی کۆچیان کردووەو خۆڕاگر بوون، دوایی تێکۆشانیان کردوە، نەك بەس کۆچ بکەن و خۆیان دەرباز بکەن و، دەستەو ئەژنۆ دابنیشن، دوای هەموو ئەوانە، پەروەردگارت لێبوردەی میهرەبانە، کەواتە: لێبوردەیی و میهرەبانیی خوای پەروەردگار لەگۆترە نیە و، بۆ هەموو کەس نیە، بەڵکو بۆ کەسانێکە کە شایستەی بن.

لەوبارەوە (**إِبْنُ إِسْحَاق**) لە (**فِي السيرة النبوية لإبن هِشام**)دا، ئەمە باس دەکات، دەڵێ: **{فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يُصِيبُ أَصْحَابَهُ مِنَ الْبَلاَءِ، وَمَا هُوَ فِيهِ مِنَ الْعَافِيَةِ بِمَكَانِهِ مِنَ اللَّهِ، وَمِنْ عَمِّهِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَنَّهُ لاَ يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يَمْنَعَهُمْ مِمَّا هُمْ فِيهِ مِنَ الْبَلاَءِ، قَالَ لَهُمْ: لَوْ خَرَجْتُمْ إِلَى أَرْضِ الْحَبَشَة، فَإِنَّ بِهَا مَلِكاً لاَ يُظْلَمُ عِنْدَهُ أَحَدٌ، وَهِيَ أَرْضُ صِدْقٍ، حَتَى يَجْعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فَرَجاً، فَخَرَجَ عِنْدَ ذَلِكَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَرْضِ الْحَبَشَة، مَخَافَةَ الْفِتْنَة وَفِرَاراً إِلَى اللَّهِ بِدِينِهِمْ}**[1].

واتە: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بینیی: هاوەڵانی تووشی چ گرفتاریی و ناڕەحەتیی و ئەشکەنجەو ئازارێك دەبن، خۆشی سەلامەت بوو بەهۆی پێگەی لای خواو، بەهۆی ئەبوو طاڵیبی مامیشیەوە، {یانی: لە چاو ئەوان سەلامەت بوو، ئازاری جەستەیی نەدەدرا، ئەگەرنا ئازاری دەروونیی و، قسە پێگوتران، کە ئەو شتانە لە ئازاری جەستەیی بۆ وی ناڕەحەتتر بوون}[2]، ئنجا نەشیدەتوانی، کە ئەوان بپارێزێ، لەو گرفتاریی و ناڕەحەتیی و بەڵاو موصیبەتانەی کە کافرەکان بەسەریان دێنن، بۆیە پێی فەرموون: ئەگەر بچن بۆ سەرزەمینی حەبەشە، پادشایەکی لێیە، هیچ کەس لەلای وی ستەمی لێ ناکرێ، (دیارە ناوی بیستوە کە پیاوێکی دادگەرە)، ئەوێش سەرزەمینێکی باشە، {واتە: خێر و بێری لێیە و، لەوێ دەحەوێنەوە}، تاکو خوا دەروویەکی خێرتان لێدەکاتەوە، بحەسێنەوە تێیدا، لەو کاتەدا مسوڵمانان و هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ چوون بۆ سەرزەمینی حەبەشە، لە ترسی ئەشکەنجەدران و، بۆ ئەوەی کە ئایینەکەیان (یانی: دینداریيەکەیان) سەلامەت بکەن.

بەڵێ ئەم ئایەتە بێگومان باسی کۆچی مسوڵمانان بۆ حەبەشە دەکات، تاکو دڵیان بداتەوەو، وانەزانن کە ناتەواوییان هاتۆتە سەر، هەڵبەتە مسوڵمانان دوو جاران کۆچیان کردوە بۆ حەبەشە، جارێك کۆچیان کردوەو، جاری دووەم کە هەواڵیان بیست: قوڕەیش

(١) ج١، ص٣٢١.

(٢) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

مسـوڵمان بـوون، هاتنـەوە، بـەڵام کـە هەواڵەکـە ڕاسـت نەبـوو، دووبـارە کۆچیـان کـردەوەو، ژمارەیـەکی زیاتریشـیان لەگـەڵ چوونـەوە.

ئنجـا ئـەم ئایەتـە دڵدانەوەیـە بۆیـان، چونکـە هەندێـك لـە هـاوەڵان پێیـان وابـووە: ئەوانـەی کۆچیـان کـردوە بـۆ حەبەشـە، پاداشـتیان کەمـترە لەوانـەی کـە ماونـەوە لـە مەککـە، ئـەم بەسـەرهاتەش کـە لـە صەحیحـی بوخارییـدا هاتـوە ئـەوە دەگەیەنـێ:

{عَـنْ أَبِي مُـوسى ﷺ، أَنَّ أَسْـمَاء بِنْـتِ عُمَيْـسٍ، وَهِـيَ مِمَّـنْ قَـدِمَ مَعَنـا، دَخَلَـتْ عَـلَى حَفْصَـةَ، زَوْجِ النَّبِـيِّ ﷺ، زَائِـرةً، وَقَـدْ كانَـتْ هَاجَـرَتْ إِلَى النَّجَـاشِيِّ فِيمَـنْ هَاجَـرَ، فَدَخَـلَ عُمَـرُ عَـلَى حَفْصَـةَ، وَأَسْـمَاءُ عِنْدَهَـا، فَقَـالَ عُمَـرُ، حِـينَ رَأَى أَسْـمَاءَ: مَـنْ هـذِهِ؟ قَالَـتْ: أَسْـمَاءُ بِنْـتُ عُمَيْـسٍ، قَـالَ عُمَـرُ: الْحَبَشِـية هـذِهِ الْبَحْرِيـة هـذِهِ؟ قَالَـتْ أَسْـمَاءُ: نَعَـم، قَـالَ: سَـبَقْناكُمْ بالْهِجْـرَةِ، فَنَحْـنُ أَحَـقُّ بِرَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، مِنْكُـمْ فَغَضِبَـتْ، وَقَالَـتْ: كَلاً وَاللَّـهِ كُنْتـمْ مَـعَ رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، يُطْعِـمُ جَائِعَكُـمْ، وَيَعِـظُ جَاهِلَكُـمْ، وَكُنَّـا فِي دَارِ، (أَوْ) فِي أَرْضِ الْبُعَـدَاءِ الْبُغَضَـاءِ بالْحَبَشـة، وَذَلِـكَ فِي اللَّـهِ وَفِي رَسُـولِهِ ﷺ وَأيْـمُ اللَّـهِ لاَ أَطْعَـمُ طَعَامًـا، وَلاَ أَشْرَبُ شَرَاباً، حَتَّـى أَذْكـر مَـا قُلْـتَ لرَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ وَنَحْـنُ كُنـا نُـؤْذَى وَنُخَـافُ، وَسـأَذْكر ذَلِـكَ لِلنَّبِـيِّ ﷺ، وَأَسـأَلُهُ، وَاللَّـهِ لاَ أَكْـذِبُ، وَلاَ أَزِيـغُ، وَلاَ أَزِيـدُ عَلَيْـهِ، فَلَـمَّا جَـاءَ النَّبِـيُّ ﷺ، قَالَـتْ: يـا نَبِـيَّ اللَّـهِ! إِنَّ عُمَـرَ قَـالَ كَـذَا وَكَـذَا، قَـالَ: فَـمَا قُلْـتِ لَـهُ؟ قَالَـتْ: قلْـتُ لَـهُ كَـذَا وَكَـذَا، قَـالَ: لَيْـسَ بأحَـقَّ بِي مِنْكُـمْ، وَلَـهُ وَلأَصْحَابِـهِ هِجْـرَةٌ وَاحِـدَةٌ، وَلَكُـمْ أَنْتُـمْ، أَهْـلَ السَّـفِينة، هِجْرَتَـانِ} (أَخْرَجَـهُ البُخَـارِيُّ: ٣٩٩٠، وَمُسْـلِمُ: ٦٥٦٧).

ئەبـوو مووسـا ﷺ دەڵـێ: ئەسـمائی کچـی عومەیـس کـە یەکـێ بـووە لەوانـەی کـە لـە سـەرزەمینی حەبەشـە گەڕاونـەوە، چـوو بـۆ لای حەفصـە، (کچـی عومـەر خـوا لێـی ڕازی بـێ، هاوسـەری پێغەمبـەر ﷺ)، عومەریـش چـووە لای حەفصـە لـە حاڵێـك دا کـە ئەسـمائی لەلابـوو، عومـەر کـە ئەسـمائی دی، گـوتی: ئـەوە کێیـە؟ (حەفصـە) گـوتی: ئەسـمائی کچـی عومەیسـە، عومـەر گـوتی: حەبەشـییەکە! دەریاییەکـە ؟! گـوتی: بەڵـێ، پێـی گـوت: ئێمـە پێـش ئێـوە کۆچـمان کـرد بـۆ مەدینـە، ئێمـە لـە ئێـوە نیزیکـرو شایسـتەترین بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ، ئەسـمائیش تـووڕە بـوو، گـوتی: سـوێند بـە خـوا وانیـە، ئێـوە لـە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ بـوون، کەسـێکتان برسـی بووایـە، خـۆراکی بـۆ پەیـدا دەکـرد و، ئامۆژگاریـی نەزانەکانتـانی دەکـرد، {دەرسی پـێ دەگوتـن} بـەڵام ئێمـە لـە سـەرزەمینێکی دوور بوویـن، لـە سـەرزەمینی دوژمنـان بوویـن، لـە حەبەشـە، ئنجـا ئێمـە لـەوێ ئـازار دەدرایـن و، دەترسـێنراین، ئـەوەش هەمـووی لـە پێنـاوی خـواو ڕێبـازی پێغەمبـەردا ﷺ، سـوێند بـە خـوا، نـە خواردنـێ دەخـۆم، نـە هیـچ

دەخۆمەوە، تاکو ئەوەی باستکرد بۆ پێغەمبەری ﷺ باس نەکەم و پرسیاری لێ نەکەم بە خوا درۆ ناکەم، لە قسەکەت لانادەم و هیچی لێ زیاد ناکەم (وەك خۆی دەیگێڕمەوە)، پێغەمبەری خواش ﷺ هاتە ماڵی حەفصە، ئەسمائیش {لەو کاتەدا دەبێ لەوێ بوو بێ}، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! عومەر ئاوا و ئاوای گوت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەدی تۆ چیت پێ گوت؟ گوتی: منیش ئاواو ئاوام، پێ گوت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو لە ئێوە لە من نزیکترو شایستەتر نیە، ئنجا عومەر خۆی و هاوەڵەکانی، یەك کۆچیان بۆ هەیە، (کۆچیان لە مەککەوە بۆ مەدینە کرد)، بەڵام ئێوە هاوەڵانی کەشتییەکە (بەسواری کەشتی چوون بۆ حەبەشە)، کە لە حەبەشەوە گەڕاونەوە، دوو کۆچتان هەن، (واتە: جارێك کە لە مەککەوە کۆچتان کردوە بۆ حەبەشە، جارێکی دیکە کە لە حەبەشەوە کۆچتان کردوە بۆ مەدینە).

مەسەلەی سێیەم و كۆتایی:

خوا فەرموویەتی: ڕۆژێك دێ، كە ڕۆژی قیامەتە، هەر كەسە بەرگریی لە خۆی دەكات و مشتومڕ دەكات و، هەر كەسە چی كردوە، سزاو پاداشتی خۆی بەتەواویی دەدرێتەوە و، هیچ ستەمیان لێ ناكرێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَن نَّفْسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ﴾ واتە: یادبكەوە! ئەو ڕۆژەی، هەر كەسێك دێ.

كە دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ﴾ یانی: (**أُذكر يوم تأتي كل نفسٍ**)، یاخود پەیوەستە بە پێشووەوە، كە فەرمووی: ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ كە (**يوم**) پەیوەست دەبێ بەوییەوە، واتە: پەروەردگارت لێبووردەی بە بەزەییە، لە ڕۆژێكدا كە هەر كەسێك دێ، بەرگریی لەخۆی دەكات و شەڕەقسە دەكات، بۆ بەرگریی لەخۆكردنی.

٢- ﴿تُجَادِلُ عَن نَّفْسِهَا﴾ مشتومڕ دەكات لەسەر خۆی، بەرگریی لەخۆی دەكات، شەڕەقسە دەكات.

دەڵێ: (**المَجَادَلَةُ: دِفَاعٌ بالقَوْلِ للتَخَلُّصِ مَنْ تَبِعَةِ فِعْلٍ**)، واتە: (**مُجَادَلَةً**) بەرگریی لەخۆكردنە بە قسە بۆ خۆ دەربازكردن لە شوێنەواری كردەوەیەك.

٣- ﴿وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ﴾ هەر كەسەش چی كردوە، هەر نەفسە چی كردوە، بەتەواویی دەیدرێتەوە، یانی: سزا یان پاداشتی كردەوەكەی دەدرێتەوە، (**تُوَفَّى: أي تُعْطى كامِلاً**)، بە تەواویی دەیدرێتەوە، ئنجا هەرچەندە فەرموویەتی: كردەوەكەی دەدرێتەوە، بەڵام مەبەست پێی پاداشتی كردەوەكەیەتی، یاخود بەرانبەرو قەرەبووی كردەوەكەی دەدرێتەوە، ئەگەر چاك بێ، چاك و، ئەگەر خراپ بێ، خراپ، بۆیەش وشەی (**جزاء و عوض**) باس نەكراون، چونكە بە سیاق و سەلیقە زانراوە.

٤- ﴿وَهُمۡ لَا یُظۡلَمُونَ﴾ لە حاڵێك دا ئەوان ستەمیان لێ ناكرێ، چونكە (و) لە ﴿وَهُمۡ لَا یُظۡلَمُونَ﴾دا بۆ حاڵە (واو الحالية)، ئنجا ئایا بۆچی فەرموویەتی:؟ (وَهُمۡ - لَا یُظۡلَمُونَ) كە (وَهُمۡ) و (لَا یُظۡلَمُونَ) هەردووكیان بۆ كۆ (جمع) دەگەڕێتەوە؟

وەڵامەكەی ئەوەیە كە: لە وشەی ﴿كُلُّ نَفۡسٍ﴾دا، سەرنجی ماناكەی دراوە، نەك بێژە (لفظ)ەكەی: ﴿تَأۡتِی كُلُّ نَفۡسٍ﴾، چونكە: (كُلُّ) بۆ كۆیەو (كُلُّ نَفۡسٍ) بە ئیعتیباری مانایەكەی یانی: كۆمەڵێك، یانی: ئەو خەڵكە هەمووی دێ، ﴿وَهُمۡ لَا یُظۡلَمُونَ﴾، هەر كەسە بەپێی كردەوەی خۆی، سزا، یان پاداشتی دەدرێتەوەو، ستەمیشیان لێ ناكرێ، واتە: ئەم دوو ڕاناوە: (هُم) و (لاَ یظْلَمُون) پەیوەست دەبن بە مانای: (كُلُّ نَفۡسٍ)ەوە، نەك بە (نَفۡسٍ) ئەگەرنا دەبووایە فەرمووبای: (لا تُظلم)، ستەمیشی لێ ناكرێ، بەڵام تەماشای مانایەكەی كراوە، مانایەكەشی یانی: لە كۆی ئەو خەڵكە كە دێ و، هەركامێكیان خاوەنی نەفسێكە.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی یازدەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان نۆ (٩) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (١١٢- ١١٩)، تەوەری سەرەکیی ئەم (٩) ئایەتەش، بیرخستنەوەی چاکەو نیعمەتەکانی خوایە، بە تایبەت بۆ کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککە و، بە گشتی بۆ هەموو مرۆڤایەتی، هەر لە دابینکردنی هێمنیی و ئارامیی و بژیوی باشەوە، تاکو دەگاتە ناردنی پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ.

ئنجا بەو بۆنەیەشەوە: خوا ﷻ باسی سپڵەیی کافران و، دەستکاریی کردنیان بۆ حەڵاڵ و حەرامی خواو، درۆ هەڵبەستنیان بە ناوی خواوەی، کردوە.

پاشان ئاماژەیەکیش بەو خواردنانە کراوە، کە کاتی خۆی لە جوولەکەکان قەدەغە کرابوون.

لە کۆتاییشدا باسی لێبوردەیی و بەزەیی خوا کراوە، بۆ کەسانێك کە بە نەزانیی تووشی هەڵەو لادان و تاوان دەبن و، دوایی دەگەڕێنەوە بۆ لای خواو، هەڵدەستن بە چاککردنەوەی ئەوەی کە پێشتر تێکیان داوە.

﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ ءَامِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ
فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ ٱللَّهِ فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾
وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا
رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَٱشْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ
بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا
حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾

مَتَٰعٞ قَلِيلٞ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا مَا قَصَصۡنَا عَلَيۡكَ مِن قَبۡلُۖ وَمَا ظَلَمۡنَٰهُمۡ
وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٖ ثُمَّ تَابُواْ
مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٩﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها خوا وێنەیەکی هێنایەوە: ئاوەدانییەك هێمن و ئارام و سەقامگیر بوو، لە هەموو لایەکەوە بژیوی خۆی بە فراوانیی بۆ دەهات، کەچی ناسوپاسیی کرد بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، خواش بەهۆی ئەو کردەوە (خراپ)انەوە، کە کارامانە دەیانکرد، لە پۆشاکی برسیەتیی و ترسی پێ چێژتن، (وەك پۆشاکێك برسیەتیی و ترس و لەرزی بە بەردا کردن) (١١٢) بە دڵنیاییش (ئەو ئاوەدانییە) لە خۆیان ڕەوانەکراوێکیان بۆ هات، کەچی بە درۆیان دانا، بۆیە لە حاڵێکدا کە ستەمیان لە خۆیان کرد بوو، سزای خوا گرتنی (١١٣) (ئەی خەڵکینە !) لەو بژیوە حەڵاڵ و چاك و سوودبەخشانەی خوا پێی داون، بخۆن و سوپاسی چاکەی خوا بکەن بەسەرتانەوە (١١٤) بە دڵنیایی خوا تەنیا: مردارو، خوێن و، گۆشتی بەرازو، سەربڕاو بۆ جگە لە خوا (ناوی جگە لە خوا لەسەر هێنراو، لە کاتی سەربڕیندا)ی لێ قەدەغە کردوون، ئنجا هەر کەسیش تێگیراو (ناچار بوو، لێیان بخوات) لە حاڵێکدا کە ئارەزوومەندو خوازیاری لێ خواردنیان نیە و، لە سنووری (پێویستی)یش دەرناچێ، ئەوە بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە {بەرانبەر بە کەسانی ئاوا} (١١٥) هەروەها (ئەی هاوبەشدانەرەکان !) بە زمانی بە درۆوە مەڵێن: ئەمە حەڵاڵەو ئەمە حەرامە، کە سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە (کە فڵان شتەی حەڵاڵ و، فیسار شتەی قەدەغە کردوە)، بە دڵنیایی ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن (١١٦) گوزەرانێکی کەمیان (لە دنیادا) دەبێ و (لە ڕۆژی دوایی)دا ئازارێکی بە ئێشیان دەبێ (١١٧) ئەوەشمان لە جوولەکەکان قەدەغە کرد بوو، کە پێشتر بۆمان باسکردوون و، ستەمیشمان لێ نەکردن، بەڵکو ئەوان ستەمیان لە خۆیان دەکرد (و بەهۆی ستەم و خراپەیانەوە، هەندێك خواردنمان لێ قەدەغە کردن) (١١٨) ئنجا بێگومان پەروەردگارت لەگەڵ ئەوانەدا، کە نەزانانە خراپەیان کردوە، ئنجا دوای ئەوە گەڕاونەوەو چاکسازییان کردوە، بە دڵنیایی پەروەردگارت پاش ئەو گەڕانەوەو چاکسازییە، لێبوردەی بە بەزەییە لەگەڵیان (١١٩) }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ءَامِنَةً): واتە: هێمن و بێ ترس، (أَصْلُ الأَمْنِ: طُمَأْنِيْنَةُ النَّفْسِ وَزَوَالُ الخَوْفِ)، وشەی (أَمْن) لە ڕیشەدا، ئارامگرتنی نەفسەو، لاچوونی ترسە.

(مُّطْمَئِنَّةً): (إطْمَأَنَّ: سَكَنَ وَثَبَتَ وَاستقَرَّ، الطُّمأْنِيْنة: وَالإطْمِئْنانُ: الثِّقَةُ وَعَدَمُ القَلَق)، واتە: ئەو شتە چەسپاو داسەکناو سەقامگیر بوو، (طمأنينة، وإطمئنان)، بریتیە لە متمانەو، نەبوونی دڵەڕاوکەو ترس.

(رَغَدًا): (عَيْشٌ رَغَدٌ وَرَغِيد: طَيِّب وَاسِع)، دەگوترێ: (عَيْشٌ رَغَد، وَعَيْشٍ رَغِيد) هەردووکیان بە مانای ژیانێکی خۆش و فراوان و بەختەوەرانە و، پڕ نازو نیعمەت دێ.

(فَأَذَاقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ)، خوا پۆشاکی برسیەتیی و ترسیی، پێ چێژتن، دەڵێ: (الذَّوْقُ: وجُودُ الطَّعْمِ بالفَمِ، وَآختِيرَ فِي القُرْآنِ لَفْظُ الذَّوْقِ، فِي العَذَابِ)، (ذَوق) بریتیە لە تامکردنی خواردن بە زمان (زار)، بەڵام لە قورئاندا: وشەی (ذَوق) واتە: چێژتن، بەکارهێنراوە بۆ سزا.

(يَصْنَعُونَ): (الصُّنْعُ: إجَادَةُ الفِعْلِ، فَكُلُّ صُنْعٍ فِعْلٌ، وَلَيْسَ العَكْس) (صُنْع) بریتیە لەوەی کە کارێك بە کارامەیی و لێزانیی بە وردەکاریی بکرێ، بۆیە هەموو (صُنْع)ێك (فعل)ە، هەموو کارامەییەك کردەوەیە، بەڵام مەرج نیە هەموو کردەوەیەك، بە کارامەیی ئەنجام درابێ.

(غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ): (أَي: غَيْر طَالِبٍ مَا لَيْسَ لَهُ طَلَبُهُ، وَلاَ مُتَجَاوِزٍ لِمَا رُسِمَ لَهُ)، خوازیاری شتێك نەبێ، کە بۆی نەبێ، لەو سنوورەش تێنەپەڕێنێ کە بۆی دیاریی کراوە، کەواتە: (غَيْرَ بَاغٍ) واتە:

یەکەم: ئەو چوار خۆراکە قەدەغە کراوە: (مردار و، خوێن و، گۆشتی بەراز و، بۆ غەیری خوا سەربڕاو) کە بابای ناچار و تێگیراو، لێیان دەخۆن، مەبەستی لێ خواردن نەبێ، بە ئارەزووەوە.

دووەم: سنووری ئەوە کە پێویستیی پێیەتی و، پەکی لەسەر کەوتوە، پێی لە مەرگ دەرباز بێ، ئەو سنوورەش نەبەزێنێ و زێدەڕۆیی بکات.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە دوا دوای ئـەو ئایەتـە موبارەکانـەدا، کـە سـوورەتی (النحل)یـان لـێ پێکـدێ، کـە وەك لـە سـەرەتاوە گوتمـان، ئـەم سـوورەتە ناوێـکی زۆر پـڕ بـە پێسـتە، کـە پێـی بگوتـرێ: سـوورەتی نیعمەتـەکان، (سـورة النحـل) چونکـە خـوا ﷻ زیاتـر لـە پەنجـا - شەسـت (٥٠ - ٦٠) نیعمـەتی سـەرەکیی خـۆی، لـەم سـوورەتە موبارەکـەدا خسـتوونە ڕوو، ئنجـا لـە دوا دوای ئـەم ئایەتـە موبارەکانـەدا، نموونـە دێنێتـەوە بـە ئاوەدانییـەك کـە خـوا نـازو نیعمەتێـکی زۆری بەسـەردا ڕشـتوە، کەچـی خەڵـکی ئـەو ئاوەدانییـە نـا سوپاسـی و سـپڵەیی دەکـەن، بەرانبـەر بـە خـواو، خـوای دادگـەرو کارزانیـش سـزایان دەدات، دەفەرمـوێ:

﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرۡيَةً كَانَتۡ ءَامِنَةً ﴾، هەروەهـا خـوا وێنـەی هێنایـەوە بـە ئاوەدانییـەك کـە هێمـن و سـەقامگیر بـوو، ﴿ مُّطۡمَئِنَّةً ﴾، خەڵکەکـەی دڵ داسـەکناوو بـێ تـرس و بیـم بـوو، ﴿ يَأۡتِيهَا رِزۡقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ ﴾، ئـەو بژیـوەی کـە پێویسـتیی پێیـەتی، لـە هەمـوو لایەکـەوە بـۆی دەهـات، ﴿ فَكَفَرَتۡ بِأَنۡعُمِ ٱللَّهِ ﴾، کەچـی ئـەو بەرانبـەر بـە چاکـەکانی خـوا سـپڵەیی و ناسوپاسـیی کـرد، ﴿ فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلۡجُوعِ وَٱلۡخَوۡفِ بِمَا كَانُواْ يَصۡنَعُونَ ﴾، خـواش ﷻ بەهـۆی ئـەوەوە کـە زۆر کارامـەو وردەکارییانـە دەیانکـرد، لـە کـردەوەی خـراپ:

أ) هەم ئەو گوناهو تاوانانەی لە خودی خۆیان دا دەیانکردن.

ب) هەم ئەو گوناهو تاوانانەی لە دەرەوەی خۆیان دا دەیانکردن، وەك پێشێلکردنی مافی ئەوانی دیکەو، ڕێگرتن لە بڵاوبوونەوەی پەیامی خوا لەسەر هەموو ئەو کردەوە خراپانەی کە لە خودی خۆیانداو، لەگەڵ دەوروبەری خۆیاندا، بە کارامەیی دەیانکردن.

خـوا پۆشـاکی برسـیەتیی و تـرسی پـێ چێژتـن، واتـە: برسـیەتیی و تـرس بـە جۆرێـك پێیانـەوە چەسـپا، وەك چـۆن کەسـێك پۆشـاکێك لەبـەردەکات، بـە بەدەنیـەوە دەچەسـپێ، ئەوانیـش ئـاوا برسـیەتیی و تـرس پێیانـەوە چەسـپاو، لێیـان چێـژت و، تامیـان کـرد، کـە دوایـی ئـەم تەعبیـرە، لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا، زیاتـر شی دەکەینـەوە.

ئنجا خوا ﷻ {وێڕای ئەو هەموو نازو نیعمەتە ماددییانە، کە لە هەموو لایەکەوە بۆ ئەو ئاوەدانییە دەهاتن، کەچی خەڵکەکەی ناسوپاس و سپڵە بوون بەرانبەریان}، باسی نیعمەتێکی دیکەی زۆر گەورەی خۆی دەکات، کە لە هەموو ئەو نیعمەتانە گەورەترەو، نیعمەتێکی مەعنەوییە، ئەویش بریتیە لەوە کە پێغەمبەرێکیان لە خۆیان بۆ لا نێردراوە: ﴿ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ ﴾ هەروەها بە دڵنیاییەوە لە خۆیان، ڕەوانەکراو و پێغەمبەرێکیان بۆ هات، ﴿ فَكَذَّبُوهُ ﴾ کەچی ئەوان بە درۆیان دانا، پێی بێبڕوا بوون، ﴿ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴾ سەرەنجام سزا گرتنی، لە حاڵێکدا کە ئەوان ستەمکار بوون، دیارە - لێرەدا سزای خوا تبارك و تعالى وەك دڕندەیەك کە بە دوای نێچیرێکەوەیە، وێناکراوە - ئەو سزایەی خوا گرتنی، لە حاڵێکدا کە ستەمیشیان لە خۆیان کرد بوو، واتە: سزا دران، بەهۆی ستەمەکەیانەوە، نەك ستەمیان لێ بکرێ.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی بابەتێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا ﴾ خەڵکینە! ئەو بژیوەی کە خوا پێیداون، لە حاڵێکدا کە حەڵاڵ و ڕەوایە لە ڕووی شەرعییەوەو، سوودبەخش و بەتام و خۆشیشە، لە خودی خۆیدا، لێی بخۆن، لێی بەرهرەمەند بن.

﴿ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾ سوپاسی چاکەی خواش بکەن، ئەگەر تەنیا ئەو دەپەرستن، ئەگەر ئێوە دەتانەوێ بەتەنیا بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، سوپاسی چاکەکانی خوا بکەن، یاخود: ئەگەر ئێوە خواپەرستن، سوپاسی چاکەکانی خوا بکەن، کەواتە: بەندایەتیی کردن بۆ خواو، سوپاسکردنی چاکەکانی خوا، دوو شتی تێکهەڵکێشن، ئەگەر خوا پەرست بی، سوپاسگوزاریش دەبی بۆ خوا، هەروەها ئەگەر سوپاسگوزارییش بکەی بۆ خوا، بەندایەتیی بۆ خوا دەکەی، ئەم دووانە شتی تێکهەڵکێشن و لێك جیانابنەوە، واتە: ناگونجێ مرۆڤ بەندایەتیی بۆ خوا بکات و، بۆشی سوپاسگوزار نەبێ، دیسان ناگونجێ مرۆڤ سوپاسگوزار بێ بۆ خواو، بەندایەتیشی بۆ نەکات.

ئنجا باسی ئەوە دەکات: کە ئایا خوا چی لێ قەدەغە کردوون؟ ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ﴾ بێگومان (خوا) تەنیا: مردارەوە بوو و، خوێن و، گۆشتی بەرازو، ئەوەی بۆ جگە لە خوا سەربڕاوەو، بۆ جگە لە خوا دەنگی لەسەر بەرز کراوەتەوەو، ناوی جگە لە خوای لەسەر هێنراوە، تەنیا ئەوەی لەسەر قەدەغە کردوون، ﴿ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ بە نسبەت ئەو چوارانەشەوە، هەر کەسێك ناچارکرا و تێگیرا، با لێیان بخوات، بەڵام بە دوو مەرجان:

أ) مەبەستی نەبێ و عەوداڵی لێخواردنی یەکێ لەو چوار شتانەی نەبێ.

ب) سنووریش نەبەزێنێ لە لێخواردنیاندا، واتە: بە ئەندازەی ئەوە کە زۆر پێویستیی پێیەتی و پەکی لەسەری کەوتوەو، پێی لە مەرگ دەرباز دەبێ، لەو ئەندازەیە تێنەپەڕێنێ، ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، هەر کەسێك ئاوا بە ناچاریی و بە تێکگیراویی لە: یەکێك لەو چوارانە، یان زیاتریش بخوات، بەو دوو مەرجە کە باسمان کردن:

یەکەم: مەبەستی لێخواردن نەبێ و، بە ئارەزووەوە نەبێ، یانی: لەبەرئەوە لێیان نەخوات کە عەوداڵ و تامەزرۆیە.

دووەم: لە سنوور تێنەپەڕێنێ، لە سنووری: پەك لەسەر کەوتن و پێویستیی.

بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە، بەرانبەر بە کەسێکی ئاوا.

ئنجا خوا ﷻ ڕوو لە کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەکات، کە هەر لە خۆوە پۆلێنی بژیوەکان دەکەن، پۆلێنی ئەو شتانە دەکەن، کە خوا بۆ مرۆڤەکانی داناون و، هەر لەخۆوە دەڵێن: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەڕامە، دەفەرموێ:

﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ إِنَّ ﴾، هەر بەوە کە زمانتان وەسفی دەکات، مەڵێن: ئەوە حەڵاڵەو، ئەوە حەڕام و قەدەغەکراوە، ﴿ لِّتَفْتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ﴾، کە سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە بکەن، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴾، بێگومان ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە دەکەن، سەرفراز نابن، لە زمانی کوردیی دا ئەم تەعبیرە ئاوا بەکاردێ: (بە زمانی بەدرۆ)، واتە: زمانێك کە زۆر بە درۆ ڕاهاتوە، لێرەش خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾، بەوە کە زمانتان بە درۆ وەسفی دەکات، مەڵێن: ئەمە حەڵاڵەو ئەمەش حەڕامە! کە سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە بکەن.

دوایی دەفەرموێ: بێگومان ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە دەکەن، سەرفراز نابن، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێ، ئەدی بۆچی کەسانێك هەن بە درۆ بە ناوی خواوە دەکەن و، دەستکاریی حەڵاڵ و حەڕامیش دەکەن، بەڵام لە ژیان و گوزەرانێکی خۆشیش دان، لە ڕووی دنیاییەوە؟

بۆیە دەفەرموێ: ﴿ مَتَٰعٞ قَلِيلٞ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾، ئەوانەش کە بە ڕواڵەت بەختەوەرو کامەرانن، هەرچەندە بێ فەرمانیی خوا دەکەن و، دەستکاریی حەڵاڵ و حەرامەکانی خوا دەکەن، ئەوە گوزەرانێکی کەمە و، ئەوانە دوایی ئازارو سزایەکی بەئێشیان بۆ هەیە.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە: ئایا جوولەکەکان چییان لێ قەدەغە کراوە؟ چونکە جوولەکەکان جار جار مسوڵمانەکانیان سەغڵەت دەکرد و دەیانگوت: فڵان شتەش قەدەغەیەو، فڵان شتەش قەدەغەیەو، فڵان شتەش قەدەغەیە، ئەدی ئێوە بۆچی بە قەدەغەیان دانانێن؟ خوا ﷻ ڕوونی کردۆتەوە، هەم لێرەدا هەم لە سوورەتی **(النساء)**داو، هەم لە سوورەتی **(آل عمران)**یش دا، کە: بەڵکو خوا ﷻ هەندێ شتی لە جوولەکەکان قەدەغە کردوە، لەسەر ستەمکاریی و لادانی خۆیان، ئەگەرنا ئەو شتانە لە ئەسڵدا قەدەغە نین و، پیس و زیان بەخش نین، تاکو مسوڵمانان مولزەم بن، بەوەی خۆیان لە بەکارهێنانی ئەو شتانە بە دوور بگرن، کە لە جوولەکەکان قەدەغە کراون، بە تایبەت کە بەهۆی لادان و تاوان و ستەمی خۆیانەوە، خوا لێی قەدەغەکردوون، نەك لە خودی خۆیاندا خراپ و پیس و زیانبەخش بن، تاکو خوا قەدەغەیان بکات، دەفەرموێ:

﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا مَا قَصَصۡنَا عَلَيۡكَ مِن قَبۡلُۖ ﴾، هەروەها لەسەر ئەوانەی کە گەڕاونەوە، ئەوەمان لێ قەدەغە کردبوون، کە پێشتر بەسەرت دا خوێندوومانەتەوەو، بۆمان گێڕاویەوە.

(هَادُواْ) واتە: جوولەکەکان، ئەویش لەوەوە هاتوە، کاتێ خۆی جوولەکان گەڕاونەوە بۆ لای خوا {**إنا هُدْنا إِلَيْك: إنا رَجَعْنا إِلَيْك**} {یانی: ئێمە بۆ لات گەڕاینەوە} ئەو ناوەیان لەوەوە بۆ هاتوە.

کە دەفەرموێ: ئەوەی لە جوولەکانمان قەدەغە کردبوو، پێشتر بەسەر تۆماندا خوێندۆتەوە، لە کوێدا؟ لە سوورەتی **(الأنعام)**دایە، وەك دوایی باسی دەکەین: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٖۖ وَمِنَ ٱلۡبَقَرِ وَٱلۡغَنَمِ حَرَّمۡنَا عَلَيۡهِمۡ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتۡ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلۡحَوَايَآ أَوۡ مَا ٱخۡتَلَطَ بِعَظۡمٖۚ ذَٰلِكَ جَزَيۡنَٰهُم بِبَغۡيِهِمۡۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ١٤٦ ﴾الأنعام.

هەروەها لە سوورەتی **(النساء)** (١٦٠ - ١٦١)یش دا، هۆکاری ئەوە کە لێیان قەدەغە کراوە، ڕوونکراوەتەوە، دوایی لە مەسەلە گرنگەکان دا باسی دەکەین.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَمَا ظَلَمۡنَٰهُمۡ﴾، واتە: ئێمە ستەممان لێ نەکردبوون، کە ئەو شتانەمان لێ قەدەغە کردن، چونکە لە خودی خۆیاندا پیس و زیانبەخش نین، ﴿وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ﴾، {ئێمە ستەممان لێ نەکردن}، بەڵکو ئەوان خۆیان ستەمیان لەخۆیان دەکرد و، لە ئەنجامی ئەم ستەم و تاوان و خراپانەیاندا، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿فَبِظُلۡمٖ مِّنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا عَلَيۡهِمۡ طَيِّبَٰتٍ أُحِلَّتۡ لَهُمۡ وَبِصَدِّهِمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ كَثِيرٗا ﴿١٦٠﴾ وَأَخۡذِهِمُ ٱلرِّبَوٰاْ وَقَدۡ نُهُواْ عَنۡهُ ...﴿١٦١﴾﴾النساء، واتە: بەهۆی ستەمێك کە جوولەکەکان دەیانکرد، هەندێك لەو ڕزقە بەتام و خۆش و سوودبەخشانەمان، لێ قەدەغە کردن، هەروەها بەهۆی ئەوەوە کە خەڵکیان لەڕێی خوا لادەدا، هەروەها بەهۆی ئەوەوە کە سوودیان دەخوارد، {مامەڵەیان بە ڕیبا دەکرد}، کە لێشیان قەدەغە کرا بوو.

دوایی خوا ﷻ دێتە سەر بابەتی کۆتایی لەم دەرسەماندا، ئەویش بریتیە لەوە کە کەسانێك بە نەزانیی و نەفامیی، گوناهو تاوان و خراپەیەك بکەن، بەڵام دوایی بگەڕێنەوە و، چاکسازیی بکەن، بێگومان خوا میهرەبانیی و لێبوردەیی هەیە بەرانبەریان: ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٖ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٌ﴾ ئنجا بە دڵنیایی پەروەردگارت بۆ کەسانێ کە خراپە دەکەن، بە نەفامیی، دوای دەگەڕێنەوە و چاکسازیی دەکەن، {چییان خراپ کردوە و تێکداوە، چاکی دەکەنەوە} بە دڵنیایی پەروەردگارت دوای ئەوە، واتە: دوایی ئەو گەڕانەوە بۆ لای خواو چاکسازیی کردنە، یان ﴿لَغَفُورٞ رَّحِيمٌ﴾ لێبوردەی میهرەبانە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

خوا وێنەیەكی هێناوەتەوە كە وەك پەندێك عیبرەتی لێ وەربگیرێ: ئاوەدانییەكی هێمن و ئارام و سەقامگیرو گوزەران خۆش، بەهۆی ناسوپاسیی بەرانبەر بە چاكەكانی خوا و، بێبڕوایی بەرانبەر بە پێغەمبەری خواوە، خوای دادگەر، ترس و برسیەتی پێ چێژتن و، وەك پۆشاكێك ترس و برسیەتیی بە بەرداكردن و پێیانەوە چەسپا:

وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ ءَامِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ ٱللَّهِ فَأَذَاقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١- ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً ﴾ خوا وێنەیەكی هێناوەتەوە بە ئاوەدانییەك.

{قَرْيَة: بَدَلٌ ل (مَثَلاً)} وشەی ﴿ قَرْيَةً ﴾ جێدار (بدل)ە، بۆ: ﴿ مَثَلًا ﴾ واتە: ئاوەدانییەكی بە وێنە هێناوەتەوە، ئەوە لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، یاخود: **{ضُمِّنَ (ضَرَبَ) مَعْنَى (جَعَلَ)}**، وشەی (ضَرَبَ) مانای (جَعَلَ)ی خراوەتە نێو، چونكە: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا ﴾ (ضَرَبَ) تەنیا یەك بەركار (**مفعول**)ی دەوێ، بەڵام ئەگەر (ضَرَبَ) مانای (**جَعَلَ**)ەی بخرێتە نێو، ئەو كاتە (ضربَ) دوو بەركاری دەوێن، ئەو كاتە دەڵێی:

(ضَرَبَ)، (فعْلٌ مَاضٍ).

(ألله) ﷻ (فاعل).

﴿ مَثَلًا ﴾ یان: (**المفعول بهِ الأول**)ەو، لە شوێنی خۆیەتی و، ﴿ قَرْيَةً ﴾ (**المفعول بهِ الثاني**)یە، یاخود ﴿ قَرْيَةً ﴾ (**المفعول به الأول**)ەو دواكەوتوەو، ﴿ مَثَلًا ﴾ (**المفعول به الثاني**)یەو، پێش

کەوتوە، زانایان هەردووك ڕایەکەیان هەن، کەواتە: خوا ئاوەدانییەکی هێناوەتەوە بە نموونە، وەك پەند و عیبرەتێك خستوویەتە بەرچاو، ئنجا با بزانین ئەو ئاوەدانییە چۆن بوو ؟

٢- ﴿ كَانَتْ ءَامِنَةً مُّطْمَئِنَّةً ﴾، هەم بەهرەمەند بوو لە هێمنیی و ئاسایش و، هەم لە ئۆخژن و دڵ ئارامیی.

(**الأَمْنُ: السَّلاَمَةُ مِنْ تَسَلُّطِ العَدُوّ**)، (**أَمْن**) بریتیە لە پارێزراویی لەوە کە دوژمن بەسەریدا زاڵ بێ، سەلامەت بێ، لەوەی دوژمن بەسەریدا زاڵ بێ، بەڵام لێرەدا: (**الإِطْمِئْنان: الدَّعَةُ وَهُدُوءِ البالِ**) بریتیە لە خۆشگوزەرانیی و بێ باکیی و بێ خەمیی، واتە: ئەو ئاوەدانییە، هەم لە ڕووی دوژمنی دەرەکییەوە بێ ترس بوو، هەم لە نێو خۆیدا، بەهرەمەند بوو، لە حاڵەتی خۆشگوزەرانیی و بەختەوەریی و بێ گرفت و کێشەیی.

٣- ﴿ يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ ﴾، بژیوی خۆی بۆ دەهات لە هەموو شوێنێکەوە، واتە: لە زۆر جێگایانەوە (**أي: مِنْ أَمْكِنة كَثِيرَة**) یاخود لە هەر چوار لاوە، کە - وەك دوایی باسی دەکەین - زۆرێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست لێرەدا شاری مەککەیە، چونکە مەککە لەپێش ئیسلامیش دا لە هەموو لاوە خەڵك ڕووی تێکردوە، ئنجا کە خەڵك هاتوون بۆ مەککە، هەم بەرهەم و بەروبوومی خۆیان هێناوە بۆ بازرگانیی و ساغکردنەوەو، هەم هاتوون لەوێ دا بەندایەتییان بۆ خوا ئەنجام داوەو، مەسرەفیان کردوە، بۆیە ئەوێ بۆتە شوێنێکی گرنگی بازرگانیی و مامەڵەو کارو کەسابەت و، خەڵکەکەی بەهرەمەند بوون و، لە هەموو جۆرە ڕزق و بژیوێکیشی لەملاولا بۆ هاتوە.

(**الرَّغَد: الوَافِرُ الهَنِيء**)، (**رغَد**) بریتیە لە شتێك کە زۆر بێ و، مایەی خۆشگوزەرانییش بێ، هەروەها (**رغد**)، بە مانای ڕزقێکی فراوان و چاك و پاکیش دێ.

٤- ﴿ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ ٱللَّهِ ﴾ کەچی: خەڵکی ئەو ئاوەدانییە، بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، نا سوپاس بوون، (**الأَنْعُم: جَمْعُ نِعْمَة**) (**أَنْعُم**) کۆی (**نِعْمَة**)یە، ئنجا (**نِعْمَة**) هەم بە (**نِعَم**)و، هەم بە (**أَنْعُم**)یش کۆدەبێتەوە.

لێرەدا کە باسی ئاوەدانییەکە دەکات، دەفەرموێ: ﴿ فَكَفَرَتْ ﴾ بەڵام ئەوە مەجازە ئەگەرنا: خانوو و بەرەکانی بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، سپڵە نەبوون، بەڵکو واتە: خەڵکی ئەو دێیە، وەك لە ئایەتی (٨٢)ی سوورەتی (یوسف)دا هاتوە: ﴿ وَسْـَٔلِ ٱلْقَرْيَةَ ٱلَّتِى كُنَّا فِيهَا ﴾ لە ئاوەدانییەکە بپرسە! واتە: لە خەڵکی ئاوەدانییەکە بپرسە!

سپڵەیی بەرانبەر بە چاکەکانی خواش، بریتیە لە سپڵەیی بەرانبەر بە بەخشەری چاکەکان، (**الكُفْرُ: بانْعُمِ اللّهِ هُوَ الكُفْرُ بالمُنْعِم**)، ناسوپاسیی بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، ناسوپاسییە بەرانبەر بە چاکەکارێك کە چاکەو نیعمەتەکانی ڕەخساندوون.

٥- ﴿ فَأَذَاقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ ﴾، خوا پۆشاکی برسیەتیی و ترسی پێ چێژتن.

وشەی (**الذوق**)یش: (**الذَّوْقُ: إحْساسُ اللّسان بأحْوَالِ الطَّعُوم، وَهُنا استعِيرَ لإحْساسِ الألَمِ وَالأذَى إحْساساً كَتَمَكُّنِ ذوق الطَّعَامِ مِنْ فَمِ ذَائِقِهِ، لا يَجِدُ لَهُ مَدْفَعَاً**)، (ذَوق)، بریتیە لە هەستکردنی زمان بە حاڵەتەکانی خواردن، بە تامەکانی خواردن و، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ هەستکردن بە ئازارو ناڕەحەتیی، وەك هەستکردنی کەسێك کە خواردنێك دەچێتە نێو زاری، چۆن تامی لێدەکات، بە بێ ئەوەی کە بتوانێ لە خۆی دووری بخاتەوە، [کە خواردنەکە چۆتە نێو زاری، تازە تامی دەکات، بەدەست خۆی نیە]، ئەوانیش بە هەمان شێوە، خوا برسیەتیی و ترسی و پێ چێژتن، لێرەدا ترس و برس و تەشبیهکراون بە پۆشاکێك کە بەبەر کەسێك دا دەکرێ و، بە جەستەیەوە دەنووسێ و دەچەسپێ، واتە: ئەو ترس و برسیەتییە وا پێیانەوە چەسپا، کە لێیان نەبێتەوە، وەك چۆن پۆشاکێك بە جەستەی خاوەنەکەیەوە دەچەسپێ و لێی نابێتەوە، بەڵام ئایا خوای کارزان، بۆچی وای پێکردن ؟

٦- ﴿ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە بە کارامەیی ئەنجامیان دەدا، لە کاری خراپ، ئنجا ئەو کارە خراپە:

أ) چ لە خودی خۆیاندا، وەك ئەو قەتڵ و زیناو مەیخۆریی و خراپەکارییەی کە لە خودی خۆیاندا کردوویانە.

ب) یاخود دەرەوەی خۆیاندا، وەك ماف پێشێلکردنی ستەملێکراوان و چەوسێنراوان و، ڕێگرتن لە پەیام و بەرنامەی خوای پەروەردگار، کە بە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺدا ناردوویەتی.

٧- ﴿ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ ﴾، بە دڵنیایی لە خۆشیان پێغەمبەرێکیان بۆ هات، ڕەوانەکراوێکیان بۆ هات، ئەگەر مەبەست مەککە بێ، دیارە کە ڕەوانەکراوەکە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، بەڵام ئەگەر مەبەست هەر ئاوەدانییەك بێ، کە خوا ناوی نەهێناوە، بێگومان هیچ ئاوەدانییەکی گەورە نەبووە، هیچ کۆمەڵگایەکی بەرچاوو قەڵەباڵغ نەبووە، کە پێغەمبەرێکی بۆ نەنێرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ ﴾ فاطر، واتە: هیچ

کۆمەڵگایەك نەبووە، ترسێنەرو ورياكەرەوەيەك {كە مەبەست پێی پێغەمبەرانە (**عليهم الصلاة والسلام**)} تێیدا ڕانە بردبێ و نەهاتبێ.

ئنجا کـه دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ ﴾، واتـه: هـەر لـه خۆيـان، لەلايـەن خـواوە پێغەمبەرێکیـان بـۆ هـات، يـانی: جگـه لـه خۆيـان نەبـوو، تاکـو دەمارگیرییـان بـۆ کۆمەڵـگاو خەڵـکی خۆيـان وايـان لـێ بـکات، کـه بـڕوای پـێ نەهێنـن، بەڵکـو پێغەمبەرەکـه لـه خۆيـان بـوو، لـه ڕووی ڕەچەڵەکـەوە لـه خۆيـان بـوو، هەروەهـا لـه ڕووی زمانـەوە، ئنجـا لـه نێـو خۆيانـدا گـەورە بـوو بـو و و، لـه نزيکـەوە دەيانناسـی و بـه نەسـەب و ڕەچەڵـەکی ئاشـنا بـوون، لـه نەتـەوەی خۆشـيان بـوو: قازانجـی وی، قازانجـی وان بـوو، زيـانی وی زيـانی وان بـوو !

٨- کەچی ﴿ فَكَذَّبُوهُ ﴾، واتە: بەدرۆيان دانا، (**نَسَبُوهُ لِلْكَذِبِ**) واتە: بە خاوەن درۆيان دانا، پاڵيان دايە لای درۆ.

٩- ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ ﴾، لـه ئەنجامـی ئـەوەش دا، سـزا گرتنـی، (**الأَخْـذُ: اسـتعِيرَ لِلإِهْـلاَكِ**)، گرتـن خوازراوەتـەوە بـۆ فەوتێـنران، لێـرەدا سـزاو ئازارێـك كـه خـوا دەینێـرێ، تۆڵـەو سـزايەك كـه خـوا دەینێـرێ، تەشـبيهكراوە بـه دڕندەيەكـەوە، كـه دەگـەڕێ بـه دوای نێچيرێـك دا و دەيگـرێ.

کـه دەفەرمـوێ: ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ ﴾، (ال)ی سـەر (**العذاب**) بـۆ ناسـاندن (تعريـف)ە و، مەبەسـت پێـی ناسـاندنی جینسـه، يـانی: جینسـی سـزايەك كـه خـوا بـۆ ئـەو جـۆرە كەسـانەی دانـاوە، گرتنـی، چونكـه پێشـتر بـاسی ئـەو سـزايە نەكـراوە، تاكـو بڵێیـن: بـۆ عەهـدە و، يـانی: سـزايەكە[1] گرتنـی، بەڵكـو دەبـێ بڵێیـن: ئـەو سـزايەی كـه خـوا دانـاوە بـۆ ئەهـلی كوفـر، ئـەوە گرتنـی.

١٠- ﴿ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾، لە حاڵێكدا كە ئەوان ستەمكار بوون، (و) لە: (**وهم كافرون**) دا، (**واو الحالية**) يە، يانی: سزای پڕ بە پێست دیاریكراو لە لايەن خواوە گرتنی، لە حاڵێك دا كە ستەمكار بوون.

---

(١) پێشتريش گوتوومانە: (أل)ی (العهد) لە زمانی كورديی دا (كە)یە، وەك: (الكتاب) كتێبەكە.

وەڵامی ئیشكالێك و پرسیارێك:

ئیشكالێك و وەڵامەكەی:

لەبارەی ئەو ڕستە موبارەكەوە، كە دەفەرموێ: ﴿فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلۡجُوعِ وَٱلۡخَوۡفِ﴾، خوا پۆشاكی برسیەتیی و ترسی پێ چێژتن، ئەم دەقە هەیە: (**رُوِي أَنَّ ابْن الرَاوَنْدِي الزِّنْدِيق قَالَ: لِإبْن الأعْرَابِي إمَام اللُّغَةِ وَالأدَب: هَلْ يُذَاقُ اللِّبَاسُ؟ فَقَالَ لَهُ ابْنُ الأعْرَابِيِّ: لاَ بَاسَ أيُّهَا النِّسْنَاس! هَبْ أنَّ مُحَمَّداً مَا كانَ نَبِيّاً، أمَا كانَ عَرَبِياً؟!**)[1].

واتە: گێردراوەتەوە كە ئیبنو ڕاوەندیی [شاعیرو فەیلەسووفێكی زەندیق بووە، بڕوای بە ئیسلام نەبووە، بەڵام لە نێو كۆمەڵگای ئیسلامیشدا بووەو، ڕێگاشی پێدراوەو، قسەی خۆی كردوە]، ڕۆژێك بە ئیبنو لئەعرابیی، كە پێشەوای زمان و ئەدەب بووە، لە ڕۆژگاری خۆیدا، دەڵێ {وەك ڕەخنە گرتن لە قورئان}:

ئایا پۆشاك دەچێژرێ؟ تام دەكرێ؟ ئەویش (وەڵامێكی ددان شكێنی دەداتەوە)، دەڵێ: ئەی ئەو كەسەی خوتخوتە دەكات! یان ئەی ئەو كەسەی بە ناهەق موناقەشە دەكات! گریمان موحەممەد پێغەمبەر ﷺ نەبووە، ئەدی عەرەب نەبووە؟ واتە: ئەگەر پێغەمبەریش نەبوو بێ و، ئەو فەرمایشتەی لە خواوە بۆ نەهاتبێ، خۆ عەرەب بووە و زمانی عەرەبی چاك زانیوە، ئنجا ئەگەر ئەم جۆرە تەعبیرە لە زمانی عەرەبی دا نەهاتبایە، لێرەدا نەدەهات، كە بە عەقیدەی وی، دەڵێ: موحەممەد ﷺ بۆخۆی قورئانی داناوە! ئنجا گریمان قورئانیشی لە خواوە بۆ نەهاتبێ، بەڵام خۆ عەرەبی زانیوە، ئنجا ئەگەر ئەم تەعبیرە لە زمانی عەرەبیدا بەكارنەهاتبایە، بەكاری نەدەهێنا !

دیارە ڕەخنەكەی ئیبنو ڕاوەندیی بەو جۆرە بووە: {**طَعَنَ فِي الآيَة بِأنَّ المناسِبَ أنْ يُقَالَ: فَكَسَاهَا اللّهُ لِبَاسَ الجُوعِ وَالخَوْفِ**}، تانەی لە ئایەتەكەداوە كە: وا گونجاوتر بوو، ئەو ڕستەیە بەو شێوەیە بووایە: (**فَكَسَاهَا اللّهُ لِبَاس الجُوْعِ وَالخَوْف**) واتە: خوا پۆشاكی برسیەتیی و ترسی بە بەرداكردن، لە جیاتی بفەرموێ: (**فَأذَاقَهَا**) پێیچێژتن، بەڵام (**محي الدين الدرويش**) دەڵێ: (**وَقَدْ أجَابَ عُلَمَاء البَلاَغَةِ أنَّ هَذَا مِنْ تَجْرِيد الإستِعَارَةِ، وَذَلِكَ أنَّهُ استَعَارَ اللِّبَاسَ لِمَا غَشِيَ الإنْسانَ مِنْ بَعْضِ الحَوَادِثِ، كالجُوعِ وَالخَوْفِ، لاشْتِمَالِهِ عَلَيْهِ اشْتِمَالَ**

---

(١) إعراب القرآن و بيانه، محي الدين الدرويش: ج ٥، ص ٣٧٨.

الثَّوْبِ عَلَى اللاَبِسِ، ثُمَّ ذَكَر الوَصْفَ مَلاَئِمَاً لِلْمُستعَارِ لَهُ، وَهُوَ الجُوعُ وَالخَوْفُ، لأَنَّ إِطْلاَقَ الذَّوقِ عَلَى إِدْرَاكِ الجُوعِ وَالخَوْفِ، جَرَى عِنْدَهُم مَجْرَى الحَقِيْقَةِ، فَيَقُولُونَ ذَاقَ فُلانٌ البُؤْسَ وَالضُرَّ، وَأَذَاقَهُ غَيْرَهُ، فَكانَتِ الإِستعَارَة مجردة، ولو قال: فكساها كانت مُرَشَّحَة).

واتە: زانایانی ڕەوانبێژیی گوتوویانە: ئەم تەعبیرە لە زاراوی ڕەوانبێژییدا پێی دەگوترێ: (**تَجرِيد الإِستعَارَة**)[1]، لێرەدا وشەی (لباس) پۆشاك، خوازراوەتەوە بۆ شتێك كە مرۆڤ دادەپۆشێ لەو ڕووداوانەی بەسەری دێن، وەك: برسیەتیی و ترس، چونكە ئەو ڕووداوە كە بەسەر مرۆڤ دێ، ئنجا ترسە، یان برسیەتییە، خاوەنەكەی دادەپۆشێ، وەك چۆن پۆشاك ئەو كەسە دادەپۆشێ كە لەبەری دەكات، دوایی وەسفێك كە گونجاوە، لەگەڵ ئەوەی كە بۆی خوازراوەتەوە، ئەوەی هێناوە كە بریتیە لە ترس و برسیەتیی، چونكە هەستكردن بە برسیەتیی و ترس و، چێژتنی، ئەمە لە زمانی عەرەبیدا بەكاریان هێناوە، وەك حەقیقەت، نەك وەك وشەیەك كە خوازراوەتەوە، بەڵكو وەك وشەیەك كە بەڕاستیی بۆ ئەو واتایە بەكاردێ، گوتوویانە: (**ذَاقَ فُلاَنٌ البُؤْس وَالضر**)، فڵانكەس هەژاریی و ناخۆشیی چێژت، هەروەها گوتوویانە: (**وَأَذَاقَهُ غيرهُ**) فڵانكەس هەژاریی و ناخۆشیی بە فڵان كەس چێژت، ، ئنجا لێرەدا بۆتە: (**الإِستعَارَة المُجَرَّدة**)ە، بەڵام ئەگەر فەرمووبای: (**كَسَاهَا اللَّهُ**) ئەو كاتە دەبوو بە جۆری: (**الإِستعَارَةَ المُرَشَّحة**)[2]، كە ئەوانەی شارەزای ڕەوانبێژیین زیاتر لە وردەكارییەكانی ئەوە تێدەگەن.

پرسیارێك و وەڵامەكەی:

كە دەفەرموێ: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً ﴾، ئایا مەبەست لەو ئاوەدانییە، كوێیە ؟

(**الشوكاني**) لە (**الفتح القدير**)[3]دا، دەڵێ: ئایا ئەم ئاوەدانییە، ئاوەدانییەكی دیاریی كراوە، یاخود دیاریی نەكراوە؟ زۆربەیان گوتوویانە دیاریی كراوەو، مەبەست پێی شاری مەككەیە، چونكە پێغەمبەر ﷺ كاتی خۆی تووڕە و قەڵس بووە، لە خەڵكی مەككە و تووكی لێكردوون، نزای لێكردوون و، فەرموویەتی: {**أَللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، أَللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ**}، (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٠٨١، وَمُسْلِمٌ: ٢١٥٦**).

---

(١) (إستعارة) دیارە خواستنەوەی وشەیەكە لە حاڵێكەوە بۆ حاڵێكی دیكە كە لەوێدا بەكارنایەت، بەڵام دەخوازرێتەوە لەبەر حیكمەتێك یان زیاتر، كە بە واتایەكی دیكە بەكاربهێندرێ، (تجرید)یش، واتە: ڕووتكردنەوە، یانی: یەكلاكردنەوەو، ساغكردنەوەی بۆ ئەو مەبەستە.

(٢) {(الإستعارة المرشَّحة) (عند البيانيين): ذكرُ ما يُلائمُ المُشبَّه بِهِ تقويةً لها}.

(٣) ج ٣، ص ٢٣٩.

واتـە: ئـەی خوایـە! سـزای خـۆت تونـد بکـە لەسـەر (مـضر)، {واتـە: ئـەو بەشـە عەرەبـەی کـە لـەو ناوچەیـەن، چونکـە عـەرەب دەبنـەوە بـە دوو بـەشی سـەرەکیی (ربیعـة، ومـضر)} بارودۆخیـان لەسـەر قـورس بکـە، وەك ئـەوە سـاڵانەی کـە لـە بەسـەرهاتی یوسـفدا هاتـوون، [ئـەو حـەوت سـاڵەی گرانیـی و قـات و قڕیـی بەسـەر خەڵـکی میسـڕدا هاتـن، خوایـە! ئـاوا لـە ڕووی ئابوورییـەوە، سـەغڵەتیان بکـەو تەنـگ دەسـتیان بکـە، بـا لووتیـان بشـکێی و چـی دیکـە لەخۆبایـی و ملهـوڕ نەبـن، لـە بەرانبـەر خەڵـك و خـوادا].

هەڵبەتـە ئەمـە لـە چەنـد شـوێنێکی دیکـەش، لـە قورئانـدا هاتـوە، کـە خـوا ﷻ خەڵـکی مەککـەی زۆر ڕەچـاو کـردوە بەهـۆی کەعبـەوە، بەهـۆی ئـەوە ماڵـە تایبەتـەی خۆیـەوە، کـە لەوێیـە، خـوا خاتـری خەڵکەکـەشی گرتـوە، بۆیـە لـە سـوورەتی (القصـص)دا، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا ءَامِنًا يُجْبَىٰٓ إِلَيْهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَىْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾﴾، واتـە: ئایـا ئێمـە حەرەمێکیـی هێمـن و ئارامـمان بـۆ نەڕەخسـاندوون، کـە لـە میـوەو بەروبوومـی هەمـوو شـتێکی بـۆ دێتـەوە، [هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە خـوا ﷻ کـردوونی بـە بژێـو و بـۆ خەڵـك]، وەك ڕزقێـك لەلایـەن ئێمـەوە، بـەڵام زۆربەیـان نازانـن.

هەروەهـا سـوورەتی (القریش)یـش هـەر لەوبارەوەیـە: ﴿لِإِيلَٰفِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِۦلَٰفِهِمْ رِحْلَةَ ٱلشِّتَآءِ وَٱلصَّيْفِ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا۟ رَبَّ هَٰذَا ٱلْبَيْتِ ﴿٣﴾ ٱلَّذِىٓ أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَءَامَنَهُم مِّنْ خَوْفٍۭ ﴿٤﴾﴾، واتـە: بەهـۆی خووگرتنـی قورەیشـەوە، خـوو گرتنیـان بـە سـەفەری هاوینـەو زسـتانە، [هاوینـان بـەرەو شـام دەچـوون، زسـتانان بـەرەو یەمـەن دەچوون، بەهـۆی ئـەوەوە کـە خـوا ئـەوەی بـۆ ڕەخسـاندوون، ئـەو سـەفەری هاوینـەو زسـتانە بـەرەو شـام و یەمـەن]، بـا پـەروەردگاری ئـەو ماڵـە بپەرسـتن، کـە لـە برسـیەتیدا، خۆراکیـی بـۆ ڕەخسـاندوون، [برسـیەتییەکەی لـێ لابـردوون]، هەروەهـا تـرس و بیمیـشی بـۆ گۆڕیـوون بـە هێمنیـی و ئاسـایش.

مەسەلەی دووەم:

خوای بەخشەر فەرمان بە مرۆڤەکان دەکات کە لەو بژێوە حەڵاڵ و بە سوودانەی پێیداون بخۆن و، سوپاسی چاکەی خوا بکەن، ئەگەر دەیانەوێ خوا بپەرستن، پاشان پێیان رادەگەیەنێ کە: تەنیا چوار جۆرە خواردنی سەرەکیی لێ قەدەغە کردوون: مردارو، خوێن و، گۆشتی بەراز و، بۆ جگە لە خوا سەربڕاو، کە ئەوانیش بۆ بابای تێگیراو، هەر ڕەوان، مادام بە ئارەزووەوە لێیان نەخوات و، سنووری بە ناچاریی لێخواردن نەبەزێنێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١- ﴿ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ﴾، دەجا بخۆن لەوەی خوا پێیداون، لەو بژیوەی خوا بۆی ڕەخساندوون.

٢- ﴿ حَلَالًا ﴾، لە حاڵێکدا کە حەڵاڵ بێ:

أ - (**الحَلاَلُ: المأْذُونُ فِيهِ شَرْعَاً**)، حەڵاڵ ئەوەیە کە لە ڕووی شەرعییەوە مۆڵەتی درابێ، یانی: بە شێوەیەکی حەڵاڵ وەدەستهێنرابێ.

ب - ﴿ طَيِّبًا ﴾، (**الطَّيِّبُ: مَا يَطِيبُ للناسِ طَعْمُهُ وَيَنْفَعُهُمْ قُوْتُهُ**)، (**طَيِّبُ**) ئەوەیە کە خواردنەکەی بۆ خەڵك سوودبەخش بێ و، هێزو پێزییان پێ بدات.

یانی هەر شتێك لە خواردن، کە بە شێوەیەکی حەڵاڵ و ڕەوا بەدەستتان هێناوە و، لە خودی خۆشیدا سوودبەخشە و، خۆش و بەتامە، لێی بخۆن.

٣- ﴿ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ ﴾، هەروەها سوپاسی چاکەی خواش بکەن، واتە: سوپاسی جینسی چاکەی خوا بکەن، چونکە شارەزایانی زمان گوتوویانە: هەرچەندە (**نعمة اللّه**) لێرەدا تاك (**مفرد**)ە، بەڵام مەبەست پێی تێکڕای چاکەو نیعمەتەکانی خوایە.

٤- ﴿إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ﴾، ئەگەر ئێوە تەنیا هەر ئەو دەپەرستن.

ئەمە وەك پێشتریش باسمان کرد: ئەوە دەگەیەنێ، کە تەنیا خواپەرستیی، خوازیاری سوپاسکردنە بۆ خوا، سوپاسکردنیش بۆ خوا، خوازیاری خوا پەرستییە بە تەنیا، کەسێك خوا بپەرستێ، سوپاسی دەکات و بۆ چاکەکانی سوپاسگوزار دەبێ، کەسێکیش سوپاسگوزاربێ بۆ خوا و، چاکەکانی خوا بەسەر خۆیەوە ببینێ، بێگومان تەنیا خواش دەپەرستێ، واتە: شوکرو عیبادەت، دوو شتی تێکهەڵکێشن، هەر کامێکیان ئەوی دیکە پەلکێش دەکات، هەر کامێکیان خوازیاری ئەوی دیکەیە.

٥- ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ﴾، بێگومان (خوا) تەنیا ئەوانەی لێ قەدەغە کردوون: مردارو، خوێن و، گۆشتی بەرازو، بۆ جگە لە خوا سەربڕاو، یاخود ناوی غەیری خوا لەسەر هێنراو.

کە ئەم ڕستەیە: بە تۆزێك گۆڕانکارییەوە لە چوار شوێناندا هاتوە:

١/ سوورەتی (**البقرة**) ئایەتی: (١٧٣).

٢/ سوورەتی (**المائدة**) ئایەتی (٣).

٣/ سوورەتی (**الأنعام**)دا ئایەتی (١٤٥).

٤/ سوورەتی (**النحل**) ئایەتی (١١٥).

واتە: لە چوار شوێندا ئەم ڕستەیە دووبارە بۆتەوە، ئنجا هەر ڕستەیەك و، هەر ڕاستییەك لە یەك ئایەتدا هاتبێ، ئەوە تەنیا بۆخۆی: ئەو حوکمەی دەیگرێتە نێوخۆی، بۆ هەموو لایەك یەکلاییکەرەوەیە، بەڵام شتێك کە خوا لە چوار شوێن دا هێناویەتی یان کەمتر یان زیاتر، بێگومان بایی ئەوەندە کە دووبارە دەبێتەوە، لە شوێنە جۆرا و جۆرەکاندا و، لە ئایەتەکاندا، دیارە خوا ویستوویەتی: بایی ئەوەندە گرنگیی و بایەخی پێ بدات و، ئێمە بزانین کە ئەمە بەلای خوای پەروەردگار و کارزانەوە، ئەو ڕاستییە بەو ئەندازەیە جێی گرنگیی و بایەخە، ئنجا جێی سەرنج و ڕامانە: ئەم ڕاستییە لە دوو سوورەتی مەککەیی: (**النحل و الأنعام**)و، لە دوو سوورەتی مەدینەییشدا: (**البقرة و المائدة**)دا هاتوەو، ئێمە کاتی خۆی لە تەفسیرکردنی ئایەتی ژمارە (١٤٥)ی سوورەتی (**الأنعام**)دا، زۆر بە تەفصیل بابەتێکمان هێناوە لەبارەی ئەو چوار جۆرە گۆشت و خواردەمەنییانەوە، کە خوا قەدەغەی کردوون، بۆیە لێرەدا لەوە زیاتر بەدوای ناکەوین.

٦- ﴿ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ ﴾، کەسێکیش کە تێگیرا، بە مەرجێك عەوداڵ و خوازیاری لێخواردنی یەکێ لەو چوار شتانە نەبێ و، بە ئارەزووەوە لێیان نەخوات،﴿ وَلَا عَادٍ ﴾، هەروەها سنووریش نە بەزێنێ، سنووری ئەوەندەی پەکی لەسەر کەوتوە.

أ / ﴿ غَيۡرَ بَاغٍ ﴾ (أي: غَيْرَ طَالِبٍ لِلْمُحَرَّمِ، لِلَذَّةٍ أَوِ استِئثَارٍ)، واتە: عەوداڵی ئەو قەدەغەیە نەبێ، بۆ چێژ لێوەرگرتن، یان چونکە بەلایەوە شتێکی چاك و پەسەندو هەڵبژێردراوە.

ب / ﴿ وَلَا عَادٍ ﴾ (وَلاَ مُتَجَاوِزٍ مَا يَسُدُّ الرَّمَق)، هەروەها تێنەپەڕێنێ لەو ئەندازەیەی پشتی پێوەی ڕاوەستابێ و، پەکی لەسەر کەوتبێ تاکو لە مەرگ ڕزگاری بکات، ئەگەرنا: مادام پەکی لەسەر نەکەوتبێ و پێویستی پێی نەبێ و هەڕەشەی مەرگی لەسەر نەبێ، بۆی نیە لەو چوارانە بخوات.

کەواتە: کەسێك ناچاربێ و تێبگیرێ، بەو دوو مەرجەوە: نە مەبەستی لەززەت وەرگرتن بێ و، نە لە سنووری پەك لەسەر کەوتنیش تێپەڕێنێ، کەسی بەو شێوەیە:

٧- ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا (بەرانبەری) لێبوردەی بە بەزەییە.

أ - (غَفُورٞ) لێبوردەیە، ئەگەر ئەو کەسە لەو بوارەدا: هەڵەو کەمتەرخەمییەکی بووبێ.

ب - (رَّحِيمٞ) بە بەزەییە، چونکە لە کاتی ناچاریی و سەغڵەتیی دا، ئەو چوار خۆراکە پیس و زیانبەخشەی: بایی دەربازبوونی لە مەترسیی مەرگ، بۆ ڕەوا کردوون.

تێبینییەک لەسەر چەمکی: ﴿وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ﴾

ئـەم تەعبیـرە لێـرە، {لـە سـوورەتی (النحـل)دا} و، لـە سـوورەتەکانی (المائـدة، والأنعـام) یشـدا هـەر بـەو جـۆرە هاتـوە: ﴿وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ﴾، واتـە: ئـەوەی کـە سـەربڕاوەو، نـاوی جگـە لـە خـوای لەسـەر هێـنراوە، چونکـە (أَهَـلَّ) یـانی: دەنگـی بـەرز کـردەوە، ئـەو وشـەیەش لـەوەوە هاتـوە عـەرەب کـە (هِلَال)یـان بینیـوە گوتوویانـە: (هَـذَا هِـلَال هَـذَا هِـلَال) کاتێـك مانگـی یـەك شـەوەیان بینیـوە، کـە مانـگ تـازە بۆتـەوە، دوایـی هـەر دەنـگ بەرزکردنەوەیەکیـان ناونـاوە (إهـلال)، ئنجـا کاتێـك شـتێکیان سـەربڕیوە، ئەگـەر خواپەرسـت بووبـن، نـاوی خـوا، ئەگەرنـا نـاوی بتەکانیـان لەسـەر هێنـاوە، ئەگـەر بـت پەرسـت بـوو بـن، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ﴾، ئـەو ئاژەڵـەی کـە سـەردەبڕدرێ و، نـاوی جگـە لـە خـوای لەسـەر دەهێـنرێ و، دەنگـی پـێ بەرزدەکرێتـەوە، قەدەغەیـە.

شـایانی باسیشـە تەنیـا لـە سـوورەتی (البقـرة)دا، دەفەرمـوێ: ﴿... وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ ... ﴿١٧٣﴾﴾، بـەڵام لـە سـێ شـوێنەکەی دیکـەدا، دەفەرمـوێ: ﴿... وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ...﴾، واتـە: لـە یـەك شـوێن دا (البقـرة - ١٧٣) ڕانـاوی سـەربڕاو (مذبوح)ەکـە، کـە بـۆ جگـە لـە خـوا سـەربڕاوە، پێشـخراوە: ﴿... وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ ... ﴿١٧٣﴾﴾ بـەڵام لـە سـێ شـوێناندا: (الأنعـام ١٤٥- و النَّمـل - ١١٥ - و المائـدة - ٣ -) ئـەوەی کـە سـەربڕاوەکەی بـۆ سـەربڕاوە (مذبـوح لـه) پێشـخراوە، کـە بریتیـە لـە (غـیر اللـه): ﴿... وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ...﴾،چونکـە: ئـەوەی زیاتـر جێـی بایـەخ و گرنگیـی پێدانـە: بـۆ سـەربڕاوەکە (مذبـوح لە)یـە، نـەك خـودی سـەربڕاو (مذبوح)ەکـە، هـەر بۆیـەش:

ئەگـەر جارێـك گرنگیـی بـە، سـەربڕاوەکە دراوە، سـێ جـاران گرنگیـی بـە، بـۆ سـەربڕاوەکە دراوە.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ بە کافرەکان دەفەرموێ: هەر لەخۆڕاو بە زمانی بە درۆوە مەڵێن: ئەمە حەڵاڵەو ئەمە حەڕامە، کە سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە بکەن و، ئەگەر وا بکەن سەرفراز نابن، ژیانی بێ بڕوایانیش گوزەرانێکی دنیایی کەمە و، پاشان گیرۆدەی سزاو ئازاری بە ئێش دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾ مَتَٰعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١- ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ ﴾ واتە: هەروەها (ئەی بێبڕوانیە !) بەوەی کە زمانتان بە درۆ باسی دەکات، مەڵێن: ئەمە حەڵاڵەو ئەمە قەدەغەیە.

(**الكَذِب مَنْصُوبٌ عَلَى المَفْعُول المُطْلَق، أي: وَصْفاً كَذِباً**)، (**الكذب**) (**منصوب**)ە و، لە حاڵەتی بەرکاری ڕەها (**المفعول المطلق**) دایە، کەواتە: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾ یانی: (**وَصفاً كَذِباً**)، زمانتان بە وەسفێکی درۆ، وەسفی دەکات.

٢- مەڵێن: ﴿ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ ﴾ ئەمە حەڵاڵەو ئەمە حەڕامە، (هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ: **هِيَ مَقُول: تَقُولُوا**)، ئەم ڕستەیە: گوتراوی ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ ﴾.

٣- ﴿ لِّتَفْتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ﴾ واتە: کە سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە بکەن.

ئەم (ل)ەی سەر: ﴿ لِّتَفْتَرُواْ ﴾، (**لِتَفتروا: عِلَّة ل(تقولوا) باعْتِبارِ كَوْنِ الإفْتِرَاءِ حَاصِلاً، لاباعْتِبارِ كَوْنِهِ مَقْصُوداً للقَائِلِيْنَ، فَهِيَ لاَم العَاقِبَة، وَلَيْست لاَم العِلَّة**).

﴿ لِّتَفْتَرُواْ ﴾ ئەم (ل)ە، (**لام التعليل**)ە، بەڵام مەبەست پێی سەرنجام (**عاقبة**)ە، واتە: کە سەرەنجام ئاوای لێ بکەوێتەوە، بەو ئیعتیبارەی کە درۆ هەڵبەستنەکە، لە ئەنجامی ئەو قسەیەدا پەیدا دەبێ، نەك بەو ئیعتیبارەی کە ئەوانە ئەو قسەیە دەکەن، مەبەستیان

بێ، ئامانجیان بێ درۆ هەڵبەستن، بەڵکو بە ئیعتیباری ئەوە کە ئەگەر ئەو قسەیەتان کرد، سەرەنجام درۆ هەڵبەستن پەیدا دەبێ.

کەواتە: ئەم (ل)ە، هەرچەندە (ل)ی (عِلّة)یە، بە ڕواڵەت، بەڵام لە ڕاستییدا دەبێتە (لام العاقِبة)، ﴿لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ﴾، چونکە سەرەنجام ئەوەی لێ دەکەوێتەوە.

٤- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ﴾ واتە: بێگومان ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن، درۆ هەڵبەستن بە ناوی خواوە، یانی: دەستکارییکردنی حەڵاڵ و حەرامی خواو، دەستکارییکردنی شەریعەتی خوا ﷻ، ئەوەش سیفەتێکی زۆر خراپ و، کردەوەیەکی زۆر خراپە و، وەك خۆ بردنە ئاستی خوایە ﷻ.

٥و٦- ﴿مَتَٰعٞ قَلِيلٞ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾: واتە: ژیانی دنیای وان: گوزەران و ڕابواردن و خۆشیی وەرگرتنێکی کەمە و، دوایی سزایەکی بەئێشیان بۆ هەیە، کە دەفەرموێ: ﴿مَتَٰعٞ قَلِيلٞ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾، ئەم ڕستەیە لێرەدا: (**جَوَابُ لِسُؤَالٍ مُحْتَمَلٍ: كَيْفَ لاَ يُفْلِحُونَ، وَكَثِيرٌ مِنْهُم فِي حَالَةِ فَلَاحٍ؟ فَأُجِيبَ: بأَنَّ هَذَا تَمْتِيعٌ قَلِيْلٌ وَقَصِيرُ الأَجَلِ**).

واتە: ئەمە وەڵامی پرسیارێکی چاوەڕوانکراوە، کە یەکێ بڵێ: چۆن سەرفراز نابن، کە زۆرێك لە کافرەکانیش لە حاڵەتی خۆشگوزەرانیی و بەختەوەریی و کامەرانیی دان ؟!

وەڵام دراوەتەوە، کە ئەمە پێ گوزەراندن و پێ ڕابواردنێکی کەم و ماوە کورتە، بەڵام دوایی سزاو ئازارێکی بە ئێش چاوەڕێیان دەکات.

کورتە باسێک لە دوو بڕگەدا

بڕگەی یەکەم: تیشکێکی زیادە بۆ سەر چەمك و واتای: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾

ئەم رستە موبارەکە: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ ﴾، کە پێشتریش هەر قسەمان لێکرد، لێرەش جارێکی دیکە قسەی لێدەکەینەوە: (**محي الدين الدرويش**)، دەڵێ:

(المعْنَى: وَلاَ تقولوا هذا حلال، وهذا حرام، لِوَصْفِ أَلْسِنَتِكُم الكَذِبَ، أي: لِتَعَوُّدِهَا عَلَيْهَا وَجَرَيانِهَا بِهِ، أي: لاَ تُحَلِّلوا وَلاَ تُحَرِّمُوا، لأَجْلِ قَوْلٍ تَنْطِقُ بِهِ أَلْسِنَتِكُمْ، وَهُوَ قَوْلٌ مَدْفُوع لاَ تَقُوم بِهِ حُجَّة، ووَصْفُ الألسنة للكَذِبِ، تَعْبِير عَرَبِيٌّ مُبِين للمُبالَغَة: جُعِلَتِ الأَلْسِنة لإستساغَتِهَا الكَذِبَ وَجَرَيانِهِ عَلَيْهَا وَتَرَدُّدِهِ فِيمَا تَنْطِقُ بِهِ دَائِمًا، كأَنَّهَا تَصِفُهُ وَتُجَسِّدُهُ للسامِعِ، وَمِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُم:

وَجهها يَصِفُ الجَمَالُ وَعَيْنُهَا تُوحِي بالسِّحْر

أو كانَّ الكَذِبَ أَمْرٌ مَجْهُولٌ، وَعَلَيْهِم تِبيانُهُ للناسِ، وَكَشْفُ الغِطَاءِ عَنْ خوافِيهِ، فَهُوَ مَجَازٌ عَقْلِيٌّ)[1].

واتە: ماناکەی ئاوایە کە دەفەرموێ: مەڵێن: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەرامە، بەهۆی ئەوەوە کە زمانتان باسی درۆ بکات، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە زمانتان خووی گرتوە، بە درۆ کردنەوەو، زۆر بە درۆ کردنەوە ڕاهاتوە، ئەوە مەڵێن، یانی: شت حەڵاڵ مەکەن و شت قەدەغە مەکەن، هەر بەهۆی ئەوەوە کە زمانتان دەیڵێ، بە بێ ئەوەی ئەو قسەیەی دەیکەن: بەڵگەیەکی لەسەربێ، بەڵکو بەس بەسەر زمانتان دادێ.

ئەوەش کە زمانەکان وەصفی درۆ بکەن، ئەمە دەربڕینێکی عەرەبی زۆر ڕۆشنە، بۆ زێدەڕۆیی کردن: زمانەکان وا وێناکراون، کە لە ئەنجامی ئەوەدا، درۆ بە ڕەوا دەزانن و، بە درۆوە ڕاهاتوون و، زۆر درۆیان بەسەردا دێ، ئەو زمانانە وەسفی درۆ دەکەن و، بۆ بابای بیسەر، درۆ بەرجەستە دەکەن، وەك لەوبارەوە گوتراوە: (**وجهها يصف الجمال**) ڕووی

---

(١) إعراب القرآن و بيانه: ج ٥، ص ٣٨٠ - ٣٨١.

ئـەو ئافرەتـە وەسـفی جوانیـی دەکات، یـان گوتـراوە: (**وعينُها توُحـي بالسـحر**)، چـاوی ئـەو ئافرەتـە ئامـاژە دەکات بـە جـادوو.

یاخـود وەك: (درۆ کـردن) شـتێکی نەزانـراو بـێ و، لەسـەر وان پێویسـت بـێ کـە ڕوونـی بکەنـەوە بـۆ خەڵـك و پـەردەی بەسـەر لابـدەن و، دیـوە حەشـار و پەنهانەکانـی ئاشـکرا بکـەن، ئنجـا ئـەوان بەهـۆی زمانیانـەوە، درۆ پێناسـە و وەسـف دەکـەن و، بەرجەسـتەی دەکـەن، ئەمـەش لـەو حاڵەتـەدا دەبێتـە مەجازێـکی عەقڵیـی.

(**محمـد متـولي الشـعراوي**) لـە تەفسـیرەکەیدا بـە نـاوی: (**خواطـر الشـعراوي**)[1]، دەڵـێ: (**مَعْنَى: {تَصِـفُ أَلْسِـنَتُكُمُ الكَـذِبَ}: تُظْهِـرُهُ عَـلَى أَوْضَـحِ وَجُوهِـهِ، فَلَيْـسَ كَلاَمُهُـمْ كَذِبـاً فَقَـط، بَـلْ يَصِفُـهُ، فَمَـنْ لاَ يَعْـرِفِ الكَـذِبَ، فَلْيَعْرِفْـهُ مِـنْ كَلَامِ هَـؤُلاَءِ**): بێگومـان ئـەم تەعبیـرە پوختـتر مەبەسـتەکە بەدەسـتەوە دەدات، دەڵـێ: ﴿لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ﴾، واتـە: بـە جوانتریـن شـێوە درۆ دەردەخـات، قسـەکەیان نـەك هـەر درۆ بـێ، بەڵکـو وەسـفی درۆ دەکات، کەسـێك کـە نەزانـێ درۆ چییـە؟ بـا لـە قسـەی وانـەوە بیزانـێ.

بڕگەی دووەم: هۆشیاری دان بە مسوڵمانان: کە بە بێ بەڵگەی شەرعیی ڕوون، باسێ قەدەغەکردن نەکەن:

ئـەم ئایەتـە ئاگادارکردنەوەیـە بـۆ مسـوڵمانان، وەك (**القرطبـي**) دەڵـێ: (**الآيَـةُ تَحْذِيـرٌ للمُسْـلِمِينَ أَن يَقُولُـوا عَـلَى اللَّـهِ، مَـا لَـمْ يَقولْـهُ بنَـصٍّ قَاطِـعٍ وَاضِـحٍ فِي مجَـالِ التحْرِيـم**)، ئـەم ئایەتـە ئاگادارکردنــەوە و ترسـاندنی مسـوڵمانانە، کـە نەکـەن شـتێك بـە نـاوی خـواوە بڵێـن، کـە نەیفەرمووبـێ، بـە دەقێکـی یەکلاییکـەرەوەی ڕۆشـن، لـە بـواری قەدەغەکردنـدا {بۆیـان نیـە لەوبـارەوە قسـە بکـەن، مەگـەر خـوا زۆر جـوان نوختـەی تێـدا خسـتبێتە سـەر پیـت}.

ئنجـا (**القرطبـي**) لـە تەفسـیرەکەی خـۆی (**الجامـع لأحـكام القُـرْآن**)[2]دا، دەڵـێ: (**أَسْـنَدَ الدَّارِمِـيُّ... عَـنِ الأَعْمَـش قَـالَ: مَـا سَـمِعْتُ إِبْرَاهِيـم قَـط يَقُـولُ: حَـلاَلٌ وَلاَ حَـرَام، وَلَكِـنْ كانَ يَقُـولُ: كانُـوا يَكرهُـون، وَكانُـوا يَسـتحِبُّون، وَقَـالَ ابْـنُ وَهَـبْ قَـالَ مَالِـك: لَـمْ يَكُـنْ مَـنْ فُتِيـا النـاسِ أَنْ يَقُولُـوا: هَـذَا حَـلاَلٌ وَهَـذَا حَـرَام، وَلَكِـنْ يَقُولـوا: إِياكُـمْ كَـذَا وَكَـذَا، وَلَـمْ أَكُـنْ لأَصْنَـعُ هَـذَا، وَمَعْنَـى هَـذَا: أَنَّ**

---

(١) ج ١٣، ص ٨٢٦٢.

(٢) ج ١٠، ص ١٦٢.

التَّحْلِيْلَ وَالتَّحْرِيمَ إِنَّمَا هُوَ للهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَيْسَ لأَحَدٍ أَنْ يَقُولُ أَو يُصَرِّحَ بهَذَا، فِي عَيْنٍ مِنَ الأَعْيَانِ، إلاَّ أَنْ يَكُونُ البَارِئ تَعَالى يُخْبِرُ بذَلِكَ عَنْهُ، وَمَا يُؤَدّي إِلَيْهِ الإِجْتِهَاد فِي أَنَّهُ حَرَامٌ، يَقُولُ: إِنِّي أَكرهُ كَذَا، وَكَذَلِكَ كانَ مَالِك يَفْعَل، اقْتِدَاءً بِمَنْ تَقَدَّم مِنْ أَهْلِ الفَتْوَى).

واتـە: داریمیـی لـە موسـنەدەکەی خۆیـدا، ئـەم قسـەیەی پاڵداوەتـە لای **(أعمـش)**، {ئەعمـەش یەکێکـە لـە زانایانـی تابیعیـن}، گوتوویەتـی: هەرگیـز گوێـم لـە ئیبراهیـم نەبـووە، {ئیبراهیـم یەکێکـە لـە زانایانـی تابیعیـن و ئەعمـەش زانیاریـی لـێ وەرگرتـوە} بڵـێ: ئـەوە حەڵاڵـەو ئـەوە حەرامـە، بەڵکـو هـەر دەیگـوت ئەوەیـان پـێ ناخـۆش بـووە و، ئەوەیـان پـێ چـاك و پەسـند بـووە، هەروەهـا **(ابْنُ وَهَبْ)** گوتوویەتـی: مالیـك گوتوویەتـی: کاتـی خـۆی خەڵـك لـە فەتوادانیانـدا عادەتیـان نەبـووە بڵێـن: ئەمـە حەڵاڵـەو ئەمـە حەرامـە، بەڵکـو عادەتیـان وابـوو، دەیانگـوت: خۆتـان لـەو شـتەو لـەو شـتە بپارێـزن! مـن ئـەو شـتە ناکـەم، ئەوەندەیـان دەگـوت.

(القرطبـي) دەڵـێ: ئـەوەش مانـای وایـە: بـە حـەڵاڵ دانـان و بـە قەدەغـە دانـان، تەنیـا هـی خـوای زاڵـی پایـە بـەرزەو، هیـچ کەسـێك بـۆی نیـە لـە شـتێك لـە شـتەکاندا بـە ڕاشـکاویی بڵـێ: ئـەوە حەڵاڵـەو ئـەوە حەرامـە، مەگـەر خـوای بـەرز لەوبـارەوە هەواڵـی دابـێ، واتـە: دەقێکـی یەکلاییکـەرەوەی ڕوونـی بـێ چەنـد و چـوون هەبـێ، ئەگەرنا ئـەوەی بە ئیجتیهـاد و بە تێرامـان و هەڵهێنجانـی زانایـان دەردەکـەوێ، کـە قەدەغەیـە، دەبـێ تەنیـا بڵـێ: مـن ئـەوەم پـێ ناخۆشـە، ئـەوە بـە ناپەسـند دەزانـم، مالیکیش هـەر وایدەکـرد، وەك چاولێکـردن و شـوێنکەوتنی ئەهلـی فەتـوا لـە پێـش خۆیـدا.

ئنجـا بـە ڕاسـتیی ئەمـە ڕێـك پێچەوانـەی عادەتـی ژمارەیـەك لـە وتاربێـژو قسـەکەرانە بـە نـاوی ئیسـلامەوە، - کـە زۆرێکیـان شـۆرەتی سـەلەفییان هەڵگرتـوە - لـەم رۆژگارەمـان دا - کـە زمانیـان زۆر بـەوەوە ڕاهاتـوە، هـەر ئـەوەی ڕێـك پێچەوانـەی ئایەتەکـەی خوایـە: ئـەوە حەڵاڵـەو، ئـەوە حەرامـە، بەتایبەتـی لـە بـواری قەدەغەکردنـدا، زۆرجـار دنیـا لـە خەڵکـی دەکەنـە چەرمـی چۆلەکـە! لـە حاڵێکـدا کـە خـوا لـە چەنـدان ئایەتـدا دەفەرموێ: خـوا هەرچی لەسـەر زەوییـە، بـۆ ئێـوەی دروسـت کـردوە، بەڵکـو دەفەرمـوێ: هەرچـی لـە ئاسـمانەکان و زەوی دایـە، بـۆ ئێـوەی ڕام و دەسـتەمۆ کـردوە.

کەواتـە: لـە ئەسـڵدا هەمـوو شـتێك ڕەوایـە، زانایـان گوتوویانـە: **(الأَصْـلُ فِي الأَشْـياء الإباحَـة، والأَصْـلُ فِي الأَشْـياء الحلّيـةُ، وَالأَصْـلُ فِي الأَشْـياءِ الطَّهَـارَة)**، یانـی: بناغـە و بنـەڕەت لـە شـتەکاندا، ڕەوایـی و

حەڵاڵی و، پاکییە، یانی: دەبێ بەڵگە هەبێ لەسەر پیسیی و، لەسەر ناڕەوایی و، لەسەر قەدەغە بوون، کەچی هەندێك كەس وادەزانن: بناغە بریتییە لە: قەدەغە کران و، ناڕەوایی و، پیسیی و، دەبێ بەڵگە هەبێ بۆ ئیسپاتی: پاکیی و ڕەوایی و حەڵاڵیی: کە ئەوە ڕێك پێچەوانەی ئایەتەکانەو، پێچەوانەی عادەتی پێغەمبەریشە ﷺ، کە زۆر پێی ناخۆش بووە، پرسیاری لێ بکەن، نەوەك لە ئەنجامی پرسیارکردنی ئەوان دا شتێك قەدەغە بکرێ لە مسوڵمانان، زۆر گرنگە ئینسان خۆی لە شوێنکەوتنی ئارەزوو و لاساییکردنەوەی کوێرانە، بپارێزێ، دینداریی نابێ، بە پێی میزاج و سروشتی خۆت بێ، بەڵکو دەبێ ملکەچی شەریعەت بی، بەتایبەت لە بواری بە قەدەغەدانانندا، نابێ ئینسان دنیا لە خەڵك بکاتە چەرمی چۆلەکە[1]، نەتوانن بە هیچ لایەکدا خۆیان بجووڵێنن، ئەوە قەدەغەیەو، ئەوەش قەدەغەیە...هتد، چونکە: بەبێ بەڵگەیەکی یەکلاییکەرەوە و ڕوون و بێ چەند و چوون، بۆت نیە، بڵێی: ئەوە قەدەغەیە، لەبەرئەوەی ئەصڵ لە هەموو شتەکاندا، بریتییە لە حەلاڵ بوون و، ڕەوا بوون، پاك بوون، چونکە خوا لە ئەصڵدا هەموو شتەکانی بۆ مرۆڤەکان هێناونە دی، کەواتە: هەر شتێك کە بۆ مرۆڤەکان سوودبەخش بێ و، لێی بەهرەمەند بن و، بە چاکی بزانن و، بەرژەوەندییان بۆ دابین بکات، بۆیان ڕەوایە و حەلاڵە، چونکە لە ئەصڵدا خوا شتەکانی بۆ ئەوان خوڵقاندوون:

أ - ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴿٢٩﴾ ﴾ البقرة، واتە: ئەو (خوا) کەسێکە هەرچی لە زەویدایە بۆ ئێوەی دروستکردووە.

ب - ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ﴿١٣﴾ ﴾الجاثية، واتە هەروەها (خوا): هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە، هەمووی تێکڕا لەلایەن خۆیەوە، بۆ ئێوە ملکەچ و دەستەمۆ کردوە.

کەواتە: دەبێ بەڵگە هەبێ لەسەر قەدەغە بوون، ئەگەر نا ئەصڵ لە شتەکاندا بریتییە لە ڕەوا بوون و حەلاڵ بوونیان.

---

(١) دنیای لێکردن بە چەرمی چۆلەکە: یانی دنیای لێ تەنگ و تەسك کردەوە و سەغڵەتی کرد.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ هەواڵ بە پێغەمبەرەکەی خۆی دەدات، کە ئەوەی لە جوولەکەکانی قەدەغە کردوە، پێشتر لە {سووڕەتی (الأنعام)دا}، بۆی باسکردوە و تەنیا خۆشیان ستەمیان لە خۆیان کرد و، بوونە هۆکاری لێ قەدەغە کرانی ئەو شتانە، نەك خوا ستەمی لێکردبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ۖ وَمَا ظَلَمْنَـٰهُمْ وَلَـٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١- ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ﴾، لەسەر جوولەکەکانمان قەدەغە کرد بوو، ئەوەی کە پێشتر بۆ تۆمان گێڕاوەتەوەو، بۆمان باسکردووی، ئەوەمان لە جوولەکەکان قەدەغەکردبوو، بێگومان لێرەدا مەبەست ئایەتی (١٤٦)ی سووڕەتی (الأنعام)ە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ وَٱلْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلْحَوَايَآ أَوْ مَا ٱخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَـٰهُم بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَـٰدِقُونَ ﴿١٤٦﴾ ﴾، واتە: هەروەها لەسەر جوولەکەکانمان قەدەغە کردبوو، هەر خاوەن نینۆکێك و، لە ڕەشەوڵاخ و لە مەڕ و بزنیش، بەز و پیوەکەنیانمان قەدەغە کرد بوو، مەگەر ئەوەی کە بە پشتیانەوە نووسا بوو، یاخود لەگەڵ ڕیخۆڵەکانیان تێکەڵ بوو بوو، یاخود لەگەڵ ئیسقانیان ئاوێتە بوو بوو، ئەوەش بەهۆی ستەم و دەستدرێژییانەوە، ئاوا سزامان دان و، ئێمە لە ڕاستانین.

ئنجا لە سووڕەتی (النساء) - ١٦٠، ١٦١- دا، خوا ئاماژەی بەو دەستدرێژیی و سنوورشکێنییەی جوولەکەکان کردوە، کە بەهۆیەوە هەندێك شتیان لێ قەدەغە کراوە، لەو دوو ئایەتەدا خوا ﷻ ئەوەی ڕوون کردۆتەوە: ﴿ فَبِظُلْمٍ مِّنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَـٰتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ ٱلرِّبَوٰاْ وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَـٰطِلِ ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَـٰفِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ ﴾، واتە: بەهۆی ستەمێك لەلایان ئەوانەوە کە جوولەکە بوون، (بووبوونە جوولەکە)، هەندێك بژیوی چاك و پاك، کە خوا پێشتر بۆی حەڵاڵ کردبوون، لێمان قەدەغەکردن، هەروەها بەهۆی ئەوەوە

کە خەڵکیان زۆر لە ڕێی خوا لادەدا، هەروەها بەهۆی ئەوەوە کە سوود (ربى)یان وەردەگرت، لە حاڵێکدا کە لێی قەدەغە کرا بوون، دیسان بەهۆی ئەوەوە کە ماڵ و سامانی خەڵکیان بە ناهەق و بە ناشەرعیی دەخوارد، {بەهۆی هەموو ئەو شتانەوە، هەندێك لەو ڕزق و بژیوە پاك و چاكانەی لە ئەصڵدا ڕەوان، لێمان قەدەغە كرد بوون} و، بۆ بێبڕوایان، لەوان، ئازار و سزایەكی بەئێشمان ئامادە كردوە.

٢- دوایی دەفەرموێ: ﴿وَمَا ظَلَمْنَٰهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ ئێمەش ستەممان لێ نەكردن، بەڵكو خۆیان ستەمیان لە خۆیان كرد.

لە ئەنجامی ئەو ستەم و دەستدرێژیی و ئەو خراپەكاریيانەی خۆياندا، خوا ﷻ هەندێك لەو ڕزق و ڕۆزییە پاك و چاك و سوودبەخشانە، كە لە ئەصڵدا ڕەوان، لە جوولەكەكانی بەتايبەت قەدەغە كردبوون، بەڵام بۆ خەڵكی دیكە، هەر حەڵاڵ و ڕەوان و، ئەوان وەك: سزايەك، ئەو شتانەيان لێ قەدەغە كرابوون.

جوولەكەكان هەميشە گوتوويانە ئەو شتانەی كە لە ئێمە قەدەغە كراون، هەر لە ئەصڵدا لەلای خوا قەدەغەن، زۆرجار لەوبارەوە موناقەشەو شەڕەقسەيان لەگەڵ مسوڵمانان دا كردوە، بۆيە خوا ﷻ ڕوونی كردۆتەوە كە ئەو شتانەمان بەهۆی هەڵەو تاوان و لادانی خۆتانەوە - كاتی خۆی - لێ قەدەغە كردوون، ئەگەرنا لە ئەصڵدا ڕەوان، چونكە سوودبەخش و باشن، خوای پەروەردگاریش هیچ كاتێ شتی سوودبەخش و بەكەڵك و خۆش و بەتام، قەدەغە ناكات.

وشەی: ﴿هَادُواْ﴾ لە چییەوە هاتوە ؟

(الهَوْدُ: الرُّجُوعُ برِفْقٍ، وَمِنْهُ: التهْوِيدُ، وَهُوَ مَشْيٌ كالدَّبِيبِ، وَصَارَ الهَوْدُ فِي التَّعَارُفِ التَّوْبَةَ، قال تعالى: ﴿إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ ۝١٥٦﴾ الأعراف، أي: تُبْنا، قَالَ بَعْضُهُمْ: يَهُود فِي الأَصْلِ مِنْ قَوْلِهِم: هُدْنا إِلَيْكَ، وَكانَ اسْمَ مَدْحٍ، ثُمَّ صَارَ بَعْدَ نَسْخِ شَرِيْعَتِهِم، لاَزِماً لَهُمْ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَعْنَى المَدْحِ، كَمَا أنَّ النَّصَارَى فِي الأَصْلِ مِنْ قَوْلِهِ: ﴿مَنْ أَنصَارِيٓ إِلَى ٱللَّهِ ۝١٤﴾ الصف، ثُمَّ صَارَ لاَزِماً لَهُمْ بَعْدَ نَسْخِ شَرِيْعَتِهِم، وَيُقَالُ: هَادَ فُلاَنٌ: إذَا تَحَرَّى طَرِيقَةَ اليَهُودِ فِي الدِّينِ، قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ﴾)[1].

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن: ص ٨٤٦ و ٨٤٧.

واتـە: وشـەی (هَـود) واتـە: گەڕانـەوە بـە نەرمیـی، وشـەی (تَهْوِید)یـش لـەوەوە هاتـوە، (وَهُـوَ مَـشْيٌ كالدَّبِيـبِ) ڕۆیشـتنێکە زۆر بـە لەسـەرخۆیی، ئنجـا وشـەی (هَـود) لـە بـاوی زانایانـی شـارەزایی زمانـدا بـە مانای (التوبة)یـە، کە جوولەکـەکان گوتوویانـە: ﴿إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ﴾، ئێمە بـۆ لای تـۆ گەڕاینـەوە، (أي: تُبْنـا) واتـە: گەڕاینـەوە و پەشـێمان بووینـەوە، زانایـان هەندێکیـان گوتوویانـە: وشـەی (یَهـود) لـە ڕیشـەدا لـەوەوە هاتـوە، کـە گوتوویانـە: ﴿إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ﴾، کەواتـە: (یَهـود) یـانی: ئەوانـەی کـە دەگەڕێنـەوە بـۆ لای خـوا، گەڕاونـەوە بـۆ لای خـوا، کـە لـە ئەصڵـدا نـاوی مـەدح و سـتایش کـردن بـووە، بـەڵام دوای ئـەوەی شـەریعەتەکەیان نەسـخ کراوەتـەوە، وشـەی (یَهـود) بۆتـە ناوێکـی پەیوەسـت بـە جوولەکەکانـەوە، بـەڵام مانـای مـەدح ناگەیەنـێ، {چونکـە ئێسـتا نەگەڕاونـەوە بـۆ لای خـوا، بەڵکـو ئێسـتا لـە خـوا هەڵگەڕاونـەوە، لـە پێغەمبـەری کۆتایـی خـوا هەڵگەڕاونـەوە و، پشـتیان لـە شـەریعەتی پێغەمبـەری کۆتایـی ﷺ کـردوە، بـەڵام هـەر ناوەکەیـان وا هاتـوە، تـازە ناوەکـە بۆتـە نازناوێـك، نـەك مانـای مـەدح بگەیەنـێ}[1]، هـەروەك چـۆن (نَصَارَى)لـە ڕیشـەدا لـە قسـەی خـواوە ﷻ هاتـوە، کـە کاتـی خـۆی مەسـیح ﷺ گوتـی: ﴿مَنْ أَنصَارِيٓ إِلَى ٱللَّهِ ١٤﴾الصـف، کێـن پشـتیوانانی مـن، بۆ لای خـوا؟ {(نصـاری) ئەوانـەن کـە پشـتیوانییان لـە مەسـیح کـرد، بـەڵام دوایـی بۆتـە وەصفێـك کـە بەوانـەوە پەیوەسـتە، وەك نازناوێـك، بـەڵام دوای ئـەوەی شـەریعەتەکەیان نەسـخ کراوەتـەوە، ئێسـتا مانـای مـەدح ناگەیەنـێ بـۆ ئـەوان، [چونکـە ئەوانیـش کاتێـك بـڕوا بـە پێغەمبـەری کۆتایـی (محمـد) ناهێنـن، مانـای وایـە لـە تەعلیـمات و ڕێنماییەکانـی عیسـاش هەڵگەڕاونـەوە، هـەر وەك جوولەکـەکان ئەگـەر بـڕوا بـە عیسـا و بـە موحەممەدیـش نەکـەن، مانـای وایـە لـە تەعلیـمات و بەرنامەکـەی مووسـاش هەڵگەڕاونـەوە][2]، دەگوتـرێ: (هَـادَ فُـلاَنٌ)، ئەگـەر خەفتـا لـەوەی، کـە بزانـێ ڕێبـازی جوولەکـەکان چۆنـە لـە دینداریـی دا، خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ﴾، بێگومـان ئەوانـەی ئیمانیـان هێنـاوە و ئەوانـەی کـە بوونـە جوولەکـە، {بوونـە یەهوودیـی}.

(١) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

(٢) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

مەسەلەی پێنجەم:

خوای پەروەردگار یەکجار لێبوردەی بە بەزەییە، بەرانبەر بە کەسانێك کە بە نەزانیی خراپە دەکەن، پاشان دەگەڕێنەوەو چاکسازیی دەکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١- ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا﴾، ئنجا بێگومان پەروەردگارت بۆ کەسانێك کە خراپە بە نەفامیی دەکەن، بە نەفامیی و بە نەزانیی خراپە دەکەن، دوای ئەوە دەگەڕێنەوە و چاکسازیی دەکەن.

کە دەفەرموێ: ﴿عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ﴾ زانایان چەند واتایەکیان بۆ وشەی (بِجَهَالَةٍ) لێکداوەتەوە:

١/ **(الشعراوي)** لە **(الخواطر)**ەکەی خۆیدا، دەڵێ: **(أي: بطَيْشٍ وَحُمْقٍ وَسَفَهٍ)**[1]، واتە: بە نەزانیی و بە نەفامیی و بە کەودەنیی {هەڵەیەك دەکەن}.

٢/ **(راغب الأصفهاني)** لەبارەی چەمك و واتای وشەی **(الجَهْل)**ەوە، دەڵێ:

{الجَهْلُ عَلَى ثلَاثَة أَضْربٍ:

الأَوَّلُ: وَهُوَ خُلُوُّ النَّفْسِ مِنَ العِلْمِ، هَذَا هُوَ الأَصْل.

والثَّانِي: اعْتِقَادُ الشيء بخِلَافِ مَا هُوَ عَلَيْهِ.

والثَّالِث: فِعْلُ الشيءِ بخِلَافِ مَا حَقُّهُ أَنْ يُفْعَلَ، سَوَاءٌ اعْتَقَدَ فِيهِ اعْتِقَاداً صَحِيْحَاً أَو فَاسِدَاً، كَمَنْ يَتْرُكُ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّداً، وَعَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالى: ﴿قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾﴾البقرة، فَجَعَلَ فِعْلَ الهزْوِ جَهْلاً}[2].

---

(١) ج ١٣، ص ٨٢٧٧، المكتبة الشاملة.

(٢) مفردات ألفاظ القرآن، ص ٢٠٩.

واتە: وشەی نەزانین (**جهل**) سێ جۆرە:

یەکەمیان: ئەوەیە کە نەفس زانیاریی تێدا نەبێ، واتە: بێئاگایی و نەزانیی، ئەوە ئەصڵەکەیەتی.

دووەمیان: ئەوەیە کە بڕوابێنی بە شتێك، بە پێچەوانەی حاڵەتی خۆیەوە، کە لەسەریەتی.

سێیەمیان: بریتیە لە ئەنجامدانی شتێك، کارێك بکرێ بە پێچەوانەی ئەوەوە کە شایستەیەتی، ئەو کارەی دەکرێ، چ ئەو کەسە بڕوایەکی ڕاستی بەرانبەری هەبێ، چ بڕوایەکی خراپ، وەك کەسێك کە بە ئانقەست نوێژ ناکات، {جا چ بە بڕوا پێ بوونەوە، چ بە بڕوا پێ نەبوونەوە} ئەوە نەفامیی و نەزانیی کردوە. وەك فەرموودەی خوای بەرز: کاتێك مووسا ﷺ بە بەنی ئیسرائیلی گوت: مانگایەك سەرببڕن، گوتیان: ئایا گاڵتەمان پێ دەکەی؟ ئەویش گوتی: پەنا بە خوا دەگرم کە من لە نەفامان {واتە: گاڵتەکردن بە خەڵك، کردەوەی نەفامانە} گاڵتە بە خەڵك کردنەکەی بە نەفامیی داناوە.

کەواتە: یەکێك لە ماناکانی نەفامیی و نەزانیی، بریتیە لە کردەوەی خراپ.

٣/ (**إِبْنُ كَثِير**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا {خوڵاصەی تەفسیرەکە}[١] دەڵێ: (**قَالَ بَعْضُ السَّلَفِ: كُلُّ مَنْ عَصَى اللّٰه فَهُوَ جَاهِلٌ**)، هەندێك لە زانایانی پێشین گوتوویانە: هەر کەسێك بێ فەرمانیی خوا بکات { و سەرپێچیی لە بەرنامەو شەریعەتی خوا بکات}، ئەوە نەفام و نەزانە.

٢- ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَـٰلَةٍ ثُمَّ تَابُوا۟ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾... ئنجا بێگومان پەروەردگارت بۆ کەسانێك کە بە نەفامیی خراپەیان کردوە، پاشان دوای ئەوە گەڕاونەوەو چاکسازییان کردوە، بە دڵنیایی پەروەردگارت دوای ئەوە، لێبوردەی بە بەزەییە.

هەردووك ئنجا ﴿ثُمَّ﴾ەکان، بۆ ڕیزبەندیی پلەپلەیی(**للترتيب الرتبي**)ن، لە نزمییەوە بۆ بەرزیی دەچێ، پیشێ خراپە دەکەن، بەڵام دوایی دەگەڕێنەوە، پەروەردگاریشت لەگەڵیان لێبوردەی میهرەبانە.

هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ تَابُوا۟ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُوٓا۟﴾، ئەوەش دیسان هەر بۆ ڕیزبەندیی پلەپلەییە، واتە: ئنجا لە دوای ئەوە {یانی: (**من بعد فعل السوء بجهالة**)} دەگەڕێنەوەو چاکسازیی دەکەن، ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ١١٩﴾، بێگومان پەروەردگارت لە دوای ئەوە، لێبوردەی بە بەزەییە.

---

(١) المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير، ص٧٤٨.

بۆیەش پێشتر دەفەرموێ: ﴿مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ﴾، واتە: لە دوای ئەو گوناهانە کە کردوویانن، بەڵام دوایی دەفەرموێ: ﴿مِنۢ بَعۡدِهَا﴾، چونکە ڕاناوی (ها)ی سەر ﴿مِنۢ بَعۡدِهَا﴾ دەگەڕێتەوە بۆ (توبة) کە لە مانای وشەی ﴿ثُمَّ تَابُواْ﴾ وەرگیراوەو فامراوەتەوە.

دوای ئەوەی کە گەڕاونەوەو چاکسازییان کردوە، پەروەدگارت (بەرانبەریان) لێبوردەی بە بەزەییە چونکە: پێشتر سەرپێچییان کردوە، خۆشیان و خەڵکیشیان خراپ کردوە، بەڵام دوایی لەجیاتی سەرپێچیی، دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، بۆ فەرمانبەریی و، لەجیاتی تێکدان و خراپەکاریی، چاکسازیی دەکەن، هەم لە خودی خۆیاندا، خۆیان چاك دەکەن، هەم ئەو خەڵکەش کە تێکیانداون و سەریان لێ شێواندوون، هەوڵدەدەن بیانگێڕنەوەو ڕاستیان بکەنەوەو، واتە: هەرچی خراپیان کردوە، هەوڵدەدەن چاکی بکەنەوەو بنیادی بنێنەوە، لە خودی خۆیان و لە خەڵك و دەوروبەریان دا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی دوازدەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان، نۆ (٩) ئایەتە، ئایەتەکانی: (١٢٠ - ١٢٨) دەگرێتە خۆی، کە ئایەتەکانی کۆتایی سوورەتی (النحل)ن، ئەم نۆ ئایەتەش دوو تەوەری سەرەکیی دەگرنە خۆیان:

یەکەم: باسی پێشەوایەتیی ئیبراهیم (خلیل الله) ، بۆ مرۆڤایەتیی بە گشتی و، بۆ ئەهلی ئیمان و ئیسلام بەتایبەت و، باسی ژمارەیەك لە خەسڵەتە بەرزو پەسەندەکانی ئیبراهیم کراوە و، باسی ئەوە کە شەممە هیچ پەیوەندیی بە ئیبراهیمەوە نەبووە، بەڵکو تایبەتە بە جوولەکانەوەو کە کاتی خۆی تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی و دووبەرەکیّ وە.

دووەم: باسی شێوازی بنەڕەتیی بانگەوازی خەڵکە، بۆ لای خوا و، هەروەها میکانیزمە گرنگەکانی و، چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ نەیاران و دوژمن و ناحەزاندا، بە تایبەت لە بەرانبەر خراپەکاریی و ئازاریان دا، کە بابای بانگەوازکار کاتێك خەڵك بۆ لای خوا بانگ بکات، دەبێ چۆن مامەڵە بکات.

﴿ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ (١٢٠) شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِۚ
ٱجْتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ (١٢١) وَءَاتَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةًۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ
(١٢٢) ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ (١٢٣) إِنَّمَا
جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِۚ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا
كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١٢٤) ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِۖ وَجَٰدِلْهُم
بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ (١٢٥) وَإِنْ
عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ (١٢٦) وَٱصْبِرْ
وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ (١٢٧) إِنَّ
ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوا۟ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ (١٢٨) ﴾.

مانای دەق و دەقی بابەتەکان

{بـە دڵنیایـی ئیبراهیـم ئوممەتێـك بـوو (بۆخـۆی)، فەرمانبـەر و ملکەچـی خـوا بـوو، لـە ناهـەق دوورو عەوداڵـی هـەق بـوو و، لـە هاوبـەش (بـۆ خـوا) دانـەران نەبـوو سوپاسـگوزاری چاکـەکانی (خـوا) بـوو، ئەویـش هەڵبـژارد و خسـتیە سـەر ڕاسـتە ڕێ لـە دنیاشـدا چاکـە (یـەکی مەزن)مـان پێـداو، لـە دوارۆژیشـدا لـە بەنـدە چـاك و پەسـەندەکانە

ئنجـا سروشـمان بـۆ تـۆ کـرد (ئـەی موحەممـەد ﷺ!) کـە بـە پاکیـی و چاکیـی شـوێن بەرنامـە و ڕێبـازی ئیبراهیـم بکـەوە و، ئـەو (بـە پێچەوانـەی قسـەی هاوبەشـدانەرەکانە وە) لـە هاوبـەش دانـەران (بـۆ خـوا) نەبـوو بـە دڵنیایـی (ڕۆژی) شـەممە (کـە پشـوو بـێ و کاری تێـدا نەکـرێ) بـۆ ئەوانـە دانـرا کـە تێیـدا کەوتنـە ناکۆکیـی و ڕاجیاییـەوە، مسـۆگەر پەروەردگاریشـت لەوبـارەوە کـە تێیـدا کەوتوونـە ڕاجیاییـەوە، دادوەرییـان لـە نێوانـدا دەکات

بـە حیکمـەت و لێزانیـی و ئامۆژگاریـی بـاش، بانگـەواز بـۆ لای ڕێبـازی پـەروەردگارت بکـەو (ئەوانـەش کـە لەگەڵتـدا تێـك دەگیرێـن) بـە باشـترین شـێواز، شەڕەقسـەیان لەگەڵـدا بکـە، بێگومـان پـەروەردگارت خـۆی بەوانـەی لـە ڕێـی وی لایـان داوە زاناتـرەو، هـەر ئەویـش بـە ڕێـی ڕاسـتگرتووان، زاناتـرە هـەر کاتێکیـش سـزاتان چەسـپاند (بەسـەر نەیارەکانتـان دا لەبـەر ئازاریـان) تەنیـا بارتەقـای ئـەوەی پێـی سـزا و ئـازار دراون، سـزایان بـدەن و، ئەگـەر خۆڕاگریـش بـن (و چاوپۆشـیی لـە خراپەیـان بکـەن) بـە دڵنیایـی ئـەوە بـۆ خۆڕاگـران باشـترە

کەواتـە: خـۆڕات بگـرە (و چـاوت لـە تۆڵـەو سـزادان نەبـێ) و خۆڕاگرییشـت، تەنیـا بـە (یارمـەتی) خـواوە ، بـۆ مەیسـەر دەبـێ و، بەهـۆی (ئـازارو خراپـەی) ئەوانـەوە، خەمبـار مەبەو، مەکـەوە سـەغڵەتییەوەش بەهـۆی پیـلان گێڕانیانـەوە بـە دڵنیایـی خـوا لەگـەڵ ئەوانـە دایـە کـە پارێزیـان کـردوەو، ئەوانـەی چاکەکاریشـن (خوایـان لەگەڵدایـە بـە لەگەڵدابوونێـکی تایبـەت) }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أُمَّةً): (أي: كانَ أُمَّةً وَحْدَهُ إذْ كانَ عِنْدَهُ مِنَ الخَيْرِ مَا كانَ عِنْدَ أُمَّةٍ بأسْرِهَا، أو: كانَ مُنْفَرِداً بالإيْمَانِ فِي وَقْتِهِ مُدَّةً مَا)[1]، واتە: ئیبراهیم بۆخۆی کۆمەڵك بوو، هێندەی چاکە لە لابوو، هێندەی سیفەتی باش لەلای خۆی کۆکردبوونەوە، کە لە نێو کۆمەڵگاو ئۆممەتێکدا کۆدەبنەوە، یاخود لە کاتێکدا کە ئەو پێغەمبەر بووە، خۆی بە تەنیا ئەهلی ئیمان بووەو، بۆتە پێشەوای ئیمانداران.

(قَانِتًا): (القُنُوتُ: لزُومُ الطَّاعَةِ مَعَ الخُضُوعِ)، (قنوت) بریتیە لە: فەرمانبەریی لەگەڵ ملکەچییدا، یان ملکەچیی لە ناخەوە.

(حَنِيفًا): (الحَنَفُ: هُوَ مَيْلٌ عَنِ الضَّلالِ إلى الإستِقَامَةِ، وَالجَنَفُ عَكْسُهُ، وَجَمْعُهُ: حُنَفَاء)، (حَنَف) بریتیە لە لادان لە گومڕاییەوە بەرەو ڕێك وەستاویی، بە پێچەوانەی (جَنَف)ەوە، [کە بریتیە لە: لادان لە ڕاستە ڕێ وە بەرەو ڕێی چەوت]، کۆی (حَنِيف)یش (حُنَفَاء)ە، واتە: ڕێی ڕاستگرتووان، یاخود لادەران لە ڕێی چەوت، بەرەو ڕێی ڕاست.

(بِالْحِكْمَةِ): (الحِكْمَةُ: إصَابَةُ الحَقِّ بالعِلْمِ وَالعَمَلِ، أو مَعْرِفَةُ المَوجُودَاتِ وَفِعْلُ الخَيْرَاتِ)، (حِكْمَة) یەکێك لە پێناسەکانی بریتیە لەوە کە تۆ لە هەق بدەی (پێکانی هەق) لە ڕووی زانیاریی و لە ڕووی کردەوەوە، هەم وەك ناسین، هەق بناسی، هەم کردەوەشت بە پێی ئەو ناسینە ڕاستە بێ.

هەروەها ئاواش پێناسە کراوە: زانیاریی و ناسینی دروستکراوەکان و، ئەنجامدانی چاکەکان.

دواتریش زیاتر تیشك دەخەینە سەر چەمك و واتای وشەی (حِكْمَة).

(وَالْمَوْعِظَةِ): (الوَعْظُ: زَجْرٌ مُقْتَرِنٌ بتخْوِيف)، (وَعْظ) تێوە خوڕین و سەرزەنشتێکە، کە جووت بێ لەگەڵ ترساندندا، هەندێکیش گوتوویانە: (هُوَ التَّذْكِير بالخَيْرِ فِيمَا يَرِقُّ لَهُ القَلْبُ)، بریتیە لە بیرخستنەوەی چاکە بۆ کەسێك، بە شێوەیەك کە دڵی بۆی نەرم بێ، واتە: هەست و نەستی بجووڵێنێ.

---

(١) (صفوة البيان لمعاني القرآن)، ص ١٥٨.

(وَجَـٰدِلْهُم): واتـە: شـەڕە قسـەو مشـت و مڕیـان لەگەڵـدا بکـە، دەگوتـرێ: (**جَـدِلَ الرَّجُـلُ جَـدَلاً، فَهُـوَ جَـدِلٌ، إِذَا اشْـتَدَّتْ خُصُومَتُـهُ**)، ئەگـەر کەسـێك زۆر مشـتومڕ بـکات و شەڕەقسـە بـکات، نـاوی (**جَـدِلْ**) بـۆ بـەکاردێ: (**جَـادَلَ مُجَادَلَـةً وَجِـدَالاً: إِذَا خَاصَـمَ بِمَـا يَشْـغُلُ عَـنْ ظُهُـورِ الحَـقِّ وَوضُـوحِ الصَّـوَابِ**)، (**جَادَلَ مُجَادَلَـةً وَجِدَالاً**) ئەوەیـە کەسـێك شەڕەقسـە بـکات و مشـتومڕ بـکات، بـە شـێوەیەك کـە ڕێ بگـرێ لـەوەی هـەق دەربکـەوێ و، ڕێ بگـرێ لـەوەی ڕێـك و ڕاسـتیی ئاشـکرا بـێ، چونکـە لـە ئەنجامـی شەڕەقسـەدا، عاتیفـەو سـۆزو ئـارەزوو، دێنـە ئـاراوەو، هـەق و ناهـەق تێکـەڵ دەبـن.

(ضَيْقٍ): (**ضَـاقَ الـشيءُ ضَيْقَـاً وَالإِسْـمُ: ضَيِّـق، وَضَـاقَ صَـدْرُهُ: حَـرِجَ**)، واتـە: شـتەکە تەنـگ بـوو، تەسـك بـوو، ناوەکـەشی بریتیـە لـە (**ضَيِّق**) واتـە: تەنـگ، تەسـك، (**ضَـاقَ صَـدْرُهُ**)، یـانی: دڵ و سـینەی هاتـەوە یـەك و، سـینەی سـەغڵەت بـوو.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوای پـەروەردگار کۆتایـی سـوورەتی (النحـل)، بـەم چەنـد ئایەتـە دێنـێ، کـە سـەرەتا بـاسی ئیبراهیـم ﷺ دەکات و، دەفەرمـوێ:

﴿ إِنَّ إِبۡرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا وَلَمۡ يَكُ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾، واتـە: بـە دڵنیایـی ئیبراهیـم کۆمەڵێـك بـوو، ملکـەچ و گەردنکـەچ بـۆ خـوا، لادەر و وازهێنـەر لـە ڕێـی گومڕایـی و چـەوت و، هاتـوو بـەرەو ڕێـی ڕاسـت و، لـە هاوبـەش (بـۆ خـوا) دانـەران نەبـوو.

لـەم چەنـد ئایەتـەدا خـوای پـەروەردگار چەنـد مـەدح و ستایشـێکی زۆر بـەرزی ئیبراهیـم دەکات، ئیبراهیـم: دۆسـتی تایبەتیـی خـوا، خۆشەویسـتی تایبەتیـی خـوا، کـە واپێدەچـێ: لـە دوای پێغەمبـەری خۆمـان موحەممـەد ﷺ، لـە هەمـوو پێغەمبـەران پایـە بەرزتـر ئیبراهیـم بـێ، چونکـە: ئـەو مەدحانـەی کـە خـوا بـۆ ئیبراهیـم کـردوونی، بـۆ هیـچ لـە پێغەمبـەرانی دیکـە بـەو ڕێژەیـەو بـەو ئەنـدازەو بـەو ئاسـتە، ئـەو مەدحانـەی نەکـردوون.

ئنجـا لەسـەر پێناسـەکردنی ئیبراهیـم و، بـاسی سـیفەتە بـەرزەکانی، بـەردەوام دەبـێ، ﴿ شَاكِرًا لِّأَنۡعُمِهِۚ ٱجۡتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴾، شـوکرانە بژێـرو سوپاسـگوزار بـوو، بـۆ چاکـەکانی خـوا، بۆیـە خـوا هەڵیبـژارد و خسـتیە سـەر ڕاسـتە شـەقامی خـۆی.

﴿ وَءَاتَيۡنَٰهُ فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗۖ ﴾، لـە دنیـادا چاکەیـەکی مەزنمـان پێـدا، بێگومـان چاکـەی مـەزنی خـوا، کـە بـە ئیبراهیمـی داوە، ئـەو خسـتنە سـەر ڕاسـتە ڕێیەیـە، ئـەو بەندایەتییـە سـاغ و بـێ خلّتەیـە کـە بـۆ خـوای کـردوە، ئـەو پێشـەوایەتییەتی لـە دوای خـۆی بـۆ ئەهـلی ئیـمان، ﴿ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، هەروەهـا لـە ڕۆژی دواییشـدا لـە ڕیـزی چـاکان دایـە، ئـەو بەندانـەی کـە لـە لای خـوا چـاك و پەسـندن.

﴿ ثُمَّ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ أَنِ ٱتَّبِعۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ حَنِيفٗاۖ ﴾، دوایـی (ئـەی موحەممـەد!) سروشـمان بـۆ تـۆ کـرد کـە شـوێن ڕێبـازی ئیبراهیـم بکـەوە، بـە پاکیـی، بـە وازهێنانـەوە لـە ڕێـی چـەوت و هەڵـەو، گـەڕاوە بـۆ ڕێـی سـاغ و ڕاسـت، ﴿ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾، ئەویـش لـە هاوبـەش (بـۆ خـوا) دانـەران نەبـوو.

ئەمە بە تەوس و توانجەوەیە، توانج گرتنە لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و کافرەکان، کە دەیانگوت: ئێمە لەسەر ڕێبازی (ئیبڕاهیم)ین، نەخێر، ئیبڕاهیم هاوبەش بۆ خوا دانەر نەبوو، تەنیا خوا پەرست بوو.

ئنجا خوا ﷻ باسی مەسەلەیەکی دیکە دەکات کە هەر پەیوەستە بە مشتومڕی نێوان جوولەکەکان و ئەهلی کیتابەوە بەگشتی، لەگەڵ مسوڵمانان دا، کە مەسەلەی شەممەیە، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾، بێگومان شەممە تەنیا لەسەر ئەوانە دانرا، کە تێیدا کەوتنە ناکۆکیی و ڕاجیایی {کە جوولەکەکانن} ﴿ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴾، بێگومانیش پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا، دادوەریان لە نێوان دەکات، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە.

واتە: جوولەکەکان ئەو ڕۆژە بە پیرۆز دەزانن، کە ڕۆژی شەممەیە و، نەصرانییەکان ڕۆژی یەك شەممە بە ڕۆژی مۆڵەت و، ڕۆژێکی پیرۆز دەزانن، مسوڵمانانیش ڕۆژی هەینی، ئنجا جوولەکەکان چاویان لەوە بووە، کە مسوڵمانان شوێنیان بکەون لە پیرۆزکردنی ڕۆژی شەممەدا، بۆیە خوا دەفەرموێ: ڕۆژی شەممە تەنیا لەسەر جوولەکەکانە، کە لەویش دا کەوتنە ڕاجیایی و مشتومڕەوە، تەنیا بۆ ئەوان دانرا بوو.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر تەوەری دووەم کە لەم چەند ئایەتەدا هاتوە، دەفەرموێ: ﴿ ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ ﴾، بانگەواز بۆ لای ڕێبازی پەروەردگارت بکە، بە لێزانیی و کارامەیی و وەستایی و دانایی.

﴿ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ ﴾، هەروەها بە ئامۆژگاریی چاك، قسەیەك کە هەست و نەستیان بجوولێنێ و عاتفە و سۆزیان بجوولێنێ، بەڵام بەرە و خێر و چاکە و بە شێوەیەکی چاك، با ئامۆژگارییەکە بە شێوەیەکی چاك بێ.

﴿ وَجَـٰدِلْهُم بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، هەروەها مشتومڕو شەڕە قسەشیان لەگەڵدا بکە، بەڵام بە باشتین شێوە.

حیکمەت پێویستی نەکردوە بە هیچ وەسفێك وەسف بکرێ، چونکە حیکمەت، یانی: دانایی و لێزانیی و وەستایی و کارامەیی، بەڵام ﴿ وَٱلْمَوْعِظَةِ ﴾، بە وەسفی باش ﴿ ٱلْحَسَنَةِ ﴾، وەسفکراوە، چونکە دەگونجێ ئامۆژگاریی بکرێ، بەڵام ئامۆژگارییەکی باش نەبێ، بۆ وێنە لە نێو خەڵکی دابێ، یان شکاندنەوەی تێدا بێ، یان دڵ بریندار کردنی

تێدابێ، بۆیە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِ ﴾، ئامۆژگاریی پەیوەست کردوە بەوەوە، کە دەبێ بە شێوەیەکی چاك بێ، بەڵام شەڕەقسەو مشتومڕی پەیوەست کردوە، بەوەوە کە دەبێ بە باشترین شێوە بێ، چونکە شەڕەقسەو مشتومڕ، شوێنی تووڕە بوون و تێکگیرانە، بۆیە دەبێ باشترین شێوازی بۆ هەڵبژێردرێ، لەلایەن ئەهلی ئیمانەوە، ﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ ﴾، بێگومان پەروەردگارت زاناترە بەوەی لە ڕێی وی لایداوە، ﴿ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ﴾، هەروەها زاناتریشە بەڕێی ڕاستگرتووان.

کەواتە: لە کەس نائومێد مەبە، هەر خوا دەزانێ، کێ گومڕایەو نایەتەوە سەر ڕێ، لە کەس نائومێد مەبەو، بە هەموو کەس ئومێدەوار بە، کاتێك کە بانگەواز دەکەی، بە گەشبینییەوە، بە کراوەییەوە، بە متمانە بەخۆبوونەوە، بە ئومێدی خێر بە خەڵك بوونەوە، بانگەواز بکە.

﴿ وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ ﴾، ئەگەر سزاتان چەسپاند (بەسەر کەسانێکی نەیارو دژو خراپەکاردا) تەنیا وەك ئەوەی پێی سزادراون، سزایان بدەن.

کەسێك قسەیەکتان پێ دەڵێ، یان ئازارێکتان دەدات، هەر ئەوەندە مۆڵەتە، کە بە ئەندازەی خۆی سزاو ئازاری بدەنەوە.

وەك لە ئایەتی (٤٠)ی سوورەتی (الشورى)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا ﴾، سزای هەر خراپەیەکیش خراپەیەکی وەك خۆیەتی، نابێ تێپەڕێنی! ﴿ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴾، بەڵام ئەگەر خۆتان ڕابگرن لە بەرانبەر سزاو ئازاریان دا، ئازاریان نەدەنەوە، ئەوە بۆ خۆڕاگران باشترە، وەك لە سوورەتی (الشورى)دا دەفەرموێ: ﴿ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: هەرکەس لێ ببوورێ و چاکسازیی بکات، پاداشتی لەسەر خوایە، قورئان هەندێکی هەندێکی تەفسیر دەکات،

هەروەها لە سوورەتی (الشورى) دا دەفەرموێ: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ ﴿٤٠﴾ ﴾، سزای هەر خراپەیەك، {یانی قسەیەکی ناشیرین، کردەوەیەکی بەدو زیانبەخش} خراپەیەکی وەك خۆیەتی، لێرەش دەفەرموێ: ﴿ وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ ﴾. هەر کات سزاشتان چەسپاند، تەنیا بە ئەندازەی ئەوە کە پێی سزا دراون، سزا بدەنەوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴾، ئەگەر خۆڕاگربن، ئەوە باشترە بۆ خۆڕاگران.

یانی: خۆڕاگربن لەسەر ئەوەی: ئێوە قسەی وەك هی وان نەڵێن و چاوپۆشییان لێ بكەن و، لێبوردنیان لەگەڵدا بكەن، ﴿ وَٱصۡبِرۡ وَمَا صَبۡرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾، خۆڕاگریش بە، خۆڕاگرتنیش تەنیا بە خوا دەبێ، دەبێ خوا دڵت بەهێز بكات و، یارمەتییت بدات و كارئاسانییت بۆ بكات، كە لە بەرانبەر خراپەی خراپەكاران دا خۆڕاگربی و، لەگەڵ ئەواندا نەچیە تەرازووەوە و نەچیە ئاستی نزمی ئەوانەوە، ﴿ وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ ﴾، بە هۆیانەوە خەمبار مەبە و، خەمیان لێ مەخۆ، واتە: هێندە خەمبار و دڵتەنگ مەبە، كە لەگەڵ بانگەوازكارێك دا نەگونجێ، كە خەڵك بۆ لای خوا بانگ دەكات، كەسێك خەڵك بۆ لای خوا بانگ بكات، دەبێ زۆر سینگ فراوان و دڵ گەورە بێ و، نابێ دڵی وەك شارە مێرووڵە وابێ، بە دڵۆپە ئاوێك وێران بێ، دەبێ وەك بەحر بێ و، بە ئاسانیی شڵوێ نەبێ، ﴿ وَلَا تَكُ فِي ضَيۡقٖ مِّمَّا يَمۡكُرُونَ ١٢٧ ﴾، هەروەها لە سەغڵەتیدا مەبە، بەهۆی ئەو پیلانگێڕییەوە كە لە دژی تۆ و، لە دژی پەیام و بەرنامەكەت، دەیكەن ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ١٢٨ ﴾، بێگومان خوا لەگەڵ ئەوانەدایە كە پارێزیان كردووە، لەگەڵ ئەوانەشدایە كە چاكەكارن.

پارێزیان كردوە، وەك نێوان خۆیان و خواو، چاكەكارن، وەك و نێوان خۆیان و خەڵك.

هەڵبەتە ئەم لەگەڵدابوونەی خوا، لەگەڵدابوونێكی تایبەتە، ئەگەر نا، خوا لەگەڵ هەموو دروستكراوەكانی دا هەیە، بە زانیاریی خۆی و بە دەستەڵاتی خۆی و، بە ویستی خۆی و، بە سەرپەرشتییكردنی خۆی، بەڵام ئەم لەگەڵدابوونەی بۆ ئەوانەی كە ئەهلی پارێزكاریی و ئەهلی چاكەكاریین، لەگەڵدابوونێكی تایبەتە (مَعيّة خاصّة)

خوا لەو كەسانەمان بگێڕێ، كە خوا بە شێوەیەكی تایبەت لەگەڵماندا دەبێ و، لە خزمەتی دابین و، بە جۆرێك بین كە بۆخۆی: سەرپەرشتییمان دەكات و، ئاگای لێمان دەبێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بە دڵنیایی ئیبراهیم پێشەوایەك بوو، بارتەقای ئۆممەتێك بوو، ملکەچی خوا بوو، عەوداڵی پاکی و چاکی بوو، هاوبەشدانەر نەبوو، سوپاسگوزاری خوا بوو لەسەر چاکەکانی، خوا هەڵیبژارد بوو و، خستبوویە سەر ڕێی ڕاست و، لە دنیادا چاکەی هەرە مەزنی پێدا بوو، لە دوارۆژیش دا لە ڕیزی بەندە پەسندەکانی خوادایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِ ٱجْتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَءَاتَيْنَـٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً ﴾، بە دڵنیایی ئیبراهیم ئۆممەتێك بوو، واتە:

أ- لە جێی کۆمەڵێکی گەورە بوو، یانی: پێشەوا بوو لە ئیمان هێنان و لە دینداریی و چاکەکاریی دا، گوتراوە: (**كانَ فِي الفَضْلِ وَالكَمَالِ بِمَنْزِلَةِ أُمَّةٍ كامِلَةٍ**)، لە چاکەکاریی و تەواویی دا، وەك ئۆممەتێکی تەواو بوو.

ب- یاخود: ئەو کاتە لە دینداریی دا بە تەنیا خۆی بوو، خوا بە یەکگر و خواپەرست و، بوو بە پێشەوای خواپەرستان، بەڵێ: لەو کاتی دا کە ئەو ڕەوانەکرا، لە ڕۆژگاری ئەودا، هیچ خوا بە یەکگرێکی دیکە، کە تەنیا خوا بپەرستێ، نەبوو جگە لەو.

٢)- ﴿ قَانِتًا لِّلَّهِ ﴾، (**القَانِتُ: المُطِيعُ الخَاضِعُ**)، (**قَانِت**) واتە: فەرمانبەری ملکەچ بۆ خوا، بۆ خوا ملکەچ بوو، هەم دەری و هەم دەروونی، هەم ڕواڵەتی و هەم پەنهانی، بۆ خوا ملکەچ بوو.

٣)- ﴿ حَنِيفًا ﴾، (الحنيف) (**المُجَانِبُ للباطِلِ وَالمَائِلُ نَحْوَ الحَقِّ**)، (**حَنِيف**) کەسێکە خۆی لە باطیڵ دوور بگرێ و بە لای هەقدا بشکێتەوە و، ڕوو لە هەق بکات.

٤)- ﴿ وَلَمۡ يَكُ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾، لە هاوبەش (بۆ خوا) دانەران نەبوو، ئەمە توانج دانە لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە لافی ئەوەیان لێدەدا: ئەوان شوێنکەوتووی ئیبراهیم ﷺن، لەسەر ڕێبازی ئیبراهیمن، ئنجا خوا دەفەرموێ: نەخێر ئەو لە هاوبەش بۆ خوا دانەران نەبوو، یانی: هیچ شتێك و هیچ کەسێکی لە هیچ شتێکدا، کە تایبەتە بە خواوە، نەدەهێنایە ئاستی خوا ﷻ چونکە شیرك وەك لە باسێکی سەربەخۆدا لە کۆتایی سوورەتی (یوسف)دا گوتوومانە: کرۆك و جەوهەری شیرك ئەوەیە: کە غەیری خوا بهێنرێتە ئاستی خوا، لە شتێك لەو شتانەدا کە تایبەتن بە خواوە، وەك لە سوورەتی (الشعراء)دا، موشریکەکان دەڵێن: ﴿ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٍ ۝٩٧ إِذۡ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٩٨ ﴾.

واتە: سوێند بە خوا ئێمە لە گومڕاییەکی ئاشکرا دابووین، کە ئێوەمان یەکسان دەکرد لەگەڵ پەروەردگاری جیهانییان دا.

بەڵێ: شیرك یەکسانکردنی جگە لە خوایە لەگەڵ خوادا، هەر کات کەسێك، یان دروستکراوێك، لە شتێکدا یاخود لە چەند شتێکدا، یەکسان بکرێ لەگەڵ خوادا، ئەوە پێی دەگوترێ: شیرك {هاوبەش بۆ خوا دانان}.

٥)- ﴿ شَاكِرٗا لِّأَنۡعُمِهِ ﴾، ئیبراهیم سوپاسگوزار بوو بۆ چاکەکانی خوا، شوکریش وەك زۆر جاری دیکە گوتوومانە، بە سێ شتان دەکرێ:

یەکەم: بە عەقڵ و دڵ دەکرێ، کە چاکەکان لە خوا بزانی: ﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِ ۝٥٣ ﴾النحل، واتە: هەر چاکەیەك لە ئێوەدا هەیە لە خواوەیە.

دووەم: هەروەها بە زمان دەکرێ: ﴿ وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ۝١١ ﴾الضحى، واتە: چاکەی پەروەردگارت باس بکە، یانی: چاکەکە بۆ خوا بگێڕەوە، بە زمان.

سێیەم: هەروەها بە ئەندامەکان دەکرێ: ﴿ ٱعۡمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكۡرٗاۚ ۝١٣ ﴾سبأ، واتە: ئەی بنەماڵەی داوود! شوێنکەوتوانی داوود! سوپاسگوزاریی بۆ خوا ئەنجام بدەن، کەواتە: شوکر بە کردەوەش دەکرێ، ئەویش ئەوەیە کە نیعمەتەکانی خوا لە ڕەزامەندیی خوادا بەکاربێن.

٦)- ﴿ ٱجۡتَبَٰهُ ﴾، (خوا) هەڵیبژارد بوو، (**الإجْتباء: الإخْتيارُ، إفْتِعَالٌ مِنْ جَبَى، أي: جَمَعَ**)، (**إجْتباء**) لەسەر کێشی (**إفْتِعَالٌ**)ە، یانی: هەڵبژاردن، لە (جبى)وە هاتوە، یانی: کۆی کردەوە.

(جابیـة) بـە حـەوزی ئـاو دەگوتـرێ کـە ئـاوی تێـدا کـۆ کرابێتـەوە، وەك دەفەرمـوێ: ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ ﴿١٣﴾﴾سـبا، دەفـرە زلـەکان، وەك حـەوزە گـەورەکانی ئـاو، کەواتـە: (إجْتباه) یـانی: خـوا هەڵیبژاردبـوو و، گوڵبژێـری کردبـوو، لەبەرئـەوەی شایسـتە بـوو.

٧)- ﴿وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، خستبووشیە سەر ڕێی ڕاست، (جَعَلَهُ عَلَى الصِّرَاطِ المُستقِيم).

٨)- ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً﴾، لە دنیادا چاکەیەکی هەرە مەزنمان پێدا بوو، ئەو چاکە هەرە مەزنەش، ئەوە بووە، کە خوا هەڵیبژارد بە پلەی پێغەمبەرایەتیی (نبوّة)، دوایی پلەی ڕەوانەکراوێتیی (رسالة) و، دوایی پلەی دۆستی تایبەت (خُلّة)، چونکە ئیبراهیم دۆست و نزیك و خۆشەویستی خوای پەروەردگار بووە، پاشان ئەو هەموو نیعمەتانەی دیکە کە پێی داون.

٩)- ﴿وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾، بێگومان ئەو لە دواڕۆژیشدا لە چاکانە.

(الصَّلاَحُ: تَمَامُ الإستقَامَةِ فِي دِينِ الحَقِّ)، (صَلاَح) بریتیـە لـەوە کـە بـە ڕێکیـی و بـە تەواویـی ئینسـان پابەندبـێ بـە پەیـام و بەرنامـەی هەقـەوە.

ئنجـا ئەمـە قبـووڵ و وەڵامدانـەوەی دوعایەکەیـەتی کـە لـە سـوورەتی (الشـعراء)دا، دەڵـێ: ﴿رَبِّ هَبْ لِى حُكْمًا وَأَلْحِقْنِى بِٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٣﴾﴾، واتـە: پـەروەردگارم! حیکمەتـم پێ بـدە و بمخـە گـەڵ صاڵحـان، بـە چاکانـەوەم پەیوەسـت بکـە.

ئێمـە پێشـتر لـە تەفسـیری سـوورەتی (إبراهیـم)دا، باسـی ژیـان و بەسـەرهات و، هەڵوێسـتەکان و، پێگـە و تایبەتمەندییـەکانی، ئیبراهیـمان کـردوە، بۆیـە لێرەدا ئـاوا بـە خێرایـی بەسـەر ئـەو وەسـفە گەورانـەی دا تێپەڕیـن، کـە خـوای پـەروەردگار ئیبراهیمیـان پـێ پێناسـە دەکات.

مەسەلەی دووەم:

خوا فەرموویەتی: دوایی ئەی موحەممەد ﷺ! سروشمان بۆ کردی، کە بە پاکیی و بە چاکیی پەیڕەویی لە ڕێبازی ئیبراهیم بکەو، بە دڵنیایی ئەو لە هاوبەشدانەرانیش نەبوو.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، دوایی سروشمان بۆ لای تۆ کرد، پەیاممان بۆ لای تۆ نارد بە شێوەی پەنهان، بە دڵنیایی لێرەدا دوێنراو (خاطب) پێغەمبەری خاتەمە، موحەممەد ﷺ، چونکە هەموو قورئان سەرەتا پێغەمبەری خاتەمی پێ دوێنراوە، بۆیە بە پێی سیاق و بە سەلیقەش دیارە، ئەو کەسەی وەحیی بۆ کراوە، کە بە دوای ڕێبازی ئیبراهیم بکەوێ، بێگومان ئەو کەسەیە کە قورئانی بۆ دابەزیوە.

٢)- ﴿ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، کە بە ساغیی و پاکیی بە دوای ڕێبازی ئیبراهیم بکەوە، پێشتر باسی مانای: (حَنِيف)مان کرد، کە بریتیە لەوەی کەسێك لە باتیڵ بەرەو هەق بێتەوەو، واز لە چەوت و لاریی بێنێ و، بێتە سەر ڕاستە شەقام.

(راغب الأصفهاني) گوتوویەتی:

(المِلَّةُ كالدِّيْنِ، وَهُوَ اسْمٌ لِمَا شَرَعَهُ اللَّهُ تَعَالى لِعِبادِهِ عَلَى لِسانِ الأَنْبياءِ ليتوصَّلُوا بِهِ إلى جوَارِ اللَّهِ، وَالفَرْقُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الدِّيْنِ، أَنَّ المِلَّةَ لاَ تُضَافُ إلاَّ إلى النَّبيّ الَّذي تُسْنَدُ إلَيْهِ).

واتە: (مِلَّة) وەك دین وایە، ناوە بۆئەوەی خوا لەسەر زمانی پێغەمبەران بۆ بەندەکانی کردوویەتە بەرنامە، تاکو بەهۆیەوە بگەنە نزیکیی خوا، جیاوازیی نێوان (دین) و (مِلَّة)یش ئەوەیە کە (مِلَّة) تەنیا پاڵ دەدرێتە لای ئەو پێغەمبەرەی ﷺ کە پێیەوە تایبەت کراوە.

بەڵام دین پاڵدەدرێتە لای خوای پەروەردگار، دەگوترێ: (دین اللّه)، بەڵام دەگوترێ: (مِلَّة إبرهيم) و (مِلَّة مُحَمَّد)، یان (مِلَّة عيسى) واتە: ئەو ڕێبازەی کە ئەو پێغەمبەرە ﷺ گرتوویەتەبەر.

منیش دەڵێم:

لە ڕاستییدا (دین) بریتیە لەو هەقە موتڵەقەی، خوا بە شێوە تیۆریی (**نظري**) دەینێرێ و، (**ملة**)یش هەر ئەو هەقەیە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ پراکتیزەی دەکات لەسەر ئەرزی واقیع، کە دوای جێبەجێکرانی پێی دەگوترێ: ڕێباز (مِلَّة) هەر وەك سوننەتیش، لەگەڵ قورئان دا بە هەمان شێوەیە، سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بە مانا ڕاستییەکەی، ئەو ڕێبازەیە کە پێغەمبەر ﷺ لەسەری ڕۆیشتوە، دینی خواش کە لە قورئان دا بەرجەستەیەو، لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ جێبەجێ کراوە، پێی دەگوترێ: سوننەت[1].

ئنجا میللەتی هەر پێغەمبەرێك (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**): نووح، ئیبراهیم، مووسا، عیسا، موحەممەد - واتە: ئەو ڕێبازەی کە پێیدا ڕۆیشتوون - هەر بریتی بووە لە دینی خوا ﷻ، بەڵام ئەگەر پاڵبدرێتە لای پێغەمبەرێك، ئەوە پێی دەگوترێ: ئەو ڕێبازە، ئەو ئایینە پراکتیزەو جێبەجێکراوە، لە لایەن ئەوە پێغەمبەرەوە ﷺ، و کاتێك پاڵدەدرێتە لای خوای پەروەردگار، پێی دەگوترێ: (دین) ئایین و بەرنامە.

کە دەفەرموێ: ﴿ أَنِ ٱتَّبِعۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ حَنِيفٗا ﴾، واتە: لە هێڵە گشتییەکاندا بە دوای ڕێبازی ئیبراهیم بکەوە، نەك لە وردەکارییەکانداو، لەو شتانەدا کە تایبەتن بە ژینگەو بارودۆخێك کە ئیبراهیم تێیدا ژیاوە، هەر لێرەشدایە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ لِكُلّٖ جَعَلۡنَا مِنكُمۡ شِرۡعَةٗ وَمِنۡهَاجٗاۚ ﴿٤٨﴾ ﴾المائدة، واتە: بۆ هەرکامێکتان بەرنامەو شێوازێکمان داناوە، بۆ هەر کام لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بە پێی حاڵەتی ژینگەیی و جوگرافیی و، بە پێی بارودۆخی کۆمەڵایەتیی و سیایی و، ئەو قۆناغ و حاڵەتەی کە ئەوان تێیدا ژیاون، لە وردەکارییەکاندا، جیاوازیی هەبووە، لە نێوان بەرنامەکانیاندا، بەڵام لە هێڵە گشتییەکانیاندا، هەموویان یەك بوون.

٣)- ﴿ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾، هەروەها ئیبراهیم لە هاوبەش دانەران نەبوو، ئەمە جارێکی دیکەش توانج گرتنە لە کافرەکان و هاوبەش بۆ خوادانەرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ کە بانگەشەی ئەوەیان دەکردو لافی ئەوەیان لێدەدا: کە بە دوای ڕێبازی ئیبراهیم ﷺ کەوتوون، بۆیە هەمیشە خوا جەخت لەوە دەکاتەوە، کە ئیبراهیم لە هاوبەش دانەران نەبوو، لە حاڵێکدا کە ئەوان هاوبەشیان بۆ خوا دادەنا، مەنات و لات و عوززاو هوبەل و، ئەو بت و صەنەمانەیان

---

(١) بۆ زانیاریی زیاتر لەوبارەوە، دەتوانێ سەرنجی کتێبی:{پێناسەو گرنگیی و پێویستیی ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ} بدەی، چاپی دووەم / ٢٠١٨ ز.

دەپەرست، هەواو ئارەزووی خۆیان دەپەرست، زۆربەی دروستکراوەکانی خوا ﷻ، کەم و زۆر لە نیوە دوورگەی عەرەبییدا، وەك خۆرو مانگ و ئەستێرەو دارو بەردو پەیکەرو طاغووتەکان، دەپەرستران، وەك هەموو گەلانی دیکەی دنیا، بەڵام ئیبراهیم ﷺ جگە لە خوا، هیچ کەس و هیچ شتێکی دیکەی نەپەرستوە.

کەواتـە: ئـەو کەسـەی بەڕاسـتیی بەرگریـی لـە ڕێبـازی پێغەمبـەر ئیبراهیـم ﷺ دەکات و، بەڕاسـتیی ڕێبـازی ئـەوی گرتـوە، کەسـێکە کـە جگـە لـە خـوا هیـچ شـتێکی دیکـە پەرسـتراوی نەبـێ.

زۆرجـاری دیکـەش گوتوومانـە، پەرسـتراوە (**معبـود / إلـه**) کەسـێکە ئەوپـەڕی خۆشویسـتن و، ئەوپـەڕی بـە گەورەگرتـن و، ئەوپـەڕی شـەرم و، ئەوپـەڕی سـام و هەیبـەتی بـۆ دەربڕیـن و، ئەوپـەڕی پشـت پێبەسـتن و، ئەوپـەڕی مـل بـۆ کەچکـردن و، ئەوپـەڕی لێترسـانی بەرانبـەر ئەنجـام بـدرێ، واتـە: هـەر کەسـێك و، هـەر شـتێك، ئەوپـەڕی خۆشویسـتنت بـۆی هەبـێ، یـان ئەوپـەڕی بەگـەورە گرتنـت بـۆی هەبـێ، یـان ئەوپـەڕی بـە بەرزگرتنـت بـۆی هەبێ، یـان ئەوپـەڕی پشـت پێبەسـتنت بـۆی هەبـێ، یـان ئەوپـەڕی سـام و هەیبەتـت لێـی هەبـێ، ئـەو کەسـە، یـان ئـەو شـتە پەرسـتراوی تۆیـە !

بـەڵام خـوا ﷻ بـە تاکەپەرسـتراو (**الإلـه الوحیـد**)ی تـۆ دانانـرێ، تاکـو هەمـوو ئەوانـەت وێکـڕاو تێکـڕا بـۆی نەبـێ، وێکـڕا: پێکـەوە، تێکـڕا: هەموویـان.

مەسەلەی سێیەم:

شەممە تایبەتە بەو جوولەکانەوە، کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی و ناکۆکیی و، هیچ پەیوەندیی بە ئیبراهیمەوە نەبووەو، خواش دادوەرییان لە نێواندا دەکات، لە ڕۆژی دوایی دا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبۡتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِۚ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ١٢٤ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبۡتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِ ﴾، بێگومان شەممە تەنیا لەسەر ئەوانە دانرابوو کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیاییەوە.

{عُدِّيَ (جَعَلَ) ب (عَلَى) لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى: فُرِضَ}، واتە: (جعل) بە (على) بەرکاری خواستوە، تاکو مانای پێویستبوو (فُرِضَ)ەی بخرێتە نێو، (جُعِل) یانی: گێڕاو، دانرا، بەڵام کاتێك کردارێك بە پیتێکی دیکە، کە لە حاڵەتی ئاسایی دا بەرکاری پێناخوازێ، بەرکار دەخوازێ، مانای وشەیەکی دیکەشی دەخرێتە نێو، وێڕای مانا ئەسڵییەکەی خۆی.

ئنجا ئێستا لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبۡتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِ... ﴾، یانی: بێگومان شەممە فەرز کراوەو پێویست کراوە لەسەر ئەوانەی کە تێدا کەوتوونە ڕاجیایی، واتە: هیچ پەیوەندیی نیە بە ئیبراهیم ﵇ەوە، تاکو مسوڵمانانێك کە شوێنکەوتووی ئیبراهیم ﵇ن و، پێغەمبەری خاتەم ﷺ یش، مولزەم بن، بە ڕەچاوکردنی شەممە!

٢)- ﴿ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، بێگومانیش پەروەردگارت لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، دادوەرییان لە نێواندا دەکات.

٣)- ﴿ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴾، لەوەدا کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە.

حیکمه‌ت و چۆنیه‌تی په‌یوه‌ست بوونی ئه‌م ئایه‌ته، به‌ ئایه‌ته‌کانی پێش خۆیه‌وه‌ چیه‌ ؟

دوای ئه‌وه‌ی پێشتر به‌رپه‌رچی هاوبه‌شدانه‌ره‌کان درایه‌وه‌، که‌ ئیبراهیم له‌وان نه‌بووه‌! ئه‌مجاره‌ به‌رچی جووله‌که‌کان ده‌درێته‌وه‌، که‌ لاف په‌یره‌ویی لێکردنی ئیبراهیم لێده‌ده‌ن.

پێشتر خوا ﷻ فه‌رمووی: ئیبراهیم هاوبه‌ش بۆ خوا دانه‌ر نه‌بووه‌، ئه‌مجار به‌رپه‌رچی جووله‌که‌کان ده‌داته‌وه‌، که‌ نه‌خێر، ئیبراهیم ﷺ وه‌ك ئێوه‌ بانگه‌شه‌ ده‌که‌ن، وانه‌بووه‌، به‌ڵکو ڕێبازه‌که‌ی جیابووه‌ له‌ ڕێبازی ئێوه‌، به‌ به‌ڵگه‌ی ئه‌وه‌ که‌: شه‌ممه‌ که‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کی زه‌قی جووله‌که‌کانه‌، هیچ په‌یوه‌ندیی نه‌بووه‌ به‌ ئیبراهیم ﷺه‌وه‌، به‌ڵکو تایبه‌ت بووه‌ به‌ جووله‌که‌کانه‌وه‌.

هه‌ڵبه‌ته‌ ئێمه‌ له‌ ته‌فسیری سووره‌تی **(الأعراف)** ئایه‌ته‌کانی (١٦٣ - ١٦٦)دا، به‌ ته‌فصیل باسی به‌سه‌رهاتی شه‌ممه‌ شکاندنی جووله‌که‌کانمان کرده‌، ئه‌مه‌ش ده‌قی ئه‌و چوار ئایه‌ته‌ موباره‌که‌یه‌:

﴿ وَسْئَلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ٱللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا۟ مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا۟ مَا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦٓ أَنجَيْنَا ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ بِعَذَابٍ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا۟ عَن مَّا نُهُوا۟ عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾ ﴾.

خوڵاسه‌ی ئه‌و به‌سه‌رهاته‌ش، به‌مجۆره‌یه‌ بوو:

جووله‌که‌کان داوایان له‌ مووسا ﷺ کردوه‌، که‌ ڕۆژێکیان له‌ حه‌فته‌دا بۆ داوا له‌ خوا بکات، تاکو پشووی تێدا بده‌ن و هیچ کارێك نه‌که‌ن، ئه‌ویش ڕۆژی شه‌ممه‌ی بۆ داناون، به‌ڵام خه‌ڵکی ئه‌و ئاوه‌دانییه‌، که‌ شارێکه‌ گه‌وره‌ بووه‌، له‌سه‌ر ده‌ریایه‌ك بووه‌، ئیشیان بریتی بووه‌ له‌ ڕاوه‌ ماسیی، که‌ ده‌بووایه‌ ڕۆژانی شه‌ممه‌ ئیش نه‌که‌ن، خواش ﷻ وه‌ك تاقیکردنه‌وه‌ی ئه‌وان وای کردبوو، که‌ له‌ ڕۆژانی شه‌ممه‌دا ماسییه‌کان ده‌هاتن،

سەریان دەردەهێنا، بەڵام لە ڕۆژەکانی دیکەی حەفتەدا دیار نەدەمان، ئەوانیش هەڵسان حیلە شەرعێکیان کرد، گوتیان: ڕۆژی شەممە ڕاو ناکەین، بۆ ئەوەی شەممە نەشکێنین، بەڵام ڕۆژانی شەممە ماسییەکانیان دەهێنایە تەنکاوان، دوایی بەربەستیان دروست دەکرد، بۆئەوەی مەجالیان نەبێ بگەڕێنەوە نێو دەریا، ئنجا ڕۆژانی دیکەی هەفتە دەچوون، بە کاوەخۆ[1] ماسییەکانیان دەگرت، کە ئەوەش بۆ شکاندنی شەممە فێڵێك بوو، بۆیە خوا لەسەر ئەوە سزای دان، وەك لە درێژەی ئایەتەکان دا دەفەرمویٚ: خوا سزای دان و کردنی بە مەیموون.

هەندێك لە زانایان گوتوویانە:

گەورەکانیان بوون بە بەرازو، گچکەکانیشان بوون بە مەیموون، بەراز ئاژەڵێکە زۆر ئارەزوو بازو، چڵێسە، مەیموونیش زۆر لاساییکەرەوەیە، ئنجا گەورەکانیان بوونە بەراز، چونکە بەهۆی تەماع و چڵێسییەوە، بێ فەرمانییان کردووەو فێڵبازانە شەممەیان شکاندوە، گەنجەکانیشیان لەبەرئەوەی شوێن گەورەکانیان کەوتن و، لاساییان کردنەوە، وەك چۆن مەیموون لاسایی مرۆڤ دەکاتەوە، ئەوانیش بەوە سزادران کە کران بە مەیموون.

دەربارەی بەرپەرچدانەوەی هاوبەش پەیداکەرو، جوولەکە و نەصرانییەکان، کە ئیبراهیم ڕێبازەکەی جیابووە لە جوولەتیی و گاورایەتیی، خوا دەفەرمویٚ:

﴿ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ لِمَ تُحَآجُّونَ فِيٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَمَآ أُنزِلَتِ ٱلتَّوۡرَىٰةُ وَٱلۡإِنجِيلُ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِهِۦٓۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ حَٰجَجۡتُمۡ فِيمَا لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ إِبۡرَٰهِيمُ يَهُودِيّٗا وَلَا نَصۡرَانِيّٗا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفٗا مُّسۡلِمٗا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوۡلَى ٱلنَّاسِ بِإِبۡرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِيُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْۗ وَٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾ آل عمران.

لێرەدا خوا ﷻ زۆر بە ڕوونیی گلەیی و سەرزەنشت ئاڕاستەی جوولەکەو نەصرانییەکان دەکات و، دەفەرمویٚ: ئەی خاوەن کتێبینە! بۆچی لەبارەی ئیبراهیمەوە مشتومڕ دەکەن؟ خۆ تەورات و ئینجیل لە دوای وی دابەزیون، ئایا نافامن، ئەوە دامانا ئێوە لەبارەی شتێکەوە کە زانیارییتان هەیە مشتومڕو موناقەشە دەکەن، بەڵام شتێك کە زانیارییتان

---

(١) بەکاوەخۆ: بە شێنەیی، بە بێ پەلەپەل کردن.

لەبارەیەوە نیە بۆچی موناقەشە دەکەن ؟.... ئیبراهیمێك ﷺ نزیکەی بە لای کەمەوە پێنجسەد، شەشسەد (٥٠٠ - ٦٠٠) ساڵ پێش مووسا ﷺو بەلای کەمەوە هەزارو پێنجسەد (١٥٠٠) ساڵ پێش عیسا ﷺ ژیابێ و، خوا (**صُحُف**)ی بۆ ناردبێ، هیچ مەعقووڵ نیە، بڵێن: ڕێبازەکەی ئەو هی ئێمە بووە، چونکە بێگومان ئەو ڕێبازو بەرنامەی تایبەت بەخۆی بووەو، گونجاو بووە لەگەڵ بارودۆخ و هەلومەرجی ئەو کاتدا.

پاشان ئیبراهیم (**علیه الصلاة والسلام**) پێغەمبەرێکی نێو دەوڵەتیی و نێو نەتەوەیی بووە، لەو شوێنانە بووە: (عێراق، شام، میسر، حیجاز)، بەڵام هەر کام لە مووساو عیسا (**علیهما السلام**)و پێغەمبەرەکانی دیکەی بەنی ئیسرائیل، پێغەمبەری هۆزو نەتەوەیەکی دیاریکراو بوون، کە گەلی {بەنی ئیسرائیل} بووە، لەوبارەوە ئەم فەرمایشتە هەیە:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: نَحْنُ الآخِرُونَ السابِقُونَ يَوْمَ الْقِيامَةِ، بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنا، وَأُوتِيناهُ مِنْ بَعْدِهِمْ، ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فَرَضَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ، فَاخْتَلَفُوا فِيهِ، فَهَدَانا اللَّهُ لَهُ، الناسُ لَنا فِيهِ تَبَعٌ، الْيَهُودُ غَداً، وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٧٠٣ وَمُسْلِمٌ: ٨٥٥).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئێمە دوایەمینە پێشکەوتووەکانین لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، هەرچەندە ئەوان لە پێش ئێمەدا کتێبیان پێدرابوو و، ئێمە دوای ئەوان کتێبمان پێدرابوو، کەچی ئەوە ڕۆژەکەیانە (واتە: ڕۆژی هەینی) کە لەسەریان پێویست کرا، بەڵام ئەوان تێیدا کەوتنە ڕاجیایی، بەڵام خوا ئێمەی بۆ ڕێنمایی کرد، بۆیە خەڵك (واتە: خاوەن کتێبەکان) شوێنکەوتووی ئێمەن: جوولەکە بەیانی و، نەصرانییەکانیش دوای بەیانی.

چونکە هەینی، دێ، ئنجا شەممەو یەك شەممە دێن، کە ڕۆژانێکن بۆ پشوودانی شوێنکەوتوانی سێ ئایینە ئاسمانییەکان:

{جوولەکایەتیی، نەصرانییەت، ئیسلام}[1].

---

(١) لە ڕاستیی دا تەنیا یەك ئایینی خوایی و ئاسمانیی هەیە کە ناوی (ئیسلام)ە، بەڵام هەندێك جاران بە مەبەستی حاڵیکردن وشەی (ئایینە ئاسمانییەکان) بەکار دێنین .

مەسەلەی چوارەم:

خوا فەرمان دەكات بە بانگەوازكردن بۆ ڕێبازی خۆی بە لێزانیی و، ئامۆژگاریی باش و، مشتومڕو قسەكردن بە باشترین شێوازو، ڕایدەگەیەنێ، كە هەر خۆی زاناترە بە گومڕایان و ڕێی ڕاستگرتووان، پاشان لەبارەی بەرپەرچدانەوەی خراپەی نەیارانەوە، لە كاتی بانگەوازدا فەرمانبەر بە خۆڕاگریی و سینە فراوانیی و پارێزكاریی و چاكەكاریی دەكات، بۆ سەرجەم بانگەوازكاران، بەتایبەت سەروەریان موحەممەد ﷺ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِۖ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦۖ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَٱصۡبِرۡ وَمَا صَبۡرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ وَلَا تَكُ فِي ضَيۡقٖ مِّمَّا يَمۡكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾:

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

لە دوو توێی ئەم چوار ئایەتەدا، خوا ﷻ پازدە (١٥) ڕاستیی ڕادەگەیەنێ، كە ئێمە لە پازدە بڕگەدا دەیانخەینە ڕوو:

١)- ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ ﴾، بانگەواز بكە بۆ لای ڕێبازی پەروەردگارت، خەڵك بانگ بكە، واتە: ئەو كەسەی كە خاوەنی تۆیە، پەروەردەكەری تۆیە، ژیێنەرو بژیودەری تۆیە، مرێنەری تۆیە، خەڵك بۆ لای ڕێبازی ئەو پەروەردگارەت بانگ بكە، بەڵام ئایا چۆنیان بانگ بكات ؟!

٢)- ﴿ بِٱلۡحِكۡمَةِ ﴾، بە حیكمەت.

پێشتر تۆزێك پێناسەی حیكمەتمان كرد، ئێستاش دەڵێین:

أ/ (**الحِكْمَةُ: المَعْرِفَةُ المُحْكَمَةُ الصَّائِبة المُجَرَّدَةُ عَنِ الخَطَأ**)، (حِكْمَة) بریتیە لە زانستێكی پتەوی ڕاستی ڕووت لە هەڵە، {هیچ هەڵەو پەڵەی ڕەگەڵ نەكەوتبێ}.

ب/ هەروەها بۆ پێناسەی (حِكْمَة) گوتراوە: (الحِكْمَةُ: اسْمٌ جَامِعٌ لِكُلِّ كَلاَمٍ أَوْ عِلْمٍ يُرَادُ فِيهِ إِصْلاَحُ حَالِ الناسِ إِصْلاَحاً مُستمِرّاً لاَ يَتَغَيَّر)، (حِكْمَة) بریتیە لە ناوێکی کۆکەرەوە بۆ هەر قسەیەك و، هەر زانیارییەك كە چاككردنی كاروباری خەڵكی تێدا ڕەچاو كرابێ، حاڵەكەیان بە شێوەیەك چاك بكرێ، كە بەردەوام بێ و نەگۆڕێ.

پێشتریش گوتمان: (حِكْمَة) بە مانای زانایی، دانایی، لیزانیی، دێ، هەروەها (حِكْمَة) ئەوەیە كە ئینسان لە ڕووی زانیاریی و، كردەوە، ئامانج بپێكێ.

٣)- ﴿ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِ ﴾، هەروەها بە ئامۆژگاریی باش بانگەواز بۆ ڕێی پەروەردگارت بكە.

(الوَعْظُ: القَوْلُ الَّذِي يَلِين نَفْسُ المَقُولِ لَهُ لِعَمَلِ الخَيْرِ)، (وَعْظ) قسەیەكە كە بابای قسەلەگەڵكراو، دڵی نەرم بێ بۆ كاری چاكە و، بە دەم بانگەوازكارەوە بێ.

حیكمەت زیاتر دواندنی عەقڵ و هۆشە، بەڵام (موعظة) زیاتر جەختكردنەوەیە لەسەر هەست و نەست و دڵ و دەروون و حاڵەتی سۆزداریی مرۆڤ.

٤)- ﴿ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ ﴾، هەروەها بە شێوازێك كە باشترە، شەڕە قسەو مشتومڕیان لەگەڵ دا بكە، واتە: لەگەڵ ئەو كەسانەی كە لە كاتی بانگردنیان دا تێكدەگیرێن، (الجدَالُ: الإِحْتِجَاجُ لِتَصْوِيبِ رَأيٍ، وَإِبْطَالِ مَا يُخَالِفُهُ أَوْ عَمَلِ ذَلِكَ)، (جدَال) بریتیە لە بەڵگە هێنانەوە بۆ سەلماندنی ڕاستیی ڕایەك، یاخود پووچەڵكردنەوەی ڕایەك كە پێچەوانەی ئەو ڕایە ڕاستەیە، یاخود ئەنجامدانی ئەوە.

٥)- ﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ ﴾ بە دڵنیایی پەروەردگارت زاناترە بەو كەسەی كە لە ڕێی وی لایداوە، ون بووە، سەرگەردان بووە.

واتە: لە كەس نا ئومێد مەبەو، هەمیشە گەشبین و ئومێدەواربە و، هەمیشە خێر لە خەڵك چاوەڕێ بكە.

٦)- ﴿ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ﴾، هەر ئەویش زاناترە بە ڕێی ڕاست گرتووان، ئەوانەی كە ڕێی ڕاست دەگرن، هەر خوا زاناترە پێیان، كەواتە: هەر لە ڕێوە: زەڕب (x) بەسەر كەسدا مەهێنەو، هەر لە ڕێوە: كەس حوكم مەدە، بەوە كە گومڕایەو نایەتە سەر ڕێ!

٧)- ﴿ وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ ﴾، ئەگەر سزاتاندا، واتە: كەسانی لاڕێ و نەیاری دەستدرێژكار، (المُعَاقَبة: الجَزَاء عَلَى فِعْلِ السُّوءِ)، (مُعاقَبة) بریتیە لە سزادان لەسەر كردەوەی خراپ، بە شێوەیەك كە ئەنجامدەری خراپەكە، بۆی خراپ بێت و حاڵی پێی تێكبچێ، خوا دەفەرموێ: ئەگەر خەڵكتان سزادا ...

٨)- ﴿ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ ﴾، بەو شێوەیە کە پێی سزادراون، سزا بدەن.

لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە لە کاتی بانگ کردن و بانگەوازدا، جاری وایە لەگەڵ کەسانێك دا تێکدەگیرێی، کە بە شێوەیەکی ناشایست مامەڵە دەکەن، ڕەفتارو گوفتارێکی ناشایستیان لێ دەبیستی و دەبینی، ئنجا خوا دەفەرموێ: وەك خۆیان مامەڵە بکەنەوە، چونکە سزای خراپە، خراپەیەکی وەك خۆیەتی ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ ﴾الشوری.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ ﴾، ئەوە بۆ (مُشَاكَلَة)یە و، وەك ئەو ئایەتەیە کە لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ ﴿١٩٤﴾ ﴾، واتە: ئەگەر یەکێك دەستدرێژیی کردنە سەر، بە وێنەی ئەوە کە دەستدرێژیی کردوونە سەر، دەستدرێژیی بکەنەوە سەر.

هەروەها یان وەك ئایەتەی سوورەتی (الشوری)یە کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: سزای خراپەیەك خراپەیەکی وەك خۆیەتی، کە بێگومان کەسێك کە لە بەرانبەر دەستدرێژیی دا، خۆی بێدەنگ ناکات و، دەستدرێژییەکە پاڵ پێوەدەنێ، کارەکەی بە دەستدرێژیی دانانرێ، هەروەها کەسێك کە خراپەیەکی لەگەڵ دەکرێ، ئەویش سزای بابای خراپەکار دەدات، سزادانەکەی وی بە خراپە لە قەڵەم نادرێ، کەواتە: لێرەش کە دەفەرموێ: (فَعَاقِبُواْ) دیسان بەرپەرچدانەوەی سزا، بە سزا دانانرێ، بەڵکو بە بەرپەرچدانەوەی سزا دادەنرێ، بەڵام بنچینەیەك هەیە لە زمانی عەرەبیی دا، پێی دەگوترێ: (المُشَاكَلَة) واتە: وشەیەك، تەعبیرێك کە لە پێشەوە دێ، تەعبیرەکەی دواییش لەبەرئەوەی کە وێك دەچن، {واتە: لە ڕواڵەتدا وێك دەچن، با لە نێوەڕۆکیشدا جیابن}، دروستە هەمان وشە بەکاربێتەوە، بۆ وێنە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ...وَيَمۡكُرُونَ وَيَمۡكُرُ ٱللَّهُۖ وَٱللَّهُ خَيۡرُ ٱلۡمَٰكِرِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾الأنفال، واتە: ئەوان فێڵ دەکەن و، خواش فێڵ دەکات! بە تەئکید فێڵی ئەوان بریتیە لە پیلان و تەڵەکەو خراپەکارییەك کە دەکرێ بەرانبەر بە مسوڵمانان، بەڵام ئەوەی خوا سزادانی ئەو خراپەکارییەی ئەوانە.

یان دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُمۡ يَكِيدُونَ كَيۡدٗا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيۡدٗا ﴿١٦﴾ ﴾الطارق، واتە: ئەوان فێڵ دەکەن و، منیش فێڵ دەکەم! کە بێگومان ئەوەی خوای بەرزو مەزن تەنها لە ناوو

شێوەو فۆرمداو بە ڕواڵەت وەك فێڵ دەچێ، ئەگەرنا لە ئەسڵدا بریتیە لە نەخشەو پلاندانان بۆ هەڵوەشاندنەوەی فێڵ و پیلانی کافرانێك کە ستەم لە بڕواداران دەکەن.

لێرەدا هەندێك لە زانایان مەسەلەیەکیان باسکردوە بە ناوی: (**مسألة الظَّفر**) واتە: پرسی زەفەر پێبردن، لێهەڵکەوتن، قۆستنەوە، بۆ وێنە:

ئەگەر کەسێك ستەمی لێکردی، دوایی تۆ زەفەرت پێبردەوە، ئایا دروستە: هەقێك کەوتۆتە لای وی، وەری بگریەوە، ئەگەر بە پەنامەکیی، یان دزییش بێت ؟

قسەی ڕاستر ئەوەیە: بەڵێ، بۆت هەیە، بە مەرجێك کە عەیبداریی و ناشرینیی تێدا نەبێ.

بەڵام مالیك و کۆمەڵێك دەڵێن: نەخێر دروست نیە[1]

٩)- ﴿ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴾، بەڵام ئەگەر خۆڕابگرن، ئەوە باشترە بۆ خۆڕاگران، واتە: باشترە لە دنیاو دوارۆژدا.

لێرە ئاوا دەفەرموێ، لە سوورەتی (الشوری)ش دا، دوای ئەوەی دەفەرموێ: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا ﴾، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، واتە: هەر کەسێك چاوپۆشیی کردو چاکسازیی کرد، ئەوە پاداشتی لەسەر خوایە، بێگومان ئەو ستەمکارانی خۆشناوێن.

کەواتە: لێرەشدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴾، واتە: ئەگەر لەجیاتی ئەوەی خراپە لەگەڵ بابای خراپەکار بکەنەوە و سزای بدەنەوە، خۆتان ڕاگرت و، چاوپۆشییتان کرد، لێتانبورد، ئائەوە بۆ خۆڕاگرانێك کە چاکسازیی دەکەن، خۆڕاگرانێك کە لێبوردن دەکەنە پیشە، باشترە بۆیان لە دنیاو دوارۆژدا.

ئنجا لە ئایەتی دواتردا، خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ پابەند (مُلْزَم) دەکات، بە خۆڕاگرییەوەو، دەفەرموێ:

١٠)- ﴿ وَٱصۡبِرۡ ﴾، خۆت ڕابگرە، {ئەوە بۆ تۆ شایستەیە}.

١١)- ﴿ وَمَا صَبۡرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾، خۆڕاگریی تۆش تەنیا بە خوایە، یانی ئەگەر خوا یارمەتییت بدات و بۆت ئاسان بکات، دەتوانی خۆت ڕابگری، چونکە صەبر پێش هەموو شت پەیوەندیی

(١) أضواء البيان ج ٢، ص ٤٦٧، للشنقيطي.

بە دڵ و دەروونەوە هەیە، دەبێ ئینسان باخەڵی فراوان بێ و، حەوسەڵەی زۆر بێ، ئەوەش دەبێ، خوا وات لێ بکات کە سینەت فراوان بێ، دڵت گەورە بێ، هەر بۆیە مووسا ﷺ دوای ئەوەی خوا داوای لێکرد: بچێ بۆ لای فیرعەون، پێش هەموو شتێك ئەو داوایەی کرد: ﴿قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي﴾طه، فەرمووی: پەروەردگارم! سینەم فراوان بکە، دوایی، فەرمووی: ﴿وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي﴾ طه، کاریشم ئاسان بکە، چونکە ئینسان کە سینەی فراوان بوو، کاریشی ئاسان دەبێ، ئنجا دوایی فەرمووی: ﴿وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي﴾طه، گرێیەك کە لە زمانم هەیە بیکەوە، تاکو لێم تێبگەن.

چونکە ئینسان ئەگەر سینەی فراوان بوو، کاری ئاسان دەبێ و، ئەگەر کاریشی لەبەر ڕۆیشت و، کارەکەی لەبەر ئاسان بوو، زمانەکەشی باشتر دێتە گۆ، قسەی باشتری بۆ دەکرێ.

١٢٧ ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ﴾، خەمیان لێ مەخۆ، بەهۆی ئەوانەوە پەژارەدارو، خەمبار مەبە.

﴿وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ﴾، هەروەها بەهۆی ئەو پیلان و فێڵ و تەڵەکەیەوە، کە سازی دەکەن لە دژی تۆو پەیامەکەت و، لە سەغڵەتیی دا مەبە و، با پشووت سوارو سینەت تەنگ نەبێ.

(الضَّيْق: مَصْدَر، ضَاقَ)، (ضَيق) و (ضِيق) هەرووکیان خوێنراونەوە، بە مانای سەغڵەتیی و ناڕەحەتیی، لە (ضَاقَ، يَضِيق، ضَيْقاً وضِيقاً)ەوە هاتوە، (ضَيِّق)یش ناوەکەیەتی، یانی: تەسك و تەنگەبەر.

١٢٨ ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾، بێگومان خوا لەگەڵ ئەوەنەدایە، کە پارێزیان کردوە، واتە: لە ڕابردوودا پارێزیان کردوە، لە گیرۆدە بوون بە شیرك و کوفرو نیفاق و ئیلحادەوە، خۆیان لەوانە پاراستوە.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾، هەروەها لەگەڵ ئەوانەش دایە، کە چاکەکاران، واتە: لە چاکەکاریی دا چەسپاوو دامەزراون.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾، بێگومان خوا لەگەڵ ئەوانەدایە کە پارێزیان کردوەو، لەگەڵ ئەوانەش دایە کە چاکەکارن، مەبەست پێی لەگەڵدابوونی تایبەتە، ئەگەرنا لەگەڵدابوونی گشتیی، خوا لەگەڵ هەموو دروستکراوەکانی خۆیەتی، بە زانیاریی و دەستەڵات و ویست و، مشوورخۆریی خۆی و،

هەموویـان لـە ژێـر هەیمەنـەو ڕکێفـی دەسـتەڵاتی بێسـنووری خـوای پـەروەردگاردان و، لەسـەر هەموویـان بـە توانایـە و، هیچیـان لـە ژێـر چەتـری لوتـف و دەسـتەڵاتی بێسـنووری خـوا دەرناچـن.

ئایا بۆچی خوا باسی: ١/ (حِكْمَة) و ٢/ (مَوْعِظَة الحَسَنة) و ٣/ (مُجَادَلَة)ی کردوە ؟

زانایانی کۆمەڵناس دەڵێن:

خەڵکی کۆمەڵگاکان بە گشتی سێ بەش و سێ جۆرە:

یەکەم: ئەهلی عەقڵ و ئینصافە: ئەوانە دەبێ، بە حیکمەت بدوێنرێن.

دووەم: ئەهلی دڵ و ویژدانن: ئەوانە دەبێ، بە ئامۆژگاریی باش بدوێنرێن.

سێیەم: ئەهلی ناکۆکیی و مشتومڕن: ئەوانە: دەبێ، بە باشترین شێوە، مشتومڕو شەڕە قسەیان لەگەڵ بکرێ.

ئێمە لێرەدا کۆتاییمان بە تەفسیرکردی ئایەتەکانی سوورەتی (النحل) هێنا، بەڵام بەباشمانزانی، لە کۆتایی تەفسیرکردنی چوار ئایەتی کۆتایی دا کورتە باسێك بکەین بەناوونیشانی:

کورتە باسێك لەبارەی: بنەما گرنگەکانی بانگەوازەوە.

کورتە باسێک[1] لەبارەی

بنەما گرنگەکانی بانگەواز (الأصول المهمة للدعوة)ە وە

بەڕێـــــزان !

دەگونجێ زۆر شت وەك بنەما و، پایەی گرنگی بانگەواز بخەینە ڕوو، بەڵام ئێمە دە (١٠) دانەمان هێناون، لەو بنەما گرنگانەی کە پێویستە لە بانگەواز کردندا، بۆ لای خوا ﷻ و ئایین و، بەرنامەی خوا، ڕەچاو بکرێن:

١ - نیاز و مەبەستی ساغ (الإخلاص).

٢ - شارەزایی بە ئایین و، ئاشنایی بە ژین.

٣ - سێ کوچکەی: هەبوونی نەخشە و بەرنامە + کاری دامەزراوەیی + ڕاوێژکردن.

٤ - ڕەچاو کردنی: پلە پلەیی و، دیارییکردنی لە پێشترەکان (مراعاة التدرّج وتحديد الأولويات).

٥ - دڵخۆشکردن و ئاسانکردن (التبشير والتيسير).

٦ - ئیقناع کردنی عەقڵ و جووڵاندنی دڵ.

٧ - بیرخستنەوەی چاکەکانی خوا (التذكير بنِعَمِ اللّه).

٨ - هۆشداریی پێدان و ترساندن.

٩ - جەختکردنەوە لەسەر واقیعی ئێستای خەڵك و، پێویستیی خەڵك لە ئێستادا.

١٠ - جەستاندنی پەیام و بەرنامەی خواو، بوونە سەر مەشق بۆ خەڵك.

---

(١) بۆ نووسینی ئەم باسە لە کتێبی یازدەمی مەوسووعەی: {الإسلام كما يتجلى في كتاب الله} سوودمەندبووم، کە کاتی خۆی لە سجنی (کروپر)ی ئەمریکادا نووسیومە، شایانی باسیشە لە کتێبی (بەرەو بانگەوازێکی ڕاست و ڕەسەن)دا بە درێژیی باسی بانگەوازمان کردووە، ئەم کورتە باسەش (تەوەری حەوتەم)ی ئەو کتێبەیە.

یەکەم: نیاز و مەبەستی ساغ (الإخلاص):

برا و خوشکە خۆشەویستەکانم !

گرنگترین و یەکەمین پایەو بنەما، بۆ ئەنجامدانی بانگەوازێکی ئیسلامیی ڕاست و ڕەسەن، بریتیە لە نیاز و مەبەستی ساغ (**الإِخْلَاص**)، وشەی (**إخلاص**)یش لەسەر کێشی (**إِفْعَال**)ە، (**أَخْلَصَ يُخْلِصُ إِخْلَاصَاً**) واتە: دەربازی کرد، دەربازی دەکات، دەربازکردن، واتە: کردەوەکانی خۆت دەربازبکەی، لەوە کە بەشی غەیری خوایان پێوەبێ، خاڵیصیان بکەیەوە، ساغیان بکەیەوە، بەشی غەیری خوایان پێوە نەهێڵی.

ئێمە کە کتێبە فیقهییەکان دەخوێنین، مەگەر چۆن دەنا هەموو کتێبێکی فیقهیی بە: (**كتاب الطَّهارة**) (باسی پاك و خاوێنیی) دەست پێدەکات، چونکە بۆ هەموو پەرستشەکان (بەتایبەت نوێژ)، دەبێ جەستەت خاوێنبێ، پۆشاکت خاوێنبێ، شوێنت خاوێن بێ، ئەوجار وەبەردەکەون، ئنجا بۆ کردەوەکانیش بە هەمان شێوە، دەبێ دڵ دەروونت خاوێن بێ، ئنجا خوای پەروەردگار لێتیان وەردەگرێ و، قبووڵیان دەکات، با تەماشای چەند دەقێکی شەریعەت بکەین:

١) خوای پەروەردگار لە سوورەتی (**البينة**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُواْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ۚ وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلْقَيِّمَةِ ٥ ﴾.

واتە: (خەڵك) فەرمانیان پێ نەکرا بوو، مەگەر بەوە کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ بکەنەوە، بە پاکیی و، نوێژ بەرپا بکەن و زەکات بدەن، ئا ئەوەش ئایینی کۆمەڵێکی ڕێك و ڕاستە.

وشەی (دین) لە ڕستەی: ﴿ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾دا، بە مانای ئیسلام نیە، بەڵکو لێرەدا (دین) بە مانای ملکەچیی دێ، یانی: تاعەتی خۆیان بۆ خوا ساغ بکەنەوە، واتە: وەك بۆ خوا ملکەچ و گوێڕایەڵ و فەرمانبەرن، ئەو جۆرە فەرمانبەریی و گوێڕایەڵییە، بۆ کەسی دیکە نەکەن.

(حُنَفَآءَ) کۆی (**حنيف**)ە، واتە: کەسێك وازی لە بەتاڵ پووچ هێنابێ و، بەرە و هەق گەڕابێتەوە[1].

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن، ص ١٤٩، المطبعة العصرية، ٢٠١٢ م.

﴿وَيُقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ﴾، نوێـژ بەرپـا بکـەن و زەکات بـدەن، ﴿وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلْقَيِّمَةِ﴾، ئـا ئـەوە ئایینـی ئۆممەتێـکی ڕێـك و ڕاسـتە.

٢) لە سوورەتی (الزمر)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ فَٱعْبُدِ ٱللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ ٱلدِّينَ ﴿٢﴾ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ ﴿٣﴾﴾.

واتـە: ئێمـە کتێبـمان بـۆ تـۆ دابەزانـدوە بـە هـەق، بەندایەتیـی بـۆ خـوا بکـە، ملکەچـی خـۆتی سـاغ بکـەوە، ئاگاداربـن! ملکەچیـی سـاغ تەنیـا بـۆ خوایـە (یـان: تەنیا ملکەچیـی سـاغ بـۆ خوایـە)، واتـە: تاعەتێـك کـە سـاغ نەکرابێتـەوەو، خڵتـەی ڕیـا و ڕوودەربایـسی پێوەبـێ، خـوا نایـەوێ.

پێغەمبەریـش ﷺ لـەم فەرمایشـتەدا دەفەرمـوێ: {**إِنَّمَا الأَعْمَالُ بالنِّياتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى...**}[1].

واتـە: بـە دڵنیایـی کـردەوەکان تەنیـا بـە پێـی نیـاز و مەبەسـتەکانن و، هـەر مرۆڤێـك بەپێـی نیـاز و مەبەسـتەکەی نێـو دڵـی کـە هەیبـووە، کردەوەکـەی بـۆ بەردەکـەوێ.

بـەڵام ئایـا ئەگـەر کەسـێك کردەوەیـەکی خـراپ بـکات، بـەڵام نیـەتی بـاشی لـێ بێنـێ، بـۆی حیسـابە؟ نەخێر، «**إِنَّمَا الأَعْمَالُ**» وشـەی «**الأَعْمَال**» ئەلیف و لام (أل) تەعریفی لەسـەرەو مەبەسـت پێـی (عهـد)ە، یـانی (**جنـس الأعـمال الصالحـة**)، هەمـوو ئـەو کردەوانـەی کـە لـە شـەریعەتدا بـە چـاك دەزانرێـن، نـەك هـەر کردەوەیـەك چـاك بـێ، یـان خـراپ بـێ! یـانی: کـردەوە چاکـەکان بـە پێـی نیەتـن، ئەگەرنـا کـردەوەی خـراپ، هـەر خراپـەو، نیەتیشـت چـاك بـێ، هیـچ نیـە، بەڵکـو کـردەوەی چاکیـش، ئەگـەر نیـەتی سـاغ و چـاك نەبـێ، وەرناگیـرێ و قبـووڵ ناکـرێ.

ئنجـا بـا تەماشـا بکەیـن: ئایـا لـە ئەنجامـی ئیخـڵاص و تەنیـا خـوا پـێ مەبەسـت بـوون و، دڵی خـۆ بـۆ خـوا سـاغکردنەوەدا، چیـمان دەسـت دەکـەوێ؟ سـێ بەرهەمـی گرنـگ و مەزنـمان دەسـتگیر دەبن:

١ / بەرەکەت دەکەوێتە کارمان و، خوا کارەکەمان لێ قبووڵ دەکات.

٢ / خوا ڕێنماییمان دەکات و سەر ڕاستمان دەکات.

٣ / کارمان ئاسان دەکات، دەرووی خێرمان لێدەکاتەوە.

---

(١) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٦٥٥٣، وَمُسْلِم: ١٩٠٧.

بەم بەڵگانـەی خـــواریّ:

١- خوا دەفەرمویّ: ﴿قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ٢٧﴾المائدة، واتە: خوا تەنیا لە پارێزکاران قبووڵ دەکات.

پارێـزکار: کەسێکە پێـش هەمـوو شـتێك خـۆی لـە شـیرك و ڕیـا بپارێـزێ، دڵـی خـۆی سـاغ و سـاف بـکات بـۆ خـواو، دڵەکـەی جگـە لـە خـوا ڕازیـی کـردن و، غەیـری خـۆ لـە خـوا نزیککردنـەوەی، تێـدا نەبـێ و، هیـچ هاندەرێـکی دیکـەی نەبـێ.

٢- خوای پەروەردگار دەفەرمویّ: ﴿وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلْمُحْسِنِينَ ٦٩﴾العنکبوت، واتە: ئەوانەی لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین و، بە دڵنیاییەوە خوا لەگەڵ چاکەکاراندایە.

کەواتـە: لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە بـە سـاغیی لـە پێنـاوی خـوا تێبکـۆشی، خـوا ڕاسـتە ڕێـت دەکات و لەگەڵتـدا دەبـێ و، پشـتت دەگـرێ.

٣- هەروەها دەفەرمویّ: ﴿وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مِنْ أَمْرِهِۦ يُسْرًا ٤﴾الطلاق، واتە: هەر کەسێك پارێز لە خوا بکات، خوا کاری بۆ ئاسان دەکات.

پارێز لە خوا کردنیش پێش هەموو شتێك، بناغەکەی بریتیە لە ساغیی (إخلاص).

(أحمـد ابـن عطـاء اللّـه الأسـکندري) کـە عاریفێـکی گەورەیـە، کتێبێـکی بچـووکی هەیـە بـە نـاوی **(الحِکـمْ)**، کـە بـە **(الحِکَـمُ العَطَائِيـة)** مەشـهوورە، قسـەی زۆر نەسـتەق و جـوانی تێـدان، یەکێـك لـە قسـەکانی ئەوەیـە دەڵـێ:

(الأَعْـمَالُ أَشْـباحٌ أَرْوَاحُهَـا وَجُـودُ سِرِّ الإِخْـلاَصِ فِيْهَـا)، واتـە: کـردەوەکان وەك تارمایــی و کەلەشـێك وان، ڕووحــی کــردەوەکان، بریتیــە لــە هەبــوونی ئیخــڵاص لــەو کردەوانــەدا.

ئنجـا وەك برایـەکی دڵسـۆزی خۆتـان پێتـان دەڵێـم: بـڕوا بکـەن، نهێنیـی بەرەکـەت لـە ژیـانی مرۆڤـدا، ئـەوە کـە خـوا لەگـەڵ ئینسـاندابێ و، پشـتی بگـرێ و کاری بـۆ ئاسـان بـکات، ئەوەیـە کـە ڕووی دڵـی بکاتـە خـوا، ئێمـە چـۆن دەسـت بـە نوێـژ کـردن دەکەیـن؟ یەکێـك لـە دوعایـەکانی دەسـتپێکردنی نوێـژ (أدعیـة الإسـتفتاح)، ئەوەیـە: {**وَجَّهْـتُ وَجْهِـيَ لِلَّـذِي فَطَـرَ السَّـمَوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًـا وَمَـا أَنـا مِـنَ الْمُشْرِكِـينَ**}[1]، واتـە: بـە پاکیـی و سـاغیی ڕووی خـۆم (ڕووی

(١) أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٥٠٦٤، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٧٩٥، وَابْنُ مَاجَهْ: ٣١٢١، وَالحَاكِمُ: ١٧١٦، وَقَالَ: صَحِيحٌ عَلَى شُرطِ مُسْلِم.

دڵی خۆم) کردە ئەو کەسەی کە ئاسمانەکان و زەوی هێناونەدی و، من لە هاوبەش بۆ خوا دانەران نیم.

(وَجْهِي) یانی: ڕووی دڵی خۆم، چونکە تۆ ڕووی جەستەت دەکەیە قیبلە! بەڵام کە دەڵێی: ڕووی خۆم، واتە: ئەو نوێژ و تاعەتە، کە دەیکەم، تەنیا مەبەستم پێی ئەوەیە: کە خوا لێم ڕازی بێ.

ئنجا پایەو بنەمای یەکەمی سەروبەرگرتن و، بەرەکەت تێکەوتنی کاری بانگەواز، ئەوەیە کە ئیخلاص و خوا پێ مەبەست بوون، هەوێن و هەناوو هاندەری بێ.

دوو: شارەزایی بە ئایین و ئاشنایی بە ژین:

ئایا ئەگەر ئینسان لە ئایین و بەرنامەی خوا شارەزانەبێ، خەڵکی بۆ کوێ بانگ دەکات؟ با وەك شتێکی خۆش بۆتان بگێڕمەوە، جار جار قسەیەکی خۆشتان بۆ بکەم باشە:

دەگێڕنەوە کاتی خۆی مسوڵمانێك تەماع لە ماڵ و سامانی جوولەکەیەکی بازرگان دەکات، لە ڕێگادا بۆسەی بۆ دادەنێ و، دەڵێ: ڕووتبەوەو کەلوپەلەکان دابنێ! ئەویش دەڵێ: بۆچی؟ مسوڵمانەکە دەڵێ: یان دەبێ ڕووت بی، یان دەبێ مسوڵمان بی !

کابرای جوولەکەش دەڵێ: دەی باشە، مەمکوژە کاکە، مسوڵمان دەبم.

مسوڵمانەکە دەڵێ: دەی مسوڵمان بە !

جوولەکەکە دەڵێ: باشە، چی بڵێم ؟

مسوڵمانەکە دەڵێ: وەڵلا نازانم!

یانی: بۆخۆی نازانێ مسوڵمانەتیی چییە، تاکو ئەو مسوڵمان بکات !

بە تەئکید، ئینسان دەبێ بۆخۆی بەرچاوڕوون و شارەزا بێ بە دین، ئنجا دەتوانێ خەڵکی بۆلا بانگ بکات، (**إبن البنا السرقطي**) لە شیعرێکی دا کە (**إبن عجيبة**) شەرحی دەکات، زۆر جوان دەڵێ:

وَإِنَّمَا القَوْمُ مُسَافِرونَ
لِحَضْرَةِ الحَقِّ وَظَاعِنُونَ

فَــــافْتَـقَروا فِـيهِ إلـى دَلِيـــلِ
ذي بَصَـرٍ بالســـيْرِ وَالْمَقِيــلِ
قَــدْ سَـــلَكَ الطَّرِيقَ ثُمَّ عَـادا !
لِيُخْبرَ القَـــوْمَ بـمَـا اسـتفَادَا

باسی ئەوانە دەکات کە دەیانەوی لە خوا نزیك ببنەوە، دەڵێ:

ئەوانــە ڕێبــوارن، بــەرەو لای پــەروەردگاری هــەق دەچــن و، لــە هەنــدێ شــوێن دەبــێ بارگــەو بنــە بخــەن.

پێویســتییان بــە ڕێ پێشــاندەرێك هەیــە، کــە شــارەزا بــێ لــە کــوێ بــڕۆن و لــە کوێــش قەیلوولــە بکــەن و پشــوو بــدەن ؟!

کەســێك کــە ڕێیەکــەی بڕیــوەو گەیشــتۆتە ئەوســەری، ئنجــا گەڕاوەتــەوە، بــۆ ئــەوەی هــەواڵ بــە خەڵــکی دیکــە بــدات و، خەڵــکی لەگــەڵ خــۆی بــەرێ.

عــادەت وایــە: ئــەو کەســەی کــە دەبێتــە دەلیــل و ڕێ پێشــاندەر، دەبــێ بۆخــۆی بــە هەموو ڕێیەکانــدا شــارەزا بێــت، کەواتــە: بەبــێ شــارەزایی لــە دیــن، ئینســان ناتوانــێ بانگــەواز بــۆ بــکات.

ئنجــا ئاشــنایی بــە ژیــن، مەبەســتم پێــی ئەوەیــە: کــە ئینســان لــەو کۆمەڵگایــەدا کــە تێیــدا دەژی، دەبــێ بــە خێــرو شــەڕی ئــەو کۆمەڵگایــە، بــە تەوژمــە فیکرییــەکانی و لایەنــە سیاســییەکانی، ئنجــا پاشــخانی فیکریــی و سیاســیی ئــەو خەڵــك و کۆمەڵگایــە، کــە دەیــەوێ قســەیان بــۆ بــکات و، بــەرەو خوایــان بهێنێــت، دەبــێ شــارەزای هەمــوو ئەوانــە بێــت.

ئەمیــش ئایەتێــکی موبــارەك کــە هەردووکیــان دەگرێتــە خــۆی: خــوا بــە پێغەمبــەری خاتــەم موحەممــەد ﷺ دەفەرمــوێ: ﴿ قُلْ هَٰذِهِۦ سَبِيلِىٓ أَدْعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۚ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِىۖ وَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾یوســف، واتــە: تــۆ بفەرمــوو: ئــەوە ڕێبــازی منــە، لەبــەر ڕۆشــنایی دا خەڵــك بــۆ لای خــوا بانــگ دەکــەم، خــۆم و شــوێنکەوتووانم و، پاکیــی بــۆ خــوا، مــن لــە هاوبەشــدانەران نیــم.

یەکێــك لــە ســیفەتەکانی هاوبــەش بــۆ خــوا دانــەران، ئەوەیــە کــە بــە نەزانیــی و بــە لاســاییکردنەوەی کوێرانــە، شــوێن شــتان دەکــەون.

وشەی: (عَلَىٰ بَصِيرَةٍ) واتە: لەبەر ڕۆشنایی دا، یانی:

١- شارەزای خۆم و شوێنکەوتووانم.

٢- لە واقیع شارەزام.

٣- لە ڕێبازەکەم شارەزام، هەموویان دەگرێتەوە.

سێیەم: هەبوونی نەخشەو بەرنامە + کاری دامەزراوەیی + ڕاوێژکردن:

١- بۆ بەڵگەی ئیسپاتی پێویست بوونی هەبوونی نەخشەو کار بە بەرنامە، تەماشای ئەم ئایەتە موبارەکە بکەن: خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ٦٩ ﴾العنكبوت، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی لەپێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین.

لە هەموو قورئاندا، وشەی (سُبُل) پاڵدرابێتە لای خوا، لێرەدایە، ئەگەرنا هەر بە (سَبیل) هاتوە، چونکە کارکردن بۆ ئایینی خوا، چۆنیەتیی و شێوازو ئامڕازی زۆر و جۆراو جۆری هەن، هەڵبەتە مەبەست لە (سَبیل) لە قورئاندا: ئیسلامە، کە یەك ڕێبازەو کۆناکرێتەوە، بەڵام مەبەست لە (سُبُل) لێرەدا: شێوازەکانی بانگەوازکردنە، یانی: ئەو شێوازانەی کە بە ڕەزامەندیی ئێمەیان دەگەیەنن، هەر کەسێك بە ئیخڵاصەوە لەپێناوی ئێمەدا تێبکۆشێ، لەو شێوازانەی شارەزا دەکەین.

٢- کاری بە دامەزراوەیی:

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلاً أَنْ يُتْقِنَهُ}[1]. واتە: بە دڵنیایی خوا حەز دەکات، هەرکات یەکێك لە ئێوە کارێکی کرد، بە وردەکاریی بیکات.

٣- ڕاوێژکردن:

خوای زاناو شارەزا فەرموویەتی: ﴿ وَأَمۡرُهُمۡ شُورَىٰ بَيۡنَهُمۡ ٣٨ ﴾الشوری، واتە: کاروباری بڕواداران بە ڕاوێژە، کاروباری سیاسیەتیان، هی بانگەوازیان، هەر جموجۆڵ و چالاکییەکیان.

---

(١) أَخْرَجَهُ البَيْهَقِي فِي شعب الإيمان: ٥٣١٢، وَأَبُو يَعْلَى: ٤٣٨٦.

ئێستاش با ئەو سێکوچکەیە: {نەخشەو بەرنامە + دامەزراوە + ڕاوێژ} تۆزێك شی بکەینەوە:

یەکەم: مەبەستمان لە: (کار بە نەخشەو بەرنامە)، واتە: کاری بانگەواز، ئەوەیە کە نەخشەو بەرنامەیەکی وردو واقیع بینانە دابنرێ، یانی: ئێمە وەك تەوژمی ئیسلامیی، ئایا دەبێ هەر کەسێکمان لە ڕاست خۆی هەڵسێتەوەو، چی پێ باش بێت باسی بکات؟ نەخێر، بەڵکو:

پێویستە سەرەتا لەسەر بناغەی ڕاوێژ، نەخشەو بەرنامەیەك دابنرێ، قۆناغ بە قۆناغی ئەم کاری بانگەوازە، دیاریی بکرێ، پێشێ خەڵك بانگ بکرێ بۆ تێگەیاندن و پێگەیاندنیان، ئنجا دوایی هۆنینەوەو ئامادەکردنیان، نەك هەر قسەی خێر بۆ خەڵك بکەی و بڕۆی، ئەوە وەك ئەوە وایە، کەسێك دەغڵێك دا بچێنێ، بەڵام دوایی لێی نەپێچێتەوە، داخۆ بزن و مەڕی خەڵك دەیخوات، مڵە لێی دەدات، چۆلەکە دەیخوات، چی لێ دێت ؟! ئاوا نابێت، پێغەمبەری خواش ﷺ وا نەبووە ئامۆژگاریی خەڵك بکات و دوایی وازیان لێ بێنێ! چونکە هەندێك کەس ئەوە لە ئێمە بە ڕەخنە دەگرن، دەڵێن: ئێوە ئامۆژگاریی خۆتان بکەن و بڕۆن، نەخێر، دەبێ دواتر کاریان لەسەر بکرێ، پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بانگ کرد، هۆشیاری کردنەوە، دوایی ئەوانەی کە هۆشیار بووبوونەوە، مشووری لێخواردن و پەروەردەی کردن و ئامادەی کردن، ئەگەرنا دوای خۆی، پێغەمبەری خاتەم ﷺ کێ بوو بە هاوکاری؟ هەڵبەتە ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی بوون، ئنجا ئەگەر پەروەردە نەکرابان و تێنەگەیەنرابان و پێنەگەیەنرابان، چۆن درێژەیان بە کاروانەکەی دەدا؟! ئنجا ئەمە چەمکی کار بە نەخشەو بەرنامەیە.

دووەم: مەبەستیشمان لە: (کاری دامەزراوەیی) ئەوەیە کارەکان بەسەر پسپۆڕان و شارەزایان دا دابەش بکرێن، نەك بە شێوەیەکی هەڕەمەکیی و کەس ئاگای لە کەس نەبێت.

بۆ وێنە: ئێستا ئێمە کەسانێکمان هەن کە بە تایبەت خەڵك فێری قورئان بکەن و، هەندێك بە تایبەت خەریکی فەرمایشتەکانی پێغەمبەرن و، هەندێکی دیکە خەریکی فێرکردنی زانستە شەرعییەکانن، هەندێکی دیکە خەریکی کاری ڕاگەیاندنن، ئنجا ئەوە دەبێ زیاتر تۆخی بکەینەوە.

هەم نەخشەو بەرنامەکە وردتر دابنێین، هەم دامەزراوەکانی کاری بانگ کردنمان بۆ لای خواو بۆ لای ئیسلام، باشترو تۆکمەترو پسپۆڕانەتربن.

سێیەم: مەبەستیشمان لە ڕاوێژکردن، ئەوەیە کە لە هەموو کارو قۆناغەکان بکۆڵرێتەوە، لەسەر بناغەی ڕاوێژکردن و، بڕیاری تاکەکەسیی و سەرپێی و نەکوڵێنراوو کرچ و کاڵ، نەدرێ، کە ئەوەش لە ڕاستیی دا، ئەگەر بویسترێ هەقی خۆی پێبدرێ، وەك مسوڵمانەتیی و دینداریی، دەبێ لە کەوڵ و چوارچێوەی حیزبێکی دیاریکراو بێینە دەرێ، چونکە خوا کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴿٣٨﴾ ﴾الشورى، خوا نەیفەرمووە: با کاروباری (فلان لایەن و فلان حیزب) بە ڕاوێژبێ، بەڵکو مەبەست هەموو مسوڵمانانە، بەتایبەت لە بواری بانگەوازو خەڵك هۆشیارکردنەوەدا، دەبێ زیاتر کار بکەین و هاوکاربین، لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کە خەڵك بۆ لای خوا بانگ دەکەن، پێویستە هاوکاریی و لێکتێگەیشتنمان هەبێ، پشتی یەکدی گرتنمان هەبێ.

هەنـدێ جـار هەنـدێ کـەس قسـان دەکات، پێموایـە ئیسـلام زۆر لەسـەری قـەرزدار دەبێتـەوە، پێموایـە ئـەو کـەس و بەرنامانـە دانـراون، بـۆ ئـەوەی بەلبەلـە بنێنـەوەو، دڵەڕاوکـە بخەنـە دڵـی مسـوڵمانانەوە، بەرانبـەر بـە ئایینەکەیـان، کـە هـەر جـارە بابەتێـك دەوروژێنـن، بـە نەزانیـی و ناشایسـتەیی، کـە بـە شـایانی ئەوەیـان نازانـم: نـە ئامـاژە بـە بابەتـەکان بکـەم، نـە ئامـاژە بـە کەسـەکان بکـەم، کـە پێموایـە زۆرزانانـە، یـان نەزانانـەو کڵاو لەسـەرنراوانە بـە کـرێ گیـراون و، دەسـتیان لـە پشـت دەدرێ، ئەگەرنـا ئـەو هەمـوو بابەتانـەی ئیسـلام هـەن، ئـەو هەمـوو ئایەتانـەی قوڕئـان و فەرمایشـتانەی پێغەمبـەر ﷺ، کـە مسـوڵمانان پێویسـتیانە بۆیـان بـاس بکرێـن، کابـرا! چیـت داوە لـە دوو سـێ مەسـەلە، کـە مشـتومڕێکیان لەسـەرە، یاخـود باسـکردنیان بـەو شـێوازە ناشـێیە، بـۆ مسـوڵمانان دەبێتـە ئیشـکالێك، ئەگـەر ڕاسـتە مەبەسـتت ئەوەیـە خەڵـك لـە دیـن تێبـگات !

ئنجـا لـەو قسـەیەم دا کـە دەڵێـم: پێویسـتە بـۆ کاری بانگـەواز ڕاوێـژ هەبـێ، مەبەسـتم ئەوانـە نیـە، بەڵکـو مەبەسـتم هەنـدێ کـەسی دیکەیـە، کـە بـە نەزایـی و ناشـێیی، لـە ئەنجامی شـارەزا نەبـوون لـە دیـن و ئاشـنا نەبـوون بـە ژیـن و، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە ڕاوێژکـردن نیـە و، کاری دامەزراوەیـی نیـە، هەڵـەو پەڵـەو کـرچ و کاڵیـی زۆر پەیدادەبـێ.

چوارەم: ڕەچاوکردنی پلەپلەیی و، دیارییکردنی لەپێشترەکان:

ئەمەش بنەمایەکی زۆر گرنگەو، دەبێ لە کاری بانگەوازماندا: هەم پلەپلەیی ڕەچاو بکرێ، هەم دیارییکردنی لەپێشترەکان، گرنگیی پێبدرێ، ئایا چ شتێك لە پێش چ شتێکەوەیە؟ هەرچەندە جاری دیکەش باسمان کردوە، بەلام ئەو مەسەلەیە هەرچەندە باسی بکەین، هەر دەیهێنێ، ئەمەش حەوت نموونە لە ئایەتەکانی قورئان و، دەقەکانی سوننەت، کە زۆر بە ڕوونیی پێویستبوونی هەر کام لە:

أ / ڕەچاوکردنی پلەپلەیی.

ب / دیارییکردنی لەپێشترەکان.

تێیاندا دەدرەوشێنەوە:

١) لە سووڕەتی (**الأعراف**) لە ئایەتەکانی: (٥٩ و ٦٥ و ٧٣ و ٨٥)دا هەر کام لە {نووح و هوودو صالح و شوعەیب} (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) یەك ڕستە دووبارە دەکەنەوە، دەڵێن: ﴿يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ﴿٥٩﴾﴾، واتە: ئەی گەلەکەم! بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، جگە لەو هیچ پەرستراوێکی دیکەتان نیە.

پێغەمبەران هەموویان لێرەوە (لە خوا بە یەکگرتن و تەنیا خواپەرستن (توحید)ەوە} دەستیان پێکردەوە، ئەوە بناغەیە: خەڵك بانگ کردن بۆ تەنیا خواپەرستیی، بناغەو جەوهەری بەرنامەو پەیامی خوای پەروەردگارە.

٢ - {**عَنْ عَبْدُالرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ أَخْبَرَنِي رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ: رَبِيعَةُ بْنُ عَبَّادٍ مِنْ بَنِي الدِّيلِ وَكَانَ جَاهِلِياً، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْجَاهِلِية فِي سُوقِ ذِي الْمَجَازِ وَهُوَ يَقُولُ: يا أَيُّهَا الناسُ! قُولُوا: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ تُفْلحُوا**}[1].

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺم بینی لە بازاڕی زیلمەجاز (کە بازاڕێکی سەردەمی نەفامیی بووە) بەسەر خەڵکەوە دەگەڕا، دەیفەرموو: ئەی خەڵکینە! بڵێن: تەنیا خوا پەرستراوە، سەرفراز دەبن.

---

(١) أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٦٠٢٣، تعليق شعيب الأرنؤوط: صحيح لغيره وهذا إسناد حسن من أجل عبد الرحمن بن أبي الزناد.

پێغەمبەری خوا (محمد)یش ﷺ، هەر بەوە دەستی پێکردوە.

٣ - {عَنْ عَائِشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فُرِضَتْ الصَّلاةُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ هَاجَرَ النَّبِيُّ ﷺ فَفُرِضَتْ أَرْبَعاً، وَتُرِكَتْ صَلاَةُ السَّفَرِ عَلَى الأُولَى}(١).

واتـە: دایکـمان عائیشـە خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵـێ نوێـژ کـە فـەرز کـرا، دوو ڕکات دوو ڕکات بـوو، بـەڵام دوایـی کـە پێغەمبـەر ﷺ کۆچـی کـرد بـۆ مەدینـە، نوێژە چـوار ڕکاتییـەکان فـەرز کـران، بـەڵام نوێـژی سـەفەرێ هـەر لەسـەر حاڵـەتی پێشـێی مایـەوە.

٤ - {عَنِ ابْنِ عَباسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا بَعَثَ مُعَاذاً ﷺ عَلَى الْيَمنِ، قَالَ: إِنَّكَ تَقْدَمُ عَلى قَوْمٍ أَهْلِ كِتَابٍ، فَلْيَكُنْ أَوَّلَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ عِبادَةُ اللَّهِ، فَإِذَا عَرَفُوا اللَّهَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي يَوْمِهِمْ وَلَيْلَتِهِمْ، فَإِذا فَعَلُوا، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَيْهِمْ زَكاةً مِنْ أَمْوالِهِمْ، وَتَردُّ عَلى فُقَرائِهِمْ}(٢).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس خـوا لێیـان ڕازی بـێ، دەڵـێ: کاتێـك پێغەمبـەری خـوا ﷺ موعـازی کـوڕی جەبـەلی ﷺ نـارد بـۆ یەمـەن پێـی فەرمـوو: تـۆ دەچیـە لای کۆمەڵـە خەڵکێـك، کـە خـاوەن کتێـبن، بـا یەکەمیـن شـتێك کـە ئـەوانی بـۆ بانـگ دەکـەی، ئەوەبـێ کـە خـوا بپەرسـتن (کـە پێشـتر بـە هەڵـە پەرسـتوویانە)، ئنجـا ئەگـەر خوایـان ناسـی، پێیـان ڕابگەیەنـە کـە خـوا پێنـج نوێـژی لـە ڕۆژوو شـەوێکدا لەسـەر پێویسـت کـردوون، ئنجـا ئەگـەر ئەوەشـیان کـرد، هەواڵیـان پێبـدە کـە خـوا زەکاتی لـە مـاڵ و سـامانیاندا لەسـەر پێویسـت کـردوون، کـە بگێڕرێتـەوە بـۆ هەژارەکانیـان.

٥ - {عَنْ عَائِشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: إِنَّمَا نَزَلَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ مِنْهُ: سُورَةٌ مِنْ الْمُفَصَّلِ فِيهَا ذِكر الْجَنة وَالنارِ، حَتَّى إِذَا ثَابَ الناسُ إِلَى الإِسْلاَمِ، نَزَلَ الْحَلاَلُ وَالْحَرَامُ وَلَوْ نَزَلَ أَوَّلَ شَيْءٍ: لاَ تَشْرَبوا الْخَمْرَ، لَقَالُوا: لاَ نَدَعُ الْخَمْرَ أَبَدَاً، وَلَوْ نَزَلَ لاَ تَزْنُوا، لَقَالُوا: لاَ نَدَعُ الزِّنا أَبَدًا}(٣).

(ڕۆژێـك پیاوێـکی عیراقیـی چـووە بـۆ لای دایکـمان عائیشـە خـوا لێـی ڕازی بـێ، گـوتی: دایـکی بـڕواداران موصحەفەکـەی خۆتـم پێشـان دەدەی؟ گـوتی: بۆچیتـە ڕۆڵـە؟ گـوتی: دەمـەوێ نوسـخەی لەبـەر بگرمـەوە، ئەویـش گـوتی: لـە کوێـوە بیخوێنیـەوە هـەر تـەواوە)، دوایـی

(١) أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ: ٣٩٣٥.

(٢) أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ: ١٤٥٨.

(٣) أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ: ٤٩٩٣.

گوتی: یەکەمین شتێك کە خوا دایبەزاند لە قورئان، سوورەتە کورتەکان بوون، کە باسی دۆزەخ و بەهەشت (و بابەتە عەقیدەییەکان) دەکات، هەتا کاتێك خەڵك بۆ ئیسلام گەڕایەوە (واتە: بووناسیی و ئیمان و عەقیدەیان بۆ دروست بوو) ئنجا باسی حەڵاڵ و حەرام دابەزی، ئەگەر یەکەمجار خوا فەرمووبای: شەڕاب مەخۆنەوە، دەیانگوت: هەرگیز وازی لێناهێنین، هەروەها ئەگەر یەکەمجار فەرمووبای: زینا مەکەن، دەیانگوت: هەرگیز وازی لێناهێنین.

بەڵام پێشێ بووناسیی و ئیمان و عەقیدە، لە دڵ و عەقڵیاندا جێگیر بوو، ئنجا دوایی تەکلیفە شەرعییەکانی دیکە دابەزین.

٦ - {عَنْ وَهْبٍ قَالَ سأَلْتُ جَابِرًا عَنْ شَأْنِ ثَقِيفٍ إِذْ بَايَعَت قَالَ: اشْتَرَطَتْ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ أَنْ لاَ صَدَقَةَ عَلَيْهَا وَلاَ جِهَادَ، وَأَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ بَعْدَ ذَلِكَ يَقُولُ: (سَيَتَصَدَّقُونَ وَيُجَاهِدُونَ، إِذَا أَسْلَمُوا)}[1].

واتە: وەهبی کوڕی مونەببیە دەڵێ: پرسیارم لە جابر کرد دەربارەی هۆزە سەقیف کاتێ پەیمانیان بە پێغەمبەردا ﷺ، کە مسوڵمان بوون چۆن بوو؟ گوتی: لەسەر پێغەمبەریان ﷺ بە مەرج گرت، زەکاتێ نادەن و، جیهادیش ناکەن، پێغەمبەریش ﷺ، لێی قبووڵ کردن، بەڵام دوایی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر مسوڵمان بوون، زەکاتیش دەدەن و جیهادیش دەکەن.

کە بێگومان هەر واش بوو.

٧ - {عَنْ نَصْرِ بْنِ عَاصِمٍ اللَّيْثِيِّ عَنْ رَجُلٍ مِنْهُمْ، أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَأَسْلَمَ عَلَى أَنْ يُصَلِّيَ صَلاتَيْنِ، فَقَبِلَ مِنْهُ}[2].

واتە: نەصری کوڕی عاصیمی لەیثیی لە پیاوێك لە خۆیانەوە، دەگێڕێتەوە، کە چۆتە لای پێغەمبەر ﷺو، مسوڵمان بووە، بەو مەرجە، تەنیا دوو نوێژان بکات، (شە وو ڕۆژێك دوو نوێژان بکات)، پێغەمبەریش ﷺ، ئەوەی لێ قبووڵ کردوە !

خوشك و برا بەڕێزو خۆشەویستەکانم !

بێگومان هیچ کەسێك، بۆی نیە موزایەدەی دینداریی بەسەر پێغەمبەرەوە ﷺ بکات، پێغەمبەری خوا ﷺ، کە خوای زاناو شارەزا پێی فەرمووە، بلێ: ﴿وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ١٦٣﴾ الأنعام، واتە: من یەکەمی مسوڵمانانم، بەڵام تەماشا دەکەین، پێغەمبەر ﷺ، لە هۆزی

---

(١) أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ: ٣٠٢٥، وَصَحَّحَهُ الْأَلبَاني فِي «الصَّحِيحَة»: ١٨٨٨.
(٢) أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٠٣٠٢.

سەقیفی قبووڵ کردوە، زەکات نەدەن و جیهاد نەکەن، هەروەها لەو پیاوەی قبووڵ کردوە، کە گوتوویەتی: تەنیا دوو نوێژان دەکەم! لەوانەیە کابرا گوتبێتی: تەنیا ئەو دووانە دەکەم، ئنجا ئەگەر دەڵێی مسوڵمان دەبم، ئەگەرنا مسوڵمان نابم؟ ئەویش فەرموویەتی: مسوڵمان بە، بۆچی؟ چونکە با مسوڵمان بێ، ئەگەر تەنیا دوو نوێژانیش بکات، باشترە لەوەی مسوڵمان نەبێ و نوێژ نەکات و، سەجدە نەبات و ڕکووع بۆ خوای بەرزو بێ هاوتا نەبات!

ئنجا ئێمە لەم دەقانە هەروەها لەوانی دیکەش، ئەوەیان لێوەردەگرین، کە لە بواری بانگەوازدا، دەبێ هەم پلەپلەیی ڕەچاو بکەین، هەم لە گرنگترەوە بۆ گرنگتر چوون، واتە چ شتێك لەپێش چ شتێکەوەیە؟ هەروەها چ شتێك ئەسڵی دینە و، چ شتێك فەرعی دینە؟ بەبێ ئەوە لە کارەکەماندا سەرکەوتوو نابین و، لەوبارەشەوە، هەڵە و پەڵەی زۆر هەیە، کە پێویستی بە شوێنی تایبەت دەکات[1].

پێنجەم: دڵخۆشکردن و ئاسانکردن:

خەڵك بانگکردن بۆ لای خوا، بە کەسێك دەکرێ، بە ڕاستیی بتوانێ: هەم خەڵکی دڵخۆش بکات، هەم بۆیان ئاسان بکات، سەرنجیان ڕابکێشێ و، وایان لێبکات، کە متمانەیان پێی بێ و، وایان لێبکات، ئەوان، ئەو بە دڵسۆز بزانن، ئەگەر وانەبێ، گوێی بۆ ناگرن و، قسەی لێوەرناگرن:

با لەوبارەوەش سەرنجی چەند دەقێکی شەریعەت بدەین:

١) خوا سبحانه وتعالى لە سوورەتی (النساء)دا، ناوی دوازدە (١٢) لە پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**) دێنێ و، هەمووشیان بە دڵخۆشکەرو ترسێنەر (**مبشِّر ومُنذِر**) وەسف دەکات، دەفەرموێ:

﴿ إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَـٰرُونَ وَسُلَيْمَـٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَـٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ ﴾النساء.

---

(١) لە تەوەری نۆیەمی کتێبی: {بەرەو بانگەوازێکی ڕاست و ڕەسەن}دا، لەوبارەوە، ڕوونکردنەوەی باشمان داوە.

واتە: ئێمە سروشمان بۆ لای تۆ ناردوە، وەك چۆن سروشمان بۆ لای نووح و پێغەمبەرانی دوای ویش نارد، هەروەها سروشمان کرد بۆ لای ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یەعقووب و ئەسباط و عیسا و ئەیوب و یونوس و هاروون و سولەیمان ناردو، زەبووریشمان بە داوود دا، هەروەها پێغەمبەرانێك كە پێشتر بەسەرهاتیانمان بەسەرتدا خوێندۆتەوەو، پێغەمبەرانێك كە بەسەرهاتیانمان بەسەرتدا نەخوێندۆتەوە و، خوا بە قسەكردن فەرمایشتی لەگەڵ مووسادا كرد، پێغەمبەرانێكی موژدەدەرو ترسێنەرن، تاكو دوای هاتنی پێغەمبەران، خەڵك بەڵگەی لەسەر خوا نەبێ و، خوا زاڵی كارزانە.

واتە: ئەوانە پێغەمبەرانێكی دڵخۆشكەر و ترسێنەر بوون، یاخود: موژدە دەر و ورياكەرەوە بوون، بۆچی؟ تاكو لە دوای هاتنی پێغەمبەران، خەڵك بەڵگەی نەبێ لەسەر خوا.

كەواتە: پێغەمبەران هەموویان (**عليهم الصلاة والسلام**)، سیفەتی بنچینەییان ئەوە بووە، خەڵك دڵخۆش بكەن، بە پاداشتی خوا، خەڵك دڵخۆش بكەن، بەوە كە دینداریی لە دنیادا، بەرهەمی باشی دەبێ و، دڵخۆشیشیان بكەن بەوەی كە خواپەرستییەكەیان لە دوارۆژیشدا، بەرهەمی باشی دەبێ، ئایا دەزانن، پێغەمبەر ﷺ، كە قورەیشییەكانی بۆ ئیسلام بانگ دەكرد، چی پێ دەفەرموون: كاتێك مامی پرسیاری لێكرد، چی لێیان دەوێ؟ دەیفەرموو: {**يا عَمِّ! أُرِيدُهُمْ عَلَى كَلِمَةٍ تَدِينُ لَهُمْ بها الْعَرَبُ وَتُؤَدِّي إِلَيْهِمُ الْعَجَمُ الْجِزْيَة، قَالَ: مَا هِيَ؟ قَالَ: شَهادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ**} (**أخرجه الترمذي: ٣٢٣٢، قال: حسن، والبيهقي في الكبرى: ١٩١٢٠، وضعَّفَهُ الألباني**).

واتە: ئەی مامە گیان! تەنیا وشەیەكم لێیان دەوێ، كە حكومڕانیی بەسەر گەلی عەرەبدا، پێدەكەن و، عەجەمیش سەرانەیان دەدەنێ و بۆیان ملكەچ دەبن.

واتە: ئەم دینە، هەرچەندە بەرهەم و بەرەكەتەكەی، بە شێوەی سەرەكیی، لە دوارۆژدایە، چونكە ژیانی دنیا شتێكی وا نیە، لەچاو دوارۆژداو شتێكی كەمۆكەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿فَمَا مَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾﴾ التوبة، واتە: ڕابواردنی ژیانی دنیا، لەچاو هی دوارۆژدا كەمۆكەیە.

بەڵام ئەم دینە، وەك چۆن دوارۆژمان باش دەكات و، دنیاشمان باش دەكات، لە دنیاشدا خێر و بەرەكەتی پێوەیە بۆ خەڵك، بانگەوازكار دەبێ لێی بزانێ و، خەڵك دڵخۆش بكات، بۆ وێنە: بڵێ فڵانكەس وەرە مسوڵمان بە، هەم خوا لێت ڕازیی دەبێ،

هەم لە دنیاشدا لەشت ساغ دەبێ، ماڵ و خێزانت چاك دەبێ، لە عەیبداریی دوور دەبێ، لە گوناهباریی دوور دەبێ، ساغ و سەلامەت دەبێ... هتد.

هەروەها ئاگادارکردنەوە و ترساندنی خەڵکیش، ئەویش بە تەئکید، یەکێکە لە لایەنە ئەساسییەکانی دینداریی.

٢) دیسان خوا عز وجل دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ ﴿١٨٥﴾﴾ البقرة، واتە: خوا ئاسانیی بۆتان دەوێ و، زەحمەتی بۆتان ناوێ، ئەم ئایەتە لە سیاقی باسی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزاندا هاتوە، کە لە کاتی نەخۆشیی و سەفەردا، بۆتان هەیە، ڕۆژوو نەگرن و، دوایی بیگێڕنەوە، لەو سیاقەدا، خوا دەفەرموێ: خوا ئاسانیی بۆتان دەوێ، زەحمەتی بۆتان ناوێ.

کەچی - وەك دوایی باس دەکەین - هەندێك کەس هەمیشە ئەگەر مەسەلەیەکی شەرعیی، دوو باری هەبن، بارێکی زەحمەت و بارێکی ئاسان، تەنیا ملی بارە زەحمەتەکە دەگرن، کە ئەوە ڕێك پێچەوانەی ئەم ئایەتەیە، هەروەها پێچەوانەی ئەوەشە کە، دایکمان عائیشە، خوا لێی ڕازی بێ، لە پێغەمبەری ﷺ دەگێڕێتەوە:

٣) {مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الآخَرِ، إِلاَّ اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا، مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا، كَانَ أَبْعَدَ الناسِ مِنْهُ}[1].

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ، هیچ کات سەرپشك نەکراوە، لە نێوان دوو ئیشاندا، کە یەکێکیان لەوی دیکەیان سێناتر بووبێ، مەگەر کامەی ئاسانە، ئەوی هەڵبژاردوە، ئەگەر گوناح نەبووبێ، بەڵام ئەگەر گوناح بووبێ، لە هەموو کەس لێی دوورتر بووە.

بۆ وێنە: ئافرەت بۆی هەیە، نیقاب بکات و، بۆشی هەیە نەیکات و، دەموچاوی دیار بێ، کەچی ئەوان دەڵێن: هەر دەبێ پێچە (**نقاب**) بکات.

بە ڕاستیی سەیرە !

لە هەندێك وڵاتانی عەرەبییدا، شتی بچووکی وەك پێچەگرتنەوە (**إنتقاب**) و، دامێن هەڵپێچان (**تشمير الثوب**) زۆر بە سەختیی دەگرن، بەڵام شتی گەورە گەورەیان، زۆر ئیهمال کردوە، بۆ نموونە: ئایا حوکمڕانیی شووڕاییە، وەك قورئان فەرموویەتی و پێغەمبەری خوا کردوویەتی، یان بنەماڵەیی و، میراتییە، وەك ڕۆژگاری نەفامیی ؟! هیچ لەوە ناپێچنەوە.

---

(١) أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ: ٣٥٦٠، وَمُسْلِمٌ: ٢٣٢٧.

بـرای موفتـی! ئەگـەر بـە تەنـگ دینـی خـواوەی، بۆچی لـەوەش ناپێچیـەوە، کـە چارەنووسی عیبـادو بیـلادی پێوە گرێـدراوە ؟!

٤) هەروەها پێغەمبەر ﷺ، زۆر بە ڕوونیی و بە ڕاشکاویی، دەفەرمویٚ: {**بَشِّرُوا ولا تُنَفِّروا، ويَسِّرُوا ولا تُعَسِّرُوا**}[1].

واتـە: خەڵـك دڵخـۆش بکـەن و مەیانسـڵەمێننەوە، {خەڵـك مەسـڵەمێننەوە، خەڵـك دوور مەخەنـەوە} هەروەهـا ئاسـان بکـەن و، وەزەحمـەت مەخـەن، {واتـە: دینداریـی بـۆ خەڵـك ئاسـان بکـەن و لێیـان وەزەحمـەت مەخـەن و لەسـەریان قـورس مەکـەن}.

شەشەم: ئیقناع کردنی عەقڵ و جووڵاندنی دڵ:

پێشـتر باسـمان کـرد، خـوا دەفەرمـویٚ: ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِ ﴿١٢٥﴾ ﴾ النحـل، حیکمەتەکـە بـۆ عەقـڵ، ئامۆژگاریـی چاکیـش بـۆ دڵ و دەروون، مرۆڤ هـەم عەقڵەکـەی دەبـێ ئیشـباع و تێـر بکـرێ و، ئیقنـاع بکـرێ، هـەم دڵ و دەروونەکـەی، پێویسـتە بجووڵێـنرێ، چونکـە جـاری وایـە، مـرۆڤ بـە عەقـڵ شـتێك دەزانـێ، بـەڵام هەتـا ئـەو زانیارییـە، لـە عەقڵـەوە تەحویـل نەبـێ بـۆ دڵ، نایجووڵێنـێ، پێغەمبـەر ﷺ، دەربـارەی خەواریـج دەفەرمـویٚ: {**يَقْـرَؤُونَ الْقُـرْآنَ، لاَ يُجَـاوِزُ حَنَاجِرَهُـمْ**}[2] واتـە: قورئـان دەخوێنـن، بـەڵام، لـە گەروویـان، ئەودیـو نابـێ، واتـە: نایەتـە نێـو دڵ و دەروون، نەبۆتـە هـۆی ئـەوەی دڵ و دەروونیـان: ڕووناکیـی ئیـمان و، تامـی تەقـوا و، تـەزووی بەهـاو ئـاکارە بـەرزەکانی، وەك: میهرەبانیـی و بەزەیـی و پـەرۆش و... هتـدی تێکـەڵ بـێ، هـەروا بـە وشـکیی، ئایەتەکانیـان گرتـوون.

هەڵبەتـە، ئیقناعکردنـی عەقـڵ و، جووڵاندنـی دڵ، نـەك هـەر مەنهەجـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، بووبـێ، بەڵکـو هەمـوو پێغەمبـەران (**علیهـم الصـلاة والسـلام**)، وا بـوون، بـۆ وێنـە:

لـە سـوورەتی (**إبراهیم**)دا، کـە خـوا سـبحانه و تعالـی، لـە یـەك شـوێنداو پێکـەوەو وێکـڕا، باسـی هەمـوو پێغەمبـەران (**علیهم الصلاة والسلام**)، دەکات، دەفەرمویٚ: ﴿ قَالَتۡ رُسُلُهُمۡ أَفِي ٱللَّهِ شَكّٞ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ يَدۡعُوكُمۡ لِيَغۡفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمۡ ﴿١٠﴾ ﴾ إبراهیم.

---

(١) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٦٩، وَمُسْلِمٌ: ١٧٣٤.

(٢) أَخْرَجَهُ البُخَاري: ٦٥٣١، وَمُسْلِمٌ: ١٠٦٦.

كە لێرەدا هەم عەقڵیان، دەدوێنن، هەم دڵیان دەجووڵێنن:

أ / عەقڵیان دەدوێنن و، ئیقناع دەكەن، بەوە كە دەفەرموون: (أَفِي ٱللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ)، واتە، ئایا دوو دڵیی هەیە لە خوادا، كە بەدیهێنەری ئاسمانەكان و زەوییە؟ واتە: ئاشكرایە كە ئەم ئاسمان و زەوییە، وەدیهاتوون و، دەبێ بەدیهێنەرێكیان هەبێ، ئنجا ئایا لەم ڕاستییەدا، دوو دڵیی هەیە؟ ئەدی نابێ هەموو پەیداكراوێك، پەیداكەرێكی هەبێ، ئەوە بۆ عەقڵ.

ب/ بۆ دڵیشیان دەفەرموون: (يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ)، ئەو پەروەردگارەتان، بانگتان دەكات، تاكو لە گوناهەكانتان بتانبوورێ، یانی: كە بانگتان دەكات، بۆ بەرژەوەندیی خۆتانە و، هیچ ئیشی خۆی بە ئێوە نیە، بەڵكو ئیشی خۆتانی بە خۆتانە.

حەوتەم: بیرخستنەوەی چاكەكانی خوا:

برا و خوشكەكانم !

پێویستە ئەم بنەمایەش زۆر زۆر گرنگیی پێبدەین، چونكە خوا لە قورئاندا سبحانە و تعالى، زۆر گرنگیی پێداوەو، زۆری باس كردوە، بۆ وێنە:

١) ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ ۚ هَلْ مِنْ خَٰلِقٍ غَيْرُ ٱللَّهِ يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾ ﴾ فاطر.

واتە: ئەی خەڵكینە! یادی چاكەی خوا بكەنەوە، بەسەر خۆتانەوە، ئایا جگە لە خوا، بەدیهێنەرێكی دیكە، لە ئاسمان و زەوی، {واتە: لە سەرو خوارەوە}، بژیوتان دەدا؟ (لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ)، جگە لەو هیچ پەرستراوێك نیە و، هەر ئەو پەرستراوە، (فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ)، بۆ كوێ لادەدرێن! یانی: كۆنترۆڵی خۆتانتان، لەدەست داوە.

٢) ﴿ أَلَمْ تَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةً وَبَاطِنَةً ... ﴿٢٠﴾ ﴾ لقمان.

واتە: خوا هەرچی لە ئاسمانەكان و زەویدا هەیە، بۆ ئێوەی دەستەمۆ كردوەو، چاكەكانی خۆی، بە ئاشكراو پەنهان، لەسەر ئێوە تەواو كردوون.

٣) هەروەها بەڕێزان! تەماشای ئەم سێ ئایەتە بکەن، چەند ڕاچڵەکێنەرن! خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْإِنسَٰنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ ٱلْكَرِيمِ ﴿٦﴾ ٱلَّذِى خَلَقَكَ فَسَوَّىٰكَ فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾ فِىٓ أَىِّ صُورَةٍ مَّا شَآءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾ ﴾الإنفطار.

واتە: ئەی مرۆڤ! (من، تۆ، هەموومان، چ مسوڵمان، چ کافر) چ شتێك، لە بەرانبەری پەروەردگاری بەخشندەتدا، تۆی بوغرا کردوە، {(غَرَّكَ)، یانی: فریوی داوی، بوغرای کردووی، لە کەوڵی خۆتی دەرچواندووی؟} ئنجا ئەو پەروەردگارە، بەخشندە و بەڕێزەت، چی کردوە؟

١ - قۆناغی یەکەم: (ٱلَّذِى خَلَقَكَ)، تۆی بەدیهێناوە، تۆی هێناوەتە دی و، بوونی پێداوی.

٢ - قۆناغی دووەم: (فَسَوَّىٰكَ)، ڕێکی خستووی، چونکە دەگونجێ، مرۆڤ پارچە گۆشتێك بێ، بەڵام خوا ئەندامەکانی بۆ دروست کردووی.

٣ - قۆناغی سێیەم: (فَعَدَلَكَ)، ئنجا، هاوسەنگی کردووی، دەگونجێ، دەستێکت لە دەستێکت، یان قاچێکت لە قاچێکت، درێژتر بێ، یان چاوێکت لە چاوێکت گەورەتر بێ، بەڵام خوا تەعدیلی کردووی !

٤ - قۆناغی چوارەم: (فِىٓ أَىِّ صُورَةٍ مَّا شَآءَ رَكَّبَكَ)، لە هەر وێنەیەکدا، لە هەر دیمەنێکدا، کە ویستوویەتی، تۆی پێکهێناوە، کەواتە: خوا بە چوار قۆناغ، تۆی هێناوەتە دی، بۆچی بەرانبەر بە پەروەردگارت، ئاوا لەخۆبایی؟ یاخود ئاوا فریو دراوی ؟

بەڵێ نیعمەت و چاکەکانی خوا، گرنگە ئینسان بیانخاتەوە بیر خەڵك، لە هەر شوێنەو، لە هەر مەقامە، بە شێوازی گونجاوی خۆی.

هەشتەم: هۆشداریی پێدان و ترساندنی خەڵك:

ئەوانەی بۆ لای خوا بانگ دەكرێن، وێڕای دڵخۆشكردن، پێویستە هۆشدارییان پێ بدرێ و، بشترسێنرێن، بە دڵنیایی من كە دەڵێم: دەبێ دڵیان خۆش بكرێ، ناڵێم: حەرامیان بۆ حەڵاڵ بكرێ، هەروەها كە دەڵێم ئاسانكاریی بكرێ، مەبەستم ئەوە نیە، سنوورەكانی شەرعیان بۆ ببەزێنرێن، چونكە ئەسڵەن تۆ بۆ لای شەریعەتیان بانگ دەكەی، ئنجا ئەگەر سنوورەكانی شەرع، لەبەر وان ببەزێنی، مانای وایە هیچت نەكرد، پێغەمبەر ﷺیش، كە لەو پیاوەی قبووڵ كردوە، ڕۆژێ دوو نوێژان بكات، نەیفەرمووە: تەنیا دوو نوێژی فەرزن، فەرموویەتی: پێنج (٥) نوێژی فەرزن، بەڵام تۆ تەنیا دووان دەكەی و، فەرموویەتی: دووانیش بكات، باشترە لەوەی هەر مسوڵمان نەبێ! یان هۆزی سەقیف كە گوتوویانە: زەكات نادەین و جیهادیش ناكەین و، لێی قبووڵ كردوون، نەیفەرمووە: ئەوانە فەرز نین، دەبێ وریا بین! كەواتە: وێڕای خەڵك دڵخۆشكردن و، دینداریی ئاسانكردن بۆ خەڵك، كە ئەوە بنەمایەكی بانگەوازە، هۆشداریی پێدانی خەڵك و ترساندنیشیان، ئەویش دیسان، یەكی دیكەیە، لە بنەمایەكانی خەڵك بانگكردن بۆ لای خوا، با تەماشای ئەم ئایەتە موبارەكە بكەین:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلۡغَرُورُ ۝٥ ﴾ فاطر.

واتە: ئەی خەڵكینە! بە دڵنیایی، بەڵێنی خوا ڕاستە و، مسۆگەر بن، بەڵێنی خوا ڕاستە، كە دەفەرموێ: زیندوو دەبنەوە و، لێپرسینەوە هەیە، (فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا)، ئنجا با ژیانی دنیا، فریوتان نەدا، (وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلۡغَرُورُ)، هەروەها با فریودەر، بەرانبەر بە خوا، فریوتان نەدات، فریودەر كێیە؟ شەیتانە.

لێرەدا شتێكم هاتەوە یاد:

لە سوورەتی (الذاريات)دا، خوای پەروەردگار كە دەفەرموێ: ﴿ وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ۝٢٠ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ۝٢١ وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزۡقُكُمۡ وَمَا تُوعَدُونَ ۝٢٢ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ إِنَّهُۥ لَحَقّٞ مِّثۡلَ مَآ أَنَّكُمۡ تَنطِقُونَ ۝٢٣ ﴾، هەندێك لە زانایان دەڵێن: (وَمَا تُوعَدُونَ)، پەیوەست نابێتەوە بە پێشەوەی، تاكو ماناكەی ئاوای لێ بێ: {بژێوتان لە ئاسمانە و، ئەوەش كە بەڵێنتان پێ دەدرێ - ئەویش هەر لە ئاسمانە}. بەڵكو (وَمَا تُوعَدُونَ) پەیوەستە بە دوای خۆیەوە بەمجۆرە:

{... وَمَا تُوعَدُونَ ، فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ } واتە: ئەوەی بەڵێنتان پێ دەدرێ، سوێند بە پەروەردگاری ئاسمان و زەوی، هەقە، وەك چۆن قسە دەکەن.

یانی: قسەکردنەکەتان چۆن ڕاست و چەسپاوەو، نکووڵیی لێناکرێ، ئەوەی بەڵێنیشتان پێ دەدرێ، ئاوا هەق و ڕاستە !

بەسەرهاتێك دەربارەی ئەم ئایەتانە :

(الأصْمَعِي) لێرەدا، شتێك دەگێڕێتەوە، دەڵێ: کابرایەکی عەرەبیی دەشتەکی جارێك هات، گوتی: ئەرێ، لەوەی خوا دایبەزاندوە، شتێکم فێر ناکەن! منیش ئەو ئایەتانەی سەرەتای سوورەتی **(الذاریات)**م فێرکردن: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ ﴾.

ئنجا یەکسەر دوای گوێ بیستبوونی ئایەتەکان: حوشترەکەی سەربڕی و گۆشتەکەی کردە خێرو ڕۆیشت، ئیدی ساڵێك پێچوو، هاتەوە، زۆر کز و لاواز بوو بوو، گوتمان: ئەوە چیت کردوە؟ بۆ وات لێهاتوە؟ گوتی: ئەو ئایەتانەم جێبەجێ کردوون، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ ﴾ الذاریات، دوای ئەوەی حوشترەکەی کردبووە خێر، وەك جێبەجێکردنی فەرمانی خوا کە دەبێ ماڵەکەت بدەی، بە سواڵکەر و بێبەشان، ئنجا شەوێش زۆر کەم خەوتبوو، هەتا پێش بەرەبەیان (سَحَر) و، ئەو کاتەش هەر داوای لێبوردن **(إستغفار)** ی کردبوو، زۆر بە سەختیی گرتبووی و، تەواو کز و لاواز بوو بوو، ئنجا گوتی: هاتووم ئەمجارەش هەندێکی دیکەش فەرمایشتی خوام بۆ بخوێنی، دەڵێ: منیش هەر تەواوکەر **(تکملة)**ی ئەو ئایەتانەی **(الذاریات)**م بۆ خوێند: ﴿ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِى ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾الذاریات، ئیدی کە ئەو ئایەتانەم بەسەردا خوێندنەوە:

کابرا یەك چریکەی لێداو، گوتی: ئەوە کێ پەروەردگاری جیهانی تووڕە کردوە، کە دەبێ سوێندی بۆ بخوات، ئنجا بڕوای پێبکات ؟! چریکەیەکی لێدا و، وەفاتی کرد!

بەڵێ: وریاکردنەوە و هۆشداریی پێدانی خەڵك و، ترساندنیشیان، یەکێکە لە بنەماکانی بانگەوازکردنی خەڵك، بۆ لای خوا، کەسی وا هەیە، ڕەنگە سەد جار بۆی باسی بەهەشتێ بکەی، زۆر کاریگەریی نەبێ، بەڵام بەهۆی سزاو جەزرەبەی خواوە، لە دۆزەخداو، پێش دۆزەخیش، لە عالەمی بەرزەخدا، ڕادەچڵەکێ و هۆشیار دەبێتەوە.

یاخود هی وا هەیە، لەبەر سزای خوا، لە قیامەتدا، لە گوناهان ناپرینگێتەوە، بەڵام کە زانی لە دنیاشدا زیانی هەیە، لێی دەپرینگێتەوە! نەفەرم بینیوە، گوتوومە: جگەرە حەرامە، بەڵام هەر لەسەری بەردەوام بووە، کەچی دوایی کە چووە بۆ لای پزیشك و، گوتوویەتی: تووشی سەرەتانت دەکات، ئەگەر وازی لێنەهێنی، وازی لێهێناوە !

نۆیەم: جەختکردنەوە لەسەر واقیعی ئێستامان و، کێشە و گرفتەکانی کۆمەڵگا:

هەندێك لە بانگەوازکاران، - وەك دواییش باسی دەکەین - زیاتر لە مێژوودا دەژین، یان مێژوو هەڵدەکۆڵن، بزانن داخۆ چ گرفت و کێشەیەکی تێدا بووە، کاتی خۆی باسکراوە، مشتومڕی لەسەر بووە! دەیهێنن بۆ ئێرە، بەڵام ئێمە کاتێك تەماشای سیرەی پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) دەکەین، وایاننەکردوە، بۆ وێنە:

١- لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، هەر کام لە (**نُوح، هُود، صالِح، لُوط، شُعَیْب**)[1].

٢- هەروەها لە سووڕەتی (**هود**)دا، دیسان ئەو پێنجە (٥)یان[2].

٣ - لە سووڕەتی (**الشعراء**)یش دا، دیسان ئەو پێنجەیان (٥)[3].

هەر کامێکیان، ئەوەی بۆ کۆمەڵگایەکەی خۆی باسکردوە، کە پێویستیی بووە، **نووح علیه السلام** زیاتر باسی دیکتاتۆریەتیی سیاسیی کردوە، **هوود علیه السلام** لە ڕووی ئابووریی و کۆمەڵایەتییەوە، دواوە، صاڵح **علیه السلام**، دیسان لە ڕووی کۆمەڵایەتیی و گوزەرانەوە، **لووط علیه السلام** لە ڕووی ڕەوشتییە وە، چونکە گەلەکەی ڕەوشتیان تێکچووە، شوعەیب **علیه السلام** لە ڕووی ئابووریی و هێمنیی و ئاسایشی خەڵك و، ڕێ لە خەڵك نەگرتنەوە، هەر کام لە پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**)، کۆمەڵگایەکەی، چ دەردێکی هەبووە،

---

(١) ئایەتەکانی: ٥٩ - ٩٣.

(٢) ئایەتەکانی: ٢٥ - ٩٥.

(٣) ئایەتەکانی: ١٠٥ - ١٩١.

باسی ئەو دەردەی بۆ کردوون، بۆیە گرفت و کێشەکانی ئێستای ئێمەش، کە جیان لە هی کۆمەڵگایەکانی ڕابردوو، دەبێ قسەو گوتاریشمان جیاواز بێ.

با یەك وێنەتان بۆ بێنمەوە: ئەو زانستەی لە {ئیمان و عەقیدە} دەکۆڵێتەوە، پێی گوتراوە: (**علم التوحيد**)، دوایی پێیان گوتوە: (**الفِقْهُ الأكْبَر**)، بەڵام لە سەردەمێكدا، ناوی لێنرا: (**عِلْمُ الكَلام**)، ئایا دەزانن ئەو ناوە لە چییەوە هاتوە؟ کێشەی هەرە گەورە، کە مشتومڕی زۆری لەسەر بووە، ئەوە بووە کە ئایا: (**كلام اللّه**)، قورئان، دروستکراوی خوایە؟ یاخود خوا دروستی نەکردوە، هەر فەرموویەتی؟ کێشەیەکی زۆر لەسەر ئەوە بووەو، ئیمام ئەحمەد، لەسەر ئەوە چەند ئەزیەت درا، ئنجا ئەوە کێشەیەك بوو، کاتی خۆی و، ئیمام ئەحمەد چاکی کرد، دیفاعی کرد، بەڵام، ئێستا ئێمە کێشەمان ئەوە نیە خەڵکێك بڵێ: قورئان مەخلووقە ؟، یان مەخلووق نیە؟ ئێستا کێشەمان ئەوەیە، کە دەڵێن: قورئان، هەر لە خواوە نەهاتوە، بەڵکو هەندێك هەر بڕوایان بە خوا نیە، کێشەمان لەگەڵ ئەوانەدا هەیە! دەبێ بزانین، کێشەکانی ڕۆژگاری ئێمە چین؟ نەخۆشییەکانی ڕۆژگاری خۆمان چین؟ نەك بگەڕێینەوە بۆ مێژوو، هەر لە مێژوودا بژین و، ئاگامان لە واقیعی ئێستامان نەمێنێ، کە بە داخەوە، زۆرێك لەوانەی کە لەسەر تەوژمی ئیسلامیی حیسابن، لە مێژوودا دەژین و، کەم پەیوەستن بە ڕۆژگارو واقیعی ئێستاوە.

دەیەم و کۆتایی: جەستاندنی پەیام و بەرنامەی خواو، بوونە سەرمەشق بۆ خەڵك:

بەڕێـــــزان !

لێتـان دووبـارە دەکەمـەوە: زمانـی کـردەوە و حـاڵ، باشـترین شـێوازی بانگـەوازە، تەماشـا بکـەن، خـوا **سبحانه وتعـالى**، بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، چـی دەفەرمـوێ؟ ﴿ نٓ وَٱلْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ۝١ مَآ أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ۝٢ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ۝٣ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝٤ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝٥ بِأَييِّكُمُ ٱلْمَفْتُونُ ۝٦ ﴾القلـم.

واتـە: (نٓ)، سـوێند بـە قەڵـەم و، بـەوەی، کـە پێـی دەنووسـن، {دێـڕەکان}، تـۆ بەهـۆی چاکـەی پەروەردگارتـەوە، شـێت نـی و، تـۆ پاداشـتێکی نەبـڕاوەت هەیـە و، تـۆ لەسـەر ڕەوشـتێکی مەزنـی، دوایـی تـۆش دەبینـی و ئەوانیـش دەبینـن، کامەتـان شـێتن.

خـوای پـەروەردگار، چەنـد بـە بێباکیـی، وا دەفەرمـوێ! ئـەو شـتانە زۆر جێـی سـەرەنجن و، ئیعجـازی مێژوویین.

هەروەهـا لـە سـوورەتی (ص)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ۝٨٦ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ۝٨٧ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ۝٨٨ ﴾، واتـە: بڵـێ: هیـچ کرێتـان لەسـەری لـێ داواناکـەم و، مـن لـە زۆر لەخۆکـەران و بارگرانکـەران نیـم، ئـەم قورئانـە، یادخەرەوەیـە، بـۆ هەمـوو جیهانییـان، دوای ماوەیەکـی دیکـەش، هەواڵەکـەی دەزانـن.

چونکـە خـوا زانیویەتـی، ئیسـلام، چـی لێـدێ و چـۆن دەبـێ! کاتێـك ئـەو ئایەتـە دابەزیـوە، قۆناغـی مەککـە بـووە، پێغەمبـەر ﷺ، چەوسـێنراوەتەوە، هاوەڵـەکان ئـازارو ئەشـکەنجە دراون، کـەس بـە تەمـای سـەری خـۆی نەبـووە، بـەڵام خـوا دەفەرمـوێ: پێیـان بڵـێ: دوای پێچێکـی دیکـە، دوای ماوەیەکـی دیکـە، هەواڵەکـەی دەزانـن، واتـە: ئـەم ئیسـلامە چـۆن دنیـا دادەگـرێ و بڵاودەبێتـەوە !

مەبەستمان ئەوەیە:

خـوای پـەروەردگار کـە باسـی ڕەوشـتی مەزنـی پێغەمبـەر ﷺ دەکات، لـە بەرانبـەر بانگەشـە و، پـڕ وپاگەنـدەی کافرەکانـدا، کـە دەیانگـوت: شـێتە و جادووگـەرە و پێغەمبـەر نیـە،

دەفەرموێ: تۆ بەهۆی چاکەی پەروەردگارتەوە - کە پلەو پایەی پێغەمبەرایەتیی پێداوی - شێت نی و پێغەمبەری، بە بەڵگەی ئەوەی کە لەسەر ڕەوشت و ئاکارێکی بەرزو مەزنی.

بەڵێ خوشك و برا عەزیزەکانم !

ئێمەش باشترین بەڵگەی ئیسپاتکردنی مسوڵمانەتیی و ڕاست و ساغییمان و، لە هەمان کاتیشدا چاکترین و کاریگەرترین شێوازی بانگەوازیشمان بۆ خەڵك بەرەو ئیسلام، ئەوەیە: ڕەوشتمان بەرزو ئاکارمان پەسند بێ، ئائەوە پێوەرو تەرازووێکە، زۆر ڕاست و دادگەرەو زۆر هەقە، ئایا کێ دەتوانێ هەتا سەر ڕەوشتی بەرز و پەسند بێ، وەڵلاهی تەنیا کەسێك، دڵەکەی پەیوەست بێ بە خواوە، کەسێك دوارۆژ بەسەر دنیادا هەڵبژێرێ و، دنیای لەلا بچووك بێ و، دوارۆژی لەلا مەزن بێ، تەنیا بابای وا دەتوانێ تاکو سەر ڕاستگۆ بێ، تاکو سەر ئەمین بێ، تاکو سەر پاك و چاك بێ، تاکو سەر بە ڕەحم بێ، دادگەر بێ... هتد، بەڵام خەڵکی دیکە، بەڕواڵەت، لەبەرچاوی خەڵك شتێك دەکات و، دوایی شتێکی دیکە دەکات !

ئنجا با قسەیەکی دایکمان عائیشە، خوا لێی ڕازی بێ، بێنین، کە دەیکەمە کۆتایی قسەکانم:

کاتێك پرسیاری لێدەکرێ، دەربارەی ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ، یەکێك پرسیاری لێ دەکات، گەنجێك دەڵێ: ئایا ڕەوشتی پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن بووە؟ ئەویش دەڵێ: ڕۆڵە گیان! قورئانێ ناخوێنی؟ دەڵێ: با، دەڵێ: {**كَانَ خُلُقُ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ الْقُرْآنَ**}[1] واتە: ڕەوشتی پێغەمبەری خوا ﷺ، قورئان بوو.

یانی: چی؟ یانی: قورئان چی دەفەرموو: پێغەمبەر ﷺ، وایدەکرد.

خوشك و برا بەڕێز و خۆشەویستەکانم!

زمانی کردار، فەصیحترین و گۆیاترین زمانە و، باشترین شێوازە، ئەگەر دەمانەوێ: خەڵك فێری دینداریی بکەین، با بۆخۆمان دیندار (مُتَدیِّن) بین، دەمانەوێ: فێری ڕاستگۆییان بکەین، با خۆمان ڕاستگۆ بین، دەمانەوێ: فێری زوهد و قەناعەتیان بکەین، دەبێ خۆمان دنیا بەکەمگر و بەقەناعەت بین، دەمانەوێ: فێری میهرەبانییان بکەین، با خۆمان بە ڕەحم و میهرەبان بین، دەمانەوێ: فێری خاکیی بوونیان بکەین، با خۆمان خاکیی بین و ،... هتد.

---

(١) أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ١٣٩.

ئەگەرنا، با دڵنیابین: نەداری شتێك، ئەوشتەی پێ نابەخشرێ، (**فَاقِدُ الشَّيءِ لاَ يُعْطِيهِ**)و ئاسنی ساردیش بە فوو گەرم نابێ.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، کە زۆر ڕازاوە بین، بە ڕەوشتە بەرز و پەسندەکان، بە شێوەیەك کە شایستەی، ئەوە بین، بڵێین: ئێمەش شوێنکەوتووی پێغەمبەرێکین ﷺ، کە لە لووتکەی هەموو ڕەوشتێکی بەرز و ئاکارێکی جوان و پەسنددا بووە، کە هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆخۆی، باشترین بەڵگەی ڕاستیی ئایینەکەیەتی، هەر کەسێك تەماشای پێغەمبەری خوا ﷺ بکات، ئنجا دەزانێ، کە ئایین و بەرنامەکەی زۆر ڕاستە، چونکە ئەو زاتە لە لووتکەی ڕەوشتی بەرز و ئاکاری پەسەند دایە، کەواتە: دیارە ئایینەکەشی وایە.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمەش وا لێبکات، کە بە کردەوەو حاڵمان، مایەی لەلای خەڵك شیرینکردنی ئیسلام و، سەرنجڕاکێشانیان بین، بە لای خواو پێغەمبەرەکەی (موحەممەد) ﷺ و ڕێبازەکەیدا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

نێوەڕۆک